

ŞEVKET
SÜREYYA
AYDEMİR

şevket süreyya aydemir

TEK ADAM

MUSTAFA KEMAL 1919-1922 ^{2.CILT}



MUSTAFA KEMAL 1919-1922 ^{2.CILT}
TEK ADAM

★★



REMZİ KİTABEVİ

TEK ADAM

TEK ADAM

Mustafa Kemal

İkinci Cilt
(1919 — 1922)

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

12. Basım



REMZİ KİTABEVİ
ANKARA CADDESİ, 93 İSTANBUL

12. Basım: Mayıs 1993

ISBN 975-14-0162-3

ISBN 975-14-0049-X (Takım)

KTB 93.34.Y.0030.0576

Remzi Kitabevi A.Ş.

Selvili Mescit S. 3 34440 Cağaloğlu-Istanbul

Tlf: 522 7248 - 522 0583, Fax: 522 9055

Evrım Matbaacılık Ltd. Şti.

Selvili Mescit S. 3 34440 Cağaloğlu-Istanbul, 1993

ÖNSÖZ

Atatürk'ün 25. ölüm yıldönümünde, Ankara'da Milli Kütüphane salonlarında bir "Atatürk Yayınları" sergisi düzenlendi. Sayın müdür açış nutkunda, bir sergide Atatürk için yazılmış, büyük küçük 2500 eserin sergilendiğini açıkladı. O günlerde ancak bu kadar derlenebilmiş. Fakat bütün eserler 3000 kadarmış ve tamamlanıyor-muş. Bugün bu yekûn, elbette ki çok kabarıktır. Hattâ 6000 olarak bildirenler de vardır.

Ölümünün daha otuz altıncı yılında, kendisi hakkında, çeşitli dillerde bu kadar eser yayınlanan ve bu eserler durmadan artan insan, üzerinde düşünülen insan demektir. Kendisinden ürkülmeden, korkulmadan ve hayatının hikâyesi, hem kendi halkı, hem başka halklar üstünde estirilmiş kanlı bayraklardan ve kan sellerinden ibaret olmayan, yalnız saygı ve insanî ilgilerle izlenen insan ise, insanlığın nadir yetişmiş evlâtlarından biri sayılmalıdır. Atatürk, insanlığın böyle bir çocuğuydu. Biz de, bütün ona yönelenlerden biri olarak "Tek Adam"da, onu düşünmek, onu anlamak ve onu anlatmak çabası içindeyiz. Şimdi, büyük sayılarda VII. baskısını veren dizimizin amacı budur.

*
**

Tek Adam'ın ikinci cildinin konusu, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun kıyısından başlar. Sivas'a, Erzurum'a varduktan sonra Ankara'da duraklar, hem kuruluş, hem kurtuluş mücadelelerini orada hazırlar. Savaşı, 9 Eylül 1922'de İzmir'de sona erer. *Tek Adam*'ın ikinci cildi bu yolculuğun hikâyesidir. Türk milletinin İstiklâl Savaşı, Mustafa Kemal'in ve onun bu yolculuğunun mihveri etrafında döner. Erzurum, Sivas kongreleri, Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükümetinin kuruluşu ve sonra, gene bu yolculuk hikâyesi içinde dizilen bir sıra olaylar ve savaşlar... Nihayet 30 Ağustos 1922'de Başkumandanlık Meydan Savaşı ile bütün bütün düşümlerin çözü-

lüşü, hep bu cildin konuları içinde yer alırlar. Kısacası, Mustafa Kemal'in bütün benliği ile belirip, bu cildin yapısını teşkil eden koşullar, olaylar ve atmosfer içinde şekillenir.

19 Mayıs 1919 ile 9 Eylül 1922 devresinin hikâyesini, bizden daha ziyade, duygu ve heyecan örgüsüyle işlerler. Onun *Büyük Nutuk*'unu ayırırsak, bu devreye el atanlar, ya olayları bütün cepheleleriyle ele alarak tam bir eser vermemişlerdir. Parça parça safhalar, anılar üstünde kalmışlardır. Yahut da yalnız heyecan selleri içinde gerçekleri, çetinlikleri, çatışmaları ve hattâ bazen çözülmez gibi görünen düğümleri ihmal etmişlerdir. Veya hiç değilse bunları arka plana itmişlerdir.

Halbuki bu devre, Mustafa Kemal olayının tamamından bir parçadır. Onu hareketin tamamı içinde bütün gerçekleriyle almalıdır ki, yalnız Mustafa Kemal'in değil, onunla beraber bizim de milletçe kaderimizi tayin eden bir tarihî oluşun hikâyesi, olduğu gibi canlansın. Bizim *Tek Adam*'da güttüğümüz çaba budur. Biz *Tek Adam*'ı üç ciltlik bir dizi içinde öyle vermek istedik ki, onu, doğumundan ölümüne kadar ve hele Millî Mücadele'de kendisinin eksen teşkil ettiği oluşları da olduğu gibi alarak, millî kütüphanemize intikal ettirmiş olalım...

*
**

Ama eserimiz, elbette ki bugünün eseridir. Yarın onun için, hem daha tam, hem daha üstün nice eserler yazılacaktır. O hattâ, zaman içinde, gittikçe, yalnız bizim olmaktan çıkıp, her geçen gün biraz daha ululaşarak cihana, insanlığa malolacaktır. Çünkü çağdaş kahramanlar içinde hiç biri, başlarının etrafında, Mustafa Kemal kadar insanî bir hâle taşımaz. Çünkü o kahramanlar, ya şahıs üstünlüğü, ya saltanat üstünlüğü, ya sınıf, ya ırk üstünlüğü, ya din üstünlüğü mücadeleleri içinde, kandan bulutlar arasında yaşarlar. Atatürk'e gelince? Onun, meselâ şu sözlerini okuyalım: (1)

«İnsanlığın hepsini bir vücut ve her milleti bu vücudun bir uzvu, azası saymak icap eder. Bir vücudun bir parmağının

(1) Atatürk'ün, 17 mart 1937'de Ankara'da, Ankara Palas'ta Romanya Dişişleri Bakanı Antonesku şerefine verilen ziyafetteki nutkundan.

ucundaki acıdan, diğer bütün uzuvlar müteessir olur. Ancak böyle bir düşünüş insanları, milletleri hodbinlikten kurtarır.

Eğer milletler arasında bir hastalık varsa, hadise ne kadar uzakta olursa olsun, kendi aramızda olmuş gibi bu esastan şaşmamak lâzımdır.

Eğer devamlı sulh isteniyorsa, insan kitlelerinin vaziyetlerini iyileştirecek, milletlerarası tedbirler lâzımdır.

İnsanların hepsinin, heyeti umumiyesinin refahı, açlığın ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları, kinden ve hasetten uzaklaşacak şekilde terbiye edilmelidir».

Atatürk'ün hayatta olduğu devirde, bütün dünyada bu sözleri böylesine konuşan, konuşabilen, konuşabilecek olan başka bir Dünya Lideri var mıdır? Elbette ki hayır! Onu tarih dünyaya, yalnız bir milletin, bir ülkenin kurtarıcısı olarak değil, yalnız esir ve mazlum milletlere istiklâl için savaşın, uygarlık için savaşın öncü ve müjdecisi olarak da değil, bütün dünya halklarına sulhun, ıstırapları baskı ile değil, müşterek ıstırap duygusu ile dindirmenin ve dünya vatandaşlığının öncüsü, müjdecisi ve habercisi olarak gönderdi.

Yalnız Atatürk'tür ki ne insanlarla insanlar, ne milletlerle milletler arasında bir kin, bir düşmanlık kaygısı gütmeden eserini vermiştir. Düşmanını, daha yendiği anda affetmiştir. Esir ettiği general-lere, daha savaş meydanında mertçe el uzatan tek adam odur. Bu generalleri kendi yurduna salan önderleri, devlet, hükümet reislerini, ülkesine dost olarak çağıran, onları kendi toprağında dost olarak karşılayan, ağırlayan ve onların hepsini istisnasız fetheden odur. Kısacası "Yurtta barış, cihanda barış" yalnız onun sloganıdır.

Mustafa Kemal'in şahsında biz, yalnız kudretli bir asker, kudretli bir devlet kurucusu ve çağdaş bir inkılâpçı değil, çağımız ölçüsünde bir üstün insan görüyoruz. Onu gittikçe daha iyi anlıyor, ona gittikçe daha iyi anlayarak, ona bağlanıyoruz. Onunla gittikçe daha seerek övünüyoruz. Hem seziyoruz ki, yarın onu yalnız biz Türkler değil, bütün insanlık âlemi de, daha iyi anlayacak ve daha çok yüceltecektir.

Tek Adam'da onun bütün hayatı, bütün çileleri, mihnetleri, çatışmaları ve bulduğu çözüm yolları ile ulaştığı başarılar incelenirken, bize hâkim olan ruh ve anlayış budur.

Tek Adam'ın ikinci cildini size, bu ölçüler içinde tekrar sunuyorum.

Ankara - Bahçelievler

Ş. Ş. AYDEMİR

BİRİNCİ KISIM

Yol ve Yolcusu

Yollar vardır, meçhulün önümüze serdiği çizgilerdir. Bu yollarda yolcu, talihinin tezgâhında kendi kaderini dokur.

Mustafa Kemal'in Samsun'da başlayıp Erzurum'a, Sivas'a çıkan ve sonra Ankara'ya, İzmir'e ulaşan yolculuğu da, böyle bir yolculuktu. Bu yollarda o, talihle boğuştu. Kaderini dokudu ve onun kaderi, bizim de kaderimiz oldu.

İşte bu kitap, o yolculuğun hikâyesidir.

YOLCULUK BAŞLIYOR

Samsun, şirin bir Karadeniz kasabasıdır. Etekleri denize kadar inen renkli bir sırta yaslanır. Bu eteklerde Samsun; evleri, caddeleriyle kademe kademe serilir. Şehrin doğusu yeşil bir ovacık halindedir. Bu ovacığın bittiği yerlerden iç yaylaya doğru tatlı meyilli yamaçlar başlar. Bu yamaçlarda, ya yeşillikler içinde köyler görünür, ya topağaçlıklar, orman kalıntıları, sırtları, tepeleri süsler. Daha arkada dalga dalga dağ şeritleri vardır. Bunlar bazen çıplak, bazen ağaçlık, fakat her zaman yeşil veya mavi bir doğa dekoru halinde birbirleri ardınca yükselirler.

Karadeniz kıyısında Samsun'dan başlayıp, İç Anadolu yaylasına çıkan yollar, işte bu dağları aşarlar. Orta Anadolu yaylasının Malatya, Sivas yönünden olsun, Ankara, Çorum yönünden olsun gelen yollar, gene bu dağlardan, geçitlerden uzanıp Samsun'da denize açılırlar.

Bugünkü Samsun, 1919 mayısında Mustafa Kemal'in ayak bastığı Samsun'a bakarak çok değişmiştir. Hele kıyılar, artık o eski sahil şehrinin biraz perişan, hırpanî görünüşünü vermezler. Eski Samsun'a gemiler yanaşamazdı. Vapurlar açıkta demirlerlerdi. Hattâ azılı fırtınalarda, Samsun'da hiç durmadan geçer giderlerdi. Orta dalgalı havalarda ise gemilerden yolcuları usta kayıkçılar kaparak alırlardı. Böyle havalarda karaya çıkmak isteyen yolcunun, gözünü kapayıp kendisini Samsun kayıkçılarının deniz akrobatlıklarına teslim etmesi lâzım gelirdi. Netice bir şans işiydi. Hem de tehlikeli bir şans işi...

Bugünkü Samsun, kıyı boyu yeni iskele setleri, kapalı bir liman ve modern kıyı tesisleriyle nizam altına alınmıştır. Bu kıyılarda dev kompresörlü gemiler yıllarca çalıştılar. Bir taraftan denizin dip kumları emilip kıyıya akıtıldı, yeni topraklar kazanıldı. Diğer taraftan karadan denize taşınan kayalar, uzatılan mendireklerle deniz ileriye itil-

di. Samsun kıyısında kapalı, sakin, güvenilir bir büyük liman yaratıldı. İç Anadolu'dan da bu Samsun kıyısına, vaktiyle olmayan, fakat şimdi, hem yayla Anadolu'sunu, hem Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan düzgün karayolları uzanır. Gene sonradan yapılan demiryolu da, bu sahil tesislerine açılmaktadır.

Hem eski Samsun; Karadeniz kıyısında, Karadeniz'in başka kıyı şehir ve kasabalarıyla karadan pek bağlantısı olmayan bir sahil parçasıydı. Örneğin 1919 mayısında, Mustafa Kemal'in bu kıyılara ayak bastığı sıralarda, Samsun'dan batıda Sinop, doğuda Trabzon yalılarına, karadan ulaşılmaz mesafeler gibi bakılırdı. Halbuki şimdi Karadeniz kıyılarında pırıl pırıl şoseler, iskeleler ve limanlar kordonu, bu sahil şeridini süslemiştir. Dünyanın en güzel parçalarından birini insanların gidiş-gelişine açmıştır. Bugünkü Samsun'da 1919 mayısının, denizlerin azgınlığından, dağların kapalılığından, yolların geçit vermezliğinden, geçitlerin ya eşkıya, ya Rum komitacılar tarafından tutulmuş olmasından gelen ürkütücü hava artık hatırlanmaz...

Samsun şehrinin kıyıları gibi çevresi de değişmiştir. Şehrin doğusundaki yeşil ovacık bugün bir havaalanıdır. Günün çeşitli saatlerinde, arkadaki dağ şeritleri üzerinden şehir yönüne, şehirden Anadolu yaylasına süzülen uçaklar, durmadan yolcularını taşırlar. Sonra sanayi tesisleri de şimdi Samsun'a ayak atmışlardır. Batı sırtlarına gelince, çeşitli askerî birlikler, oralardan gece-gündüz Karadeniz ufuklarını gözetlerler. Güneş altında parlayan gümüşümsü beyaz kubbeleriyle sıra sıra radar istasyonları, gece-gündüz göklerin sırlarını toplarlar.

Kıyı boyları bugün; iş hanları, oteller, düzgün bölmeli, hareketli caddelerle zengin bir Akdeniz liman şehrinin havasını verir. Asıl şehre gelince? Kıyı parklarından, çarşılardan arka sırtlara doğru kademelenen evlerin, mahallelerin sokakları, birbirlerini keskin çizgiler halinde keserler. Beyaz, kâğır, temiz yapılı binaların hemen hepsi çiçekli bahçeler içindedirler. Her yerde yerleşmişliğin, uyanıklığın belirtileri vardır.

AMAZONLAR ÜLKESİ

Samsun hem yeni, hem eski bir şehirdir. Tarihi, efsanelere karışır. İsa'dan önceki bininci yılda adı duyulmuş olan Amizos kentinin, bugünkü Samsun'un yanında bulunduğu bilinir. Efsanelere göre, Tanrıların gazabına uğrayan, ciğerleri her gün kartallar tarafından parçalanan ölümsüz Promete'nin zincirlerle kayalara çakıldığı Kolhide'deki (1) altın pöstekiye aramaya giden Argonot'lar (2) bu kıyılara uğramışlardır. Truva savaşının başkumandanı Agamemnon'un kızı İfijenyaya, gene bilinen o efsanevî maceralarının bir safhasında (3), o zaman Tavis adını alan bu kıyılara kaçırılmıştı (4). Tarihçi Heredot'un silahlı ve savaşkan yaşamlarını anlattığı Amazonların kadınlar devleti de, bu kıyılardaydı. Kızılırmak'la Yeşilirmak'ın denize döküldükleri kollar arasında kurulmuştu. Kaldı ki efsaneler dışında da, çok öncelerden başlayan kolonizasyon hikâyeleri malûmdur. Böylece Samsun, tarihin her devrinde, hem denizden gelenlerin, hem denize açılanların hareket alanı olmuştur.

*
**

Yüzyıllardan beri Türklerin hâkim olduğu Samsun, 19 Mayıs 1919'da, bizim son tarih devremize damgasını vuran yeni bir yolculuğun başlangıç noktası oldu. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in karaya ayak bastığı dar, uzunca iskele dili, şimdiki kıyı tesisleri arasında kaybolmuştur. Fakat o zaman bu iskele dili, Samsun kıyısının tek çıkış rampasıydı.

Mustafa Kemal'in hikâyesini canlandırmak için onun yolculuğunu, işte bu kıyı noktasından başlayarak, onun geçtiği yollarda, onun barındığı çatılar altında, onun teneffüs ettiği havayı koklayarak ya-

(1) Batum-Sohum sahil bölgeleri.

(2) 34 efsane gemicisi. Bunların birisi, Propontid sahillerinden Gemlik körfezinde, tanrıçalar tarafından kaçırılmış sayılır.

(3) İfijenyanın, kendi babası tarafından kurban edilmesi lâzım geliyordu.

(4) Diğer bir rivayete göre de İfijenyaya, güney Karadeniz değil, kuzey Karadeniz kıyılarına (Azak sahilleri) kaçırılmıştır.

şamak lâzımdır. Onun Samsun'da misafir kaldığı «Mıntaka Palas Oteli» şimdi gene yerindedir ve Mustafa Kemal Müzesi'dir. Alt katını bir kitaplık işgal eder. Üst kat holünde, odalarında onu hatırlatan bir hava muhafaza edilmeye çalışılır. Duvarlarında tek veya grup resimleri, yazılar asılıdır. Hele bu yazılar arasında onun bu binayı bir gün tekrar ziyaret ettiği zamanki duygularını yansıtan elyazıları çok düşündürücüdür.

Mustafa Kemal'in Samsun'da başlayan, Erzurum'a, Sivas'a uzanan, Ankara'da uzunca bir duraklamadan sonra İzmir'e varan yolculuğunun havasını duymak için, onun açtığı bu yolları fersah fersah, adım adım aşmalıdır. Onun geçtiği dağlardan, geçitlerden geçip, onun kaldığı evlerin, odaların, onun girip çıktığı, onun düşündüğü, konuştuğu yerlerin, yapıların havasını teneffüs etmelidir. Ancak böylelikle ki biz, onun çıktığı yolculukta onu izlemiş olabiliriz.

*
**

BİNALAR DA YAŞARLAR

Çünkü bina bir kapıdır ki, şahsiyetli insanın ruhu onun içine yerleşir. O insan oradan ayrılrsa da, ondan orada sanki bir şeyler kalır. Meselâ Sakarya Muharebesi sıralarında Mustafa Kemal'in kaldığı, karargâhının yerleştiği Alagöz köyündeki evde, nice yıllar sonra ve Sakarya Muharebesi'nin bir yıldönümünde bir gece geçirmişimdir. Alagöz, Polatlı-Ankara şosesinin biraz güneyine düşer. İçerlek bir bozkır köyüdür.

Sakarya Muharebeleri sırasında Başkumandanlık Karargâhı işte bu köydeydi. O zamanki karargâh binası hâlâ ayakta. Bu evin o zaman sağ olan rahmetli sahibi Türkoğlu Ali Ağa ile bu iki katlı basit köy evinin üst katına çıktığım zaman, başka bir havaya girmiş gibi oldum. Oda kapılarının üzerinde o zaman, hâlâ o günlerde tebeşirle yazılan yazılar okunuyordu: *Kumandan odası, Yaverler odası, Telefoncular* (1).

(1) Bugün kapılar ne yazık ki, bir türbe yeşili ile boyanmış, yazılar kaybolmuştur. Ama evin şimdi adı, Müze'dir.

Ali Ağa, onun odasını açtı:

— *İşte burada yatardı. Sen de burada geceleyecen,*

dedi. Basit bir demir karyola hâlâ yerindeydi. Sonra etrafta birkaç kırık sandalye...

Onun bir meydan muharebesi idare ettiği bu çıplak bozkır köyünün bu basit evi, bana hâlâ o günün insanları ve onun sesiyle dolu gibi geliyordu. Hem Alagöz karargâhı sanki en hareketli, en buhranlı günlerini yaşıyordu. Sakarya Savaşı sanki en kızgın günlerindeydi. Sanki Mustafa Kemal'in hem yorgun, hem uyanık gecelerinden birini yaşıyorduk:

Üst kat, alt kat koridorlarında kurmaylar, subaylar, emir erleri kaynaşıyorlardı. Karargâhın dışından, cephelerden haber getiren atlıların nal sesleri duyuluyordu ve durmadan top sesleri geliyordu.

Telefoncular odasından, başka sesler de yükseliyordu:

— Alo, alo, niresi ora? 41'inci Fırka mı didin? Çıh sen aradan 41'inci Fırka. Ben 17'yi arıyorum yahu... Alo, alo, Şıhlar, niredesin yahu, Şıhlar...

Ve Şıhlar bir türlü bulunamıyordu. Ama telefonlar durmadan işliyordu. Sanki düşmanın Sakarya'yı da atlayıp, Kırhisar, Güngörmez üzerinden Haymana'ya, Polatlı'ya doğru sarktığı, sol kanadımızın sarılma tehlikeleri geçirdiği, Ankara'da panik başgösterip, Kızıl-ırmak yönüne, yahut Bâlâ Kırşehir yollarına eşekler, kağnılarla göç kabilelerinin yürüdüğü günlerdeydik.

O, sanki gecenin bu saatlerinde dahi ayaktaydı. Kurmayların, yaverlerin ikide bir kapısını hafifçe vurup hemen odaya daldıklarını görür gibi oluyordum. Hepsi onun etrafındaydı. Sanki hepimiz onun etrafındaydık. Herkese, hepimize söyleyecek sözler buluyordu. Hepimize emirler, direktifler veriyordu. Onun sesini o kadar duyar gibi oluyordum ki, biraz daha yaklaşısam sanki nefesini hissedecektim. Her şey o kadar canlı, o kadar gerçektir...

Zaten o gün, garip bir gün yaşamıştım. Ali Ağa, bana gündüz Alagöz'ü dolaştırmış, köyün o günlerdeki halini adım adım anlatmıştı:

— *Aha efendi, Halide Onbaşı (1) şu evde kalırdı. Neferi Ali Rıza, geceleri odasının kapısında yatarı. Ama yiğit kadındı hani, Osmanlı kadını...*

Sonra da İsmet Paşanın, Fevzi Paşanın, Arif Beyin, Kurmaylar Heyetinin yerlerini, odalarını göstermişti. Hem iki gündür Sakarya Muharebesinin geçtiği sırtları, tepeleri dolaşmışım. Beyliköprü'den, Kavuncu köprüsünden doğudaki dağlara, bellere uzun uzun bakmışım. Bütün bu sırtların ateş altında inim inim inlediğini, piyadelerin süngü hücumuna, süvarilerin kılıç saldırılarına giriştiklerini hayalimde canlandırmışım. Bağırınların, çağırınların, yaralananların, ölenlerin iniltilerini duyar gibi olmuşum. Hulâsa, kızgın bir güneş altında, susuz bir bozkır toprağında, bugünkü yaşayış hakkımızın beratının kanla imzalandığı yerlerin havasını saatlerce teneffüs etmişim. O gece Alagöz karargâhında ve bir zaman onun kaldığı odada bütün bu anıları bir daha yaşadım. Hem sanki onun etrafında ve hepimiz onunla beraber olarak. O odada ondan, sanki hâlâ bir şeyler vardı ve bu bina sanki o günlerdeki havasını hâlâ yaşıyordu.

*
**

ANADOLU KARA'SINDA

Mustafa Kemal'in Samsun'da başlayıp, Havza, Amasya, Tokat, Sivas üzerinden Erzurum'a uzanan yolculuğunda, böyle durak yerleri vardır. Onun kaldığı çatılar bugün de bilinir. Hemen hepsi hâlâ ayakta. Şimdi biz de, ama biraz önceden başlayarak, onu bu çetin yolculuğunda izleyelim:

Mustafa Kemal'in en tedirgin geçen günleri, İstanbul'dan Samsun'a kadar süren deniz yolculuğu olsa gerektir (2). Onu İstanbul'dan Sinop'a tehlikeler içinde ulaştıran Bandırma vapuruna, Sinop'tan tekrar, ama istemeyerek binmiştir. Çünkü karadan Sinop'tan Sam-

(1) Halide Edib-Adıvar.

(2) *Tek Adam*, cilt I.

sun'a gidebilmek için, ne yol, ne vasıta vardı. Vapur Samsun'a varabildiği zaman, hem tehlikeler arkada kalmış, hem fırtınalı deniz yatışmıştı. Bandırma vapurundan karaya o zamanki Samsun kayıkçılarının akrobasi hünerlerine hacet kalmadan çıkabildi. Bindiği kayıktan Anadolu karasına o zamanki dar, uzunca iskele dilinde, 19 Mayıs 1919 sabahı saat 7'de, puslu bir havada ayak bastı. O sırada Mustafa Kemal 38 yaşındaydı (1).

Samsun'da özel bir karşılama olmadı. Zaten o vakit bir sancak merkezi olan Samsun'da, sancağın idare âmiri olması lâzım gelen bir mutasarrıf yoktu. Yetkili bir askerî kumandan da mevcut değildi (2). İngilizlerin şehirde 200 kişilik işgal kuvvetleri vardı. Pontus eşkıyası ise, sokaklarda kol geziyorlardı. 19-25 Mayıs arasında Samsun'da geçen günler, rahat, emniyetli günler değildir. Bunları, ancak düşünmek, havayı koklamak ve Anadolu'da ilk ilişkileri sağlamak için geçen günler olarak saymak yerinde olur. Samsun ne içinden, ne çevresinden, ne de denizden güvenlikteydi. Şehirde ilk temasları da ümit verici olmamıştır. Sona eren savaşın bezginliği ruhlara hâkim görünüyordu.

(1) Bandırma vapuru ile Samsun'a varan Dokuzuncu Ordu Heyetinde şu zatlar vardı:

Üçüncü Kolordu Kumandanlığı için Albay Refet (General Refet Belç), Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Yardımcısı Yarıbay Mehmet Arif, Şube Müdürü Binbaşı Husrev (Gerede), Topçu Kumandanı Binbaşı Kemal, Ordu Sağlık Bakanı Albay İbrahim Tali (Öngören), Yardımcısı Dr. Binbaşı Refik (Saydam), Başyaver Yüzbaşı Cevat Abbas, Kurmay Mülhâkı Yüzbaşı Mümtaz, Yüzbaşı İsmail Hakkı, Emir Subayı Yüzbaşı Ali Şevket, Karargâh Komutanı Yüzbaşı Mustafa, Kurmay Başkanlığı Yaveri Üsteğmen Hayatı, İaşe Subayı Üsteğmen Abdullah, Refet Beyin Yaveri Üsteğmen Hikmet, Mustafa Kemal'in Yaveri Teğmen Muzaffer, Şifre Kâtibi Faik, Şifre Mülhâkı Memdub.

(2) Zaten daha mütarekenin (bırakışmanın) ilk günlerinden başlayarak ordu çözülmüştü. Hatta ordunun en üst görevlileri arasında bile, onu artık lüzumsuz görenler vardı. Meselâ Kâzım Karabekir *İstiklâl Harbimiz* isimli eserinde şu anısını nakleder. Bu sözler, Kâzım Karabekir'in de bulunduğu salonda, o zamanki Harbiye Nazırı, fakat orduda daima arka planlarda kalmış Mısırlı Ferit Paşa tarafından, Fransız subayı Foulon'a söylenmiştir: Konu, ileride, ordunun mevcudu meselesidir:

Ferit Paşa: «Dedim ya, daha iyi bilmiyorum. Erkânı Harbiye (Genelkurmayı) bilir. Ama, inşaallah, şu ordu derdinden de kurtuluruz da, yalnız jandarmamız kalır...»

Daha birkaç gün önce (15 Mayıs 1919) İzmir'in, hem de Yunan kuvvetleri tarafından işgali olayı bu bezgin ruhlara ayrıca bir yıldırım darbesi gibi inmişti. Yunan gemileri Karadeniz'de dolaşıyordu. Samsun çevresi Pontus eşkiyasının elinde gibiydi. Şehrin içindeki 200 İngiliz askerinin varlığı, yerli Rumları şımartıyordu. Samsun'un da, ya daha güçlü işgal birlikleri, yahut da belki İzmir gibi Yunanlılar tarafından işgal edilebileceği söylentileri dolaşıyordu. Samsun'un Türk halk haklı olarak, ruhen bezgin olduğu kadar da, ürkekti. Kasaba ve köylerin bütün gayreti, Pontusçu Rumların saldırılarına karşı kendilerini korumaktan ibaretti. Kaldı ki Merzifon'da da İngiliz askerleri vardı.

Bu hava içinde onun Mıntaka Palas'ta geçen kâbuslu gecelerini tasavvur etmek mümkündür. Gerçi artık Anadolu kara'sındaydı. Ayağı Anadolu toprağındaydı. İstanbul'dayken, Karadeniz yolculuğuna çıkmadan bir gün önce, hem de İzmir'in işgal edildiği gün, süngülerini karşısındakinin gözlerine sokacaklarmış gibi uzatan eteklikli İskoç askerlerini Taksim Meydanı'nda gördüğü zaman, kendi kendine:

— *Birkaç gün daha müsaade, Anadolu'ya bir geçeyim,*

demişti (1). İşte artık Anadolu'daydı. Ama ne var ki, Samsun ve Merzifon'daki İngiliz askerlerinin kışkacı arasında gibiydi. Hele Samsun'da, denizlerden kimbilir nice tehlikeler gelebilirdi!

Anadolu karasına ayak basışını, en güvendiği arkadaşlarına gene Samsun'dan duyurdu. Erzurum'da XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e, Ankara'da XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya yazdığı şifreler, onun bu topraklara yalnız kendine verilen dar görev için gelmediğini, kafasındaki niyetleri, üstü kapalı da olsa yansıtır. Meselâ şu telgrafı okuyalım:

«*Zate mahsustur.*

Samsun

21.V.335 (1919)

*Erzurum'da XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir
Paşa Hazretlerine,*

(1) Ruşen Eşref Ünaydın, *Özleyiş*, s. 125. (Ruşen Eşref o sırada Mustafa Kemal'in yanında bulunuyordu).

Ahvali umumiyemizin almakta olduğu vahim şekilden müteessir ve elemliyim. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdanî vazifemizi yakından ve bir arada çalışarak, en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaati ile bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zatiâlinizle buluşmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akıbete dûçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeple burada, birkaç gün kalmak zarureti vardır. Bendenizi şimdiden tenvire yarayacak hususlar varsa bildirilmesini rica eder ve gözlerinizden öperim kardeşim».

*IX. Ordu Kıtâatı Müfettişi
Fahrî Yaver-i Hazreti
Şehriyâri
Mirlivâ (Tümgeneral)
Mustafa Kemal*

Bu telgrafı alan Kâzım Karabekir, «İstiklâl Harbimiz» isimli önemli eserinde şunları yazar:

«Mustafa Kemal Paşanın gelmesinden çok sevindim. Bunu bir aydır bekliyordum. Her gün büyük bir felâketin meydana gelmesi, daima beklenebilirdi. Halbuki bu felâkete karşı millî, askerî göğüs gerebilecek kumandanlarımız hep İstanbul'daydı».

Mustafa Kemal, 25 mayısta Samsun'dan sabahın erken saatlerinde, külüstür bir Mercedes-Benz arabasıyla sessizce ayrılır. Kendisi şoförün yanındadır. Kâzım Dirik'le (sonra Vali, Genel Müfettiş) Albay Dr. İbrahim Tali (sonra Mebus, Genel Müfettiş), Dr. Binbaşı Refik Saydam (sonra Mebus, Vekil, Başvekil) bu arabada yer alırlar. Diğer yolcular başka arabalara dağılırlar. Mercedes-Benz'in sürati saatte 15 kilometreyi aşamaz ve ikide bir pan yapar.

Yolda, Kavak nahiyesinde ve Nahiye Müdürlüğü binasında birkaç saat istirahat eder. Halkla ilk temaslarda bulunur. Nahiye merkezi, ikinci katın ortasında dört direk üstüne alınmış bir çıkıntısı bulunan iki katlı, beyaz badanalı bir kasaba binasıdır. Havza ise kü-

çük, şirin bir kaplıca kasabasıdır. Mustafa Kemal, Havza'da basit bir otele, Mesudiye Otel'i'ne yerleşir. Maiyeti için Ali Osman Ağaların konağı ayrılır. İşte bu küçük kasabanın ve bu otelin, onun yolculuğunda önemli yeri vardır. Çünkü o, bu yolculukta, ilk defa Havza'da halkın içine karışır.

Gerçi askerlik hayatında, hepsi de halkın çocukları olan binlerce, onbinlerce askere kumanda etmiştir. Ama asker başka, halk gene başkadır. Askere emredilir. Halkı ise inandırarak kazanmak lâzımdır. Kaldı ki 1919 Anadolu'sunda, halk bitkindir. Bezgindir. Yıllar yılı ardı arkası kesilmeyen savaşıardan, isyanlardan, karışıklıklardan, eşkıyalıktan bıkmıştır. Yemen'den, Basra'dan Trablus'a, Arnavutluğa, Kürt içlerine kadar yalnız onu, Anadolu ve Rumeli'nin Türk halkını harcamışlardır.

Mustafa Kemal'in Samsun - Havza yolunda ve bindiği hırpani Mercedes-Benz otomobili kimbilir kaçınıcı defa bozulunca, yol kenarındaki tarlasında çift süren bir köylüyle konuşması, bu bakımdan ne kadar manâlıdır (1) :

«— Hemşeri! Düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki buraların hepsini ele geçirecek. Sen ise rahat, toprağı sürüyorsun?..

— Paşa, Paşa! Sen ne diyorsun? Biz üç kardaştık. İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde 8 öksüz ile yetim, üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sapanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da, yurdum da, aha şu tarlanın ucu. Düşman ora gelinceye dek benden hayır bekleme...»

Ama ne var ki gene de Anadolu halkına baş vurmak gerekmektedir. Bu iş ise artık, ancak onu kazanmakla olabilir. Mustafa Kemal işte bunun için yola çıkmıştır. Bütün ümidi de, bu yorgun, bu çilekeş halktadır:

Mustafa Kemal'in Havza'daki günleri üzerinde biraz durmalıyız.

(1) Havza Kaymakamı Refik Necdet Aktaş'ın derlediğı ve yayımladığı notlardan, 20 Mayıs 1964 - Milliyet.

Çünkü o günler onun çıktığı büyük yolculukta önemli bir duraktır. Hem de yalnız, yıllardır çektiği, daha da çekeceği böbrek hastalığı bakımından, şifalı kaplıcalar ile mümkün olduğu kadar faydalı olması bakımından değil. Daha yukarda işaret ettiğimiz gibi, halk gerçeği ile ilk defa yakından karşılaşması ve gerek İstanbul'a karşı durumunu, gerek Anadolu ile münasebetlerini şekilleştirmesi bakımından çok önemlidir.

Meselâ 30 Mayıs cuma günü, Havza'daki Yürgeç Paşazade Mustafa Bey Mescidinde, ümitler, hazırlıklarla bir mevlit tertiplenir. Mevlit, İzmir Şehitlerinin ruhuna adanacaktır. Kasabadan, köylerden mümkün olduğu kadar halkın toplanması lâzımdır. Toplanır. Cami, cemaati almaz. Sokaklara taşılır. Ama maksat halkı uyarmak, halkı bir nevi cihada, savaşa çağırmaktır. Bu, Mustafa Kemal'in halk arasına ilk katılımıdır. Ama asıl iş, Ulemadan Sıtkı Hocaya düşecektir. Çünkü o, halkın saydığı, inandığı adamdır. Halk Mustafa Kemal'in değil, Sıtkı Hoca'nın dilinden anlar. Tertipler alınmıştır. Sıtkı Hoca gelecek ve ilk defa, bu bezgin halka karşı, bir cihat hutbesi okuyacaktır.

Mustafa Kemal de bütün maiyeti ile Mescittedir. Vakit gelir Cuma namazı kılınır. Sıra mevlide, vaızlara, davete gelir. Ama ortada Sıtkı Hoca yoktur! Bu hava içinde Mustafa Kemal'in içinden geçenleri ve bu hallerde onun, o Rumeli şivesiyle kendi kendine mırıldandığı kelimeleri düşünmek mümkündür. Ama ne var ki daha ilk adımda karşılaşılan bu hayal kırıklığı ile iş bırakılmaz. Halk bu sefer de, Mesudiye Oteli önüne mitinge davet edilir. Ama yalnız halkı toparlamaya çalışmak değil, Sıtkı Hocayı da kazanmak lâzımdır. Çünkü o günkü şartlar içinde söz, biraz da Sıtkı Hocalarıdır.

Nitekim o günkü miting şöyle böyle geçer. Ama 12 Haziran için yeni bir mitingde Sıtkı Hoca konuşacaktır. Öyle de olur. Halk evvelâ Mescide, sonra Mesudiye Oteli önüne yığılır. Mustafa Kemal mitingi, odasının penceresinden izler. Hatipler sahnededirler. Sıtkı Hoca, kürsüde görülür. Halk Sıtkı Hoca'nın konuşmalarını; sanki Mescitte va'zını dinler gibi, yahut arkasında namaz kılar gibi bir hûşû ve tesli-miyet içinde dinler. Kendini ona verir. Ve Hoca neler konuşmaz:

«Yangın saçaklığı sardı. Yanıyoruz! Tek çaremiz, silâha sarılmaktır! Derhal silâhlarınızı temizleyiniz! Silâhı olmayan

baltasını, baltası olmayan sağlam bir odunu eline alsın, derhal saldıracaktır! Önce içimizdeki ekmek bilmez hainleri, sonra da yurdumuzu işgal eden düşmanları temizleyeceğiz!..»

Evet, Sıtkı Hoca kazanılmıştır. Ve Sıtkı Hocaların kazanılması lâzımdır. Çünkü hareket, bir halk hareketi olacaktır. O günlerde Anadolu'da ulema (din bilginleri), meşâyih (tarikât şeyhleri), eşraf (soydan zenginler), mütehayyizan (şehirlerde halktan seçkin kişiler) memleketin sosyal yapısında halkın önder kişileridirler. Aydınlar ve yarı aydınlar savaşlarda erimişlerdir. Ve bu halk önderlerinin arkasında kalan, ama geleceğin ön plana çıkaracağı, henüz fazla söz sahibi olmayan zayıf bir azınlıktır. Böylece Havza günleri dolgun ve düşündürücü geçer.

Mustafa Kemal, Havza'da halka her şeyi anlatmaya çalışır. Vatanın halini, İstanbul'un, padişahın halini, düşmanların bize biçtikleri esirlik kaftanını, Rum çetelerini, Ermeni askerlerini, aha şurada, şu dağın ardındaki Samsun'da daha şimdiden nöbet tutan İngilizleri birer birer anlatır. Sözleri hep şuraya çıkar:

— Evvel Allah, ama asıl kendimize güvenmekten başka çaremiz yoktur...

Mustafa Kemal'i Havza'da görenlerden, dinleyenlerden bugün hâlâ sağ olanlar vardır. Bunlardan fazla yaşlananların, belleklerini kaybedenlerin, olayları birbirine karıştıranların yanında, hâlâ sıhhatli ve o günün havasını nakledebilenler bulunur. Yürgeçpaşazade Mes-cidinun sivri kemerli taş kapısından girilince teneffüs edilen loş, durgunca hava ise, tam bir Anadolu mescidi havasıdır. Bu hava insanı, hiç bir sesin, hiç bir gürültünün rahatsız etmediği derin düşüncelere sürükler...

*
**

Ama bu sefer de İstanbul'daki işgal kuvvetleri tedirgindir. İşgal kumandanlığı daha ilk günden Mustafa Kemal'i yadırgamıştır. Ondan şüphelenmiştir.

Daha ilk günlerden, onun geri çağırılması için Harbiye Nezaretini tazyike başlar. Meselâ işgal kuvvetlerinin Karadeniz Ordusu

Başkumandanı General Milne'in Harbiye Nezareti'ne yazdığı şu satırları okuyalım:

«Mustafa Kemal Paşa ile emrindeki subayların vilâyetlerde dolaşmaları halk efkârını incittiği gibi, askerlik yönünden de Mustafa Kemal Paşa ile emrindekilerin çalışmalarına lüzum görülmediğinden, derhal İstanbul'a çağırılmaları...»

Harbiye Nezareti bu notayı evvelâ, yeni Ordu Müfettişleri tayininin, kendilerinin de muvafakatı ile olduğu, Mustafa Kemal Paşanın da bu Ordu Müfettişlerinden bulunduğu gibi, izahlarla cevaplandırmak ve geçiştirmek ister. Fakat İtilâf Kuvvetleri Karargâhı diredir. O sırada Harbiye Nazırı bulunan Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal'e şu emri vermek zorunda kalır:

«9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine,

8.VI.335 (1919)

Maiyeti âlilerindeki istimbotlardan biri ile buraya teşrifiniz rica olunur».

Gerçi bu emrin ifadesinde bir yasak savma havası vardır. Kaldı ki Mustafa Kemal'in cevabı hiç de uysal değildir:

*«Harbiye Nezaretine,
C. 8.VI.335 (1919) şifreye:*

9.VI.(1969)

Hareketimin kömür ve benzin yokluğundan dolayı geri bırakıldığımı bugünkü telgrafımla arz ve bu maniin giderilmesini istirham eylemiştim. Ancak ne şekilde hareket edeceğimi ona göre tayin etmek üzere davet sebebinin lütfen işarını rica ederim.

*9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi
Mustafa Kemal»*

Demek ki Mustafa Kemal. daha Samsun'dayken İstanbul'a arka çevirir. İlk iş olarak. İstanbul'dan beraberinde gelen III. Kolordu Kumandanı Albav Refet Beyi (General Refet Bele) Samsun'a (Canik Sancağına) mutasarrıf tayin eder. Sonra ve daha önce değindiğimiz gi-

bi, 21 mayısta Erzurum'da XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya, 23 mayısta Ankara'da XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya telgraflar çeker. İrtibat kurulmasını ister. Bölgelerin imkânlarına göre de Kars'tan İzmir'e kadar, memleket ahvali, hele Ege'deki işgal durumu hakkında bilgi rica eder. Telgraflarında şu cümle dik-kati çekicidir:

«Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdan vazifemizi, yakından, beraber çalışarak en iyi başarmak mümkün olacağı kanaatiyle bu vazifeyi kabul ettim...»

Bu cümle, İstanbul'da Şişli'deki evde konuşulanların bir devamı gibidir. Gerçi orada tam, belirli kararlara, planlara varılmamıştır. Ama ondan istenen, Anadolu'ya gelmesi değil miydi? İşte artık Anadolu'dadır.

Trakya'da I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye, Konya'da Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşaya da telgraflar çekilir. Bu sıralarda Ege'de Yunan kuvvetleri İzmir'den başka; Manisa, Kasaba, Urla, Aydın, Bayındır, Tire taraflarını direnişsiz işgal etmişlerdir. Fakat 28 mayısta Ayvalık ve Ödemiş'te düşmana karşı ilk silâhlar patlar. Bunlar mahallî karar ve girişimlerin eseridir. Aynı zamanda, istilâ edilen veya istilâ tehlikesinde bulunan bölgeler halkı arasında da ilk direniş eylemleri görülür. Bazı önderler, çeteler ve direniş kuvvetleri belirmeye başlar. Fakat bunlarla Mustafa Kemal arasında henüz bir bağlantı yoktur.

*
**

AŞAĞILIK KOMPLEKSİ

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilişinde, son Padişah Vahdettin'in gizli hesapları olduğu, onu kendisinin seçtiği, yetkilendirdiği, onu desteklediği, ona büyük paralar tahsis ettiği, hulâsa Vahdettin'in neredeyse millî hareketin öncüsü olduğu gibi yazılar, iddialar, son zamanlarda belli kaynaklardan ortaya sürülmektedir. Hattâ, şimdi Millî Selâmet Partisi adını alan eski Nizam Partisi'nin, Almanya'da Türk işçileri için yayımladığı «Nizam» gazetesinde (şimdi bu gazetenin adı

«Hamle» olmuştur) Anadolu'yu Mustafa Kemal'in değil, Padişah Vahdettin'in kurtardığı savunulmuştur. Bunların gerçekte bir zerre ilgisi yoktur. Bunları doğrulayacak tek belge, hattâ işaret mevcut değildir. Bütün bu akıl ve gerçek dışı çabalar, son yıllarda Mustafa Kemal'i inkâr etmek yolundaki örgütlü gayretlerinin çeşitli taşkınlıklarından biridir. Hepsisi de onun büyüklüğü ve hizmetleri karşısında, bazı adi politikacılarla, küçük adamların aşağılık duygularından gelen, geriye dönüş çabalarını ve irtica gayretlerinin yüze vurmasından başka bir şey değildir.

Tarih içinde bu tür aşağılıklar her büyük insana, her büyük fikir ve her büyük harekete karşı, daima yürütülmüştür. Çünkü toplum davasında, onun ileri hamlelerine ayak uyduramayanların gözleri, daima arkadadır. Ve bu yetersizlik onlarda zamanla, öyle bir ruh hastalığı halini alır ki, bu hastalığa, ruhî kısırlaşma ve dolayısıyla ruhî tükeniş adını vermekte hata olmasa gerektir. Zaten aşağılık duygusu veya kompleksi denilen kendi kendini yiyişin temelinde yatan yetersizlikler arasında, bu ruhî tükeniş, en başta gelir...

Kaldı ki, o günlerde, ne sarayın, ne hükümetin, şuna, buna büyük paralar tahsis edecek halleri de yoktu. Örneğin, Kâzım Karabekir'in anılarında yer alan şu olay, bu bakımdan çok ilgi çekicidir:

«Hükümet ve dairelerin elim vaziyetini birkaç gün içinde gördüm». «Ermeni katl-i âmî broşürünü, Fransızcaya tercüme masrafını verecek para mevcut değildi. Kimse de, 15 altın kadar tutacak olan bu parayı veremiyordu. Bu, teşkilâtı ve icraatı şahsına bağlayanların, aradan çekilmeleri ile, ne olabileceğinin hazin bir misali idi. Komisyonu mahcubiyetten kurtarmak ve hükümetimizin bu acıktı vaziyetini, yabancılara göstermemek için, bu masraftı derhal ve cebimden verdim. Paramı sonradan iade edebildiler».

Bu anı, Kâzım Karabekir'in «İstiklâl Harbimiz» isimli eserinden alınmıştır (s. 8).

Sarayın hali de perişandı. Vahdettin, eski Padişah Sultan Reşat'ın ölümü üzerine, Birinci Dünya Savaşı içinde tahta çıkmıştı. Ama Padişahın maaşı ve sarayın masrafları da artık kısılmıştı. Enver Paşa, saraylara biraz yağ ve yiyecek bulabilmek için, uzak cephe gerilerinin

den, ordu yardımı ile bir şeyler toplatılmaya çalışılıyordu. Nitekim, Anadolu'da güçlenen millî kuvvetlere karşı Sultan Vahdettin ve çevresi bir hilâfet ordusu kurup İzmit üzerinden milliyetçilere karşı sevkederken, gerekli parayı, memleketi istilâ eden düşmanlara el açarak, onlardan alabilmişlerdi. Anadolu'yu Mustafa Kemal değil, Vahdettin kurtardı diye destan yazarların, bunları bilmemeleri mümkün mü?

Mustafa Kemal'in ise, daha sonra ve Anadolu'ya tayin olununca, cebinde kaç lirası bulunduğunun hikâyeleri ve Erzurum'la Sivas'ta çekilen beslenme sıkıntıları, onun günlüğünü tutan Mazhar Müfit'in hatıralarında yazılıdır. Hele Sivas'ta, tümü zaten 1.000 lira kadar olan parasının sonu da gelince, esnafın nasıl veresiyeyi kestığı ve sonuçları etrafı ile anlatılır.

Istanbul'dan ayrılırken, Padişahın ona 80.000 lira, 100.000 lira gibi paralar tahsis ettiği, yolundaki kasıtlı masalların karşısında ise Mustafa Kemal'in Harbiye Nezaretine çektiği ve bu sayfalarda yer alan 9.VI.1919 tarihli telgrafında, Ordu ve Samsun Maliyesinde, sadece bir istimbotun İstanbul'a kadar kömür ve benzin parasının dahi bulunmadığı, açıkça bildirilir.

Kaldı ki Vahdettin'in bile İstanbul'dan bir İngiliz zırlıslısı ile kaçarken, sarayın herhalde bütün mevcudu olarak kaçırabildiği para 30.000 liradan ibaretti. Onu da San Remo'da, çapkın ve serseri kayınbiraderi Çerkez Albay Zeki ile, eski İttihat ve Terakki muhaliflerinden Gümölcineli İsmail gibi macera adamlarına kaptırdığı bilinen bir gerçektir. Nitekim parasızlıktan, kaldığı kira evinin elektrikleri, suları kesilmiş olarak hayata gözlerini yumduğu zaman, yanında bulunan para, komodinin gözünden çıkan 25 kuruştan ibaretti...

*
**

Havza'da Mustafa Kemal, İstanbul'daki Mustafa Kemal değildir. Artık kozlar atılmıştır. Arkadaki köprüler yıkılmıştır. İstanbul artık uzakta, kanayan bir yaradır. Oraya dönüş yoktur. Nitekim İstanbul hükümetine güvensizliğini, İstanbul hükümetinin niyet ve teşebbüsleriyle milletin istek ve menfaatleri arasında birlik olmadığını, Mustafa Kemal ilk defa ve açıkça Havza'da ilân etti. 3 haziran 1919 tarihi ile Havza'dan ve acele kaydı ile Samsun, Erzurum, Ankara, Di-

yarbakır'daki Kolordu Kumandanları ile, Konya'da Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşaya ve Sivas, Kastamonu, Van Valilerince çektiği şifre telgraflarda:

«Arzuyu millî ile Hükümeti haziranın ictihadında mutabakat olmadığını» (1)

açıkça bildirdi. Halkın telgrafla doğrudan doğruya Padişaha, millî istiklâlin korunması yolunda baş vurmaları ve her türlü uyarma ve duyurma teşebbüslerine geçilmesi isteniyordu.

Bu, onun ilk siyasî çıkışıdır denilebilir. Yeni davalara doğru ilk kanat açıışıdır. Fakat ne var ki, yalnızdır. Hem gayet iyi bilir ki, yakın günlerde İstanbul, onun elinden bütün görev ve rütbelerini alabilir. Onu ortada tek başına bırakabilir. İşte o zaman dayanabileceği yalnız son güç kalır: *Halk!*.. İşte bunun içindir ki, kaleme sarılmıştır. Vilâyetlere, kolordulara bu telgrafları yazmıştır. Milleti bekleyen tehlikeleri anlatarak halkı harekete, protesto gösterilerine çağırmıştır. Ama gene bilir ki, ümitsizlik, kötümserlik, bezginlik bütün memleketi sarmıştır. Hattâ kendi karargâhını bile!.. Mustafa Kemal'in karargâh kurmaylarından ve onun siyasî işlerini yürüten Kurmay Binbaşı Husrev Beyin (Husrev Gerede, Mebus, Büyükelçi) Havza'dan Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı şahsî mektuptan bazı parçalar okuyalım:

Havza, 7.VI.1919

«Pek muhterem efendim;

Mustafa Kemal Paşanın karargâhında Havza'dayım. İşlerin istihbarata ve siyasiyata ait kısımlarını deruhde ettim. Birkaç güne kadar Amasya'ya gideceğiz».

«İstanbul'da günden güne elim şekle giren siyasî vaziyet azaplı, millî izzet-i nefis hakaret içinde inlerken, millî sahada belki hizmet ederim ümidiyle, kemal-i minnet ve şükranla bu vazifeyi kabul ettim».

«Sihhî vaziyetinden dolayı alkol kullanamayan Mustafa Ke-

(1) «Milletin istekleri ile, şimdiki hükümetin tutum, görüş ve davranışları arasında uyarlık yoktur».

mal Paşada yüksek bir cesaret-i medeniye, memlekete bağlılık, zeki bir ihata (kapsama) gördüğümden, bu tehlikeli anda, şu millete inşallah hüsnü hizmete bir vasıta olacağı hissini bende uyandırdı».

«İzmir olayı pek elemli ve evler yıkıcı bir şekilde devam ediyor. İtalyanlar yayılıyor. Salihli'de ne olacağı belirsiz. He yetimizin Paris Konferansına kabulü bence bir şey değil. Siyasî kanaati Ermenistan muhtariyeti ve mensubu olduğu parti İngiltere himayesini isteyen Sadrâzam Damat Ferit Paşanın başkanlığı bilâkis endişe kaynağı. Bir manda (himaye) fikri belki en son kurtuluş çaresi olabilir. Avrupa cellâtları idamımızın hükmünü bütün şiddet ve şenaatiyle tatbik ederken, bunu da dinleyen olur mu?»

«Hulâsa biz ne olacağız? İstanbul'da, diyebilirim ki müterekeden beri meydana gelen müessif olaylar, vatanın dıçar olduğu gadir ve zulüm karşısında her an bu suali kendime soruyorum».

«Son bir katliama karşı» «milletin birleşmesi, haricî, dahilî tehlikelere karşı hazırlanması lüzumuna inanıyorum».

«Büyük bir harpten çıkmış, beli bükülmüş, elinde, avucundakini vermiş, ordusuz, silâhsız bir milletin, yekvücut, muntazam bir teşkilâta dahi malik olsa, mevcudiyetini muhafaza etmesini bugün için şüpheli görüyorum...»

Husrev Bey bu bocalamalar arasında Bolşevikliğe de sarılır:

«Bolşeviklik, Bulgar ve Macarların da iltihakı ile bir ittihat vesilesi oldu. Gerek Avrupa havadisleri, gerekse sizin kıymetli mütalâalarınız, Bolşeviklerin kuvvetli olduğunu, Almanların da bu sulhü katiyen kabul etmeyeceklerini tebşir ediyor» (1).

«Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılacak,

(1) Hüsrev Bey bu arada Kâzım Karabekir Paşayla İstanbul'da ve Paşanın kardeşinin Süleymaniye'deki evinde konuşmalarına değinir. Paşa, görüşlerini o konuşmalarda belirtmiş olacaktır.

Türk'te ananelere ve muayyen kaideler hâlel vermemek şartıyla nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak, fakat sınır birliği kurulunca, düşman taarruzlarına karşı koymayı temin etmek için silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır...»

Husrev Beyin bu mektubundaki en dokunaklı cümle şudur:

«— Biz ne olacağız?..»

Bu mektup, Milli Mücadelenin başlangıç günlerindeki havadan çok şeyler yansıtan, önemli belgelerden biridir. Bu mektubun önemi, Havza'dayken Mustafa Kemal'in çevresinde ve onun istihbarat ve siyaset işlerinde kurmay'ı olan tecrübeli bir zatta bile hâkim olan kararsızlığı, ruhî bunalımı olduğu gibi açığa vurmasındadır. Halbuki Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşaya yazılan (1) bu mektubun yazarı, Birinci Dünya Savaşının rüzgârları içinde savrulmuş, önemli vazifeler almış, siyasi bilgileri de olan bir kişidir. Husrev Bey bu ruh düşkünlüğü içinde ve uzun mektubunda, yabancı himaye (manda) sisteminden, Bolşevikliğin kabulüne kadar her düşünceye bir çare gibi sarılır. Fakat hiç birinde tam, güvenli bir kurtuluş yolu göremez. Neticede derin bir kötümserlik içinde bunalır.

Hulâsa Mustafa Kemal, bir karargâh kadrosu içindedir. Fakat yalnızdır. Artık halka dönecek, halkı tanıyacak ve onu kazanacaktır. Tek çıkar yol budur. Bunun için de, bir halk hareketi stratejisi ister. Orduda disiplin ve emir söker. Ama halk; uzun süreli, mihnetli ve yapıcı bir harekete yöneltmek isteniyorsa, böyle hallerde halkın emirle değil, düşünerek kımıldayan bir güç olduğunu kabul etmek gerekir. Onu kazanmak için onu tanımak, inandırmak lâzımdır. Eğer dava bu *halk davası* ise, eğer dava *bir milletin kurtuluş savaşı* ise, o zaman millete, milletin diliyle konuşmak lâzımdır. Öyle ki, halk o dili konuşanlara inansın. Mihnetleri, çileleri önceden bilsin. Savaşı isteyerek kabul etsin...

Mustafa Kemal işte bu yolda halkla ilk temaslarını Havza'da yapmıştır. İlk genelgesini Havza'da yayımlamıştır.

(1) Kâzım Karabekir: İstiklâl Harbimiz, s. 59-62.

Mustafa Kemal'e göre durum şuydu:

«İzmir'in ve bunun ardından Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve yapılan tecavüz ve mezalim hakkında millet henüz aydınlanmamış ve millî varlığa vurulan bu fecî darbeye karşı, açık olarak herhangi bir teessür ve şikâyet göstermemiştir. Millet'in bu haksız darbe karşısında hareketsiz ve hissiz kalması, elbette millet'in lehinde yorumlanamazdı. Onun için, milleti ikaz edip harekete getirmek lâzımdı.» (1).

Millî tehlikeye karşı halkın kaynaşması, galeyanı lâzımdı. Halk uyanmalı, kıvıldamalı, kaynaşmalıydı ki, bu millî kaynaşma bir amaca yöneltilibilsin. Böylelikle de halkın aktif bir güç halinde örgütlen-dirilmesi mümkün olsun. Yoksa uyuşuk ve sinmiş kalabalıklar halk demek değildir. Sömürgelerde, hem de beş on tabur sömürgeci devlet askerinin kontrolunda yüz milyonlarca insan uyuyordu. Ama bu yüz milyonlarca insan, bu beş on tabur muhafızına karşı hiç bir zaman, hiç bir tehlike teşkil etmiyordu...

Havza'da çalışmaları 12 haziran 1919'a kadar sürdü.

Bazı yazarlar (2), Mustafa Kemal'in Havza'da, Rusya'dan gelen General Budenni ve bir Rus Heyeti ile temaslarda bulunduğunu yazarlar. Fakat böyle bir temasa ait hiç bir belge yoktur. Kaldı ki böyle bir temasa ihtimal de verilemez. Evvelâ şunun için ki, o tarihte Samsun, İngiliz işgalindedir. Rusya ovaları, müttefiklerden destek gören ihtilâl aleyhtarı generallerin, beyaz orduların işgali altındadır. Orarlardan birinin, bir heyetin Samsun'a gelmesine ihtimal yoktur. Kaldı ki o günlerde Mustafa Kemal, göze çaracak, dikkati çekecek bir durumda değildir. Henüz resmî vazifeli bir Ordu Müfettişidir. Daha sonra General ve Mareşal olan Budenni de siyasi bir şahsiyet sayılmaz. O tarihte sadece Yoldaş Budenni olarak Ukrayna'da bir Süvari Kumandanıydı ve zaten alaylı bir askerdirdi. Hulâsa böyle bir ziyarete ihtimal verilemez (3).

(1) Mustafa Kemal: *Nutuk*, 1927, s. 14.

(2) Sabahattin Selek: *Anadolu İhtilâli*.

(3) Mustafa Kemal'in ve Rus ihtilâlcileri ile temas teşebbüslerinin bugün artık bilinmeyen tarafı yoktur. İleride bunlara değinilecektir.

Mustafa Kemal, 13 haziran 1919'da, karargâhı ile Amasya'ya hareket etti. Havza - Amasya arasındaki yol Suluova'dan geçer. Buraları Karadeniz sıradağlarının arkasında kalır. Hoş görünüşlü yerlerdir. Orta yayla ile Karadeniz kıyı bölgesi arasında bir alandırlar. Amasya yolculuğu için bazı ön hazırlıklar da yapılmıştır. Çünkü artık her şey halkla yürüyecekti. Onun için daha önce Amasya'dan Havza'ya, Amasya'nın ileri gelenleri çağırılır. Gelen heyetin başında Amasya Müftüsü vardır. Bu heyet, Mustafa Kemal'in halka davetine, ilk ses veren heyettir (1).

*
**

EŞRAF BAHSİ VE SINIFLARIN HİKÂYESİ

Mustafa Kemal'in hareketi bir Halk Hareketi olacaktı. Fakat bu hareket, halk içinde kimlere dayanacaktı? Bu hareketin halk içinde önderleri ve teşkilâtçıları kimler olacaktı? Bu sorular üzerinde biraz durmalıyız.

Daha önce de değindiğimiz gibi, o devrin Anadolu'sunda mahalli ileri gelenler, âyan ve eşraf; halkın sözcüleri durumundaydılar. Gerçi bu sözcülük, hemen her yerde bir tahakküm vasıtası oluyordu. Ama Osmanlı Anadolu'sunda aydınlar, henüz ön planda görünecek kadar güçlü değillerdi. Âyan ve eşrafın önünde mahallin uleması, yani başta Müftü olmak üzere, sarıklı hocalar, şeyhler görünürdü. Bunlar da eşrafın sözcüleri durumundaydılar. Bir de mütehayyizan vardı. Âyan ve eşraf, soy, aile ve varlık temeline dayanırdı. Mütehayyizan, daha ziyade, hal ve davranışları ile saygı ve itibar sağlayabilmiş, halktan insanlardı. Aydınlara gelince, onlar ister istemez eşrafla ve mütehayyizanla iyi geçinmek zorundaydılar. Zaten aydın-

(1) Havza'da civar köyler halkından Yürgeçpaşazade camii konuşmalarına inenler olmuştu. Fakat Mustafa Kemal'in davetine bir vilâyet merkezinden, heyet halinde ilk defa Amasya'dan gelinmiştir. Amasyahlılar bu heyet azalarının isimlerini hâlâ hatırlarlar: Müftü Hacı Tefvik Efendi, Topçuzade Ali Bey, Mehmet Karan Bey, Ali Hikmet Bey, Topçuzade Mustafa Bey, Miralayzade Hamdi Bey, Yörgüçzade Rasim Bey ve diğerleri...

lar, nihayet, şehir ve kasaba okur-yazarlarından ibarettiler. Mustafa Kemal, gerek ilk defa Havza ve Amasya'da, gerekse daha sonra ve milli hareket boyunca diğer şehir ve bölgelerde, halkın öncüleri olarak, elbette ki âyan, eşraf, ulema ve mütehayyizanla karşılaştı. Onlarla bağdaştı. Mahallî aydın; eşraf, ulema ve mütehayyizan tabakasının içinde ve seyrek olarak önünde halk hareketinin aktif unsurları oldular. Fakat sanıyorum ki 1919-1922 yıllarındaki milli hareketin üst tabakayı teşkil eden bu aktif ve öncü kadrosuna bakarak, milli hareketi yalnız bir orta sınıf hareketi veya sınıfsal hareket olarak almak yanlış olur. Bunu burada biraz belirtmekte fayda vardır:

Osmanlı Anadolu'sunda, bütün az gelişmiş memleketlerinkini az çok andıran *sınıflar* elbette vardı. Toplumun yapısı, sınıflı bir yapı görünüşündeydi. Sınıflar veya sosyal tabakalar arasında sınıf farkları, hattâ sınıf çatışmaları olduğunu da kabul etmek gerekir. Çünkü böyle görmezsek, bütün Türklerin sosyal-ekonomik durumlarını eşit, bütün milleti tek sınıflı bir sosyal toplum gibi almak icabeder ki, bu sınıfsızlık görünüşü, toplumun gerçek yapısına aykırı düşer.

Çünkü her şeyden önce ve az gelişmiş her memlekette olduğu gibi, Türkiye'de de en değerli üretim vasıtası olan *toprak* üzerinde, insanlar eşit ilişkiler içinde değillerdi. Toprağı olanlarla (âyan, eşraf ve toprak ağaları) toprağı olmayanlar (yarıcı, ırgat, maraba, vs.) elbette ki vardı. Sonra üretilen mahsulün ticaretine aracılık eden ve çoğu Ermeni, Rum, Yahudi azınlıkları elinde olmakla beraber, eşraflığın da gelir kaynağı olan ticaret ve özellikle aşarcılıkla (1) tarım ürünleri ticareti, faizcilik-murabahacılık, şehir ve kasabalarda zengin ve ya zengince bir orta sınıfın oluşumunu elinde tutan ve gene hemen hepsi azınlıklarla lövanten dediğimiz doğululaşmış Avrupalılardan oluşan bir aracı zümre de vardı. Yabancı bankalar, yalnız bunlar ve biraz da orta sınıf araçlar için çalışıyordu. Bu sosyal ehram içinde sanayi kapitalisti diyebileceğimiz zümre, hemen hemen yoktu. Çünkü Türkiye'de kapitülasyonlar ve diğer engelleyici sebeplerle sanayi vücut bulmamıştı. Sanayi amelesi kadrosu da elbette ki önem kazanmamıştı (2).

(1) Aşar; toprak mahsullerinden % 10 nispetinde aynen alınan vergiydi. Ama hükümet, bu verginin tahsilini aşarcılara (mültezim) ihale ederdi.

(2) 1913 sayımından, bütün İmparatorluktaki işçi sayısı: 13.000.

Ulemaya gelince; ulema, yani sarıklı din adamları ve bunlarla beraber tarikat şeyhleri, eski Osmanlı toplumunun aydınlarını teşkil ediyorlardı. Tanzimattan sonra hükümet adamları ve subaylarla mahalli avukatlar, öğretmenler, doktorlar ve büyük şehirlerde görülen ve hemen hepsi de hükümet çarkının birer tarafına tutunan diğer okumuşlar, bir sınıf değil; toplumu, yahut hükümeti yöneten bir zümre olarak sosyal hiyerarşide yer işgal ediyorlardı. Fakat esas olarak taşralarda eşraf, ulema ve mütehayyizan, Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda, bölgenin sosyal hiyerarşisinin başında geliyorlardı ve halkın temsilcileri durumundaydılar.

Ama önce de kaydettiğimiz gibi, bu duruma bakarak millî hareketi bir sınıf hareketi ve bu hareketin teşkilâtçısı Mustafa Kemal'i şu veya bu sınıfın veya sınıfların savunucusu sanmak büyük hata olur. Çünkü millî hareket, esasında, milletin esarete karşı mücadelesiydi. Hattâ bunu, milletin bütün bireyleri kavramamış olsalar bile... Mustafa Kemal de Türk toplumunun bütün zümre ve sınıflar için müşterek, yani milletin bütününü kapsayan amaç ve menfaatlerinin, hem içeriye, hem dışarıya karşı savunucusu olarak, *millî* bir kişi, bir şahsiyetti. Bir sınıf kavgacısı değildi. Bunu böyle görmek istemeyenler, kurtuluş hareketinin dışında bırakılmalı, toplumun özel yapısı ve gelir ve sekte bir açıda kalırlar. Dolayısıyla gerçekten uzaklaşırlar. İşme şartları içinde araştırılmalıdır. Bunlar ancak o zaman gerçek sınıflar arasındaki ilişki ve çelişmeler, emperyalizme karşı millî doğrudur. Yani millî kurtuluş hareketi, sınıfsal değil, ulusal bir harekettir.

objektif bir inceleme temeline oturtulmuş olurlar. 1919-1920 günlerinin örgüsünde sınıfçı değil, millî bir zemin veya fon aramak daha

Bazı yabancı yazarlar ve çevreler, bu hareketin önderliğini, asker ve yönetim mekanizmasında elbette ki en etkili insanlardılar. Kumandanlar, Valiler ve daha aşağıya doğru görevli kademeler ve güçler

Ama biz, askerleri bürokrat olarak almayı ve meselâ Mustafa ve sivil bürokrasiye mal ederler. Bu görüşü benimseyen bazı yerli elementler de vardır. Eğer bu bürokrat deyimi özellikle askerler için doğru sayılırsa, o zaman bu görüş ve yorumların bir gerçek yönü vardır denilebilir. Çünkü asker ve sivil bürokratlar, memleketin, icra olarak.

Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa gibi aktif veya önder şahsiyetleri, bürokrat olarak almayı yadırgarız. Bunlar, bürokratlar değil, muharıpler, yani savaşçılardır. Ve savaşçılar olacaktır ki, Millî Kurtuluş hareketinde, silâhları ile çarpışan orduyu kurmuşlar, canlandırmışlar ve bu ordulara kumanda etmişlerdir. Bunun içindir ki onların, bu savaştaki yer, hizmet ve görevlerinin, bir bürokrasi işi ve kendilerini de bürokrat saymakta, bir doğruluk payı görmüyoruz...

*
**

Havza'dan hareket eden Mustafa Kemal, aynı gün 12 haziran 1919'da Amasya'ya vardı. Havza'da onunla konuşup Amasya'ya dönen heyet, Mustafa Kemal'in şehirlerine geleceği haberini Amasya'ya ulaştırmışlardı. 12 haziranda halk, onu şehrin giriş tarafında, Gezilik'te bekledi. Mustafa Kemal heyetini getiren vasıtalar, saat 17'de görüldü. İlk karşılaşma ve selâmlaşmalardan sonra Belediyeye gidildi. Orada, Belediyenin balkonundan Mustafa Kemal halka karşı ilk konuşmasını yaptı. Bu balkonda konuşan adam, artık ne Padişahın kulu, yaveri, ne İstanbul hükümetinin sözcüsü, ne de sadece bir askerdir. Anadolu toprağına girdikçe o, Anadolu halkıyla gittikçe kaynaşıyordu. Zaptedilen nutku hâlâ ellerde dolaşır (1)

«Amasyalılar!

Padişah ve hükümet, itilâf devletlerinin elinde esirdir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim.

Amasyalılar!

Düşmanlarımızın Samsun'dan yapacakları herhangi bir çıkartma hareketine karşı, ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatanımızı en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz...

Amasyalılar! Hep birlikte yemin edelim ki...»

Amasyalılar galiba bu sözleri bekliyorlardı. Meydan dalgalandı. Mustafa Kemal, Anadolu toprağında, açık havada ilk defa halka kar-

(1) Zapteden: Hürrem Arpacioğlu.

şı konuşuyordu. Amasya'da hava birden değişmişti. Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal, şehrin ileri gelenleriyle beraber Saraydüzü kışlasına giderek, orada durumu daha etraflı açıkladı. Mustafa Kemal'in ilk defa halkın karşısına böyle çıkması ve onu ayaklanmaya davet etmesiyle, kendisinin ilk direniş hareketi Amasya'da başladı denilebilir. İstanbul hükümetinin artık iradesine sahip olmadığı, Padişahın düşmanlar elinde esir durumunda bulunduğu ve milletin kendi başının çaresine bakması gerektiği fikri, evvelâ orada ortaya atıldı. Gene bu Amasya'dandır ki, halkı temsil eden 22 kişinin imzasıyla çekilen bir telgraf, Amasyalıların hürriyet ve istiklâl için birleştiklerini, Mustafa Kemal Paşanın etrafında elbirlik olup çalışacaklarını İstanbul'a bildiriyordu.

Gerçi hareket henüz yaygın değildi. Kararsızlar, ürkekler, çekingenler elbette ki vardı. Ama bu yeni hareketi savunan, hattâ bir tek kişi bile olsa, böyle bir kişinin ortaya atılması, gene bir şey ifade ederdi. Halbuki Amasya'da bu hareketi benimseyenler bir kişi değildi. Amasya'nın ünlü din adamlarından Abdurrahman Kâmil Efendi, Sultan Bayezit Camiinde şöyle konuştu:

«Ey ahali!

Milletin istiklâli tehlikeye düşmüştür. Bu felâketten kurtulmak için icabederse, vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lâzımdır. Artık Padişah olsun, unvanı ne olursa olsun, onun bir hikmeti kalmamıştır. Yegâne kurtuluş çaresi, halkın hâkimiyeti doğrudan doğruya ele almasıdır...»

Amasya halkı, hatibi derin bir sessizlik içinde dinledi. Gene bu Abdurrahman Kâmil Hocadır ki, yalnız cami minberinden halkı savaşa ve kendi hakkını eline almaya davet etmekle kalmadı. Kimbiler ne kadar zamanda biriktirdiği 5 altınını bir kırmızı mendile çıkın ederek, Millî Mücadeleye ilk yardım olsun diye sundu. Amasya Müftüsü Hacı Tefvik Efendi de, kurulan Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın başına geçti...

Mustafa Kemal'in yolculuğunda ve Millî Mücadele hareketinin gelişmesinde Amasya'nın ayrıca önemli bir yeri vardır. Direniş esasları da, ilk defa Amasya'da, yazılı bir prensipler belgesi haline getirildi. Bu prensipler belgesine «Amasya Mukarreratı» denilir. Amasya mu-

karreratı (kararları) aslında 6 maddelik bir protokoldür (1). Fakat bu kararların özünü iki cümlede toplamak mümkündür:

a) *Milletin istiklâlini, gene milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*

b) *Anadolu'da her türlü tesir ve murakabeden azade bir «millî heyet»in vücuda getirilmesi lâzımdır.*

İşte Sivas Kongresi bu protokol maddeleri gereğince toplanacaktır. Kararların altında Mustafa Kemal'le beraber Rauf Beyin, Ali Fuat

(1) Millî Mücadele tarihinin önemli bir belgesi olan Amasya mukarreatının metni şöyledir:

1 — Vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâli tehlikededir. Merkezî Hükümet, İtilâf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında bulunduğundan, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerince getirememektedir. Bu hal, milletimizi yok olmuş gibi tanıtıyor.

Milletin istiklâlini gene milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Millet'in hal ve durumunu öngörmek ve haklarının sesini cihana işittirmek için, *her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliyenin varlığı gerektir.* Bunun için ve muharebeler sonunda, her taraftan meydana çıkan millî arzu ve istek üzerine, bilvücu, Sivas'ta millî bir kongrenin tezlikle toplanması karar altına alınmıştır. Bu maksatla, bütün Osmanlı vilâyetlerinin her sancağından, parti farkı gözetilmeksizin, muktedir ve milletin güvenini kazanmış üç kadar zatın tezlikle yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı, bunun bir millî sır halinde tutularak gürültüye meydan verilmemesi ve gereken yerlerde seyahatin kendilerini belli etmeden yapılması.

2 — Doğu vilâyetleri adına 10 temmuzda Erzurum'da toplanması kararlaştırılan kongre için, adı geçen vilâyetlerin «Müdafaa-i Hukuk-u Millîye» ve «Redd-i İlhak» (toprağımızın başka devletlere katılmasını reddetmek) cemiyetlerinden seçilecek üyeler, zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardır. O vakte kadar diğer vilâyetlerimizimizin temsilcileri de Sivas'a varabileceklerinden, Erzurum Kongresinin üyeleri, münasip görülecek zamanda umumî toplantıya katılmak üzere Sivas'a hareket edeceklerdir.

3 — Yukarıdaki maddelere göre temsilciler, Müdafaai Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri ve Belediyeler tarafından ve diğer suretlerle seçilecektir.

4 — Bu kararların uygulanmasına 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, XIII. Kolordu Kumandan Vekili Albay Cevat Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Müfettişi Korgeneral Cemal Paşa, XII. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa,

Paşanın, Refet Beyin ve Mustafa Kemal'in ileri gelen karargâh görevlilerinin imzaları vardır. Bu kararlara, Erzurum'da XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile, Konya'da Ordu Müfettişi Cemal Paşanın telgrafla muvafakatleri de alınmıştı.

Amasya Mukarreratı 21 haziran 1919 akşamı imzalandı. Bu kararlar, Mustafa Kemal'in 4 gün kadar önce, Trakya'da Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye yazdığı bildiriye prensiplere uyuyordu.

İmza sırasında konuşulan birkaç cümle ilgi çekicidir. Kararlar imza için Albay Refet Beye (General Refet Bele) uzatılırken, Refet Bey sorar:

— Kongrenin, icabında bir hükümet teşkil edeceği anlaşılıyor. Siz de böyle mi anlıyorsunuz?

Ali Fuat Paşa cevap verir:

— Evet, Kongrenin her şeyi tetkik ve müzakere ettikten sonra, milletin hürriyet ve istiklâlini temin maksadıyla bir hükümet kurması da lâzım geliyorsa, ben de bunu yapabileceğini anlıyorum...

Tarih, 21 haziran 1919'dur. İstanbul'da, Şişli'deki evde en son, 26 şubat 1919'da bir veda toplantısı yapan Mustafa Kemal'le Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey, artık Anadolu'nun bir şehrinde müşterek kararlar almaktadırlar. Şişli'de aynı evin ziyaretçisi olan ve aynı meseleler üstünde bir an evvel karara varılmasını isteyen Kâzım Karabe-

Bursa'da XVII. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askerî mühim zatlar tarafından çalışılacaktır. Bundan başka eski Sadrazam Müşir Ahmet İz-zet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey ve Âyan Üyelerinden Ahmet Rıza Bey gibi zatların fikir ve mütalaaları alınacaktır.

5 — Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların yalnız telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmesi, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğünden yayımlanmıştır. Bu husus kesin olarak reddedilerek, muhaberatın behemehal serbestçe sağlanması için, gösterilerde bulunularak muhaberele sağlanacak ve sağlanıncaya kadar gösterilere devam olunacaktır.

6 — Askerî ve mülki teşkilât, hiç bir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda lü çbir surette terk ve başkasına devrolunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafında yeniden meydana gelecek düşman işgal hareketleri, bütün orduyu ilgilendirecek, meydana gelecek duruma göre, memleketin savunulmasına müşterek el atılacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirlerine haber vereceklerdir. Silah ve mühimmat katiyen elden çıkarılmayacaktır».

kir Paşa ile telgraf başında temas halindedirler. Şişli'deki evde «henüz müşterek bir görüşe varmamış bulunan» bu insanlar şimdi 6 maddelik bir hareket planı üstünde birleşmişlerdir.

Mustafa Kemal'in Samsun'da Anadolu karasına çıkışının üstünden ancak 36 gün geçmiştir. İstanbul'dan çıkarken Padişahın ona verdiği görev, ancak Samsun havalisinde Rum çetecileriyle Türkler arasındaki çatışmaları önlemektir. Ama şimdi yeni bir hükümet kurulması konuşulmaktadır... Camilerde, evlerde; İstanbul hükümetinin artık iradesine sahip olmadığı, Padişahın düşman esareti altında bulunduğu, halkın kendi işini kendisinin görmesi gerektiği sözleri işitilmektedir. Bu kadar kısa bir zamanda ne kadar büyük değişiklik!

Gerçi bu hükümet kurma fikrini henüz kesin bir fikir olarak saymayabiliriz. Nitekim Mazhar Müfit Beyin bazı parçalarını Erzurum günleri vesilesiyle daha ileride vereceğimiz anılarında, Mustafa Kemal'in «Anadolu'da bir hükümet kurmaktan» açıklık ve kesinlikle, ancak Erzurum Kale Kumandanlığındaki bir gece toplantısında bahsettiği anlatılır. Ali Fuat Paşa da, «Milli Mücadele hatıraları»nda Sivas Kongresi günlerinden bahsederken, o günlerde dahi, henüz kesinlikle bir hükümet kurmak düşüncesinde olmadıklarını kaydeder. Ama ne olursa olsun, Amasya kararları bu fikri, açıkça ifade edilmiş olsa bile, ruhunda taşımaktadır. Yani öyle sanıyorum ki Anadolu'da bir hükümet kuruluşunun sezgi ve fikir tohumu, ilk önce Amasya'da toprağa atılmış olsa gerekir.

Ben, Anadolu'da yeni bir hükümet kurmak fikrinin ilk defa nerede ve kimler arasında belirdiğini Ali Fuat Cebesoy'dan da sormuşumdur. Bu konuda ve bir mektubunun 9'uncu sayfasında şu cümle vardır:

«Anadolu milli hareketinin esaslarını, Atatürk'ün Şişli'deki evinde yalnız ikimiz hazırlamıştık».

Rahmetli Generalin bu cümlede dokunduğu esaslar, mütarekeden sonra ve 20 aralık 1918'de İstanbul'a geldiği ve Mustafa Kemal'i ziyaret ettiği gün, uzun konuşmalar sonunda kararlaştırılmış ve bu kitabın birinci cildinde yer alan esaslar olsa gerekir (1). General Ce-

(1) Ş. S. Aydemir: *Tek Adam*, s. I, s. 345-350.

besoy, Mustafa Kemal'in ölümünden çok sonra, 1956'da *Bellekten*'de yayımlanıp broşür halinde de çıkan «*Mustafa Kemal - Milli Lider*» isimli tahlilinde şunları yazmaktadır (1)

«Kurtuluşun çok heyecanlı olan ilk safhasında, hamiyetli bazı kumandan ve mütefekkirlerimiz, kurtuluşu başka cephe ve şekillerle mütalâa etmiş ve hattâ harekete geçmek istemişlerse de, hiç birinin görüş ve teşebbüsü, Liderin görüş ve teşebbüsleri kadar millete mal olmamıştır.

Sivas Kongresinde milli birliğe ve bunun tabii neticesi olan milli bir hükümetin kuruluşuna doğru mesafe alınırken, bazı mütefekkirlerimiz ve kumandanlarımız bu hareket tarzını, İstanbul hükümetinden ve milletin bağlı bulunduğu bazı mukaddesattan, vaktinden evvel ayrılış gibi telâkki etmişlerdir. Bu yüzden çıkacak olan tefrikaların ve kardeş kavgalarının, yeni doğacak olan milli hükümetin cılız ve zayıf doğmasına sebep olacağını iddia etmişlerdir. Bu sebepten, hiç bir şey yapamamak neticesine kadar varmışlardır...»

Bu beyanlar ilgi çekicidir. Ama biz gene Amasya'ya dönelim: Sivas Kongresine daha zaman vardır. Henüz 21 haziran 1919 akşamındayız: Amasya mukarreratı imzalanmıştır. Kararlar önemli bir hareketin başlangıç noktasıdır. Kaldı ki yeni bir hükümet kurma sözü, karara girmemiş olsa bile, ortaya atılmıştır. Mücadele bayrağı artık açılmıştır. Şu da açıkça ifade edilmiştir:

«Milletin arzusu ile, bugünkü hükümetin ictihadında, mutabakat (uyarlık) yoktur...»

Bu sözler; Mustafa Kemal'in daha Havza'dayken ve 3 haziran 1919'da Van, Diyarbakır, Konya, Ankara bölgelerinde, tebligat yapılabileceği sivil ve askerî makamlara yayımladığı uzun telgraf genelgesinin bir cümlesidir. Bu sözlerden şu da belirmektedir ki, kısa za-

(1) *Mustafa Kemal Milli Lider*; Bellekten, cilt XX. sayı 80, Ekim 1956 basımı. Yazan: Ali Fuat Cebesoy.

manda çok yol alınmıştır. Şimdi Mustafa Kemal'i bu yolunda izleyelim...

*
**

DUMANLI, MUAMMALI BİR YOLCULUK

26 haziranda Amasya'dan Sivas istikametine hareket edilir. Fakat Amasya'ya girişle, Amasya'dan çıkış arasında bazı farklar vardır. Hava artık kararmaktadır. Mustafa Kemal'in başının üstünde kara ve yıldırımlı bulutların toplanmakta olduğunun belirtileri vardır. Gerçi henüz bir şey bilinmez. Ama İstanbul da uyumaz. Dikkatli olmak lâzımdır. Bu sebeplerle Amasya'dan habersizce ayrılır. Amasya - Tokat yolculuğu oldukça sıkıntılı geçer. Mustafa Kemal boyuna düşünür:

«Acaba Amasya'da çok ileri gidildi mi? Acaba erken mi henüz bu kararların alınması? Fakat şimdilik bu kararlar bir milli sır olarak arkadaşların vicdanına tevdi edilmiştir. Hele şu Sivas'a varalım...»

Kısacası, Mustafa Kemal, kuşkudadır. İstanbul'un davetine uyarak geri dönmemiştir. Tersine olarak Anadolu içlerine dalmaktadır. Samsun ve havalisinde asayişin muhafazası konusu ise çoktan geride kalmıştır. Hem bu yolculuk? Hem de bütün bir ordu müfettişliği karrargâhı kadrosuyla? Acaba buna İstanbul ne diyecek? Acaba şimdi İstanbul ne tertipler peşinde?

İstanbul o anda kararını vermişti bile. Fakat bundan Mustafa Kemal'in haberi yoktu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal, 22 haziran 1919'da Sadarete yazdığı müzekkere ile Vükelâ Heyetinden, Mustafa Kemal'in azli için gereken yetkileri çıkarmıştır. Harbiye Nezareti gereğini yapacaktır. Kendisi de 24 haziran 1919'da, yani Mustafa Kemal'in Amasya'dan hareketinden bir gün önce, bu kararı bütün vilâyetlere tebliğ etmiştir. Ali Kemal'in uzun genelgesinin esasları şunlardır:

«Mustafa Kemal Paşa, büyük bir asker olmakla beraber, zamanın siyasetine vâkıf olmadığı için, yeni vazifesinde asla başarı kazanamamıştır.

İngiltere fevkalâde mümessilinin talep ve ısrarıyla azledildi (yani, işinden çıkarıldı). Azledildikten sonra yaptıklarıyla de kusurlarını daha çok meydana vurdu.

İpsiz-sapsız ve zaten kanunen de takip edilen bazı heyetler için (yani, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye, Kuva-yı Milliye) sağa, sola tel-graflar çekti.

Artık o zatın mazul olduğunu, görevlerinin alındığını biliniz. Hiç bir isteğini yapmayınız. Hükümet işlerine karıştırmayınız».

Dahiliye'nin bir tebliği de şunları bildiriyordu:

«Kendisini derdest ve tevkife muktedirsenez, derhal tevkif ve izam ediniz». (yani, elinizden geliyorsa yakalayınız ve gönderiniz!)

8 temmuzda ayrıca Padişahın Saray Başkâtipliğinden de Mustafa Kemal'e, memuriyetine son verildiğinden İstanbul'a dönmesi tebliğ edilmiştir.

Evet, kuşkuludur. Her şeyden ürker. Gerçi Samsun'dan Havza'ya giderken, bir çocuk neşesi içindeydi. Şarkılar bile söyledi:

*«Dağ başını duman almış,
Gümüş dere durmaz akar;
Güneş ufuktan şimdi doğar,
Yürüyelim arkadaşlar...»*

Fakat, Tokat yolunda durgundur. İstanbul'la arada artık ipler koparılmıştır. Hattâ şimdi ona İstanbul sorsa:

— *Hangi sıfatla, nereye ve niçin gidiyorsun?*

Buna verilecek cevap yoktur. Yahut verilecek cevap basittir:

— *Asıl sıfatımı, kendi sıfatımı bulmaya gidiyorum...*

Kaldı ki:

— *Nereye gidiyoruz?*

sorusu, arkadaki arabalarda ve maiyet adamları arasında bile görülmektedir. İşin ağızdan ağıza dolaşan izahı ise şudur:

*«Kendilerini Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'a çağırmış.
Orada bir kongre toplanacaktı. Erzurum Kongresi...»*

Peki ama, Ordu Müfettişliği Talimatında böyle kongreler yapmak, kongrelere katılmak var mıydı? Bu sorunun cevabını ileride, yani Erzurum'da maiyet ileri gelenleri, hem de yazıyla, şu şekilde cevaplandıracaklardır:

— Hayır! Kongreye katılmayınız!

Ama bu safhaya daha sonra geleceğiz. Şimdi biz, onu Tokat yolunda izleyelim:

Kasabanın giriş yerinde, kıyafetleri pek birbirini tutmayan 20 kadar askerin başında galiba bir Binbaşı beklemektedir. Mustafa Kemal hemen arabayı durdurur. İner. Fakat vaziyet biraz şüphelidir:

— *Bize karşı çıkan bu Binbaşı, acaba bizi tevkif için mi yoksa karşılamak için mi bekliyor?*

Biraz tereddütle, biraz ihtiyatla yaklaşır. Binbaşı ilerler:

— *Paşam, hoş geldiniz. Ben Askerlik Şubesi Reisi... 19 nefer, bir çavuş, iki izinli emrinizdedir...*

Evet, bu astın üste verdiği askerce bir tam haberidir. Tehlike atlatılmıştır. Bu, bir karşılamadır. 19 neferi, bir çavuşu teftiş eder. Binbaşının elini sıkar. İyi ama, o buraya geleceğini kimseye haber vermemişti ki? O halde bu tertip nedir?

Tokat'ta geceyi uykusuz geçirir. Anlar ki artık, bir dağın doruğundadır. Geriye dönülebilir mi? Hayır! Ya ileride görünen dağların ardında ne var? Belli değil! Ama gene de, işte o dağların üstüne gidilecektir.

Tokat'ta geçirdiği gece, onun gerçekten en kuşkulu gecelerinden biridir. Havada bir şeyler koklar. Havada bir şeyler sezinler. Erken kalkar. Zaten daha Tokat'a girer girmez telgrafhaneye el koymuştur. Hattâ 5. Tümen'den bir de küçük askerî müfreze tertip ettirmiştir. Bu müfrezeye icabında vereceği vazifeyi yalnız kendisi bilir. Ama gerekince vereceği emir, acaba yapılacak mı?..

Sabah açılırken Tokat'tan hemen yola çıkılır. Fakat şimdi Sivas'ta neler hazırlanıyor? Daha önceden Sivas'a gönderdiği Dr. İbrahim Tali Beyden hiç bir haber alınmamıştır. Tokat'tan çıkarken Sivas Valisine öyle bir telgraf yazar ki, bu telgraf, hareketinden ancak 5-6 saat sonra çekilecektir. Sivas'a daha önce haber uçurulmasına mâ-

ni olunacaktır. Öyle ki; Sivas'ta bir tertip varsa, o, bu tertip harekete getirilmeden onun üstüne varabilirsin. O önceden Sivas'a varmak ve olaylara daha önce, yani çarklar aleyhine harekete gelmeden müdahale edebilmek kararındadır. Nihayet Sivas'a yaklaşılır. Çamlıbel'den sonra Yıldızeli ve oradan Sivas ancak 50 kilometre kadar bir yoldur.

Mustafa Kemal'in havada kötülükler sezmesinde, ürkmesinde, hattâ korkmasında hakkı vardır. Bir büyük millî davayı, bir büyük kozu, işgal kuvvetleri emrinde âciz bir İstanbul hükümetinin oyununa feda etmemek için ihtiyatlı, dikkatli olmak, hem hakkı, hem vazifesidir. Arkasında, belki de şu anda Samsun'a çıkmakta olabilecek İngiliz birlikleri olabilir. Önünde ise tamamen belirsizlikler içinde bir *yarın* var. Millete:

— *Haydi artık çarığınızı ayaklarınıza çek, eline ne geçerse al, dağa çıkıyoruz...*

demeden önce, sabır ve basiretin bütün tedbirleri alınmalıdır. Nitekim onun henüz haberi yoktur ama, şu var ki, İstanbul hükümeti onu bütün görevlerinden azletmiştir. Artık onun resmî hiç bir yetkisi yoktur! (1).

Hulâsa, Mustafa Kemal bunlardan habersiz, Tokat'tan hareket ederken Sivas'ta, Sivas Valisi Reşit Paşa, Mustafa Kemal'in tevkifi için zorlanmaktadır. Halk arasında, Mustafa Kemal'in azledildiği, Padişah haini olduğu haberleri yayılmıştır. Bu haberler yaftalar, levhalar, ilânlar halinde Sivas sokaklarının duvarlarına yapıştırılmıştır. Kötüler ve bütün şer kuvvetleri ayakta. Sivas çarşısı çeşitli dedikodularla çalkanır, durur.

Padişahın Elâzığ Valiliğine özel görevler ve özel maiyetle gönderdiği Ali Galip adında karışık bir adam ve ona uyan Sivaslı Hürriyet ve İtilâf Fırkası idarecileri, Sivas Valisine vazifesini hatırlatarak onu, Mustafa Kemal'i hemen tevkife, ellerini arkasına bağlayarak İstanbul'a göndermeğe zorlarlar. İstanbul'a, yani Padişaha, Bekirağa Bölüğü Zindanına, Kürt Mustafa Divan-ı Harbi'ne! Fransızların, İn-

(1) Mustafa Kemal, 24 haziran 1919'da yayımlanan bu genelgede, ancak 27 haziranda Sivas'ta haberdar oldu *Nutuk*, s. 22.

gilizlerin eline! Malta'ya ve belki de bir âsi olarak darağacına! Valilik odasında her kafadan bir ses çıkar...

Bu sırada Mustafa Kemal'le yanındakiler, yollarda göze çarpmamaya çalışarak Sivas'a yaklaşmaktadırlar. Nihayet Sivas - Tokat yolunda ve Sivas'ın az ilerisindeki Nümune Ziraat Çiftliği önüne varılır. Nümune Çiftliği, Paşa Fabrikası, oralarda birer bozkır mesiresi gibidir. İşte tam o dakikalardadır ki, Mustafa Kemal'in Tokat'tan, hem de Ordu Müfettişi sıfatını kullanarak çektiği telgraf, Sivas Valisinin eline verilir: «*Geliyorum!..*»

Vali sarsılır. Elindeki telgrafı karşısında, hâlâ Mustafa Kemal'i tevkif için atıp tutan ve Padişahın özel yetkilerini taşıyan Ali Galip'in eline sıkıştırır:

— *İşte geliyor, buyur tevkif et!..*

Ali Galip sapsarı kesilir. Birden yüzgeri eder:

— *Efendim, ben tevkif ederim dediysem, kendi vilâyetimde olursa tevkif ederim dedim. Yani malumaliniz...*

En doğru cümleyi gene Sivas Valisi söyler:

— *Mademki tevkif edemiyoruz, öyleyse buyurun karşılamaya çıkalım... (1).*

Salon boşalır. Oradakiler, daha önce görünmek için hemen sokaklara dökülürler. Ali Galip'le etrafındakiler ise, ortadan kaybolmuşlardır. Birer delik bulup saklanmak veya bir yol bulup kaçmak için...

Mustafa Kemal, daha önce Sivas'a yolladığı Dr. İbrahim Tali'i ancak Nümune Çiftliği önünde bulur. Her şeyi öğrenir. Kendisinin azledildiğini, emrinin hiç kimse tarafından dinlenilmemesinin bildirildiğini ve Sivas'ta tevkifi için tertipler düşünüldüğünü öğrenir. Du-

(1) O zamanki Sivas Valisi Reşit Paşa, 1908 İhtilâli sırasında Rumeli'de Serez Mutasarrıfıydı. Padişaha ilk isyan telgrafını çekenlerden biri de oydu.

Bu son sahneleri ve Sivas valiliği zamanına rastlayan Sivas Kongresi olaylarını ve diğer ilgili hatıralarını yazan Reşit Paşanın bu hatıraları 1940'ta, yani onun ölümünden sonra, Cevdet R. Yularkıran tarafından neşredilmiştir (Muallim Ahmet Halit Kitabevi).

rum karanlıktır, kritiktir. Her şey bir an meselesidir. Ve her şey, an'ın takdirine, an'ın kullanılabilmesine bağlıdır. Az sonra ya bir tuzağa düşmüş olacaktır. Ya talihi ona yâr olup, önünde Sivas kapıları açılacak, yollarında insanlar saf tutup selâma duracaklardır!

Ya ondan sonra? Ondan sonrası daha sonra düşünülecektir. Kısacası, asker Mustafa Kemal derhal harekete gelmiştir. Böyle anlarda en basit strateji kaidesi şudur:

— En büyük tehlike, en yakın tehlikedir!

O halde hemen en yakın tehlikenin üstüne gitmeli.

Tam o sırada Sivas yolundan bir otomobil görünür, yaklaşır, durur. İçinden çıkan, Sivas Valisi Reşit Paşadır. Mustafa Kemal'e hitabeder:

— Hoş geldiniz Paşam, şu Ziraat Bahçesinde lütfen biraz istirahat buyursanız...

— Derhal otomobillere!.. Derhal Sivas'a!..

Vali şaşalar:

— Bilmem ki efendim, ama nasıl tensip buyurulursa...

Vali otomobiline yönelir. Bir ses onu durdurur:

— Siz buraya Vali Paşa! ..Benim yanıma!

— Efendim, zatıdevletiniz, Rauf Beyefendi ile teşrif buyursanız da...

— Yanıma!.. Benim yanımda olacaksınız! (1)

Artık kumanda Mustafa Kemal'indir. Sivas'ta ister bir tuzak kulsun, ister bir taşkınlık olsun, isterse insanlar yollarında saf tutup el bağlasınlar, o artık her türlüüne hazırdır. Talihiyle boğuşacaktır. Çünkü şu anda seçilecek tek bir yol vardır: Tez ve kesin karar yolu...

Maiyet arabalarında ise her şey öğrenilmiştir. Kimse konuşmamaktadır. Onun azledildiği, artık bir yetkisi, bir sıfatı olmadığı bilinmektedir. Nereye, niçin ve ne sıfatla gittiğini kimse anlayamaz. Yalnız ara sıra birbirlerine, tehlikenin üzerine gözü kapalı saldırdığını fısıldaşırlar...

Kafile yola çıkmıştır. Vali yolda hemen hiç konuşmaz. Ara sıra birtakım beylik Osmanlı lâfları geveler. Yarı korku ve daha çok şaş-

(1) Atatürk'ün nutkunda anlatılan bu sahneler, Reşit Paşanın hatıralarında da aynen yer alır.

kınlık içindedir. Nihayet Sivas'a yaklaşılır. Şehrin giriş yerinde kalabalıklar görünür. Mustafa Kemal, kafasında birtakım meçhulleri çözmekle meşguldür:

— Bunlar, Dahiliye Nazırının emrine uyarak, acaba kendisini tevkif edecek hükümet jandarmaları mıdır, askerler midir, yoksa halk mıdır?

Az sonra manzara aydınlanır. İlk caddeye girince her şey belli olur: Halk sokakların iki tarafını doldurmuştur. Askerler selâm. duruşundadır. Kadınlar, çocuklar, öğrenciler, esnaf, memur, hulâsa o günkü Sivas, nice uğursuz günlerinden sonra, hiç olmazsa bu her tarafa bayraklar asıp yollara dökülüşte, asker adımlarıyla bir kumandanın geçişinde, kaybettiin sandığı egemenliğinin yeniden bir esintisini bulur. Her adımda gökyüzüne bir haykırış yükselir:

— Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!..

Mustafa Kemal, daha ilk safların başında arabasından inmiştir. Bir yanında Sivas Valisi Reşit Paşa, biraz donuk, fakat saygı ile yürür. Diğer yanında Rauf Bey, sonra Belediye Reisi, arkada Ordu Müfettişliği karargâhı, Sivas'ın asker, sivil temsilcileri ve bu gibi hal-lerde daima önde görünmek sevdalısı olan bazı adamlar...

Paşa, halkı, askeri selâmlayarak geçer. Gökler çınlar:

— Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!..

Önlerine halkın iki geçeli dizildiği çarşı duvarlarında hâlâ, korkakların, kölelerin Mustafa Kemal aleyhinde yapıştırdıkları beyannameler görünür. Ama artık kimse onlara bakmaz. Onları oralara yapıştıranlar, onları okuyup halka anlatarak ukalâlık taslayanlar, şimdi halkın içine karışmışlardır. Sinmişlerdir. Yahut onlar da etrafında-kilere uyarak, sık sık: «Yaşasın» diye bağırır ve uzaktan gelen yolcu-yu alkışlarlar...

Onu karşılayanların, onu alkışlayanların içinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da onun kumandası altında çarpışmış, yaralı, yahut terhisli olarak buralara dönen erler, onbaşılar, çavuşlar, yedek veya muvazzaf subaylar vardır. Bunlar karşılarında birden Mustafa Kemal'in yürüdüğünü görünce irkilirler. Kendilerini tutamazlar. O günler, o gaza ve zafer günleri birden gözlerinde canlanır. O günler ki, silâhları, süngüleri ellerindeydi. O günler ki, yenik değil, muzafferdiler. Onlar şimdi memleketi titreten, memlekete korku salan İngiliz-

lerin, Fransızların binlercesinin, on binlercesinin kendi ayaklarının altında ezildiklerini, yahut yüzgeri edip kaçtıklarını görmüş gazilerdi.

Mustafa Kemal'i birden karşılarında görünce, sanki hürriyeti bulmuş esirler, yahut birden sıhhatlerine kavuşmuş hastalar, birden gençliklerini duyan tükenmişler gibi coşarlar. Öyle ki, onların göz yaşları, etraflarındakileri de coşturur, etraflarındakileri de ağlatır. O gün Sivas'ın havasını birden ümit, şenlik ve halkın kendini buluşunun rüzgârları sarar. Bu halk sanki o gün orada, yeniden egemenliğe kavuşmuş gibi olur.

Istanbul, ilk defa o gün, Sivas'a yenilmiştir. İstanbul'un Dahiliye Nazırının emri ilk defa o gün, orada yırtılır. Mustafa Kemal, Pağışaha ilk defa o gün ve orada açıkça baş kaldırır: Neye güvenerek? Hiç! Sade kendine ve bir de halk için, ordu için önsezilerine... Bu halk, bu ordu başsızdır. Fakat ya başını ve önderini bulursa?..

Mustafa Kemal, Tokat'tan Sivas'a işte böyle gelir.

Tarihin kendilerine bir misyon bağısladığı ve ruhlarında bu misyonu duyan nadir insanlar, vakti gelince ve şartlar emredince tehlikenin üstüne işte böyle giderler ve kara talihe böyle:

— *Seni yeneceğim!*

diyen adam, eğer hakikaten sözünün eri bir yiğitse, talih o yiğide, işte böyle teslim olur. Böyle yenilir... (1).

(1) Sivas'ta Kolordu Dairesine inen Mustafa Kemal, az sonra Ali Galip'i ve adamlarını buldurur. Bunlar, kaçamamışlardır bile. Ali Galip başı önde Paşanın karşısındadır. Onu askerce selâmlamaya çalışır. Fakat Mustafa Kemal'in hiddeti hakikaten sert ve şiddetlidir. Ama sonunda karşısındakini uyarmaya çalışır. Ona, eski bir asker olduğunu hatırlatarak, kendisini serbest bıraktığını söyler.

Ali Galip'in bu muamelelerden neler duyduğu hâlâ bilinmez. Çünkü gece ve bu sefer kendi ayağıyla Paşanın kaldığı karargâha gelerek, huzura kabul edilmesi istirhamında bulunur. Paşaya hulûs ve sadakat dilleri döker. Hatta Malatya valiliğini, Paşaya hizmet için kabul ettiği hikâyelerini sıralar. Paşa elbette ki inanmaz. Son tavsiyelerini tekrarlar ve evvelce emrettiği gibi, İstanbul'a dönmesi yerine, Malatya'ya gitmesine müsaade eder. Ama Sivas Kongresi kurulduğu zaman, İngiliz ajanlarının ve Kürt beylerinin yardımı ile Sivas'ı ve kongreyi basmaya kalkışan adam, işte bu Malatya Valisi Ali Galip'tir. Tabii her hain gibi, o da korkaktır ve daha ilk mukavemet tedbirleriyle yenilir, kaçar.

BİR ADSIZ, ADINI ARIYORDU!

Sivas'a girmişti. Tevkif edilmemişti de. Sivas'ta onu tevkif tertipleri konuşanlar, onu yakalayacakları yerde, karşılamaya çıkmışlardı. Karşısında baş eğip, hoş geldiniz, demişlerdi.

Ama şu da bir gerçektir ki, artık hiç bir resmî sıfatı, görevi yoktu. Hiç kimseye emir veremezdi. İstanbul'da günlerce, haftalarca, aylarca yollar arayıp da, Anadolu'ya resmî bir yetkiyle gidebilmek, sonra orada ne yapılmak lâzımsa emirler vererek, birlikleri hareket ettirerek amaca doğru yollar açmak planları artık suya düşmüştü. Kendisine o kadar geniş bir bölge üstünde o kadar geniş yetkiler veren IX. Ordu Müfettişliği Talimatı, gerçi hâlâ cebindedir. Ama, bu vesika artık neye yarardı? Onun sağladığı görev artık geri alınmıştı. Aslına bakılırsa Tokat'tan Sivas Valisine IX. Ordu Müfettişi sıfatıyla ve henüz azledildiğini bilmeden çektiği telgrafla bu sıfatı kullanmaya, demek ki hakkı, yetkisi yoktu.

Halbuki henüz yolunun başındaydı. Asıl yollar; asıl çetin yollar ilerdeydi. Bunu kendisi şöyle belirtir:

«Tatbikine karar verdiğim teşebbüs ve icraatın esaslı ve şiddetli olacağını tahmin güç değildi...»

Fakat anlıyordu ki, artık bir ad, bir sıfat bulmalıydı. Kendi adını, kendi sıfatını... Bu zorunluğu kendisi şöyle hikâye eder:

«Anadolu'ya gireli bir ay kadar olmuştu. Millet mümkün olduğu kadar aydınlatılmıştı. Uyanıklığa davet edilmişti. Millî Teşkilât fikri yayılmaya başlamıştı. Genel durumu ise, artık bir kumandan sıfatıyla yürütmeye, yönetmeye imkân kalmamıştı. İstanbul'dan yapılan davete itaat etmemek ve oraya gitmemekle beraber, millî teşkilât ve hareketin yönetimine de devam etmekte olduğuma göre, şahsen bir âsi durumuna geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bunun için bu teşebbüslerin ve icraatın bir gün evvel şahsî olmak mahiyetinden çıkarılıp, bütün milletin birlik ve beraberliğini sağlayacak ve temsil edecek bir heyet namına olması lâzımdı.»

İşte bu «*heyet*», 20/21 Mayıs Amasya kararlarında «her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliye» olarak ifadesini bulan böyle bir heyet olsa gerekti.

Anadolu ve Rumeli millî teşekküllerini bir arada birleştirerek, bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere Sivas'ta umumî bir heyet-i milliye (kongre) toplamak fikri artık haklı çıkmıştı. Milleti temsil eden bir merkez, millet adına kullanılacak bir yetki ve yetkiyi anlatan bir sıfat. İşte şimdi hedef buydu. O halde ufukta yeni yolculuklar görünüyordu. Nasıl olacağı, neler vereceği, nerelere çıkacağı belli olmayan, esrarlı, muammalı şeylere gebe yolculuklar. Ve arkasından bir el onu, işte bu yolculuklara itiyordu...

Böylece bir *Adsız*, artık Ad'ını arıyordu. Bir *Adsızın* adını araması, kendine ad yapması, Beylikler, Hanlıklar, İmparatorluklar kurması, biz Türklerin, kökü efsanelere, masallara varan bir geleneğimizeydi. Demek ki şimdi bu gelenek, şu yorgun Anadolu topraklarında yeni bir örnek verecekti. Demek ki şimdi bu yorgun topraklar, bir Kahramana gebeydi...

Z a f e r S a r h o Ő l u ğ u !

Zafer bir gerçektir. Ama muzaffer olanın bilincinden mantığının silinmesi, bir sarhoşluktur: Zafer sarhoşluğu...

Zafer sarhoşluğunun başladığı yerde, zafer tehlikeye girer. Zaferin kazançları kumar masasına dökülür. Ve hatta meleği, aldatıcı kanatlarıyla mızaf-fer'in gözlerini perdeler.

MİRACLE GREC (YUNAN MUCİZESİ)

İlkçağdaki Yunan mucizesi ve Yunan kültürü ile, çağdaş Rumluğun ilgisi nedir? Bu sorunun cevabını araştırarak bir insan, İlkçağın değerleriyle çağdaş Rumluğun gerçekleri arasında bağlantılar kuramaz. Sonra iş yalnız bir tarihî bağlantı davası da değildir. Ortada bir de bugünkü Doğu Akdeniz'in jeopolitiği vardır. Bugün bu jeopolitikte yer alan aktif unsurlar, İlkçağdakinden başkadır. Doğu Akdeniz'de bugün yerleşmiş milletlerin tarihî gelişmeleri, millî özellikleri, siyasî toplumlar, ekonomik şartlar ve dil, din, gelenek gibi sosyal varlıklar, bu yeni jeopolitiğin değerlendirilmesinde rol oynamalıdır.

Halbuki Birinci Dünya Savaşından sonra galip devletleri (önde gelen ve karar verenleri: İngiltere, Fransa, Birleşik Amerika, İtalya) idare edenler, kendilerini öyle bir zafer sarhoşluğuna verdiler ki, bu sarhoşluk içinde dünyayı yeniden kurmak isteyen bu liderler bir anda, jeopolitik gerçeklere göz yumdular. Tarihin en büyük hatalarından birini Doğu Akdeniz'de, Türk toprakları üstünde işlediler. Bu hata, Yunanlıları Anadolu'ya saldırtmaktı. Türk topraklarının, sahipsiz bir Orta Afrika çölü gibi, dilênilen şekilde parçalanabileceğine inanmaktı. Onları bu hataya ve Yunanlıları da büyük bir felâkete sürükleyen şartlar ve olaylar üzerinde biraz duralım:

Bugünkü Avrupa kendi medeniyetinin, Greko-Romen temele dayandığına inanır. Onun için, Greko-Romen değerler ve müesseselere ve bu arada Yunan kültürüne, taparcasına hayranlığı vardır. Bu Yunan kültür-medeniyet gerçeğini bir Yunan mucizesi (Miracle Grec) olarak vasıflandırır. Bu inanış ve hayranlık, özellikle XIX. yüzyılın başından beri Yunanlılara ait her sorunun ortaya atılışında, Batılı politikacılar ve Batılı aydınlar için, o meselede teraziye daima Yunanlılar lehine birtakım öncel hükümlerin, yargıların konulmasına yol açar.

1830'dan önceki Yunan istiklâl mücadelelerinde bu böyle olmuştur. 1897 Türk-Yunan savaşında, Türk zaferinin Yunanlılar lehine ve Türkler aleyhine değerlendirilmesinde böyle olmuştur. 1918'de sona eren Birinci Dünya Savaşında, Türk yenilgisinin ganimetlerinden, hem de bu savaşta Türklerle hiç karşılaşmadıkları halde, en büyük hissenin Yunanlılar payına çıkarılmasında gene böyle olmuştur.

*
**

Gerçi tarihte bir Yunan uygarlığı, hattâ Yunan mucizesi vardır. İsa'dan önce IX. yüzyılda ilk gelişmeleri başlayan, İsa'dan önce V. yüzyılda doruk noktasına varan, daha sonra dekadansa, soysuzlaşmaya doğru gitmekle beraber İskender'in ardından Batı Anadolu'da bir Elenistik devir şeklinde gelişip, Orta ve Doğu Anadolu, Akdeniz Bölgesi, bütün Kuzey Afrika, Suriye, İran, hattâ Kuzey Hindistan'a kadar inip, Afganistan'da bile Greko-Budik bir mimarî kültürü veren Yunan kaynaklı uygarlık ilkelerini görmemek kabil değildir. Hattâ öyle denebilir ki, hem baş döndürücü inşa şaheserleri, hem felsefe, mantık, edebiyat ilkeleri bakımından eski Yunanistan'ı ihmal ettiğimiz gün, tarih görüşümüz kararır. Nitekim Ortaçağda kültür bir aralık böyle kararmıştı. Hem de Yunanla bağıntısını büsbütün kesmesine rağmen...

Gerçi artık anlaşılmıştır ki eski Yunan kültürü, müstakil bir kültür değildir. Yunan mucizesine eski bakış artık zaafa uğramıştır. Şimdi şu bilinmektedir ki Yunan medeniyetinin beşiği, Anadolu, Girit ve Yunan yarımadasıdır. Bir üçgende meydana gelen uygarlık, başta Mısır olmak üzere Suriye, Mezopotamya ve hattâ İran yaylasından gelen Hint ve Orta Asya uygarlıklarıyla bağlantılıdır. Hele Anadolu, Yunan uygarlığının doğuşunda ve gelişmesinde, her safhada şekil verici bir rol oynar. Ama şu da var ki, eğer Rumluk eski Yunan'ın devamı ise, bu Rumluk, bütün Doğu Roma, yahut Bizans İmparatorluğunun bütün varlığı ve topraklarıyla Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla beraber sahneden silinmiştir. Anadolu, hattâ Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde ve Birinci Dünya Savaşı sonunda bile, artık Yunanlılığın söz sahibi olabileceği bir ülke değildi.

Hele Trakya ve İstanbul'da Rumlar azınlıktaydı. Bu topraklarda Türkler gibi bütün devirler boyunca imparatorluk kurmuş, eski dünyanın pek önemli bir kısmına asırlarca egemenliğini, dilini ve kurumlarını yerleştirmiş bir millet, tarihi ve gelenekleriyle yaşamaktaydı. Gerçi savaş sonunda bu millet yenilmişti. Ama bu yenilgiden önce ve o savaşın içinde, şimdi kendisini tarih haritasından silmek isteyen en güçlü devletlerin ordularını da nice defalar ve hele Çanakkale Savaşında en söz götürmez bir üstünlükle yenmişti. Bu zaferi kazanmış olan askerlerden, kumandanlardan şehit olmamış olanlar henüz ayaktaydılar. Hele Çanakkale zaferinin ünlü kahramanı Mustafa Kemal, İzmir işgalinin hemen ertesi günü, milletin başına geçmek için İstanbul'dan ayrılmıştı. Anadolu topraklarına gidiyordu...

Demek ki Yunanlıların zaferi, daha Anadolu'ya ilk ayak bastıkları gün birtakım karanlık ihtimallerle gölgeliydi. Gelecek günler onlar için kimbilir neler hazırlayacaktı? Kâğıt üstünde taksim edilmiş bir ülkeyi ölmüş sanmak bir hataydı. Çünkü bu ülke, henüz ölmemişti.

Yunanlılara:

— *Haydi yürü. Ege ile Trakya'yı sana verdik. İstanbul'u da biraz sonra elinde bil!*

diyenlerin de, kendi milletleriyle aralarında bir görüş birliği yoktu. Milletler, hattâ galip milletler bile, artık savaş istemiyordu (1).



(1) Birinci Dünya Savaşı sonunda müttefikler ve Yunanistan'ı bu büyük maceraya sürükleyen oyunların hikâyesi, Yunan tarihçisi Dimitri Kitsikis'in «*Propaganda et Pressons en Politique Internationale*» isimli eserinde etraflıya açıklanmıştır.

Bundan başka, bilhassa İngiltere Hariciye Nezaretinin, bazıları, üzerlerinden 20 sene kadar geçtikten sonra neşredilen, bazıları da her halde hiç neşredilmeyecek olan «İngiliz Dış Politikası Dokümanları» bu olayların gelişmeleri hakkında ciddi vesikalar teşkil ederler. Bu dokümanlardan, bu kitapta ve ileride bazı parçalar nakledilmiştir.

YUNANİSTAN

Çağdaş Yunanistan'ı biraz tanımalıyız. Yunanistan'ın Anadolu'da bir maceraya atıldığı günlerde ve daha sonraki iç durumunu, burada kısaca belirtmek faydalıdır. Bunun için konuya, biraz daha eski tarihlerden girmek icap eder:

Yunanistan Krallığı 1820'de, Osmanlı idaresine karşı başlayan, gerek iç olaylar, gerek dış müdahaleler dolayısıyla, karışık ve hareketli safhalar gösteren mücadeleler sonunda, 1829'da resmen kurulmuş oldu. Krallığın alanı, Kuzey Yunanistan'ı oluşturan Epir - Tesalya dışarda kalmak üzere, Mora, Güney Yunanistan ve bir kısım Yunan adalarından ibaretti. Önce münasip bir Kral bulunamadı. İhtilâlin düzenleyicisi olan Kapodistiryaya, bir süre memleketi mutlakıyetle (başına buyruk) idare etti. Fakat halkla pek çabuk çatışmaya girdi. 1831'de öldürüldü. Nihayet bir Prens bulundu. Bavyera Kralının oğlu Oton Kral seçildi (1832). Kral ailesi kuruldu. Fakat bu aileye Yunanlılar, hiç bir zaman tam kaynaşmadılar. Daima mücadele halinde kaldılar. Kuruluşu sırasında Yunanistan'ın ancak 500.000 kadar nüfusu vardı. Kral ise henüz ergenlik yaşına varmamıştı. Bavyeralı bir Kral nâibi memleketi bir süre idare etti. Fakat isyanlar devam edip gidiyordu. 1834'te Atina, başkent ilân edildi. Maliye; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kontrolundaydı. Bu devletlerden her birinin, memleket içinde kendilerine taraftar Partileri kuruldu.

1844'te bir Anayasa yapıldı. Parlamento kuruldu. Siyasî mücadeleler başladı. Gerçi halk cahildi. Ama memlekette oldukça sivrilmemiş bir aydın ve politikacı zümre vardı. 1854 Kırım savaşından Yunanlılar Osmanlı Devleti aleyhine faydalanmak istediler. Fakat pek bir netice alınmadı. 1862'de Kral Oton bir iç ihtilâlle düşürüldü. Bu sefer Krallığa, Danimarka Kralının oğlunu; Birinci Jorj adıyla seçtiler (1863). Korfu ve diğer İyoniyen adaları Yunanistan'a geçti. 1864'te yeni ve daha hür bir Anayasa yapıldı. 1881'de Tesalya Yunanistan'a ilhak edildi. 1893'te nüfus 2.200.000 kişiyi buldu. 1897'de Türk-Yunan savaşı patlamıştı. Yunanistan yenildi. Fakat barış konferansından sonuç, Yunanistan lehine yürüdü. Girit davası ise uzayıp gidiyordu.

Nihayet 1912'de Yunanistan, diğer Balkan devletleriyle beraber

Türkiye'ye saldırdı. Balkan Savaşında, hareket halindeki Türk orduları dağıldılar. Yunanistan, Güney Makedonya ile Selânik dahil, Batı Trakya'yı, Meriç'e kadar olan yerleri ve bir kısım adaları aldı. Birinci Balkan Savaşını izleyen ve Yunanistan'ın, müttefiki Bulgaristan'a karşı giriştiği savaşı da tasfiye eden Bükreş Muahedesinde (1913) Yunanistan bir misli büyümüş olarak çıktı (125.000 km²).

Yunanistan'ın siyasî hayatında önemli bir olay, Giritli bir politikacı olan Venizelos'un, 1909'da ve bir askerî cemiyetin yardımı ile, Krala rağmen Başvekilliğe getirilmesi oldu. Venizelos, hemen Girit'in ilhakı için işe girişti. Sonunda bu ilhakı sağladı da. Balkan Savaşının hazırlanmasında büyük rol oynadı. 1914'te Birinci Dünya Savaşı çıktı. Savaş başında Kral, Birinci Konstantin'di. Fakat 1916'da Venizelos Selânik'te bir ihtilâl hükümeti kurdu. Fransızların Venizelos'a yardımı ile Kral İsviçre'ye çekilmeye mecbur edildi. Ordudan, Kral taraftarı oldukları için 3.000 kadar subay çıkarıldı. Amyna ismi altında kurulan bir askerî ihtilâl cemiyeti, Yunanistan'ı savaşa soktu. Kral Konstantin'in yerine bir aralık Kral Aleksandr geçti. Fakat 1917 haziranında o da tahttan indirilerek memleket dışına sürüldü. Tahtı naip olarak Kraliçe Olga temsil ediyordu.

Başvekilliğe gene Venizelos getirildi. 1918'de savaş sona erince Venizelos, Paris Barış Konferansı çevrelerinde en etkili şahsiyetlerden biri olarak sivrildi. İngiliz Başvekili Lloyd Corc'a göre Venizelos, Yunanistan'ın Perikles'ten (M.Ö. 449-429) beri yetiştirdiği en büyük devlet adamıydı. Evvelâ ve galip devletlerin desteğini kazanmak için Rusya'ya, Rus ihtilâlcilerine karşı pahalı, lüzumsuz ve başarısız bir askerî birlik gönderdi. 1919 mayısında Anadolu seferini açtı: İzmir'i işgal ettirdi. O sıralarda Yunanistan'ın nüfusu 5,5 milyon kadardı. Anadolu saldırısı Venizelos'un ısrarıyla ve hattâ Kralın direnişine rağmen açılmıştı. 1920 kasımında yapılan seçimler sonunda Venizelos düştü. Kral memlekete döndü. Anadolu'da Yunan Ordusu Başkumandanı Paraskevupulos değiştirilerek yerine, pek acele kararlarla General Papulas getirildi. 1917'de Venizelos'un ordudan çıkarttığı binlerce subay tekrar işe alındılar. Fakat ordu, siyasî kavgalarla kaynıyordu. Amyna'cı, yani mevki ve rütbelerini biraz da ihtilâlle elde eden subaylarla, yeniden orduya dönenler birbirleriyle boğuştuıkları gibi, erlerle subaylar arasında da geçimsizlik vardı. Hattâ 1920 seçimleri so-

nucunu kabul etmek istemeyen ve Anadolu ordusunun başında bulunan büyük rütbeli subaylara karşı, İzmir-Kasaba'daki Süvarî Tugayı isyan etti. Diğer bazı birlikler de kıpırdandı. Nihayet Amyna'cı önderler, kıtarlarını bırakıp çoğu İstanbul'a kaçtılar.

Sakarya yenilgisinden sonra bu ordu içi çekişmeler daha da arttı. 26 ağustos 1922'de başlayan Türk taarruzuyla yenilen, mahvolan ordudan Yunanistan'a kaçabilenler, bir ihtilâl ve intikam darbesiyle savaşın sorumlularına çullandılar. Başvekil Gonaris, Başkumandan Hacı Anesti ve bazı Kabine arkadaşları kurşuna dizildiler. Krallık düştü. Kral ve ailesi gene Yunanistan'da çıkarıldılar. Arada birtakım diktatörler sırayla iktidara el koydular. Fakat Yunanistan bir türlü huzura kavuşamadı. Nihayet bu diktatörlerden Kondilis, Kralı tekrar memlekete çağırıldı. Yunanistan gene bir Krallık oldu. Ama bugün Yunanistan, hâlâ bunalım içindedir.

*
**

İZMİR İŞGALİNİ HAZIRLAYAN ŞARTLAR

İzmir'e Yunanlıların çıkartılması, yabancı filoların koruyucu tertipleri altında İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi, galiplerin o günlerde hazırladıkları bir tertip eseri değildir. İşin daha öncelere uzanan bir öyküsü var. İzmir'in işgaliyle Ege Türkiyesi topraklarında Yunanistan'a yeni bir yurt ve genişleme alanı sağlanması meselesi, Anadolu'nun genel bölüşülmesi davasının ancak bir parçasını teşkil eder. Bunu kısaca özetleyelim:

Türkiye'nin taksimi meselesinin tarihî gelişmelerine bu kitabın birinci cildinde daha önce de değinilmiştir. Onun için burada daha ziyade İzmir ve Ege bölgesini ilgilendiren anlaşmalar özetlenecektir.

İzmir ve hinterlandı (arka bölgesi) Türkiye'ye karşı savaşa giren müttefikler (İngiltere, Fransa) tarafından ve «hemen» savaşa katılmak şartıyla, daha savaş içinde Yunanistan'a vaat olunmuştur. Fakat Yunanistan «hemen» savaşa katılmadığı için, bu vaat havada kalmıştı. Çünkü Yunanistan, İtilâf Devletleri safında ancak 1917 ortalarında savaşa girmiştir.

Bununla beraber İtilâf Devletleri, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un barış notasına verdikleri 10 ocak 1917 tarihli cevapta, «Yabancı unsurları, Batı medeniyetine düşman Osmanlı idaresinden kurtarmayı ve Osmanlı Devletini Avrupa'dan dışarı atmayı» ana davalar arasında göstermişlerdi. Müttefiklerin Osmanlı topraklarını parçalamak ve bu arada Türkleri Avrupa'dan atmak ve dolayısıyla Rum azınlıklara da Trakya'da ve Anadolu'da Yunanistan lehine yurtlar tesis etmek hedefini güden bu fikirlerini, «Osmanlıların Batı medeniyetine düşmanlık» tezine dayandırmaları, yeni zamânlar tarihinin çok duyulmuş bir konusundan kuvvet alıyordu. Çünkü daha Napolyon devrinden başlayan Doğu Meselesi biraz da, Türkiye'de devlet idaresinin ıslahı ve bu arada azınlıkların ya kurtarılması, ya korunması davasıydı. Bu dava Batıda Türkiye aleyhine, Osmanlıların Batı medeniyetine düşmanlığı şeklinde sarsılmaz bir kanaat yerleştirmişti. Ama yukarıda değinilen notada bu temanın ancak bir vesile olarak kullanıldığı ve aslında bu notaya ne suretle olursa olsun Türkiye'yi parçalama ve Türkleri Avrupa'dan atma fikrinin egemen olduğu meydandadır.

Gerçi bu devletler böyle bir tasfiyeye giderken, işin pek de basit olmayacağını az çok seziyorlardı. Çeşitli yorum oyunlarına baş vuruyorlardı. Çünkü Osmanlılar ortadan çekilince, mirasının paylaşılması bahsinde herhalde birtakım kavgaların çıkacağı belliydi. Örneğin Yunanlıların Ege'ye yerleşmelerine İtalyanlar kesin olarak karşıydılar. Onun için iş çeşitli safhalardan geçti. Türk meselelerini anlayışta en kıt görüşlü ve Yunanlıların İzmir macerasının başlıca sorumlularından biri olan İngiliz Başvekili Lloyd Carc bile, 5 ocak 1916 tarihli nutkunda:

«Biz Türkiye'yi ne başkentinden, ne de çoğunlukla Türk olan Trakya ve Anadolu'daki zengin topraklarından mahrum etmek için dövüşmüyoruz» (1).

gibi sözler söylemeyi ihtiyatlı bir hareket saymıştı. Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un 8 ocak 1918'de açıklanan ve bu kitabın ilk

(1) Prof. Dr. Jäschke: *Die Welt des Islâm*, s. 14'ten Tefvik Bıykoğlu telhisi (özetlemesi).

cildinde değinilen 14 maddeli sulh prensiplerinin Türkiye ile ilgili olan 15'inci maddesi de Şöyleydi:

«Bugünkü Osmanlı İmparatorluğunun, Türklerle meskûn kısımlarının istiklâli sağlanmalıdır...»

İngiliz siyasi önderlerinden ve daha sonra Lozan Konferansında İngiliz temsilcisi olan Lord Krzon, 2 ocak 1918 tarihli muhtırasında Şöyle yazıyordu:

«Türklere de kendi mukadderatını kendilerinin tayin etmeleri hakkı tanınmalıdır. Türklerin asıl vatanı olan Anadolu'nun hürriyet ve istiklâli ile toprak btnluğ garanti altına alınmalıdır» (1).

Fakat savaş bitip, galipler zafer masasına oturunca, sağduyu ve objektif Şartları göz önüne alma eğilimleri birden ortadan kalktı. Ru-hi eğilimler de bu ihmale elveriŐliydi. Krzon bile yukarıya aldığımız cümlesinin sonunu Şöyle bağlıyordu:

«Türklerin Avrupa'daki yerleri Türklerden alınmalı, İstanbul ve Boğazların idaresi baŐkalarına verilmelidir».

Yani, savaş bitip, iş planların uygulanmasına gelince, sağduyu yerini hata grŐne bıraktı. O zaman Amerika bile, Anadolu'da birtakım garip maceralar yaratılmasına sürüklendi. Yunan BaŐbakanı ve Yunan megalo-idea'sının (büyük lk) nderlerinden biri olan Venizelos, 30 aralık 1918'de yani mütarekeden hemen iki ay sonra, barış konferansına sunduğu bir muhtırayla Meis adası ve Marmara çizgisinin batısında kalan Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılmasını istedi. Bu hat, Güneybatı Anadolu'da ve Ege Denizi ile Akdeniz'in birleşme noktasına düşen KaÇ ilemizden başlayarak, Muğla, Aydın ille-rimizin büyük kısmıyla Denizli ilinin bir kısmını, İzmirden itibaren tamamını, Manisa, Balıkesir, Çanakkale illerinin büyük parçalarını Yunan sınırları içine sokuyordu. Barış konferansının bu Yunan isteklerini

(1) Prof. Dr. Jschke: *Die Welt des Islâm*, s. 14'ten Tefvik Bıyıkğlu telhisi (zetlemesi)

incelemekle görevli komisyonu, İtalyan üyelerinin itirazına rağmen «İzmir'in ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesini» kabul ve tavsiye etmiştir. Bu suretle müttefiklerin daha 1915'teki ve Yunanistan'ın derhal savaşa girmesi kaydına bağlı olan teklifine dönülmüş ve Venizelos, o zaman Yunanistan'ın savaşa girmemesine, hele savaş içinde Türklerle hiç savaş etmemesine rağmen, müttefiklerinin söz sahibi çoğunluğunu, eski vaatlerini kabule sürüklemiştir (1).

Gerçi bütün şartları ve imkânlarıyla iyice incelenmemiş, hattâ Yunanistan'ın da uygulama imkânını aşan, müttefiklerin aralarında tam bir birlik olmadığı için uygulama ve kontrol kabiliyetleri şüpheli olan bu karar, bazı şüphe ve itirazları davet etmiştir. Hattâ Türklerin Avrupa'dan çıkarılması ve İstanbul'un Türklerden alınması bahsinde o kadar kararlı olan Lord Kürzon bile 18 nisan 1919 tarihli muhtırasında şunları kaydeder:

«Selânik kapılarının beş mil dışında asayişini sağlamakdan âciz olan Yunanistan'ın, Aydın vilâyetinde barış ve güvenlik sağlamakla nasıl görevlendirilebileceğini anlayamıyorum».

Karar, İzmir'de oturan yabancılarla, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğince bile delice bir karar sayılmıştı. Fakat büyük sarhoşluk, yalnız İngiliz Başvekili Lloyd Corc ve ekibinin gözünü karartmak, sağduyularını bağlamakla kalmamış, daha inanılmaz ve beklenmeyen bir şey de olmuştur. Bu iş, bir üniversite tarihçisi olan, harpten sonra bir barış meleği gibi ortaya çıkan, fakat öngörüşlü bir siyaset adamı olmaktan ziyade, bazı hallerde basit bir kasaba avukatı veya papazının görüş ufkunu aşamayan Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'u da sarmıştı. Wilson da, 21 nisan 1919'da:

(1) Yunan istekleri aslında daha geniş ufuklara açılyordu. Yunanistan'ın Paris Konferansındaki murahasları olan Venizelos, Politis ve Romanos, 1919 şubatında Yunanistan için kuzey Epir'i, Trakya'yı, On İki Ada'yı (bu Ege adaları, 1913'te İtalyanlar tarafından Türklerden alınmıştı ve İtalya işgalinde bulunuyordu). Kıbrıs'ı (İngiltere'nin bu adayı Yunanlılara vermeye 1915'te muvafakat ettiği gerekçesiyle) ve Anadolu'daki Yunan Irredente'sine (geri alınacak topraklar) dahil vilâyetleri istediler. Bu hat, Marmara'da Bandırma'nın doğusunda bir noktadan başlıyordu.

«Yunanlıları kendi yurtlarında her şeye hâkim yapabilmek için İzmir ve civarının Yunanistan'la birleştirilmesini» (1)

istemıştır. İşte bu hava içindedir ki üç büyükler bir karar birliğine vardılar. O sıralarda içişleri perişan olan ve memleketleri sosyal anarşi içinde yüzen İtalya'nın muhalefet şerhi dikkate alınmaksızın üç büyükler (Lloyd George, Clemenceau, Wilson) 14 Mayıs 1919'da «Meğri batısında bir noktaya kadar uzanan bölgede Yunan mandasına karar verdiler. Yunanlılara bir açık kart hediye ederek, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ve onu izleyen olayların sorumluluklarını yüklediler. İşte Yunanlıların, zaten önceden hazırladıkları İzmir işgali işi, 15 Mayıs 1919'da böyle başladı.

Bu safhada Lloyd Corc'un, ağırbaşlı bir insandan beklenmeyen garip gerekçesinden şu satırları okumak faydalı olur (5 Mayıs tarihinde Üçler Konseyi'ndeki konuşmalarından):

«İtalyanların Doğuda bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'ta yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmiştir. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde İtalyanları Anadolu'yu zaptetmiş bir halde görebiliriz. Onları oradan çıkarmak güç olur.

Rumlar öldürülmekte olduğundan, Yunanlılara İzmir'i işgal müsaadesi verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini İtalyanlar Paris'e dönmeden çözmeliyiz (2). Mümkünse bugün öğ-

(1) Prof. Jäschke: *İngiliz Diploması Dokümanları*, cilt II.

(2) Yunanistan için uygun görülen bu misyon, bir bakıştan parlaktı. Baş döndürücü derecede cekiciydi. Fakat acaba Yunanistan'ın omuzları, hayai edilen bu zafer bayrağını taşıyabilecek kadar kuvvetli miydi? Gerçi bir bakışta, karşısında bir mukavemet gücü görünmüyordu. Osmanlı Devleti yenilmiş, Osmanlı Ordusu dağılmıştı. Türkiye bitkindi. Fakat acaba yarın neyle karşılaşılabilirdi, İzmir'de başlayacak macera İzmir çevresinde sona erecek miydi? İlk adım atılabilir, ama duracağım denilecek yerde durulabilir miydi? Gerçi bu suallerin cevaplarını zaman verecekti. Biz de ilerde, zamanın verdiği hükmü bu sayfalara kaydedeceğiz. Fakat burada da ve Yunanlıların giriştiği maceranın, hele ilk Yunan zaferinden sonra aldığı hacmi ve beliren hedeflerini, eski Yunan Kralı Yorgi'nin dördüncü oğlu ve Anadolu seferinde II. Kolordu Kumandanı Prens Andre'den dinleyelim:

«Hakikî maksat ve hedef neydi? Küçük Asya'nın fethi ve Türk Devletinin

leden sonra... İtalyanlarla birlikte bu iş görüşülecek olursa, onlar daha evvel davranacaklardır».

Büyük sanılan adamlar, bazen büyük ölçüde kararlar aldıklarını zannederler. O kararlar ki, ancak hatadırlar. Fakat bu büyük sanılan küçük insanlar, birer tarihî rastlantı eseri olarak büyük insan kitlelerinin ve milletlerin kaderlerine hükmedecek durumda buldukları için, onların bu hataları bazen binlerce, yüz binlerce insanın karnına, hayatına mal olabilir. Paris'teki Sulh Konferansı adına hareket eden Üçler Konseyi'nin kararları, bu türlü kararlardandı.

Böylece, 6 mayıs 1918'de Konsey'de Venizelos'a, İzmir'e 2-3 tümen çıkarmak müsaadesi verilmesi konusu ortaya atıldı. Klemenso ve Wilson, bu teklifte mutabık kaldılar. O esnada Askerî Komisyon, bu karar mütareke hükümlerine aykırı olduğu için, İtalya ve Türk hükümetlerine bundan malûmat verilmesini ileri sürüyordu. Fakat Venizelos, Üçler Konseyi'nde her şeye hâkim gibiydi. Daha 10 mayıs oturumunda şöyle konuşuyordu:

«Türlüklere, asker çıkartmadan ancak 12 saat evvel haber verilmelidir. Türkleri ben çok iyi bilirim. Olaydan az evvel söylenirse, onlar mukavemet etmezler. Bununla beraber, hiç tehlike yok değildir...»

Venizelos'a bu asker çıkarma yetkileri görünürde, öldürülmekte olan Rumları korumak için veriliyordu. Halbuki işgalden sonra İzmir bölgesinde soruşturma yapmaya memur milletlerarası komisyon, neticede şu raporu verecektir:

«Mütarekeden beri, Aydın vilâyetinde Hıristiyanlar tehlikede değillerdi. Güvenlik şartları, mütarekenin 7'nci maddesine dayanılarak İzmir istihkâmlarının işgalini gerektirmez. Asayi-

yok edilmesi. Bu teşebbüs, Yunanistan tarafından kısmen seferber edilmiş kendi zayıf kuvvetleriyle başa çıkarılacaktı. İktidar mevkiinde bulunan parti, isteyerek veya istemeyerek, tedbirsiz bir siyasetin yükünü omuzlarına yüklenmişti. Bu siyaset, Küçük Asya'da bir zaman çiçeklenmekte olan Yunanlılığın mahv ve harabisi, Yunan ordusunun dağılması ve Yunanistan için ağır talihsizliklerin birikmesiyle neticelenmiştir». (Prens Andre, Yunan Kolordu Kumandanlarından: *Felâkete Doğru*).

şin korunması için yapılan işgal, gerçekte bir ilhakın bütün şekillerini göstermektedir» (1).

Hulâsa İzmir'in işgali, bu ön gelişmeler içinde gerçekleştirildi. Yunanlılar İzmir ve civarını işgal yetkisini Üçler Konseyi'nden alınca, hemen harekete geçtiler. Venizelos'un korktuğu direniş bahsine gelince, bu korkular oldukça yersizdi. Çünkü İstanbul'da bir hükümet vardı ki, İzmir'de ve işgalden önce bir direnişin tertipçisi olamazdı. Aşağıda değineceğimiz «Redd-i İlhak Cemiyeti»nin kurucularından biri olan Nurettin Paşayı, XVIII. Kolordu Kumandanlığı ile vali vekâletinden bu hükümet almıştı. İzmir'e Ali Nadir Paşa isminde bir Balkan Savaşı artığı, şahsiyetsiz bir adamı Kolordu Kumandanı olarak göndermişti. Kambur İzzet adında bir tükenmiş paşa, vali yapılmak suretiyle, zaten her türlü direnişi içerden önleyecek tertipleri almıştı. O kadar ki, Vali Kambur İzzet, işgalin yapılacağı günün sabahı bile, «Böyle bir mesele yoktur, İzmir'in işgal edileceği haberi doğru değildir» şeklinde bir beyanname yayımlamıştı. Durumu anlamak için kendisine müracaat eden kuruluşlar temsilcilerine, aynı suretle teminat vermişti. Kolordu Kumandanı Nadir Paşaya gelince? İzmir'deki subayları daha önceden kışlaya doldurarak, onların işgale yalnız seyirci olmaları için gerekli tertibatı almakla vazifesini yaptığını sanıyordu. Bu hareketinin karşılığını, işgalci Yunan askerleri tarafından tokatlanmakla gördü!..

14 Mayıs 1919 akşamı, İngiliz Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Galthrop, «İzmir şehrinin müstahkem ve askerî mevkiilerinin, müttefikleri namına Yunan askerî kuvvetleri tarafından işgal edileceğini» kısa bir nota ile İzmir Valisine bildirdi. Vilâyet bu haberi bile gizli tuttu. Hattâ yukarıda da değindiğimiz gibi, 15 Mayıs sabahı İzmir'de Köylü gazetesinde neşredilen bir bildirimde şöyle deniliyordu:

«Bazı fena niyetliler, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği yolunda söylentiler çıkarmışlardır. Yalandır. Tekzib edilir».

(1) İtalyan heyeti, 23 Nisan 1919'da Paris Barış Konferansını terketmiş ve 12 Mayıs 1919'da tekrar Paris'e dönmüştür.

Istanbul hükümetine ise, müttefikler bu işgal hakkında, bir ihbarda bile bulunmadılar.

*
**

REDD-İ İLHAK CEMİYETİ

İzmir'in Yunanlılara verileceği haberleri İzmir'de daha mart 1919'da dolaşmaya başlamıştı. Bir kısım aydınlar arasında ilk tepki, durumun konuşulacağı bir kongrenin toplantıya çağrılması girişimi oldu. Bu kongreye civar illerden ve sancaklardan üçer temsilci davet edilecekti (1).

O sırada İzmir'de vali vekili ve kumandan henüz Nurettin Paşaydı. Davetler vilâyet vasıtasıyla yapıldı. İlk toplantı 20 mart 1919'da bir kahvede (Salepçioğlu kahvesi) yapıldı. Ertesi gün Beyler Sokağında bir sinema binasında toplanıldı. Bu toplantıya 300 kadar davetli üye ve dinleyici katıldı. Nurettin Paşa kongreye başkanlık etti. Kâtipliklere Câmi Bey (eski politikacı, sonra mebus, vekil, sefir) ve Vasıf (Çınar) seçildiler. Başkanın konuşmasından sonra en etraflı ve heyecanlı konuşmayı Câmi Bey (2) yaptı. Câmi Beyin konuşmasının tarihi değeri vardır:

(1) Bu hareketin öncüleri arasında İzmirli şair Tokadizade Şekip, Öğretmen Vasıf (Cumhuriyet devrinde mebus, vekil ve sefir - Vasıf Çınar), Hâcim (daha sonra vali-Hacim Muhittin Çarıklı), Osmanzade Refik, Mustafa Necati (öğretmen, daha sonra mebus, Maarif Vekili), yazar Lûtfi Arif, Albay Süleyman Fethi (Askerlik Şubesi Reisi, Şehit), cezaevi müdürü Nuri, Şükrü Oğuz Alpkaya (yedeksubay, Kuva-yı Milliyeci, sonra memur, yazar) ve diğerleri sayılabilir.

(2) Câmi Bey, İkinci Meşrutiyeti getiren Genç Türkler hareketiyle, Milli Mücadele'nin ilk devresine katılan dikkate değer bir şahsiyettir. Aydın bir zattı. Abdülhamit devrinde İttihat ve Terakki gizli teşkilâtına girdi. Yakalandı. Trablusgarp vilâyetine bağlı Fizan Sancağına, yani Afrika'nın ortasına sürüldü. 1908 inkılâbından sonra ise bu sancağın mutasarrıfı oldu. Mebusan Meclisine katıldı. İnanan, cesur, dürüst, idealist, aydın bir İttihatçıydı. Birinci Büyük Millet Meclisine katıldı. İlk Vekiller Heyetinde Dahiliye Vekili oldu. Fakat Meclis içi tartışmalarda vekillikten çekildi. Bir müddet Roma Sefirliğinde bulundu. Terakkiperver Fırka hareketleri sırasında siyasetten çekildi.

«Şayet İzmir, Yunan işgaline terk olunursa, Türk milleti bu işgal karşısında mütevekkilâne (bir tepki göstermeksizin) kadere boyun eğip, sessiz kalamayacak, kanlı olaylar meydana gelecektir».

Bu sözler, onun konuşmalarının mihver fikrini meydana koyar. Câmi Bey, Wilson prensiplerini, bu prensiplere göre İzmir'in işgal edilemeyeceğini savundu. (Halbuki Üçler Konseyi'nde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, İzmir ve civarının Yunan mandasına terkine ve İzmir'e Yunan askerinin çıkarılmasına karar veren üç kişiden biriydi). Durumu etrafiyle açıkladı. Bir taraftan galip devletlere bir nota verilmesini, işgal ihtimalinin protesto edilmesini ileri sürmekle beraber, derhal bir «Redd-i İlhak Cemiyeti» kurulmasını teklif etti. Teklif kabul olundu. Cemiyet kuruldu.

O günlerde herkesin, yabancı müdahalelerine, hattâ Yunan işgaline karşı girişilecek direnişlerden ümitli olmadığı bir gerçektir. Hattâ Redd-i İlhak Cemiyeti kuruluşu sırasında da, tabii olarak bu ruh ayrılıkları belirmiştir. Meselâ bu cemiyetin kurucularından ve kongrede yönetim kuruluna seçilen, o zaman yedeksubay, (daha sonra Çankırı'da yerleşen) Şükrü Oğuz Alpkaya, Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kuruluşu olaylarından bahsederken, o devre ait anılarında, durumu çeşitli yönlerden belirten bilgiler, belgeler vermiştir (1).

Bu arada meselâ, o sırada İzmir'de bulunan ve harp içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir mes'ul kâtibi olarak çalışan M. Celâl Beyin (Bayar) direnişi verimli bulmadığını, Redd-i İlhak Cemiyeti'ne seçilmiş olduğu ve kongreye katıldığı halde, işgalden önce İzmir'den ayrıldığını yazar. Celâl Beyin bir konuşmasını da verir. Bu konuşmanın uyandırdığı tepkileri anlatır (2). Bu anılar dizisinde, İz-

(1) Ş. Oğuz Alpkaya: *Hatıralar*. Çankırı gazetesi. Tefrika no: 13 ve devamı; Ş. O. Alpkaya'nın bazı hatıraları da Dünya gazetesinde ve Çerkez Etem'in hatıralarıyla ilgili olarak yayımlanmıştır.

(2) Ş. O. Alpkaya'ya göre, konuşmanın metni şudur:

«Arkadaşlar heyecanınıza hak veriyor, ben de iştirak ediyorum. Fakat ordusu dağılmış, elinden silâh alınmış, merkezi hükümeti işgal edilmiş bir millet, galip devletlerin destekleyecekleri Yunan ordusuna karşı neyle ve nasıl mukavemet edebiliyor? Sonra elde bir mütarekename vardır. Bunun hükümlerini yerine getirmekle mükellef bir hükümet var. O dahi bizim bu harek-

mir Redd-i İlhak Cemiyeti idare heyetine seçilen ve çalışan zatları toplu bir halde gösteren tarihî bir fotoğrafı da işaret ederek Celâl Beyin bu gruba katılmadığını yazar.

İşgalden önce İzmir'den ayrılan ve bir süre iç bölgelerde Galip Hoca ismi altında dolaşan Celâl Beyin, Nazilli-Menderes taraflarındaki durumu da bu hatıralarda etrafiyle anlatılır. Balıkesir'de o sırada hareketlerin başında başka İttihatçılar da vardır. Celâl Bey işte buradan İstanbul Mebusan Meclisine mebus olarak seçilir. Meclisin dağılışından sonra Ankara'ya gelir. Millet Meclisinde aktif bir üye olan Celâl Beyin ondan sonraki hareketli hayat safhaları malûmdur. Millî Mücadelede, daha sonra ve ön planda vazife gören asker ve sivil birçok şahsiyetlerin de ilk anda, direnişi ümitli görmedikleri ise, yadırganmaması gereken bir gerçektir.

*
**

BİR AÇIKLAMA!

Evet, Celâl Bayar «*Ben de yazdım*» isimli escrinin VII. cildinde, *Tek Adam*'ın daha önceki baskılarında da verilen nutka atfederek, bu konuşmadan «Verilmemiş bir Nutuk» olarak bahseder. Bu ifadeci, elbette ki doğru olarak almak gerekir. O günlerde ve o günlerin havası içinde yapılan dar çevre konuşmalarının veya hasbihallerin hatıralarda yanlış kalması mümkündür. O hatıra içinde elbette ki tereddütler de meydana vurulacaktır. Ben bir araştırmacı olarak ve şimdi hayatta olmayan Şükrü Oğuz Alpkaya'nın yayımlanan *Hatıralar*'ının (1) nakilleri ile yetinmeyerek, evvelce tanımadığım bu zatı ve *Tek Adam*'ın

timize müsaade etmez. Çünkü mütareke ahkâmına göre, galip devletler istedikleri takdirde, lüzum görecekları yerlere kuvvet çıkarmak yetkisini haizdirler. Bu durum karşısında ve bugünkü şartlar dahilinde, bizim karşı koyma tasavvurumuz cinnetten başka bir şey olamaz. Memleketin harap olmasına sebep olmaktan başka da bir netice vermez. Şayet bu şayia tahakkuk eder ve Yunanlıların İzmir'e çıkması gibi bir hal vaki olursa, bize düşen vazife, gelecek kuvvetin mümkün merteye zarar vermeyecek halde ve kansız olarak vuku bulmasını temin etmektir.

(1) Bu hatıra serisi, eski bakanlardan Şükrü Sökmensüer'de vardır.

ilk baskısından önce, Çankırı'ya gidip buldum, dinledim. O zamana ait notlarını inceledim. Bu eserde yayımlanan nutuk, bu nakil ve *Hatıralar*'a dayandırılarak verilmişti. Celâl Bayar'ın, eserinin VII. cildindeki beyanlarını da açıklayıcı bir belge olarak belirtmeyi vazife biliyorum.

Yunan işgalleri ve hattâ İstiklâl Savaşının ilk safhalarında, sonradan bu mücadeleye katılan en önemli şahsiyetler arasında bile, direnişin yersiz olduğu, neticesiz kalacağı, hattâ zararlı olduğu, bu millî direnişi alevlendirenlerin Padişah hainleri, maceracı sergerdeler olduğu yolunda görüş, iddia ve kanaatlerin açıkça söylendiği, yayıldığı, hattâ resmen yayımlandığı ise malûmdur. Bunları da yadırgamamak mümkündür. Çünkü herkes Mustafa Kemal olamaz.

Meselâ bu ciltte Fevzi Paşanın (Fevzi Çakmak) İstanbul hükümetinde Harbiye Nazırı iken, bu görüş ve iddialar içinde yayımlanan genelgelerinden iki örnek aynen verilmiştir. Ve bunlar, Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile Kâzım Karabekir'in *Hatıralar*'ından alınmıştır. Fevzi Paşaya göre o zaman İstiklâl Savaşı, Padişaha karşı bir isyandır. Bunun başındakiler maceracı sergerdelerdir. Fevzi Paşa hattâ bir aralık ve yani daha önce Sivas'a kadar gelerek, Sivas'ta Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaları, Millî Hareket ve Mustafa Kemal aleyhine tahrik etmiştir. Ali Fuat ve Karabekir Paşalar, Fevzi Paşanın bu «bozguncu» çabalarını da anlatırlar. Ama bunlar, daha sonra İngilizler İstanbul'u işgal edip, İngiliz askerleri de Harbiye Nezareti odasında süngülerini Fevzi Paşanın göğsüne dayayınca, onun hakikati görmesine ve hemen bir çaresini bulup Anadolu'ya sığınmasına mâni olmamıştır. Mustafa Kemal'e haber verilen bu sığınma olayından sonra ve Mustafa Kemal'in Fevzi Paşayı geri çevirmelerine kadar varan bazı menfi emir ve tereddütlerinden sonra da, Fevzi Paşa Ankara'ya kabul edilmiştir. Ve ondan sonraki devrede, İstiklâl Savaşının önde gelen yöneticilerinden biri olmuştur. Ve Mustafa Kemal vesile geldikçe, Fevzi Paşanın bu eski davranışlarını unutturacak övgülerde bulunmuştur. Bu olaylar da, en yakın görgü şahidi olan Ali Fuat Paşanın, *Millî Mücadele Hatıraları*'nda etrafla anlatılır.

Bu arada bazı İttihatçıların ve meselâ Celâl Beyin (Bayar) Anadolu'daki mücadeleyi, evvelâ bir İttihatçı önderliğiyle başarılabilir

sandıklarına, bu yolda teşebbüse geçtiklerine dair vesikalar, son günlerde Milli Arşiv'e de intikal etmiştir.

Bütün bunlar yadırganabilir mi? Hayır! Daha önce kaydettiğimiz gibi, herkes Mustafa Kemal olamaz. Cepheden dönmüş bir Yedeksubay olarak Edirne'de kurduğumuz «İhtiyat Zabitleri Cemiyeti»nin Reisi değil, fakat Genel Sekreteri sıfatıyla Trakya'da bir direniş hazırlandığı sırada, en güvenilen şahsiyetlerde, nasıl korku, tereddütlerle karşılaştığımızı hatırlarım (1). Bunları hâlâ yadırgamam. Bu konulara ileride ve bu cildin gerekli bahislerinde, etrafıyla değinilecektir. Bu sebeple ve burada bu kadarla yetinerek, şimdi bahsimize devam edebiliriz...

*
**

İZMİR İŞGAL EDİLİYOR VE İLK ŞEHİT!..

Yunanlılara İzmir'e çıkartma imkânını veren yetkiyi Venizelos, Paris Sulh Konferansından alınca, zaten daha önceden yapılan tertiple Yunanlılar, denizden İzmir'e yöneldiler. Önce 13 Mayıs 1919'da bir müttefik filosu İzmir'e geldi. Limanda yerini aldı (2). Filoya, İngiliz Akdeniz Filosu Kumandanı Galthrop kumanda ediyordu. Bu Amiralin, 14 Mayıs 1919 akşamı, İzmir'in müttefikler adına Yunan askerleri tarafından işgal edileceğine dair bir notayı İzmir Valisine verdiği, daha önce kaydedilmişti.

Redd-i İlhak Cemiyeti 14/15 Mayıs gecesi beyannamelerini yayımladı. Gece Türkler ayaktaydı. Herkes Maşatlık denilen yerde sabaha karşı mitinge çağrılıyordu. Gençler tekbirler ve tehlillerle halkın

(1) Bu cemiyetin başkanı çok güçlü bir halk hatibi ve dikkate değer önderlik vasıfları olan rahmetli Behçet (Perim) idi.

(2) İşgali korumakla görevli bu deniz kuvvetinde, başta bir Amerikan dretnotu olmak üzere, bir İngiliz zırhlısı, ayrıca bir İngiliz harp gemisiyle birkaç İngiliz torpidosu, Yunan Averof ve Kılış zırhlıları vardı. Orada bulunan bir İtalyan zırhlısı, işgalden önce şehirde bazı müfrezeler dolaştırmak suretiyle İtalyanlar lehine dikkati çekmeye çalışıldı. Fakat bu hareket tesirsiz kaldı. Yunanlılar ise daha 13 Mayıs'ta Kadifekale ve Çandarlı'ya küçük birer müfreze çıkarmışlardı (Rahmi Apak: *Garp Cephesi*).

hissiyatını harekete getirmeye çalışıyorlardı. Sabahın erken saatindeki miting, ümitle çaresizliğin, terkedilmişliğin, silâhsizliğin ve bu arada karar ve kararsızlığın ruh zikzakları arasında, fakat çok heyecanlı geçti. Hatipler çok şiddetli konuştular. Ve miting ilerisi için çok faydalı oldu.

Gerçi İzmir, içinden savunulamazdı. Bu belki de, Türk-Müslüman halkın toptan öldürülmesine yol açabilirdi. Fakat halka ilerisi için ümit vermek, yol göstermek lâzımdı. Öyle de oldu. Teslim olunmayacaktı. Vatan, kanların son damlasına kadar savunulacaktı. Mitingin sona erişiyse İzmir'e Yunanlıların ayak basışı hemen hemen aynı saatlere rastlar.

Yunanlılar 15 Mayıs sabahı erkenden, iki büyük, iki küçük dört Yunan vapuru ile İzmir limanına girdiler. Bu vapurlara bir İngiliz ve birkaç Yunan torpidosu eşlik ediyordu. Bu iki kafilenin 10 mil kadar gerisinden ayrıca on iki Yunan nakliye gemisi belirdi. İlk vapurdan dubalar vasıtasıyla karaya asker çıkarmaya başlandı. İzmir toprağına ayak basan Yunan askerlerini, İzmir Rum Metropoliti Hristos-tomos, rıhtımda kutluyor, takdis ediyordu. Rıhtımlar, Rum semtleri, yollar Yunan bayraklarıyla bezenmişti. Rumlardan çılgın bir kalabalık alkışlar, çığlıklar, naralarla ortalığı çınlattılar. Bazı Ege şehirlerinde de, daha Yunan askeri görünmeden aynı şenlikler, süslemeler görüldü. Halbuki kader, Anadolu Rumluğunun, sonunu kendi tezgâhında, işte o 15 Mayıs günü dokumaya başlamıştı.

İlk çıkan birlik, Albay Zafiros'un kumandasında bir tümeni. Önce bir alay, rıhtıma çıkıp saf tuttu. İki efüz taburu öncü olarak Kokaryalı istikametine yürüdü. İşte o sıradadır ki, Ege topraklarında Yunanlılara karşı ilk silâh patladı. Askerî Otel denilen bir binadan Hasan Tahsin adında bir genç gazeteci, tabancasını ateşledi ve hemen şehit edildi. Şimdi İzmir'de adına bir anıt dikilen Hasan Tahsin bu hareketi ile ancak, şeref ve saygıyla anılmaya değer. Millî Mücadele'nin ilk şehidi Hasan Tahsin'dir. Bunu ikinci bir ateş takip etti. İkinci silâhı atanın adı sanı bilinmez. Fakat hikâyesi eski İzmirliiler arasında hâlâ dolaşır. Bir görgü şahidi, şöyle anlatır:

«Yunan efüz alayı tam askerî mahfil önüne geldiği zaman; genç, uzun boylu, yağız bir delikanlı, sokağın başına çö-

meldi. Silâhına davrandı. Nişan aldı. İlk kurşunda efzun alayının bayrağını taşıyan uzun boylu, müheykel bir Yunan erini yere serdi. Yunan sancakçısı kurşunu alından yemişti. Ben bu hadiseyi Hükümet Konağının üst kat penceresinden seyrediyordum. Yağız Türk delikanlısı daha dört-beş kurşun boşalttı. Yunan sancak muhafız bölüğü yere yatmış, ateş ederken, arkadaki Yunan bölükleri geriye doğru kaçtılar ve oralarda mevzilendiler. Delikanlı o sırada bir sokağa daldı ve kayboldu».

Halk arasında bu hikâyenin sonu şöyle bağlanır:

«O sırada civar evlerden birinin penceresinden bakan yaşlı bir kadına bu yağız delikanlı dönmüş ve şunları söylemiş:

— Nine, gördün ya, yarın ahirette şahidim sen ol. Kurşunum, cephanem tükendi; onun için tüfeğimi omuzladım, geriye gidiyorum» (1).

*
**

PADİŞAH NE DİYOR?..

İzmir'de Redd-i İlhak Cemiyeti'nin işgal öncesi çabaları, İstanbul hükümetini rahatsız ediyordu. Trakya ile bazı Anadolu bölgelerine olduğu gibi, İzmir'e de bir Şehzadenin başkanlığında bir nasihat heyeti gönderildi. Bu heyete giren üyelerden Süleyman Şefik Paşanın (Millî Harekete Karşı Hilâfet Ordusu Kumandanı ve 150'lik) hükümet önünde halka okuduğu Hatt-ı Hümayun (Padişahın buyruğu) üstünde durmalıyız. Şu satırları alalım:

«Galip devletlerle yapılan mütareke; millet, devlet ve memleket için hayırlı olacaktır. Mütarekenin hükümlerine uymak, millet ve memleketin selâmet ve emniyeti için elzendir. İşgal kuvvetleriyle iyi münasebet tesis olunarak, bunların memlekete medeniyet, halka refah getireceklerini, bu itibarla, gelecek yabancu işgal kuvvetleri hangi din ve millete mensup olurlarsa ol-

(1) Harp Tarihi Teşkilâtı Üyesi Rahmi Apak: *İstiklâl Savaşında.*

sunlar, kendilerine karşı Türk misafirperverliğine yakışır bir tarzda karşılanmaları lüzumu, şunun veya bunun tahrik, teşvik ve iğfaline kapılarak bu misafirlere karşı herhangi suret ve şekilde muhalefet ve muhasamata girilmemesi» (1).

Padişahın bu buyruğu, İzmir Hükümet Meydanı'nda halka 15 nisan 1919'da, yani İzmir'in işgalinden tam bir ay önce okunmuştu. Redd-i İlhak'ın kuruluşu, yani işgal ve ilhaklara karşı direnme hareketinin başlayışı, bir aya yaklaşıyordu. Etrafına pek az sayıda aydınları ve bazı ordu mensuplarını toplayabilmiş olsa da, direniş fikir ve kurumları memlekete yayılıyordu.

Gerçi Redd-i İlhak Cemiyeti başsızdı. Meselâ Mustafa Kemal henüz Anadolu toprağına ulaşamadığı ve İstanbul'da bulunduğu için millî hareket de henüz önderini ve sloganlarını bulmamıştı. Fakat memleketin toprağı bir şeylere gebeydi!..

Şimdi olayları kısaca izleyelim:

İzmir'de ilk silâh patlayınca bir taraftan ürken, dağılan, diğer taraftan azgınlaşan Yunan askerleriyle İzmirli genç Rumlar, hemen etrafa saldırmaya başladılar. Ortada zaten Türk askeri yoktu. Düşman azgınlaşınca, evvelâ kışlaya ateş açtı. Halbuki kışladan zaten mukavemet edilmiyordu. Kolordu topsuz, tüfeksiz; cephanesizdi. Mütarekeye uyalım diye silâhsızlaştırılmıştı. Ama Yunanlılar, bu silâhsız ve direnişsiz kışlaya da saatlerce ateş etmeden giremediler. Girdikleri zaman da, Kolordu Kumandanına teşekkürlerini, onu tokatlamakla yerine getirdiler. Hem de bir Yunan çavuşu eliyle. Sonra da bir sıra hakaretler ve süngülemeler. Redd-i İlhak Cemiyeti kurucularından ve başkan yardımcılarında Albay Süleyman Fethi bu arada şehit edildi (2).

Gene bu arada, kışlanın arka taraflarından kaçabilen subaylar, iç bölgelerde başlayacak direnişin ilk öncüleri olmak üzere memleket

(1) Rahmi Apak: *İstiklâl Savaşında.*

(2) Yunan Başvekili ve Paris'te Yunan Delegasyonu Başkanı Venizelos, 29 Mayıs 1919 tarihiyle Klemanso'ya yazdığı raporda, İzmir'in işgali sırasında, sivil ve asker 62 Rumun, 78 Türkün, 1 Yahudinin, 22 kadar da diğer milletlerden kimsenin öldüğünü, ikisi Rum olmak üzere 20 kişinin de idam edildiğini bildirmiştir (Harp Tarihi Encümeni Üyesi Rahmi Apak'tan).

içine çekildiler. Yakalanan ve kaçamayan subaylar yollarda, rıhtımlarda binbir hakaret içinde bir vapura bindirilerek kuzey iskelelerine, Dikili'ye, Bandırma'ya çıkarıldılar. Ama sonra Kuva-yı Milliye'nin saflarında bunlardan bir kısmı, en cesur intikamcılar olarak savaştilar. İlgali görenler arasında Albay Kâzım Bey de (Özalp, daha sonra mebus, vekil ve Büyük Millet Meclisi Başkanı) vardı. Kâzım Özalp, o günü belirten hatıralarında şunları nakleder:

«İzmir'de bulunuyordum. Yunanlıların o gece İzmir'e çıkacakları söyleniyordu. Vaktiyle Nadir Paşanın kurmaylığında bulunmuştum. Gidip kendisine sordum:

— Hayır, yalnız Boğazlarda olduğu gibi, bazı tabyalar İtilâf Kuvvetleri tarafından işgal edilecek. Resmî malûmat bundan ibarettir, dedi.

Kurmay Başkanına sordum. O da aynı cevabı verdi. Aydınlar çok endişe içindeydiler. Bir mektepte toplanarak, konuşuldu. Valiye bir heyet gönderildi. Valinin cevabı şu oldu:

— Endişeyi mucip bir şey yoktur. Sizin gösterdiğiniz heyecan lüzumsuzdur. İttihat ve Terakki'nin manevra maksadıyla vücuda getirdiği bir heyecandır. Hükümet her tedbiri hazırlayacaktır.

Fakat bunlara inanılmadı. İzmir'in hamiyetli gençleri, mahallelere dağıldılar. Halkı hareket getirmeye çalıştilar».

*
**

İLK ÇATIŞMALAR

İzmirde ilk silâhlar patlamakla beraber Yunanlılar, 15-29 mayıs arasında, fazla bir direnişe uğramadan İzmir'den Ege içlerine yayıldılar. 15 mayısta İzmir'e çıkan kuvvetler, yelpaze gibi açılarak Punta ve Halkapınar işgal edildikten sonra 16 mayısta Urla, Seferihisar ve 17 mayısta Çeşme işgal edildi. Yerli Rumlar, Yunan ordusu emrinde kalabalık çeteler şeklinde çalışıyorlardı.

20 mayısta işgalciler Torbalı'ya geldiler. 22 mayısta Menemen düşman işgaline girdi. 25 mayısta Manisa, Bayındır, Selçuk; 27 ma-

yısta Aydın, Tire Yunanlıların eline geçti. 29 mayısta ise Ayvalık'ta, askerî bir mukavemetin *ilk kurşunu* atıldı. Buraya çıkarılmak istenen Yunan müfrezesiyle, Ayvalık'taki 172. Alay Kumandanı Yarbey Ali Bey (Çetinkaya, mebus, vekil) kuvvetleri arasında çarpışma oldu. Ali Beyin işgal öncesi ve Salihli'de, bağlı olduğu XVII. Kolordu Kumandanına çektiği 29 Mayıs tarihli telgrafta şu cümleler vardı:

«Bugün öğleden sonra bir İngiliz torpidosu limanımıza girdi. Arkasından Yunan askerini taşıyan bir vapurla bir Yunan torpidosu da limana girdiler.

En mühim tarihi anda bulunuyorum».

An gerçekten tarihiydi. İngiliz filosu Yunanlıları, her ulaşabildiği yere, kucağında taşıyor gibiydi. Yunanlılar karaya asker çıkarmaya başlayınca, muharip, savaşabilir bir kuvvetle ilk defa burada karşılaştılar. İlk ateşin açıldığı yere bugün, *İlk Kurşun* denilir.

30 mayısta Yunanlılar, Ödemiş'i aldılar. Fakat orada da direnişle karşılaştılar. Hulâsa, 15-30 Mayıs arasında Yunanlılar İzmir merkez olmak üzere; Manisa, Ödemiş, Aydın cephesi içinde mukavemetsiz yerleştiler. Ama, Ayvalık ve Ödemiş'te ilk mukavemetler belirmişti.

Hem artık sahneye yalnız ordu kalıntıları değil, halk kuvvetleri çıkıyordu. Halkın galeyanı, hiç bir taraftan emir almadan başladı. Ödemiş'te Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey, etrafına topladığı küçük bir gönüllü müfrezesiyle işgalcilerin karşısına çıktı.

Hareket elbette zayıftı. Önemsiz gibiydi. Ama bir manası vardı. Çünkü halk silâha sarılıyordu. İşte, 1919 Haziran başından başlayarak 1920 sonuna kadar yer yer devam eden ve kısmen yerli önderler, kısmen eski yedek veya görevli ordu mensupları tarafından, yahut da birlikte yönetilen bu halk kuvvetlerine bir ad verilir: Kuva-yı Milliye. Bu hareketin adı da, Kuva-yı Milliye Hareketi oldu.

Biz, Kuva-yı Milliye devrini ayrıca ele alacağız. Kuva-yı Milliye Hareketi gelişmeye başlarken, yani 1919 Haziran ayı içinde Mustafa Kemal, Amasya'dan Sivas'a varmıştı. Daha önceki bahiste onu, Sivas'ta bırakmıştık. Şimdi tekrar o sahnelere dönebiliriz. Ama önce biraz, o günlerin İstanbul hükümetine göz atalım:

İSTANBUL HÜKÜMETİ

Yunanlıların İzmir'i işgali, İstanbul hükümetinin şöylece ve sudan bir protestosu ile karşılandı. Gerçi Damat Ferit Kabinesi istifa etti. Fakat sadarete tekrar Damat Ferit getirildi. Hükümetin ve hele Dahiliye Nezareti, Harbiye Nezareti gibi ilgili merkezlerin davranışları tamamen sinmiş ve pasifti. Dahiliye Nazırı Ali Kemal, işgallerin lehinde ve millî mukavemetin aleyhindeydi. Meselâ Ali Kemal'in, Kuva-yı Milliye Hareketi Başladıktan sonra ve 22/23 haziran 1919'da Balıkesir mutasarrıflığına yazdığı emirden şu satırları alalım (1)

«Taraftımdan verilen açık talimata sizin ve arkadaşlarınızın uymaması, bu felâketlere sebep oldu. Defalarca söyledim. Ne kadar gaddarane ve haksızca olursa olsun, biz bu işgallere karşı sarîh haklarımızı ancak siyaseten savunabiliriz. Saflıkla, yahut aşırı hamiyetle gayrete kapılanları yeniden uyarırız. Harp ve darp ile bu müthiş davayı fâsledecek vaziyette değiliz. Bu açık talimata aykırı hareket edenlerden hesap soracağım».

Ali Kemal'in diğeri bir şifreli telgrafından:

«Gerek buraca, gerek Paris'çe yaptığımız siyasi temaslar neticesi İtilâf Devletleri, Yunanistan'a bu geçici işgalde, Sulh Konferansı'nın tayin ettiği sınırdan dışarı çıkmamasını resmen tebliğ eylediler. Umarız ki Yunanlılar da bu tebliğe uyararak, artık memleketimizde ilerlemekten vazgeçtikten başka, bazı sancak ve kazalarımızdan da çekileceklerdir.»

«Harp ve darp, yaygara ve şamata zamanı değildir. En büyük vatanperverlik, Sulh Konferansında mukadderatımız karar altına alınır ve beş senedir yaptığımız deliliklerin hesabı görülürken olsun artık akıllandığımızı dost ve düşmana ispat etmektir.»

Halbuki Dahiliye Nazırı bu telgrafları çekerken, İtilâf Devletlerinin Paris Şulh Konseyi, hattâ içlerinde Türkiye'nin mülkî tamam-

(1) Bu telgraf muhabereleleri, Harp Tarihi Teşkilâtı vesaiki arasında yayımlanmıştır.

lığı prensibini ortaya atan Amerika Cumhurbaşkanı Wilson da olduğu halde, 14 Mayıs 1919 tarihli protokolü ile Ege topraklarını Yunanistan'a peşkeş çekmiştir. Osmanlı hükümetinin Paris'te yaptığı teşebbüslere ve müttefiklerin bunlara itibar derecesine gelince, 6 Haziran 1919'da müttefiklerden bir şeyler dilenmek için Paris'e giden Sadrazam Damat Ferit Paşa, hattâ daha sonra Sevr Muahedesi gibi Türkiye'yi yok hale getirici bir sulha bile imza koyduğu halde, kendisine yapılan muameleyi ve dikte edilen şartları kabul etmemiş, geri dönmüştü...

Dahiliye Nazırının uyuşturuculuğu, bütün Kabineye de hâkimdi. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, aslında dürüst bir asker olduğu halde, Kabinenin genel eğilimine uyarak, Anadolu'ya, Dahiliye Nazırınıninkini andıran emirler veriyordu. Meselâ 19 Haziran 1919 tarihli ve Harbiye Nazırı Şevket Turgut imzalı telgraftan şu satırları alalım:

«Bazı millî teşkilâtın, Yunanlıların işgali altında bulunan memleketimizi (memleketin bazı parçalarını olacak) istirdadı (geri aldıkları) haber alındı. Bu gibi teşebbüslerin, Sulh Konferansı'na zarar vermesi ve çeşitli düşünceleri davet etmesi düşünülebileceğinden, her türlü vasıtalarla müracaat ederek taraftımızdan tecavüzlerin önlenmesini bekleriz».

Diğer birkaç satır:

«Sulh müzakerelerine başlandığı şu sırada, millî hareketlerin ve teşekküllerin devamı, memleket ve milletimiz için iyi akıbet vermeyeceği zat-ı âlinizce de malûm olduğundan, esasen ordu ile hiç bir alâkası olmayan bu gibi teşkilâtın iyi nasihatlerle önüne geçilmesini rica ederiz».

Fakat, Harbiye Nezareti çatısı altında vatansever elemanlar da vardı. Bunlar, imkânlarının kıt, başlarının hükümete bağlı olmasına rağmen, el altından ve ellerinden geldiği kadar, başlayan direnişleri teşvik ediyorlardı. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Çobanlı) bunlardan biriydi. Meselâ 24 Mayıs 1919 tarih ve 335 sayılı bir tebliğle gene Harbiye Nezareti, 57. Tümen Kumandanına şunları emrediyordu:

«Halk tarafından Yunanlıların iyi kabul edilmesi, Aydın vilâyetinin sonu için, telâfisi kabil olmayan zararlar doğuracak-

tır. Bunu halka pek süratli bir surette anlatmanızı rica ederim. Bununla bir katliam (toptan öldürme) yapılmasını kastetmiyorum. Fakat herhalde, o havalideki İtilâf zabitleriyle ecnebiler bizim Yunan idaresini katiyen kabul etmediğimizi anlamalıdır. Yerine göre yapılması gereken işleri siz daha iyi takdir edersiniz» (1).

Gene Harbiye Nezareti tarafından 26 haziran 1919'da gönderilen bir genelgede şu satırlar da vardır:

«Menemen'de, Dikili civarlarında Kuva-yı Milliye ile Yunanlılar arasında çarpışmalar olması ve Aydın civarında Yunanlılar üzerine milli kuvvetler tarafından baskınlar yapılması, halk efkârı üzerinde, Aydın vilâyeti halkının Yunan işgalini kabul etmeyerek silâhla mukabele ettikleri ve Aydın vilâyetinin Yunanlılar tarafından işgaliyle istenilen asayiş ve sükûnun elde edilemeyeceğini göstermesi itibarıyla lehimizdedir.»

İşte bu yazışmaların yapıldığı ve olayların geliştiği sıralardaydı ki, Mustafa Kemal, Samsun'dan Havza'ya geçti. Havza'dan kendisine bağlı birliklere ilk tebliğlerini gönderdi. Sonra 13 haziranda Amasya'ya gelerek 21/22 haziran gecesi orada, Amasya kararları alındı. Ege'de ilk direnişler gerçi henüz yöresel direnişlerdi. Fakat elbette ki gitikçe şekilleşecekti...

*
**

Kaldı ki, aleyhtarlıkları, direnişlere karşı çıkışları bir hıyanet olarak damgalamadan önce, bir görüş, zihniyet, terbiye ve kuşak farkı olarak almak doğru olur. Gerçi bu zihniyet farkları çabuk hıyanete kaymıştır. Ama gerçek şudur ki, İstanbul'la Anadolu arasında asıl

(1) Aydın'da ve ilk zamanda, meselâ Mazhar Bey (Germen, sonra mebus) ve birkaç arkadaşı gibi Redd-i İlhakçıların da bulunmasına rağmen, halk arasında bazı şahısların mukavemet aleyhtarı oldukları bilinmektedir. Buna ait etraflı malumat, ilk Redd-i İlhakçılardan ve Aydın cephesinin ilk Kuva-yı Milliyecilerinden Ş. Oğuz Alpkaya'nın, Çankırı baskılı hatıratında mevcuttur.

çarpişanlar, son Osmanlılarla, Genç Türkler ekolünden gelen yeni kuşaktır. Balkan Savaşında derin haysiyet yaraları almış olmakla beraber, Birinci Dünya savaşında dünyanın en muazzam kudretiyle çarpışan, yer-yer onları yenen, aşağılık duygusundan kurtulmuş genç subaylar kuşağıdır. 30 yaşlarında bir albaylar ve generaller kuşağı yetişmişti ki bu kuşak, Kafkasya'dan, Basra Körfezi'nden, Sina Çölü'ne, Çanakkale'ye, Tuna'ya, Galiçya'ya kadar en az 10 cephede, bütün savaş boyunca hareketin, mücadelenin, yenişlerin ve yenilgilerin içinde pişmişti. Hepsinin omuzlarında, Abdülhamit Paşalarının bir ömür boyunca, fakat çok kere şahsiyetlerini feda etmek pahasına toplayabildikleri rütbe işaretleri yerine, kendilerinin savaş meydanlarında kazandıkları yıldızlar parlıyordu. Bazıları bir yılda iki rütbe atlamışlardı. Bu başarıların, bu hakların ve bu yıldızların ve hepsinin üstünde gençliğin gururu içinde yüzüyorlardı. Bu gurur, Ferit Paşanın damatlığı, Ali Kemal'in her devirde satılık kalemi (1) gibi şahsiyetsizliklere dayanmıyordu.

*
**

TÜRK İSTANBUL

Istanbul halkına gelince? İşgal, İstanbul'un bazı dar ve bazı soysuz çevrelerini saymazsak, Türk halkında bir dircniş ruhu yarattı. Sanki herkes kendi içinden bir emir duymuş, bir protesto seline katılıyor gibi, Fatih'te, Sultanahmet'te öyle mitingler oldu ki, ruh ve hava coşkunluğu bakımından bunların bir eşini, insanoğlu görmemiştir denebilir. Gerçi teşkilâtsiz, öndersiz kitleler, aksiyon cephesinde bir kuvvet sayılmazlar. Fakat işte bu ruhun ve havanın uyandırdığı bu kitlelerdir ki, ilerde aksiyonun mücadele unsurlarını verecektir. İstanbul Anadolu'ya, bir selin oraya akışı gibi, subaylar, mücahitler, teşkilâtçılar, önderler ve nihayet bir Mustafa Kemal gönderecektir.

(1) Bu benzetiş yersiz değildir. Meselâ İttihat ve Terakki devrinin üç büyüğünden biri olan Bahriye Nazırı Cemal Paşanın hatıralarında Ali Kemal'e ait vesikalar ve Ali Kemal'in Cemal Paşadan çektiği paralara karşı döktüğü diller, bu tabirdeki isabeti aydınlatmaktadır.

Moral cephesiyle de, düşman tazyikine göğüs gererek, millî çöküntüyü önleyecektir. İlk büyük miting, 1919 mayısının son günü İstanbul'da Fatih Belediyesi önünde tertiplendi. Öncüler, Türk Ocağı'nda toplanan yüksek mektep öğrencileriyle aydınlar, Ocaklılardı. İlk miting, Fatih Belediyesi binası önünde yapıldı. Binanın burçlarına ay yıldızlı kırmızı bayraklar çekilmişti. Fakat balkondan aşağı, ruhları hem dolduran, hem kamçılayan siyah, büyük bir matem örtüsü sallanıyordu. Fesli, sarıklı, başörtülü bir insan denizi, meydanda dalgalanıyordu.

Balkona, çarşafının siyah pelerinini omzuna atmış, başı siyah atkılı genç bir kadın ilerledi. Halide Edip Hanım. Aydın bir kadın, bir kalem ve fikir insanı. İlk cümlesi şu oldu:

«Gecenin en karanlık ve ebedî gibi görüldüğü zaman, gün ışığının en yakın olduğu andır...»

Deniz birden dalgalandı. Birden coştı. Eğer halk denizi coşar ve dalgalanırsa, bundan daha azametli bir manzara düşünülemez. Balkonun önündeki saha ve halk kalabalığının önü, kadınlar tarafından tutulmuştu. Bunların içten ve toplu hıçkırıkları havaya yükseliyordu. Meydanın her tarafından bağırانlar, ağlayanlar, ant içenler, üstlerini başlarını yırtanlar, hulâsa İstanbul'un bağı ve ruhu bu meydanda dile gelmiş gibiydi...

Fakat onu izleyen miting daha büyük, daha çalkantılı oldu. 6 haziran 1919'da İstanbul Türk'ü, Sultanahmet Meydanı'nda bir tek vücut gibiydi. Sultanahmet minarelerinde, kubbelerinde kırmızı, siyah bayraklar; hem ümit, hem yasın dalgalanışı gibi havada uçuyorlardı. Minarelerin şerefelerinden, güzel sesli hafızlar grup grup *sâlâ* veriyorlardı. Meydan inliyordu. Daha miting başlamadan bile, hattâ artık bir konuşan olmasa da, bu insanlar, neler söylenmek, neler düşünmek ve nelere karar vermek lâzım geldiğini bir bir ve aynı kin ve iman içinde anlamış, sözleşmiş gibiydiler...

Halide Edip kürsüde görününce; deniz, büyük ve kudretli deniz gene coştı:

«— Kardeşlerim; ben, görünmeyen, fakat yenilmez ruhlara hitabediyorum. Kardeşler, evlâtlar, size dünyanın verdiği hükümü dinleyiniz: Avrupa devletlerinin saldırı siyaseti, hıyanetle

ve haksız olarak Türkiye'ye çevrilmiştir. Eğer ayda ve yıldızlarda da Türk ve Müslüman olduğunu bilseler, istilâ ordularını oralara da gönderirler. Kardeşler, evlâtlar, beni dinleyin...»

Hatibin sözlerinin kesildiği yerlerde minarelerden, güzel sesli belki de yüz müezzinin okudukları sâlâ, getirdikleri tekbir sesleri gökleri dolduruyordu. Buna, Sultanahmet Meydanı'ndaki insan denizi, sanki tek bir gövdeymiş gibi aynı ses dalgalarıyla katılıyordu...

O günler, halkın günleriydi. Bu halk artık susmazdı. Affetmezdi. İstilâ kuvvetleri daha o anda bütün heybetlerini kaybetmişlerdi. Onlardan artık kimse korkmuyordu.

Padişaha gelince? O, zavallı ve âcizdi. Fatih mitinginden sonra halkın dileğini, geleneksel saygı içinde ona bildirmek için bir heyet seçilerek Saraya gönderildi. Bu heyetin başkanı Halide Edip Hanımdı. Yanma iki üniversiteli vermişlerdi. Heyet, Yıldız Sarayına gitti. Gereken müsadeler alınıp Padişahın Başyaverinin dairesine kadar ulaşıldı. Başyaver Paşa, heyetin geldiğini ve huzura kabul ricasını «zat-ı şahaneye» arz etti. Gelen cevap şuydu:

«— Zat-ı Şahane rahatsızdırlar ve sizleri kabul edemeyeceklerdir!»

Heyet, ters yüzü döndü. Fakat netice şu oldu ki, ikinci mitingde zat-ı şahaneye bir heyet göndermek ve milletin hissiyatını ona ulaştırmak, kimsenin aklına bile gelmedi. Halk için zat-ı şahane o gün ve o saatlerden sonra, artık yoktu.

Şimdi biz, gene Sivas'a dönelim.

Sivas ve Ötesi

Kader tayin edici an ne demektir? Kader tayin edici an, bir köprüdür ki, eğer bu köprüde talih perisi İnsanoğluna elini verirse, o insanın önünde tılsımlı kapılar açılır ve arkasından bu perinin eli, onu kendisini bekleyen görevlere doğru iter...

Mustafa Kemal, Erzurum'da kader tayin edici bir an yaşadı. Ve bir perinin eli onu, kendisini bekleyen görevlere doğru itti. Tarihin akışında böyle görevlerin adı, tarihî misyondur...

III

ERZURUM'A VARAN YOL VE BİR ŞAHLANIŞ!..

Mustafa Kemal, Sivas'a geldiği gün akşamı olan 27/28 haziran gecesi «hiç uyumadan geçirdiğini» anlatır. Ertesi gün dinî bir bayram günüdür. Fakat o, maiyetiyle, etrafındakilerle beraber, erkenden Sivas'tan ayrılır. Erzurum'a hareket eder. Kaybedecek dakika yoktur. İstanbul gittikçe hırçınlaşmaktadır. Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa Kemal'in bütün yetkilerinin alınıp, azledildiği yolundaki 23 haziran tebliğinden sonra, 26 haziranda yeni bir genelge yayınlar. Bunda, bütün ordu müfettişlerinin kadro ikmallerini önleyecek ve halkı ordunun icraatı aleyhine kışkırtacak ağır bir dil kullanır. Fakat onun bu davranışı cevapsız kalmaz. Ankara'da XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, hemen ertesi gece, Garbî Anadolu'nun bütün kumandanlarına, mülkiye âmirlerine ve millî kuruluşlara bir «karşı beyanname» yayımlar. Bu bir şahlanıştır. Mert, cesur ve şanlı bir şahlanış. Hattâ, ilk şahlanış!

«Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin, düşmanlarımızla birlikte milletin mukavemetini kırmak ve mukavemet merkezlerini dağıtmak için elinden gelen her fenalığr yapmakta ısrarlı olduğu»nu bildirir. Bunu, XX. Kolordu Kumandanlığının 1407 numaralı tamimiyle açıkça ilân eder. Anadolu'da bir askerî kudretin İstanbul'a karşı ilk baş kaldırışı budur...

Mülkî ve askerî makamları İstanbul'a karşı itaatsizliğe teşvik ediş bu beyannameyle başlar. Ali Fuat Paşa, kendi başına karar alarak yaptığı bu cesur çıkışla, aynı zamanda mahallî ve mülkî idareleri askerî teşkilâtın denetimi altına alır. Bu hareket düpedüz bir isyandır. Netice şu olur ki, İstanbul'da Dahiliye Nazırı Ali Kemal, hemen ertesi gün Nazırlıktan istifa zorunda kalır...

Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşanın bu tebliğinin bir suretini, Sivas'tan hareketten sonra yolda alır. Erzurum'a varır varmaz «XX. Kolordu'ca son defa alınan tedbirler çok uygundur» şeklinde görüşü-

nü bildirir. Ali Fuat Paşanın, yani en eski arkadaşının şahsı hakkında yüksek takdirlerini, etrafındakilere de açıklar.

O zamanın yol şartlarına ve vasıtalara göre Sivas - Erzurum yolculuğu, hem de Sivas vilâyetinde Abdülhamit devrinin yol meraklısı tek valisi olan Halil Rifat Paşanın hâlâ yaşayan yol izlerine rağmen, zordu. Sivas'tan sonra Hafik, Zara geçilir. Daha sonra Köseadağ'ın ormanlı, dumanlı zikzakları, bağlık, bahçelik Suşehri. Sonra yüksek yayla başlar. Sağda, solda dağlar artık çıplak, ama art arda, set set, renk renk görünür. Bu bölgelerde tabiat hem hırçın, hem azametlidir. Altköy boğazı aşılmca Refahiye'ye varılır. Orada kalınır. Sonra solda Kızıldağ, Karadağ masifleri. Çardaklı boğazına varınca da doğuda ve uzakta Munzur dağlarının ebedî karlarla örtülü silüeti görünür. İşte bu Çardaklı boğazından Erzincan ovasına inilecektir. Her yer, sona eren savaşın siperleri, şarapolleri, gözcü noktalarıyla doludur.

Erzincan'a kadar yollar, dağlar ıssızdır. Hele yeni biten dünya savaşı, buralarını boşaltmış, insansız bırakmıştır. Yollarda tek tük, berbat, sefil, yorgun-argın bazı göçmen kalıntılarına rastlanır. Bunlar Birinci Dünya Savaşının Ağrı'dan, Erzurum taraflarından söküp, İç Anadolu'ya, Çukurova'ya attığı muhacirlerin artakalan döküntüleridir. Hepsi de aç, çıplak, vasitasız ve ümitsizdirler.

Mustafa Kemal bunları dikkatle süzer. Her rastladığı kfile, onu derin derin düşündürür. Dağlarına, ovalarına daldığı bu uçsuz bucaksız diyarlarda bir avuç tükenmiş insan! Halbuki tasarladığı savaşı, işte bunlarla yapmak zorundadır. Bir defasında, bir su başında bunlardan biriyle konuşur:

— *Nerelisin ağa?*

— *Eleşkirt tarafından. Çukurova'dan gelirik...*

— *Hepiniz bu kadar mı?*

— *Çohtuk paşa can, çohtuk. Gidende dağlar, dereler göçü almazdı. Bal, lor, davar istediğin kimi. Ama şimdi at da bu, külfet de bu. İster al, ister sat paşa can...*

Evet, ister al, ister sat! En doğru söz buydu.

Konuşan, bir çökmüş ihtiyardı. Omzundaki aba parçasının altından ağarmış kıllarla kaplı kadit göğsü görülüyordu. Bir tek uyuz eşeğin sırtına evinin, külfetinin bütün varı-yoğu yüklenmişti. Ev, aile halkına gelince; onlar yürekler acısıydı.

Mustafa Kemal hiç cevap vermez. Karşısındakiyle vedalaşır, ayrılır. Ondan sonra tâ Erzincan'a kadar otomobilde tek kelime konuşmaz.

Erzincan. Yangınlardan, toptan öldürmelerden artakalan tarihi Erzincan! Oradaki askerî birlik kumandanlarıyla bazı temaslar yapar. Sessiz, nümayişsiz temaslar. Nihayet gene yolculuk. Bağlık Cimin köylülerinin altından kuzeydoğuya doğru Cibice boğazına girilir. Sarp boğaz. Çetin boğaz. Doğusu Dersim'dir. Hiç bir hükümet kuvveti Dersim'e giremez. Boğazın kuzeyi Sıpıkör dağlarının uzantısıdır. Hele gene kuzeyde Keşiş dağlarının dorukları 3.000 metreyi aşarlar. Her yer tam bir ıssızlık, insansızlık içindedir. Ama görünüşün sertliği, büyüklüğü insanın ruhuna şahlanma duyguları verir. Bazen boğazın en sarp geçit yerlerinde durmak, dinlenmek ister. Sağda billûr bir dere, şırıltılı bir musikiyle akmaktadır. Ama duramaz. Buralarda her taşın başı, pusuda bir adam gizleyebilir. Ve Dersim, her zaman pusudadır.

Cibici'den sonra Mamahatun. Kanlı Kütür köprüsü. Doğuda Hobek dağı. O Hobek dağı ki, orada son harpte, daha gündüzden dağın eteklerine gizlenen on dokuz Rus hücum safına karşı, perişan bir tümen, Cemil Cahit Beyin tümeni, nerdeyse yalnız karargâh heyeti ve iskelet halinde bir kadroyla sabaha kadar boğuşmuştur.

Nihayet Aşkale aşılınca artık Erzurum ovasının, Palandöken dağlarının kokusu gelmeye başlar. 3 temmuz 1919'da bir ikinci üstü Mustafa Kemal'le maiyeti, Erzurum ovasının kapısı olan Ilıca'ya varırlar. Ilıca'dan Erzurum Kalesi olduğu gibi görünür. Erzurum'un âdeti, misafirlerini Ilıca'da karşılamaktır. Mustafa Kemal'i de Ilıca'da karşılarlar. Karşılایıcılar, küçük bir kafile. Ama başında, bütün kurmay heyeti ve önde gelen subaylarıyla XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa vardır. Şişli'deki evin iki arkadaşı nihayet bu yayla başında buluşurlar. O tarihte, bu bölgede millî hareketi temsil eden

«Müdafaa-i Hukuk» teşkilâtının merkez heyeti de karşılayıcılar arasındadır (1).

Kafile daha Ilıca'da birkaç söğüdün gölgesinde dinlenirken bile, söz hemen millî mukavemete getirilir. Denilebilir ki, Erzurum çalışmaları daha oradan ve Erzurum ovasının beri başında, Erzurum Kallesine bakan Ilıca'dan başlar...

Mustafa Kemal Ilıca'da, yurtlarına dönmekte olan bazı göçmenlerle karşılaşır: Güneş batı ufkuna inmektedir. En yakın sırtın üstünden art arda bazı gölgeler Ilıca yönüne yürümekte, yaklaşmaktadırlar. Beş-on kağrı ile çoluk-çocuk bir muhacir kafilesi. Bu kafilenin önünde heykel gibi bir ihtiyar görünür. Gür ak sakallı, mihnetlere teslim olmamış, beli bükülmemiş, bir dev ihtiyar! Yollarda, boğazlarda, Köseadağ'da rastlağı tükenmişlerden sonra bu yenilmemiş insan, Mustafa Kemal'in dikkatini çeker. İhtiyar yaklaşır. Söğütlüğe doğru ilerler. Elinde âsası, omuzlarına kartal-kanat attığı abasıyla «bir yolcudan ziyade, şark mitolojisindeki, yarı tanrı» cemaat reislerine benzer. İhtiyar, misafirlerin önemli kimseler olduğunu anlar. İri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üstüne koyarak oturanları selâmlar.

Mustafa Kemal'le, dağ yolundan gelen bu ihtiyarın arasında hem düşündürücü, hem hoş bir konuşma başlar. İhtiyar, Çukurova'dan dönmektedir. Paşa sorar:

— *Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi?*

Hayır, oralarda iyi geçinmiştir. Çocuklar da çalışkandır. Ama kulağına bir sözler çalınmıştır:

— *Son günlerde işittim ki, İstanbul'daki ırzı kırıklar, bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki görem. Bu namertler kimin malını kime verirler?..*

(1) Cevat Dursunoğlu; bu karşılayıcılardan biridir. Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtının ilk kurucularındandır. Aktif bir yöneticisidir. Dursunoğlu, Erzurum ve Erzurum Kongresi hükâyesinin en sadık yazarıdır da. Onun *Millî Mücadelede Erzurum* adlı eseri o günlerin en doğru ve en içli belgesidir.

Mustafa Kemal'in ruhunda yolların kasveti, yolların insansızlığın uyandırdığı mihnetli tasa dağılmıştır. Evet, memleket boşalmıştır. İnsanlar azalmıştır. Halk sefildir, perişandır. Ama artakalanların hamurunda da eğer bu ihtiyarın kanı kaynarsa? Mustafa Kemal'in yüzünde başka türlü manâlar belirir. Kalkar, karşısındakiyle vedalaşır. Etrafındakilere döner:

— *Bu milletle neler yapılmaz?..*

Erzurum kapısında Mustafa Kemal'in, o sıralardaki iç âlemi, bu sözlerde dile gelir.

*
**

ERZURUM GÜNLERİ

Nihayet Erzurum ve Erzurum günleri. 3 temmuz 1919 ile 29 ağustos 1919 arasında geçen günler. Ümitler, ümitsizlikler, imkânlar, imkânsızlıklar, çözümler ve çözümlerle dolu günler. 3 temmuz 1919'da Mustafa Kemal, şehrin İstanbul kapısında selâm kıtaları, okullar ve halk tarafından karşılandı. Kolorduya ait bir binada misafir edildi. Ertesi gün ilk ziyaretini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne yaptı. Bu ziyarete gelirken en yeni üniformalarını giymişti. Padişahın büyük yaveri kordonlarını ve bütün nişanlarını takmıştı. Yanında Rauf ve eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Beyler vardı. Kolordu Kumandanının bineğine mahsus güzel bir faytonla Erzurum sokaklarından geçişi, halk üzerinde bir tesir bıraktı. O günkü ziyarete kongre hazırlıklarından bahsedildi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir ay önceden beri hep bu kongrenin hazırlıklarıyla meşguldü. Vilâyetlerden çağırılan delegelerin hareketi pek kolay olmuyordu. Cemiyet, insanüstü bir gayretle, sabırla, ümitle zorlukları yenineye çalışıyordu.

Birinci Dünya Savaşından Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Muş gibi doğu vilâyetleri tamamen harap ve âdeta insansız çıkmışlardı. Evvelâ Rus harpleri ve istilâlarıyla göçler. Sonra 7 kasım 1917'de Rusya'da başlayan Bolşeviklik hareketleriyle Rus ordusu tamamen dağılınca, Rusların yerini alan Ermeni askerlerinin giriştikleri tahrip-ler ve toptan öldürmelerle bu perişanlık son haddine vardı. Örneğin,

yalnız Erzurum şehrinde 10.000 kadar Türk öldürüldü. Mütarekeden sonra ve hiç lüzum yokken, Kars, Ardahan Sancakları galipler tarafından Ermenilere bırakıldı. Paris'teki İtilâf Devletleri Konseyi, Ermenilerin müstakil bir Ermenistan teşkili yolundaki tekliflerini iyi karşıladı. 26 şubat 1919'da Bogos Nobar Paşa adındaki Ermeni sözcüsü, hem Kilikya'yı (Çukurova), hem de Maraş'ı Ermeniler için istedi. Hattâ Kars ve Ardahan'a Trabzon vilâyetinden de büyük parçalar katılması için directti. Güneydoğu Anadolu'da da, müstakil bir Kürdistan teşkili yolundaki tahrikler, almış yürümüştü. Bütün bu gelişmeler, Doğu Anadolu Türkleri arasında büyük kaygılar yaratıyordu.

Karadeniz'in Ermenilerden artakalacak kıyı bölgelerinde «Pontus Rum Krallığı veya Cumhuriyeti»nin kurulması gayretleri hızla genişlemişti. İşte Erzurum Kongresi bu şartlar ve bu hava içinde bir can kaygısından, bir yurt kaygısından başka bir şey değildi. Kaldı ki, Birinci Dünya Savaşında cereyan eden Ermenilerin göçtürülmesi (Ermeni tehciri) işlerinin henüz yaşayan hatıraları da ürküntü veriydi.

Erzurum şubesi, güçlüklerle karşılaşarak, fakat devamlı çalıştı. Önce vilâyet kongresine gidildi. (17 haziran 1919). Kâzım Karabekir Erzurum'a XV. Kolordu Kumandanı olarak geldikten sonra, ordu ile işbirliğinde örgüt güçlü bir dayanak buldu. Cevat Dursunoğlu'nun o günlere ait anılarında, şöyle bir olay da vardır:

11 mart 1919'da Erzurum'da, şehrin son istilâdan kurtuluşu yıldönümü vesilesiyle bir gösteri tertiplenir.

Mektepler ve bir kısım halk, şehir içinde bir yürüyüşle, Ermenilerin işgal sırasındaki zulümlerini ve katliamları hatırlatan yerleri dolaşırlar. Bu sırada Erzurum'da bir de Şehzade vardır. Bu Şehzade, o sıralarda Anadolu ve Rumeli'deki «nasihat heyetleri»nden birinin başkanı olarak Erzurum'a gelmiştir. Bundan faydalanarak Cemiyetin idarecileri, gösteri heyetini onun kaldığı evin kapısına sevkederler. Maksat, Padişaha milletin saygısını belirtmek ve dileklerini arzettir. Dursunoğlu şöyle anlatır:

«Yaverlere müracaat ederek, halkın efendi hazretlerine tazimlerini arz etmek istediğini haber verdik. Efendi hazretleri evin kapısında göründü. Fakat ona hürmet ve tazimini bildiren

halkın karşısında hasta bir kadın gibi titremeye başladı. Ben, halk namına saygı ve milli dileklerimizi bir nutukla bildirerek, bunları Padişahımıza arz etmesini rica ettim. Fakat, her türlü idrakin izi silinmiş perişan bir yüz, bomboş bir çift gözde saklanamayan bir korku ile yüzüme bakan Şehzade, başını sallayarak, anlaşılmasın birkaç kelime telaffuz ettikten sonra, alayın geçmesini bile beklemeden çekilip evine girdi».

Aynı Şehzade, bir iki gün sonra ve Erzurumluların Padişaha maruzatını ve saygılarını bildiren istidayı götürdükleri zaman ise, bu varakayı eline bile almaktan çekinir. İstida, yaverlere verilir. Dursunoğlu hatırasını şöyle yürütür:

«Bu zavallının hali, artık bu aileden bir hayır kalmadığı hakkındaki kanaatimizi kuvvetlendirdi».

Dursunoğlu'nun o zamanki duygularını gayet iyi anlıyorum. Çünkü gene böyle bir Şehzadeye ve galiba aynı Şehzadeye, Edirne'yi ziyaretinde ben de, Muallim Mektebi salonunda saygılarımızı arza memur edilmiştim. Cephelerden yeni dönmüştük. Memleketin en sarp yerlerinde yıllarca kan ve ateş içinde yağrılmış çelik gibi halk çocuklarından biriydim. Nutkumu verdim. Aşağı yukarı Cevat'ın söylediklerini söyledim. Şehzade, yüzüme aynı boş ve ifadesiz gözlerle bakıyordu. Uyuyor muydu, uyanık mıydı, belli değildi. Sonra, ona verilmek üzere hazırlanan ve elimde bulunan küçük hediyeği uzattım. Hiç bir tepki göstermedi. Hediyeği de almadı. Oraya, bir masaya bıraktım. Bütün bunlardan sonra dudakları birkaç defa kımıldar, yahut titrer gibi oldu. Ama bir kelimeyi bile tamamlayamadı. Fakat yanındaki Cevat Paşa (Çobanlı) imdadına yetişti ve:

— Şehzade hazretleri buyuruyor ki...
diye yarım saat kadar süren mükemmel bir konuşma yaptı.

Hem bir de şu olmuştu: Şehzade gelmeden önce, Şehzadenin duygularını yazması için, mektebin ziyaret defterini hazırlamıştık. Fakat bir yerlerden emir gelmişti, bu yapılmaması diye. Çünkü Şehzade hazretleri meğer, duygularını yazacak kadar okur-yazar değilmiş! Şehzade çekip gittikten sonra, Edirne'de bizim de kanaatimiz, bu aileden hayır kalmadığı merkezindeydi... Biz hepimiz kendimizi, bu saltanat

çocuğundan daha değerli buluyorduk. Bu Şehzadeleri ile saray, halkın ve halk çocuklarının karşısında, elbette yenileceklerdi.

*
**

BELİRSİZLİK GÜNLERİ

Kaldı ki Erzurum günleri, bir taraftan da belirsizlik günleriydi. Henüz etrafı koklamak, saray ve Padişahla bile bağları koparmamak, oraları ürkütmemek lâzımdı. Son kopuntuya, Padişahın sebepler yaratmasını beklemek, belki daha uygun olacaktı. Gerçi 23 haziran 1919 tarih ve 84 numaralı telgrafıyla vilâyetlere yaydığı genelgede Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa Kemal'in artık bütün görevlerinin alındığını, artık görevsiz ve yetkisiz bir insan olduğunu bildirmişti. Ama bunun tam bir hükümet kararı olup olmadığı hakkında bile henüz şüpheler vardı. Nitekim, belki Ankara'da Ali Fuat Paşanın da sert çıkışı ve işlere el koyuşunun etkisiyle, Ali Kemal Nazırlıktan da çekilmişti.

Gerçi bu genelgede Mustafa Kemal'in görevlerinin alınmasıyla ilgili askerî muamelelerin Harbiye Nazırlığınca tamamlanıp bildirileceği yazılıydı. Ama Harbiye Nazırlığının böyle bir muameleyi tamamladığı ve neticeyi Ordu ve Kolordulara bildirdiği yolunda ortada henüz belirti yoktu. O halde aslında şaklaban, şımarık bir adam olan Ali Kemal, belki de tam kesinleşmeyen bir niyet ve teşebbüsü, sanki bir olup-bitti halinde valilere bildirmiş olabilirdi.

Nitekim Mustafa Kemal, Erzurum'da hâlâ «Üçüncü Ordu Müfettişi (IX. Ordu Müfettişliği, sonradan III. Ordu Müfettişliğine çevrilmişti) ve Fahrî Yaver-i Hazreti Şehriyârî» sıfat ve selâhiyetiyle imza ve hareket ediyordu. Hatta Padişahın tahta çıkışına rastlayan 4 temmuz 1919 günü, bu sıfatlarla, Erzurum'da cülûs (Padişahın tahta çıkışı) törenlerine katılmış, tebrikleri kabul etmişti. Gene bazı ihtiyat düşünceleriyle aynı gün, Sivas Valisi Reşit Paşayı da bu vesileyle tebrik ederek, kendisinin bu durumunu ona da hatırlatmak lüzumunu duymuştu. Meselâ aşağıdaki telgraf bu bakımdan manâlıdır:

Sivas vilâyetine;

Erzurum, 4.VII.335 (1919)

Cülûsu hümâyunu cenâbı padişâhî münasebeti celilesi ile Erzurum'da makamâtı mülkiye ve askeriyenin tebrikâtını kabul ve idrak ile mübâhiyim (şeref duyuyorum). Bu vesilei miibeccele ile devlet ve milletin girişâr olduğu (uğradığı) vaziyetten teselliyatı hasene ile halâs ve encâmı mesut ile mazharı feyzü felâh (iyilik zuhuratı ile kurtuluş ve mutlu sonuçlara ulaşış) olmasını temenni eyleyerek arzı tebrikât eylerim» (1).

Bu telgraf, kendisinin saray tarafından askerlik rütbe ve nişanlarının alınışından ve aynı zamanda kendisinin askerlikten istifasını bildirerek, «milletin sinesinde mücahit bir fert» olduğunu ilân edişinden ancak 4 gün önce yazılmıştır...

Hulâsa o günler öyle günlerdir ki, Mustafa Kemal, Erzurum'da yalnız tehlikeler değil, belirsizlikler, kararsızlıklar, yön tayininde iç mücadeleler, meçhuller ve hattâ buhranlar içindedir. Fakat, karar çanı çalmak üzeredir...

*
**

KARAR GECESİ!..

Mustafa Kemal, hayatının en buhranlı gecesini Erzurum'da yaşar. Çünkü hayatının en çetin kararı karşısındadır: Askerlikten ayrılmak!

Askerlikten ayrılmak?.. İşte bu, hesapta yoktu. İşte bu olamazdı. Hapisler, sürgünler, Abdülhamit zindanlarında zincire vurulmak, Libya çöllerinde unutulmak, Anafartalar'da yaralanmak, Muş dağlarında, Suriye bozkırlarında esaret, ölüm!.. Evet, her şey olabilirdi. Bunların hepsi onun hayat yolunda mukadder görülecek hallerdi. Ama askerlikten ayrılmak? İşte bu düşünülemezdi!

(1) *Reşit Paşanın Hatıratı*, s. 5

Halbuki şimdi ona havada esen sesler:

— *Askerlikten çekil paşam, diyorlardı. Askerlikten çekil. Kendi arzunla istifa et. Yoksa İstanbul'dan Erzurum telgrafhanesine uzanan telgraf telleri kötü bir haber getiriyorlar. Padişah, seni ordudan atıyor. Rütbelerini, nişanlarını alıyor. Bugün bir ordu kumandanı durumundasın. İstanbul'un senin bütün yetkilerini almasına bakmayarak, valilere, kumandanlara emirler verebiliyor, askerlere kumanda ediyorsun. Çünkü askersin. Ama yarın?..*

Hem niçin yarın? Belki şimdi şu harap Erzurum telgrafhanesinde yorgun, uykulu bir memur, İstanbul'un Erzurum valisine, Erzurum kumandanına, bir bakışta kimseye bir şey söylemeyen bir şifresini yazmakla meşguldür. Gecenin bu saatinde, o harap Erzurum telgrafhanesinin o perişan odasında, bir avucun içinde saklanabilecek kadar küçük, basit, duygusuz telgraf âletinin uçları kalkar, iner. Tuşlar çalışır durur.

Hepsi de birbirine benzeyen hatların, noktaların sıralandığı kâğıt şerit uzar, kıvrılır, düğümlenir durur. Onları derleyen, düzelten, parça parça kesip bir kâğıda yapıştıran memur için bu telgraflar birbirinden farklı değildir.

Ama ya onun için? Evet, onun geleceği, onun kaderi şimdi uzaktan, uzak yollardan dağları, belleri aşıp gelen bu telgraf tellerinin getireceği işaretlere bağlıdır. Askerlikten çıkarılmak, ordudan kovulmak, bir sivil adam, bir hiç olmak! Hem de yurdun bu ücra köşesinde! Bir anda bir misafir, hem de istenmeyen bir misafir haline gelmek! Ne vakit ayrılacağı, ne vakit yola çıkacağı beklenen bir misafir haline düşmek!..

Kulağının ardında ona boyuna bir şeyler fısıldayan bir ses, durmadan konuşur:

— *İstifa et paşam, askerlikten çekil! Onlar seni çıkaramadan, İstanbul'un emri gelmeden. Onlar senin rütbelerini, nişanlarını alıp seni bir hiç, bir ordudan kovulmuş haline getirmeden! Sonra belki de her şey biter ve sen, geç kalmış olursun...*

Ama iş yalnız bu kadar mı ya? Bir kâğıt istemek, bir kalem almak, sonra bu kâğıdın üstüne:

«İşte askerlikten çekiliyorum. Mesnedimi, yetkilerimi iade ediyorum»

diye birkaç satır karalayıp altına imzasını atmakla her şey bitecek mi? Ne gezer? İstanbul'dan sızan haberlere göre, iş bu kadarla da bitmiyor. Onun yalnız yetkilerini, üniformalarını, nişanlarını değil, hürriyetini ve belki kellesini de istiyorlar!.. (1).

Önce ordudan çıkarılmış bir insan olacak .Haydi buna razı olsun diyelim. Haydi eğer bulunabilirse, çarşıdan ucuz, hazır, vücudundan dökülen bir sivil elbise de alsın. Çizmelerinin, rügan general çizmelerinin yerine, yemeni bozması bir çift kavaf kundurası uydursun. Hattâ o da bulunmazsa, bir postal, bir kaloşla idare etsin. Peki, ya sonra? Evet, sonrası da var:

Artık bu kışlalarda, bu orduvelerinde yeri olmayacak. Yan odada yaverler, kapılarda emir erleri, her kapıyı vurup girenin; ökçelerini birbirine çarpıp dimdik selâm veriş ve emir bekleyiş... Sonra her geçtiği yolda, asker, sivil herkesin selâm durup yol açışı... Hep başköşelerde, hep sofraların şeref mevkilerinde yer alış... Herkes ona bakacak. Herkes onu sayacak. Valiler, kumandanlar, ordu ve idare erkânı rütbelerine göre, görevlerine, kıdemlerine göre etrafına sıralanacaklar. O, söylerse dinleyecekler; o susarsa susacaklar, o gülerse hafifçe gülüp, o düşünürse düşünecekler...

Halbuki şimdi? Hem de belki şu dakikalarda birden kapı vurulabilir. Ona artık ordudan olmadığı, rütbelerinin, nişanlarının alındığı, askerlikten kovulduğu emrini, belki hattâ Kolordu Kumandanı, Kale Kumandanı bile değil de, orta rütbeli bir kurmay, yahut bir emir subayı tebliğ edebilir. Meselâ diyelim ki, gelen haydi bir kurmaydır. Biraz üzgün, biraz kararsızdır. Ama nihayet emir emirdir. Söyleyeceklerini söyler:

— *Kolordu Kumandanı Paşa şu anda biraz meşguller. Bizat gelemediler. Bir de soruyorlar: Acaba ne vakit Erzurum'dan*

(1) İstanbul'da, Harbiye Nazırı Nâzım Paşadan, Mustafa Kemal'in tevki, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e 30 temmuzda telgrafla tebliğ edilmiştir.

hareket etmek isterler diye? Sonra maalesef, şu tevkif ve sevk emri de var. Ama Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri, üzülmesin buyuruyorlar, malûm-u devletleri, bunlar hep ahval-i hâzıra icabı diyorlar. Zat-ı devletleri de takdir buyururlar ki bunlar hep geçicidir. Kumandanımız her şeyin düzeleceğine emindirler. Zaten kendileri de zat-ı devletlerini ayrıca ziyaret buyuracaklardır...

Sonra kısa bir sessizlik. Belli, kurmayın sözleri henüz bitmemiştir:

— *Tabii, resmî mecburiyet dolayısıyla, ehemmiyetsiz bir mevkufiyet tertibi de alındı. Seyahat vasıtası olarak araba temin edilmiştir. Merak buyurulmasın, bendeniz, birkaç arkadaş ve askerler beraber zat-ı âlinize bizzat refakat edeceğim. Yollarda istirahatinizi temin ve emirlerinizi telâkki etmek için...*

Sonra cebinde sakladığı katlanmış bir kâğıdı önemsiz bir şeymiş gibi çıkaracaktır. Açacak, uzatacaktır. Bu, bir tebliğdir. İstanbul'un tebliği. Altında Kolordu Kumandanının küçük bir havalesi. Okunacak, imza edilecektir.

«Ordudan infisal ettirildiğine müteallik emr-i nezaretpe-nâhileri tebellûğ edilmiştir».

Altına bir tarih, bir imza koyacaktır: Mustafa Kemal! Evet, sadece Mustafa Kemal... İşte o anda her şey bitmiş olabilir.

Tabii daha gecedен kapıya ve etrafa nöbetçiler konmuş olacaktır. Samsun'dan kendisiyle beraber gelen maiyeti, birer birer veda etmek zorunda kalacaklardır. Bazıları, karşısında dimdik vaziyet alıp selâmlarını verecek, gene askerce çıkıp gideceklerdir. Ama yaverleriyle arasında yalnız âmirlik değil, arkadaşlık bağları vardır. Her biri ayrı ayrı ellerinden öpeceklerdir. Onların ayrı ayrı boyunlarına sarılacaktır. Meselâ şu Cevat Abbas. O, Conkbayırı-Anafartalar Muharebesi'nin en kızgın anlarında karşısına çıkan ve o günden beri nice zorluklar, mihnetler arasında yanından bir gün bile ayrılmayan Cevat Abbas... Şu, oğlu gibi Muzaffer. İki taraf da göz yaşlarını tutamaya-

caklardır. Sonra bu yaverler ve kendine sadık kalan arkadaşları karşısına dizileceklerdir. Selâm vaziyeti alıp:

— *Emret paşam, emrinizdeyiz,*

diyeceklerdir. Sivil arkadaşları da mahzunluk içinde olacaklardır.

Ertesi gün vilâyet gazetesinde küçük bir tebliğ çıkacaktır:

«*Sabık Ordu Kumandanlarından ve III. Ordu Sabık Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa amr-i âli veçhile, silk-i celil-i askeriyeden infisal ettirilmiş olmakla. İstanbul'a mütevecihen hareket etmiş olduğu... vs.*» (1).

Evet, bütün bunlar niçin olmasındı? Omuzu başında mırıldanan ses, durmadan söylenir:

— *Askerlikten çekil paşam, ordudan çekil! Kendi arzunla istifa et... Yoksa İstanbul'dan Erzurum'a uzanan telgraf telleri kötü haberler getiriyorlar. Padişah, seni ordudan atıyor. Rütbelerini, nişanlarını alıyor. Bugün bir Ordu Kumandanısın belki. Valilere, kumandanlara emir verebilir, askerlere kumanda edebilirsin. Ama yarın?..*

Evet, yarın? Hem niçin yarın?

*
**

8/9 temmuz 1919. Akşam derinleşiyor. Gece ilerlemektedir. Erzurum'un yayla havasında bile bu gece bir sıkıntı var. Kulaklarında uğuldayan ses, artık son sözlerini söylemiştir:

— *Askerlikten çekil paşam, istifa et. İstanbul seni ordudan atmadan...*

Sonra da Rauf Bey teminat verir: Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya güvenebilir. O, Mustafa Kemal'e hayrandır. Onun zekâsına, üstünlüğüne inanmaktadır. Karabekir, şöyle konuşmaktadır:

(1) Mustafa Kemal'in tayin edildiği IX. Ordu Müfettişliğinin, daha sonra III. Ordu Müfettişliği adını aldığı. az önce kaydedilmişti.

— *Mustafa Kemal, bir Ordu Kumandanıdır. Ordular grubuna kumanda etmiştir. Ben bir Kolordu Kumandanıyım...*

Evet, Kâzım Karabekir, onu tâ Selânik'ten tanır. Hareket Ordusu'ndan tanır. Ondan sonra da daima ön planlarda karşılaşmışlardır. İstanbul'da, Şişli'deki evde, kendisini ziyaret edip:

«— *Artık burada yapılacak iş kalmadı. Buradan çık. Anadolu'ya geç. Benim yanına gel.*»

diyen, onu davet eden odur. Hem sonra, Amasya'dan Erzurum'la yapılan telgraflaşmalar? Karabekir'in ısrarlı davetleri? Erzurum Kongresi meselesi?

Evet, Karabekir'e güvenilebilir. O, insanı düşmanına teslim etmez. Ama nihayet Karabekir de bir askerdir. Yarın bir emir alabilir. Bu emri yerine getirmek isteyebilir. Eğer meselâ bu gece, Padişah ona:

«— *Mirliva Mustafa Kemal'i ordudan attım. Rütbelerini, nişanlarını aldım. O, artık asker değildir. Hem emrediyorum, onu derhal tevkif et. İstanbul'a gönder!..*»

derse?.. Zaten İstanbul hükümeti, Ali Kemal'in yaydığı bir genelgeyle bütün valilere, onun artık bir görevi kalmadığını, kimsenin ona itaat etmemesini bildirmedi mi?

Evet, artık kimse ona itaat etmeyecektir... Kendisinden emir alınmayacak, eğer emirler verirse, bunlar yerine getirilmeyecektir. Geçtiği yerlerde selâm durulmayacak, bir meçhul vatandaş olacak!.. Hattâ belki o kadar bile değil. Bir mevkuf, bir sıradan şüpheli adam, yanına yaklaşılmayacak bir insan!.. Evet, niçin olmasın?..

İşte bu iç sorular ve sorunlar, hiç durmadan beynini kurcalar. Hem şimdi bütün Anadolu'da, iyi-kötü bir asker kadrosu yalnız Karabekir'in elinde var. Anadolu'nun en kudretli kumandanı o değil mi? O halde, acaba düğümler büsbütün karışmadan kendisi, hem de bizzat Karabekir'in tavsiye ettiği gibi, olayların ardında kalmayıp önünde gitse? İstifasını hazırlasa? Ve Karabekir'e:

— *İşte kardeşim, istifam, al. İstanbul'a gönder. Ben artık bir sivili!..*

desc?.. Ama o zaman acaba Paşanın yanında yeri ne olur?

Böylece düğümler tam çözümler gibi olurken, gene karışırlar.. Gerçi daha Samsun-Sivas yolunda, vakti gelince ve gerekince artık bir kumandan olarak değil, başka bir sıfatla millî davaya kendini vermeyi düşünmüştü. Ama bu düşünce meğer ne kadar şekilsizmiş? Şimdi iş karara gelince?..

Muhakemesi, iç yargıları bu noktaya gelince, önündeki yollar çapraşıyordu. Daralıyor, bulanıyordu. Yanında konuşabildiği en tecrübeli arkadaşı Rauf Beydi. Ama o da bir misafirdi. Hattâ bir sığıntı! Bu yolculukta hiç bir resmî görevi yok. Eski bir bahriyeli. Balkan Savaşı günlerinin tek kahramanı. Hamidiye kruvazörü süvarisi. Halbuki ne kadar sakin, ne kadar uysal ve Hamidiye macerası dışında ne kadar arka planda bir şahsiyet! Hem biraz da Padişaha bağlı. Padişah, onun gözünde şahıs değil, fakat makamıyla yüce bir sembol..

Fakat şu anda ondan başka dertleşeceği kimse yoktur:

— *Sivil olursak her şey biter Rauf. Devlet, makam ve mesnedinin başka bir değeri vardır. Anadolu'da mücadele, bir askerî mücadele olacaktır. Bu mücadelede emir vermek için resmî salâhiyet ister (1).*

Karar gecesinde bu kararsızlık, onun ruhunu yoğurur durur. Kendi hammaddesi, ruhunda binbir şekil alır. Ama son şeklini henüz almamıştır.

İşte tam o sırada, gecenin bağrından yeni bir haber gelmiştir. Odasının kapısı vurulur. Yaver, hattâ onun «gir» emrini beklemeden odaya dalar. Karşısında selâm vaziyeti alır, bildirir:

— *Paşa hazretleri, İstanbul'dan saray-ı hümayun telgrafhanesinden sizi makine başına bekliyorlar...*

*
**

Misafir kaldığı ve Kolordu emrindeki binadan ayrılır. Karanlık bir Erzurum gecesi içinde, bozuk düzen Erzurum sokaklarından telgrafhaneye giderken yalnız değildir. Bir yanında Kolordu Kumandanı

(1) *Yakın Tarihimiz: Rauf Beyin hatıralarından.*

Kâzım Karabekir Paşa yürür. Solunda Rauf Bey beraberdir. Arkasından kendi Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey gelir. Sonra yaverler ve emir erleri...

Yollarda hemen hemen konuşmazlar. Her biri kendi içâlemine dalmıştır. Herkes kendi içinde birtakım hesaplarla meşguldür. Ama hepsi bilir ki, bu kısa yolculuk, birtakım yolların sonudur. Ondan sonra? Ondan sonra bir kocaman istifham?

Yıldız Sarayı telgrafhanesinde, Padişah makine başında hazırdır. Harbiye Nazırı Ferit Paşa (Arap ve Topçu Ferit Paşa, daima arka planda, değersiz bir adam), onun iradelerine sözcü olur. Mustafa Kemal, Padişaha güvenmez. Gerçi onu Şehzadeliğinden tanıır. Onunla beraber yaptığı Almanya seyahatinde, ona neler söylemişti:

«— Yarın Padişah olacaksın, ama Padişahı olacağın bu devlet, çökmektedir. Padişah olunca başkumandanlığı eline al. Enver Paşayı uzaklaştır. Almanlara bütün iplerin uçlarını kap-tırma. Belki birşeyler kurtarılabilir. Hem ben...» (1).

Ama şimdi? Sarayın pencerelerine yabancı işgal filolarının topları çevrilmiş, zavallı bir esirdir. Yeni Harbiye Nazırına gelince? O, ordunun tanımadığı ve hiç bir cephede tek hizmeti görülmemiş, şahsiyetsiz bir maiyet adamıdır. Karabekir'in anlattığına göre, fazla olarak hâindir de...

Konuşmayı Yıldız açar. Ferit Paşa, beylik bir saray uşağı riyâ-sıyla konuşur:

«Padişahımız efendimiz hazretlerinin selâm-ı şahanelerini tebliğ ederim. Muhabbet ve itimad-ı hümayunlarını bildiririm».

der. Kendisi de ayrıca «hürmet ve muhabbet-i biraderaneleriyle göz-lerinden öper»miş. Mustafa Kemal tetiktedir. Bu lâfların arkasından ne geleceğini bekler. Yıldız'ın ısrarla istediği, onun İstanbul'a dönmesidir. İstanbul'da nice büyük işler; mevkiler onu beklemektedir! Hulâsa, kaypak, yüz­süz bir Osmanlı ağız konuşur durur. Mustafa Kemal, dayatınca, bu ağız değişir. Hiç olmazsa Erzurum'dan ayrıl-

(1) Tek Adam, cilt I. Vahidettin'in Almanya seyahati.

masını, Anadolu'nun dilediği yerinde bir tebdil-i hava almasını isterler. O da nafile... Mustafa Kemal, Erzurum'da kalacaktır. Sonra telgraflaşma büsbütün sertleşir.

Perdenin sonu yaklaşmıştır ve nihayet perde iner. Yıldız, onu askerlik hizmetinden azlettiğini tebliğ ederken, Mustafa Kemal atik davranır. Mesleğinden, hizmetlerinden istifa ettiğini bildirir.

Karar verilmiştir. 8/9 temmuz 1919. Gece saat 22.50. Ondan sonra da millete ve orduya bildirisini yayımlar:

«Resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifeye devam» edecektir. «Milletin bağında, bir ferdi mücahit olarak çalışacak»tır...

Şimdi onun efendisi, yalnız millettir.

*
**

Erzurum telgrafhanesinden dönerken artık bir sivildir. Kâzım Karabekir'le Rauf Bey, onu daha makine başında ve son sözlerini dikte ederken tebrik ederler. Kendi Kurmay Başkanı Kâzım Bey söylece bir selâmlar. Yaverleri ona sadakatle daha da yaklaşırlar. Diğer sivil ve asker yol arkadaşları, misafir kaldıkları binada merak ve telâş içindedirler

Misafirhaneye varılır. Haber duyulur. Kolordu Kumandanı, iyi geceler diyerek ayrılır. Artık başka türlü, kasvetli, binbir muammaya gebe bir gece başlamıştır. Bir an önce odasına çekilmek ister. Çekilir. Kendi kendine, kendisiyle başbaşa kalınca, kendisiyle konuşacaktır.

Ama, gece bir türlü bitmez! Tanyeri bir türlü ağarmaz! Ertesi sabah onu ilk görenler, bir başka insanla karşılaşırlar: İçine dönüktür. Yüzü süzülmüştür. Her karşılaştığının yüzüne biraz çekingen, biraz uzunca bakar, her karşılaştığının gözlerinden, içini okumaya çalışır. Bu gözlerde çeşitli manâlar bulur.

Karar gecesi sona ermiştir ama, buhran saatleri daha bitmemiştir...

*
**

9 Temmuz 1919 karışık bir gündür. Etrafında herkes biraz durgundur. Sivil hayatta ilk gündür. Artık hiç bir resmî sıfatı, bir yetkisi, bir rütbesi, hattâ yeri-yurdu, geliri ve parası yoktur.

Yaveri Cevat Abbas, erkenden, Erzurum «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülerini bulur (1). Bu öncüler veya «faal heyet» sarıklı bir hocanın başkanlığında birkaç gençtir. Faal heyet azaları, haberi çoktan almışlardır. Sevinmişlerdir:

— Mustafa Kemal, arkada kalan köprüleri yıktı...

Şimdi memnun ve daha ümitlidirler. Çünkü geleceğin şefi artık bellidir.

10 Temmuz günü iki önemli olay geçer. Biri, beklemediği bir darbedir. Rauf Beyin anılarına göre, Mustafa Kemal'e hayatında en çok yeis veren olaydır. Gerçi bir bakışta olay, önemsiz gibi görünür. Kurmay Başkanı Kâzım Bey, onun karşısına dikilmiştir:

— *Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra emrinizde bu vazifeme devam imkânım kalmadı. Evrakı ki-me teslim edeyim?*

Mustafa Kemal'in cevabı hazin bir inilti olur. Bulunduğu koltuğa derin bir yeis içinde gömülür:

— *Ya öyle mi efendim? Peki efendim...*

O sırada yanında bulunan Rauf Bey anılarında olayı şöyle aktarır:

«*Mustafa Kemal'i 1909'dan beri tanırım. Nice mihnetli anılarına şahit olmuşumdur. Ama o gün, orada, Kurmay Başkanı'nun, evrakını toplayıp karşısına dikildiği ve o sözleri söylediği andaki ruh düşkünlüğünü hiç bir zaman görmedim...*» (2).

(1) Başkan Hoca Salih Efendi ile, Albayrak İlkokulu Müdürü ve Albayrak gazetesi sahibi Necati, Binbaşı Kâzım, Öğretmen Cevat Dursunoğlu.

(2) Rauf Beyin hatıralarından.

İlk önce *Yakın Tarihimiz*'de kısmen yayımlanan Rauf Bey'e ait hatıralar, 1965'te *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay* ismi altında kitap halinde yayımlanmıştır. Yazan: F. Kandemir.

Kurmay Başkanı odadan, «kendine mahsus çalılımlı tavırlarıyla» çıkar. Mustafa Kemal, koltuğuna yığılmıştır. Meyustur. Konuşamayacakmış gibi bir hali vardır. Ama gene de konuşur. Rauf Beye döner:

«— Rauf, gördün mü? Devlet, makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü?»

Rauf Bey, ona teselli sözleri söyler. «O adamın, tabiatını bir an önce açığa vurması, hattâ daha iyidir» der. Diğerlerinin vefasından, sadakatinden bahseder. Hele Kolordu Kumandanının ona olan hürmet ve muhabbetine dair cümleler nakleder.

Evet, asıl mesele, Kolordu Kumandanınınıdır. Karabekir, kendilerine karşı çok dürüst davranmıştır. Ama nihayet o da bir emir kuldur. Ondan, kendisi gibi onun da bütün rütbe ve mesnetlerini feda etmesi istenemez. Kaldı ki, o da bunu yapmak zorunda kalırsa, nihayet hepsi de ortada birkaç sivil adam olarak kalırlar. Fakat sarayın da ne yapacağı belli değildir. Belki bugün bir emir gelir:

«XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, vazifesinden ve askerlikten affedilmiştir. Kumanda derhal filâna devredilsin...»

Ya o zaman? Mustafa Kemal kendini tutamaz söylenir:

«— Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı Rauf. O da emin bir yere çekilip, ayak altında ezilmemeye çalışmaktır» (1).

Ama, böyle geçici ruh düşkünlüğü anları, ilâhların, kahramanların, peygamberlerin hayatlarında da vardır. Bu düşkünlükler, ümitsizliklerdir ki, eğer onlarla karşılaşan insanlar, onlarla hesaplaşmayı bilirse, ancak yeni yolların, yeni kurtuluşların müjdecisi olurlar.

Nitekim, şu 10 temmuz 1919 günü, hem mihnetler, hem ümit ve müjdelere günüdür. «Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» toplanmış ve şu kararı almıştır:

«Vatanı parçalanmaktan, milletin haklarıyla saltanatı ve hilâfet makamını çiğnenmekten kurtarmak yolunda açılan millî

(1) F. Kandemir: *Hatıraları ile Rauf Orbay*.

mücadeleye, askerlikten istifa suretiyle iştirak buyurulacağına dair beyanları dest-i tevkîrle alınmış ve heyet, kendilerini reisliğe, Rauf Beyi de ikinci reisliğe seçmek suretiyle...»

Demek ki Mustafa Kemal'in önünde yeni bir yol açılmıştır. Yeni bir yolculuk başlamak üzeredir: Millî Mücadele yolu! Bu yol belirsizdir. İşlenmemiştir. Dikenlidir. Nereye varacağı belli değildir. Ama bir yoldur. Onun nice zamandır düşündüğü, benimsediği ve istikametini aradığı yoldur. Birtakım ümitlerden, geleceklerden nişan veren müjdelerin yoludur...

Fakat ya Kolordu Kumandanı? Ondan henüz bir haber yok!.. Hakkında çeşitli tahminler yürütülmektedir. Müdafaa-i Hukuk azalarıyla bir toplantıda, kendisi sormuş:

— *Padişah bana emreder, askerini al, Kızılırmağın batısına çekil, der de, itaat etmezsem ne olur?*

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi olan Hoca Raif Efendi fetvayı yapıştırmış:

— *Hurûc-u alessultan olur paşam... (1).*

Toplantıda hava birden karışmış. Fakat olaylar sahneye artık başka insanlar ve genç söz sahipleri atmaktadır. Albayrak İlkokulu Başöğretmeni Necati, hemen atılır:

— *Paşa hazretleri, o zaman, memleketin hakikî sahibi olan millet, size emir verir ve bu sınırlardan ayrılma, der...*

Karabekir'in huyu yumuşaktır da. İyi bir cevap bulur:

— *O zaman vaziyet değişir ve hareket meşru olur... (2).*

*
**

Ama saatler ilerlemektedir. Sınırlar gergindir:

— *Kolordudan gelecek haber ne olacak? Bu şeametli hava uzayıp gidecek mi? Yoksa bir tevkîf emri...*

(1) Padişaha karşı isyan olur.

(2) Cevat Dursunoğlu'nun hatıralarından.

Tam o sırada yaver Cevat Abbas, Mustafa Kemal'in odasına yıldıırım hızıyla dalar:

— *Kumandan Paşa geliyorlar. Arkalarında bir bölük süvari askeri var!*

Mustafa Kemal, Rauf Bey'e bakar. Kulağına eğilir. Yavaşça mırıldanır:

— *Gördün mü Rauf? Dediklerim doğru değil miymiş? (1).*

Sararmıştır. Buhran zirve noktasındadır. Yerinden kalkar. Odanın ortasına ilerler. Ayaktadır. Gözleri kapıya dikilmiştir. İçinde, hayatının en tehlikeli istifhamı uyanır. Hayatının en önemli dönüm noktasındadır.

Kâzım Karabekir Paşa kapıda görünür. Arkasını subaylar çevirmiştir. Sakin görünmeye çalışır. Yüz hatları hiç bir şey ifade etmez. Binanın önünde süvari bölüğü saf nizamı almıştır. Karabekir ilerler. Yaklaşır. Durur. Askerce selâm vaziyetini alır. Selâm verir. Öncemsiz bir şeymiş gibi, sükûnetle bildirir:

— *Emrinizdeyim Paşam! Ben, subaylarım, erlerim, Kolordum, hepimiz emrinizdeyiz!..*

Yol dönülmüştür. Doruk aşılmıştır. Buhran geçmiştir. İlk zafer kazanılmıştır. Mustafa Kemal; vefalı, cesur, dürüst arkadaşının boyuna sarılır. Onu kucaklar, öper.

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e bu sözleri söylerken cebinde, İstanbul hükümetinin, Mustafa Kemal hakkında bir tevkif emri de pekâlâ olabilirdi. Nitekim, İstanbul'un bu tevkif işi için, gerek Vali Vekilliği, gerek Kolordu Kumandanlığı makamları, boyuna yoklanmıştır. Fakat her defasında bu emir ve teşebbüsler, birer suretle oyalanmıştır. Evet, bu emir, İstanbul'un kesin tebliği (2).

(1) Rauf Beyin hatıralarından.

(2) Mustafa Kemal hakkında ve İstanbul'da Harbiye Nezareti tarafından Erzurum XV Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya daha önce gönderilen tevkif emrinin fotokopisi, Emekli Kurmay Albay ve Harp Tarihi Heyeti Üyesi, Tevfik Bıykoğlu'nun *Atatürk Anadolu'da* isimli eserinde neşredilmiştir, s. 49.

Fakat şu var ki, hareket vakti gelince Kâzım Karabekir, arkasına subaylarını alarak Mustafa Kemal'in dairesine koşar ve ona:

— *Emrinizdeyim Paşam!..*

der. O an hem Mustafa Kemal'in, hem Millî Mücadele'nin tarihinde, kader tayin edici bir andır... (1).



ERZURUM KONGRESİ VE BAŞKANI

Erzurum Kongresi, ancak 23 temmuz 1919 günü açılabilirdi. (2). O tarihte Mustafa Kemal artık askerlikten ayrılmıştı. Erzurum Müda-

(1) Mustafa Kemal'in maiyetinde ve Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı olarak Anadolu'ya gelen Kâzım Bey, Paşanın ordudan ayrılması sırasında ve şekle uyararak, gerçi vazifesini devretmek istemiştir. Bu sahne, Rauf Beyden naklen yukarda anlatılmıştır. Fakat Karabekir, Mustafa Kemal'in emrine girince o, Kolordu Kumandanının emriyle gene vazifesine devam etmiştir. Büyük Nutuk'taki belgeler bunun delilidir. Daha sonraki hayatında ise, Kâzım Beye (General Kâzım Dirik olarak) valilik, genel müfettişlik gibi çok önemli vazifeler verilmiş, Dirik, Cumhuriyet devrinin aktif şahsiyetlerinden biri olmuştur.

(2) Erzurum'daki «Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti», mütarekeden sonra beliren işgal ve taksim tehlikeleri karşısında yer yer teşekkül eden ve kendi bölgelerinde millî hakları savunma kaygısında olan cemiyetlerden biridir. Bu cemiyetlerin müşterek hedefi; evvelâ Osmanlı hükümetinin mağlûbiyetinden cesaret alan Rum, Ermeni gibi azınlıklara karşı Türk halkının haklarını korumaktır. Sonra da yabancı istilâ tehlikesi karşısında millî mukavemet ruhunu uyandırmaktır.

Kasım ve aralık 1918 aylarından İstanbul'da «Trakya-Paşaeli» Cemiyetiyle, Vilâyatı Şarkıye, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri İstanbul'da kurulan bu «Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti»nin 10 mart 1919'da Erzurum'da kurulan şubesidir. Bu teşebbüse, Trabzon'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de katılmıştır. Kongrenin aktif organizatörleri, bu teşekküller olmuşlardır. Diğer Şark vilâyetleriyle temas ve işbirliğine çok çalışılmakla beraber, o sırada Van, Bitlis ve Diyarbakır gibi vilâyetlerde, İngilizlerin de yardımıyla bir Kürtçülük hareketinin canlandırılmaya çalıştırılması, Erzurumlu müteşebbislerin o bölgelerden, ancak bazı şahsî muzaheretler sağlayabilmelerine imkân vermiştir.

faa-i Hukuk Cemiyeti Faal Heyeti, onu Cemiyetin Başkanlığına getirdi. Kongreye katılmak için bir yerden delege olarak seçilmek lâzımdı. Fakat kongreye herhangi bir yerden delege olarak seçilmiş değildi. Onun için, kongreden önce Cevat Dursunoğlu ve Emekli Binbaşı Kâzım Beyler, kendi delegeliklerinden istifa ettiler. Yerlerini Mustafa Kemal Paşaya ve Rauf Beye bıraktılar. Kendileri de ayrıca sağlanan seçimlerle gene kongreye katıldılar. Kongre, Diyarbakır, Elâzığ vilâyetlerinden, hareketlerine mâni olunan azalar dışında, Erzurum merkezinin gayretiyle, hem Doğu Karadeniz, hem diğer Doğu vilâyet ve ilçelerini temsil eden 54 seçilmiş aza ile çalışmasına başlayacaktı.

Kongre, 23 temmuz günü, şimdi Yapı-Usta Okulu olan bir mektep binası salonunda ve Erzurum Şubesi Reisi Hoca Raif Efendi tarafından açıldı. Açış konuşmasından sonra, Mustafa Kemal, oybirliğiyle Kongre Reisliğine seçildi (1).

Erzurum Kongresi, maddî varlığı ve gücü itibarıyla değilse de, temsil ettiği veya getirdiği fikir ve prensiplerle, sağladığı yetkiler bakımından Millî Mücadele Hareketi'nin tarihî bir hareket ve çıkış nok-

(1) Onun kongreye katılmasında, hele kongreye reis seçilmesinde, kendi arkadaşları arasında bile fikir birliği yoktu. Meselâ Kurmay Başkanı Kâzım Beyle Hüsrev (Gerede), İbrahim (Tali), Mazhar Müfât (Kansu) Beyler, Paşanın kongre riyasetini kabul etmesini doğru bulmuyorlardı. Yalnız Süreyya (Yiğit) Bey aksi kanaatteydi. Dışardan da bazı muhalefet esintileri olmuş ve bu, Paşayı müteessir etmişti. Fakat Kâzım Karabekir'in müdahalesiyle durum düzeldi.

Bundan başka, Mustafa Kemal'in kongreye, askerî kıyafet ve yüksek üniformayla geldiği ve bu haline Trabzon delegelerinden biri tarafından itiraz edildiği kaydı Karabekir'in hatıratına dahi girmiştir. Halbuki, Karabekir'in kongrede bulunmaması dolayısıyla başkasından nakil suretiyle hatıratına giren böyle bir durum olmamıştır. Çünkü kongrede ve Paşanın yanında, sonuna kadar kongre kâtibi olarak da bulunan Cevat Dursunoğlu, Paşanın sivil olduğunu ve hatta kendi sivil elbisesi olmadığı için, Erzurum Valisi Münir Beye ait olan elbiseleri validen kendilerinin aldıklarını, Paşanın kongreye bu kıyafetle geldiğini, Tarih Kurumu'na da tevdi edilen teyp konuşmasında anlatmıştır. Bu iğreti elbiseyle garip bir fes, Paşanın o zamana ait resimlerinde görülür. Kâzım Karabekir'e bu elbise meselesini anlatan Trabzon mebusu ise, o gün kongrede bulunmamış ve bir anlaşmazlık yüzünden Trabzon'a dönmüştü. Zaten kongre açılırken Paşa, asker değildi.

tasıdır. Bu kongrenin hatırası, Millî Direniş ve Mücadele Hareketi'nin tarihine sıkı sıkıya bağı kalacaktır. Bu hareket noktasına eğilinmedikçe ve onun formüleştirdiği prensiplerden hareket olunmadıkça, Millî Mücadele fikirlerinin gelişmelerini sistematik bir şekilde izlemek kabil değildir. Sonra bu kongreden ve gerek onun da sonra katıldığı Sivas Kongresi'nden alacağı yeni yetkilerle daha ileriye doğru olan yolculuğuna zemin hazırlamak bakımından Erzurum Kongresi'nin, Mustafa Kemal'in zuhuru hareketlerindeki müdahalesi büyüktür.

Kongre; azalardan Şiran Müftüsü ve aydın bir insan olan Hasan Fahri (Polatoğlu) Efendinin çok ilgi çekici bir duasıyla açıldı (1). Açış sözlerinden sonra Başkanlığa seçilen Mustafa Kemal'in nutku (2), memleketin içinde bulunduğu durumu açıklar. Asya'da başlayan Millî Mukavemet ve Kurtuluş Hareketleri'ni birer birer belirtmekte devam eder:

«Bugün doğan güneşi nasıl görüyorsam, yarın Asya ve Afrika'daki bütün esir ve mazlum milletlerin hürriyet ve istiklâllerine kavuşacaklarını da öyle görüyorum...»

sözlerini Mustafa Kemal Erzurum'da ve Müdafaa-i Hukuk İdare Heyeti Toplantısı'nda söylemiştir. (C. Dursunoğlu'ndan).

Milletin halâsı yolunda ve milletin içinde bir fert olarak çalışmaktan duyduğu zevk ve iftiharını açıklar. Nutkuna şu dua ile son verir:

«En son olarak niyazım şudur ki, Cenabı vâhib-ül amâl hazretleri (dileklerimizin sağlayıcısı Yüce Tanrı) habi-i ekremi (sevgili Peygamber) hürmetine, bu mübarek vatanın sahip ve savunucusu ve diyânet-i celile-i ahmediyenin (kutsal Müslüman

(1) Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresinin açılışında ve kapanışında yaptığı dualar üzerine, Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendiye bir teşekkür mektubu yazmıştır. İsmi üzerinde hiç bir sıfat belirtilmeyen ve kendi elyazısıyla yazılmış bu mektubun fotokopisi bu sayfalarda bir vesika olarak verilmiştir.

(2) Bu nutuk, onun 1927 Büyük Nutuk'una 83 numaralı vesika olarak eklenmiştir.

Şiran Müftüsü Hasn Şahî Efendîne

ایضاح کونفره فراق حیدر کت دته و همام نید
 اولیس منلا سینه ایراد بیر - دنگر حرک
 بلع و طبع و مقصد و تمامه نصابه فقه پیر
 صفتن قاری خنده یک نجهنک فلات الله به حفظ
 قیلا عقیقه - برونه فتنه مولودن رض لطف
 خدازه مال مکتوب دیزی آملقه مباحث
 ایضاح - ضابطه فیرکی بیاحت بی
 بیست و نه

۱۳۳۵

Şiran Müftüsü Hasn Fahrî Efendi hazretlerine

Erzurum Kongremizin hîni küşâdında ve hitampezîr olması münasebetiyle irâd buyurduğumuz Arapça belîğ ve fasih ve maksada tamamen mutabık hitâbe-leriniz, cemiyetimiz tarihinde pek kıymetli hatırat olarak mahfuz kalacaktır. Bulunacağınız mahallerden dahi latif fikirlerinizle mâli mektuplarınızı almakla mübâhi olacağım. Cenabı hak hayırlı seyahat müyesser buyursun âmin!

9 ağustos 1335

M. Kemal

Mustafa Kemal Paşanın Şiran Müftüsüne yazdığı teşekkür mektubu.

dininin) kıyamet gününe kadar ve büyük saltanat ve hilüfet makamını korusun ve mukaddesatımızı düşünmekle görevli olan heyetimizi muvaffak buyursun... Âmin...»

Mustafa Kemal'in ilk nutku yer yer alkışlarla onaylandığı gibi, bu son cümlesi de salonu dolduran delege ve dinleyicilerin yürekten kopan «Âmin» sesleriyle karşılanır. Havayı derin, kutsal bir uğultu doldurur. Bu alkışlarda kongrenin, nefesine, görevine olan güven sesleri duyulur.

*
**

Erzurum'da çalışmalar; uzun, yorucu, tartışmalı, ama verimli olur. Delegeler din adamlarından, şeyhlerden, emekli memur ve subaylardan, aydınlardan, serbest meslek sahiplerinden ve halkın iş ve ticaretle uğraşan temsilcilerinden oluşmuştur. Her birinin mizacı, karakteri, eğilimi, hattâ inancı diğerinden ayrıdır. Bütün bunları dağılmadan, korumak, müşterek bir zemin üstünde tutmak, müşterek kararlara ulaştırmak, müşterek hareket esaslarında birleştirmek kolay değildir. O kadar ki, bazı bozguncular, daha kongre açılırken belirir. Meselâ Trabzon heyetinden bazı delegeler, kongreyi terkeder, giderler. Fakat ona rağmen, toplantılar 7 ağustosa kadar sürdürülebilir. O gün kongre, hem Reis'in kapanış nutku, hem de Şiran Müftüsünün bir Türkçe duasıyla sona erer. Padişaha, sadrazama, belediye reislerine, cemiyetlere, idare âmirlerine, büyük kumandanlara kongrenin fikir ve gayelerini aydınlatıcı telgraflar çekilir. Hele Padişahattan, «Kongrenin bir Mebusan Meclisi gibi toplandığı, Padişah haklarına aykırı hareket edildiği, kongre çalışmalarının vatan ve milletin menfaatlerine aykırı olduğu ve bu hareketin askerler ve idare memurları tarafından engellenmesi gerektiği» gibi, beyanların yerinde olmadığı bildirilir. «İstanbul'dan yayılan bu beyan ve tebliğlerin tashihi» istenir. Ama asıl Mebusan Meclisi'nin de bir an önce toplanması istekler arasındadır.

14 gün devam eden kongre, meydana getirdiği nizamnamede, esaslı prensipler kabul etmiştir (1).

- 1 — *Millî sınırlar içinde vatan, bölünmez, parçalanmaz bir bütündür.*
- 2 — *Osmanlı hükümetinin dağılması halinde ve her türlü yabancı işgal ve müdahalelere karşı, millet, kendini birlik halinde savunacaktır.*
- 3 — *Merkezî hükümet (yani, İstanbul hükümeti) vatanın, istiklâlin muhafazasını sağlayamadığı takdirde, bu maksadı sağlamak için, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet, millî kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değilse, bu seçimi «Temsil Heyeti» yapar.*
- 4 — *Millî kuvvetleri âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.*
- 5 — *Hıristiyan unsurlara, siyasi hâkimiyetimizi ve içtimai muvazenemizi bozacak imtiyazlar verilemez.*
- 6 — *Manda ve himaye kabul olunmaz.*
- 7 — *Millî Meclisin derhal toplanması ve hükümet icraatının murakabesinin sağlanmasına çalışılacaktır...*

(1) Erzurum Kongresi'nin masrafları, Müdafaa-i Hukuk Merkezince halktan sağlanan 1500 lirayla karşılanmıştır. Bu paranın 1400 lirası kongre sürecinde sarfolunmuştu. Kongre muhasebecisi, bu hesapları tutuyordu.

Mustafa Kemal'in başkanlığındaki heyetin asker üyeleri, Kolorduca misafir edilmişti. Fakat Temsil Heyeti'nin Sivas'a hareketi kararlaştığı zaman, Sivas'ta hangi şartlarla karşılanacağı pek belirli olmayan bu heyetin ihtiyaçlarını Erzurum Müdafaa-i Hukuk faal heyeti düşünüp bir teberru sağlamak istemiştir. Ancak elde Erzurum Kongresi masraflarından artan 100 liradan başka para yoktu. Üyelerin mali vaziyeti çok sıkıntılıydı. Fakat bu üyelerden Emekli Binbaşı Süleyman Bey, kendisinin uzun yıllar boyunca biriktirdiği 900 lirası olduğunu ve bu parayı Temsil Heyeti için teberru etmeye karar verdiğini bildirmiştir. Kongreden artan 100 lirayla bu para 1000 lira olarak ve Temsil Heyeti ihtiyaçları için, faal heyetten Süleyman Necati, Kâzım ve Cevat Beyler tarafından Mustafa Kemal'e sunulmuştur. —*Cevat Dursunoğlu'ndan*—

Nitekim 7 ağustosta kongre kapanırken Mustafa Kemal'in konuşmaları arasında şu sözler ayrı bir manâ taşırlar:

«Esaslı kararlar alındığını ve dünyaya milletin beraberliğinin gösterildiğini belirterek, tarih ve kongremizi, ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir.»

Buna dayanarak ki, nice seneler sonra Mustafa Kemal:

«Sözlerimde isabetsizlik olmadığını zamanın ve olayların ispat etmiş olduklarına inanıyorum.»

diyebilmiştir.

Kongre: nizamnamcyi, yani fikir ve çalışma esaslarını kabul ettikten sonra, Temsil heyetini seçti (1). Bu heyet, hiç bir zaman toplanmadı. Bir arada çalışmadı. Heyetten yalnız Mustafa Kemal'e Rauf Bey, Raif Efendi ve Şeyh Feyzi Efendi, Sivas Kongresi'ne katılmışlardır. Ondan sonra Raif Efendi Erzurum'a, Şeyh Feyzi Efendi Erzincan'a dönmüşlerdir. Rauf Bey İstanbul'da Mebusan Meclisi açılıncaya kadar Mustafa Kemal'le beraber kalarak, ondan sonra İstanbul'a gidecektir.

Erzurum Kongresi, Müdafaa-i Hukuk davalarını bir karara bağlamak ve bir Temsil heyeti vücuda getirmekle vazifesini yapmıştır. Millî Hareket'in artık bir başı, bir merkezi olacaktı: Müdafaa-i Hukuk. Bir şefi belirmişti: Mustafa Kemal (2).

(1) Bu Temsil Heyeti'ne şu zatlar seçilmişti:

Mustafa Kemal: Eski asker, Rauf: Eski Bahriye Nazırı (emekli bahriyeli), Raif: Eski Erzurum Mebusu (din adamı), İzzet: Eski Trabzon Mebusu, Servet: Eski Trabzon Mebusu, Şeyh Fevzi: Erzincan Nakşibendî Şeyhi, Bekir Sami: Eski Beyrut Valisi (Sivas'ta katıldı), Sadullah: Eski Bitlis Mebusu, Hacı Musa: Mutki Aşiret Reisi.

(2) Öyle anlaşılıyor ki, Erzurum'daki «Erzurum ve Vilâyat-ı Şarkîye Heyeti Merkeziyesi»ni Kongre'den sonra, Millî Mücadele'nin asıl merkezi gibi tutabilmek çabaları olmuştur. Meselâ Kâzım Karabekir, bu merkezin genç, aktif azasını Mustafa Kemal'le beraber Sivas'a itmelerine muvafakat etmemiş, onların Erzurum'daki çalışmaları için lâzım olduğu görüşünde bulunmuştur.

Ama olaylar öyle gelişmiştir ki, Mustafa Kemal'in Erzurum'dan ayrılışından ve hele Sivas Kongresi açılıp «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi» kurulduktan, bu suretle de bütün temsil faaliyetleri fiilen Mustafa Kemal'e intikal ettikten sonra, Erzurum dışında faal bir durumu olamamıştır.

Müdafaa-i Hukuk anlamı üstünde durmalıdır. Müdafaa-i Hukuk, hem merkez, hem bir uc teşkilâtıdır. Hiç bir ihtilâl, hiç bir inkılâp ve bir halk hareketi, uc teşkilâtı olmadıkça yürüyemez. Öyle bir uc teşkilâtı ki merkez, bir düğmeye basınca, bu uc teşkilâtı bütün çevrelerde birden harekete geçebilsin. Bir ordu gibi...

Türk Millî Direniş Hareketi, artık şefini buluyordu. Mustafa Kemal böyle bir şefliğin önemini kavrayan adamdı. Bu anlayışını şöyle ifade eder:

«Tarih, itiraz kabul etmez bir şekilde ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için, kabiliyet ve kudreti sarsılmaz bir Reis'in vücudu lâzımdır...»

(Nutuk, s. 41)

Ve Mustafa Kemal'in artık yeni bir sıfatı vardı...



ŞU ERZURUM GÜNLERİ!..

Mustafa Kemal'in Erzurum günleri üzerinde daha ne kadar durulsa değer. Çünkü Erzurum günleri, Erzurum'daki olaylar ve Erzurum'da onun çeşitli toplantılarda yaptığı konuşmalar, yalnız Mustafa Kemal'in hayat hikâyesi için değil, Millî Mücadele'nin rengi, gelişmeleri ve Türk milletinin geleceği için de, kader tayin edici manâlar ve etkiler taşır.

Askerlikten ayrılışı Erzurum'da olmuştur. Bu olayın, ruh yapısında yarattığı, açığa vurulamayan fırtınalarını orada yaşamıştır. Bir aralık hattâ her şeyin mahvolduğu, bir taraflara çekilmenin, sinmenin, gözden kaybolmanın belki de hayırlı olacağı derecelerine varan geçici tereddütler orada yaşanmıştır. Mesleğini, rütbelerini, nişanlarını feda ederek, «milletin sinesinde bir mücahit fert» olarak sahneye atılış, gene Erzurum günlerinin olaylarındanır.

Gerçek şudur ki, Mustafa Kemal, şu atalar sözü gereğince:

«Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!»

diyerek evvelâ Erzurum'da kelleyi koltuğuna almıştır. Yeni yolculuk-

lar için ilk yetkileri Erzurum'da edinmiştir. O günlerde, hemen hiç bir şey vaat etmez görünen «Erzurum ve Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Temsil Heyeti Başkanlığı» ona, Padişah tarafından elinden alınmış bütün yetkilerin, Padişaha iade ettiği bütün rütbelerin, nişanların yerine, yeni ve bu sefer halktan gelen görevler vermiştir.

Erzurum konuşmalarına gelince? Atatürk olayını anlamak isteyenler, bu konuşmalar üstünde ayrıca durmalıdırlar. Erzurum'a varışından sonra ilk konuşmasını Erzurum ve Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Faale'si olan beş kişi önünde yaptı. Zeynel mahallesinde, basit bir Erzurum evinin bir odasındaydılar. Masanın üzerine bir Avrupa haritası serilmişti. Mustafa Kemal elini, dünyanın bu kudretli merkezi üstüne koydu. Ve sonra sanki önündekiler, şu beş Erzurumlu değil de, yeni ordusunun kurmaylarıymış gibi, onlara, İmparatorluğun artık dağılabileceğinden, ama Türk milletinin ölmeyeceğinden bahsetti. Ellerini bazen önündeki Avrupa haritasının sınırları üstünde gezdirerek, bazen sanki dünyayı kucaklayacakmış gibi açarak, galiplerin hem kudretlerinden, hem kudretsizliklerinden bahsetti: Galipler, artık savaş etmeyeceklerdir. Galipler, artık korkulacak kudretler olmaktan çıkarılan Fransız birlikleri, silâh dahi atmadan gemilerine dönmüşlerdir. İngiliz ordusunda askerî itaatsizlikler başlamıştır. Milletler artık savaş istemiyorlar, vb...

Son sözleri şunlar olmuştur:

— *Üç sene dişimizi sıkalım, düşmanı yurdumuzdan atarız! (1).*

Erzurum Kongresi'ndeki açış nutkunda, gene yalnız Vilâyat-ı Şarkıye ve yalnız Türkiye ufukları içinde kapanmadı: Hintler, Çinler, Ortadoğu, Kafkasya, hulâsa o günlerin insanı için baş döndürücü olan mesafelerin meseleleri üstünde konuştu. Bu insan, başka bir dil konuşuyordu ve bu dil, yenilmiş, bitkin, ümitsiz bir ülkenin dili olamazdı. Belliydi ki, bu Adam, Beklenen Adam'dı. Belliydi ki bu ülke, artık bir şeylere gebeydi!..

*
**

(1) Cevat Dursunoğlu'ndan.

YENİ BİR HÜKÜMET KURMAK KARARI EVVELÂ NEREDE ORTAYA ATILDI?

Erzurum günlerinin, sanıyorum ki en önemli gelişmelerinden biri, yeni bir hükümet kurmak fikrinin ilk evvelâ orada, gizli bir toplantıda, açık, kesin olarak ortaya atılışdır.

Gerçi Amasya kararlarında da müstakil ve hür bir Heyet-i İctimaiye'den bahsedilir. Gerçi onun Erzurum Kongresi'ni açış nutkunda da işaretler vardır:

«Mukadderata hâkim bir milli iradenin, müdahaleden ma'sun surette zuhuru, ancak Anadolu'dan beklenmektedir. Buna dayanarak ki, bir Şûra-yı Millî'nin vücudunu ve kuvvetini ancak milli iradedden alacak mesul bir hükümetin varlığını istemek, bilhassa son zamanlarda Payitahtın (İstanbul) hemen bütün düşünürleri için sabit bir fikir haline gelmiştir».

Ama yukarıdaki sözlere de dayanacak olan diğer ve gizli bir toplantıdan bahsedilir ki, hatıra sahibine göre, Anadolu'da yeni bir hükümet kurmak fikri ilk defa orada açık, kesin olarak ortaya atılmış olarak görülür. Bu toplantının, Erzurum Kongresi'nin açılışından birkaç gün önce ve Erzurum Kale Kumandanlığında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Toplantıya iştirak edenlerden ve Erzurum'da Mustafa Kemal'e katılıp, artık hayatının sonuna kadar onun emrinde kalan Bitlis eski Valisi Mazhar Müfit Beyin (Kansu) Türk Tarih Kurumu'nca yayımlanmış bulunan iki ciltlik anılarından buna ait parçaları aynen alarak vereceğiz (1).

Toplantı, Erzurum Kalesi'nde ve gece yapılmaktadır. Toplantıda Mustafa Kemal ve Rauf Beyle beraber, maiyetinden Kurmay Kâzım (Dirik), Hüsrev (Gerede), Dr. Refik (Saydam) bulunmaktadır. Kâzım Karabekir Paşa keza, toplantıdadır. Mustafa Kemal, evvelâ memleketin ve dünyanın durumunu ve meselelerini etrafıyla anlatır. O

(1) Mazhar Müfit Kansu: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, (1966-1968). Ankara.

günlerde memlekette` havaya hâkim olan başlıca cereyanları anlatır. Mazhar Müfit, hatıralarında bunları ve konuşulanları şöyle nakleder:

«Mustafa Kemal Paşa cereyanları şöyle sıraladı:

1 — Bugünkü durum karşısında bir kısım insanlar için en tabii yol, içine düştüğümüz hallere katlanmaktır. Padişah ise, unvanı mahfuz ve bâki kalmak şartıyla her şeye razı bulunuyor.

2 — Millet karanlık içinde mustarip ve perişan haldedir, akıbetin ne olacağını merak etmekte ve kurtuluş çaresi telâkki ettiği her türlü tedbire baş vurmakta, memleketi kurtarmak ve müdafaa etmek ümidi ile muhtelif mahallerde, muhtelif namlar ile cemiyet teşkil etmektedir.

3 — Ordu, harbi umumî'nin binbir meşakkati ile yorgundur. Yorgunluğuna ve hattâ bitkinliğine rağmen, vatanın parçalanmak istediğini görerek önleyici çareler aramakla cidden meşguldür.

4 — Bunun için de üç fikir çarpışmaktadır: a) Galip devletlerle savaş edemeyeceğimize göre, uysal, fedakâr ve uyuşkan hareket etmek. b) Padişahın etrafında toplanmak ve düşman devletlerin Padişah ve Halife için hükümrânlık hakkı tanıyacağı bölgede Osmanlı Devletini idare etmeye gayret eylemek. c) Osmanlı Devletinin taksimi kararlaştırılmış olduğuna göre, ırk ve bölge hususiyetlerine ehemmiyet vermek ve bu imkândan faydalanarak mevzii kurtuluş çareleri aramak...

Mustafa Kemal Paşa, sadece ana hatlarını anlatmış olduğum bu uzun izahatını tamamladıktan sonra kesin, hâkim, irade ve zekâ taşıyan mavi gözlerini hepimizin gözlerinde dolaştırarak aynen:

— *Vaziyet, arz ve izah ettiğim bu safhalar içinde bulunurken, ne yapılmak lâzımdır? سوالını müsaade ederseniz ben kendi düşüncelerime göre cevaplandırayım...*

dedi... Hepimiz derin bir sükûn ve dikkatle ne diyeceğini bekliyorduk. Çünkü hepimiz ve bütün Türk milleti her gün kendi kendimize soruyorduk:

— *Memleketi kurtarmak, günün felâket ve ıstırap kaydeden şartlarından kurtulmak için ne yapmalıyız?*

Fakat, hiç kimse, bu سوالin kesin cevabını bulup, ne nefesine, ne de başkasına karşı veremiyordu. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal'in tavsiye edeceği tedbir fikrini âdeta vecidli bir dikkatle dinliyorduk.

Gür kaşlarının gölgelediği gözleri birden, zekânın yarattığı bütün bu kâinatı kavrayan güneş gibi ışıklanmış ve tasavvur hudutlarını aşarak maverâlara (sonsuz ufuklara) dalmış ve saplanmış olarak:

— Arkadaşlar, tek tedbir: Hâkimiyet-i Milliye'ye dayanan, kayıtsız, şartsız müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemhal vâsıl olmaktır, dedi ve devam etti:

— Hedefimiz bu olacaktır. Kolay şey değil. İdealimizi tahakkuk ettirmek yolunda şimdiden şahıs şahıs yükleneceğimiz vazifeler ağır, müşkü, hattâ tehlikeli olacaktır. Millî Mücadele, topyekûn mücadele esastır. Büyük mukavemetlerle, ihanet ve hıyanetlerle karşılaşacağımız muhakkaktır. Mücadele-i Milliye'ye atılanların mahv ve ifnası için saray, hükümet, ecnebiler muhakkak ki ilk andan itibaren harekete geçeceklerdir. Ayrıca yer yer memleket halkının da aldatılması, isyanlar, ihtilâller çıkarılması ve bütün bu menfi hareketlerin Millî Mücadele aleyhine tevcihi galip ihtimal dahilindedir. Daha kimbilir, akla gelen ve gelmeyen ne entrikalar, ne fesatlar, ne tuzaklarla karşılaşacağız? Millî Mücadele'yi milletin büyük ekseriyetine dayanarak süratle hazırlamak ve organize etmek zorundayız. Memlekette ve elimizde tek tepe ve kurşun kalıncaya kadar mücadele etmek azmimiz daima mahfuz kalacaktır ve kalmak mecburiyetindedir».

Paşa, sözünü bu noktada birden kesti ve hepimizi ayrı ayrı dikkatle ve bir ana sığabilen bakışlarıyla süzdükten sonra devam etti:

— Görüyorsunuz ki arkadaşlar; yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hattâ ölmek ve öldürmek ihtimalleriyle doludur. Sarp ve haşin bir yoldur. Bu tehlikelere göğüs vermeye kendisinde iktidar, azim, imkân ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler. Ancak bu saydığım tehlikeleri, ihtimal ve yorgunlukları göze alabilenlerdir ki benimle teşriki mesai etmeyi kabul etmiş olurlar. Hiç bir arkadaşının vicdanı, düşüncesi, karar serbestliği, umumî ve hususî vaziyetinin icap ve sevkleri üzerinde tesir hâsıl etmek istemem. Her vatandaş, vicdanı ile baş başa kalarak serbestçe düşünmeli, karar almalıdır. Vaktimiz var. Hemen karar almak mecburiyetimiz yoktur. Sonradan herhangi bir bozgunluğa mahal kal-

maması için, bu noktaların iyiden iyiye düşünülmesi hepimiz için aslı şarttır...

Gecenin yarıyı geçmiş olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa durmaksızın ve hiç bir yorgunluk hissetmeksizin konuşuyor ve özellikle bu «şahsî karar» bahsi ve Millî Mücadele'nin süratle organize edilmesi ihtiyacı üzerinde genişliğine ve derinliğine duruyordu. Önemli bir noktaya daha temas etti:

— Büyük bir vatan ve millet davasına atılıyoruz. Bütün bir milletin maddî ve manevî seferberliği, mücadelesi, savaşı ve muzaffer olması lâzımdır. Böyle çok büyük bir dava, gizlice görülmez ve yürütülemez. Millet davası ancak millet huzurunda görülüp yürütülebilir. Bunun için de ortaya çıkmak, meydana atılmak, bir millet ferdi olarak çalışmak icabedecektir.

Sabah olmak üzereydi. Paşa:

— Şunu da bilhassa belirtmeliyim' ki... diyerek sözlerini şöylece bitirdi:

— Böyle bir büyük davayı başarmak teşebbüsünü ele alacak organizasyonun ve millî vazifenin başına geçecek zatın kim olacağı hakkında da katî bir fikrim yoktur. Bu tayin hakkı, bu anlarda sizlerin, ondan öteye safha safha milletindir.

Paşa susunca odayı derin ve fakat heyecandan doğan bir sükûn doldurdu. Herkes düşünceliydi, herkes derin bir nefis muhasebesi içindeydi. Muhakkak ki, karar zamanı gelmişti. Bilhassa iki nokta üzerinde:

1 — Mustafa Kemal Paşa ile iş ortaklığı edip etmemek.

2 — Bu büyük millî davayı organize edecek Şefi seçmek.

Paşa, hepimize hâkim bu derin ve uzun sükûnu görünce:

— Arkadaşlar, vakit bir hayli geç. Uzun uzun düşünmemize ve karar almamıza fırsat vermek için bu geceki görüşmelerimizi kâfi buluyorum.

O gecedен itibaren arkadaşlar, kendi aramızda danışmalara başladık. Gerçekten derinliğine ve genişliğine düşünmemize, ciddî ve kesin bir nefis muhasebesi yapmamıza, herhangi bir şekilde şaşmayacak bir karar almamıza ihtiyaç olduğu besbelli oluyordu. Hürriyet inkılâbı yapıldığı zaman, hürriyet ordusu erlerinin keçe külâhları üzerinde: «Ya hürriyet, ya ölüm!», «Ya şehit, ya gazi!» gibi dövizler yazılıydı.

Biz de bu dövizleri hakikat halinde önümüze koyup: «Ya ölüm, ya muvaffakiyet!», «Ya hürriyet, ya zillet!» şiarlarından birini seçmek mevkiine girmiştik. Bununla beraber bütün arkadaşlar, Mustafa Kemal Paşanın açıkça sayıp döktüğü tehlikeleri gözden geçirmiş ve vicdan süzgeçlerinde incelemiş olarak kararını almış bulunuyorlardı.

Parola tekti:

— Ya ölüm, ya muvaffakiyet ve zafer...

Bunun içindir ki, Millî Mücadele'ye girmek ve katılmak yolunda arkadaşların karar alması uzamadı. Hemen ikinci toplantımızı yaptık.

— Paşam, arkadaşlar, hep birlikte düşündük. Kararımızı verdik. Gaye uğrunda ölmeye hazır olarak vazifeye hazırız.

Umumî eğilim de Mustafa Kemal'i Şef tanımak şeklinde belirdi. Bunun içindir ki, onun başa geçmesini de karara bağlamış bulunuyor-duk.

Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları tebrik ve şahsı hakkında izhar olunan güvene teşekkür ettikten sonra:

— Arkadaşlarımdan bir noktayı rica ediyorum... diyerek ilâve etti:

— Yüklendiğim bu mesuliyeti bir şarta bağlamak istiyorum. Emirlerimin istisnasız, mafevk (üst) bir kumandan emri halinde yerine getirilmesini isterim. Muvaffakiyet için bu şarttır.

Paşanın bu arzusuna itiraz edilmedi. Paşayı her emrini kayıtsız, şartsız ifa etmek üzere kendimize Şef olarak kabul ettirmiş oluverdik...»

*
**

SIVAS'A DOĞRU VE SIVAS KONGRESİ

29 ağustosta Erzurum'dan Sivas'a hareket edilir. İstanbul'da Dahiliye Nezareti daha 29 temmuzda Sivas Valisine, «Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin tevkifleriyle (yakalanmaları ve tutuklanmaları) İstanbul'a gönderilmeleri için emirler vermiştir. Harbiye Nezaretinin bu yolda Kolordu Kumandanlıklarına tebligat yaptığı da bildirilir. Ama

bu emirleri yazanlar da, alanlar da bu emrin yerine getirilemeyeceğini bilirler. Fakat bürokrasinin acz içinde kaldığı zaman, kendi kendini aldatarak oyalaması bir gelenektir. İşte şimdi Mustafa Kemal, kendisinin tevkifi ve İstanbul'a yollanması hakkındaki yazışmaların dosyalar teşkil ettiği Sivas yolundadır. 2 eylülde Sivas'a varacaktır. Fakat yolda sıkıntılı bir gün yaşanır. Erzincan'dan ayrılırken Çardaklı Boğazı'nın Kürtler tarafından kesildiği ve hareket etmemeleri söylenir. Çardaklı boğazı, Erzincan ovasının batısında başlar. Yer hanlarından Çardaklı hanlarına kadar yükselerek devam eder. Güneyde Danaveli dağı ardından uzakta ebedî karlı Munzur silsilesi görünür. Kuzeyde Çemen dağı ve Karadağ uzanır. Çardaklı'dan sonra Bulgar Çayırı'na inilir ve nihayet ilk köye varılır: Melek Şerif. Erzincan'dan buralara kadar ve aşağı yukarı bir günlük yolda hiç köy yoktur. Dağlar, yollar ıssızdır.

Bir kuşak önce bu dağlarda, boğazlarda, ormanlardan güneş görünmezmiş. Ama şimdi her yer çıplaktı. İşte bu boğaza girerken, Mustafa Kemal'e:

— Boğaz tutulmuştur, gitme, derler. Ama o, birkaç arkadaşını öncü çıkarır ve emri şu olur:

«— Sağdan, soldan gelen ateşe bakmayarak, otomobiller süratle yol üzerinde hareket edeceklerdir. Vurulan, ölen olursa onlarla meşgul olunmayacaktır. Şoseyi kapayan eşkıya ile temas olursa otomobillerden inip onlarla çarpışarak, yolu açacağız...»

Kafile bu tertiple hareket eder. Ama eşkıya görünmez. 2 eylül 1919'da Sivas'a varılmıştır.

Mustafa Kemal, daha Erzurum'dayken İstanbul'a Sadrazam Ferit Paşaya uzun bir şifre telgraf gönderir. Onun da duygularını okşayacak, sözcüklerle, fakat kesin olarak, Anadolu'ya karşı olmaktan vazgeçmesini, milletin artık iradesini yerine getirmeye muktedir olduğunu, İstanbul hükümetinin, meşru olan millî akıma dayanmak yolunu tutmasını, Mebusan Meclisi'nin bir an önce toplanmasını ister. Müracaatın tesirsiz kaldığını söylemeye tabî lüzum yok!..

Bu arada ve tâ hazirandan beri İstanbul'daki İsgal Kumandanlık-

larının Mustafa Kemal'i geri getirtmek yolunda İstanbul hükümeti üstündeki baskıları devam eder durur (1).

Sivas Valisi, Mustafa Kemal'in Sivas'a dönmesini pek istemez. Birtakım tehlikeler gösterir. Fakat, yolcu yolunda yürüyecektir. Ve bu emel yolcusu, dağları aşıp gelecektir. Öyle de olur. Mustafa Kemal, Sivas'a kalabalık gösteriler içinde girer. Sivas Valisi Reşit Paşa, o günü ve Sivas günlerini, hatıratında çok etraflı bir şekilde anlatır.

Sivas Kongresi, 4 eylül 1919'da saat 14'te Sivas Lisesi salonunda açılır. Bilindiği gibi, bu kongreye 21/22 haziranda Amasya mukarrefatı ile karar verilmiştir. O tarihten beri, kongreye murahhas göndermeleri için vilâyetlere muhabere edilmektedir; ama İstanbul dahil olduğu halde muhtelif vilâyetlerden ancak 31 murahhas gelmiştir. Mese-lâ Doğu Karadeniz ve Güney vilâyetlerden kimse yoktur. Hattâ hamiyetli bir genç olan ve kendiliğinden kongreye katılan Rasim Beyi saymazsak, Sivas bile kongreye temsilci vermemiştir. Mustafa Kemal gelmeden Sivas'ta toplanan 25 kadar delege, kongreye sunulmak üzere özel bir muhtıra hazırlarlar. Halbuki Mustafa Kemal için konu, Erzurum Kongresi'nin nizamnamesini ve esas gayelerini kabul etmek, Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hükuk Cemiyeti ile Heyet-i Temsiliye'yi de, bütün vatanı kapsayacak yetkilerle techiz ederek millî bir teşekküle ve merkeze vücut vermekten ibarettir. Ama Mustafa Kemal, davasında yalnız gibidir. Hattâ etrafında kendi liderliğine karşı, hem de kendi yakınlarından gelen bazı tertipler sezer.

Tokat'tan kongreye gelen Bekir Sami Beyin kaldığı evde; Rauf, Kara Vasıf, İsmail Hâni Beyler ve daha başkaları toplanırlar. Mustafa Kemal'in kongrede Reis olmaması için kararlar alırlar. Kongrenin açılışından az önce Rauf Bey, bu kararı kendi düşüncesiymiş gibi

(1) 19 mayısta Fransız Generali Milne, Mustafa Kemal'in niçin büyük karargâhla Anadolu'ya gönderildiğini sorar. 6 haziranda General Milne, Mustafa Kemal'in geri çağırılmasını talep eder. 8 haziranda Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri, Mustafa Kemal'i geri çağırırlar. 17 haziranda Amiral Galthrop, hem Mustafa Kemal, hem de Konya'daki Cemal Paşaların geri çağırılmalarını ister. 2 temmuzda Amiral Galthrop, Mustafa Kemal'e kanun dışı muamele yapılmasını ister. 20 temmuzda Mustafa Kemal için tevkif emri çıkarılır. 30 temmuzda Harbiye Nazırı, Erzurum'a tevkif emrini verir.

Paşaya açıklar. Ama Paşa, bu toplantıdan da, karardan da haberdirdir ve Ruf Beye karşılığı biraz sert olur.

Böylece, Mustafa Kemal, artık geri çekilecek noktayı aşmıştır. O da direnir. Tertiplerini alır. Doğu vilâyetlerinin ayrıca temsilcileri olmadığından, Erzurum Kongresi'ne katılıp oradan gelen ve kendisiyle Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Feyzi Efendiden ibaret olan heyeti, Doğu vilâyetleri temsilcileri olarak kongreye sokar. O sırada İstanbul'dan ve Amasya üzerinden gelip, Sivas'ta bulunan Bekir Sami Beyi de heyete katar. Heyet üyeleri için temsil belgesi imzalanır.

Sivas Kongresi'nin zabıtları bugün, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı arşivlerinde bulunmaktadır. Kongre için Mustafa Kemal'in 1927 nutkunda ayrıca bilgi vardır. Mazhar Müfit Kansu'nun hatıraları, bu konuda çok değerlidir. Ötede beride dağınık bazı bilgiler de çıkmıştır. Harp Tarihi Teşkilâtı da bu safhayı ele almıştır. Fakat henüz tam, toplu, vesikalı eserlerin yazılmamış olması bir eksiklik (1). Bu kongreye ve havasına eğilindiği zaman, insanın kafasında ilk beliren sual şudur:

— Mustafa Kemal bu berzaktan nasıl çıktı ve kongre bu geçit-ten nasıl kurtuldu?

Çünkü hava, daha kongre açılmadan önce karışıktır. Önce de-ğindiğimiz gibi, içlerinde Rauf Beyin de dahil olduğu bir heyet, Mustafa Kemal'in kongreye Reis olmaması kararındadır. Millî İstiklâl de-ğil, bir yabancı devletin himayesi (manda) davasını güden delegeler, daha kongre açılmadan özel toplantılar tertibine başlamışlardır (2). Himayecilik fikri, Amasya mukarreratına imza koyan Refet Beyi (Pa-şa) bile sarmıştır. İstanbul'da gelen delegasyona, İstanbul'da ayrıca telkinler de yapılır (3). Hattâ İstanbul'dan gelenler Sivas'a Bravn

(1) Bu arada Vehbi Cem Aşkun'un *Sivas Kongresi* isimli eserini zengin malumat ve hatıralar bakımından bir istisna olarak kaydetmeliyiz. O günlerde Sivas valisi bulunan Reşit Paşanın hatıralarını bu vesileyle de hatırlatmalıyız.

(2) Bu himaye (manda) hareket ve teşebbüsleriyle bunlara ilişkin konular ve gelişmeler, Mazhar Müfit Kansu'nun daha önce işaret ettiğimiz hatıralarında, en toplu şekilde verilmiştir (Sivas Kongresi bahsi).

(3) İstanbul'da tertiplenen protesto mitinglerinin büyük bir şöhrete ulaştırdığı Halide Edib (Adivar) Hanımın 10 ağustos 1919 tarihini taşıyan ve Amerika himayesinin kabul edilmesini savunan mektubu bu aradadır ve Mus-

adında bir Amerikan gazetecisi bile getirmişlerdir. Onlar bu gazete muhabirine Amerikan Cumhurbaşkanı kadar önem verirler. Erzurum Kongresi'nde Trabzon delegeleri olarak Temsil Heyetine seçilen, fakat kongre bitmeden Erzurum'dan memleketlerine dönen ve Sivas'a da gelmeyen bazı eski Trabzon mebusları, oradan Mustafa Kemal'e yazdıkları iddialı bir mektupla, Sivas Kongresi'nin umumî bir kongre haline gelmesini ve bir Temsil Heyeti seçmesine karşı olduklarını bildirirler. Aynı tarihte Erzurum'da Mustafa Kemal'e karşı bir kıpırdama başlamıştır. Kâzım Karabekir Paşa bile, Mustafa Kemal'e Trabzon delegeleriyle aynı görüşte olduğunu bildirir.

Himaye meselesi ortaya atılınca karışıklık daha da artar. Pek az delegeler dışında, hemen herkes yabancı sermaye peşindedir. Fazla olarak Sivas'a birtakım yabancı subaylar da gelmiştir. Tam o sırada hâsıl olan bir durum, işi İstanbul'a münasebetlerin fiilen kesilmesine götürür.

12 eylül 1919. İstanbul'da Dahiliye Nazırı Âdil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ile Posta İdaresi, kongrenin Padişaha olan dilek ve müracaatlarının saraya ulaştırılmasına engel olurlar. Mustafa Kemal çetin şartlar içine düşer. Bir protesto mekanizmasını harekete getirmeye çalışır. Bu da yürümeyince, Anadolu'nun İstanbul'la her türlü haberleşme ve ilişkilerinin kesilmesini tebliğ eder. Kendisi de Posta Nazırı ile Dahiliye Nazırı Âdil Beye, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşaya, milletle Padişahın aralarına girdikleri için çok sert, suçlayıcı telgraflar çeker. Fakat bu münasebet kesilmesi dahilinde de tam tasvip görmemektedir. Tebligatını «Umumî Kongre» imzasıyla yapmak zorunda kalır. Amâ Umumî Kongre ne demek? Postaneler, vilâyetler, kolordular bu imzayı yadırgarlar. Hattâ bir aralık kongre, havada kalır gibi olur. Kaldı ki kongre içinde de birlik yoktur.

Gene o sırada yeni bir tehlike baş gösterir. Elâzığ Valiliğine ve oradan Sivas Vali ve Kumandanlığına tayin edilen Ali Galip, Elâzığ'da Kürtleri ayaklandırıp silâhlendirerek ve İngilizlerden yardım görerek Sivas'a baskın yapmak, kongreyi dağıtmak, öncülerini tevkif etmek te-

tafa Kemal'e yazılmıştır. Bu mektubun sonu: «Hürmelerimi gönderirim. Muvaffakiyetinize dua ederim. Millî davada camyle, başıyla çalışanlar arasında sade bir asker tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim» sözleriyle biter.

şebbüsüne geçer. Kürtçülük hareketinin Avrupa'daki organizatörleri olan Bedirhan Kardeşlerle bir İngiliz subayı da Elâzığ'a gelmişlerdir.

Cidden tehlikeli, korkulu günler yaşanır. 20 askeri olsun bir yere toplayabilmek için Mustafa Kemal çırpınır durur. Fakat müracaat edilen askerî makamların cevapları hep ümit kırıcıdır. Günler, geceler, didinmekle, uykusuzlukla geçer. Fakat sonunda, zaten hain ve her hain gibi korkak olan Ali Galip, tam hükümet kasasını soymak üzereyken ürkütülür. İngilizler de, Kürtler de Halep istikametine kaçarlar. Sivas'ta derin bir nefes alınır (1).

İşte bu hava içindedir ki kongre, yabancı himaye tartışmalarına dalar. Sinir gerginliği son haddine varmıştır. Hemen herkes yabancı himaye peşindedir. Pekiye ama, Millî Direnişi geliştirmek, Millî İstiklâl Savaşını açmak ve savaşa bir baş, bir mercî yaratmak için girişilen ve bu kadar çilelere mal olan bu insanüstü gayret, yabancı bir devletin himayesini istemek için miydi? Mustafa Kemal'i tazyik eder dururlar:

«Çabuk, Amerikan himayesini isteyin. Bir dakika kaybedecek vakit yok. İstanbul'da filân Amerikalı veya Amerikan heyeti cevap bekliyor. Yoksa fırsat kaçacak. Biz kendimizi idare edemeyiz. Borçlarımızı ödeyemeyiz. Bizden bunlar geçmiştir. Çabuk, çabuk; aman yabancı devlet himayesi...»

Kongrenin açıldığı karışık havaya rağmen Mustafa Kemal, üç oy farkla Reis seçilmiştir. İlk üç toplantı gününü yiyen şekil veya duygu tartışmalarına rağmen dördüncü gün konuya girilebilmiştir. Erzurum Kongresi'nin nizamnamesi ve esas gayeleri bu kongreden de geçirtilenmiştir: «Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» yerine, «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti», «Vilâyat-ı Şarkıye» yerine «Vatanın Bütünü» gibi sözler konularak Cemiyet, bütün Türkiye'nin mukavemet teşkilâtı halini almıştır. Kongre, bütün Türkiye'yi temsil eden bir kongre haline gelmiştir. Seçilen Temsil Heyeti, Türk

(1) Bu olayda İstanbul hükümetinin haince olduğu kadar, gülünç ve ahmakça tertipleriyle Ali Galip'in sefil teşebbüslerine ait bütün muhabereleler, Sivas'ta günü gününe Mustafa Kemal'in eline de geçer. Bu belgeler kısmen Atatürk'ün Nutku'nda yer alır. Fakat tamamı *Reşit Paşanın Hatıraları*'nda vardır.

Millî Mukavemetini yönetecek bir Temsil Heyeti vafında görünür (1).

Bu arada manda (yabancı himaye) dilekleri kongrenin kararı haline girmemiş, atlatılabilmıştır. İstanbul'la Anadolu'nun münasebetlerinin kesilmesi buhranı ise, 30 eylülde ve Damat Ferit'in sadarettten düşmesi, yerine Ali Rıza Paşa isminde eski nesilden, fakat sağduyulu bir zatın gelmesi, Anadolu'daki Millî Hareket'in ilk defa İstanbul'ca bir muhatap olarak sayılması suretiyle sona ermiştir.

Bu arada bir de «Misâk-ı Millî»nin ilk esaslarına vücut verilmiştir ki, bu misâk, Millî Direniş ve Mücadele'nin hedef ve sınırlarını tespit etmektedir. Millet kendi mukadderatını kendi tayin etmesi ve kendi sınırları içinde kayıtsız, şartsız istiklâl davasında birleşen bu millî misâk görüşü ileride, İstanbul'da toplanacak Mebusan Meclisi'nde ve bu Meclis, yabancı silâhlı kuvvetler tarafından taarruza uğrarken, bir millî ant olarak ilân edilecektir.

Sivas Kongresi, 12 eylül 1919'da çalışmalarına son verdi. Kongre, Erzurum prensiplerine yeni bir şey ilâve etmedi. Beliren çeşitli eğilimlere rağmen, sonunda, onları zedelenmeden koruyabildi. Millî Harekete millî bir boyut verdi. Millî bir merkez, millî bir mercî vücuda getirdi. Mustafa Kemal bu Millî Hareketin, yetkili Öncüsü olarak belirdi (2).

(1) Heyet-i Temsiliye şöyle teşekkül etti:

Mustafa Kemal: Asker (istifa etmiştir), Rauf: Emekli bahriyeli (eski Bahriye Nazırı), Refet: Kurmay Albay, eski Kolordu Kumandanı (istifa etmiştir), Raif: Eski Erzurum Mebusu, İzzet: Eski Trabzon Mebusu, Servet: Eski Trabzon Mebusu, Şeyh Fevzi: Erzincan Nakşibendî Şeyhi, Bekir Sami: Eski Beyrut Valisi, Mazhar Müfit: Eski Bitlis Valisi, Ömer Mümtaz: Eski Ankara Mebusu, Hakkı Behiç: Eski mutasarrıflardan, Hüsrev Sami: İttihatçı asker, sonra Eskişehir Mebusu, Mustafa: Niğdeli, Ratıpzade.

(2) Mustafa Kemal'in Anadolu'da teşkilâtlandırmaya giriştiği Millî Hareket'in, en sonunda varacağı gelişmeyi, daha Sivas Kongresi günlerinde ve ilk defa, İstanbul'da Yüksek Komiser olarak çalışmış olan İngiliz Amiralî de Robesk anlamış görünmektedir.

İngiliz Dış Politikasına Ait Vesikalar, cilt III'te Profesör Yeşke'nin tespit ettiğine göre, Amiral de Robesk, Londra'da Hariciye Nazırı Lord Gürzon'a, 13 eylül 1919 tarihli raporunda şunları yazmaktadır:

«Alınan bütün haberlere göre, Millî Hareket Anadolu'da müstakil bir cumhuriyete doğru gitmektedir. Bu yeni Milliyetçi parti, bugünkü Damat Ferit hükümetinden ziyade, millî hareketi temsil etmektedir.

Tevfik Bıyıkoğlu: *Atatürk Anadolu'da*. s. 54

Sivas Kongresi çalışmalarının sonunda bir beyanname yayımlandı. Bu beyannameye kongrenin kararları 10 maddede hulâsa edilir ve başlıca şu esasları toplar:

«30 ekim 1918 tarihinde ve mütareke imzalandığı sıradaki sınırlar dahilinde kalıp, ezici bir İslâm ekseriyetini barındıran topraklar içindeki Osmanlı toprakları hiç bir suretle bölünmez bir bütün teşkil eder.

Osmanlı topluluğunun bütünlüğü, Millî İstiklâl'in sağlanması, saltanat ve hilâfet makamının dokunulmazlığı için Kuva-yı Milliye'yi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esası kesindir.

Vatanın neresinde olursa olsun bir işgale ve Rumluk, Ermenilik teşkili gibi teşebbüslere birlik halinde savunmak ve dayatmak esası meşrudur.

Azınlıkların hak müsavâtı kabul ve siyasi hâkimiyetle içtîmaî muvazeneyi bozacak esaslar reddedilir.

Hükümet bir dış baskı karşısında mülkün herhangi bir parçasını terk zorunda kalırsa buna karşı bütün tedbirler alınır ve kararlar verilebilir.

İstiklâl ve milliyet esasına riayet gösteren dış iktisadî ve teknik yardımlar kabul edilir.

Merkezî Hükümet, millî iradeye tâbi olmalıdır. Millî Meclis toplanmalıdır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.

Cemiyetin bir Temsil Heyeti vücuda getirilmiştir.

Kongre, toplantısını sona erdirirken, İstanbul'la ilişki ve bağıntı henüz kesiktir. Bu ilişki kesilmesinin, milletin emellerini nazara alacak ve hükümet kurulmasına kadar devam edeceği ilân olunmuştu. Damat Ferit'in dördüncü Kabinesi 30 eylül 1919'da (yahut 2 ekim) düşüp Ali Rıza Paşa Kabinesi iktidara gelince, Temsil Heyeti yeni hükümete özetle şu teklifleri yaptı:

Yeni hükümet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit edilen teşkilât ve meşru olan millî maksatlara riayet edecektir.

Milli Meclis toplanıp murakabeye başlayıncaya kadar, milletin mukadderatı hakkında karar almayacaktır.

Sulh Konferansı'na milletin güvendiği şahsiyetler gönderilecektir».

Ali Rıza Paşanın Sadrazamlığa getirildiği günden, bu Kabinenin düştüğü 3 mart 1920 tarihine kadar Heyet-i Temsiliye ile İstanbul arasında durmadan muhabereler sürer. İstanbul Kabinesinde Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, Temsil Heyeti'nin bir nevi temsilcisi gibi görünür. Fakat olumlu neticeler yok gibidir. Yalnız şu olur ki, arada seçimler yapılır. Mustafa Kemal bu seçimlerde Erzurum Mebusu olur. Arkadaşları da çeşitli yerlerden mebus seçilirler. Heyet-i Temsiliye 22 aralık 1919 tarihine kadar Sivas'ta kalır (1).

*
**

ANKARA YOLCULUĞUNDAN ÖNCE...

Sivas'ta, gerek kongre günleri, gerek kongreden sonraki günler, Ankara'da girişilecek işlerin bir hazırlık safhası olarak geçti. İlk önemli başarı şu oldu: Sivas Kongresi daha toplantılarına devam ederken, Ankara'daki XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Eskişehir Cep-

(1) Sivas Kongresi sırasında Temsil Heyeti'nin masrafları ve beslenme meseleleri oldukça sıkıntılı safhalar geçirmiş gibi görünmektedir. Mustafa Kemal'in yanında ve asker olarak bulunanların, Erzurum'da olduğu gibi Kolordu kadrosunda misafir kaydedilerek oradan maaş almaları mümkündü. Çoğu sivil olan, Temsil Heyeti ve kognre üyeleriyle maiyet memurlarının Sivas'taki geçim ve beslenme meseleleri üzerinde ise bazı bilgilere sahip bulunuyoruz. O sırada İstanbul hükümetince vazifesinden uzaklaştırılıp, Mustafa Kemal grubuna katılan Kaymakam Nizamettin Bey (Nizamettin Ataker-vali) Sivas günlerinde Temsil Heyeti'nin muhabere ve günlük işleriyle meşgul olmuş ve bu husustaki hatıralarını anlatmıştır. Bu hatıralardan bazı özetler alıyoruz:

«— Bir gün Mustafa Kemal Paşaya, çarşıda; kasaba, bakkala borçlandığımızı ve para kalmadığımı söyledim.

— Bunları Rauf yanımdayken tekrar aç, dedi.

Rauf Beyle otururken vaziyeti anlattım. Paşa:

hesi'nde Temsil Heyeti adına bazı askerî hareketlere girişti. Eskişehir'i işgal eden İngiliz kuvvetlerine karşı yürüttüğü hareketlerle İngilizleri Eskişehir ve Afyon'dan çekilmeye mecbur bıraktı. 9 eylülle 6 ekim arasında süren ve başarı sağlayan bu hareketler, Heyet-i Temsiliye'yi cesaretlendirdi. Ali Fuat Paşa, bu suretle «Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliyet Kumandanı» olarak vazifelendirildi. Tebrik edildi. Kuvay-ı Milliye'nin Batı Anadolu'da bir kumandanlığa bağlanması yolunda iyi bir adım atılmış oldu. Şu da anlaşıldı ki, İngilizler Anadolu içinde bir savaş kabulü durumunda değildirler. Nitekim bölgede, 1919 martında Samsun'a 200 kadar İngiliz askeri çıkarmakla başlayan, eylül 1919'da Merzifon'un işgali suretiyle genişlendirilen İngiliz işgal teşebbüsleri, Sivas Kongresi'nden sonra İngilizlerin çekilmesiyle sona erdi. Ancak şu var ki, Anadolu'da millî bir merkez yaratmak yolunda Erzurum Kongresi ile başlayıp Sivas Kongresi'yle devam eden hareketler gelişmekle beraber, Ege Cephesi'nde henüz dağınık ve yöresel şeklini muhafaza ediyordu.

16 kasım 1919'da Sivas'ta yapılan bir toplantı da önemli bir olaydır. Bu toplantıya Mustafa Kemal'in başkanlığında Kâzım Kara-

— Ben, şimdiye kadar olanı, 700-800 liramı verdim. Başka param yok, dedi.

Rauf Bey 100 altın verdi: (O sıralarda kâğıt para ve altın arasında fark çok değildi).

— Şimdi bununla idare et, sonra beni gör, dedi.

Bu paralarla, yirmi kişiyi bulan Mustafa Kemal Paşa ve maiyetiyle kongre azalarının iâşesini temin ediyorduk. Mustafa Kemal Paşa, herkesten, hissesine düşen masrafı almak teklifini kabul etmiyordu.

— Kimden ne diye isteyeceksin? Yanındakilerin bazısı Mülâzım (Teğmen). Maaşının bir kısmını zaten İstanbul'daki ailesine bırakmış. Bir de burada masraf. Buna dayanabilir mi? Nasıl olur?»

Türkiye İstiklâl Mücadeleleri Tarihi
Niazmettin Beyin Anıları

Mustafa Kemal'in 700-800 lirasının, Erzurum'da sunulan 1.000 liranın, yollardaki masraflardan artanı olması mümkündür. Sivas'tan Ankara yoluna çıkılırken, tabii sıkıntıdaydılar. Heyete yolda biraz para yardımının, Kırşehir civarındaki Hacı Bektaş mevkiinde ve tarikatın şeyhi Cemalettin Efendi tarafından yapıldığı söylenir. Ama bu konuda bir doğrulama yoktur. Ankara'daki durum, aşağıda ayrıca açıklanacaktır.

bckir Paşa, Ali Fuat Paşa ile beraber Sivas'takilerden Rauf Bey, İstanbul'dan Kara Vasıf Bey (asker), Bekir Sami Bey, Hüsrev Bey (Gercede), İbrahim Süreyya Bey (eski İzmit mutasarrıfı), Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Sivas'ta bulunan III. Kolordu Kumandanı Hüseyin Salâhattin Bey katılmışlardı. 20 kasım 1919'da son bulan toplantıda esas konu, fikir karşılaştırılmaları olmuş ve şu kararlar alınmıştır:

«— Bazı sakıncalarına bakmayarak, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması.

— Seçilen mebusları durum hakkında aydınlatmak ve onların da görüşlerini almak.

— Mebusları İstanbul'a gitmeden önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Edirne gibi yerlerde toplayarak, kendileriyle görüşmelerde bulunmak.

— Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın tamamlanması için kolordu kumandanları ile askerlik şubeleri reislerinin yardımlarının sağlanması.

— Bütün mülkiye âmirlerinden örgütü ve teşkilâtını destekleyeceklerine dair söz alınması.

— Mebusan Meclisi açıldıktan sonra dahi Temsil Heyeti vazifesine devam edecek. İcabında Anadolu'da icra ve yasama kuvvetlerini kendinde toplayacak bir hükümet kurulabilecektir».

Ali Fuat Cebesoy der ki:« Son karar, Mebusan Meclisi'nin Anadolu'da toplanması ihtimaline göre ortaya atılmıştı. Yoksa, o zaman Ankara'da bir hükümet kurulması ve başına Mustafa Kemal'in getirilmesi gibi bir fikir henüz belirmemişti» (1). Bu toplantı oldukça tartışmalı ve anlaşıldığına göre, sınırlı bir hava içinde geçmiştir. Meselâ Kâzım Karabekir'in de anlattığı gibi, şartlar gerçekten sinir yıpratı-

(1) Daha önce ve Erzurum günleri bahsinde de işaret ettiğimiz gibi, bu konuda, Mazhar Müfit Beyin hatıraları ile Ali Fuat Cebesoy'un hatıraları arasında bir çelişme vardır.

Satırlar, Vehbi Cem Aşkun'dan alınmıştır. s. 175-177.

cıydı. Ege'de ve Güney illerindeki durum, parasızlık, İstanbul'un kaypaklıkları, Anadolu'da silâhlı tahrikler, seçim meseleleri, mebuslar üstünde kontrol tesis edilememesi, çeşitli anlaşmazlıklar. vb.

*
**

O günlerin bir üzücü olayı da Fevzi Paşa (Çakmak) meselesi oldu. Daha sonra ve İstanbul'un İngilizler tarafından işgali üzerine Anadolu'ya kaçan ve önce biraz isteksiz kabul edilen İstiklâl Savaşı'nın teşkilâtçılarından biri olan Fevzi Paşa, Sivas Kongresi sırasında seçimleri kontrol bahanesiyle Anadolu'ya gönderilmişti. Fevzi Paşa (Çakmak) İstanbul'da I. Ordu Müfettişi bulunuyordu. Seçimle, yahut benzeri işlerle bir ilgisi olmaması lâzımdı. Bunun için Anadolu'ya geliş şüphesi çekiyordu. Ve anlaşıldığına göre, o günlerde Fevzi Paşa, hem Anadolu'da başlayan hareketleri gereği gibi anlayamamıştır, hem Mustafa Kemal'i tutmuyordu. Çanakkale'de Mustafa Kemal'den sonra, onun görevini devralmasına rağmen, onu tanımadığı, hakkında sert ve fena görüşleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fevzi Paşanın Sivas'a gelmekte olduğu haberi Mustafa Kemal'i, Ali Fuat Paşa ve Rauf Beyi sinirlendirmişti (1).

Daha sonraları İstiklâl Savaşı'na katılıp, emekliliğine kadar ordunun başında bulunan Fevzi Paşanın, o sırada, gerek Millî Mücadele, gerek Mustafa Kemal hakkında görüş ve kanaatleri çok olumsuzdu. Bunları, Mustafa Kemal hakkında çok ağır sözler ve hükümlerle Kâzım Karabekir'e de telkin etmeye çalışıyordu. Bu davranışları üstünde durmak şimdi elbette yersizdir. Zaten Kâzım Karabekir'in aracılığı ile vaziyet şeklen de olsa ayarlanmış ve Fevzi Paşa Sivas'tan İstanbul'a dönmüştür. Biz burada bu olaya sadece, o günlerde Mustafa Kemal'in içinde yaşadığı şartların karışıklığını belirtmek için dokunduk. O sırada Sivas'ta, Temsil Heyeti merkezinin daha batıya, meselâ Eskişehir veya Ankara'ya nakli de bahis konusuydu. Fakat bunda da fikir birliği yoktu. Meselâ Kâzım Karabekir, Temsil Heyeti'nin,

(1) Bu olay, Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* isimli eserinin 189-193 ve Ali Fuat Cebesoy'un *Millî Mücadele Hatıraları*'nda (s. 250) etraflı olarak anlatılır.

Kızılıрмаğın batısına geçmesinin kesin olarak aleyhindeydi (1). Halbuki mücadele, batıda geliştirecekti. Savaşlar Ege'de geliyordu. İşgal kuvvetleri de İstanbul'daydı. İstanbul hükümeti, Ferit Paşa zamanında Anadolu'ya silâhlı milis kuvvetleri göndermeye başlamıştı. Nitekim Sivas Kongresi'nin işlerini sona erdirişinden hemen 10 gün sonra Anzavur adında biri, Anadolu'da ve Saray adına ilk mücadeleyi açtı. Anzavur, bir Çerkezdi. Galiba jandarma neferliğinden gelen alaylı bir jandarma subayıydı. Fakat sarayda bazı kimselerle yakından tanışıyordu. Saray, onu Çerkez ve Gürcülerin de yaşadığı Marmara bölgesinde Millî Hareket'e karşı mücadeleye sevketti. Saraydan beslenen, zor görünce kaçıp, kolay şartlar bulunca kanlı şımarıklıklar yapan bu basit zorba, başına topladığı ıpsız sapsızlarla o bölgelerde, hilâfet ve saltanatı korumak adına birkaç defa talihini denemiş ve bazen tehlikeli durumlar yaratmıştır. İşte bu maceraların ilki 22 Eylül 1919'da başladı.

Böylece, her şey, batıda hallolacaktı. Kaldı ki yeni seçimler sonunda Mebuslar Meclisi de İstanbul'da toplanacaktı. Yalnız bu zorunluk bile Temsil Heyeti'nin mümkün olduğu kadar batıda çalışmasını gerektiriyordu.



TEHLİKELİ İŞARETLER!..

Şu Sivas günlerinin gaileleri bu kadarla da bitmiyordu. Konya taraflarında, Bozkır'da ilk defa isyan hareketi görüldü. Bu isyanlar hep Halifeyi koruma bayrağı altında başlıyor ve herhalde bir merkezden

(1) «Temsil Heyetine:

Millî kuvvetleri temsil eden yüksek heyetin, değil Anakara'ya, hatta Sivas'ın batısına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü, Doğu Vilâyetlerinin Kuva-yı Milliyesini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu vilâyetlerin, öteden beri her teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca...»

«Temsil Heyeti'nin Sivas'tan Garba geçmemesi fikrinde olduğumu arz ederim.»

besleniyordu. Adapazarı, Akyazı, Sapanca gibi bölgelerde ise açıkça İstanbul'dan gönderilen ajan ve paralarla Padişaha bağlılık gösterileri başladı. Müşterek formül şuydu:

«Mustafa Kemal Paşayı, Padişah makamına kabul edemeyiz!»

Ekim ortalarında bu hareket Sivas'ta, hem de pek nazik şartlar içinde kendini gösterdi. Sivas'ın ileri gelenlerinden 160 kişinin imzasını alan, kendi imzasının başına garip unvanlar ekleyen, Şeyh Recep adında biri, Padişaha sadakat telgraflarıyla Sivas postanesini âdeta işgal etti.

O sırada Mustafa Kemal, Amasya'da bulunuyordu. Damat Ferit Paşa Kabinesinin devrilmesiyle iktidara gelen Ali Rıza Paşa hükümeti, Bahriye Nazırı Salih Paşayı Mustafa Kemal'le temas etmek üzere Anadolu'ya göndermişti. Konuşmalar Amasya'da yapılıyordu. 2 ekimde başlayan müzakereler iki gün sürdü. Olumlu protokoller düzenlendi. Önemli noktalarda görüş birliğine varıldı. Hattâ yeni Mebusan Meclisi'nin gerekirse Anadolu'da toplanması gibi, Mustafa Kemal'in pek önem verdiği bir konu üstünde bile bir hazırlık kararına varıldı. Her şey, halk efkârında İstanbul ve Sivas çatışmasını yatıştıracak, dolayısıyla Milli Hareket'in İstanbul'ca da tanınmış olduğu havasını yaratacak şekilde yürüyordu. Mustafa Kemal memnundu. Salih Paşaya, halk ve Temsil Heyeti arasında millî bir dayanışmanın hâkim olduğu teminatını vermeye çalışıyordu. Bu nokta çok önemliydi. İşte tam o sırada, hem de Sivas'tan Şeyh Recep'le arkadaşları, temsil ettiklerini ileri sürdükleri halk adına Amasya'da Salih Paşaya, İstanbul'da Saray'a sadakat ve Mustafa Kemal'e tehdit telgrafları çektiler. Hattâ İstanbul telgrafhanesi idarecilerine de şöyle bir tehditte bulundular:

«Umumun dilinden ve memleketle milletin selâmeti namına Padişahımıza çektiğimiz bu telgrafları yerine ulaştıramayan, din ve devlet hainidir. Kan dökülmesine sebep olacaktır. Bunları Padişahımıza duyurmak için azmimiz kâttir. Cevap bekliyoruz».

Salih Paşaya yazılan telgrafta, Mustafa Kemal şöyle gösteriliyordu:

«Memleketimiz bulunan Sivas'tan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namıyla kurulan Kongre Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, etrafa Padişahımızın güvenini taşıdığını yayarak, memleketimizde, suçlarını gizlemek isteyen küçük bir azınlığın katılmasıyla, kendilerini millî iradeyi temsil ettikleri suretinde gösteriyorlar.

Halbuki, şanlı Halifemiz, Sevgili Padişahımıza her suretle itaatli ve bağlı olmamız, dinimizin icabı olduğundan...»

Mustafa Kemal'e çekilen tehdit telgrafı daha sert ve kesindi:

«Amasya'da Mustafa Kemal Paşaya;

Ahâlimiz, Padişah ve hükümet eskârını bizzat Salih Paşadan veyahut güvenilir bir insandan işitmedikçe, aradaki ihtilâfa halledilmiş nazarıyla bakmayacaktır. İki yoldan birini seçmek zorunda bulunduğunuzu arz ederiz».

İmza: Şeyh Recep! Ve telgrafın açık manâsı şuydu:

«— Sen orada Salih Paşa ile konuşup, onunla anlaştık ve İstanbul hükümeti ile müşterek kararlara vardık desen bile, sana inanmayız!»

Şeyh Recep'le arkadaşlarının kafalarında yerleşen ve onlara artık bir olupbitti gibi görünen ikinci yola gelince, tabii o da belli:

«— Ya sen aradan çekilirsin ve biz Padişahımızla, onun adamlarıyla karşı karşıya kalırız. Yahut da senin arkandan gitmeyiz. Sonunu sen bilirsin...»

Bu iş nasıl olacak mı dersiniz? Onun cevabı, İstanbul postanesi idarecilerine çekilen telgrafta var:

«— Padişahla aramıza giren, din ve devlet hainidir. Aramızdan çekilin, yoksa kan dökülecektir...»

Zaten Şeyh Recep'le arkadaşları bir taraftan Saray'a ve Salih Paşaya bağlılık, Mustafa Kemal'e de tehdit telgrafları çekerken, bir taraftan da Salih Paşayı makine başına çağırırlar:

«Aylardan beri memleketimizde olup biten hali anlamak ve meselenin mahiyetini öğrenmek üzere Sivas'a gelmenizi,

mülk ve milletin menfaati namına istida ederiz. Makine başına teşrihinizi cümlemiz kemâli ubûdiyetle (tam bir kullukla) istirham eyleriz».

(18 ekim 1919. Ulema, Eşraf, Tüccar, Esnaftan 160 imza ve mühür)

Sivas zaten Sivas Kongresi'ne de katılmamıştı. Bütün vilâyetlerin ve sancakların temsilcilerinden kurulacağı hesaplanan kongre, ancak 31 kişiyle toplanabilmişti. Bunlar da ancak 18 kadar vilâyeti temsil ediyordu. Sivas'tan ise sadece Rasim Bey kendiliğinden kongreye katılıyordu. Yani, Sivas'ta durum zaten biraz askıdaydı. Bu sebeple, Sivas'tan çekilen bu telgraflar kendisine teslim edildiği zaman, Amasya'da Mustafa Kemal'in duyduğu hiddeti, kafasında esen fırtınaları anlamak kolaydır:

— Yoksa Sivas elden kaçıyor mu?

Niçin olmasın? Yarın, hattâ belki o anda, ulema, eşraf, tüccar, esnaftan bu 160 kişi sokaklara dökülebilirler. Başlarında Şeyh Recep, bir yeşil bayrak açarak tekbirler, tehlillerle hükümete yürüeyebilir. Tıpkı daha sonraları Menemen'de Derviş Mehmet'in yaptığı gibi. Hükümeti basarlar. Telgrafhaneyi işgal ederler. Peşlerine hesapsız gafil-ler takılabilir. Ve sonra belki de birtakım mızraklara takılmış birtakır başlar... Evet niçin olmasın?..

Mustafa Kemal, Büyük Nutkunda bu gerçeği şöyle anlatır:

«Biz bütün memleketi ayıltmak ve aydınlatmakla uğraşıyoruz. Fakat düşmanlarımız da bize karşılık her yerde ve hattâ bizzat bulunduğumuz ve her suretle hâkim olduğumuz Sivas şehrinde bile, habisliklerini yaptıracak alçak vasıtalar bulmakta muvaffak olabiliyorlar.

Bütün ikazlarımıza rağmen, şahsen kaybolur kaybolmaz Sivas'taki zevatın görülen dalgınlığı, her yerde ne kadar kayıtsızlıklar ve müsamahalar vuku bulmuş olduğuna çok güzel bir misal teşkil eder».

Olay dışarıdan ve İstanbul'dan tertip ediliyordu. Nitekim o zamanlar «İngiliz Dostları Cemiyeti» isimli garip bir teşkilâtın başına geçip. emirleri ve parayı İstanbul'da İngiliz Gizli Teşkilâtı'nın başla-

rından biri olan Rahip Fro'dan aldığı anlaşılın Sait Molla adında düzcübay bir sarıklı şahıs, bu mesele üzerinde Papaza şöyle yazar:

«Sivas vakasını (olayını) nasıl buldunuz? Biraz dağınık, ama düzelecek...» (1).

İşte Sivas'tan bu telgraflar çekilirken, Salih Paşa ile maiyeti Amasya'ya gelmiş bulunuyorlardı. Mustafa Kemal, onları şehrin dışında, kendisinin de başında bulunduğu kalabalık bir halk kitlesiyle, törenlerle karşılıyordu. Bütün gayreti, kendisinin ve halkın Milli Direniş Hareketi'nde beraberliğini göstermekti. Ama ne çare ki, İngiliz casus teşkilâtının adamlarıyla, onlara katılan yerli gafiller, memleketin hemen her yerinde kendilerine, saltanatı ve hilâfeti korumak bayrağı altında diledikleri kadar taraftar bulabiliyorlardı. Saltanat ve hilâfetin, bu yabancı casuslarla, onların yerli uşakları tarafından kurtarılması şeklinde beliren garip vaziyetin, Mustafa Kemal'in kafasında daha o günlerden bazı şüpheler ve kararlar doğurmuş olması mümkündür.

Nitekim bir taraftan Sivas'ta bu olaylar kışkırtılırken, diğer taraftan Konya taraflarında, Marmara bölgesinde, Kocaeli, Sakarya havalisinde tahrik ve isyan hareketleri alabildiğine geliştiriliyordu. Bu konularda, meselâ gene şu Sait Molla'nın Rahip Fro'ya yazdığı 2.10. 1919 tarihli mektubundan şu satırları okuyalım:

«Aziz dostum;

Verilen 2.000 lirayı Adapazarı'nda Hikmet Beye gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra verimli neticelerini elde edeceğiz, vs...»

Bu satırlar, sistemli bir casus ve tahrik teşkilâtının bütün belirtilerini vermektedir (2). Bir taraftan tahrikler bu şekilde hızlanırken diğer taraftan, Anzavur baskınları gibi fiilî hareketler de tertipleniyor, geliştiriliyor. Meselâ İstanbul'da kurulan ve «Nigebân Grubu» adını taşıyan subaylar grubundan Marmara kıyılarına elemanlar gön-

(1) *Büyük Nutuk.*

(2) *Nutuk*, s. 17 (1927 baskısı).

derilmekte olduğu, hattâ bunlardan 30 kadarının, bu ecnebi işgaline zemin hazırlamak üzere Samsun havalisine de çıkarılacağı haberleri Sivas'a varmıştı.

Amasya'da Mustafa Kemal'le Salih Paşa ve arkadaşları arasındaki konuşmalar, bu gailelere rağmen, gene de bazı olumlu sonuçlara vardırılabilirdi. 5 protokol düzenlendi. Bu müzakerelerde ve zabıtlarda Mustafa Kemal'in amacı, tek cümlede özetlenmiştir:

«Millî Teşkilâtın ve Temsil Heyeti'nin, Merkezî Hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasi varlık olduğu ve müzakerelerin resmî neticelerine, iki tarafça da resmen riayet edilmesi gerektiğini taahhüt ettirmek...»

Mustafa Kemal, Amasya'da bu gayesini, kâğıt üzerinde olsa bile, elde etmiştir. Bu protokollerde; Misâk-ı Millî hudutları, Trakya'nın Türkiye'den ayrılmayacağı, yabancı ve azınlıklara millî hâkimiyeti zedeleyecek imtiyazlar-tanınmaması, toplanacak Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması ve fakat buna imkân hâsıl olmazsa, Anadolu'da ve hükümetin münasip göreceği bir yerde içtimaı, ancak bu Meclisin millî iradeyi hâkim kılmasının şart olduğu gibi hususlar yer aldı. Bundan başka, ileride ve Meclis toplandıktan sonra Temsil Heyeti'nin lağvı ile onun yerine geçecek ve onun vazife ve yetkilerini tespit edebilecek daha geniş bir kongrenin toplanabilmesi üzerinde de, sınırları pek belirli olmasa da bazı kayıtlar konuldu. Bu, şu demektir ki, Meclis toplansa bile Mustafa Kemal, bir siyasi yüksek kontrol cihazını elinde tutacaktı. En önemli madde, İstanbul hükümetinin, Temsil Heyeti'nin rıza ve muvafakatı olmadan, kendi başına bir sulh müzakeresine girişmeyeceği maddesiydi (1).

Gerçi Temsil Heyeti'nin geleceği bir meseleydi. Temsil Heyeti'nin durumu ve yetkileri gibi, geleceği hakkında da kesin görüşlere varılamamıştı. 16 kasım 1919 günü Sivas'ta yapılan bir Temsil Heyeti toplantısında, ortaya bazı çatışma noktaları çıktı. İstanbul Kabinesinde Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa Kabinede, Anadolu'daki

(1) İstanbul'un işgalinden (16 mart 1920) sonra iktidara getirilen Ferit Paşa hükümeti, Sevr Antlaşması'nı imzalayacaktır.

Temsil Heyeti'nin bir nevi temsilcisi gibi hareket edecekti. Fakat bu temsilcilik işi pek yürümedi. Belliydi ki, Anadolu hareketi henüz pek anlaşılmamıştı. Kuva-yı Milliye anlamı, hattâ Kuva-yı Milliyecilerde bile henüz gerekli kabulü ve yerleşikliği bulamamıştı. Meselâ Sivas Kongresi'ne İstanbul temsilcisi olarak katılanlardan Kara Vasıf Bey, Mebusan Meclisi'nin toplanma yeri üzerinde görüşlerini Mustafa Kemal'e şu cümlelerle yazabiliyordu:

«Meclisi Anadolu'da toplamak fikrinden vazgeçmek bir vatan borcudur. Eğer Meclis Padişaha husumet ilân ederse, Anadolu halkı kimin arkasından gider? Kuva-yı Milliye'nin mi? Yani, Kuva-yı Milliye'ye mi tâbi olsun?..»

(19 kasım 1919)

Bu yazıda Kuva-yı Milliye anlamını ve güvenini zedeleyecek bir anlam vardır. Halbuki Anadolu'da Millî Mukavemet, ilk ağızda bir Kuva-yı Milliye hareketiydi. Öyle olması lâzımdı. Merkezî hükümet, bu mukavemeti benimsemediğine göre, Anadolu'da er geç bu direnişi teşkilâtlandırmak, vergi ve asker almaya, kanunlar çıkarmaya yetkili bir teşkilât, kısacası bir hükümet kurmaktan başka akla ne gelebilirdi? Fakat ne var ki, değil bir hükümet teşkili, Mebusan Meclisi'nin Anadolu'da toplanması fikri bile, hem de Millî Hareketin bazı önderleri arasında şiddetle yadırganabiliyordu.

İşte bu hava içinde Sivas'ta, Temsil Heyeti üyelerinin ve bu arada, yukarda adı geçen Kara Vasıf Beyin katıldığı toplantıda, bu mesele ortaya konuldu. Sınırları belirsiz olmakla beraber iki kademeli bir karara varıldı:

1 — Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması ile bu Meclisin teşriî görevini tam bir serbestlik ve emniyet içinde yapmakta olduğunun belli olacağı güne kadar Temsil Heyeti, şimdi olduğu gibi dışarıda kalarak milli vazifesini yapmaya devam edecektir. Ancak bütün vilâyet ve sancaklardan davet edilecek temsilciler, Eskişehir yakınında toplanarak, durum ve Mebusan Meclisi'nde seçilecek çalışma yolu kararlaştırılacak ve Temsil Heyeti kuvvetlendirilecektir. Toplantı ve sonunda Temsil Heyeti Anadolu'da kalacak ve mebus seçilmiş olan diğer zatlar İstanbul'a gideceklerdir.

2 — *Mebusan Meclisi'nin tam emniyet içinde bulunduğu belli olunca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin umumî kongresi davet olunarak Cemiyetin (ve bittabî Temsil Heyeti'nin) durumu hakkında karar verilecektir.*

Burada Mustafa Kemal'in ileriye atabildiği adım sadece, Temsil Heyeti'nin «Batıya intikalini», yani Sivas'tan daha batıda bir yere naklini sağlamaktan ibarettir. Yukarda öngörülen kademeli toplantıların ise, yapılamadığını kaydetmeğe bile hacet yok. Fakat Mustafa Kemal bu kararlara dayanarak ve Temsil Heyeti Reisi sıfatıyla mebusları aydınlatmak için yayımladığı tebliğ ve talimatta şu ihtimali açık olarak belirtmiştir. Çünkü Mustafa Kemal, işin nereye varacağını sezebiliyordu:

«Memleketimizin tamamlığını ve istiklâlimizin korunmasını azimle isteyecek ve savunacak olan Mebuslar Meclisi'nin dağıtılması ve üyelerinin tevkifi ve sürülmesi imkân dahilindedir...»

Nitekim olaylar, onun bu ileriye görüşünü, çok geçmeden doğrulayacaktır.

*
**

Ama asıl önde gelen mesele şuydu ki, Sivas, yeni gelişmelerin hareket alanlarından artık çok uzakta kalmıştır. «Temsil Heyeti'nin garba intikali» artık ön planda gelen bir zaruret halini almıştır. Sivas'tan daha ileriye gitmemek, Kızılıрмаğın batısına geçmemek gibi görüşlerin artık hiç bir değeri ve dayanağı yoktur. İstanbul'da açılacak Mebusan Meclisi'nin yeni meseleler getireceğinden başka, Ege'de Kuva-yı Milliye de gelişmektedir. Güney Anadolu'da Çukurova, Antep ve havalisi ateşler içindedir. Anadolu'nun batısında sinsi isyanlar hazırlanmaktadır. Sivas'ta bocalayacak bir Temsil Heyeti, artık olayların dışında kalmaya mahkûmdur. Mustafa Kemal'in ise, olayların dışında ve havada kalmaya, ne niyeti, ne tahammülü vardır. O halde kımıldamalı. Hulâsa, ona yeni bir yolculuk görünmektedir: Ankara yolculuğu...

Mustafa Kemal 22 aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya hareket eder. Sahne şudur:

«Sivas'tan üç açık otomobille, fakat karlı bir günde hareket edildi. Otomobillerin ikisi dolma tekerlekli, yalnız biri normal lastikliydi. Bu son otomobilin lastikleriyle yolda lâzım olacak benzin de, Sivas Amerikan Mektebi İdaresi'nden ve birtakım formalite ve haysiyet kaygıları, bir formüle bağlanarak «hediyeye» şeklinde sağlanabilmiştir» (1).

Gerçi Sivaslılar onları, kalabalık, hareketli gösterileriyle uzun mesafelere kadar uğurladılar. Fakat hareketten önce ve Temsil Heyeti'nden Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında belirttiğine göre, en önemli mesele gene para ve geçim sıkıntısıdır. Kansu şöyle anlatıyor:

«Yarın hareket ediyoruz. Bildiklerle vedalaştık. Fakat bütün mevcut paramız, yol için ancak 20 yumurta ve bir okka peynir, 10 ekmeğe kifayet ettiğinden bunları aldık» (2).

Görülüyor ki hava, hiç de elverişli değildir. Vefa beklenecek çevreler de yoktur. Ve bu beyanlara göre eğer mevcut paralarını harcıyıp son nevalelerini de Sivas'ta yesclerdi, sonra orada belki de tam bir açlık içine gömüleceklerdi.

Bu nedenle Mazhar Müfit Kansu, günlerden beri para peşindedir. Sivas Osmanlı Bankası Müdürünü tanır. Ondan borç istemiştir. Ama ortada evvelâ bir tüccar kefil yok. Sonra da banka müdürü son günlerde evinden çıkmaz, bankaya gelmez. Hasta haberini gönderir. Karargâhtakiler kıvrınmaktadırlar. Hareket gününün arifesinde müdür gene bankaya gelmemiştir. Evinde hastadır. Ertesi sabah hareket edilecektir ve 20 yumurta ile bir okka peynir ve ekme hazırlanmıştır. Fakat sonra?..

Gece Bay Müdür'e etkili bir rica haberi daha gönderilir. Lütfen zahmetleri, sabah erkenden bankaya mutlaka teşrifleri ve dostluk müzaheretleri bir daha rica edilir. Bir taraftan kafile harekete hazırlanır-

(1) Vehbi Cem Aşkun: *Sivas Kongresi*, s. 175-177.

(2) Mazhar Müfit Kansu'nun hatıraları: *Türk Tarih Kurumu*, cilt I.

ken, Bay Müdür nihayet bankaya gelir. Mazhar Müfit son ricalarını tekrarlar. Ne olursa olur. Müdür muameleyi yapmaya başlar. Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit borçlandırılır. Karargâhtan Yüzbaşı Bedri Bey de tüccar sıfatıyla ve kefil olarak evraka imzasını atar! Bankadan 1.000 lira alınır. «Bu muameleler, hareketten ancak beş dakika evvel bitebilmiştir» (1). Beş dakika sonra kabile, Sıvaslıların coşkun uğurlamaları, dostluk, sevgi, heyecan ve bağlılık, destek gösterileri, yahut da pek çeşitli duyguları arasında yola koyulur. Sıvas'tan ayrılır.

Sıvas ve Sıvas günleri artık arkada kalmıştır. O günler ki, Mustafa Kemal'in galiba, ya hiç unutmadığı, ya pek hatırlamak istemediği günlerdir.

Fakat biz bu yolculuğun hikâyesinden önce şu Kuva-yı Milliye hareketini görmeliyiz. Çünkü Türk Millî Kurtuluş Hareketi'nde bir Kuva-yı Milliye devri vardır. Ankara Büyük Millet Meclisi kurulmadan önce, asıl Güney cephelerindeki destanî mücadeleleriyle, hakikî bir halk hareketinin karakteristik misallerini vermiş, millî mücadele edebiyatına, bu destanî tecellileriyle hatırasını işlemiştir...

(1) Vehbi Cem Aşkun: *Sıvas Kongresi*, s. 175-177.

K u v a - y ı M i l l i y e

Millî Mücadele'de Kuva-yı Milliye kavramını, hem bir teşkilât fikri, hem bir halk hareketi olarak iki yönde ele almak lâzımdır.

Çünkü, teşkilât fikri ve disiplin dışında bir Kuva-yı Milliye ruhu, ancak bir edebiyat konusudur.



IV

BİR TEŞKİLÂT FİKRİ VE BİR HALK HAREKETİ!..

Millî Mücadele'nin hikâyesinde Kuva-yı Milliye kavramını iki ayrı yönden ele almak gerektir. Bu yönlerin biri, bir teşkilât fikridir. Bu teşkilât fikri, çeşitli gelişmeler sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti şekline ulaşır.

İkinci yön, "bir Halk Hareketi'dir. Bu hareket, çeşitli saldırılar, can ve yurt tehlikeleri karşısında halk'ın, kendi içinden beliren bir savunma çabasıdır. Bu çaba, yersel veya bölgesel davranışlar, silâhlanmalar, gruplaşmalar ve direnişler şeklinde, 1919 haziranı ile 1920 sonları arasında, Millî Mücadele'nin anılarına karışır. Bu hareketler, bazen kahramanlık sahneleri kaydetmiştir. Bazen, Çerkez Etem, Demirci Efe hareketlerinde görüldüğü gibi, sonunda kendi içinde bozularak, soysuzlaşarak kendi kendini yemiştir. Güney cephelerinde, meselâ Gaziantep'te ise bütün ölçüleri aşan yüceliklere ulaşarak bir destan şeklinde İstiklâl Savaşı tarihine mal olmuştur...

Bir teşkilât fikri olarak Kuva-yı Milliye, ilk formülünü Erzurum Kongresi Beyannamesinin ikinci maddesinde buldu:

«Kuva-yı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeti hâkim kılmak esastır».

Bu formül, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'indir. Bu formül ve karar Anadolu'da, açık, kesin ve millî ölçüde bir teşkilâtlanma fikrini ortaya kor. Bu fikrin, nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne ulaşan gelişmeleri, daha ileride ve yeni devletin doğuşu bölümünde incelenecektir.

Bir halk hareketi olarak Kuva-yı Milliye'nin hikâyesine gelince? Şimdi biraz bunun üzerinde duralım.

HALK HAREKETLERİNDE PSİKOLOJİK FAKTÖR

Silâhlı halk grupları, örneğin çeteler, elbette ki ordu demek değildir. Orduda asker vardır. Asker; gelenekleri, yerleşmiş kurallarıyla, belli bir düzen içinde, kendi iradesine bağlı olmayan zorunlu bir görev yapar. Bu kurulu düzen Ordu'dur. Ordunun hiyerarşisi vardır. Kanunları, nizamları vardır. Orduda Er'in özel kişiliği erir. Erler standartlaştırılır. Orduda kişiler değil, kumanda zinciri ve kademeleri çalışır.

Halbuki gönüllü halk kuvvetlerinde Ben'lik Duyguları kollektif ruhtan daha üstündür. Kişisel davranışlar, şöhret kaygıları, kıyafet, gösteriş, sivrilmek, eski çevresinin üstünde görünmek eğilimleri gibi ilkel, fakat itici ruh halleri hâkimdir. Bunlar halk birliklerini ordudan ayırır. Orduda kahramanlık gayretleriyle de olsa saftan ayrılmaz. Hareketli, oynak zekâlı ve tek başlarına kararlar vermeye kabiliyetli erleri yerine, kumanda birliğine bağlı askerler, bizim eski orduda aranan tiplerdi.

Çete gruplarında ve örneğin Kuva-yı Milliye topluluklarında, kişiliğini belirtmek, üstünlük ve önderlik çabaları, rekabetler, iç çatışmalar, topluluk ve disiplini dışında durmadan işler.

Mustafa Kemal, bu türlü Kuva'yı Milliye tertiplerinin, Millî Mücadele'nin düğümlerini çözmeye yeterli olmadığına daima inanmıştır. Mustafa Kemal, çeteciliğin, daima dışında kalmıştır. Mustafa Kemal'de, çeteciliğe övgü yoktur. Olayların ortaya attığı yersel direnişleri elbette ki izlemiştir. Bunları, gereği kadar değerlendirmiştir. Ama onun halka dönüş, halka dayanış anlamlarından, daima teşkilâtlı bir ordu hareketini kastettiği ve bir an önce muntazam orduya geçmek ve onu kuvvetlendirmek gayreti içinde olduğu görülür. Denebilir ki Mustafa Kemal şu harcîâlem manâsıyla, hiç bir zaman Kuva'yı Milliye olmadi. Çetecilik, sevmediği bir işti. Bu konu daha ileride, Millet Meclisi Hükümeti ve Ordu bahsinde işlenmiştir. O, daima Ordu'nun, Silâhlı Kuvvet'in, Halk'ın en üstün teşkilâtı olan Devlet'in malı olmasını istiyordu. Onun için düzensiz Kuva-yı Milliye, yalnız geçici değil, aynı zamanda, kesin sonuç alamaz bir güctü.

EĞE CEPHESİNDE İLK HALK HAREKETLERİ

İzmir'in işgal tarihi olan 15 mayıs 1919'dan, mayıs sonuna kadar Yunanlıların, deniz ile, Aydın, Ödemiş, Salihli çemberi içinde ilerlediklerini daha önce kaydetmiştik. Şimdi bu hat üstündeki ilk direnişleri, yani Kuva-yı Milliye hareketlerini görelim. Ancak şunu da belirtelim ki, bu direnişler, zayıf ve dağınık olsa da, daima bölgedeki askerî birliklerin desteğiyle yürümüşlerdir. Bu sebeple Kuva-yı Milliye'den önce, Ege bölgesindeki askerî birliklerin, İzmir'in işgali sırasındaki durumuna kısaca göz atmalıyız. Çünkü bölgenin bu askerî teşkilâtı, Kuva-yı Milliye hareketleri boyunca, hiç bir zaman tamamen dağılıp ortadan kalkmamıştır. Bu teşkilât kademeleri ve kumanda kadrosu ile, Kuva-yı Milliye'nin yönetiminde, daima esaslı bir rol oynamıştır.

Mütareke ile beraber ordunun terhis edildiği, askerî depoların kamalarının çıkarıldığı, kalelerin, yani tahkimli mevkiilerin düşman işgali ve kontrolü altına geçtiği malûmdur (1). Onun için, İzmir'in işgali sırasında Ege bölgesindeki askerî teşkilâtı, zayıf bir kadro perdesi olarak almak yerinde olur.

İzmir işgalinden önce Batı Anadolu, XVII. Kolordu bölgesiydi. Bu kolordunun Dünya Savaşı içindeki esas görevi, herhangi bir düşman çıkartmasına karşı, kıyıların ve bölgenin savunmasıydı. Kolordu merkezi İzmir'di. Kolordunun beş tümeni vardı. 56. Tümen; İzmir, Urla, Ayvalık kıyı bölgesine dağılmıştı. 57. Tümen; Aydın'da üslenmişti. 23. Tümen; Afyonkarahisar'da, 61. Tümen; Balıkesir'de bulunuyorlardı. Bu son tümenin iki alayı Bandırma'da (189., 190.), bir alayı da Balıkesir'de (18.) yerleşmişti. 55. Tümen; Tekirdağ'da bulunuyordu.

İzmir işgali sırasında İzmir'de 56. Tümen'in 174. ve 173. alaylarından ancak birer taburla bir süvari bölüğü vardı. Fakat mütareke-

(1) İlerde ve Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan sonra muntazam ordu bahsi ele alınırken, mütarekenin orduda tatbikatına ve ordu durumuna ayrıca yer verileceği için burada yalnız Ege bölgesine ait kısa izahlarla yetineceğiz.

den sonraki terhisler ve kaçaklar dolayısıyla alaylarda ortalama ancak 600 kadar silâh bulunuyordu. Müstahkem mevkilerle topçu kuvvetlerini ise yok saymak doğru olur. Moral kuvvete gelince? Hesapsız yokluklar altında yıllarca süren bir savaştan ve hele bu savaşın yenilgiyle sona erişinden sonra, ne şartlar altında olursa olsun yeni bir savaşın, heves ve heyecanla karşılanamayacağını kabul etmek gerekir.

Kuva-yı Milliye'yi ortaya atan halkın ruhî durumuna gelince? Şartları realist ölçülerle işleyen her araştırmacı için bu alandaki bilgiler, belgeler, elbette ki iç açıcı değildir. Gerçek şuydu ki, millet savaşı istemiyordu. Zaten Mustafa Kemal'in ve Ankara'nın böyle bir ortamdan savaştı bir güç ve moral çöküntüleri gittikçe düzelen bir millet çıkarıp Millî Mücadele'yi zaferle sonuçlandırabilmesindeki başarıyı değerlendirebilmek için, bu durumu olduğu gibi görmek, daha doğru olur.

İstilâ tehlikesine maruz bölgelerdeki halk kitlelerinde çoğunluğun ilk tepkisi, her ne pahasına olursa olsun kan dökülmemesiydi. Muntazam bir istilâ ordusu karşısında silâhsız, teşkilâtsiz, ordusu çökmüş, kaleleri teslim edilmiş, yorgun bir halkın bu ruh halini anlamamak kabil değildir.

Ege havalisinde Millî Direniş'in ve Kuva-yı Milliye Hareketi'nin en gayretli unsurlarından biri olan Albay Bekir Sami Bey, o zamanki ruh düşkünlüğünden açık örnekler verir. Meselâ İzmir işgalinden sonra «Akhisar halkının maneviyatını kuvvetlendirmek ve bir Millî Direniş çekirdeği meydana getirmek» için Akhisar'a giden Bekir Sami Bey, başta kaymakam olmak üzere, kasabanın bütün ileri gelenleri önünde gerçekçi, heyecanlı açıklamalar yapar. Bu beyanları, İzmir'de işgale şahit olan Albay Kâzım (Özalp) taze ve canlı görgülerle tamamlar. Fakat orada bulunanlar namına bir zatın sözleri kısaca şunlardır:

«Biz âciziz. Bu gibi şeyleri yapmak elimizden gelmez. Hükmüt bir şey yapmazsa, asker getirmezse, bizim için Yunanlılara baş eğmekten başka çare yoktur» (1).

(1) Ali Fuat Cebesoy'un hatıraları, c. I, s. 128-129.

Bu sözler elbette ki bütün Akhisar halkının duygularını yansıtmazdı. Fakat halkın savaştan yıldığını da gösteriyordu. Moral kuvvetini uyanması için yapılacak çalışmaların zorluğunu, fakat büyüklüğünü belirtiyordu.

Aynı gün, İzmir çevresinde bulunan Rauf Beyden (Orbay) bir mektup gelmişti. Rauf Bey de bu mektubunda «algılarının iyi olmadığını, Aydın taraflarına geçmek mecburiyetinde kaldığını bildiriyordu. Gene o sırada, Albay Bekir Sami Beyin anlattığına göre, kendilerine 1.000 süvariyle 1.000 piyade gönüllü temin edeceğini söyleyerek, Bekir Sami Bey ve arkadaşlarını kendi nahiyesine götüreren Karasmanoğlu Halit Paşa (1), kafilenin istenilen yere varmasından bir süre sonra;

«Halkın maneviyatının bozuk olduğunu, yapılacak bir şey olmadığını, halkın kendilerini istemediğini ve oradan hemen çıtıp gitmenin hayırlı olacağını...»

söyleyerek, kafileden ayrılmıştır. Kafile pek güçlkle Akhisar'a döner. Fakat oradaki vaziyet daha bozuktur. Gene Albay Bekir Sami Beyi dinleyelim:

«Akhisar'da daha fena bir muamele karşısında bulunduğumuzu anlıyorduk. Bize hiç kimse ne yiyecek, ne de yatacak yer verdi. Ne kaymakam, ne jandarma, ne memurlar, ne de eşraf yanımıza geldiler. Nihayet hamiyetli bir jandarma eri. Hatır için bir lokantadan biraz yemek bulup getirdi. O gün yanımıza Manisa'dan bir rapor getiren Yüzbaşı Rasim (Topçu) geldi. Bize katıldı. Biz de taraftarlarımızın bir kişi arttığını görerek çok sevindik».

Akhisar taraflarındaki vaziyet, başka taraflardan daha iyi değildi. Meselâ İzmir'de Redd-i İlhak Cemiyeti kurucularından olup işgalden sonra Aydın'a giden Ş. Oğuz Alpkaya, orada halkın bazı ileri gelenleriyle direniş konusu konuşulurken söylenenleri yazar. Aydın'dan

(1) Sivil bir Paşa olan ve iyi niyetle bir şeyler yapmak isteyen bu zat, o günün gecesi çiftliğinde şehit edilmişti.

Yunanlılara, hattâ 12 kişilik bir heyet bile gitmişti. Kan dökülmesini önlemek için... Ş. Oğuz Alpkaya, orada da direniş teşviklerine karşı söylenenleri, konuşanların adlarını da vererek nakleder:

«Siz buraya gelmişsiniz. Topal eşekle kervana karışmak istiyorsunuz. Elinizde neyiniz var? Karşısına çıkacağınız kuvveti biliyor musunuz? Topla, tüfekle gelen, İzmir'i zaptedip, Aydın'a, Manisa'ya Ödemiş'e, Salihli'ye vesair istikametlere doğru ilerleyen koca bir orduya karşı elinizde, bir kıcı kırık tüfeğiniz bile yok. Biz bu durumda bir şey yapamayız. Ortada bir hükümet var. O bir şey yaparsa yapar. Yapmazsa bizden bir yardım beklemeyin. Biz bir şey yapamayız ve istediklerinizi de veremeyiz. Nereden geldiyseniz oraya dönün. Bizim de başımızı belâya sokmayın» (1).

Ama şu da var ki, az sonra Kuva-yı Milliye, gene bu «Biz bir şey yapamayız, biz bir şey veremeyiz, geldiğiniz yere gidin» diyen insanların arasından çıkacaktır. Meselâ Salihli, meselâ Aydın, o toplar, tüfeklerle ilerleyen düşman ordusunun karşısına dikilip, aylar ve aylarca nice mücadelelere sahne olacaktır. İş; önder ve teşkilât meselesiydi. Bunlarsa er geç, elbette, ufukta görünecekti. Nitekim öyle oldu. Bir örnek verelim:

Çine'nin Madran dağlarında eşkıyalık yapan 21-22 yaşlarında Yörük Ali adında genç bir Efe, Aydın'da milliyetçi birkaç aydının verdiği kararla, onu dağ başındaki mağarasında bulan bir eski yedeksubay tarafından millî mukavemet cephesine kazanılmıştır. Yanında 5 kızarıyla dağda gezen şaki, sağdan, soldan toplanan gönüllülerle 11 haziranda Çine tarafından Yenipazar'a iner. Yenipazar'da kuvveti 41 kişiyi bulur. Aydın ve civarını işgal eden Yunanlıların, Atça ve Sultanhisar arasındaki Malkoç köprüsünde bir Yunan muhafız müfrezesi vardır (2). 15/16 haziran gecesi sabaha karşı Yunan muhafızları, Yörük Ali müfrezesinin baskınına uğrarlar. Sonuç şu olur ki,

(1) Ş. Oğuz Alpkaya: *Hatıralar*, Çankırı baskısı.

(2) Bu müfrezenin asker sayısı hakkında yazılanlar çelişmelidir. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayınlarında. Sayı verilmez. *Türk İstiklâl Harbi*, cilt II. Kısım I. s. 137.

Yunanlıların Malkoç köprüsü müfrezesinden, hemen kimse kurtulamaz. Bu ilk Kuva-yı Milliyet hareketlerinden biridir.

Şu anlatacağımız olay daha dokunaklıdır.

Malkoç başarısı çevrede direniş ruhunu kamçılar. Yörük Ali'ye yeni katılanlar olur. Hattâ bu arada 57. Tümen'den iki tabur kumandanı binbaşı (1) ile 10 kadar subay çeteyle birleşir. Etraftan da gelenler olur. Birkaç gün içinde 340 erkek ve 15 kadın olmak üzere 355 kişilik bir Kuva-yı Milliye müfrezesi meydana gelir. Bunlar haziran sonuna doğru Aydın yakınındaki Umurlu köyüne inerler, Malkoç'ta bir darbe yiyen, Atça'da taarruza uğrayan Yunanlılar, Nazilli'ye gönderdikleri kuvvetlerini geri çekerler. Aydın'da Albay Sarı Yanis ile Kurmay Albay Zafiriyos'un kumanda ettikleri, tam teçhizatlı, topçu ve süvari kuvvetleriyle takviyeli bir tugay vardır. Yerli Rumların teşkil ettikleri şımarık, fakat kalabalık milisler de bunların destekler.

Ama Umurlu'da bazı hazırlıklar vardı:

Umurlu'daki 355 kişilik Kuva-yı Miliye'nin şefleri, orada önce bir Savaş Meclisi kurarlar. Aydın'daki Osmanlı mutasarrıfı ile Yunan kuvvetleri kumandanlarına üç dilde (Türkçe, İngilizce ve Rumca) yazılmış bir nota gönderirler. İstedikleri; Aydın'ın boşaltılmasıdır. Bu notanın altına, efe, asker, sivil on beş Kuva-yı Milliyeci imza koyarlar. Ama Aydın boşaltılmaz.

26 haziran gecesi Umurlu'da hemen kimse uyumaz. Aylardan Ramazan'dır. Ve o gece, Ramazan'ın mübarek Kadir Gecesi'ne rastlar. Gün açılırken sabah namazı büyük cemaatle Umurlu Camiinde kılınır. Dağlar şafağın ilk altın ışıklarıyla uyanırken Umurlu müfrezesi yola düzülür.

Yörük Ali ve arkadaşları müfrezesinin 355 gönüllüsünden ancak 200 kadarı silâhlıdır. Geriye kalanlar, tabancalar, av tüfekleri, kamalar, bıçaklar, baltalarla silâhlanmışlardır. Umurlu'da bu olaylar gelişirken, Aydın çevresindeki Tepecik'ten, Kalfaköyü'nden, Menderes Köprüsü başından da asker ve sivil müfrezeler Aydın üzerine yürürler. 28 haziranda baskın genişler. 29 ve 30 haziran günlerinde etraf-

(1) Topçu Tabur Kumandanı Şumnulu Hakkı ve Diyarbakırlı Binbaşı Hacı Şükrü (sonra mebus).

tan, başka küçük müfrezeler de bunlara katılırlar (1). Sonuç şu olur: Beklenmedik yerlerden, beklenmedik cesaretle saldıran ve kuvvetleri bilinmeyen baskıncıların daha ilk silâh sesleriyle şhirde panik başlar. Fakat gene de çarpışmalar üç gün, üç gece sürer. Sonra Yunanlılar savaşmaktan ziyade çekilmenin kaydına düşerler. Sarı Yanis'le Zafiriyos tugayı şehirden çıkan yollara dökülür. Aydın kurtarılmıştır.

Gerçi bu müfrezelerin Aydın'ı ellerinde tutması mümkün değildi. Aydın terkedilir. Ama artık şeytanın ayağı kırılmıştır. Halka cesaret gelmiştir. Hele dağ köylerinde büyük bir kaynaşma başlar: Demek ki düşmanla çarpışılabilir!.. Kuva-yı Milliye'nin artık adı duyulmuştur. Dağlarda eşkıyalık peşinde dolaşan efelere, ovalarda bu işler olurken, yol kesip, adam haraca bağlamak artık yüz karası olmaya başlar. Teğmen Kadri'nin Erbeyli baskınını da bu arada saymalıdır. Davas dağlarında, Bozdoğan ve Karacasu çevrelerinde şekavete devam eden, ortalığı kasıp kavuran, zalim, güvenilmez, fakat güçlü bir şaki olan Demirci Efe'nin düze inmesi. Millî Mücadele'ye katılması da o günlere rastlar.

Demirci Efe, çeşitli şekillerde anlatılan sebeplerle Davas dağından, Bozdoğan dolaylarından kızanlarını peşine takıp Eskipazar tarafına iner. Yörük Ali'yle; efe âdetlerine göre karşılaşır. Ondan sonra Demirci Efe; Aydın, Nazilli, Denizli taraflarında, etrafında danışmanları, kurmayları, kumandanları ile bir Ortaçağ beyi gibi, hâkim olur (2). Zaman zaman Ankara'nın yardımına bile atlı (süvari) kafi-

(1) Kuva-yı Milliye'nin bu aydın taarruzu, Genckurmay Harp Tarihi Dairesinin c. II. kısım 1, s. 148-149 eserinde işlenmiştir.

(2) Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinin, Türk İstiklâl Harbine ait c. II, kısım 1, s. 199'da Demirci Mehmet Efe şöyle tasvir edilir:

«Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Beyin emrine verilen Demirci Mehmet Efe, Kuva-yı Milliye'de yeni bir devir açmıştı. Çünkü bu Efe, fizik ve karakter bakımından şahsında topladığı özellikleri ve savaşkanlık vasıflarıyla kısa zamanda çevresini idaresi altına alabilecek yaradılıştaydı.

Yalnız okuyan ve yazmasını bilmeyen, iradeli, çok cesur ve serkeş bir zeybek olarak yetişmiş buluan Efe, zamanla bütün zeybekler üzerinde itiraz götürmez bir nüfuz yaratmıştı.

Kuva-yı Milliye'ye katıldıktan bir süre sonra Hacı Şükrü'yü de bölgeden uzaklaştırmıştı. Bu suretle Demirci Mehmet Efe bütün Kuva-yı Milliye'nin komutanlığını cline almıştı.

leleri gönderir. Ankara'da Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal'e, «Biraderim Mustafa Kemal Paşa; evvelâ selâmlarla gözlerinden öperim...» sözleriyle başlayan mektuplar yazar. İstanbul Meclisi kapanmadan önce de orada, Meclis kürsüsünden ve bütün medeniyet cihazına hitabeden bir protesto mektubu, Celâl Bey (Bayar) tarafından okunur. Böylece bir zaman gelir ki Demirci Mehmet Efe:

«— Şu bizim Ankara'ya da söz anlatamıyoruz yahu, acep bir varıversem mi?»

gibi karanlık güdülere bile kendini kaptırır.

Çerkez Etem'le şüpheli ilişkiler kurmaya çalışır. Gücünün ve aklının sınırlarını aşıncaya kadar bu böyle sürer. Yörük Ali'ye gelince? Bu genç, basit, fakat birtakım iyi vasıfları olan halk sergerdesi, Millî Mücadele'nin sonuna kadar dürüst ve sempatik kalarak çalışabilmiştir. Hattâ Kuva-yı Milliye çeteciliğinin ve çetecilerinin, hem de pek kısa bir süre içinde o kadar bozulduğu, soysuzlaştığı günlerde bile... İşin bu cephesine az ilerde ayrıca değineceğiz. Menderes cephesi; Malkoç ve Aydın baskınlarıyla böylece kurulmuş olur (1).

*
**

Efe atak ve cüretkâr davranışlarıyla yalnız milis teşkilâtını değil, askerî birlikleri de nüfuz ve tesiri altına alabilmiş, daha sonraları subayların kullanma yerlerine karışacak kadar otoritesini artırmıştır.

Hatta 57. Tümen Kumandanı da Efe'nin tesiri altına girmek zorunda kalmış, neticede Demirci Mehmet Efe, asker ve sivil bütün idare mekanizmasını işleyemez hale sokmuştu. Bölgenin bütün kaynaklarına el koymuş, hiç kimseye hesap vermeyen, bölgenin tek komutanı haline gelmişti...»

(1) Bu kitabı okuyacak eski Kuva-yı Milliyecilerle, onların çocukları, yakınları, arkadaşları ve halkın rahmetine kavuşmuş olanların çevrelerinden Kuva-yı Milliye hikâyelerini dinlemiş olanlar, bu sayfalarda haklı duygularla, kendilerinin, babalarının, yahut kardeşlerinin savaşlarını, şahıs, yer, çete isimlerini arayacaklardır. Bu kitap bir tarih olmamakla beraber, onların bu duygularını değerlendirmemek mümkün değildir. Bu hareketlere az veya çok karışanlardan kimleri dinlemişsem, gene haklı olarak her biri, karıştıkları olaylar üstünde, kendileri için her detayı önemli uzun nakillerde bulunmuşlardır. Bunların bu kitaba sığdırılmasına bittabiî imkân yoktur. Fakat biz gene de hiç olmazsa başlıca mukavemet cephelelerinden sırası geldikçe bazı özetler vermeliyiz:

Menderes kıyılarında ilk direnişler belirirken, Yunan işgal hatını çeviren diğer bölgelerde de hareketler başlamıştı. Ödemiş'te ilk direniş öncüsü (bazı çelişmeli rivayetler ve yayınlar olmakla beraber), herhalde ilçenin kaymakamı oldu (sonra Vali Bekir Sami Baran). İzmir ve İstanbul'da İtilâf Devletleri mümessillerine Ödemiş'ten gönderilen uzun bir protesto yazısından, şu cümleleri alalım:

«Silâh patlarsa, göreceğiniz netice pek acı ve pek elim olacaktır. Artık biliniz ki, kalem değil, silâh konuşuyor...»

«Yunan işgal kuvvetleri İzmir'den çekilmediği takdirde, bu uğurda bundan sonra dökülecek kanların mesuliyeti sizlere ve temsil ettiğiniz milletlere ait olacaktır...»

Menderes Cephesi: Bu cephenin kuruluşu Yörük Ali'nin Malkoç Köprüsü Baskını ile başlar. Çine'den gelen Teğmen Mithat grubu da aynı gece demiryolu köprüsünü tahrip eder. Aydın'la Nazilli arasında irtibat kesilir ve Yunanlılar Nazilli'deki askerlerini zayıyla geri çekicler. Yörük Ali, Nazilli'ye girer; Komiser Hamdi Efendi çetesi de şehirde idareyi tesis eder. Çine'den Hacı Süleyman isminde bir zat, Müdafaa-i Hukuk kuruluşuna ön ayak olur. 20 kadar gönüllü toplar. Muğla'dan da 40 kadar gönüllü gelir ve bunlar Menderes Köprüsü başına sevkolunurlar. Aydın'ın 10 kilometre kadar güneyinde Koçarlı'da Hacı Yunuszade Mehmet, Cihanoğlu Mustafa, Hafız Tevfik, Hacı Halil ve Mühendis Mithat, bir taraftan Aydın'dan kaçan göçmenlerin korunması, bir taraftan âdeta muvakkat bir hükümet idaresi tesisi ile Kuva-yı Milliye'ye hizmet ederler. Buradaki İtalyan müfrezesinin başındaki Yarbay da bu faaliyetleri teşvik etmiştir. Söke'de işin başında Giritli Caferaki bulunarak 150 kişilik bir milli kuvvet kurulu. Aydın hücumunun hareket noktası olan Umurlu'da ve çevresinde Nazilli tahliyesinden sonra şu gruplar toplanmıştır:

Yörük Ali ve Kılıçoğlu çetesi; Komiser Hamdi müfrezesi; Denizli Yedeksubaylar müfrezesi; Topçu Yüzbaşı Fehmi kumandasında Menderes Güneşi adıyla anılan Tavaslı Ömer müfrezesi (bu Yüzbaşı, Aydın baskınından sonra Efeler tarafından vurulmuştur); Dokuzuncu Mehmet, Duacılı Molla İbrahim, Ortakçılı Mehmet Efe, Mesultulu Mestan Efe, Teğmen Kadri Müfrezeleri: Sarayköy, Emekli Yüzbaşı İbrahim Bey müfrezeleri (bu yaşlı Yüzbaşı Aydın Savaşında şehit olmuştur).

Yukarda sayılan bütün çetelerin silahlı yekûnu 600'den fazla değildi. Sarayköy'de ve Aydın köprüsü başında zayıf mevcutlu bazı askerî birlikler vardı. Ama Aydın etrafındaki kuvvet yekûnu hep bir arada 800'ü geçmiyordu. Aydın'da ise 2000 kadar muntazam Yunan askeri ve 10.000 kadar çeteci vardı. Fakat etraflarındaki Türk kuvveti onlara 40-50 bin gibi astronomik rakamlar halinde bildirilmişti.

Gene Ödemiş'te toplanan ilk gönüllülerin başına Ödemiş Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi geçmişti. 30 mayısta Yunanlılar burada da ilk direnişle karşılaşmışlardı. Ödemiş İlçe Jandarma Kumandanı o tarihten sonra «Ödemiş Millî Kuvvetler Kumandanı» olarak imza atmaya başladı. 29/30 mayısta, Alaşehir'de XVII. Kolordu Kumandan Vekili Bekir Sami Beye çektiği telgrafta; Karaköy, Hacıilyas cephe olmak üzere Tire-Bayındır taraflarını alan düşmana karşı cephe tuttuğunu, yedeksubayları silâh altına çağırdığını, vilâyete, İstanbul'a ve İtilâf Devletleri mümessillerine çekilecek telgraflardan sonra artık İzmir'le telgraf tellerini keseceğini, demiryollarını bozacağını bildiren bu tel yazısını:

«Allahın yardımı ve Peygamberimizin ruhaniyetiyle ve günden güne artacak kuvvetlerimle Yunanlıları kahredeceğim...»

sözleriyle bitiriyordu. 18 haziran 1919 tarihiyle Alaşehir halkından Mustafa Bey, Kolordu Kumandanı Bekir Sami Beye çektiği telgrafta:

«Bugün 71 kişilik bir kuvveti, yedek subaylar kumandasında Ahmetli'ye gönderdim...»

haberini veriyordu. Bu telgrafın altında «Alaşehir Millî Kuvvetler Kumandanı» imzası vardı.

Bergama taraflarında da halk kıvıldamıştı. Menderes'te Malkoç köprüsü baskınının yapıldığı sırada Yunanlılar Bergama'da da bir baskına uğradılar. Bu konuda, XVI. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşadan, o sırada Kula'da bulunan Albay Bekir Sami Beye çekilen telgrafta şunlar vardır:

«14/15 haziran gecesi ve ertesi günü millî kuvvetlerimiz tarafından, Bergama'da bulunan Yunan taburu tamamıyla yok edildi. Makineli tüfekler zaptolundu. Düşmanın Menemen'den gönderdiği imdat kuvvetleri Aliğa Çiftliğinden ileri geçirilmedi. Dikili'ye çıkardığı kuvvetlerle de, Dikili'nin üç kilometre şimalinde muharebe olmaktadır.»

Albay Bekir Sami; Salihli, Alaşehir, Kula, Eşme arasında mekik dokuyordu. Karargâhının bir kısmıyla 18 haziran 1919'da Akhisar'a geldiğini, Kula'da Bekir Sami Beye haber veren Yusuf İzzet Paşa, o

tarihten başlayarak Millî Mukavemet ve Kuva-yı Milliye hareketleriyle aktif bir şekilde meşguldür. Etraflı bilgiler ve talimat yayımlamaktadır. 61. Tümen Kumandanlığını alan Albay Kâzım (Özalp), 18 haziranda Bergama'da karargâhını kurmuştur. Aydın cephesindeki Albay Şefik Bey hareketlenmiştir. Salihli de, bir cephe merkezi halini almaktadır. Daha o günlerde anlaşıldığına göre Aydın, Salihli, Akhisar olmak üzere üç Kuva-yı Milliye cephesi belirecektir.

Mustafa Kemal'e gelince? O, 9 haziranda, yani İzmir'in işgalinden henüz üç hafta gibi kısa bir süre sonra, Ege cephesine ilk yazısını Havza'dan göndermiştir. Bu tebliği beraber okuyalım:

*«Eşme'de XVII. Kolordu Kumandanı Bekir Sami Beye,
31 mayıs 1919 tarihli telgrafta cevaptır:*

Vaziyetinizi ibldiren şifreniz beni pek kederlendirdi. Gafllet ve teşkilâtsizliğin bu kadar feci ve yürek parçalayıcı akıbet doğurduğu anlaşılmakta ise de, ümitsizliğe kapılacak zamanda olmadığımızı, Allah göstermesin, kumanda ve müdafaa heyetlerinde görülecek zaaf eserlerinin, milletin mutlak esaretine varacağını pek güzel takdir buyurmuşsunuz. Memleketin daha doğusundaki kumandanlarla bağıntı ve temasın muhafazası çok önemlidir. Vaziyetin ıslahı için müştereken çareler yaratmaya mecburuz. Yakın gelecekte, karşılaşacağımız pek katî olan umumî bir vaziyette kuvvetli ve kudretli bulunmak için, memleketin muntazam bir teşkilât altına alınmasına çalışmalıyız. Bunun meydana geleceğine inanabiliriz. Bu taraflarda halk uyanık ve her türlü fedakârlığa hazırdır. İzmir'in akıbeti (sonu) tek milletin vicdanını, istiklâlini müdafaa yolunda, bir azim ve irade etrafında topladı. Bu cihetle bu akıbetin böyle kalamayacağı şüphesizdir. Gayemiz bir olmalıdır. Umumî cihan vaziyetinin ve bilhassa son Kafkas hadiselerinin, benim için ümit verici olduğunu tebşir eylerim (müjdelerim). Vaziyetinizden, etraf millî teşebbüslerinden ve olayların akışından sık bilgi vermenizi rica ederim».

Mustafa Kemal'in bu telgrafında belirttiği görüşler açıktır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

— *Durum fenadır, ama ümitsizliğe kapılacak zaman değildir.*

— *Hele kumanda heyetlerinde görülecek zaaf, milleti mutlak esarete sürükleyebilir.*

— *Kötülük teşkilâtsizlikten ileri gelmektedir.*

— *Yakın gelecekte büyük olaylar bekleyiniz.*

— *Bu olaylar içinde kudretli olmanız için bütün memleketin kuvvetli bir teşkilât altına alınması lâzımdır.*

— *İzmir'in işgali milletin vicdanını uyandırmış ve onu, istiklâlini müdafaa gayretine yöneltmiştir.*

Olayların akışı, gelişmesi ve sonuçları, bu görüşlerin hiç birini yalanlamamıştır.

*
**

KUVA-YI MİLLİYE CEPHELERİ

15 haziran 1919'da, yani İzmir'in işgalinden bir ay sonra İzmir çevresinde durum şudur: Bir aralık Nazilli ve Akhisar istikametinde hızlı bir yayılış gösteren Yunan istilâsı duraklamıştır. Nazilli, Ahmetli, Turgutlu, Akhisar kasabaları Yunanlılar tarafından boşaltılmıştır. Ayvalık'taki Yunan birliği kasabadan taşamamıştır. Yunanlılar, ilk direnişler üzerine kendilerini uzunca sürebilecek bir yerleşme çabasına vermişlerdir (1). İzmir'e yeni takviye birlikleri getirilmeye başlanmış-

(1) Mayıs-Haziran 1919 ayları içindeki ilk Yunan saldırısından sonra beliren Yunan işgal bölgesi, 22 haziran 1920'de başlayan ikinci Yunan taarruzuna değin, yani bir sene kadar bir süre, büyük değişiklikler kaydetmeden sınırlarını muhafaza etmiştir. Bu bir yıllık süre içinde ve cephenin güney kısmını teşkil eden Menderes Cephesi'nde daha önce verdiğimiz bilgilere ek olarak, başlıca şef ve bölüntüleri veriyoruz:

Aydın-Menderes (yahut Denizli) cephesinin, 1919 temmuzundan sonra fiili lider olarak Demirci Mehmet Efe sivrilmış bulunuyordu (bir aralık karargâh

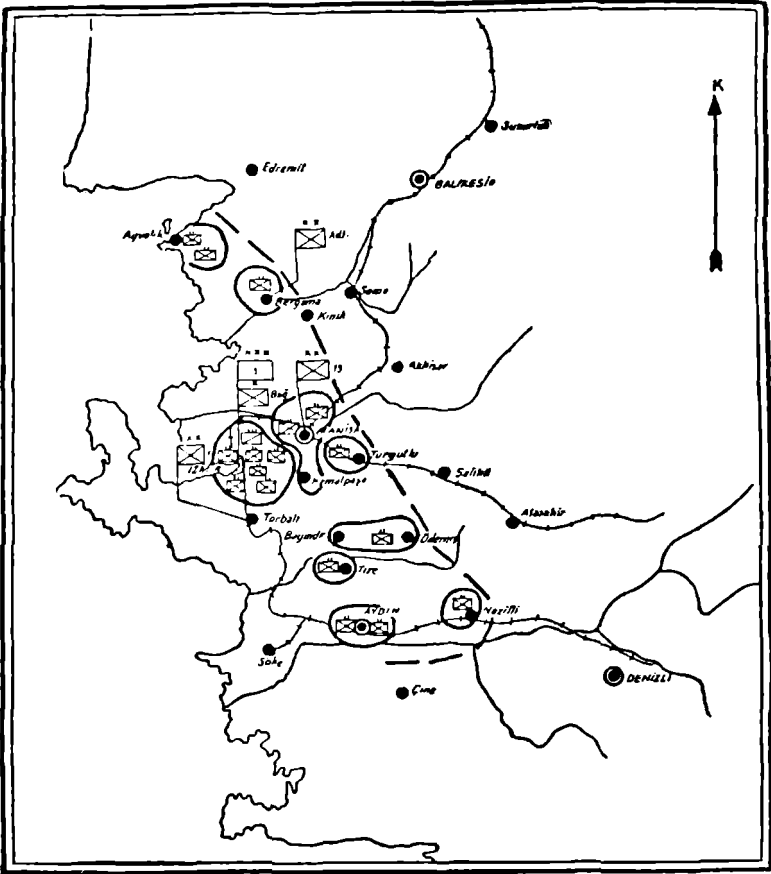
tır. General Nieder isminde biri Yunan işgal kuvvetlerinin başına getirilmiştir. Epir Genel Valisi Stregiyadis, İzmir Genel Valiliğine atanmıştır. Drama'da Belediye Reisi olan Naipzade adında bir soysuz da Vali Muavini olarak onun yanına katılmıştır. Anadolu topraklarında Yunanlıların, topçu ve diğer kuvvetlerle takviyeli yedi alayları toplanmıştır. 15 hazirandan sonra da ikmallere devam edilir.

Kuva-yı Milliye'ye gelince; Denizli, Alaşehir, Soma, Balıkesir, Salihli, Akhisar ve Bandırma'da ilk merkezler doğmaktadır. Ayvalık, Ödemiş, Balıkoç köprüsü, Atça, daha sonra Aydın çatışmalarından başka Dikili, Bergama, Çiftlik, Burhaniye, Sedil hatlarında, Soma, Kı-

Köşk kasabasında, Cephe isimli Köşk Cephesi). Gerçi şeklen 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey askerî üst vaziyetindeydi. Aynı tümendeki Alay Kumandanı Diyarbakırlı Hacı Şükrü (sonra mebus ve daha sonra tekrar ordu mensubu), «Aydın Zeybek Ordusu Kumandanı» unvanıyla bir aralık Umum Kumandanı durumunda görünmüş, fakat fiili otorite kurulamamıştı. 5 ekim 1919'da Hacı Şükrü'nün unvan ve memuriyeti kaldırılarak Demirci Efeye «Aydın ve Muğla Havalisi Umum Millî Kuvvetler Kumandanı» unvanı verilmiştir. Diğer şeflere gelince, onları da özetle belirtelim:

Yörük Ali Efe: Aydın Güney Mıntakası Kumandanıydı (merkez, Sultanhisar). Ova kısmında, sağ cenah grubu; Kumandanı Süvari Teğmeni Mufahham (3 millî bölük). Sol cenah grubu; Kumandanı Nazilli Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nuri (3 millî bölük). Aydın kuzeyindeki dağ bölgesi; Kumandanı Teğmen Zekâi (Yörük Ali adına). Ambarcık; Danişmentli İsmail Efe ve çetesi. Başçayır; Denizlili Mümtaz Bey (1 millî bölük). Bademiye; Hasan Hüseyin müfrezesi. Balyanbolu'da; Koç Mustafa Efe (daha kuzeyde Keleş Mehmet). Kers nahiyesinde; Kelaslı Murat ve Musa Beylerle Kara Ahmet Efe. Bozdağ'da; Mestan Efe (Adagide ile Tire arasında Gökşen Hüseyin Efe). Tire karşısında; Mehmet Efe (batısında Dursun Efe, Söke'de Binbaşı Saip kumandasında 150 kişi, Kuşadası'nda Mahmut Esat Bey kumandasında 150 kişi). Ayrıca Denizli'de bir deve nakliye kolu, köprü ve istasyon koruma müfrezeleri vardı.

Demirci Efe'nin karargâhı Köşk'ten Nazilli'ye alınınca Köşk bölgesine Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey getirilmiş, gene orada umumî harp harekâtı heyeti kurulmuş, cephe bölgeleri için bir «Millî Ordu Askerî Mahkemesi» doğmuştur. Ama Demirci Efe, kendisini bu mahkemenin kararıyla bağlı saymıyor, dilediği gibi adam asıp kesiyordu. Bir müddet sonra Köşk'teki askerî heyet de lâğvedildi. Harekâtın başına Binbaşı Nazım Bey geçti (şehit). Hulâsa Demirci Efe'yi idare edebilmek için pek çok çarelere baş vurulmuştur. Bu Efeden veri geldikçe ayrıca bahsedilecektir.



İzmir işgalinden bir ay sonra, 15 haziran 1919'da
Yunan işgal sahası.

(Harp Tarihi Başkanlığı neşriyatı. Kroki no. 20)

Üç yıldızlı bayrak kolordu, iki yıldızlı bayrak tümenleri,
diğerleri tugay ve daha küçük birlikleri gösterir.

nık, Zağnos yörelerinde artık istilâ kuvvetlerine karşı direnişçi perde hatları belirmiştir. Yunanlılar daha o andan Atina ve Avrupa'yı telâşa vermek ve Türklere karşı yeni seferberlik yaratmak kaygısında-

dırlar. Yörük Ali'nin Aydın baskınından, Türk çetelerinin binlerce sivil, asker, erkek ve kadın Rum halkını toptan öldürdükleri şeklinde propagandalar yayımlıyorlardı.

Yunan işgal kuvvetleri kumandanı, fevkalâde komisere ürkütücü raporlar yazmaktadır. Bunlardan biri şu haberleri verir (Nazilli'nin boşaltılmasından 3 gün önce)

«İşgale karşı müthiş mukavemet hazırlıkları yapılmaktadır».

«Bandırma, Soma, Kırkağaç, Akhisar muntıkalarında çeteler hazırlanmaktadır. Bandırma merkez seçilmiştir. Burada silâhli 200 asker, 6-8 bin çete vardır».

«Selçuk-Aydın hattı üzerinde her gün tecavüz ediliyor».

Yunan işgal kuvvetleri kumandanınının 21 haziran 1919 tarihli raporunda da şu cümleler var:

«Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir jön Türk teşkilâtı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza uğrayarak, her gün bir miktar arazi kaybediyoruz».

General Nieder imzasını taşıyan bu rapora ekli listede, kendilerine göre bir de Türk silâhli kuvvetleri tahmin cetveli vardır (1).

Aslında gerek bu haberlerin, gerek verilen Türk kuvvetleri rakamlarının çok abartılmış olduğu şüphesizdir. Meselâ Denizli'de 10.000 silâhli gibi rakamlar, o zaman için astronomik rakamlardı. Hele Aydın'da 47 top, pek çok mitralyöz, baş döndürücü bir rakamdı. Düşünmeli ki Umurlu müfrezesi Aydın baskınına ancak 10.5'lük bir tek sahra obüs topu ile gitti. 57. Tümen Kumandanı Şefik Beyin elinde pek az top vardı. Fakat şu da var ki Yunanlıların, ilk tahmin ettiklerinden daha karışık bir hesap içine girdikleri ve önlerinde, karanlık yolların, sonu hesaplanamayacak tehlikelerin belirlediği bir gerçektir. Nitekim yersel mukavemetler de yavaş yavaş ilk kuruluşlarını

(1) Soma, 3.000, Salihli 3.000, Denizli 10.000, Akhisar 5.000, Bergama 3.000, Bozdağ 3.000, Balıkesir 1.000, Edremit 9.000, Aydın 3.000 silâhli.

vermeye başladılar (1). Meselâ «Kuva-yı Milliye Kongreleri» gibi. Gerçi bu kongreler, Kuva-yı Milliye'yi hiç bir zaman merkezî bir yönetim altında toplayamadılar. Ama ne de olsa, direniş fikrini yersel çeteler ve cephecikler dışına taşımak, Kuva-yı Milliye'nin mücadele formülünü ve hedeflerini belirtmek suretiyle, İstiklâl Savaşımızın halk hareketlerinde, önemli yerler aldılar.

*
**

(1) İlk mukavemet hareketlerinden, Aydın ve Menderes Kuva-yı Milliye cepheci hakkında daha önce özet bilgi verilmişti. Şimdi de Denizli Kuva-yı Milliye cephesi üzerinde özetlemeler yapmak yerinde olacaktır.

Denizli Cephesi: Aydın'ın işgal edilmeyen kazalarıyla, Isparta, Antalya, Denizli, Muğla ve Burdur geri illerinin bölgelerini siperleyen Denizli cephesinin belirişi, Aydın-Menderes hareketlerinden biraz sonradır ve temmuz 1919'dan başlar. Bu cephenin Yunanlılarla temas eden kısmı, Ödemiş, Balyanbolu, Bademliye nahiyelerinden geçerek Büyükmenderes ve oradan nehir boyunca, Söke, Kuşadası kazalarından geçerek Küçükenderes'in denize döküldüğü yere kadar uzanıyordu. Cephenin kumandanı şaklen 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik'tir. Fakat bu cephenin olayları, Demirci Efe denilen eski bir şakinin adına sıkı sıkıya bağlıdır. Gerçi, bütün cephede müstakilen Demirci Efe hâkim değildi. Çeşitli efeler ve Kuva-yı Milliye müfrezeleri, bu arada 57. Tümen esas olmak üzere çeşitli askerî birlikler cephede yer alıyordu. Fakat «Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı» olarak sivrilen Demirci Mehmet Efe'nin şöhreti, 1919 temmuzunu ile 1920 sonu arasında, Kuva-yı Milliye devrinin en güçlü ünü olarak belirmiştir. Efenin merkezi Nazilli'ydi. Cephe ve savaşlara katılmaktan ziyade yönetim, asker, malzeme, yiyecek tedariki gibi işlerle meşgul görünüyordu ve etrafında fiilen bir askerler ve kurmaylar kadrosu bulunduruyordu. Demirci Efe'nin, cephe hareketlerinden başka, Konya, Bolu, Düzce, Balıkesir'deki Anzavur isyanlarının bastırılmasına, gönderdiği kuvvetlerle yardımcı olmuştur. Bu gibi hareketler içinde halktan türeyen her şahsiyet gibi Demirci'nin de hayat ve maceralarına sonradan oldukça efsane karışmıştır. Efenin dağdan inip, Milli Hareket'e karışmasına Yörük Ali'nin davetinin sebep olduğunu yazan ve söyleyenler olduğu gibi, Nazilli Jandarma Kumandanı Nuri. Piribeyli köyünden Mehmet ve Nazillili bir Hocanın tesirlerinden de bahsedilir. Demirci Mehmet Efe, kurnaz, içten pazarlıklı, gaddar, güvenilmez, fakat Kuva-yı Milliye devrinde güçlü bir sergerdeydi. Albay Refet (Paşa) onunla münasebetler kurmuş, bu münasebetlerden faydalanılmış, sonunda ve Demirci baş kaldırma yoluna dökülünce, gene Refet Beyin kuvvetleri tarafından saf dışı edilmiştir.

KUVA-YI MİLLİYE KONGRELERİ

Yunan istilâsı karşısında, ayrı ayrı bölgelerde (1) harekete geçen direnişçiler arasında, belirli bir iş ve görüşbirliği kurabilmek için yerel yahut bölgesel, çeşitli kuruluş ve heyetler meydana getirilmiştir. Kongreler yapılmıştır. Millî Mücadele ve Kuva-yı Milliye hareketinin sistemli, doğru bir tarihi yazılmadığı için, elden geçirilen anı ve kay-

(1) Aydın-Denizli güney cephesinin kuruluş şekliyle başlıca yöneticileri hakkında daha önceki sayfalarda özetler verilmiştir. Şimdi, işgal bölgesinin kuzey cephe hatları hakkındaki bilgileri aynı şekilde özetleyelim (1919-1920, haziran):

1. *Ayvalık Cephesi*: Kumandan, 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya). Bursa'daki 56. Tümen'den ayrıca bir alayla Burhaniye, Ayvalık halkından millî müfrezeler. Askeri kadrolar dolgun değil. Millî kuvvetlerin başında Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey var (Anzavur isyanında şehit edilmiştir). Ayrıca Pelitköylü Mehmet Bey (mebus).

2. *Soma Mmtakası*: Kumandanı, 188. Alay Kumandanı Albay Akif. Yainda ayrıca Teğmen Halit (Bayrak, mebus) kumandasında da 100 kişilik müf-reze. Soma, Kırkağaç, Bergama kazalarından ve Balıkesir merkeziyle Giresun ve Geline nahiyeleri halkından millî kuvvetler var. Bunların başında Hulusî (mebus), Kırkağaçlı Emin Bey (Anzavur isyanında şehit edilen, gayretli, fedakâr, cesur ve dürüst bir halk lideri). 700 kadar silâhli. Karşılarında biri cep-hede, diğeri Bergama'da iki Yunan alayı vardı.

3. *Akhisar Cephesi*: Kumandanı, Binbaşı Hüsnü (mebus). Emrinde 188. Alaydan bir miktar nizamiye askeri ile Akhisar kazası ve Marmara halkından millî kuvvetler vardı. Millî kuvvetlerin başında Hafız Hüseyin Bey (Demirci savaşında şehit), Dramalı Rıza Bey, (İstanbul hükümetince idam edilmiştir). Bu kuvvetler, Akhisar'la Manisa arasında cephe almıştı. Cepheleri Manisa ve Menemen'e karşıydı. Bu bölgede ve Evrendi cephesinde iki genç teğmen saf tutmuşlardı: Fikret (mebus) ve Zeki (Doğan, sonra Hava Kuvvetleri Kumandanı).

4. *Salihli Cephesi*: Önce mukavemete geçen Alaşehirli Mustafa Bey ve ona bağlı Poyraz çeteleri. Sonra Çerkez Etem bu bölgeye gelerek vaziyete hâkim oluyor ve Mustafa Beyle adamlarını tasfiye ediyor. Alaşehir ve Salihli, Etem'in kontroluna giriyor. Afyon'da bulunan 23. Tümenin bir alayı Alaşehir'de millî kuvvetlere destek oluyor.

Çerkez Etem bölgesiyle Denizli cephesi arasında bazı millî müfrezeler var. Bunlardan «Balkan Akıncıları» denilen kuvvetin başında Jandarma Yüzbaşısı Edip Beyle (Sarı Efe; Atatürk'e suikast teşebbüsüyle idam edilmiştir), Bayındırlı Gökçen Efe vardı. Mevcutları 300 kadardı. Bu cephede Yunanlılar bir-takım çalışmalarından sonra Salihli'nin 6 kilometre garbinda tutundular.

naklarda bunların izlenmesi oldukça zordur. Ama aşağıdaki eser (1) bu konuya etraflı ışık tutmaktadır. Ancak bu konularda ve tarihler arasında çelişmeler vardır.

İzmir'in işgalinden önce yapılan ve hakkında oldukça doğru bilgi bulunan «Redd-i İlhak Cemiyeti» kongresinden (21/22 mart 1919) sonra Ege bölgesi şehir ve kasabalarında ayrıca Redd-i İlhak Cemiyeti veya şubeleri kurulmuştur. Bu isim altında olmayan, fakat meselâ daha kasım 1918'de Manisa'da kurulan «İstihlâs-ı Vatan» (Vatan Kurtarmak) grubu gibi çeşitli kuruluşlar da vardı. İzmir'in işgali üzerine Aydın'da pek az sayıda öncülerin meydana getirdikleri «Aydın Heyet-i Milliyesi» de mahallî bir teşebbüstür. İşgalin tepkileri içinde, 10 haziran 1919'da kurulan «Denizli Heyet-i Milliyesi» daha önemli bir nitelik taşır. Yayımladığı beyannamenin şu şartları ilgi çekicidir:

«Biz hain düşmanlara karşı ayaklandık. Bunları evvelâ Menderes'ten bu tarafa geçirmemeye, sonra vilâyetten temizlemeye karar verdik. Allahın büyüklüğüne güvenen namuslu ve mert kardeşler, silâhlarıyla birer birer gelip bize el uzatıyorlar. Yarın Yunanlıların pis ve murdar ayakları altında inleye inleye ölmektense, bugün ya mertçesine ölmeye, ya şerefle, namusla yaşamaya azmettik».

Fakat işgalden sonra, kongre denebilecek ilk toplantı Balıkesir'de yapıldı. İzmir'in işgali üzerine, kendilerini Anadolu içerisinde de olsa bir mücadeleye adanmaktan başka çare görmeyen bazı aydınlar, subaylar, terhis edilmiş yedeksubaylar, başlıca olarak Balıkesir, Aydın üzerine çekilmişlerdi. Bir aralık Balıkesir bunların toplantı mer-

Hulâsa 15 mayıs 1919'da başlayan Yunan istilâsı, ikinci Yunan ileri hareketinin başladığı 24 haziran 1920'ye kadar, her birini, bölge ve başlıca yöneticileriyle belirttiğimiz cephe bölümlerinde ve az çok ileri, geri hareketlerle duraklamıştır. Zaten 3 kasım 1919'de, İngiliz Generali Milne'nin adına izafetle «Milne Hattı» denilen ve bu generalin raporuna göre iki taraf arasında istikrar hattı olarak çizilip, Paris Konferansı tarafından da benimsenen, İstanbul hükümetince de kabul edilen sınır bu fiilî cephe hattına az çok uymaktadır. Fakat 24 haziran 1920 Yunan taarruzu ile bu hat fiilen ortadan kalktı.

(1) Türk İnkılâp Enstitüsü yayını: *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları* (1919-1920).

kezi gibi oldu. İlk Balıkesir Kongresi bu toplanma ve birleşme hareketlerinin tabii sonucudur. Balıkesir'de iki kongre yapılmıştır. Birinci kongre 26-30 temmuz 1919, ikincisi 10 ekim 1919. Fakat daha önce kaydettiğimiz gibi, kayıtlar ve tarihler oldukça çelişmelidir (1). Bu arada Mahmut Celâl (Bayar) hatıralarını naklederken, Balıkesir Kongresi'ne değinir. Fakat tarih ve etraflı tafsilat vermez (2).

Toplanabilen bilgilere ve alınmış kararlara göre durum şöyle özetlenebilir:

«— Kongrenin maksat ve gayesi vatanın kurtuluşudur. Her ne suretle olursa olsun siyasetle iştigal etmez.

«— Yunan'a karşı savaş devam ettiği müddetçe seferberlik umumî olup, herkes vatan hizmetiyle mükelleftir. Mevcut askerlerden başka, 1300'den 1309 doğumlulara kadar olanlar askere alınacaktır (Bu eski tarihler bugün kullandığımız takvime göre 1884-1893 tarihlerini ifade eder).

«— Balıkesir merkezinde olduğu gibi, kazalarda da teşkilât yapılarak maliye, levazım işleri düzenlenecektir.

«— Takip edilen gayeye ulaşmak için harekâtı idare edecek bir merkez heyeti kurulmuş, vazifeleri tespit edilmiştir».

Bu heyete, başlıcaları İzmir'den Balıkesir'e gelen öncü ve mücadeleci aydın ve askerler girdiler. Kâzım Özalp (Albay), Mustafa Necati (Mebus-Vekil), Vasıf Çınar (Mebus-Vekil ve Elçi), Hamdi (Şehit Kaymakam), Hayrettin (Mebus), Hâcim Muhittin (Vali), önde gelenler arasındaydılar. Kongre Balıkesir, Ayvalık, Soma, Akhisar, Bandırma, Edremit Redd-i İlhak Cemiyetleri temsilcilerini topladı. Kararlara uyularak İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya siyasî temsilci-

(1) R. Apak (Harp Tarihi Encümeni Üyesi) Balıkesir'de 22 mart tarihli bir kongrenin mukarراتını verir. Enver Behnan Şapolyo 31 temmuz 1919 tarihiyle başka bir kararlar listesi neşreder. Bu son listenin 28 haziran 1919 tarihli kongreye ait olması ve Apak'ın neşrettiği etraflı mukarreatın ise ikinci kongreye bağlanması doğru olsa gerektir.

(2) Kongrenin Başkanı Hâcim Muhittin Beyin, Türk İnkılâp Enstitüsü tarafından yayımlanan (*Balıkesir Kongreleri ve Hâcim Muhittin Çarık'tının Kuşağı Milliye Hatıraları, 1919-1920*) isimli eser, bu konuda gayet ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ankara 1967.

liklerine protesto notaları gönderildi. Şu parçalar protesto bildirilerinden alınmıştır:

«Milletlerin hayat ve saadeti namına savaş ettikleri bildirilen medenî devletlerin adalet hislerine itimat gösteren Türkler, dört senelik bir mütemadi mücadeleden sonra Cemiyeti Akvamın yüksek fikirlerine itimat ederek (burada kastedilen Cemiyeti Akvam fikri Wilson prensipleri olsa gerektir) silâhlarını teslim etmişlerdir».

«Seciyelerinin esası zulüm ve cinayetten başka bir şey olmayan Yunanlıların, her türlü tarihî hukuku milliye hilâfına olarak Anadolu'nun bakir topraklarına ayak bastıkları günden beri bütün Türklük ve Müslümanlık âleminde şiddetli bir galeyan husule geldi».

«Heyhat ki, medenî devletlerin, bu suretle silâhları alınan Türkleri bugün zümrüdin yeşil ovalarımızda zulümleriyle, gadirleriyle bir matem harabezârına çeviren, kadın ve çocuklarımızı süngüleri altında parçalayan, hemşirelerimizin bikir ve ismet enkazı üstünde medeniyet teraneleri yükselten, mukaddes mabetlerimizi meyhanelere çeviren bir vahşî milletin cinayet-kâr hücum ve savletlerine maruz bıraktılar...»

Balıkesir Kongresi öncülerinde.. Vasıf Çınar'ın heyecanlı üslubunu hatırlatan bu cümlelerde Anadolu'da Milli Mücadele'yi ve Kuva-yı Milliye Hareketi'ni alevlendiren gerçek sebepler açıkça belirtilmektedir. Yunan işgali, zulümler, namusa tecavüzler, Türklerin kendi vatanlarında varlıklarının ve hayat haklarının tehlikeye düşmesi, inkâr edilişi, vb.

Nitekim bu protesto bildirisinin bazı maddelerinde bu gerçekler daha belirli yer almışlardır:

«Anadolu Türk ve İslâmdır. Cihan sulhüne esas tutulan Wilson prensiplerine göre Anadolu'nun hiç bir yeri, hiç bir yabancıya verilemez».

«Anadolu Türkleri, Wilson prensiplerinin tatbik edileceğine ve Amerika gibi büyük ve medenî bir devletin Cumhurbaşba-

kanı tarafından, Amerikan milleti adına verilen sözlerin yalanlardan ibaret olmayacağına inanırlar».

«Anadolu Türkleri yurtlarını kurtarıncaya kadar Millî Mücadele'ye kesin olarak kararlıdır. Bu gayeye ulaşmak için, her türlü engelleri ve zorlukları altüst edeceklerdir. Başka herhangi bir tavsiye ve ihtarı kabul etmeyeceklerdir».

«Medeniyet asrının bütün esaslarından, büyük devletlerin medenî uyarıları ile faydalanmak isteyen Türkler, Şarkta sulhün âmili olmak üzere Osmanlı Devletini kuvvetli, dinç yaşatmak isterler».

«Aksi takdirde, hayatlarının son zerresine kadar mücadeleyle devam...»

Bu maddelerde büyük devletlerin davranışlarına ve özellikle Wilson'un, Amerika'nın tutumuna dayanan hayal kırıklığı pek kesin ifade edilmektedir.

O tarihte Mustafa Kemal, Erzurum'a varmıştı. Erzurum'daydı. Erzurum Kongresi de aynı ayda toplandı:

Aynı tarihlerde Alaşehir'de diğer bir Kuva-yı Milliye Kongresi yapıldı. Bu kongreye başlıca olarak Alaşehir, Soma, Salihli ve Uşak'tan gelen delegeler katıldılar. Kongreye Hâcim Muhittin, Uşaklı İbrahim (Tahtakılıç) başkanlık ettiler. Kongre, belgeleri arasında tarih çelişmelerini bir tarafa bırakırsak, 16-25 ağustos 1919'da toplanmış olsa gerektir. Alaşehir kongresinin de memleketin durumu, yabancı devletlerin davranışı ve Yunan işgali karşısındaki görüş ve kararları Balıkesir birinci kongresininki gibidir. Şu satırlar Alaşehir kongresinin beyanmesinden alınmıştır (29 Eylül tarihli beyanname)

«Yirminci yüzyıl medeniyetinin lânetlerle yâdettiği istilâların ve Neronların vahşetlerini bile gölgede bırakan faciaları irtikâpla Türklük ve Müslümanlıktan başka kabahatleri olmayan dindaşlarımızı gaddar süngüleriyle parçalayan, bakire kızlarımızın ismetlerini hetk eden (bozan), beşikteki çocuklara kadar çeşitli zulüm ve işkenceleri reva gören, medenî Avrupa'nın arsız ve vahşi çocukları olan Yunanlılara karşı milletin ruhundan doğan, üç buçuk aydan beri her türlü mahrumiyetler içinde, her türlü savaş silâhından daha tesirli olan imanlarıyla

Alaşehir ve havalisi kazaları ve bütün milli hareketin birleştirilmesi maksadıyla vilâyetin işgal edilmeyen kısımları, Burdur, Bandırma, Afyon Karahisar'ına kadar olan kaza kongresinde Alaşehir ve havalisi bir saha itibar edilerek ve liva murahhaslarından müteşekkil umumî Alaşehir heyeti milliyelerin üstünde ve bütün cepheler için harekâtı tanzim edecek bir heyet-i merkeziye teşkil edilerek vazifeye başlamıştır...»

Beyannamenin karışık üslubuna bakmayarak içerisindeki öz fikir ve görüşlerle, halkı mücadeleye sürükleyen sebepler ve Avrupa'ya karşı duyulan ruh kırgınlığını Alaşehir mukarreratında da açıkça görebiliriz.

Balıkesir gibi Alaşehir'de de seçilen idareci heyet, Kuva-yı Milliye'ye iâşe, malzeme, gönüllü tedariki vesaire gibi hususlar üstünde çalışma kararları aldı. Bu arada ve düşmana yönelen direniş çabaları yanında, o zaman Kuva-yı Milliye'yi ilgilendiren önemli bazı iç dertlere de dokunuldu. Bunların başında, genel bir merkeze bağlı olmayan ve genel bir otorite tanımayan çetelerin, çeteci Kuva-yı Milliyecilerin disiplinsizlikleri geliyordu.

Enver Behnan Şapolyo «*Kuva-yı Milliye*» isimli eserinde Kuva-yı Milliyeciye şöyle tarif eder. (s. 11)

«Kuva-yı Milliyeci, yalnız milli vicdanından emir alan, mücadelesinde yılmadan hayatını istihkar eden, ferdi menfaatlerden tamamıyla uzak, milli bir aşkla içi yanan, emperyalistlere ateş püskürten, cesur, yiğit, milliyetçi ve halkçı bir kuvveti temsil ediyordu. Kuva-yı Milliyeciler, hürriyet ve istiklâl için Milli Mücadele'ye giriştiler».

Bu tanımlamanın, tarihî bir konuyu, duygusal ölçülerden değerlendirme gibi, iyi niyetli bir heyecana dayandığı şüphesizdir. Bir taraftan bu heyecana hak verirken, diğer taraftan bir tarihî devrin aydınlatılmasında gerçek şartlar da elbette ki işlenmelidir.

Kuva-yı Milliye saflarında değerli insanlar elbette çoktu. Meselâ bunlardan birini tanımış ve dinlemiştim: Hoca İbrahim Efendi (Tahtakılıç-Mebus).

İbrahim Efendi Uşaklıydı. Uşak'ın Bozkuş köyündendi. Sarıklı

Hocaydı. Uyanık bir insandı. Alaşehir Kuva-yı Milliye Kongresi'nin öncülerindendi. Her cephesiyle ağırbaşlı, kemalli, saygıdeğer bir insandı. Millî Mücadele sıralarında Uşak Kuva-yı Milliyesinin de başıymış.

Arada, çoğu şuradan buradan toplanmış, her birinin sicilinde kanlı kayıtlar bulunan, cezaevlerinden çıkarılmış bazı insanları da, ister istemez idare etmek zorunda kalmıştı. Hem de ellerine birer silâh verilip dağlara salarak...

Birgün, bir Dumlupınar ziyareti dönüşü, rahmetli Alaettin Tiritöğlü ile, İbrahim Efendinin Bozkuş köyüne gittik. Hocayı ilk defa orada tanıdım. Ne yiğitçe konuşuyordu! Kuva-yı Milliye devrinde köylerden aldığı her torba samanın, her ölçek bulgurun, buğdayın hesaplarını, santimine kadar birtkım sarı bakkal defterlerine yazmıştı. Bize bu defterleri, sandığından, kutsal emanetler gibi çıkarıp gösterdi:

«— Vasiyet ettim. Beni bunlarla beraber gömecekler. Eğer milletten aldığımın bir habbesi yerine harcanmamış ve benim kursağundan geçmişse Allah bana hesabını sorsun diye...»

Bunları söylerken kırış, kırış gözleri, içten gelen damlalarla ışı ışıldı.

Sonra, çocukları adına da bir andı vardı:

«— Savaşlar bitince beni mebus seçtiler. Ankara'ya yolladılar.

Fakat, çocuklarım adına bir ahdım var: Büyüsünler, adam olsunlar, son santime kadar hesabını çıkarıp, şu fakir milletten mebus maaşı diye aldığımız paraları devlet hazinesine geri versinler. Böylece bizim de bir hizmetimiz geçmişse, bari hak yoluna hizmet sayılsın...»

Ama Kuva-yı Milliyeciler arasında elbette ki bir mizaç birliği olamazdı. Meselâ Denizli Belediye Meydanı'na serdirdiği halının üstüne bağdaş kurup, bir taraftan nargilesini içerken, diğer taraftan karşısına diktirdiği darağaçlarına:

«— Ulen, şunu da asın, bunu da asın!»

diye, Denizli eşrafının, hattâ hükümet adamlarının sıra sıra cesetlerini dizdiren Demirci Efeyle, Uşaklı İbrahim Hoca elbette ki başka hamurdan yoğrulmuş insanlardı. Çerkez Etem de gene bir başka tür-lüsü. Demirci, Eğridir'de çınarların altına dağdaş kurup da etrafında istediği gibi hareket görmeyince, birden gürler:

«— Uten, bu kasabaya bizim geldiğimiz galiba duyulmadı, asın şu dallara beş, on kişi!..»

Koşuşan zeybekler, sokakta ilk rastladıkları delikanlıyı hemen ipe çekmişlerdi. Ama savaş değeri pek de parlak olmayan nizamsız unsurların bu başıbozuklukları, daha Balıkesir kongresinde ortaya atılan çete nefretini halk arasında gittikçe yayıyordu. Meselâ o sıralarda ve bölgelerde çalışmış olan Süvari Albayı (o zaman Üsteğmen) Serif Güralp'ın hatıralarından şu satırları alalım (1)

«Halkın Kuva-yı Milliye eratına karşı soğuk davrandıklarını görüyorduk. Efeler halkın nazarında hiç de makbul değillerdi, s. 28.

«İzmir, Aydın ve civar efelerin sağladıkları mevki, Batı Anadolu'da birçok açık gözlerin türemelerine de sebep olmuştu, s. 29.

«Daha birçok yerlerde, sözde Anadolu'ya sadık, irili, ufaklı çeteler türemişti. Bunların yüzde doksanı, Birinci Dünya Savaşında cephelerden silâhlarıyla kaçan kimselerdi. Bunlar istedikleri gibi asıp keserek, bildikleri gibi at oynatıyorlardı, s. 29.

«Nazilli'de karargâhını büyük bir konakta kuran Demirci Mehmet Efe'nin de astığı astık, kestiği kestikti. Müstebit bir derebeyi gibi hüküm sürüyordu. Kuvveti ise, muhtelif çete gruplarının Efe'nin emri altına girmiş olmalarından ve ancak 1.400 kadardı. Bölgede halk tarafından sevilen, hürmet edilen yalnız bir efe vardı: Yörük Ali Efe, s. 31».

Bu hareketler içinde yoğrulmuş ve Demirci Mehmet Efe'nin tasfiyesi hareketine katılmış olan Serif Güralp, bu çete veya efelerin,

(1) Emekli Albay Serif Güralp: *İstiklâl Savaşının İçyüzü*

köylerdeki fena davranışlarıyla, düşman karşısındaki yetersizlikleri hakkında daha da açıklamalarda bulunur. Ama gerçek şuydu ki, Ankara o sıralarda, yani haziran 1919 ilâ haziran 1920 arasında bu geniş bölgelere, 1.400 muntazam asker yollayacak ve Demirci Efe'nin hoyratlığından kurtulacak halde değildi. Aksine, bu Demirci Efe'den, ya Konya isyanına yardım etmesini, yahut Anzavur'a karşı adam yollamasını, hattâ Ankara'ya dahi yardımcı bir müfreze göndermesini isteyecek durumdaydı.

Bu gerçeklerin bilinmesi, Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Bey (İnönü) gibi şeflerin o günlerde içinde yaşadıkları koşulları ve onların bağlandıkları ve er geç tahakkuk ettirdikleri muntazam ordu fikrinin ve çabasının önemini kavramak bakımından gereklidir (1).

**

DiĞER KUVA-YI MİLLİYE CEPHELERİ : GÜNEY CEPHESİ

Memleketin işgale maruz diğer bölgelerinde de halk direniş hareketleri kendini göstermiştir. Meselâ Çukurova ve Güney (Maraş, Antep,

(1) Bu hususta tarihî bir durumu tespit etmiş olmak için, o günkü şart ve vaziyete göre karara bağlanan vaz-ül-ceyş (askerin ve kıtaların konuluşu) şeklini buraya alıyoruz (kongre mukarreratından):

1. *Ayvalık Mıntakası*: 3 milli tabur ile bir muvazzaf (Ordu kadrosundan) bölük ve bir makineli tüfek bölüğü.
2. *Bergama Mıntakası*: 2 milli tabur, 2 akıncı müfrezesi, 1 muvazzaf piyade bölüğü, 1 makineli tüfek bölüğü.
3. *Soma Mıntakası*: 4 milli tabur, 2 hücum müfrezesi, 2 akıncı müfrezesi, 1 muvazzaf piyade taburu, 1 makineli tüfek bölüğü, 2 top.
4. *Akhisar Cephesi*: 5 milli tabur, 2 hücum ve 2 akıncı müfrezesi, 1 muvazzaf piyade taburu, 1 süvari alayı, 1 istihkâm müfrezesi, 2 top, 1 makineli tüfek bölüğü.

Bu kadrolara göre 1874-1893 doğumlu erat mecburî hizmete tabidir. Her cephede bir milli alay kumandanlığı ve buna tabi tabur, bölük, takım kumandanlıkları vardı. Milli alay kumandanları, kongre tarafından, milli tabur, bölük kumandanları da merkez heyetinin tasdiğiyle mahallî heyetler tarafından atanır. Her cephenin kongre tarafından tayin edilen birer menzil (ikmal) müfettişleri vardır.

Urfa) topraklarıyla, Trakya, Kuzeydoğu Anadolu ve kısmen Karadeniz kıyıları bu bölgeler arasındadır. Fakat bütün bu bölgeler içinde, güney cephelerindeki savaş ve Halk ve Kuva-yı Milliye hareketi olarak bütün yönleri ve bütün unsurlarıyla Millî Mücadele tarihinin destanî safhasını teşkil eder.

General Fahrettin (Altay) hatıralarında (1) bu gerçeği kısaca şöyle belirtir:

«Şunu da ilâve edeyim ki, çete ismi bizim bölgede (Batı bölgesinde) ne kadar fena bir sıfat oldu ise, Adana cephesinde (Güney cephesinde) o kadar şerefli bir sıfat olmuştur. Bu da, oradaki çetelerin, düşmanla ciddî bir şekilde dövüşmelerinin neticesidir».

Geçmişlerine, geçmişlerindeki büyük ve övünülecek hareketlere, bu hareketlere karışan insanlara, yerlere ve hatıralara karşı unutkan ve ilgisiz olmak gibi millî bir kusurla malûl olan biz Türkler, tarihimizi nice üstün olayları, şahsiyetleri ve bu olaylara sahne olan yer ve bölgeler gibi, millî mücadeledeki güney savaşlarının hatıralarını da gereği gibi değerlendirememişizdir. Öyle ki, bugün güney mücadelelerinin, Kilikya, Antep, Maraş, Urfa savaşlarının, bilimsel anlamda sistematik, tam; toplu tarihi yazılmamıştır. Bütün değerlerine rağmen perakende anılar ve benzeri eserler, elbette ki yetersizdir (2). Halbuki güney savaşlarımızda, halk hareketi vasfı ve Kuva-yı Milli-

(1) Hayat: Tefrika 18.

(2) Bu arada, Güney harekâtı hakkında yazılan ve bazılarının daha şimdiden tedariki zorlaşan birkaç eserin ismini aşağıda veriyoruz:

Mehmet Solmaz Hulusi Yetkin: *Şehit Şahin*. Gaziantep, 1960. Uğur Matbaası, s. 26.

Mustafa Nurettin: *Gaziantep Müdafaası*. İstanbul 1340. Matbaa-i Millî, s. 398.

Abadie: *Çeviren Yzb. Necmeddin*, Gaziantep, İstanbul 1339. Matbaa-i Arkerî, s. 103.

Sahir Üzel: *Gaziantep Savaşının İçyüzü*. Ankara 1952 Doğu Matbaası, s. 347.

Ali Saip: *Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*. Ankara 1340, s. 272.

Damar Arıkoğlu: *Hatıralarım*. 1961 İstanbul. Tan Matbaası, s. 368.

Kasım Enver: *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, s. 175.

ye ruh ve anlamı, diğer bütün Kuva-yı Milliye hareketlerinden daha belirli, daha üstündür.

Biz burada, güney savaşlarına sahne olan Çukurova, Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini, güney cepheleri genel çerçevesi içinde toplamak suretiyle ve her birine kısaca temas ederek bu mücadeleyi, ana hatlarıyla özetlemeye çalışacağız.

Türkiye ve Müttefiklerinin yenilgisiyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşını Osmanlı Devleti için, 30 ekim 1918 Mondros Mütarekesi sona erdirdi. Mütareke Osmanlı Ordusunu güneyde, Suriye elden çıkmış olarak ve İskenderun bizde olmak üzere Halep'in şimalinde buldu. Karşımızdaki düşman, İngilizdi. Suriye ricatı sırasında IV., VII. ve VIII. Ordulardan kurulan Yıldırım Orduları Grubu tamamen çökmüştü, dağılmıştı. Halep şimalinde Katma ve gerisinde duralayan bu ordular grubunun, geri kalan bütün silâh gücü 6-7 bini aşmıyordu. Bu ordulardan VII. Ordunun Kumandanı Mustafa Kemal'di. Ali Fuat Paşa ile Albay İsmet Bey (İnönü) bu ordu kadrosunda Kolordu Kumandanları olarak bulunuyorlardı. Yıldırım Orduları Kumandanı Mareşal Liman von Sanders'in görevi, mütareke ile beraber sona erdi. Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığını Adana'da Mustafa Kemal devraldı. Ama bu ordular fiilen yoktu. Zaten 7 kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu lâğvedildi. Mustafa Kemal İstanbul'a çağrıldı (1). Ondan sonra güney illerimizin kaderi, galiplerin karar ve davranışlarına bağlı kaldı. Çünkü Mondros Mütarekesi galiplere, memleket toprakları üstünde strateji ve emniyet düşünceleriyle işgallerde bulunmak yetkisini veriyordu.

*
**

GÜNEY ATEŞLER İÇİNDE

Mondros Mütarekesiyle Türklerin ateş kesmesinden sonra 9 kasım 1918'de İngilizler İskenderun'u işgal ettiler. Bu arada 48. Fırka Belen'de yeniden şehitler verdi. 2 aralıkta Fransızlar Dörtüyl'a çıktılar.

(1) Bu olaylar *Tek Adam*'ın birinci cildinde işlenmiştir.

17 aralıkta Mersin'i işgal ettiler. 26 aralık 1918'e kadar Adana ili, Toroslar bölgesinde Pozantı'ya kadar gene Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransızların girdiği her yerde onların peşlerinden Ermeniler (1) akın ettikten başka, yerli Ermeniler de ayaklandırıldılar. Adana'ya bir Ermeni Polis Müdürü tayin edildi. Abdurrahman isminde Bağdatlı bir Arap Vali, İstanbul hükümetinden ziyade, Fransızların ve Ermenilerin emrinde çalışıyordu. Zaten asıl Vali, Dufye isminde bir Fransızdı. Haçin gibi bazı kasabalar ise fiilen Ermeni idaresine geçtiler.

Birinci Dünya Savaşında Türk topraklarında, Türk ve Ermeni unsurları arasındaki çatışmalar malumdur. Bu çatışmaların, daha doğrusu hesaplaşmaların bazen çok kanlı safhalar aldığı da bir gerçektir. Bunların nedenleri ve gelişme şekillerine, bu kitabın ilgili bahislerinde değinilmiştir (2). Onun için burada, Türkiye'de Ermeniler konusu üzerinde ayrıca durmadan, sadece olayların hikâyesine geçeceğiz.

3 ocak 1919'da İngilizler Antep'i, 26 şubatta Maraş'ı, 24 martta Urfa'yı işgal ettiler.

Fakat İngiliz işgalleri biraz da Fransızlara yer hazırlamak içindi. Nitekim İngilizlerle Fransızların Irak ve Musul üzerindeki anlaşmalarından sonra, 5 kasım 1919'da İngilizler, Suriye toprakları gibi, Urfa, Maraş ve Antep'i de Fransızlara devrettiler. Zaten Fransızlar daha önce ve 29 ekim ilâ 5 kasım 1919 arasında Antep'e girerken, oraya yerleşmişlerdi. Fakat bu işgaller Fransızlar için hayırlı olmadı. Fransızların, korudukları ve teşkilâtlandıkları Ermenilerin her türlü kanlı kin ve intikam saldırılarına göz yumuşları, yerli halkın hidetini Fransızlara karşı şiddetle tahrik etti. 21 ocak 1919'da Mersin, Tarsus, Osmaniye bölgelerinde Kilikya (Adana) millî mukavemet cephesi kuruldu. Ve mücadele başladı. 1920'nin ilk ayları güney cephelelerinde kanlı savaşlarla geçti.

Maraş'ta Fransızlarla çarpışma zaten daha kasımda başlamıştı

(1) Türkiye'deki Ermeni meselelerine ait bir özetleme daha ileride ve Ermenistan hareketleri bahsinde verilmiştir.

(2) Bu konu *Makedonya'dan Ortaasya'ya* Enver Paşa isimli eserimizin ikinci cildinde daha etraflı işlenmiştir.

(29 kasım 1919). 7 ocak 1920'de Urfa savaşları başladı. 21 ocak - 10 şubat arasında Maraş'ta çarpışmalar en hararetli safhasına vardı. Bu bölgede Haçin'den başka Zeytin, Şar kasabaları da Ermenilerin eline geçti. 25 ocak - 10 şubat arasında Adana cephesi ateşler içindedir. 9 şubat - 11 nisan arasında Urfa savaşları şiddetlenir. Fakat bu arada Maraş'ta Fransızlar yenilerek çekilirler (12 şubat 1920). Şehir kurtarılır. Fransa halk savaşçıları ile, onlara katılmış bir kısım zayıf askerî birliklerden teşekkül eden Kuva-yı Milliye karşısında bir şey yapamayacağını önce Maraş'ta anlar. Merkezden hiç bir emir almaksızın, hattâ merkezin emirlerinin aksine, halk içinden fıskıran Kuva-yı Milliye, 12 şubat 1920'de Maraş'ta ilk zaferini kutlar.

*
**

Zaten İzmir işgalinden sonra Ege cephesindeki millî hareketler gibi, güney cephesindeki halk savaşları başlarken de Anadolu'da henüz bir Heyet-i Temsiliye yoktu. Meselâ Mustafa Kemal Anadolu karnasına ayak bastığı zaman, güney toprakları işgal edilmiş, Adana Direniş Cephesi kurulmuştu (21 ocak 1919). Maraş'ta, Urfa'da, Antep'te savaşlar başlamıştı. Fakat bunların bir merkeze bağlanması da lâzımdı.

Erzurum Kongresi'nde gerçi bir Temsil Heyeti meydana geldi. Fakat bunun memleket çapında ne yetkisi, ne de etkisi vardı. Bunun içindir ki, iç direniş hareketlerinin ve Kuva-yı Milliye cephelerinin sorunları ve nizamlanması işi, ancak Sivas Kongresi'nde ve bu kongreyi izleyen devrede, Sivas'ta yeni Temsil Heyeti ile bir arada yapılan Kumandanlar Toplantısı'nda ele alınabildi (16-20 kasım 1919).

O günlere kadar güney cepheleri, sözün tam manâsıyla kendi başlarındaydı. O kadar ki, Sivas Kongresi'nde güney illerinden ve hele savaş halinde bulunan cephelerden temsilciler bile yoktu. Sivas Kongresi sırasında, 7 ekim 1919'da Ali Fuat Paşa «Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı» olarak tanındı. Sonra Sivas'ta yapılan Kumandanlar Toplantısı'nda Ali Fuat Paşanın hazırladığı rapor üzerinde konuşmalar oldu. Ali Fuat Paşa Garbî Anadolu'dan gayrı Kilikya Cepheleri Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak da vazife aldı. Yani doğudaki XV. (Erzurum'da) ve XIII. (Sivas'ta) Kolordular hariç ol-

mak üzere bütün kolordularla millî hareket ve teşkilât bakımından muhabere edebilecek duruma geldi. O güne kadar Sivas'tan güneyle yapılabilen muhabere, ancak Temsil Heyeti Başkanlığı (Mustafa Kemal) ile yapılıyordu.

Sivas'tan 4 aralıkta Kayseri'ye gelen Ali Fuat Paşa orada ve elinin altında bulunabilenlerle, Çukurova cepheleri durumunu gözden geçirdi (1). Böylece; Adana Umum Kuva-yı Milliye, Antep Kuva-yı Milliye cepheleriyle bir kumanda bağlılığı şeklen de olsa sağlandı. 29 haziran 1920'de güney cepheleri, Albay Salâhattin Âdil (General) Beyin emrinde toplandı. Zaten bir taraftan ordu teşkilâtı da gözden geçirilmişti. İran sınırından Fırat Nehri'ne kadar Elcezire cephesi Tuğgeneral Nihat Paşanın, Fırat Nehri'nden Antalya sancağına kadar Adana ili, Niğde, Kayseri, Kozan, Cebelibereket, Maraş, Antep sancaklarıyla Konya Ereğli kazası, Adana Cephesi Kumandanı Albay Salâhattin Âdil Beyin idaresinde olarak ikiye bölündü.

*
**

Güneydeki işgallerle Kuva-yı Milliye savaşlarının koşullarını ve havasını kısaca görmezsek, hem istilâya karşı bir çıkış, hem de kanlı bir iç hesaplaşma olan bu boğuşmanın tablosunu az çok belirtmiş olamayız. Bunun için meselâ Adana üzerinde biraz duralım:

(1) Sivas'ta Temsil Heyeti ile Kumandanlar Toplantısı sırasında, Güney cepheleriyle ilgili bazı kararlar ve bunlara uygun tedbirler alınmıştı:

— XI. Kolordu Kumandanlığı ile Kayseri Askerlik Şubesi Reisliği, Kilikya'daki millî müfrezeler için eleman, silah, cephaneye vesaire sağlayıp mahalline gönderecekti.

— Kilikya'nın kurtuluş hareketini, Topçu Binbaşı Kemal (Doğan, sonra Korgeneral) Bey idare edecekti. Bölge ikiye ayrılacaktı. Doğudakine Piyade Yüzbaşı Osman (Tufan, General), Batıdakine Jandarına Yüzbaşı Ratip (Sinan Tekeli) kumanda edeceklerti.

Bunlar maiyetlerinde gerçekli kadroları tamamlamaz, gizlice işgal bölgelerine girecekler, oralarda harekete geçeceklerdi.

— Kolorduların hazırlayacakları millî teşkilâtı ve harekât, Kuva-yı Milliye Umum Kumandanı olarak Ali Fuat Paşa tarafından idare edilecekti. Daha sonra Kılıç Ali olarak tanınan Asaf Bey (subay) Sivas'tan Maraş'a gönderilmişti. Yüzbaşı Ali Saip Bey Urfa'da mücadelenin başına geçti. Antep'te Özdemir (Ali Şefik, mebus) kahraman bir kumandan olarak belirdi.

Adana bölgesinde işgal, 25 Kasım 1918'de başlamıştı. Şehir 21 Aralıkta işgal edildi. Bir ay zarfında bütün il, Toroslarda Pozantı'ya kadar işgal edilmiş oldu. İlk işgalcilerle beraber de, Ermeni akını başladı. Şehirde Hürriyet ve İtilâf Partisi'yle bazı zayıf karakterli elemanlar, halkın direniş ruhunu öldürmeye çalışıyorlardı. Fakat işgal kuvvetleriyle Ermeniler o kadar kaba davranıyorlardı ki, işgalin gerçek niteliği ve peşinden sürüklediği Ermeni terörünün amaçları pek çabuk anlaşıldı. Şu satırları okuyalım (1)

«Fransızlar ikindi üzeri şehre girdiler. Kiliselerin çanları çalınıyordu. Ermeni evleri, dükkânları, çarşı, pazar, İtilâf Devletleri ve Ermeni bayraklarıyla donatıldı. Yer yer Türk bayrakları yırtıldı. Gece, fener alayları tertip edildi. Taşkınlık son haddini buldu. «Kahrolsun Türkler!» sesleri ve ağza alınmayacak küfürler ortalığı çınlatıyordu.»

Ermeni akınlarının ardı arası kesilmiyordu. Sonra geceleri Ermenilerin ev basmaları, soygunlar, adam öldürmeler başladı. Gerçi Adana'da bir Osmanlı valisi vardı. Fakat Osmanlı idaresi çökmüştü. Umum İşgal Kumandanı Döfyö idi. Administratör Kolonel Barmon, fiilen vali vazifesini ele aldı. Kolonel Norman, işgal bölgesinin Genel Jandarma Kumandanı oldu. Ama bu şahıslar ve makamlar, bir müddet sonra Ada'nın ve civarının bir insan mezbahası halini almasını önleyemiyorlardı. Önce silâh toplanması, araştırılması bahanesiyle bir terör dalgası estirildi. Bu iş, aynı zamanda evlerin soygunu şeklinde de yürüyordu. Bu arada meselâ Kadirbeyoğlu Tefvik Beyi, evinde birkaç mermi bulundu bahanesiyle Köprübaşı'nda çırılçıplak çarmıha gerdiler. Tefvik Bey İngilizlerin kırbaçları altında ölüm derecesinde dövüldü. Ermeni Vahan adında biri Adana'ya polis memuru tayin edilmişti ve şehri bir intikam seli bastı. Ermeniler içinde, bu işin Ermenilik için dahi çıkar yol olmadığını sezenler vardı. Fakat sözlerini dinletemiyorlardı. Adana ovasında da kanlı sahneler geçiyordu.

Nihayet Adana halkının hatıralarında ve türkülerinde hâlâ yaşayan korkunç dağılış günü geldi: Kaçkaç!..

10 Temmuz 1919'da binlerce ve binlerce Adanalı, cehennemî bir

(1) Damar Arıkoğlu'nun hatıralarından, s. 84.

sıcak altında, toztoprak içinde, sefil, perişan, Toroslara doğru yollara döküldüler. Adanalılar her şeylerini bırakıp kaçıyorlardı. Fransızlarla Ermeniler memnundular. Fakat sökülüş hazindi, facialıydı. O günden şu yankıları okuyalım:

*«On temmuz bilseniz ne kara gündü,
Obalar göç etti, ocaklar söndü,
Adana bir yangın yerine döndü,
O günden ruhlarda bir sızı vardır,
Şafakta kanların bir izi vardır...»*

Birkaç gün sonra, dağlar, dereler, aç, perişan, göç selleriyle dolu. Bu sel tâ Orta Anadolu'ya, Niğde'ye, Bor'a ve daha ilerilere kadar uzandı, gitti.

*
**

Fransızlara gelince, onlar rahat mıydılar? Hayır. General Döfyö, Kolonel Barmon, Kolonel Norman ve diğer arkadaşları ile, kendilerine ortak edindikleri kısa görüşlü bazı Ermeniler, bir taraftan eski Fransa'nın itibarını, diğer taraftan kendi nefislerine güvenlerini, her gün biraz daha yiyip bitiriyorlardı. Çukurova'dan Toroslara bakan her Fransız, her Ermeni, şimdi bu dağların bağrından başlayan bir çemberin, ovalara, kasabalara, şehirlere ve her yerde kendi üstlerine doğru gittikçe kapandığını görüyordu. Urfa, Antep ateşler içindeydi. Ama gelen haberler onları sevindirici değildi. Maraş'ta, Fransızlar gittikçe kapana kısılıyordu. Konya'da, Niğde'de, Gülek Boğazı'nın kuzey ağzlarında Adanalılar toplanıyorlar, silâhlanıyorlardı. Konya'dan 85 kişilik ilk müfreze, Karaman, Silifke üzerinden, fakat yollarda çığ gibi büyüyerek Mersin istikametine sokuldu. Avukat Emin Arslan Beyin bu küçük müfrezesini Mersinli Süleyman Fikri Beyin Kuva-yı Milliyecileri tamamladı. Az sonra Fransızlar, Mersin'in hemen dışın-da bu Kuva-yı Milliyecilerle çarpışmalara girişmek zorunda kaldılar. Fransızlar; Bilemedik, Hacıkırı, Durak'tan kovuldular. Fransız karakolları art arda yok ediliyordu. Tarsus tarafından Cemal Efe (Yüzbaşı Cemal Bey. Sonra Albay), Şemseddin Bey, İsmail Ferâhim (Al-

bay), Teğmen Hasan (Albay), Molla Kerim, Genç İzzet, Veli Haşim (Yedek subay) ve daha başka Kuva-yı Milliyeci müfrezeleri, Tarsus şehrinin bağlarına kadar sokularak Fransızları yıpratıyorlardı.

Adanalı Kuva-yı Milliyecilerden başka bir kol, Niğde taraflarında toplanarak Ulukışla'dan Çiftehanlar'daki Fransızlara saldırmaya başladı. General Pozantı adını alan Yüzbaşı Saffet, Gülek Boğazı'nda Fransız karakollarını basıyordu. Günler, aylar ilerledikçe Çukurova cephesi Mersin'den, Mut, Karaisalı, Ceyhan, Kozan, Cebelibereket'e, Hatay'a kadar uzanan bir çember şeklini alıyordu. Çetelerin sayısını artık Allah bilir diyorlardı. Gülek Boğazı'ndaki Pozantı cephesi hariç olmak üzere, bütün dağ kısımları Fransızlardan temizlenmişti. Karaisalı cephesinde Sinan Paşa (Yüzbaşı Ratip) kumandasındaki müfrezeler, tipik bir Kuva-yı Milliye öncüsü olan Emin Polat (Çavuş) ve Derviş Ağalar, Durak tarafında Yedek subay Ferit Celâl (Güven), İncirlik köyüne doğru Kethudazade İbrahim, Topçu Yedek subay Saffet, Hacı Yunus, Fransızların daima karşısındaydılar. Bu arada ve geri hizmetlerde Karaisalı'nın ihtiyar Müftüsü Hacı Mehmet Efendi hakikî bir önder şahsiyet olarak belirdi. Sonra Halil Polat, Müfreze Kumandanı Emin Ağa, Beybaba denilen Kaymakam Sadettin Bey ve diğerleri, istilâya karşı hakikî bir halk mukavemetinin çetin sahneleri içinde, her gün biraz daha güçleniyorlardı.

Pozantı'ya gelince; orada bir başka sahne hazırlanmaktaydı. Gülek Boğazı'nı ellerinde tutmak isteyen Fransızlar, Pozantı'ya bir tabur kuvvetinde takviyeli bir müfreze yerleştirmişlerdi. Başlarında Binbaşı Menil adında, Verdun Müdafaası'nda bulunmuş bir kumandan, inatçı bir savaşçı vardı. Fakat hem Ulukışla, hem Karaisalı'dan Gülek Boğazı'nın iki tarafı Kuva-yı Milliye tarafından kapatılınca, Menil taburu Pozantı'da kapalı kaldı. Öyle ki, Fransızlar bu kuvveti kurtarmak için, toplu, tüfekli ve 3.000 kişiye varan kuvvetlerle Tarsus, tarafından Pozantı'ya ulaşmak istediler. 5-12 nisan 1920 tarihleri arasında birinci, 13 mayısta ikinci Kavaklı Hanlar Muharebelerini verdiler. Her iki savaşınada Fransız kuvvetleri, küçük Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından yenildiler, püskürtüldüler. Pozantı'nın kurtuluşundan ümidi kesen Fransızlar Menil'e, teslim olmasından başka çare kalmadığını bildirdiler. Çünkü başarısız olan her iki teşebbüs onlara, büyük ölçüde insan ve malzeme kaybına mal olmuştu. Adana, Fransız

karargâhı bu dağlarda 10-15 bini bulan Türk kuvvetlerinin toplandığını zannediyordu. Halbuki onları yenenler, küçük müfrezelerdi. Fakat çarpışmalar sırasında dağlar, tepeler, etraftan üşüşen erkek, kadın, çocuk binlerce köylülerin «Allah, Allah!» naralarıyla çınılıyordu. Ama bunlar hep silâhsızdılar. Fakat birkaç yüz kişiyi geçmeyen silâhlı Kuva-yı Milliyeciler, kilit noktalarını tutarak Boğazı geçilmez hale getirmişlerdi. Fransızlar için Toroslar artık tekinsizdi. Binbaşı Menil gerçi teslim olmak istemiyordu. Bir çıkış hareketine girişti. Bir takım patikalardan, sapa yollardan kurtulacağını zannetti. Yolu şaşırды. Gülek köyünden, dağda karısıyla giden bir köylü onlara yollarını göstereceğini söyledi. Karısını da köye haber için koşturdu. Netice şu oldu ki, yol gösterici köylü, Fransızları Kar Boğazı'na, Panzin çukuruna sürükledi. Artık çıkış yoktu. Karısının haber ilettiği Gülek köylüleri ise, tepeleri tutarak ilk ateşi açmışlardı. Etraftan yetişenler de oldu. Gerçi Fransızların önlerini kesenler hiç denecek kadar azlıktı. Şu kayayı, bu kayayı tutmuş 40-50 kişi. Fakat dağlar inleyip duruyordu. Netice şu oldu: Menil önce toplarını, ağırlıklarını bırakarak bir çıkış aramak için sağa, sola saldırdı. Sonra etrafının binlerce Türk tarafından sarıldığını sandı. «Asil Türk Ordusuna teslim olacağımı» bildirdi. Bir Ermeni tercümanlık etti. Bir Türk Subayı, etrafı çeviren büyük kuvvetlerin kumandanı rolünü oynadı. Menil askerlerine bir at üstünde son nutkunu verdi. Son sözleri şunlardı:

«Vazifelerinizi çok iyi yaptığınızdan dolayı hepinizin ellerinizi sıkırmak isterdim. Fakat şimdi buna ne sizin, ne de benim vaktimiz müsait değil. Yine de şerefli Türk Ordusuna teslim olduğumuzdan dolayı müteselliyim. Hayatımız emniyet altına alınmıştır». (1).

(1) Halk mukavemetinin ve Kuva-yı Milliye hareketlerinin her yönden şanlı bir sahnesi olan Panzin Çukuru tuzağına Fransızları sürükleyen Güleklî Kumcu Velî, kendi hayatını baştan ve bilerek tehlikeye attığı bu hareketten, çarpışmalar arasında sağ olarak çıkmıştır. Ne o, ne eşi, yaptıklarının değerini bir övünme vesilesi yapmamışlardır. Aynı köyden ve Merkez Jandarma Takım Kumandanı Güleklî Kemal, Gülek'ten Müderris Hamit Hoca, Güleklî Piyade Ali, Tırlık Molla, Hacı Hüseyin, Çamalan Jandarma Kumandanı Hafız Tevfik, Karaisalı Jandarma Kumandanı Teğmen Hasan ve diğerleri bu hareketin kahramanlarıdır.

530 esir, Yılanlı Ovası'na indirilir. Görürler ki kendilerini esir alanlar bir avuç köylülerdir. Ama Menil'in başka bir derdi daha vardır: Genç ve güzel karısı Bilemedik'te çalışıyordu, acaba ne oldu? Düğüm çabuk çözülür: Bilemedik'te de Fransızlar yenilmiş ve Bayan Menil esir edilmiştir. Esir Bayan hiç bir hakaret görmemiştir. Türk çetelerinden gördüğü üstün insanlık muamelesini heyecanla kocasına anlatırken, Çukurova'da Fransızlarla Ermenilerin yaptıklarını çok iyi bilen Menil'in, başını utanarak önüne eğdiğini etrafındakiler görürler. Tarih, 28 mayıs 1920'dir.

Pozantı taburunun esareti, Fransızların moralini bozar. Fransızların Ankara ile temas yolları aramaları ondan sonradır. O günlerde Ankara; Düzce, Bolu isyanlarının yarattığı tehlikeler altında kasvetli günler yaşar. Ama Panzin Çukuru'nda Menil teslim olurken, Adapazarı-Düzce arasında da isyancılara ilk darbe indirilmiştir. Fransızların ise Çukurova ve güney cephelerinde durumu sarsılmaktadır. 12 şubat 1920'de Fransızlar Maraş'ta yenilirler. Maraş kurtarılmıştır. 10 nisan 1920'de Urfa'dan çekilirler ve Çukurova bölgesi doğusunda savaşılar, Antep'te sertleşir. Haçin, Zeytin ve Kozan'da henüz çarpışmalar sürer. Fakat zaman, Kuva-yı Milliye lehine çalışmaktadır. Osmanlı cephesinde, Rahime isminde 27 yaşında kahraman bir kadın, bütün savaşlarda en öndedir. Nihayet birgün kurşunlarla delik deşik yere serilen Rahime'nin kefeni bu bayrak olur. Dört Yol'da Yusuf isminde çok genç bir köylü, bir kahraman olarak sivrilir. Halk ona Yusuf Paşa adını verir ve öyle sayar. Yusuf Paşa Fransızlar için bir kâbus olur. Saimbeyli'de Gerek Duran Çetesi de bir fırtına gibi eser.

Arada, olayların, bizzat Fransız kültürü ve prestiji aleyhine neler kaybettiğini sezen tek tük Fransızlar da vardı. Meselâ Piyer Loti. 3 ağustos 1920 tarihinde yayımlanan «*Kuvvetlerimizin Şarkta Çöküşü*» başlıklı yazısında şöyle diyordu:

«Bu çöküş, ırkımızın tarihinde siyasetimizin ilk lekesi olacaktır. Fakat Fransız vicdanı, sonunda zaafını anlayacak ve bu yoldan dönecektir. Kilikya, hakikî Türk namuskârlığının koparılmaz bir parçasıdır».

Nitekim Fransız Parlamentosu içinde de, gerçeği gören bazı insanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Parlamento kürsüsünde

ve güney bölgelerimizdeki millî direnişe değinerek Kuva-yı Milliye'yi eşkıya olarak vasıflandıran bir Fransız mebusuna karşı Hariciye Nazırı Briyan'ın şu sözleri bunu gösterir:

«— *Muhterem mebus bilmelidir ki, eşkıya diye vasıflandırdıkları Türklere, bizim memlekette vatansever derler. Onlar yurtları için hayatlarını feda eden insanlardır.*»

Fransızlar artık ister istemez Ankara'yla ilk temaslara girişirler. Bir heyet, İstanbul üstünden, diğeri bir heyet güneyden Ankara'da çeşitli temaslar yaparlar. Nihayet 30 mayısta Ankara Mütarekesi imzalanır. Esirler bazı şartlarla iade edilecektir. Mütareke 20 günlük-tür. Fakat 21 haziranda Fransızlar Zonguldak'ı işgal edince mütareke hükümleri yürütülemez. Bu mütareke güney cephelerinde de, zaten iyi tepki uyandırmamıştır (1). Çarpışmalar devam eder. Ama artık Kuva-yı Milliye Adana'nın bahçelerine kadar sokulmaktadır. Fransız ve Ermeniler de hırçınlıklarını son haddine çıkarırlar. Tarsus-Mersin demiryolu civarında Kâhyaoğlu Çiftliği denilen bir Ermeni mülküne doldurulan birçok Türklerin toptan öldürülmeleri bu araya rastlar.

2 haziranda Kozan Fransızlardan kurtarılır. Temmuz ayında ise Adana, en fecî günlerini yaşar. Fakat artık, Son görünmüştür. Ve 5 ağustos 1920'de Pozantı'da, bambaşka sahneler görülür.

*
**

POZANTI'DAKİ TOPLANTI, YAHUT POZANTI KONGRESİ

Toros dağları arasında Çakıt Çayı kenarında demiryolu ve şose üzerinde bulunan Pozantı, gerek Birinci Dünya Savaşının, gerekse Kuva-yı Milliye devrinin anılarına sıkı sıkıya bağlıdır. Birinci Dünya Savaşında burası bir sevkiyat merkeziydi. Anadolu demiryolu burada biterdi. Ondan ileriki güney cephelerine, Irak'a, Suriye'ye ve daha

(1) Mustafa Kemal bu konuyu *Büyük Nutk*'unda açıklamaktadır.

ilerilere her şey, o yolsuz, izsiz devirde buradan yollanırdı. Açlık, hastalık, sefalet ve ihmallerin sonu gelmez hikâyeleri içinde, Pozantı, önde yer alan yerlerden biriydi.

5 ağustos 1920'de Mustafa Kemal, yanında Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa (Çakmak) ve diğer arkadaşları olduğu halde Pozantı'ya gelir. Pozantı, etrafı haşmetli dağlar, ormanlarla çevrilmiş bir çukurdu, o zaman küçük bir bucak merkeziydi. Bucak Müdürü, gene bir Kuva-yı Milliyeci olan Hulûsi (Akdağ) Beydi. Bir elinde silâh, diğer elinde Nahiye'nin mührüyle tam bir Kuva-yı Milliye devri idarecisi. Çizmeli, kalpaklı, kamalı, bıçaklı bir çeteci idareci...

Toplantı veya kongreye; Kayseri'den, Niğde'den, Bor'dan çağırılan delegelerden başka, bütün güney cephelerinden temsilciler davet edilir. Konya-Ulukışla yoluyla Pozantı'ya gelen Mustafa Kemal'i istasyonda, ovalardan göçen, dağlardan inen halk yığınlarıyla millî savaşçılar karşılarlar. Tekbirler, dualar, telhiller Toros boğazlarını ineltir. Mustafa Kemal kongrede konuşur. O sıralarda Ankara'da Büyük Millet Meclisi artık kurulmuştur ve Mustafa Kemal, Meclis'in Reisi-dir:

«Bütün Millet Meclisi namına cepheleri ziyaret ederek, Meclis'in muhabbetli teşekkürlerini muhterem mücahitlerimize tebliğe memur olan heyetimiz; mücahit orduların öncüsü, bütün İslâm âleminin iftihar vesilesi ve gözünün nuru olan Adana vilâyeti halkı ile temasa gelmiş olmaktan pek büyük haz duymaktadır».

«Adana'nın muhterem Müslümanları! Peygamber'in esaret tanımayan bir dindar ümmetinin cihad ordularına öncü olmak şerefiyle bahtiyar olan siz aziz Adanalı dindaşlarımız! Adana İslâmları, bütün Anadolu için vatanseverlik timsali oldu».

«Şeref ve istiklâl davasında faydalanacağımız muvaffakiyet vasıtalarının kaynağı yalnız Anadolu değildir. Avrupa'nın bin türlü zulüm ve gadrine uğramak suretiyle her türlü esaret duygularının ıstıraplarını çekmiş olan Mısır'da, Hindistan'da, Rusya'da, Afrika'da Müslüman kardeşlerimiz gözlerini, Allah'ın merhametine ve tecavüzlerini Peygamber'in kabrine kadar uzatmış olan düşmanlarımızın kahrına çevirmiş olarak bize maddî, manevî yardımlara karar vermiş bulunuyorlar. Fazla olarak

Rusya'da insanî ve ulvî gayeler etrafında toplanmış olan ve her millet hukukuna riayet etmeyi esas olarak kabul eden ve günden güne genişleyerek, zulüm ve tegallüp âlemini yıkmakta olan muazzam kuvvet, bize azamî muavenette bulunulmasını vaat etmişlerdir».

Mustafa Kemal, Pozantı nutkuna şöyle devam eder:

«Hakikî kuvvetini Allah'ın yardımından alan, istiklâl ve şerefini korumak uğrunda azamî fedakârlık duygularını şanlı ve şerefli atalarımızdan miras edinen milletimizin yakın bir zamanda her türlü manâstıyla, dinî ve millî tarihine şanlı sayfalar ilâve edeceğine şüphe yoktur».

«Allah'ın yardımının yüksek tecellilerine mazhar olmamızı dua ve niyaz ederek cümlenize gerek Büyük Millet Meclisi, gerek bütün İslâm âlemi namına teşekkürlerimizi arz ederiz, muhterem gaziler...» (1).

Bu demeci 1920 ağustosunun havası içinde değerlendirmek lâzımdır. O günler ümitli olduğu kadar da karanlık günlerdi. Mayıs içinde gerçi büyük isyanlar tasfiye edilmişti. Fakat arkasından Yunanlılar, 22 haziran 1920'de Milne hattından genel taarruza geçerek cepheyi çökertmişlerdi. Kuzeyde Balıkesir, Bursa düşmüştü. Güneyde Nazilli'ye girilmişti. Merkezde Salihli, Alaşehir, Uşak kaybedilerek Kütahya-Gediz hattına çekililmişti. Büyük Millet Meclisi'ndeki hava ise, cidden elverişsizdi. İşte Pozantı Kongresi, bu olayların ardından, bu olayların havası ve memleketin en çetin günleri içinde yapılmıştır.



(1) Bu *Nutk*'un metni, Atatürk'ün, «Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü» tarafından neşredilen 3 ciltlik söylev ve demeçleri arasında yoktur. Bu sebeple elde resmî bir metin mevcut değildir. Yalnız şahıslar elinde bazı metinler olduğu anlaşılmaktadır.

Biz yukardaki parçayı, Y. Ayhan'ın, Pozantı kongresi hatıraları olarak: 2 ocak 1963'te *Adalet* gazetesinde çıkan yazılarından aldık.

TRAKYA'DA OLAYLAR

Millî Mücadele'nin gelişmesinde direniş olanakları yönünden Trakya bahtsız bir bölgeydi. Coğrafi bakımdan ve İstanbul üzerinden Anadolu kitlesinden kopuktu. Çanakkale Boğazının 6-12 kasım 1918'de İtilâf Kuvvetleri tarafından işgaliyle, o yönden de Anadolu ile bağıntısını kaybetmişti. Zaten daha 13 kasım 1918'de İstanbul işgal edilince, bu kopuntu tamamlanmıştı. Bu arada Karadeniz Boğazı'nın işgali de, Trakya ile Anadolu arasındaki son yolu kapıyordu.

Gerçi Trakyalılar daha ilk günlerden, bir mahallî direniş hareketinin gerekliliğini anladılar. Bu amacı güden «Trakya Paşaeli Cemiyeti» 7 kasım 1918'de, yani Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nden çok önce kuruldu. Çünkü Trakya'da da işgaller başlamıştı. 4 kasım 1918'de bir Fransız alayı Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu işgal etti. 9 kasımda bu işgal tamamlandı. 14 kasımda, bir Yunan taburu da bu hatlarda vazife aldı. 9 ocak 1919'da Fransızlar kontrollerini genişlettiler. 15 ocakta ise Şark Demiryolları İdaresi, binası ve işletmesiyle tamamen Fransızlar tarafından ele alındı.

Gerçi Edirne'de Trakyalı ileri gelenler ve aydınlar, çareler peşindeydiler. Hattâ 1 kasım 1918'de Batı Trakya'da bile bir Trakya Mücadele Komitesi kurulmuştu. Bu komite ve Trakya Paşaeli Cemiyeti, Edirne İhtiyat Zabitler Cemiyeti teşkilâtıyla (1) Birinci Kolordu Kumandanlığı ve Kolordu kademeleri arasında devamlı bir temas vardı. 19 haziran 1919'da Mustafa Kemal'in Anadolu'da Havza'dan Birinci Kolorduya ilk tebliği geldi. Birkaç gün sonra Amasya'da, Amas-

(1) Başkanı Behçet (Perim) olan ve Edirne'de günün aktif kuruluşunu oluşturan bu Cemiyetin Yönetici Kadrosunda bulunduğum için, Trakya'da o günlerin koşullarını, köylere yayılan ümitsizliği, bütün kurtuluş yollarının nasıl çaresizlik setleriyle tıkandığını ve buna rağmen Cemiyetin genç insanlarına, nasıl dinamik bir heyecan havasının hâkim olduğunu hatırlarım.

Trakya, Yunan istilâsında gerçi çöktü. Okyanus ortasında bir ada gibi, her taraftan tecrit edilmişti. Fakat benim hatırlayabildiğime göre bu Cemiyetin mensupları bütün hayatları boyunca, şu veya bu alanda, hep aktif insanlar olarak kaldılar.

ya Mukarreratı adını alan tarihî vesikaya da esas teşkil edecek olan (20-21 haziran 1919) bu tebliğ şu esasları bildiriyordu:

«— Millî istiklâlimiz tehlikededir. Vatanın parçalanması hazırlanmaktadır. Merkezî hükümet esir ve âcizdir.

— Milletın mukadderatını bu mahiyette bir hükümete teslim etmek, inkıza (yıkılış, mahvoluş) boyun eğmektir.

— Trakya ve Anadolu millî teşkilâtını birleştirmek ve milletin sesini cihana duyurmak için, emin bir mahal olan Sivas'ta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili kararlaştırılmıştır.

— İstiklâl gayesinin elde edilmesine kadar tamamıyla milletle birlikte, fedakârane çalışacağıma mukaddesatım üzerine yemin ettim. Benim için artık Anadolu'dan hiç bir yere giime-mek katîdir.

— Sivas'a temsilci gönderiniz. Onlar gelinceye kadar da beni vekil tayin ettiğimize dair bir vesika yollayınız».

Trakya bu çağrıya ve bildiriye sessiz kalmadı. Hattâ vakti gelince, yani Sivas Kongresi'nde, Trakya Paşaeli Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk'la birleşti, «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» böylece doğdu. Mustafa Kemal bu cemiyetin Heyet-i Temsiliyesi'nin başkanı olarak ondan sonraki işleri istikametlendirdi. Olayları yönetti. Fakat Sivas Kongresi'nden sonraki bu olaylar tabiatıyla Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu takip eden devreyi içine aldığından, Trakya olayları da o safhaya girecektir (1). Şimdi biz, biraz gerilere dönerek, Büyük Millet Meclisi'nin teşkilinden önceki ilgi çekici olayları, gereği gibi ele alalım. Bu olaylar Mustafa Kemal'in Ankara'ya ayak başışıyla başlar.

(1) Trakya meselesi ve harekâtı, değerli bir hizmet ve gayret eseri olarak geniş ölçüde ve her cephesi ile yazılmış bulunmaktadır. Eserin ismi: *Trakya'da Millî Mücadele*. Yazan: Tevfik Bıykoğlu, Türk Tarih Kurumu ve Harp Tarihi Encümeni azası. 2 cilt, toplamı 627 sayfa, ayrıca resim ve vesikalar kısmı.

Mustafa Kemal Ankara'da

Umumî kalde şudur ki, genel durumu yönetme ve yürütme sorumluluğunu üzerine alanlar, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunurlar.

Ankara, bu şartları toplayan bir noktaydı...

— Mustafa Kemal —

ANKARA

Mustafa Kemal niçin Ankara'ya geldi? Bu sorunun cevabını biz, onun bir önceki sayfaya alınan sözlerinde bulabiliriz. Fakat bu sözleri yalnız taşıdıkları stratejik anlamlar değil, 1919 sonu Anadolu'sunun koşulları ve zorunlukları içinde değerlendirmelidir.

Bir Anadolu ki, Mustafa Kemal'in Sivas'ta ve bütün çarkları birbirine çarpan çatışmalar içinde uyandırmaya çalıştığı Millî Birlik çabalarına rağmen, tam bir karışıklık, bir *kaos* içindeydi: Yabancı işgaller, iç isyanlar, İstanbul'un ihaneti, yokluk, ümitsizlik, bitkinlik, hulâsa tam bir *kaos*, yani hiçlik... O, Ankara toprağına, gerçeklerin bu havası, fakat Ankaralıların coşkun şenlikleri arasında ayak bastı.

Mustafa Kemal 22 aralık 1919'da Sivas'tan hareket etmişti. 27 aralık 1919'da Ankara'ya vardı. Bu olay tarihin arka plana itilmiş eski bir şehri olan Ankara'yı yeniden tarih sahnesine çıkardı. Ondan sonraki olaylar ise bu şehri, çağımızda dünyanın dikkati çeken sayılı merkezlerinden biri haline getirdi. Bugün Ankara, Türkiye Devleti'nin başkenti ve dünyanın önemli başkentlerinden biridir. Eski Ankara, harap bir kaleyle, hastalık saçan bir bataklık arasında, bu kale nin eteklerine serilen pesiran bir Orta Anadolu kasabasıydı. Ama 27 aralıktan sonra harap Osmanlı kasabası, Mustafa Kemal hareketinin hem yurt ölçüsünde, hem dünyaya karşı mihreri ve merkezi oldu. Mustafa Kemal'in yolculuğunda ve onun hayatında Ankara hem bir varış, hem bir hareket noktası olarak üzerinde durulması gereken bir platformdur.

Bütün tarihî şehirler gibi Ankara'nın ilk kuruluş hikâyesi de mäsallara karışır. Fakat Ankara şehrinin hemen çevresinde, güneyde Ahlatlıbel (Ortadoğru Üniversitesi alanı), kuzeyde Eti yokuşu (Ziraat Fakültesi civarı) gibi yerlerde bulunan tarih öncesi kalıntılar, buraların Orta Anadolu göç yollarından biri üzerine düştüğünü gösterirler. Fakat Ankara'nın içinde Eti kalıntıları bulunmadığına göre bura-

sının, Etilerin şimdi yeri bilinmeyen Ankova şehri olmadığı sanılmaktadır. Eti devletini tarih dışına çıkararak Frigya devrinde ise, Ankara vardı (1). Büyük İskender'in İran üzerine giderken, Frigya'nın merkezi ve ünlü Şah Yolu üzerindeki Gordiyom'dan (2) geçerek, Ankar (Ankara) önünde durakladığı ve burada kuzeyden gelen heyetleri kabul ettiği bilinir. Fakat bugünkü Ankara kalesinin, Galatlar (3) zamanında kurulduğunda görüş birliği vardır. Galatlardan sonra Roma, Bizans, Selçuklular hâkimiyeti ve nihayet Osmanlı devri gelir.

Bu özetlemede en az 4000 yılın hikâyesi vardır. Fakat en az 1000 yıldan beri Ankara, dünyanın merkezlerinden biri olarak tarihin arka planına itilmişti.

Ankara'nın yakın tarihteki çehresini gösteren gerçek bir belge bize, Fransa Kralı'nın müşaviri ve bir bilgin olan Pitton de Tournefort'tan (1656-1708) kalmıştır. Bu belge, elle çizilmiş bir tarama resimidir. Bu resimde 300 yıl önceki Ankara, bugünkü Ankara kalesinin güneye bakan yamaçlarında ve bütünü ile surlar içinde görülür. Hissar, iç kale ve dış kale tamamen bellidir. Şehrin belirli yerlerinden, bugün de çoğu yerli yerinde olan eski camilerin minareleri yükselir. Surun dışında ancak mezarlıklar, Ogüst Mabedi ve Tahtakale semtine düşmesi gereken dağınık dış kulübeler vardır. Tournefort'un eserinde «Anadolu'nun en iyi şehirlerinden biri» olarak tarif edilen o zamanki Ankara, bu görünüme göre ihtimal ki ancak 10 bin kadar bir nüfus barındırıyordu.

Ankara şehrine ait bir tarama harita da, 1840-1842 yılları arasında Prusyalı bir subay tarafından çizilmiştir. Bu harita, Ankara kalesi ve şehriyle Çubuk çayına kadar olan ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde o kadar methettiği akarsularla bahçe ve bostanlar kısmını da içine alan düzgün bir eserdir. Bu harita şehrin yerleşme alanı

(1) Eski Yunan tarihçilerinden Pozanyas'a göre, Ankar (Ankara) şehrini, Frigya'nın kurucusu Gordiyas'ın oğlu Midas kurmuş.

(2) Sakarya kıyısında ve şimdiki Beylikköprü karşılarında, Ankara'ya 70 kilometre.

(3) Bugünkü Fransa topraklarında yaşayan Golvaların bir kolu olan Galatlar, İsa'dan 278 yıl önce ve İzmit (Nikomidyâ) kralıyla anlaşarak Trakya'dan Anadolu'ya geçtiler. Bir süre Ankara, Galat'ların en büyük merkezi oldu.

kale ile dışında Ulucanlar'ı, Samanpazarı'nı ve Tahtakale'yi içine almakla beraber, nihayet 10-15 bin nüfuslu bir kale kasabası görünüşü verir. Hattâ Mustafa Kemal'in Ankara'ya ayak bastığı günlerden daha derli-toplu bir hal gösterir. Çünkü Mustafa Kemal Ankara'ya ayak bastığı zaman, eski Ankara'nın asıl bakımlı parçası olan ve şimdi kale surlarının altında yeşil saha olarak bırakılan Ermeni mahallesi, 1915'te tamamen yanmış bulunuyordu. 1919'da Ankara, nihayet 20-22 bin nüfuslu fakir, tükenmiş bir yayla şehri halindeydi (1). Zaten eski Osmanlı mekteplerinde okutulan bir «Osmanlı Coğrafyası»nda Ankara, «Dışardan kasvetli bir görünüşü vardır. Balı ve tiftik keçileri meşhurdur» diye anlatılırdı.

Fakat; dışardan kasvetli bir görünüşü var, denilen bu kale şehrinin halkı, 27 aralık 1919'da Mustafa Kemal'i şehrin dışında, Sivas-Kırşehir yolunun Ankara düzüne indiği Dikmen-Kızılyokuş sırtlarından başlayarak güler yüzle karşılamıştır.

Ankara gerçi haraptı. Ekonomik hayatı gerçi çökmüştü. Fakat kuvvetli gelenekleri olan bir şehirdi. Halkın sosyal yaşantısında, kökleri nice asırlara varan ve artık kutsal anlamlar almış halk kuruluşları henüz ayaktaydılar. Meselâ loncalar. O loncalar ki, kökleri, kuruluşları, kuralları ve hakları, fütüvvetnameler şeklinde kutsal ve tarihî belgelerle nizamlanmıştır. O loncalar ki, aynı zamanda asırlarca, meselâ *Ahîlik* (2) teşkilâtı içinde dinî tarikatlar şîbi yaşatılmıştır. Fakat

(1) Ali Fuat Paşanın hatıralarından: Cumhuriyetten sonra yapılan 1927 ilk nüfus sayımında şehrin nüfusu 70 000 olarak bulundu. Bugün bu nüfus 1.200.000 kadardır. Ama şehrin çevresini nüfusun % 65'ini toplayan gecekondu dular sarar.

(2- Anadolu'da Ahîler (Kardeşler) denilen ve İktisadî esaslara dayanan bir nevi esnaf teşkilâtı vardı. Bu teşkilât, İlhanlı ve Selçuk beylerinin tazyiklerine karşı Anadolu şehirlerinde sanayi ve ticaret erbabının kendi menfaatlerini korumak için yaptıkları bir dayanışma teşkilâtıydı.

1325-1349 yılları arasındaki ilk seyahat devresinde Anadolu'yu da güneyden kuzeye dolaşan Mağripli seyyah İbni Batûta, Ahîler hakkında şu ilgi çekici bilgiyi verir:

«Ahîler Rum ülkesinde (Anadolu'da) Türkmen kavimlerinin bütün vilâyet, şehir ve köylerinde bulunur. Yabancıların korunması, yerleştirilmesi, doyurulması ve ihtiyaçlarının tamamlanmasına koşarlar. Cebbar ve saldırganları tenkil ve imha ederler. Bu hususta bunların dünyada misli yoktur. Ahî, henüz

bu Ahilik ve loncalar, aynı zamanda, halkın iç idarede, siyasi hak dayanakları ve siyasi iktidar organları da olabilmişlerdir. Öyle ki, Konya Selçuk Devleti, Moğol istilâsı altında çöküp, yıpranıp da Anadolu çeşitli bölge devletlerine parçalanırken, Ankara'da loncalar iktidarı ele almışlar ve Osmanlıların Ankara'yı fethine kadar (1) burada bir Ahiler Devleti şeklinde gelenek, emek ve barış prensipleri içinde, ilgi çekici bir dürüstlikle devam ettirmişlerdi.

Zaten Anadolu'nun sosyal-ekonomik tarihinde, lonca kuruluşları bakımından Ankara, daima en ileri, en güçlü bir merkez olmuştur. O kadar ki, aslında bir tabak (derici) ve tabaklar (dericiler) loncasının şeyhi olan Ahî Evren, loncalar hareketinde mucizeleriyle bir velî mertebesine çıkartılmış, şöret ve etkenliği bütün loncalar âlemine

evlenmemiş gençlerden sanat sahibi olanların toplanıp kendilerine reis seçtikleri kimseye denir. Bunların cemiyetine de Fütüvvet derler. Reis bir zaviye kurarak dayar, döşer. Arkadaşları da gündüz çalışıp kazandıklarını ikindiden sonra reise getirirler. Gündüz çalışır, akşam beraber yer, içerler. Üyelerle Fetyan derler. Daima misafir ağırlarlar. Dünyada bunlardan daha ziyade ahlaklı ve iyi efal sahibi insan görmedim».

NOT: İslâm Ortaçağında «Fütüvvet» teşkilâtı ve «Fütüvvetnameler» hakkında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasının, ekim 1953, temmuz 1954 tarihli cilt 15 ve 1-4 numaralı sırasında, Prof. Franz Taeschne ve A. Gölpınarlı'nın geniş, etraflı incelemeleri vardır.

(1) Ankara, Osmanlılar tarafından ilk defa Sultan Orhan zamanında Osmanlı mülküne katılmış görünmektedir (1354). Fakat bu katılışın pek sağlam esaslara dayanmadığı ve Ahilerin her halde muhtar bir idare muhafaza ettikleri muhtemeldir. Çünkü ikinci defa ve Birinci Sultan Murat zamanında Ankara yeniden fethedildi ve kesin olarak Osmanlı mülküne katıldı (1360). Bu ikinci harkeetin, Orhan Beyin ölümü üzerine ve Karamanoğullarının tahrikiyle Ahilerin yaptıkları kımıldanma yüzünden olduğu sanılmaktadır. Ondandır 1402'de şehir, Timur'un istilâsına uğradı. Daha sonra Birinci Sultan Mehmet zamanında yeniden fethedildi. Bundan sonra Osmanlı hâkimiyeti devamlı oldu. Fakat 1830'da Ankara güneyden Anadolu'ya giren Mısırlı İbrahim Paşa orduları tarafından zaptedildi. Bugünkü ayakta duran kale duvarlarının onlar tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Mısır ordusunun ertesi sene çekilmesinden sonra Ankara devamlı olarak Türk hâkimiyeti altında kaldı. Ankara'nın daha önce Ahiler elinde bir buçuk asır kadar kaldığı sanılmaktadır. Şehrin daha önceki devrelerine ve arkeoloji bakımından durumuna ait olarak Charl Texier'in *Küçük Asya* eserinin ikinci cildinde geniş malumat vardır.

yayılmıştı. Ahî Evren'in en büyük mucizesi ise, derilere verdiği ve başka hiç kimsenin başaramadığı renk ve vasıftı.

Loncalardan başka, tekkeler ve bu arada Ankara'da Hacı Bayram gibi bir tarikat ulu'sunun yaşamış olması, türbesinin Ankara'da bulunuşu, Ankara'da çeşitli tarikatları halk arasında ayakta tutuyordu. Gençler ve orta yaşlılar arasında cirit oyunları gibi eski halk ve ordu sporları galiba yalnız Ankara'da kalmıştı. Belli yöntem gelenekleri olan, bağları, idarecileri, idare yerleri ve yöntemleri bulunan ve aslında şehrin sivil silâhlı kuvvetini teşkil eden seymenler, gene Ankara'da, bozulmamış bir disiplin içinde yaşıyorlardı. Bütün bunlara, diğer esnaf cemiyetlerinin ve hepsinin üstünde eşraf ve ulema zümresinin de varlığını katınca, dışardan kasvetli bir görünüşü olan, harap ve çöküntü halindeki Ankara'nın, Mustafa Kemal'in buraya ayak bastığı günlerde, sürüp giden bir iç yaşantısı ve canlı halk kuvvetleriyle, Orta Anadolu'da hâlâ dikkati çeken bir kale şehri olduğunu önemle belirtmeliyiz.

*
**

MUSTAFA KEMAL KARŞILANIYOR

27 aralık 1919'da Mustafa Kemal Ankara'ya vardığı zaman, şehir bu haldeydi. İstanbul'un Ankara'daki Valisi Muhittin Paşa, millî kuvvetlerin gücüyle Ankara'dan çıkarılmıştı. Yerine geçirilen ve kendisi de bir tarikat mensubu olan Defterdar Yahya Galip Bey, Vali Vekiliydi. Ankara'nın, şehir içinden ve vilâyet çevresinden bütün kuvvetleri, o gün harekete geçirildi (1). Ali Fuat Paşa, tertiplerin başındaydı.

(1) Ankara'da bütün hareketlerin ruhu Ali Fuat Paşa, yani Mustafa Kemal'in en eski arkadaşıydı. Ali Fuat Paşa XX. Kolordu Kumandanı olarak Amasya toplantısından beri fiilen hareketin içindeydi. Bu toplantıdan sonra, Mustafa Kemal'in görevlerinin alındığı ve ona itaat edilmemesi gerektiği hakkında İstanbul Dahiliye Nazırının yaptığı tebliğlere karşı ilk defa ve fiilen isyan eden asker oldu. Fakat İstanbul onu da Ankara'daki XX. Kolordu Kumandanlığı vazifesinden almıştı. Kolorduya, o sırada Yarbay Mahmut Bey vekâlet ediyordu. Fakat Kolordu üzerinde Ali Fuat Paşa fiilî nüfuzunu muhafaza edebilmişti.

Mustafa Kemal'in Ankara'ya girişi bir cumartesi gününe rastlar. Mevsim kış başlangıcıydı. Hattâ dağlara, Dikmen tepelerine kar yağmıştı (1). Fakat 27 aralık günü hava günlük güneşlik oldu. Ali Fuat Paşa, Yahya Galip Bey gibi önde gelenler Sivas kafilesini daha Gölbaşı'nda karşıladılar. Dikmen sırtlarından Ankara'nın ilk ve en güzel göründüğü yerde yolcular otomobillerden inerek bir müddet Ankara'yı seyrettiler. Bu hava içinde Mustafa Kemal'in, ilerde kendisinin hem iktidar merkezi, hem son durağı olacak ve o güne kadar kendisinin bile adını ara sıra duyduğu bu Şehir için neler düşündüğünü tahmin etmek güçtür.

Dikmen'den Kızılyokuş eteklerine doğru harekete geçildi. İlk karşılayıcı safları, Şimdiki Harb Okulu'nun bulunduğu yerlerden, Kızılyokuş eteklerinden başlıyordu. Oradan Şehirdeki Hükümet Konağı'na kadar dalgalı, zikzaklı bir gösteri başladı. Dağlar gene ezanlar, salât ve selâm sesleriyle inliyordu. Seymenlerin davul, zurna ekiplelerinde alanlar, bu işlerin ustası olan Kızılırmak vadisi Kızılbaşlarından seçilmişlerdi. Bu gibi günlerin törenlerini, âdetlerini, jestlerini ancak onlar bilirlermiş. Yalın palalı, pehlivan yapılı seymen saflarının önünde yalın kılıçları, meşin önlükleri, omuzlarında baltalarıyla iki seymen baltacısı yer almıştı. En ndeki bayraktarın bir elinde sancak, bir elinde kılıç vardı. Ve boynuna Kur'an-ı Kerim'i asmıştı. Dev gibi bir adamdı. Sancak egemenliği, kılıç savaşı ve Kur'an, nizam ve kanunu temsil etse gerekti. Baltacıların meşin önlükleri İş'in, Emek'in gururu ve işaretiydi. Baltalar disiplinin simgesi olmalıydı. Fakat en dokunaklısı kkk ve ocuk seymenlerin, bütün seymen ve halk saflarının önünde oluşuydu. Hem egemenliği, hem savaşı, hem nizamı, yarın onlar sürdüreceklerdi. Ağabeyler, babalar ve dedeler, gerçi onlardan önce gelmişlerdi ama, yarın bu çocukların peşinde gideceklerdi.

Mustafa Kemal, hemen her kafilenin önünde durdu. Hepsine söyleyecek sözler buldu. Bir elinde bastonu, başında boz bir kalpak ve sırtında boz renkli kemerli bir spor pardsyle hem sadeliği ve alçak gönüllüğü, hem üstünlüğü kendinde toplamıştı. Daha arkalardan, onu Ankara'ya getiren artık saf dışı bir Benz otomobil geliyordu (2).

(1) Ali Fuat Paşa, hatıratında bu ilk karşılaşma sahnesini anlatır.

(2) Bu karşılaşma hakkında E. B. Şapolyo *Kemal Atatürk* isimli eserinde çok renkli sahneler tasvir eder.

Dikmen sırtlarından şehirdeki hükümet binasına inen yolun sağ yanına dizilmiş karşılayıcı safları, şimdiki Opera binası köşesinden İstasyon'a doğru kıvrılıyordu. Bu noktada Ankara'nın din adamları sıralanmıştı. Başlarında Müftü Rifat Efendi vardı. Bu Müftü ona, Ankara'daki çalışmalarında, daima vefalı bir arkadaş oldu. Sonra yola devam edildi. İstasyon meydanı geçilirken, orada bir kenarda, iri bir ata binmiş bir yabancıнын, arkasında adamlarıyla bu gelen yolcuyu ve onu bağrına basanları karşıdan, düşüncelerle gözlediği görülmüyordu. Bu atlı, Ankara'daki İngiliz kumandanıydı. Mustafa Kemal ona şöylece ve hiç umursamadan bir göz attı ve yoluna devam etti. Şehir Bahçesi önünden şimdiki Ulus Meydanı'na çıkarken de onu, Şehir Bahçesi'nin duvarları üstünden Fransız askerleri seyrettiler. Onlara belki bakınadı bile.

Az sonra, şimdiki Vilâyet binasında, Vali salonunda bulunuyordu. O yerden ve o dakikadan başlayarak, Mustafa Kemal artık Ankara'daydı. Mücadelenin ve Millî Mücadele'nin hakiki merkezi Ankara oldu. Bu mücadele artık bir Merkez ve bir Şef buluyordu...

*
**

Mustafa Kemal Ankara'ya üç otomobillik bir kabile halinde geldi. Yanındaki Temsil Heyeti üyeleri hep kendi arkadaşlarıydı (1). Sivas Kongresi'nin vilâyet, sancak ve kazalarını temsil eden sivil delegelerinden kafilede kimse yoktu. Halkın temsilcileri ancak ve daha ilerde, yani Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman bu Meclis'te yerlerini alacaklardı. Şimdilik hareket «temelden çatıya değil, çatıdan temeğe» gelişmekteydi. Tırnak içindeki bu sözler, Mustafa Kemal'indir.

Kabile Ankara Vilâyet Konağı'na gelip törenler ve «Hoş geldi-

(1) Mustafa Kemal: (Temsil Heyeti Başkanı), Hüseyin Rauf Orbay: Em. Bahriyeli, Temsil Heyeti Üyesi, Mazhar Müfit (Kansu): Eski Vali, Temsil Heyeti Üyesi Süreyya (Yiğit): Eski Mutasarrıf, Temsil Heyeti Üyesi, Cevat Abbas: Yaver (sonra Mebus), Hüsrev (Gerede): Kurmay Binbaşı (sonra Mebus, Sefir), Refik Saydam: Askeri Doktor (sonra Başvekil), Hakkı Behiç: Memur, sonra Mebus, Vekil, Temsil Heyeti Üyesi.

niz» ziyaretleri bitince Mustafa Kemal, Hükümet karşısındaki Kolor-du Karargâhında Ali Fuat Paşa ve Kurmay Halis Beylerle askerî durum üstünde bir konuşma yaptı. Sonra onu misafir edilecekleri yere, Keçiören yolu üzerindeki Ziraat Mektebi'ne (şimdi Meteoroloji Enstitüsü) götürdüler. Bu bina o zaman, bir tepe üzerinde iki katlı, her katında orta koridor ve odalar bulunan bir binaydı. Şimdi bir kat ilâve edilmiştir. Ve iyi olmadı. Ankara'da 1882'den beri çıkan küçük vilâyet gazetesi, Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişini, 29 aralık 1919 da 2209 numaralı sayısında «Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi» başlığı altında ağdalı, fakat heyecanlı bir Osmanlıca ile anlatır. Hemen bütün gazeteyi dolduran bu uzun yazı, olayın hikâyesiyle, Namık Kemal'in Vatan kasidesinden, yahut Tefik Fikret'ten seçilmiş parçalarla doludur.

*«Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol.
Ey hak yaşa, ey sevgili millet yaşa, var ol!»*

Sonra gene Ankara gazetesi şu satırlarla devam eder:

*«Bu gündüzü yaratan güneşin fecri Erzurum'da doğmuş,
Sivas'ta incilâ ederek (parlayarak) milleti aydınlattı. Her yer
o hakikat güneşine kalbini, ruhunu açtı. Türklük âlemi baştan
başa tek bir nur kitlesi kesildi...»*

27 aralık 1919 akşamı, güneş ufka inerken, yeni karargâhında Mustafa Kemal artık bir Ankaralıydı. Ve hemen çalışmaya başladı...

*
**

O ZAMANKİ ANKARA

Osmanlı İmparatorluğu son nefesini verirken Anadolu, ölmüş şehirler ülkesiydi. Her biri, yağtı tükenen birer kandil gibi gittikçe sönükleşen, dağınık, kasvetli, birbirinden kopmuş, birbirinden habersiz kalmışlar, serpintilerdi. Bunlar Anadolu'nun artık tarih sahnesinden çekilişinin, can çekişen son belirtileri olarak bu topraklar üstünde serilip gidiyordu.

Ankara da bu çöken şehirlerden biriydi. Baykuşlar tüneyen bir

kale harabesinin ya içine gömülmüş. Ya çevresine serilmiş, belirsiz bir avuç insan, ya bozkırlara, ya bataklıklara bakarak, gittikçe tortulaşan gelenekleri içinde günlerini sayıyordu.

28 aralık günü Mustafa Kemal, *o zamanki Ankara'nın* hayatını yaşamaya başladı. Gerçi o ve yanındaki yeni Ankaralılar, Ankara'ya üç külüstür otomobil içinde ve iki elin parmaklarıyla sayılacak kadar azlık bir grup halinde geldiler. Fakat zamanın çarkları öyle dönüyor, koşullar öyle geliyordu ki, Mustafa Kemal'in ardından yüzlerce, binlerce, on binlerce yeni Ankaralının daha bu topraklara göç etmeleri, bu topraklarda yerleşmeleri, bir avuçluk Ankara kasabasına sığınmış 20.000 kadar eski Ankaralının artarak, üreyerek birgün yüz binler ve yüz binleri kapsayan bir yeni çağdaş şehrin insanları haline gelmeleri kaçınılmaz gibiydi.

Nitekim İstanbul Mebusan Meclisi dağılıp, Ankara'da bir Millet Meclisinin toplanması gerekince İstanbullu ve taşralı birçok mebus efendiler, İstanbul'dan kaçan hükümet adamları, genç gazeteciler Ankara'da vazife almaya koşan kurmaylar, subaylar, iş ve hizmet adamları Ankara'ya dolmaya başladılar.

Yeni Ankaralıların sayısı, önce yüzü, yüzleri ve derken bini aştı. Bunların bir yerlere sığınmaları, bir yerlerde yerleştirilmeleri lâzımdı. Hemen hepsi işsiz, hepsi parasız, hepsi eşyasız, giyimsiz, kuşamsız, fesli, sarıklı, kalpaklı bu modern göçmenlere birer çatı altı lâzımdı.

İlk adımda hanlar, han odaları doldu. O hanlar ki, altları ahır, kahve, üstleri sıra sıra kervansaray odalarıydı. Bunların içinde Taş Han (şimdiki Sümerbank'ın yerinde) en itibarlı misafirler tarafından işgal edildi. O zamanki Ankara'nın lüks bir Palas'ı halini aldı. Taş Han Meydanı'na (bugünkü Ulus Meydanı) bakan diğer ve daha harap hanlar da tıklım tıklım doldular. Yerleşmek kadar yemek, yıkanmak olanakları da ilkel ve perişandı. Ankara'da tek bir otel yoktu. Tek lokanta yoktu. Bütün kasaba kahveleri gibi Ankara'daki kahveler de, basık, havasız, kasvetli ve uyku verici izbelimdi. Bunlara arasında Taş Han gibi, kahveler arasında da Kuyulu Kahve (şimdiki Ulus Garanti Bankası'nın yerinde ve Merkez Kiraathanesi karşısında) derhal, itibarlı yabancıların toplanıp çay, kahve içtikleri yerler halini aldılar.

Fakat mebusları yerleştirmek için topluca bir yer bulmalıydı. Nihayet Ankara Dâr-ül Muallimîn'i, (Ankara Öğretmen Okulu) bu iş için ayırdı (şimdiki Ulus İş Hanının yerinde). Avlu ise daha sonra çadırlar, barakalarla, Millî Müdafaa Vekâleti haline getirilecekti. Burası ön cepheden, dolambaçlı merdivenlerle çıkılan, ortası avlu, üç cepheli, iki katlı bir binaydı. Koğuşlar mebus yatakhaneleri haline getirildi. Kimisi mektep karyolarında, kimisi yer yataklarında yatacak yer bulan mebuslar bir iç nizam kurdular. Önce dersanelerden birisi cami olarak ayırdı. Sonra idare heyeti birtakım tertipler aldı. Bu tertipleri Yunus Nadi şöyle anlatır (*Ankaranın İlk Günleri*)

«İstanbul'dan çıkıp gelebilecek mebuslarla Anadolu'dan intihab olunarak gelecek mebuslara ikametgâh olarak Dâr-ül-Muallimîn binası tahsis edilmiştir. İlk gelen arkadaşlarla bu bina koğuşlarının sakinlerini teşkil edenlerdeniz. Her gün birkaç arkadaşın katılmasıyla kışla hayatımız büyümektedir. Çok vakit geçirmeksizin orada derhal bir tabldot teşkilâtı kurduk. Sabah kahvaltısından akşam yemeğine kadar bütün öğünlerin yiyecek, içecek ihtiyaçları tarafımızdan karşılanıyordu. Kendi arkadaşlarımızdan bir idare heyetimiz vardı. Adam başına günde ancak 48-55 kuruşa mal oluyordu. Hesaplı harekete mecburduk.

Mektebin bütün takımları sorumluluğumuz altında emrimize verilmişti. Belirli saatlerde cemaatle kahvaltıya inmek ve yemekler yemek, arkadaşlara bir nevi mektep hayatı yaşatıyordu. Bundan memnun olanlar çoktu. Büyük adamların bazen ne çocuk şeyler olduğunu, Dâr-ül-Muallimîn yemekhanesindeki cemaatin şakraklığında keyif ve zevkle seyredirdim».

Yavaş yavaş bu binalar da ihtiyaca kâfi gelmedi. Yani Ankaralılar mekteplerden, hanlardan eski Ankara mahallelerine doğru yayılmaya başladılar. Önce Yahudi mahallesi, kiracı kabul etmek cesaretini gösterdi. Burası gerçi pis, berbat, basık bir yerdi. Mahalle, bütün Yahudi geto'ları gibi sıkışık, üst üste yığılmış, havasız evlerden ibaretti. Sonra yerleşme Samanpazarı çevresine, Ulucanlar'a doğru yayıldı. Böylelikle yerli Ankaralılar da mahallelerine yabancı kabulüne başladılar. Ahırlar, pastırma kurutma yerleri, tavan araları onarılarak kiralık odalar haline getirildiler.

Böylece, *Osmanlılar*, Ankaralı olmaya başladılar. Charl Texier «*Küçük Asya*» isimli eserinde Ankara'dan bahsederken (1830 yıllarında) Ankaralıların devlet memurlarıyla, Ankaralı olmayan görevlileri *Osmanlı* olarak andıklarını, kendilerini de *Ankaralı* saydıklarını yazar. Bu ayırış, Millî Mücadele sırasında, yani Ankara'nın o günlerinde de ortadan kalkmamıştı. Ankara'ya gelen yeni Ankaralıların tabii hemen hepsi de bekârdı. Bekârların mahalle aralarına yerleşmeleri ayrı bir meseleydi. Onun için bu bekârlar, çoğunlukla bir evi toplu olarak kiralamayı tercih ediyorlardı. Ama bekârlık zordu. Sokaklarda uzaktan bakmak için dahi kadın görünmüyordu. Gündüzleri, ya Meclis'te, ya da kahvelerde geçen zamanı, geceleri öldürmek bir meseleydi.

Hulâsa, o günlerdeki Ankara hoş bir Ankara'ydı. Meclis'in açılışından bir süre sonra büyük isyanlar durdurulmuştu. Eşkîyalık da eski önemini kaybediyordu. Hayat yürüyordu. Eski ve yeni Ankaralılar yan yana yaşamaya alışıyorlardı. O günlerdeki Ankara'ya ait pek çok anılar, nakiller ve renkli hikâyeler vardır. O zamanki her yeni Ankaralı, her gazeteci, muhabir, memur, yahut bir mebus o devre ait hikâyeler, anılar bırakmıştır. Bu kitapta bunlara dalmayacağız. Ankara'nın, o günlerdeki havasına ait olan bu bahsi burada keserek biz, artık Ankaralı olan Mustafa Kemal'in ilk günlerine dönelim...

*
**

BİR HAREKET PROGRAMI

Mustafa Kemal, Ankara'da ilk umumî konuşmasını ocak 1920'nin ilk günlerinde, Muallim Mektebi'nde toplanan Ankara ileri gelenlerine yaptı (1). Onun çıktığı yolculukta bu toplantı ve söylediği bu nutuk çok önemlidir. Çünkü serbest bir halk topluluğu karşısında yaptığı

(1) Bu konuşmanın metni, *Büyük Nutk'un*, vesikalar kısmında 220 numara ile vardır. Bu toplantının yapıldığı Muallim Mektebi binası, şimdiki Ulus İş Hanının yerinde bulunuyordu. Maarif Vekâleti binası olarak kullanılırken yandı.

bu konuşmada silâhı, her zaman olduğu gibi, gene *heyecan* değil, *mantık*'tı ve bu silâhı elinden hiç bir zaman düşmeyecektir.

Halkın Temsil Heyeti'ne karşı gösterdiği sıcak kabule kuvvetli sözlerle kısaca teşekkür ettikten sonra hemen konuya girdi: Önce sonra eren harpten çıkış şartlarını, Wilson prensiplerinin Türkiye ile ilgili maddesini belirtti. Sonra mütarekeyi ve mütarekenin nasıl bozulduğunu anlattı. Mütarekeye aykırı olarak Çukurova, Maraş, Antep, Urfa bölgeleri işgal edilmişti. İtalyanlar Antalya'ya çıkmışlardı. Kendileriyle muharip olmadığımız halde Yunanlılar İzmir'e girmişlerdi ve Ege'de ilerliyorlardı. Karadeniz kıyılarında da işgal zemini hazırlıyorlardı. Hattâ işte Ankara'da bile İngiliz ve Fransızlar vardı. Fakat bilhassa İzmir işgalinden sonra millet uyanmış ve derin bir uçuruma sürüklendiğini anlamıştı. Millet kendi hakkını artık kendisi müdafaa-ya karar veriyordu. Erzurum, Sivas Kongreleri bu hareketin ifade-siydi. Maksat şuydu:

«Vatanın bütünlüğünü, yüksek hilâfet ve saltanat makamıyla millî istiklâlin dokunulmazlığını sağlamak yolunda millî kuvvetleri hâkim kılmak!»

Bu sebeple, millî kuvvetlerin âmil (icracı) ve millî iradenin hâkim (egemen) olması esası kabul olunmuştu. Çünkü «bütün cihan milletleri artık yalnız bir hâkimiyet tanrıları: Millî hâkimiyet...»

Gerçi başlangıçta hareket yukardan aşağı gelmekteydi. Ama artık aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen bir kuruluşa gidilecekti.

Bu esaslardan sonra gene Sivas beyannamesine dayanarak Millî Misak'ı anlattı ve şunları ilâve etti:

«Millî teşkilâtımızın izlediği gaye, vatanı parçalanmaktan ve milleti esaretten kurtarmaktır. Ama ondan sonra da pek mühim bir millet ve vatan vazifemiz vardır: İç işlerimizi ve hallerimizi ıslah ederek, medenî milletler arasında faal bir uzuv olabileceğimizi fiilen ispat etmek lâzımdır. Bu gayede muvaffak olmak için ise, siyasî mesaiden ziyade, içtimâî mesaiye ihtiyaç vardır...»

Son sözlerin arasında şu cümle dikkati çeker:

«Efendiler, ümit ederim ki, elverişli bir sulh elde edildikten sonra durumumuz, iyi idare edilirse, eski sınırlarımız içindeki vaziyetimizden daha iyi olur...»

Bütün bu konuşmalarda uzak bir görüşün, uzun vadeli hesapların, harp ve sulh işlerinde stratejik sezislerin ve kararların damgası vardır. Bu sözler ezilmiş, yenilgiyi kabul etmiş, ümitsiz bir insanın sözleri değildir. Halbuki Ankara'daki Muallim Mektebi binasında bu sözler konuşulurken, İstanbul'da hükümet, işgal kuvvetlerinin uşağı durumuna düşmüştü. Padişah ise milleti şöyle görüyordu:

«Millet bir koyun sürüsü. Ona bir çoban lâzım. O da benim...» (1).

Bir taraftan da Yunanlılar yeni taarruz hareketleri hazırlıyorlardı. İngilizler İstanbul'u resmen ve tamamen işgale hazırlanıyorlardı. Güneydeki Fransız işgal bölgesinde Ermeniler, Karadeniz kıyılarında Pontus Rumları, istiklâl rüyaları görüyorlardı. Padişah, Anadolu'ya Anzavur çeteleri şeklinde kanlı katil sürüleri gönderiyordu.

Fakat Mustafa Kemal bu tehlikeleri saymadı bile. Çünkü onlar artık kumandanlığın ve kurmay bürolarının işi olacaktı ve bu kumandanlıkla kurmay bürolarının pek yakında kurulacağını gayet iyi biliyordu. Hulâsa çıktığı yolculuğun, hedefleri de, merhaleleri de artık belliydi:

«Vatanın parçalanmaması, millî istiklâl, kayıtsız, şartsız millî hâkimiyet, millî kuvvetleri âmil, iradeyi hâkim kılmak, medenî milletler arasında faal bir üye olabileceğimizi ispat etmek ve iç işlerimizi ıslah içinde siyasî çalışmalarla beraber içtimâî çalışmalara girişmek...»

Sanıyorum ki, bütün Anadolu hareketinin, bütün İstiklâl Savaşı'nın ve onu izleyen ıslahlar ve inkılâplar devrinin, Mustafa Kemal'in daha sonraki hayat ve girişimlerinin bütün prensipleri, zaten bu hare-

(1) Padişah bu sözlerini az sonra, 16 mart 1920'de ve Mebusan Meclisinde davet ettiği mebuslar heyetine aynen söyleyecektir.

ket noktalarında toplanır. 1920 ocak ayının ilk günlerindeki bu Ankara nutku, Mustafa Kemal'in, daha işin başında ilân edilen *hareket programı*'dır.

Bu arada Hilâfet ve Saltanat makamının dokunulmazlığına gelince: Milli kuvvetler âmil ve millî irade hâkim olup, «bütün cihan milletleri artık yalnız bir hâkimiyet tanır, o da Hâkimiyet-i Milliyedir» denilince, bunların temel olduğu bir millet ve devlet yapısı içinde hilâfetle saltanatın yerleri ve varlıkları zaten ne olabilirdi ki?

*
**

TEMSİL HEYETİNİN VARLIĞINA KARŞI ÇIKANLAR

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Ankara'ya varışları sırasında en önemli sorun, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da açılışı konusuydu. Gerçi Mustafa Kemal bu Meclisten hiç bir şey beklemiyordu. Meclisin İstanbul'da açılmasına, kendisi de Erzurum mebusu seçildiği halde, sonuna kadar karşıydı. Ama Sivas'ta arkadaşlarının ısrarları karşısında, bazı kayıtlarla onların görüşlerine uymak zorunda kalmıştı: İstanbul'a geçecek mebuslar münasip merkezlerde toplanarak önce Temsil Heyetiyle konuşacaklardı. İstanbul Meclisine gidince orada güçlü bir «Müdafaa-i Hukuk Grubu» teşkil edeceklerdi. Bu grup, Meclis açılırken, kendisinin Meclis Reisliğini teklif edecekti. Gerçi o, reis seçilse de İstanbul'a gitmeyecekti. Ama o bu çıkışta, Anadolu'nun ve millî birliğin sesini ilân etmek bakımından bir değer görüyordu. Nihayet grup, Mecliste bütün meselelerde Temsil Heyetinin görüşlerini savunacaktı. Ankara ile daima temas halinde kalacaktı. Sivas Kongresi'nde kesinleşen «Misâk-ı Millî» esaslarının savunulması ve duyurulması da gene bu kararlar içindeydi. Bütün bunları bu şekilde ve en başta düzenleyecek olan da Rauf Beydi (Orbay).

Fakat bu koşullar ve kararlar yürümedi. Ve bu hal, onu çok üzdü. Evvelâ İstanbul'a hareketten önce Anadolu'dan seçilen Müdafaa-i Hukuk mebuslarıyla, istenilen grup temas ve toplantıları yapılamadı. Gerçi 3 ocak 1920 tarihinden itibaren Ankara'ya gelmeye başlayan bazı mebuslarla konuşuldu. Ama bu temaslar istenilen derinlikte ol-

madı. Konuşmaların esası, İstanbul Meclisinde kurulacak Müdafaa-i Hukuk Grubu ve takip olunacak siyasetti. 19 ocak 1920'de Meclis açıldı. Fakat orada bu «Müdafaa-i Hukuk Grubu» kurulamadı. Onun yerine, Rauf Bey ve bazı arkadaşları, önder olarak «Felâh-ı Vatan Grubu» adı altında dar ve gevşek bir teşekkül meydana getirdiler. Halbuki Temsil Heyetinin Mustafa Kemal'den gayrı hemen bütün âzaları Meclisteydiler. Rauf, Hüsrev Sami, Mazhar Müfit, Kara Vasıf, Bekir Sami, Rüstem Beyler, v.b.

Sonra, hem de Mustafa Kemal'in arkadaşları arasında, beklenmeyen bir görüş geliştirdi. Mademki İstanbul'da Ali Rıza Paşa Kabinesi gibi ılımlı bir Kabine vardır. Ve Mebusan Meclisi açılmıştır. O halde Temsil Heyeti artık hükümet işlerine karışmamalıdır! Ali Fuat Paşa siyasî hatıratında bu gelişmelerin belirmesi hakkında ve bu cereyanı tasvip etmeyerek şunları kaydeder:

«Ali Rıza Paşa hükümetinin ruh hali, imanı biraz zayıf olan arkadaşlarımıza da sirayet etmeye başlamıştı. Bunlar ekseriyetle şöyle düşünüyorlardı: Mademki İstanbul'da vatanperverliklerinden şüphe edilmeyen bir hükümet iktidara gelmiştir, Meclis-i Mebusan da açılacaktır. Artık milletin mukadderatını onlara bırakarak, gayr-i mesul teşkilâta beyhude meşgul olunmamalıdır!» (1).

Bu düpedüz, Mustafa Kemal'in kenara itilmesi demekti. Meclis açıldıktan sonra bu akım daha da arttı. Meclisin açılışına Padişah gelmemişti. Nutkunu Dahiliye Nazırı okudu. Fakat Mustafa Kemal, Meclisin açılışından hemen iki gün sonra, 23 ocak 1920'de, İstanbul'daki arkadaşlarına ve bazı makamlara gönderdiği telgrafta, Meclisin dağıtıldığı hakkında bir iradenin Mecliste birden okunabileceği ihtimaline dikkatleri çekmişti. Bu, şaşılacak bir öngörüştü. Nitekim onun, kendisini Meclis Reisliğine seçmelerini istemesi, icabında Anadolu'da bu vazifeye devam edebilmesini sağlamak içindir. Ama Meclis açıldığı zaman, Reis seçimi işinde, Ankara'da verilen bu karar, başta Rauf Bey olmak üzere, arkadaşları tarafından ortaya atılma-

(1) Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları, c. I, s. 272-273.

miştir. Ama Mustafa Kemal, Meclisin feshinden korkmaz. Bu neticeyi bekler. Çünkü ona göre:

«Meclisin feshi, milli müdafaa-ya teşebbüs zamanının geldiğine bir işaret olacaktır».

Yani, onun şahsen Meclisin feshinden bir korkusu yoktur. Elverir ki gafil avlanılmasın ve yabancıların kışkacına adam kaptırılmasın. Mecliste kurulacak Müdafaa-i Hukuk Grubu ve onların açık ve cesur davranışlarıyla, Milli Mücadele'nin sesi ve davaları millete duyurulsun. Fakat Felâh-ı Vatan Grubu, onun bu bekleediklerine cevap veremez. Şubatın ilk günlerinde Temsil Heyeti'nin artık lüzumsuzluğu İstanbul mebusları arasında yaygın bir cereyan halini alır. Hattâ 14 şubat 1920'de bizzat Sadrazam Ali Rıza Paşa, vilâyet ve sancaklara yaptığı bir tebliğde, bu konuda kesin bir cephe alır (*Büyük Nutuk*)

«Vilâyet ve müstakil sancaklara:

Meclis-i Mebusanda okunan ve büyük çoğunlukla desteklenerek hükümete güven gösterilen programın önemli noktalarından biri, Meclisin her türlü milli emellerin tek belirebileceği bir yer olmasıdır. Meclis hamdolsun işe başladığına göre, meşrutiyet hükümlerinin her nevi etkilerden arınmış olarak işleyebilmesi için, memleketin içinde, bu Meclisten başka bir yerde milli irade namına söz söylemeye ve isteklerde bulunmaya artık yer ve imkân kalmadığından, hükümet işlerine müdahale gerek-tireceği bu genelge ile bildirilir.

*Sadrazam
Ali Rıza».*

Zaten İstanbul, Ankara'ya yeni idareciler de bulmuştu. Ziya Paşa isminde birini vali, Küçük Ahmet Fevzi Paşa isminde bir zatı da kolordu kumandanı olarak yolluyorlardı (19 şubat 1920). Felâh-ı Vatan Grubu'ndan durmadan uyuşturucu yazılar geliyordu. Düşmanlardan insaf ve âtifet (lütuf ve merhamet) ummak hastalığı gittikçe yayılıyordu. Halbuki milli hareket, düşmandan âtifet ve insaf ummak gafletine karşı bir uyanıştı!

Sadrzamanın genelgesi Mustafa Kemal'i çok sinirlendirdi. O zamanki duygularını şöyle anlatır:

«Böyle bir genelgeye ne hacet vardı? Temsil Heyeti'ni milletin gözünde küçük düşürmekten, onun cezalandırılacağından bahsetmekte ne fayda vardı?»

17.2.1920'de kumandanlara şu telgrafı yayımladı:

«Millî iradenin kanunî tecelligâhı olan Meclis-i Mebusânı açarak millî hâkimiyeti teyide muvaffak olan cemiyetimizin en önemli ve esaslı vazifelerinden biri de, millî emellere uygun esaslar dahilinde bir sulhün akdine kadar millî birliği muhafaza etmektir. Cemiyetimizin, her zorluğu yenerek vatanı ve millî varlığı kurtarmak hususundaki kurtarıcı faaliyetlerine, millî gayenin elde edilmesine kadar, daha büyük bir azim ve imanla devamı lâzımdır. Millî teşkilâtın vatanın her köşesinde, umumî ve yaygın bir surette taazzuvuna devam olunmasını...

*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti
namına*

Mustafa Kemal»

Mustafa Kemal'in o günleri en telâşlı günlerinden sayılsa gerektir. İşlerin ucu elden kaçıyordu. Hattâ 23 şubat 1920'de Kâzım Karabekir Paşadan çok düşündürücü, çok manâlı bir telgraf aldı:

«İstanbul'da Millî Mecliste beliren cereyana karşı, Temsil Heyeti'nin ve Kuva-yı Milliye'nin ters ve tahakküm edici bir durum almasını uygun bulmuyorum. Heyet-i Temsiliye'nin, bu işin içinden vakarla çıkması için, işin sorumluluğunu ve keyfiyetin takdirini, Millî Meclisin namus ve hamiyet uhdesine bırakmayı mütalâa ediyorum... Temsil Heyeti'nin ve Kuva-yı Milliye'nin varlığını muhafaza etmesine Millî Meclis taraftar olmazsa... Temsil Heyeti'ne, artık Millî Meclise mukadderatını tevdi ederek dağılmasını ve faaliyet mevkiinden çekilmesini yazar ve bir de teşekkür eder... İşte görüşlerim bundan ibarettir».

Istanbul Meclisindeki arkadaşlarının, yani «Müdafaa-i Hukuk Grubu» olarak teşkilâtlanmalarını beklediği halde «Felâh-ı Vatan Grubu» adı altında gevşek bir kuruluş halinde beliren grubun durumu hakkında görüşleri ise hazindir (1).

«Millî Meclisin ve Felâh-ı Vatan nam grubun, hakikî halini tasvir eden beyanlarınızdan çok müteessir oldum. İzahlarınız ve tavsiyelerinizle nazarımda beliren manzara çok elem vericidir. Zavallı millet! Hayatını, varlığını, mukadderatını müdafaa etmek, muhafaza etmek ve sağlamakla vazifeli bildiği mebuslarını, daha ilk anda, hakikî vatan ve millet vazifelerini unutmuş görüyor».

«Bu ruh haleti, bu ahlâk mahiyeti karşısında mebhut hayret içinde ve sâmit kalırım!

Bu zihniyet ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da, partiden de, ben, memleketi kurtarıcı sağlam bir durumun alınabileceğine hükmedemiyorum.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilâtına ve bu teşkilâtın vücuda getirdiği Kuva-yı Milliye'ye dayanmaya ihtiyaç kalmadığını, gafilce hareketleriyle açığa vuran Mebusan Meclisi'nin ve Felâh-ı Vatan Grubu'nun, bu husustaki kesin kararlarının araştırılarak tarafımıza bildirilmesini Rauf Beye yazdık. Bu kararı verirken, yüce mebusların toplantı yerleri olan Dârülhilâfe'de (Istanbul'da) kırk bin Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kara kuvvetinin biriktiğini ve İngiliz Akdeniz donanmasının Fındıklı Sarayına karşı (Mebusan Meclisinin toplandığı saray) demir atmış olduğunu göz önünde bulundurmak lüzumunu hatırlattım. 20/21 şubat 1920».

Evet, Karabekir bir kumandandı. Ama ne var ki, bir Lider değildi.

Kaldı ki İstanbul'daki gelişmeler, Mebusan Meclisinde ve Felâh-ı Vatan Grubu'ndaki mebusların gaflet uykuları içinde bir gü-

(1) İstanbul Meclisi'nde Temsil Heyeti Üyesi Mazhar Müfit Beye (Kansu) yazdığı mektuptan (*Büyük Nutuk*).

venlik havasına dalmalarına hiç de elverişli değildi. Daha 21 ocak 1920'de yani Meclisin açılışından iki gün sonra, İngiliz işgal kumandanlığı, Sadrazama baskı yaparak Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşanın işlerinden atılmalarını istemişti. Bu istek, yerine getirilmişti de. Yani, İstanbul'da Kabine kendi iç işlerine bile sahip değildi. Gene İngilizler, hem Yunan kuvvetlerine, hem de güneydeki işgal kuvvetlerine karşı millî hareketlerin durdurulmasını, dağıtılmasını istemişlerdi. Halbuki bu istek ileri sürülürken, Yunanlılar İzmir'e, şubatın 18, 19 ve 20'nci günlerinde yeniden büyük kuvvetler çıkarıyorlardı. Cephelerde taarruza hazırlanıyorlardı. Hem de öyle bir hazırlık ki, bir taraftan bu kuvvetler cepheye sürülürken, diğer taraftan gene İngilizler, Yunanlılar karşısındaki Kuva-yı Milliye'nin 3 kilometre geri alınmasını Sadrazamdan istiyorlardı. Sadrazam bunu elbette ki yapacak güçte değildi. Ama İngilizler, Harbiye Nazırını ve Genelkurmay Başkanını attırdıktan sonra şimdi de Kabineyi toptan atmak için zemin hazırlıyorlardı. Yunanlılar, 3 mart 1920'de taarruza geçti ve Gölcük yaylasıyla Bozdağ'ı işgal ettiler.

Saray çevresinde daha başka tertipler dönüyordu. 3 mart 1920'de İsmet Bey (İnönü, o zaman Harbiye Nezareti kadrosunda) İngilizlerin yardımıyla İstanbul'da bir cemiyet kurulacağını, hükümetin düşürüleceğini, Meclisin feshedilip İzmir ve Adana cephelerinde düşmanla işbirliği yapılacağını, Kuva-yı Milliye'nin dağıtılacağını, İstanbul'da bir Hilâfet Şûrası kurulacağını, Başyaverlik vasıtasıyla Ankara'ya haber vermişti.

Zaten 3 mart 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa Kabinesi istifa etmekle meydan fiilen Padişah ve işgal kuvvetlerinin uşaklarına kaldı. Bu hal karşısında Meclisin ve Felâh-ı Vatan Grubu'nun bütün yapabildiği, Padişaha bir heyet göndererek, «Millî teşkilâtın Padişaha bağlılığını bildirmek ve kurulacak Kabine hakkında bazı dileklerde bulunmak kararı almaktan ibaret kaldı! Fakat Padişah kendisine bağlılıklarını sunacak bu heyeti kabul etmedi bile!

Mustafa Kemal'e gelince: O, işlerin gelişmesini dakikası dakikasına takibediyordu. Padişah kötü bir Sadrazam seçerse, düşmanlar müdahalelerini daha da arttırırsa, hatta Meclis feshedilirse ne olacaktı sanki? Olacak şey belliydi: İstanbul'dan ve Saraydan hâlâ bir şey bekleyenlerin, «düşmanların insaf ve âtîfetine» güvenenlerin son

ümitleri de kırılıp, gözleri açılacaktı. O zaman hem bu gözler, hem bütün milletin bakışları ister istemez ve artık tek ümit kâbesi olarak Ankara'ya çevrilecekti. Milletın kendi davasını kendisinin savunması gerçeği, yani Mustafa Kemal'in tezi, ister istemez kuvvet kazanacaktı. Hulâsa o, vazifesini adım adım yapmalıydı. Nitekim 4 mart 1920'de Padişaha bir telgraf çekerek durumu ifade ettikten sonra:

«Milli vicdanı temin edemeyecek bir Kabine Reisine milletin bir dakika tahammül edemeyeceğini ve böyle bir şey olursa, Osmanlı Devleti tarihinde evvelce misâli görülmemiş olaylara meydan açılacağını...»

bildirdi. Bu sözler, olacak şeyleri, nasıl da açıkça ve önceden haber veriyordu!..

*
**

İSTANBUL'UN İŞGALİ

Istanbul'da Mebusan Meclisi'nin açılışından sonraki günler Mustafa Kemal'in Ankara'da gece-gündüz durmadan çalıştığı günlerdir. Zaten tek başına gibidir. Hattâ Ali Fuat Paşa da çok zaman Ankara'da bulunmaz. Mustafa Kemal'in, Kuva-yı Milliye cephelerini takibetmek, memleket içi gelişmeleri kollamakla beraber gözleri hep İstanbul'un üstündedir. Bir defa şu İstanbul faslı kapansa! Millet bütün gücü ve ümitleriyle Ankara'nın üstüne yumulsa ve çıkış yolunu orada arayabilse!..

Ama bu netice gecikmeyecektir. Padişahın Salih Paşa Kabinesi bir gölge Kabinedir. Bir yetkisizler Kabinesidir. Zaten Mebusan Meclisi'nden hiç kimse Kabineye alınmamıştır. Yeni Sadrazamın bir aralık Felâh-ı Vatan Grubu Reisiyle, yani Rauf Beyle istişare edeceği sanılmıştı. Fakat Padişah bundan da caydırılmıştır. Zaten Kabinenin ömrü bir aydan uzun olmayacaktır.

Nitekim 16 mart 1920'de yabancı kuvvetler, başta İngilizler olmak üzere İstanbul'da, Harbiye, Bahriye Nezaretlerini, telgraf merkezlerini, Türk Ocağı'nı ve diğer müesseseleri resmen işgal ettiler.

İdareye hâkim oldular. İşgal, Şehzadebaşı Karakolunun basılmasıyla başladı. Orada 6 şehit, 15 yaralı verildi.

Yabancı askerler her tarafta kaba, sert davrandılar. Süngülü kuvvetleri Harbiye Nazırı Fevzi Paşanın (Çakmak) odasına kadar girdiler. Süngülerini onun göğsüne çevirdiler. Halbuki Fevzi Paşa (Çakmak) millî hareketin aleyhindeydi. Anadolu'daki hareket ve Mustafa Kemal'le arkadaşları aleyhine, nice genelgeler yayımlamıştı. Ama, düşman insaf ve âtîfet bilmez. Nitekim Fevzi Paşa mükâfatını, işte böyle görüyordu! (1).

Istanbul'da milliyetçi geçinen kimselerin tevkifi için daha mart ayı başlarında Londra'dan emirler geldiği, daha önce açıklanmıştı.

Istanbul'un işgali sıralarında Padişah, başka sularda yüzer: O gün öğleden önce Meclis Reisini ve liderlerden bazılarını saraya davet etmiştir. Daha sonra bu kabul öğleden sonraya bırakılır. Meclis Reisi Celâlettin Arif Bey ortada yoktur. Reis vekillerinden iki zatla Rauf Bey saraya girerler. Bunlar önce Padişaha Anadolu'dan, Anadolu'daki birlikten bahsetmek isterler. Ama Padişahın sözleri kısa, kesin ve serttir:

— *İngilizler isterlerse yarın Ankara'ya da giderler!*

Ve son sözleri şunlardır:

— *Bir millet var, koyun sürüsü! Bir çoban lâzım, o da ben'im!.*

Halbuki o bu davadayken, Galata rıhtımlarına yanaştırılan düşman gemileri İstanbul toprağına asker kusuyorlardı. Bunu yapanlar, Padişahı hatırlamaya bile lüzum görmüyorlardı. Anadolu'da ve İstanbul'un ve Padişahın bu aczi, onun sürüye çoban olması ümidini ve şansını yavaş yavaş silip süpürüyordu. Padişah sarayından dönenler, Mebusan Meclisi'nde kendilerini bekleyen arkadaşlarına, söyleyecek söz bulamadılar. Onların yüzüne sadece, şaşkın şaşkın baktılar.

Ama perde kapanmamıştı. Tam Mecliste müzakerelerin başlayacağı sırada ve akşamın geç saatlerinde, bir İngiliz müfrezesi Mebusan

(1) Fevzi Paşanın bu genelgelerinden bazıları, Ali Fuat ve Karabekir'in hatıralarından, bu ciltte verilecektir.

Meclisi'ni de sardı Müfreze kumandanı, Temsil Heyeti nin İstanbul Meclisi'ndeki üyesi Rauf Beyle, Sivas Kongresi'ne katılanlardan Kara Vasıf Beyi tevkif edeceğini ve bunların kendilerine teslimini istedi. Mebuslar arasında her kafadan bir ses çıkıyordu. Ama İngilizler Rauf Beyi ve Kara Vasıf Beyi aldılar, götürdüler...

Zaten 18 mart 1920'de Padişah, Mebusan Meclisi'ni dağıttı. Fakat son demlerde kendilerini toplayabilen bir kısım mebusların, arkadaşlarının sürüklemeleriyle, oldukça dokunaklı çıkışlar yapıldı. 17 şubat 1920'de Millî Mücadele'nin en önemli dayanağı ve belgesi olan «Misâk-ı Millî» Millet Meclisi kürsüsünden okunarak kabul ve ilân edildi. İstanbul Meclisinin tek olumlu jesti de zaten bundan ibaret kaldı. Ama bu güzel ve etkili bir jestti.

*
**

MİSAK-I MİLLÎ

Misâk-ı Millî'nin esasları daha Erurum Kongresi'nde tespit olunmuş, kongre beyannamesinde ifadesini bulmuştur. Sivas Kongresi'nin neticeleri ise, Erzurum Kongresi kararlarının kabulü şeklinde olmuştur. Yeni Meclise katılmak üzere Ankara'dan İstanbul'a giden mebuslara bu neticeler bir Millî Misâk şeklinde verilmiştir. Bunun savunulması istenmiştir. Ankara'da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının daha da işledikleri esaslar bunlardır. 17 şubat 1920'de İstanbul Meclisinde kabul ve ilân edilmek suretiyle millî tarihe mal edilmiştir. Teklif sahibi sıfatıyla kürsüye gelen Edirne Mebusu Şeref Bey, ateşli, heyecanlı bir insandır. Güçlü bir hatiptir. Meclis Reisliğine verdiği bir takrirle şu misâkın kabulünü ister (1)

(1) Misâk-ı Millî, eski dil yapısına dokunmadan aşağıda verilmiştir:

«Madde 1 — Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının mukadderatı ahalinin serbestçe beyan edecekleri reye göre tâyin edilmek lâzım geleceğinden, bu mütareke hatı içinde dinen, ırkan ve aslen nüttehî, yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhûn ve hukuk-u irkiye ve içtimaiyeleriyle şerait-i mulûtiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulu-

«Ahd-i Millinin (milli yemin) bütün dünya parlamentolarına ve memleket matbuatıyla cihan matbuatına tebliğ edilmesini ve tercihan müzakeresini teklif ederim».

O güne ait zabıt hulâsaları incelendiği zaman görülür ki, düşman toplarının önünde ve düşman askerlerinin süngüleri altında olsa da, Milli Meclis, başka günler pek bulamadığı ve kavuşamadığı bir yiğitlikle, o gün cesaretli anlarından birini yaşamıştır. Tahrir sahibi Şeref Beyin şu sözleri çok ilgi çekicidir:

«İntihap dairelerimizden milletimiz bizlere, kendilerini temsil şerefini vererek buraya gönderdiği zaman, ilk vazife olarak, yaşama hakkını ve haysiyetini tebellür ettiren en masum haklarını zimân (güvence) altına alan, mâzisinin parlak günlerini istikbal için de düşünmek hakkı olduğunu gösteren ve bu-

nan aksamın heyet-i mecmuası, hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tesfik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda reyleriyle ana vatana iltihak etmiş olan Kars, Ardahan, Batum için yeniden serbestçe reye müracaati kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhuna tâlik edilen Garbi Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin tam bir hürriyet içinde beyan edecekleri reye göre tespit edilmelidir.

Madde 4 — Makarr-i Hilâfet-i İslûmiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniye ve merkez-i hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum devletlerin mütefakkar verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri emniyesiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde 6 — Milli ve iktisadi inkişafımız daire-i imkâna girmek ve daha asri ve idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab-ı inkişafımızda istiklâl ve serbesti-i tâma mazhar olmamız üss-ül-esas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasi, adli, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek borçlarımızın ödeme şartları da esaslara aykırı olmayacaktır».

nun için de icabederse, bütün millet fertleri olarak ölmeyi göze alan şu Ahd-i Millî'yi ilân etmemizi istedi...»

«Biz, maddî, manevî varlığımızın bize temin ettiği hakk-ı sarihi, hakk-ı hayatı istiyoruz. Başka bir şey istemiyoruz. Şimdi okuyacağım peymân-ı millidir (millî yemin). Milletın yeminidir. Türk milleti ya bu yeminin şartlarını yerine getirecek, ya bu yolda tarihin huzurunda şerefle silinip gidecektir. Fakat esir olmayacağız efendiler». (1).

Ondan sonra Şeref Bey, Ahd-i Millî (yahut Misâk-ı Millî) beyannamesine şu önsözü yaptı:

«Osmanlı Meclis-i Mebusan âzaları, istiklâl-i devlet ve istiklâl-i milletin, haklı ve devamlı bir sulha nail olmak için göze alabileceği fedakârlığın en son haddini (azamî haddini) içine alan aşağıdaki esaslara tamamiyle riayetle temini mümkün olduğunu ve bu esasların dışında bir Osmanlı saltanatı ve cemiyetinin devamının mümkün olmadığını kabul ve tasdik etmişlerdir...»

Böylece Misâk-ı Millî beyannamesi okunmuş ve söz alan hatiplerden sonra alkışlarla kabul edilmiştir (2).

(1) Mütarekeden sonra Edirne'de çok ateşli nutuklarını dinlediğimiz Şeref Bey, sonradan Malta'ya sürülmüş ve anlaşıldığına göre orada bazı ruh depresyonları geçirmiştir. Ama onun Mebusan Meclisi'ndeki çıkışı, yakın tarihimizdeki hatırasını, elbette ki yaşatacaktır.

(2) Türklerin toplu bulunduğu tabii sınırlar içinde, yabancı ırklardan arınmış bir devlet ve vatan özleminin, Mustafa Kemal'de daha Harp Okulu ve kurmay sınıflarında belirmiş olduğunu açığa vuran çok ilgi çekici bir konuşmaya burada değinmeliyiz. Bu konuşma, Mustafa Kemal'in Harp Okulu'ndan beri en yakın arkadaşı olan General Ali Fuat Cebesoy tarafından, şubat 1964 ayı içinde, İstanbul'da «İktisadî Araştırmalar Tesisi»nde verilen bir konferanstır.

Bu konferansında, Mustafa Kemal'in bu düşüncelerini ele alan General Cebesoy, onun genç yaşında ve Harp Okulu sınıflarındayken, Osmanlı İmparatorluğunun o zamanki yapısına değinerek, bu yapının değiştirilmesi gerektiğini savduğunu belirtmiştir. Bu açıklamalara göre Mustafa Kemal, o günlerde Osmanlı İmparatorluğuna dahil bulunan yabancı ırklar temsilcilerinin, meselâ Arap, Arnavut gibi milliyetlere mensup olanların, Türkler tarafından bir kon-

O gün Meclisin gösterebildiği bu şahlanış, elbette ki hem Padişaha, hem hükümete, hem işgal kuvvetlerine karşı bir ayaklanmaydı. Bu ayaklanmayı yapabilen İstanbul Meclisinde, İstanbul'un işgalini izleyen 17 mart günü bu şanlı hava yaşanmıştır. Sağduyulu, Kuva-yı Milliyeci bazı mebuslar, İstanbul'daki teşriî hayatın artık son günlerini yaşadığını zaten seziyorlardı. Hem artık İstanbul fiilen işgal edilmişti. İşgal kuvvetleri hattâ Mebusan Meclisine girerek, Meclisin iki önemli liderini ve Temsil Heyeti'nin İstanbul Meclisindeki üyesi Rauf Beyi alıp götürmüşlerdi. Millî Mücadele'yi İstanbul'dan yürütmek, düşmanlardan «insaf ve âtîfet beklemek», saraya ve hükümete dayanarak ortaya serilen politika oyunlarıyla bir çıkar yol bulmak ümitleri artık kesin olarak suya düşmüştü.

İşgal kuvvetleri kumandanlığı uzun bir beyanname de neşretti. Fakat bunda, Anadolu'da başlayan millî hareketi bir İngiliz casusu olan Sait Molla ile, Ali Kemal'in yazılarında her gün ortaya serdiği âdi görüş düzeyinden bir santim yukarı çıkamadılar.

İşgali takiben 17 mart 1920 günü İstanbul Meclisi, işgal, zulüm

feransa davet olunarak kendilerine, kendi kendilerini idare haklarının verileceğini ve kendileriyle karşılıklı anlaşmalar içinde hür münasebetler kurulmasını savunuyodu. Bu ülkeler kendi halklarına terkedilmeliydi. Bu suretle Osmanlı vatani elbette ki küçülecekti. Mustafa Kemal bu küçülmeyi makul buluyor ve savunuyordu. Ona göre devletin sınırları, Garbi Trakya dahil olmak ve Bulgaristan'ın da güneyinde Türklerle meskûn bir kısım Rumeli arazisi içeride kalmak, güneyde Halep ve Musul da Anadolu'ya bağlanmak suretiyle çizilmeliydi. Bu topraklar dışındaki yerler, oralarda yaşayan ırklara bırakılmalıydı.

Konferansı veren ve Mustafa Kemal'in o zamanki bu görüş ve tartışmalarına şahit olan Ali Fuat Cebesoy'a göre, o günlerde Mustafa Kemal'i dinleyen arkadaşları, onu, savunduğu bu fikirler için şiddetle yermişler, ona ağır kelimelerle hücum etmişlerdir.

Mustafa Kemal'in o zamanki bu görüşlerinde ve tartışmalarında elbette ki, kafası her istikamette işleyen ve hele devrinin meseleleriyle uğraşan, fakat kesin, belirli bir siyasî sisteme henüz ulaşmamış olan bir genç Harbiyeli'nin masum çabaları vardır.

Ama tarihin garip bir gelişmesiyle işte o zamanki genç Harbiyeli, bir gün, bir Mustafa Kemal Paşa olarak, yeni bir Türk Devleti'ni, Misâk-ı Millî sınırları, yani onun gençlik hayallerine aşağı yukarı uyan sınırlar içinde kurmak ve yaşatmak misyonunu üstüne alacaktı. Daha doğrusu tarih, ona bir misyonu, mukadder kılacaktı.

ve katliam aleyhine şiddetli konuşmalara da sahne oldu. Bu arada Saruhan Mebusu Celâl Bey (Bayar), Aydın ve Muğla cephesi Kuva-yı Milliyesine kumanda eden ve vaktiyle kendisine karşı biraz sert davranan Demirci Mehmet Efe'nin bir telgrafını okudu. Bu telgrafta Demirci Efe, hükümet, Yunanlılar da dahil olduğu halde yabancı işgal kuvvetlerine karşı konulmamasını emrettiği halde, Yunanlıların bir gün önce yaptıkları taarruzla giriştikleri vahşetleri anlatıyordu:

«Elimiz, kolumuz bağlı olarak bizi düşmana teslim etmek mahiyetinde olan bu hükümet tebligatının neden ileri geldiğinin veya kimlerin arzu ve tazyikiyle yapıldığının sorulmasını, bu mantıksızlık hakkında acele bilgi verilmesini önemle...» istiyordu.

Açılan konuşmalar çok ateşliydi. Trabzon Mebusu Şükrü Bey şöyle bağırdı:

«— Bütün bunları yapanlar medeniyetin öncüleridir. Lânet olsun böyle medeniyete!»

Çorum Mebusu İsmail Kemal Bey ise hükümeti kastederek:

«— Vicdanını satanlar, bunu duysun ve düşünsün!» diye haykırdı.

Müzakereler gittikçe şiddetleniyordu. Onu izleyen günlerde de olaylar durmuyordu. Tanınmış mebuslardan Edirne Mebusu Şeref ve Faik Beylerle, Numan Usta da İngilizler tarafından tevkif edildiler. Meclisin bir toplantısında Rıza Nur Bey, bağıırıyordu:

«Bu hal, hukuk-u esasiyeye ve hukuk-u düvele aykırıdır. Kayıtsız şartsız fikir ve vicdan hürriyetine mâlik olmayan bir Meclis-i Mebusanın serbestçe kararlar alması mümkün olamayacağından, milletvekillerinin dokunulmazlığına karşı girişilen bu saldırıları bütün cihan önünde protesto ediyoruz.

Aldığımız millî vazifenin bu şartlar içinde devamına imkân olmadığından, fikir ve vicdan serbestliği isteyen mukaddes vazifemizi yapabileceğimiz hal ve vaziyetin elde edilmesine kadar umumî toplantıların geri bırakılmasını teklif ediyorum».

Teklif ittifakla kabul olundu. Bu şartların İstanbul'da sağlanmasına artık imkân olmayacağını herkes anlamıştı. Bütün koşullar, bütün gelişmeler onları artık Anadolu'ya, Ankara'ya doğru itmekteydi.

Padişaha gelince o, zavallı bir çaresizdi. Görüş ve kavrayış ufku sarayının duvarlarını aşmaz. 16 martta ve bir taraftan İstanbul kanla işgal edilirken, onun sarayına davet ettiği mebuslar heyetine söylediği ahmakça sözler hâlâ kulaklarda çınlamaktadır:

— *Bir millet var, koyun sürüsü. Ona bir çoban lâzım. O da ben'im!*

Hangi sürü? Hangi çoban? Bu çoban bütün hayatı boyunca sürüsünü tek bir defa görmemiştir ki ona yön verebilsin... Gerçi gene bu Padişah, işgali takibeden cuma selâmlığında ve galiba bir an için ayılarak, Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşaya:

— *Aman, vaziyet vahimdir. Anadolu ile bağlılığı temin ve muhafaza ediniz (1).*

diyebilmiştir ama, ne kadar geç!

İstanbul hükümetine gelince: O gerçi işgali ve zulümleri protesto eder. Ama artık tam bir gölgedir. Salih Paşanın sadareti zaten 7 mart 1920'den ancak 12 nisan 1920'ye kadar sürer. 12 nisanda çekilen Salih Paşanın en karanlık günü elbette ki İstanbul'un işgalidir. Fakat Salih Paşa, hareketli bir asker olmasa da, bu kısa sadareti sırasında İngilizlerin Kuva-yı Milliye'nin resmen kötülenmesi ve millî kuvvetler liderlerinin gıyaben de olsa idama mahkûm edilmeleri hakkındaki tekliflerini:

— *Böyle bir alçaklığı kabul edemem!*

diyerek reddedebilmiştir.

Salih Paşanın yerine dördüncü defa sadarete Damat Ferit Paşa

(1) Mareşal Fevzi Çakmak'ın, İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya geldiği ve Millî Mücadele'ye katıldığı gün, Büyük Millet Meclisi'nde verdiği nutuktan (27 nisan 1920).

getirildi (12 nisan 1920). Ferit Paşa bu defa şirretliği son haddine vardırdı. Mustafa Kemal'le arkadaşlarının, ilerde dokunacağımız gıyabî idama mahkûm edilişleri bu Kabine zamanındadır. Fakat tarihin yürüyüşü, gıyaben mahkûm edilenlerin idamı değil, bu hükmü verenlerin yenilgisi şeklinde gelişecektir.

Biz şimdi gene Ankara'ya dönelim.

Bütün Gözler Artık Ankara'ya Dönüyordu!

Istanbul'un işgali ve son Meclis'in kapanışı, Osmanlı İstanbul'unun da, Osmanlı saltanatının da sonuydu. Düşmandan insaf ve atıfet bekleyenlerin

gözleri artık açılıyordu.

Söz artık milletin ve Ankara'nındı...

VI

MUSTAFA KEMAL'İN EN BUNALIMLI GÜNLERİ

Ocak 1920 günlerinden başlayarak, Mustafa Kemal'in Ankara'daki yalnızlığına daha önce değinmiştik. Onun Ankara'da, Büyük Millet Meclisinin henüz açılmasından önceki bu yalnızlık günlerine ne kadar eğilinse azdır. Çünkü o günler, onun hayatının en mihnetli günleridir. Bunun için şimdi biz, Mustafa Kemal'in maiyetiyle (yanındakilerle) beraber yerleştiği Ankara Ziraat Mektebi'ne dönmeliyiz. Ankara-Keçiören yolunda, Kalaba köyü yakınında, çıplak bir tepe üzerindeki iki katlı binaya. Bu binaya girilince, alt katta ve sırayla iki tarafı odalar vardır. 1920 başlarında o odaların biri, o zaman hususî kalem müdürü durumunda olan Hayati Beyin kalem odasıydı. Odanın bir köşesinde yatağı bulunuyordu. Diğer bir oda şifre odasıydı. Kapısına, askerî karargâhlarda olduğu gibi, üzerine iki kırmızı ay şekli çizilmiş beyaz bir kâğıt yapıştırılmıştı. Bu işaret, «Bu odada yapılan çalışmalar gizlidir. Bu odaya işi olmayan giremez!» manâsına geliyordu. Diğer bir oda telgraf merkeziydi. Yazı ve şifre işlerinde Hayati Beye birkaç genç yardım ediyordu. Mektebin üst katına çıkılınca sağ koridorun sol başına gelen ve Ankara tarafına bakan büyücek oda Paşanıydı. Burası onun hem çalışma, hem kabul odasıydı. Bir tarafına bir sac soba yerleştirilmişti. Sobaya her odun atılışında soba birden alevlenir, odayı ısıtırdı. Fakat alevin hızı geçince oda hemen soğumaya başlıyordu. Paşanın, odasına bakan ere, gece-gündüz sık sık tekrar ettiği başlıca emir vardı:

— Çocuk, şu sobanın ateşine bak...

— Çocuk, bize bir kahve getir...

Odasında bir kanape ve bir iki koltukla üç dört basit sandalye ve bir masa bütün eşyayı oluşturuyordu. Yukarı kattaki sağ koridora açılan iki taraflı odalardan biri Recep (Peker) Beyindi. Bu odada Recep Beyin (Mebus, Parti Genel Sekreteri, Vekil, Başvekil) hem ya-

tağı, hem çalışma masası bulunuyordu. Daha sonraları bu odaya Hüseyin (Gerde - Mebus, Büyükelçi) Bey de yatağını sıkıştırdı. Recep Beyin o devrede, Temsil Heyeti karargâhının en çalışkan adamı olduğu anlaşılmaktadır. O zaman bu karargâhı görmüş olan Yunus Nadi şöyle yazar:

«Hayret olunacak bir çalışma kabiliyetiyle mücehhez olan bu çok değerli genç, orada Paşanın bellibaşlı bir yardımcısıydı».

Dr. Refik (Saydam - Mebus, Vekil, Başvekil) de bu karargâhtadır. Yumuşak huylu, sessiz, fakat cevherli bir kişiydi. İstanbul'dan beri Mustafa Kemal'le beraberdi. O da bu binaya yerleşti. Özellikle Mustafa Kemal'in sıhhatiyle meşguldü. «Onun hareket ve sekenatından yemeğine kadar her şeyine, en ince bir dikkatle bakıyordu». Çünkü Paşanın sıhhati pek iyi değildi. Böbrek rahatsızlıkları, hele bu şartlar içinde onu zaman zaman yokluyordu. Bu saydığımız kadroya eski yaverleri Cevat Abbas ve Muzaffer'i ve kalem görevlilerini eklersek, Heyet-i Temsiliye karargâhının kadrosu tamam olur. Yemekler bir tabur karargâhı tabldotunun rejimine tâbiydi. Öğle için hazırlanan yemek, akşam yemeğini de teşkil ederdi. İşte en çok uygulanan günlük yemek listesi: Kuru fasulye, bulgur pilâvı, üzüm hoşafı (1). Cumhuriyetin onuncu yıl şenlikleri hazırlığı sırasında bir gece, Recep Beyden, Keçiören'deki evinde, bu Ziraat Mektebi günlerini, günlük ayrıntıları ile dinlemiştim.

Ziraat Mektebi şehirden oldukça uzaktı. Akşamla beraber vâdiye ürkütücü bir sessizlik ve karanlık çökerdi. Şehirle karargâhın teması hemen hemen kesilirdi. Zaten akşam karanlığıyla şehirde de hayat sönerdi. Ankara'nın kale duvarları arasına sıkışan, yahut kale eteklerine serilen harap mahallelerinin toprak damları altında insanlar, kendi içlerine çekilirlerdi. Ziraat Mektebi binasından şehre bakıldığı zaman, kayalık Altındağ tepeleri Ankara'yı ve Ankara kalesini perdeler. Geceleri görünüş, ayın yahut yıldızların alaca ışıltıları altında, bir set gibi yükselen, bu karanlık dağ yığınyından ibaretti. Bu yığınım ardına Ankara bir sır gibi gizlenirdi. Doğuda Hüseyingazi da-

(1) Bu yemekler, Mustafa Kemal'in hayatının sonuna kadar en sevdiği yemekler olarak kalmıştır.

ğı, akşam basmaya başlayınca birbirlerine yaklaşıyormuş, birbirleriyle birleşiyorlarmış gibi görünen ve efsanelere konu olan iki tepesiyle, gene sırlı bir görünüş alırdı. Bu dağın etekleri Kayaş ve Çubuk çaylarına doğru gittikçe alçalır. Mehtaplı gecelerde bu dağlar, vadiler, gerçekten ihtişamlı, ama vahşî, düşündürücü bir yayla dekoru teşkil ederlerdi (1).

Mektebin önündeki Kalaba vâdisine serilen bahçeler, bağlar ise, o zaman, bu ışıklı gecelerde, ıssız, hattâ tekinsizdi. Böylece Ziraat Mektebi'nde yaşayanlar, akşamla beraber şehirden kopmuş olurlardı: Ordusu olmayan, fakat ordusunu bekleyen bir karargâhın hayatı. Bu karargâh hiç bir makamla bağlı değildi. Hiç bir yerden emir almazdı. Kudretini ve yetkilerini; güttüğü davadan, daha doğrusu kendinden alırdı. Bu kendi dediğimiz varlığın *başı*, gerçi (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Reisi)ydi. Ama hem bu cemiyetin, hem bu reisliğin kudretini bu reis, daha çok kendi kişiliğinde geliştiriyordu. Onun o günlerde, yani Ankara'ya ayak bastığı 27 aralık 1919 günü ile, Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulduğu, bir Anadolu devletinin doğduğu 23 nisan günü arasında geçen günlerinin, önce değindiğimiz gibi, hayatının en mihnetli, fakat o nispette kişilik ve karakter yoğurucu, geleceği hazırlayıcı; ama bunalımlı günleri olduğunu belirtmekte hata yoktur. Ankara dışında bir tepenin üzerinde iki katlı bu soğuk ve çıplak mektep binasına kapanmış olan, gece-gündüz didinen, bocalayan bu *Tek Adam*, o günlerde, denebilir ki kaderiyle tek başına boğuşuyordu:

Ne ordusu, ne aşkeri vardır. Dünyanın yedi düveli, karşısında cephe almıştır. Padişah onu âsi ilân etmiştir. Kellesini getirene ödül vardır. Anzavurlar, Gâvur İmamlar, saraya cariyeye satarak şereflenen Gürcü, Abaza, Çerkez Beyleri ayaklanmışlardır. Yerli, yabancı casus-

(1) Bugün bu görünüş tamamen değişmiştir. Şimdi Keçiören-Ankara yolundan doğuya doğru bir gecekondu deryası uzanır. Bu deryanın dalgaları Hıdırlık, Altındağ tepeleriyle beraber, Çubuk, Hatıpcayı, Kayaş vadileri, tâ Hüseyingazi eteklerine kadar Gülveren sırtlarını tamamen kaplar. Kalenin etekleri keza bu gecekondu deryasıyla örtülüdür. En az 80.000 gecekondu yaratıldığı bir deniz... Nitekim bugün Ankara'da nüfusun % 64'ü gecekondu yaşar.

lar seferberdirler. Her taşın altında bir yılan kaynar. Yunan ordusu batıdan ilerler. Fransız'ı, İngiliz'i, Ermeni çetecileri güneyden yürütürler. Karşı çeteler düşmanla el eledir. Karadeniz bölgesinde Pontus Rumları âsidirler. Etrafındaki şehirlerde, köylerde, zaman zaman garip belirtiler veren esrarlı bir hazırlanış vardır.

Hilâfet ordusunun beyannamelerini isyan bölgelerine İngiliz konsolosları, Ermeni doktorları, Rum komitacıları dağıtırlar. 31 mart irticainin kaçkını İmam Kör Ali gene sahnededir. Mekteplileri keseceğiz, diye ayaklanmıştı. Ankara Ziraat Mektebine doğru dört taraftan azgın bir kin ve garaz dalgaları yürür; telgraf telleri her taraftan kötü haberler getirirler...

Istanbul'a gelince: İstanbul'da 80.000 kişilik bir işgal kuvveti ve dünyanın en güçlü donanmaları vardır. Bu yabancı silâhlar altında bir Padişah, onlardan değil, Mustafa Kemal'den kurtulma peşindedir. Bir hükümet vardır ki, hem hain, hem âcizdir. Bu hükümetin Nazırını yabancı kuvvet kumandanları, ayaküstü kabul ederler. Sadrazama uluorta haber gönderip Nazır değiştirirler. Ya Meclis? Fakat İstanbul'un da, Meclisin de hikâyesini daha evvel anlattık. Bu anlatılanlar ve olaylar dikkatle incelenirse görülüyor ki, hattâ Meclise gönderdiği arkadaşları bile gene ondan kurtulmak çarelerinin peşindeydiler:

— *Artık Meclis var. Vatansever bir hükümet var. Artık Temsil Heyeti'ne lüzum var mı?*

Kısaca; öyle bir hava içinde yaşar ki, bu havayı teneffüs edebilmek dahi, ya çilelerin en çetini, ya bir kahramanın işidir. Yaşadığı her gün, geçirdiği her gece binbir ihtimale gebedir. Her gün güneş ufka inerken, onun bu batışını son defa görmek, fakat doğuşunu bir daha görememek ihtimali, Ziraat Mektebine kapananları daima derin derin düşündürmüştür.

*
**

BİR ÖNSEZİ

16 mart 1920'de İstanbul'un ikinci defa ve kesin işgali, bu sırada işgal kuvvetlerinin hoyrat, kanlı davranışları, bazıları Mebusan Meclisi üyeleri olmak üzere, ileri gelenlerin ağır, hakaretli muamele-

lerle tutuklanmaları, sürgün edilişleri, Anadolu davasının yönelebileceği yolu, yani milletin kendi hakkını kendinin savunması yolunu da artık baş vurulabilecek tek yol olarak ortaya seriyordu. Mustafa Kemal gene haklı çıkmıştı. O olaylar gene onun önsezisini ve öngörüşünü doğrulamıştı. Çünkü o, daha bu işgalden önce, İstanbul'da tehlikeli bir maceranın hazırlandığını Mebusan Meclisindeki arkadaşlarına bildirmişti. Daha 12 mart 1920'de Ankara'dan gizli yollarla Rauf Bey'e bunu haber veren bir telgraf çekilmişti. 13 mart günü Rauf Bey'e ulaşan bu telgraf, o gece Sivas Mebusu Kara Vasıf Beyin Şişli'deki Osmanbey karşısında tuttuğu evde okunmuştur. Toplantıda Rauf, Kara Vasıf, Bekir Sami ve Yunus Nadi Beyler bulunuyorlardı. Hepsi Meclis üyesi ve millî cephenin söz sahibi elemanlarıydılar. Telgraf, önemsiz gibi görünen bir yolculuğun, Mustafa Kemal'de uyandırdığı dikkat ve önseziye dayanıyordu. Kehânete benzer bir öngörüşü ortaya koymaktaydı:

«İngiliz mümessili olarak Ankara'da bulunan Vitol, dün buradan ağır eşyasını da alarak şimendifere binip gitmiştir. Hükmetmek lâzımdır ki, fevkalâde hadiselerin arifesinde bulunuyoruz. Daha ziyade İstanbul'da meydana gelmesi beklenebilecek olan bu hadiselerin doğurabileceği mühim ve vahim vaziyetler üzerine arkadaşların dikkatlerini çekmeye musaraat (acelle etmek) ederim. Her ihtimale karşı, bilhassa Anadolu'da bulunmaları faydalı olan arkadaşların, gafil avlanmayarak, icabında sürat ve emniyetle Anadolu'ya geçmek için şimdiden tertibat almış olmaları lâzımdır.

Mustafa Kemal»

Olaylara karışanlardan bir şahsiyet, «tarihe takaddüm eden bu telgrafı, mütareke ile millî mücadelenin hatt-ı fâsılını (ayırıcı çizgisini) teşkil eden bir şaheser» olarak vasıflandırır.

Olaylar bu önseziyi doğrulamıştır. Fakat bu olaylardan önceden haberdar edilenlerin başta gelenleri, bu uyarıdan faydalanmamışlardır. Çünkü 16 martta İstanbul'un işgaliyle beraber Mebusan Meclisine gelen otomobilli İngiliz askerî polisleri, daha önce kaydettiğimiz gibi,

bu Mecliste Anadolu hareketi Temsil Heyeti'nin iki önde gelen kişisini almışlar, götürmüşlerdir. Rauf Bey bu davranışını, kendisi ortadan kaybolursa Meclisin paniğe uğrayacağı gerekçesiyle anlatmaya çalışır. Fakat onun İngilizlere teslim olmasıyla de Meclis ve gene mebusların tâbiri veçhile zaten «çil yavrusu gibi» dağılmıştır. Mebuslardan Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu) o günkü hali şöyle anlatır:

«O gün Meclis, bir hezeyan manzarası arz ediyordu. Azimkâr olanlar çok asâbiydiler. Öteki takım ise, maruflâ tâbiriyle sıfırı tüketmiş vaziyette bulunuyorlardı. Fevkalâde zamanlarda insanlarda gördüğüm çok küçük ve çok bayağı vaziyet ve tavırlara on üç senelik teşriî hayatımda, bilhassa Meclislerde rast geldim». (Y. N. Millet Meclisinin İlk Günleri).

Istanbul hükümeti de hezeyan halindeydi. Bu hezeyan içinde, güya protestosunu yapmakla beraber, hareket olarak bula bula, Mustafa Kemal Paşaya bir «nasihat veya inceleme heyeti» göndermeye karar vermişti (1).

Istanbul'da hükümetin seçtiği bir nasihat heyetinin dört üyesinden ikisi ulemadandı (sarıklı hocalardan). Diğer ikisi de Yusuf Kemal Bey (profesör), Rıza Nur Bey (doktor, politikacı)ydılar. Bu heyet Ankara'da alıkonulmuş ve Meclise katılmıştır. Ancak âzadan Prof. Yusuf Kemal Bey, bu kalışın arzusu hilâfına bir alıkonuluş olduğuna dair vesika istemiş, Mustafa Kemal bu isteği, hoş bir davranışla derhal yerine getirmiştir (2). Fakat Yusuf Kemal Beyin bu davranışı, Mustafa Kemal'in onu daha sonra Dışişleri Vekilliğine getirmesine engel olmamıştır

*
**

(1) İstanbul'da Harbiye Nezareti'nden Albay İsmet Beyin, birinci defa ve gizlice Ankara'ya gelişi ve bir süre sonra İstanbul'a dönüşü, gene bu sıralara rastlar. Ancak bu konu, *İkinci Adam* isimli eserimizde işlenmiştir.

(2) Yusuf Kemal Bey bu Heyetin bir «Nasihat Heyeti» olmadığını, *Vatanın Hizmetinde* isimli eserinde yazar. Bunu kendisinden de dinlemişimdir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE DOĞRU

Ankara'da Mustafa Kemal daha bu İstanbul Meclisinin resmen kapatılmasını beklemeden ve işin sonu zaten belli olduğundan, İstanbul'un işgaliyle beraber Ankara'da bir «Müessisan Meclisi» yahut daha sonra kullanılan tâbiriyle «fevkalâde salâhiyete malik bir Millet Meclisi» için derhal davetini yaptı. Önce iki gün kadar bütün kumandanlarla muhaberelelerde, fikir karşılaştırmalarında bulundu. 16 mart 1920'de bütün vilâyet ve sancaklarla kolordu kumandanlarına «Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal» imzasıyla tebliğini yayımladı:

«Devlet merkezinin de İtilâf Devletleri tarafından resmen işgali, teşrii, adli ve icraî kuvvetlerden ibaret olan millî devlet kuvvetlerini bozmuş ve bu vaziyet karşısında, vazife görmeye imkân görmediğini resmen hükümete bildirerek Meclis-i Mebusan dağılmıştır.

«Şu halde devlet merkezinin dokunulmazlığını, milletin istiklâlini ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek üzere millet tarafından, fevkalâde salâhiyeti haiz bir Meclisin Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebileceklerin de bu Meclise iştirak ettirilmesi zarurî görülmüştür».

Genelgede bu girişten sonra, yapılacak seçimle ilgili işler ve hareketler hakkında bildirilen esaslar şöyle özetlenebilir:

— Seçilecek zatlar, Mebusan hakkındaki kanunî hükümlere tâbi idi.

— Seçimde livalar (sancaklar) esastı.

— Her sancaktan 5 zat seçilecekti. İstanbul Meclisinden gelebilecek mebuslar, yeni Meclise katılacaklardı.

— Seçimler gizli oy, mutlak çoğunlukla ve oyların tasnifi seçmen meclisleri önünde icra edilecek, intihabata en büyük mülkiye memuru nezaret edecekti.

— *Seçimler, nihayet on beş gün içinde ve çoğunlukla Ankara'da ıçtım! sağlayacak şekilde yapılacaktı.*

Istanbul Meclisinin dağılışından sonra bir kısım mebuslar zaten Ankara yolculuğuna çıkmışlardı. Fakat bu yolculuk kolay değildi. Adapazarı-Bolu arası ya isyancılar elinde, ya karışıklık içindeydi. Nitekim İstanbul Meclisi Reisi Celâlettin Arif Bey ve bazı arkadaşları, Adapazarı yoluyla Ankara'ya ancak 18 günde gelebildiler. Sağdan, soldan diğer mebuslar da geliyorlardı. Celâlettin Arif Beyle yanındaki arkadaşları 9 nisan 1920 günü Ankara'ya vardılar. Kendilerine parlak bir karşılama töreni tertip edildi. Adapazarı-Bolu üzerinden Ankara'ya gelen karayolunda ve Ankara dışında, kalabalık bir karşılayıcılar kitlesi misafirleri bekliyorlardı. Ankara halkı bu karşılama törenine geniş ölçüde katılmıştı. Efeler, atlılar, esnaf cemiyetleri gene ayaktaydı. Nihayet yolcular göründüler. Yaklaşıldı. Karşılaşıldı. El sıkışmaları, sarılmalar, kucaklaşmalar arasında meydan karıştı. İstanbul'dan bu kafiye yolda katılan bir yolcu, bu kalabalığın dışında, kendi başına, olanları hoş gören bir tebessümle seyrediyor, fakat kalabalığa karışmıyordu. Sirtında er elbisesine benzer bir elbise vardı. Sakin, güler yüzlü, biraz ufak tefek, hattâ biraz çekingen bu yolcu, kalabalıklar, gidip gelenler, sarılanlar, kucaklaşanlar arasında, biraz yalnızdı. Biraz kaybolmuş gibiydi. Fakat ortada sağa, sola seğirten, etrafı araştıran ve onu bekleyen biri vardı: Mustafa Kemal...

Mustafa Kemal boyuna soruyordu, arıyordu:

— *Canım İsmet nerede? Canım hani ya İsmet?..*

Evet, bu yalnız, ufak tefek, gösterişsiz yolcu, Albay İsmet Beydi. Yarınki İsmet İnönü... Nihayet Mustafa Kemal onu gördü. Hızla yürüdü. Ellerini yakaladı:

«— *Hoş geldin İsmet. Hoş geldin. Ne iyi ettin geldin!.. Bugün çok memnunum İsmet. Hem ne iyi ettin de çabuk geldin...»*

Albay İsmet, hemen hemen konuşmuyor gibiydi. Ama «hiç ekilmeyen tebessümüyle» gözleri gene ışıltılı oldu...

İsmet Beyin bu Ankara'ya ikinci gelişi idi. Artık o da bir Anka-

ralıydı (1). Yarın *İkinci Adam* olacak olan bu sessiz, gösterişsiz adam, işte o gün ve o dakikadan sonra, artık işinin başındaydı.

*
**

BİR MEŞRULUK YOLCUSU

Meclisin açılmasından önceki günlerde Mustafa Kemal'in Meclis hakkındaki görüş ve düşünceleri, ordu ve harplerden gelmiş genç bir askerden, siyasî ve sosyal kültürü, hukuk anlayışı zayıf olması lâzım gelen bir savaş adamından beklenmeyecek kadar ciddi ve şaşırtıcıdır. Mustafa Kemal'in, Şarklı formasyonuna ve hattâ alışkanlıklarına rağmen hayatı boyunca bağlı kaldığı kayıtsız Batı hayranlığı, tarihte bazı liderlerin kendilerini kurtaramadıkları süs ve şatafatlara nefsini kaptırmayışı gibi vasıfları arasında, bu hukuk ve meşruiyet anlayışı da vardır.

Meclis açılışından önceki devrede ve Kuva-yı Milliye cephele-
rindeki savaşlar, hemen her tarafta beliren isyanlar herkesi ürkütür-
ken, onun Ankara'da sükûnetle ve telgraf başında bambaşka işlerle
uğraşması çevresini şaşırtıyordu. Ona «cepheye git», yahut «ordu
yap, orduyla uğraş» gibi telkinler yapılmıştır. Fakat onun cevapları
daima beklenmedik şekildedir. Meselâ şu cümleler onundur:

(1) Birinci Dünya Savaşından önce ve Rumeli'deki hizmetlerinden sonra Yemen'e VII. Ordu Kurmay Heyetine tayin olunan o zamanki Binbaşı İsmet Bey, Birinci Dünya Savaşının ilk safhasında, merkezde, Enver Paşa emrinde Genelkurmay Harekât Şubesi Müdürüdür. O zamana ve rütbeye göre bu vazife, ona gösterilen büyük güvenin ifadesidir. Harekât Şubesi Müdürü olarak İsmet Bey, Enver, Paşanın pek yakınında ve onunla daima temasta olduğu gibi, müteaddit defalar Çanakkale cephesine de görevle gönderilmiş ve orada, Müşir Liman von Sanders Paşa, Müşir Von der Goltz Paşa ve Alman Amiralj gibi yüksek rütbeli müttefik kumandanlarla büyük bir dostluk kurabilmiştir. Cephenin Türk kumandanlarıyla devamlı temaslarda ve çalışmalarda bulunmuştur. Harp içinde son vazifesi, Suriye cephesinde III. Kolordu Kumandanlığıydı ve harpte Mustafa Kemal'e çeşitli zamanlarda yakın münasebetlerde bulundu. Bu konular *İkinci Adam* isimli eserimizin birinci cildinde etraflı olarak işlenmiştir.

— *Önce Meclis, sonra ordu! Ben, kerâmeti Meclisten bekleyenlerdenim!*

— *Kararı zaman verir...*

— *Bir devre yetiştik ki onda, her şey meşru olmalıdır.*

— *Bu çölden hayat çıkarmak, bu inhilâlden (dağılıştan) bir kuruluş yaratmak lâzım.*

— *Meclis nazariye (teori) değil, hakikattir. Hakikatlerin, gerçeklerin en büyüğüdür. Orduyu yaratacak olan millet, fakat millete niyabeten de millet adına Meclistir.*

— *Milletimiz çok büyüktür. Yalnız onu toplamak ve sormak lâzımdır: Sen esaret kabul eder misin? Ben onun vereceği cevabı biliyorum. Onun için, korkmamalıyız...*

— *Cepheye gideymişim? Hayır! Benim hiç acelem yok! Demirci Efe cephedeymiş! Âlâ! Ama Mustafa Kemal, Demirci Mehmet Efe olamaz ki! Onun hareketlerinin mecmu-u kıymeti, vatanseverce bir gösteri sınırını geçemez... Önümüzde bir Mi-sâk-ı Millî var ki?..*

Doğru. Mustafa Kemal çete değil, devlet kurucusuydu. O bunları konuşurken, Çukurova'da, Antep'te, Toros'ta savaşlar devam eder durur. Muğla cephesinde, Aydın cephesinde Demirci Mehmet Efeler, Yörük Ali Efeler, Demirci taraflarında grup grup Kuva-yı Milliye ile henüz derlenmemiş, toparlanmamış, bir bütün olarak ele alınmış askerî birlikçiler vardır. Gönen, Bursa, Adapazarı, Hendek, Düzcce, hattâ Bolu'da isyancılar ortalığı kasıp kavururlar. Onun Gerede'ye gönderdiği dört kişilik bir nasihat heyeti Gerede'de, Meşrutiyet devrinin 31 mart kaçkını Kör İmanın eline geçmişlerdir. Hüsrev Bey (Gerede), Dr. Fuat Bey ve arkadaşları:.. Vücutları pıhtı halinde, ellerinde, ayaklarında zincirler, âsilerin her dakika kendilerini asacaklarını beklemektedirler. Fakat onlar gene de:

— *Yanlış yoldasınız ey ahali! Bizim yolumuz millet yoludur. Bizi asabilirsiniz, ama isyanınız üç gün bile sürmeyecektir. Yarın da siz darağaçlarında olacaksınız.*

diyebilmektedirler.

Hulâsa, Ankara'da artık bir Mustafa Kemal vardır. O, bir ihti-

lâlcî değil, bir teşkilâtçıdır. Fikir, kanun, meşruiyet ve nizam adamıdır. Onun sıfatında olanlar, bunlara bağlanmalı, bunları savunmalıdır. Onun için de Anadolu ayaklanması bir ihtilâl değildir. Bir Millî Kurtuluş mücadelesidir.

*
**

Istanbul Meclisi Reisi Celâlettin Arif Beyin Ankara'ya gelmesiyle beraber, ortalığı bir skolastik tartışması da kaplamıştır: Kurulacak Meclis, İstanbul Meclisinin bir devamı olmalıdır! Hukuk-u Esasiye göre!

Mustafa Kemal bütün bu tartışmalara tahammül eder. Celâlettin Arif, yeni hükümet, yeni devlet diye bir şey anlamaz. Mademki Mebusan Meclisi Reisi kendisiydi ve şimdi Ankara'dadır. O halde daha başka kuvvet ve müdahalelere ne lüzum var? Büyük Nutuk'unda Mustafa Kemal bu konuda şunları anlatır:

«Celâlettin Arif Bey Ankara'ya geldikten sonra kendisiyle ve diğer kanunşinaslarla (kanun bilginleri) bu mesele hakkında uzun müzakere ve münakaşalarda bulunduk. Fakat aldanmıyorsa, kendisi benim, Büyük Millet Meclisinin mahiyeti ve yetkileri hakkındaki görüşlerime hiç bir zaman katılmamıştır. O daima, toplanmış olan heyetin esas vazifelerinin, İstanbul Mebusan Meclisinin toplanmasını sağlamaktan ibaret ve kendisini İstanbul Meclisinin Reisi saymıştır».

Evet, hattâ Meclis açılıp, işler yoluna girdikten ve Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi adını taşıyan yeni bir Meclisin reisi ve yeni bir devletin kurucusu olduktan sonra bile Celâlettin Arif, bu yeni Meclisten, bir Mebusan Meclisi Reisi maaşı istemek garipliğini göstermişti. Demek kanun bilgileriyle tarihin mantığını, olayların ruhunu, şartlarını, manâsını anlayış her zaman beraber gitmiyordu.

Fakat hazırlıklar, devam eden isyanlara, şurada, burada seçimlere karşı gösterilen dayatmalara, Ankara'da alıp yürüyen skolastik tartışmalarına ve çeşitli tahriklere rağmen, yürüdü. İstanbul Meclisinden son gelebilenlerle, vilâyetlerden seçilen mebuslar Ankara'da toplandılar. Meclise toplantı yeri olmak üzere, Ankara'nın Taş Han

Meydanı'na bakan (şimdi müze) eski bir kulüp binası seçildi. Mustafa Kemal Ankara'ya geldiği zaman, yani daha üç ay önce, bu binanın üstünde Fransız bayrağı dalgalanıyordu. Bu binanın karşısındaki Şehir Bahçesi'nde Fransız işgal askerlerinin bayrakları bulunuyordu. Bu binanın hemen altında başlayan bataklığın alt yakasındaki istasyon binası, İngiliz askerlerinin işgalindeydi.

Fakat 23 nisan 1920'den önceki günlerde Ankara artık başka bir Ankara oluyordu. Meclis için seçilen binadaki Fransız bayrağı ve karşısındaki askerler, çoktan kaybolmuştu. Ankara çarşısı ve sokaklarının da görünüşü değişmişti. Fesli, kalpaklı, karışık bir kalabalık, memleketin dört yanından gelmiş, Ankara'yı dolduruyordu.

*
**

ÇEMBERE ALINAN ADAM

Mustafa Kemal'in, Büyük Millet Meclisi'nin açılışından önceki günleri üzerinde biraz daha durmalıyız:

«İnanıyorum ki, tarihin dramatik ve ani değişimleri, çok zaman, dinamik fertlerin eseridir».

Bu sözler, Halide Edip-Adıvar'ındır. O günler için yazılmıştır. Şu sözler de onundur:

«Tamamen Jean Jacques Rousseau gibi konuştuğunu iyi hatırlarım:

Bütün kudret halkındır. Kudret bölünmez.

İcrâi ve teşriî diye birbirinden ayıramaz.

Bana o günlerde Mustafa Kemal Paşa, George Washington gibi bir kimse görünüyordu...» (1).

Bu sözlerle anlatılan Mustafa Kemal'dir. Bu sözlerin bir değeri de şunlardır ki, Halide Edip, o günlerin mihnetini Ankara'da Ziraat Mektebi'nde, Mustafa Kemal'in çevresinde Mustafa Kemal'le paylaşmıştı. Mustafa Kemal, hemen hemen yalnızdır. İngilizlerin ve Padişa-

(1) *Türkün Ateşle İmtihanı*. Yazar: Halide Edib Adıvar.



hın teşkilâtlandığı isyan dalgaları, Bolu, Gerede, Beypazarı, Ayaş üstünden Ankara ovasına sarmak üzeredir. Ankara'nın bile kıpırdayacağından korkulur. Anzavur askerleri, hilâfet ordusu, Kuva-yı Ahmediye, yani Peygamberin kuvvetleri gibi isimler alan ve bayraklarının ucuna İstanbul Şeyhülislâmının milliyetçilere ölüm fetvalarını takan (1) azgın isyancılar, nerdeyse Ankara'yı basacaklardır.

Bazen öyle olur ki, her şey bitmiş gibi görünür. Hattâ Mustafa Kemal bile ümitsiz anlar yaşar. Halide Edib'in eşi Adnan Bey (mebus, vekil) isyancılar elinde boğazlanmaktansa kendi eliyle hayatına son vermek için cebinde bir zehir parçası taşır:

— *Halk tarafından parçalanmaktansa, zehir alır, ölürüm!..* diye tekarlar.

Paşanın Hususî Kalem Müdürü Üsteğmen Hayati Bey, geceleri ikide bir karargâhın holünde görünür. Vaziyet alır ve sükûnetle bildirir:

— *Bütün teller kesilmiştir Paşam!*

Etraftan silâh sesleri gelir. Karargâhın çevresinde, doğru dürüst nöbetçi bile yoktur. Zaten Ankara, elindeki son neferi de, hattâ karargâh pencerelerinden bile görünen Ayaş beli geçitlerindeki isyancıların üstüne göndermiştir...

Paşa sadece masasından kalkar. Bir sigara yakar. Holde bir aşağı bir yukarı dolaşır. Etrafındakiler tabancalarını, silâhlarını hazırlarlar. Kimler merdiven başlarını tutacaktır, kimler pencerelerden ateş edeceklerdir ve Halide Edip şunları yazmaktadır:

«*Bu durum her gece şafak sökünceye kadar devam ederdi. Hepimiz yorgunluktan bitkin bir hale gelirdik. Mustafa Kemal Paşanın o günlerdeki kadar yorgun ve bazen de ümitsiz olduğunu görmüş değilim.*»

«*Umumiyetle birkaç saat uyuyabilmek için, sabahın erken saatlerinde aşağıya inerdik. Fakat rahat uyumak mümkün olmazdı. Çünkü hilâfet ordusu mensuplarının ne zaman bizim yerimizi de basıp, yatağımızda bizi boğazlayacaklarını tahmin*

(1) Bu fetvalara ilerde temas edilecektir.

edemiyorauk. *O günlerde bu vatan hainleri, Bolu hastanesinde yatan bazı subayları da yataklarından sürükleyip, hastanenin önünde kafalarını taşla ezmişlerdi».*

Halide Edip-Adıvar, karargâhtan kendi yattıkları binaya geçerken, eşyle beraber, acaba hangi saniyede kulaklarının dibinden bir kurşunun geçeceğini, üzerlerine hangi an silâhların boşaltılacağını beklediklerini anlatır. Yattıkları binanın koruyucusu bir köpekten ibarettir. Ama bir sabah görürler ki, meçhul katiller onu da, yavrularını da öldürmüşlerdir. Adnan Adıvar da şöyle bir haber verir:

— *En tehlikeli geceyi geçirdik. Bütün teller kesildi. Etrafta silâh sesleri var. Ortalıkta bir panik havası var...*

Halbuki Mustafa Kemal hastadır da. Fena bir böbrek rahatsızlığı onu durmadan sarsar. Ateşi vardır. Dr. Refik Bey (Saydam) etrafında, çaresizlikler içinde çırpırır durur. Ve mahrumiyet son hadindedir (1).

Mustafa Kemal'in çevresinde el atabileceği bir kuvvet kalmamıştır. Ali Fuat Paşa son kuvvetlerini Eskişehir'den isyancılara karşı

(1) Mustafa Kemal'le Temsil Heyeti arkadaşları ve Maiyet Heyeti Ankara'ya gelince yerleştirildikleri Ziraat Mektebinde, günlük ihtiyaçların sağlanması için, bazı tertipler alınmak gerekir.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, tabii paraları yoktur. Sivas'ta zaten sıkıntılar çekilmiştir. Sivas-Ankara yolculuğunda Hacı Bektaş Dergâhı Şeyhi Cemâlettin Efendinin, Temsil Heyeti'ne bazı yardımlarda bulunduğu söylenir. Fakat mevsut olan şudur: Sayın Ali Fuat Cebesoy'un bu konuda da esirgemediği malumata göre vaziyet şöyle düzenlenmiştir:

Gelenlerden, fiilen asker olanlar, Ankara'da XX. Kolordu kadrosuna misafir edilmişlerdir.

Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Temsli Heyeti için Mustafa Kemal Paşa emrine 1.000 lira vermiştir. Müftü Rifat Efendinin (Börekçi) verdiği bilinen para bu olsa gerektir ve o zamanki insanlardan yapılan nakillere göre bu para, hatta tam 1.000 lira da olmayıp, bir mendil içinde ve bir kısmı çeşitli bozukluklar olan 800 küsur liradır.

Ancak ve gene Ali Fuat Cebesoy'a göre, Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti her ay Paşaya 1.000 lira tedarik etmeye devam etmiştir. Daha bazı yardımlar da olmuştur.

Lefke Boğazına sürmüştür. Fakat bu kuvvetlerin de bir kısmı Hendek tarafında pusuya düşürülmüştür. Tümen Kumandanı ve XX. Kolordu Kumandan Vekili Yarbay Mahmut Bey şehit edilmiştir. Katiller cesedini gömdürmeyerek, hayvanlara parçalattırmışlardır. 24. Tümen dağılmıştır. Yahut esir edilmiştir. Tâ Bandırma, Biga üzerinden başlayıp İzmit'e, Adapazarı'na, Hendek'e yayılan isyan dalgaları ise Bolu'ya, Gerede'ye, Kızılcahamam istikametine sıçrar. Ankara'dan Gerede'ye âsilere nasihat için Mustafa Kemal'in gönderdiği dört arkadaşını Gerede'de tıktıkları damın pencerelerinin önlerinde, ellerinde hançerleriyle, kan isteyenler kaynaşır ve meydana darağaçları kurulur.

Mustafa Kemal, ele ne geçerse gönderilebilmesi için tâ Antep'e, Denizli'ye rica telgrafları çeker. Denizli taraflarında Refet Beyin (Paşa) Ankara'ya ve binbir müşkülâtle ulaştırabildiği, yarı atl, yarı yaya, yarı silâhlı 120 kişilik dağılık, yorgun bir kafilenin kumandanı Üsteğmen Şerif'i (Emekli Albay Şerif Güralp), Ankara kapılarında karşılayan Ankara Vali Vekili Yahya Galip, müfreze kumandanının boynuna sarılarak, ellerini göklere açar:

— *Yarabbi, bu günleri de gördük. Sana şükür...*

Halbuki bu gelenler bir avuç bile tutmayan derme çatma bir kaledir. Fakat o günlerde Ankara'da, yarı silâhlı da olsa 120 asker bir ordu demektir. Çünkü Ankara'da 120 asker bile yoktur. Şerif Güralp, hatıralarında şunları nakleder (1)

«*Mustafa Kemal Paşanın bulunduğu Ziraat Mektebi binasına gittim. Paşanın kapısını vurarak içeri girdim. Paşa ile İsmet Bey (İnönü) dar, çıplak bir tahta kanapenin üstüne yan yana oturmuşlardı. Vaziyet aldım. Selâmlayıp tam haberi vermek istedim. Fakat Mustafa Kemal birden kolumdan yakaladı. Beni çekti. İkisinin arasına oturttu. Sıkıştı. Şaşırdım. Fakat o bağırdı:*

— *Bırak şimdi bunları! Şurada üç kişiyiz. Ne yapacağız, onu düşünelim?..*

Elime bir de sigara tutuşturdu. Ben şaşırmıştım. Bu telâşın

(1) Şerif Güralp: *İstiklâl Harbinin İçyüzü*

sebebini anlayamıyordum. Ankara'daydık. Milli Mücadele'nin merkezindeydik. Düşman karşısında değildik ki!.. Birkaç cümle konuşur konuşmaz İsmet Bey bana hemen şu emirleri verdi:

— Şimdi derhal askerlerini toplayacaksın. Hemen tahkimata başlayacaksın. Bu binanın etrafı, bu tepe tahkim edilecek. Akşam üzeri tahkimatı teftiş edeceğim!

Daha çok şaştım. Bu tepenin tahkimi! Peki ama, kime karşı, niçin?

Hemen tahkimata giriştik. Akşam üzeri İsmet Bey geldi. Siperleri inceden inceye tetkik etti. Ateş istikametlerini, görüş sahalarını inceledi. Yapılanları beğendi. Sonra emrini verdi:

— Hemen nöbetçilerini çıkar. Çok dikkatli ol!

Akşam kararıp da gece basınca, bu telâşların sebepleri anlaşıldı. Bulduğumuz tepeyi saran bahçelerin içinden silâh sesleri gelmeye başladı. Bunları atanlar kimlerdi? Niçin ateş ediyorlardı? Bunları anlamak, inip tartışmak da mümkün değildi. O gece sabaha kadar, Mustafa Kemal Paşanın birkaç defa kucığında flintasıyla, gündüz kıyafetiyle kendini binadan dışarıya ve kazdığımız siperlere attığını gördüm.

Ama birkaç gün sonra iş daha da sıkışır. Karargâhtaki bu tehlikeli duruma bakmayarak bana, kuvvetimin yarısını alıp hemen batıda görünen Ayaş tepelerine, isyancılara karşı harekete geçmem emredildi».

Böyle geceler, böyle şartlar ve böyle sonu belirsizlik, belki yaşanmaya değer. Ama tarih içinde kaç kurtarıcı, kaç önder, böyle anlar yaşamıştır?..

Bu arada Antep'ten, şöyle böyle 70 kişiyle gelen Kılıç Ali'nin anlattıkları da enteresandır:

«— Ankara'ya 70 kişilik bir süvari müfrezesiyle gelmiştim. O tarihte Ankara'da bu kuvvetten başka, hemen hemen hiç bir kuvvet yoktu. Ama benim bu kuvvetim birkaç gün sonra, fena vaziyette sıkışmış bulunan ve askerleri diri diri kesmek suretiyle vahşetlerini artıran Bolu âsileri üzerine sevk edilmişti».

Kılıç Ali'nin Meclisin ilk günlerine ait şu satırları da manâlıdır:

«Meclis binasındaydım. Vakit akşama doğru ve geceydi. Müzakere hararetle devam ediyordu. Bu sıralarda Mustafa Kemal beni, Birinci Büyük Millet Meclisi binasının arkadaki küçük riyaset odasına çağırdı. Ayakta, pencerenin kenarında, eliyle işaret ederek, Etlük eteklerinden şehre doğru inen bir kuvveti gösterdi. Dürbün olmadığı için kuvvetin mahiyet ve miktarını tâyin müşküldü. Meclisi heyecana sürüklemeyen, müfrezemi alarak, âsileri, daha eteklerden aşağıya inmeden önlememi emretti.»

Sonradan anlaşılmıştır ki, uzaktan tozu dumana katarak yaklaşan karaltı bir âsi kolu değildir. Ama böyle bir kol ve böyle bir baskın, o zaman ve her an beklenebiliyordu. Mustafa Kemal'in elinde ise, anlaşıldığına göre ancak, bu derme çatma 70 silâhlı vardı... Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi müzakere halindeydi!..

Hulâsa, ne yandan bakılsa, Mustafa Kemal bitmiş değildir. Hele İstanbul, kin ve gayzını durmadan kusar:

«Suçlu Mustafa Kemal'dir. Sevgili Padişahı ile sadakatli milletinin arasına giren odur. O olmazsa, galip devletler de devlet ve milletimizden merhamet ve âtiyetlerini esirgemeyeceklerdir. Ortadan hele Mustafa Kemal çekilsin. Mustafa Kemal'i yok edin. Kuva-yı Milliyecileri katledin. Bu din savaşıdır. Din ve Padişah yolunda kalanlar gazi, ölenler şehittirler...»

İstanbul'un bu fetvaları art arda ve birbirini kovalar...

Bunlar o günlerdir ki bazen, hattâ Mustafa Kemal bile canından bezer. Bırakmak, her şeyi bırakmak. bir köşeye çekilmek, kaybolmak ister:

«— Hem kendimi bu teessürden kurtarmak, hem de böyle düşünceleri tevehhümden (bu yanlış düşünce) kurtarmak için, o güne kadar ihdas edilen vaziyet-i tarihiyenin ve bu vaziyetin o günden sonraki safahatına ait mesuliyeti, diğer bir arkadaşa tevdi ederek, kûşe-i nısyân ve inzivaya (unutulacağı bir köşeye ve yalnızlığa) çekilmenin temasta bulunduğum çalışma arkadaşlarımın hepsine açık ve kesin bir lisanda bildirdim. Fa-

kat arkadaşlarım, böyle bir hareketin, düşmanların niyet ve isteklerini yerine getirmekten başka netice vermeyeceği iddiasında bulundular...» (1).

Mustafa Kemal'in, o günler için anlattıkları bunlardır. Hiç bir şef, kendi ruh sarsıntılarını bu kadar açık, bu kadar çekinmeden meydana vurmamıştır. Zaten Mustafa Kemal'in gizlisi yoktur.

Ama şu da var:

— Acaba çekilebilir miydi?

Bu sorunun cevabı, tek ve kesin olarak şu olsa gerektir:

— Hayır, çekilemezdi...

Çünkü Mustafa Kemal, çıktığı ve hak bildiği yoldan, dönecek ve çekilecek mizaçta bir adam değildi. Ama muhakkak ki bu yolda, mihnet, ıstırap, hattâ yalnızlık şarabını, son damlasına kadar içti. Ama ne var ki, Nebî'lerin, Önder'lerin büyük Kurtarıcı ve Kurucu'larının, mücadelelerindeki yüceltici imtihanları zaten budur. O da bu şarabın büyümlü lezzetini sonuna kadar tattı...

*
**

İNSANLAR VE FİKİRLER

Büyük Millet Meclisi'nin açılış öncesindeki günlerde, hattâ bu açılıştan sonra bile Mustafa Kemal ve çevresindekiler, Ankara'da işte bu hava içinde yaşıyorlardı. Hele bir aralık her şey, hattâ Meclisin varlığı bile, art arda patlayan isyancıların alacağı sonuca bağlı kaldı. O sırada Ankara'yı bırakmak, Ankara'dan çekilmek ve gene Sivas'a sığınmak tedbirleri ve vasıtaları araştırılmıştır (2). Fakat bu göç acaba mümkün olabilir miydi? Acaba Ankara'dan kaçıp, Ankara-Sivas arasındaki dağ yollarına dökülecek bir avuç insan, bu dağlarda, bellerde millî mücahitler gibi mi karşılanırlardı? Yoksa bayraklarında Padişahın, Mustafa Kemal'le arkadaşlarının ölüm fetvalarını taşıyan yo-

(1) Mustafa Kemal'in 23 nisan 1921'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesine beyanatı.

(2) Halide Edib Adıvar: *Türk'ün Ateşle İmtihanı*.

bazların, eşkıyaların ayakları altında ezilip giderler miydi? Bolu'da hasta subayları yataklarından sürükleyip sokaklarda kafalarını ezen, kellelerini bedenlerinden ayırıp duvarlara çivileyecek kadar kuduran vahşi dalgalar gibi kudurganlıklar altında bu yolculardan kimse kurtulabilir miydi? Bunun cevabını bulmak zor değildir!

Gün geçtikçe yıldırımlar, bu tepenin üstünde toplanıyordu. Geceler; şüpheler, korkularla dolu ve kim bilir nelere gebeydi? O günlerde ve gecelerde bu karargâhın havasını yaşamış olan Halide Edip-Adıvar'ın yazdığı gibi «*Gecenin hangi saatinde boğazlanabileceğimizi düşünüyorduk.*» şeklinde belirtilen trajik durum, bir gerçektir. Koşullar ve olaylar durmadan geliyordu. Bu gelişme başlıca iki yönde oluyordu. Bu yönlerin biri şuydu ki, Ankara'da yeni ve meşru bir teşkilatlanmanın insanları, her gün biraz daha birikiyordu. Gelişmelerin ikinci yönü fikirler cephesindeydi. Memlekette düşünen aktif ve kaderini Anadolu'da başlayan millî harekete bağlayan insanların sayısı her gün biraz daha artıyordu. İstanbul Meclisinin dağılması üzerine oradan kaçan mebuslardan düşünen kısmı, yeni kurulacak Meclisin kadrosuna katılmak üzere Ankara'da toplanıyorlardı. Vilâyetlerde de çeşitli tahriklere, dayatmalara, ilgisizliklere rağmen, hiç olmazsa bazı bölgelerden yeniden mebuslar seçilebilmişti. Bunlar da Ankara'ya gelmişlerdi (1).

Ankara'da Muallim Mektebi (Öğretmen Okulu) binası, gerek İstanbul'dan gelen, gerek Anadolu'dan seçilen mebuslar ve hattâ mebus olmayan bazı «yeni Ankaralılar» için bir yatakhane haline getirilmişti. Bu binada her şey, daha ilerde ayrıca değineceğimiz gibi, basit bir yatılı mektebin havasına göre ayarlanıyordu. Koşuflarda sıralanmış mektep karyolalarında, hattâ bazen yer yataklarında milletin vekilleri toplu bir yatılı mektep hayatı yaşıyorlardı. Kendilerinin seçtiği bir arkadaşlar heyeti, basit bir tabldot idare ediyordu. Her mebusa 100 lira aylık verilecekti. 1920 yılında ortalama bir altın 450

(1) Gerçi Meclis, 23 nisan 1920'de ve 355 aza yerine ancak 115 mebusla açıldı. Fakat yeni mebuslar seçimine karşı mukavemetler yavaş yavaş azaldı. Mayıs'ta Meclise daha 62 mebus iltihak etti. Son 3 mebusun iltihakı ancak 1921 ocak ayında oldu. Zaten, memleketin bir kısmı işgal altındaydı. Tabii oralarda seçim yapılamazdı.

kuruş kadar hesaplandığına göre ve eğer bu aylıklar verilebilirse, mebusların pek fazla sıkıntı çekmemeleri de mümkündü. Hulâsa Ankara'da yeni devletin ilk kadrosu toplanmaktaydı.

Gelişmelerin ikinci yönü fikir sahasında oluyordu. Fikir sahasındaki gelişme bir *rejim* arayışıydı. Meclis açılmadan önce, sabaha nasıl çıkılacağı bilinmeyen gecelerde bile, bazen Rausseau'yu, bazen George Washington'u hatırlatan bir insan, durmadan bir şeyler arıyordu. Bir şeyler düşünüyordu. Her konuşabileceği insanla, gecelerin geç saatlerine kadar bir şeyler tartışıyordu.

Askerî mekteplerdeki öğrenimi bir hürriyet edebiyatıyla beslenmiş olmakla beraber, insanlık kültürünün gelişmeleri ve hele doktrin ve hukuk meseleleri üzerinde bir şeyler okumaya, derinleşmeye elbette ki vakit bulamamış olan Mustafa Kemal'in, hem de hemen herkesin onu, kılıcını çekip siperlere koşmaya teşvik ettiği o günlerde, fikirlere, doktrinlere, kitaplara eğilip:

— *Her şeyden önce Meclis, her şeyden önce meşruluk,*

diye direnmesi, onun karakter ve düşünce yapısının hakikaten en şaşılacak cephesidir. Bunun nedenini çözümlenmeye çalışmak, hem kolay, hem güç olsa gerektir. Ama mutlaka bir şey söylemek lâzım gelirse ve bize kalırsa, onun bu cephesini ve karakterini, Mustafa Kemal'in hiç bir zaman heyecan ve taşkınlıkla acele karar vermemesinde ve harcıâlem *şan* adamı olmayışında aramak gerekir. O her şeyden önce bir *mantık* adamı vasfı göstermiştir. Bir mantık adamıdır. Kendinden önce gelenlerden, Enver Paşadan, Talât Paşadan, Cemal Paşadan ve onların çevrelerindekiilerden başka türlü bir insandır. Mustafa Kemal'in Enver Paşayla olan büyük mizaç farkı, şimdi eylem, aksiyon sahasında da kendini gösteriyordu. Enver Paşanın derhal başını döndürebilecek olan sözler ve yollar, Mustafa Kemal'e hiç bir şey ifade etmiyordu. Onlar ya tesadüf, ya geçici kombinezonlar, ya hayal, ya macera adamıydılar. Halbuki tarih, sağlam ve devamlı olarak yükselteceklerinde, *tarihî mantık'a* bağlılık arar. Tarihî mantığı seziş ise, ancak heyecanı değil, mantığı ön planda tutanların işidir. O günlerde Mustafa Kemal bu vasfı göstermiştir. Bu vasfı gösteren bir insanın, eğer tarihî koşullar da ona yâr olursa, yenilmesi hakikaten zordur.

Meclisin açılmasından önceki günlerde ve Kalaba tepesindeki Zi-

raat Mektebi karargâhında Mustafa Kemal, hangi cepheden bakılsa öyle görünüyor ki, bütün çaresizliklere ve tehlikelere rağmen, içinde yuvarlandığı koşulları, açıkça, mantıkla değerlendirmeyi ve bütün bu şartları tek, belirli bir hedefe yöneltmeyi bilmiştir. Bu hedef, Millet Meclisinin açılışı ve meşru bir otoritenin yaratılmasıdır. Ama arada karşılaştığı fikirleri de gocunmadan tartmayı başarmıştır.

Mescelâ bazı hocalar ona «Hulefâ-yı Râşidîn devri»nden (Peygamberin ölümünden sonra, sırayla ve seçimle gelen dört Halife) bahsederler. İslâmın asli saflığına dönüştürden bahsederler. Hemen bir İslâm tarihi tedarik eder. Bu İslâm tarihinin ciltleri günlerce çalışma masasının üzerinde görülür. Hulefâ-yı Râşidîn devri, boş bir çöl halkının uyarısı, çöllerden taşışı devridir. İran ve Bizans gibi iki muazzam ve güçlü imparatorluk karşısında, Mağrip'ten (Atlas ülkelerinden) Çin Türkistan'ına kadar, yani dünyanın bir ucundan öteki ucuna, hem de bir göz açıp kapama denilecek kadar kısa bir zamanda İslâmın yayılışı devridir. Olay büyüktür, muazzamdır. Heyecan vericidir. Sürükleyicidir. Çöl ve kayalık Arabistan'ın çıplak bir ticaret şehrinde doğan bir çocuğun birgün, bir peygamber olarak getirdiği dinin sloganlarının, o büyük imparatorlukları çökertip dünyayı fethedişidir.

Fakat Hulefâ-yı Râşidîn devri de baştan sona rejim ve kişiler mücadelesiyle geçer. Hattâ 632-661 yılları arasını dolduran bu 29 yıllık altın devrin başa geçirdiği dört halifeden Ebûbekir'in zehirlendiği iddia edilir. Diğer üç halife ise, kılıçlar, hançerler altında can verirler. Ama Anadolu'daki millî egemenlik mücadelesi bir fütihat ve yayılış hareketi değildir. Fakat 1920 Ankara'sında hocalar kuvvetlidirler. Çünkü eski Osmanlı toplumunda halkın sözcüsü onlardı. Onlar halkın önünde ve günlük halk hayatının içindedirler. Ama millî hâkimiyete dayanan yeni devlet, elbette ki bir şeriat devleti olamazdı. Çağdaş bir devlet olmak zorundaydı. Hulefâ-yı Râşidîn devri artık çok gerideydi.

Yazar Halide Edip-Adıvar, dinî eğilimler dışında, o zamanki Ankara'da başlıca iki akımdan bahseder: Garpcılık, şarkçılık. Onun belirttiğine göre garpcılık, batı medeniyetine ve nizamına yöneliştir. Gene onun yazdığına göre, o zamanki Ankara'da yüksek tahsilli aydınlar, ilmî görüşlü kimseler azdır. 1839'dan beri süregelen Tanzimat Hareketi de batılılaşmaya çıkacak yolu tam bulamamıştır. Ama gene

de yol, batıya çıkacak yoldur. Hem de Sovyet Rusya'nın iç nizamını Türkiye'ye uygulamadan. Ankara'nın o zamanki garpçılarına göre tutulacak yol budur. Yol bu olunca da yeni Türkiye rejiminin batı biçiminde ve nizamında parlamenter bir demokrasi olacağı tabiidir.

Şarkçılarca, yahut Halide Edip-Adıvar'ın ifade ettiği gibi, şark mefkûrecilerine (doğuya bağlı olanlar) gelince, bunların davaları karışık olmakla beraber, komünizme yöneliş bu ülkü çerçevesine giriyordu (1). Bir süre sonra bir Türk Komünist Partisi'nin başında görünen ve yeni devletin ilk Kabinesine Maliye Vekili olarak giren Hakkı Behiç, bu hareketin öncüsü durumundaydı. Bu hareket daha sonra «Yeşil Ordu» adı altında ve bütün şekilsiz bir çaba içinde istikametlendirilmek istenecektir. Zaten Birinci Millet Meclisi kendi içinde ve süratle, çok çeşitli birtakım grupçukların teşekkülünü görecektir. Bir kısmı zümre - halk gayretlerinden, bir kısmı mahallî duygulardan, bir kısmı tamamen şahsî eğilimlerden doğan ve hemen hiç biri Meclisin gidişine ve havasına hâkim olamayan bu küçük gruplaşmalar ilerde işlenecektir.

*
**

Böylece o günlerde Ankara, daha doğrusu Ankara'daki Kuva-yı Miliyeciler, Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devrinden batı demokrasisine ve komünist rejimine kadar bir arayış, bir çırpınış içinde didiyorlardı.

Mustafa Kemal, bütün bu akımlar, araştırmalar, tartışmalar arasında bir ihtilâlcî değil, kesin ve sarsılmaz bir meşruiyetçi ve reformcu olarak kaldı. Yunus Nadi'ye söylediği şu cümleleri görelim (2)

«— Bir devre yetiştik ki, onda her şey meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara istinat etmekle, milletin umumî meyillerine tercüman olmakla hâsül olur. Hiç korkmayalım, o esaret ve zillete razı olmaz. İş onu bir araya toplamakta... İşte şimdi ben bu yoldayım. Bu yolun çok sağlam bir yol olduğuna inanıyorum...»

(1) Bu bahislere ilerde geniş ölçüde değinilecektir.

(2) Yunus Nadi; *Birinci Millet Meclisi*.

«— Bizim bildiğimiz hakikatler, milletçe de malûm olunca, kararlar bahsinde o da bizim gibi düşünecektir».

«— Bence Meclis nazariye değil, hakikattir. Evvelâ Meclis, sonra ordu. Ordu demek, yüz binlerce insan, milyonlarca servet ve varlık demektir. Buna iki üç şahıs karar veremezler. Ben kerameti, Meclisten bekleyenlerdenim...»

Ordudan gelen, ihtilâller, harpler içinde, sistemli ve gerçek mânâsında bir kültür hazinesini biriktirmeye elbette ki vakit bulamayan Mustafa Kemal'in, o karışık günlerde, o birbirine zıt akımlar, eğilimler ve fikir çatışmaları arasında, akla dayanan sezgilerden gelen bu sağlam ve sağlıklı prensip bağlılığını, kendi devrinde onu, çevresinden daima üstün ve çevresine önder kılan en belirli vasfı olarak almalıdır.



KUMANDANLAR BUHRANI

Fakat çatışmalar bu alanlarda kalmıyordu. Gene Meclisin açılışından önceki günlere rastlayan bir başka karışıklık, hem Ankara'nın, hem Mustafa Kemal'in kaderi üstünde etkiler yapabilecek kaygılı günler yarattı. Bu karışıklığı, kumandanlar buhranı olarak adlandırmak yerindedir. Bu buhran, olumlu bir şekilde sonuçlandı. Fakat Ankara'da Mustafa Kemal'e ve arkadaşlarına sıkıntılı, ağır günler yaşattı.

Bu olayları kısaca özetlemeliyiz: İlerde yakın arkadaşları ve millî Mücadele'nin muzaffer kumandanları olacak şahsiyetler henüz kendisiyle beraber değildirler. Henüz davaya kazanılmamışlardı. Ya uzakta, meselâ İstanbul'da, şüpheler, tereddütler içinde henüz kendi günlerini gün ediyorlardı. Yahut da, Anadolu'nun içinde, askerinin başında, fakat önlerinde çatallaşan yollardan hangisini seçeceklerinde henüz kararsızdılar. Hattâ bazıları da, Mustafa Kemal hareketine düpedüz karşıdılar.

Bu arada Ali Fuat Cebesoy ve Kâzım Karabekir'in anılarında yer verdikleri gibi, o devrede İstanbul'da bulunan Fevzi Paşanın (Çakmak) Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye, Ankara'ya ve hele

Mustafa Kemal'e karşı açık cephe alışı, bunlardan biridir (1). Bu ve buna benzer hikâyelerin şimdi bizim için değeri, Millî Mücadele'nin ilk ve çetin koşullarını ve Mustafa Kemal'in bir zaman yaşamak zorunda kaldığı havanın ağırlığını aydınlatmalarından ibarettir. Nitekim Fevzi Paşa, kısa bir süre sonra, İstiklâl Savaşının önde gelen teşkilâtçılarından biri olmuştur.

Zaten Mareşal Fevzi Çakmak, mizaç, hayat anlayışı ve yaşantısı bakımından Mustafa Kemal'e benzemez. İstiklâl Savaşı içinde ve sonra iyi anlaşılan ve birbirlerine dayanan bu iki insan; Birinci Dünya Harbi içinde ve çeşitli cephe görevlerde birbirlerine halef - selef olmuşlardır. (yerine atanmak, yerini ona bırakmak). 1916'da Mustafa Kemal, İngilizlerin yarımadayı boşaltmalarından bir ay evvel hastalığı dolayısıyla Anafartalar Grup Kumandanlığını Fevzi Paşaya terketmiştir. Aynı suretle doğu cephesinde karşılaşmışlardır. Suriye'de Mustafa Kemal'in reddettiği VII. Ordu Kumandanlığına da Fevzi Paşa getirilmiştir. Fakat Fevzi Paşanın Millî Mücadele'ye katılımı biraz geç oldu. Çetin, direnişli, hattâ bu mücadeleye karşı olan safhalar geçirdi. İstanbul'u İngilizlerin işgal ettikleri gün, makamında fena muamelelere maruz kalmasaydı, Anadolu'ya karşı olan tutum ve direnişleri, belki de devam edecekti.

İlk anlaşmazlık Sivas'ta oldu. İstanbul, Fevzi Paşayı Sivas Kongresi sırasında «Anadolu'da kendini gösteren hareket hakkında bilgi edinip, halkın durumunu öğrenmek ve bilhassa yer yer beliren hoşnutsuzlukların, kargaşalıkların sebepleri üzerinde durup, özel görevlerle Sivas'a gönderdi». Burada Paşanın Kâzım Karabekir'i Mustafa Kemal'den ayırmak teşebbüsü, kendisi gerektiği gibi aydınlatılmak suretiyle önlendi. Fevzi Paşa İstanbul'a döndü (2). Fakat 16 mart 1920'de İstanbul işgalinden önceki günlerde ve işgal sıralarında Harbiye Nazırı bulunan Fevzi Paşanın, Anadolu'ya katılmasından önceki günlerde Kuva-yı Milliye Hareketi'ne karşı davranışı ve emirleri o sırada Ankara'da pek müşkül şartlar içinde bulunan Mustafa Kemal için tehlikeli ihtimallere yol açmıştır. Çünkü Harbiye Nazırının,

(1) Ali Fuat Cebesoy: *Millî Mücadele Hatıraları*, c. I, s. 321-350.

(2) Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarının Sivas Kongresiyle ilgili bahislerinde bu hususta tafsilat vardır.

Bandırma'da XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ile, Konya'da XII. Kolordu Kumandanı Fahrettin (Altay), Bursa'da 56. Tümen Kumandanı ve bir Kuva-yı Milliyeci olan Bekir Sami Beylere, Ankara'ya karşı bir cephe teşkili hususunda emirler verdiği günlerdi. Hem de bu emir İstanbul'dan Bandırma'ya, Ali Fuat Cebesoy'a göre, bir İngiliz torpidosu vasıtasıyla gönderilmişti. Bu ise, girişilen tertibin İngilizlerle de anlaşarak hazırlandığı şüphesini haklı olarak uyandı- rıyordu. Bu emirlerde, Lefke boğazındaki Kuva-yı Milliye «Gayri muntazam kıtaat sergerdesinin» işi ve diğer mücadeleler ise, «Anadolu'da bazı sergerdelerin hareketi» olarak tavsif ediliyordu. Halbuki Anadolu'da başlayan Millî Mücadele elbette ki «bazı sergerdelerin hareketi» değildi. Lefke boğazındaki kıtaatin başında ise, Ali Fuat Paşa vardı (1). Harbiye Nazırının emrindeki İstanbul'un işgali de «Mütareke ahkâmına münâfi (aykırı) olmayan bir hareket» olarak vasıflandırılmıştır (2).

Hulâsa, pek az sonra ve başta Fevzi Çakmak (3) olmak üzere,

(1) *Ali Fuat Paşanın Hatıraları*, c. I, s. 321-330.

(2) 19.3.1920 tarihli şifre, s. 332. Tarih Yayınları, s. 10, 934.

(3) Mareşal Fevzi Çakmak 1876'da İstanbul'da bir topçu albayının oğlu olarak doğdu. İlkokulu Rumelikavağı'nda, Rüştiye'yi Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde okudu. Kuleli Askeri İdadisi'ne ve sonra Harbiyeye girdi. 1895'te Harbiyeden teğmen olarak çıktı ve kurmay sınıfına girdi. Akademi'yi 1898'de kurmay yüzbaşı olarak bitirdi. İlk görevi Genelkurmay IV. Şubesidir. Sonra kıtalada pek başarılı bir çalışma devresi başladı. Bilhassa Rumeli'de, Makedonya ve Arnavutluk bölgelerinde çalıştı. Öyle ki 9 sene sonra albaylığa erişmişti. Eski Osmanlı Ordusunda bu terakki bir rekor sayılabilir. 1908 ihtilâli onu gene Rumeli'de ve pek nazik bir bölgede olan Taşlıca sancağında (Avusturya-Macaristan sınırı) kumandan ve mutasarrıf olarak buldu. 1911 İtalyan harbinde Adriyatik sahillerini müdafaaya verilen Garp Ordusu Kurmaybaşkanı oldu. Balkan Harbi seferberliğinde (eylül 1912) Vardar Ordusu Kurmaybaşkanlığında Şube Müdürüydü. Üç ay sonra ise V. Kolordu Kumandanı oldu. 1914'te ve bu vazifede rütbesi Tuğgeneralliğe yükseldi. Paşa oldu.

Birinci Dünya Savaşında Kolordusuyla Çanakkale'de vazife aldı. Gelibolu Yarımadasının aralık 1916'da düşman tarafından tahliyesinden bir ay kadar önce de, rahatsızlığı dolayısıyla ayrılan Mustafa Kemal Paşanın yerine Anafartalar Grup Kumandanlığına vekâlet etti. Oradan gene V. Kolordu Kumandanlığına geçti. 1919'da ise Kafkas cephesinde II. Kolordu Kumandanlığına geçti. Oradan da Mustafa Kemal Paşa ile halef selef oldu. 1917'de aynı cephe

herbiri Millî Mücadele'nin mücahitleri, önderleri ve üstün kumandanları olacak olan bu değerli askerler, henüz Ankara'nın safında deçil, karşısındaydılar.

Ancak bu arada, Millî Mücadele'nin ve Cumhuriyet Devri'nin daima ön planda bir şahsiyeti olacak olan Albay İsmet Bey (İnönü) Ankara'ya varmış bulunuyordu.

Albay İsmet Bey, Mustafa Kemal'in karargâhında misafir edilmişti. Az sonra da, yeni devletin ilk Kabinesinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak vazife alacaktı.

Şimdi biz gene olayları izleyelim ve bunların nihayet, nasıl mutlu bir sonuca vardığını görelim.

Fevzi Paşanın Harbiye Nazırı olarak, 19.3.1920'de yukarda görevleri belirtilen kumandanlara ulaşan emrinin bir talihsizliği de, bu emrin İstanbul'dan Bandırma'ya, Ali Fuat Paşanın kaydettiği gibi

II. Ordu Kumandanı oldu (aynı orduda Mustafa Kemal Paşa da kumandanlık etti). Ordu Kumandanı oldu (aynı orduda Mustafa Kemal Paşa da kumandanlık etti). Gene 1917'de Suriye cephesinde ve Mustafa Kemal Paşanın kabul etmediği VII. Ordu Kumandanlığı makamına tayin olundu. 28 temmuz 1918'de rütbesi Tümgeneralliğe yükseldi.

Mütarekeden sonra 1918 sonları ve 1919 başlarında İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı yaptı. 1920 iptidalarında Harbiye Nazırı oldu ve iki kabinede bu vazifede bulundu. İstanbul'un işgalinden pek kısa bir müddet sonra kabineden çekildi ve 8 nisan 1920'de, gizlice Beykoz'dan hareketle İzmit gerileri üzerinden Lefke Boğazında Ali Fuat Paşa karargâhına ulaştı ve orada millî cepheye katıldı. Lefke'den Ankara'ya hareketi, metinde kısaca anlatılmıştır.

Ankara'da pek canlı bir şekilde karşılanan Fevzi Paşa, o sırada zaten Gebze milletvekilliğine seçilmiş bulunuyordu. Mecliste konuştu, sonra kendisine Millî Müdafaa Vekilliği (3 mayıs 1920), hatta daha sonra İcra Vekilleri Heyeti Reisliği verildi. İkinci İnönü Muharebesi üzerine Korgeneralliğe terfi ettirildi. 21 temmuz 1921'e kadar Genelkurmay Başkanlığına vekâlet etti ve gene İcra Vekilleri Heyeti Reisiydi. Sakarya Savaşından sonra Mecliste bir takdirnameyle taltif edildi (29 eylül 1922). Büyük Zafer'i müteakip Müşir (Marşal) oldu. Aralıksız 23 yıl Genelkurmay Başkanlığında bulundu, 48 yıllık hizmeti vardı. Sonra emekli oldu ve 10 nisan 1950 pazartesi sabahı vefat etti. Emeklilikten sonra siyasi hayata atıldı ve mebus seçildi. Bir aralık Millet Partisi'nce benimsendi. Fakat bu son safhada devamına zaten sıhhati müsait bulunmuyordu.

(c. I, s. 328) bir İngiliz torpidosuyla ulaştırılmış olmasıydı. Emrin hele son cümlesi çok kesindi:

«Mütareke şeraitine münâfi (aykırı) olmayan İstanbul'un işgali yüzünden Anadolu'da bazı sergerdelerin hareketlerinin menâfi-i hakikiye-i Osmaniyyeye muhalif olduğu ve Anadolu'da taraf-ı Şahaneden (Padişah tarafından) mansub (tâyin edilmiş) en kıdemli kumandan olan Yusuf İzzet Paşanın, Harbiye Nazırı namına bu emri bütün kıtaata tebliğ etmesini ve bütün ordunun, İstanbul hükümetini tanımasının teminini rica ederim».

Öne sürülen görüş sert ve tehlikeliydi. Çünkü Mustafa Kemal artık asker değildi. Orduyu, Anadolu'daki en kıdemli Generalin, Padişah iradesiyle tâyin olunmuş bir üst'ün etrafında toplanmaya çağırmak tesirli olabilirdi. Neticede Mustafa Kemal ve Anadolu hareketi, havada kalabilirdi. Şekil, ordu disiplinine ve askerî geleneğe uyuyordu. Nitekim sonraları İstiklâl Harbinin kahraman şahsiyetlerinden biri olan Fahrettin Bey, o günlerde Konya'da aynı gerekçeyi ileri sürerek Balıkesir'de Yusuf İzzet Paşaya itaatini bildirdi. Fakat Mustafa Kemal de uyanıktı. Millî Mücadele'nin bir şansı olarak, bu büyük tehlikeli emri çıkaran Harbiye Nazırı Fevzi Paşanın, kısa bir zaman sonra ve beklenmeyen bir anda Millî Mücadele saflarına kazanılmalarıyla, mesut bir neticeye ulaştı. Böylece İstanbul'un bu yenilgisi, Padişahın ağır, yıldırıcı yenilgilerinden biri oldu. Olayları şöyle özetleyelim:

Istanbul'da Harbiye Nâzırı Fevzi Paşadan gelen emir, Bursa'da 57. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey tarafından fiilen reddedildi. Fazla olarak, bu emri kendisine tebliğ eden ve o sırada Bandırma'da bulunan XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaya:

«İcabediyorsa Ankara'da Temsil Heyeti ile temâs ederek meselenin hal ve tanzim edilebileceğini arz ederim».

şeklinde cevap vermekle kendisinin Temsil Heyeti'ne fiilen bağlılığını bildirmiş oldu. Aynı zamanda, bu tümenin yaveri Salâhattin Bey (Selâhattin Yurdoğlu) alınan bu emri ve aydınlatıcı bilgileri bir şif-

rcyle hem Ankara'da Mustafa Kemal, hem Lefke'de Ali Fuat Paşalara ulaştırdı. Ali Fuat Paşa (1) o ânı şöyle anlatır:

«Kendileriyle anlaşmış olduğumuzu sandığım Harbiye Nazırı Fevzi ve XIV Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşalara Miralay (Albay) Fahrettin Bey (Altay) İstanbul'un işgalinden sonra almış oldukları menfi vaziyette ısrar ettikleri takdirde bilmeyerek düşmanlarımızın safında yer alacaklardı. Bu kumandan arkadaşların vaziyetlerini bir an evvel düzeltmek zorundaydık.

21 martta Mustafa Kemal Paşa ile vaziyeti gözden geçirdik. Yusuf İzzet Paşa ile, Fahrettin Bey, saflarımızda yerlerini aldıkları takdirde Harbiye Nazırı Fevzi Paşanın emirlerini infaz edecek bir kumandan kalmayacaktı».

Önce Fahrettin Beyin etraflı bir yazıyla aydınlatılması yoluna gidildi. Fakat durum, daha süratli ve kesin hareketleri emrediyordu. O zaman iş şöyle gelişti: Konya'da Fahrettin Bey işinin yola konulması, o sırada Denizli'de bulunan Albay Refet Beye (General Refet Bele) bırakıldı. Refet Bey, oynak zekâlı, hareketli bir insandı. Pratik ve süratli davrandı. Çünkü bazı tümen kumandanları da Fahrettin Bey etrafında birleşmek eğilimini gösteriyorlardı. Tam o sırada Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, 25.3.1920 tarihli yeni bir emriyle, «İtilâf Devletleri kuvvetlerine ve hılhassa İngiliz kıtalarına karşı her türlü iyi muamelede bulunulmasının teminini» bildiriyor ve Lefke boğazındaki «Gayr-i muntazam kıtaat sergerdesinin» İngilizlere karşı tazyikini suçlayan telgrafını çekmiş bulunuyordu (2).

26.3.1920'de Konya hakkında Refet Beyden can sıkıcı bir haber daha geldi. Fahrettin Beyin karargâhının bulunduğu Konya'da ahali, Ankara Millet Meclisine vekillerini göndermemek istiyorlardı. Durum

(1) Ayrıntılı bilgiler, İlhan Selçuk'un *Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı* isimli iki ciltlik eserinde.

(2) Bu emir, Ali Fuat Paşanın Hatıralarının s. I. 328-329. sayfalarında yayımlanmıştır.

karışıkta (1). Fazla olarak Konya'da Fahrettin Beyin, Sivas'ta bulunan III. Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyle de önemli muhabereleleri, Kayseri'den Ankara'ya bildirilmişti. Fahrettin Bey şöyle yazıyordu:

«Bağlı bulunduğum makam-ı Hilâfet ve Harbiye Nezareti ile muhabere edemediğimden dolayı, benden büyük rütbeli ve kıdemli birisinin maiyetine girmeye karar verdim. Ve en kıdemli olarak da XIV. Kolordu Kumandanı Çerkez Yusuf İzzet Paşadan başkasını bulamadığımdan onun emrine girdim...»

Salâhattin Bey bu telgrafa:

«İstanbul'la bağlantı kuruluncaya kadar Ankara ile temasın lâzım olduğu ve Yusuf İzzet Paşaya müracaatta isabet olmayacağı...»

cevabını vermiştir. Fakat Refet Bey, 3/4 nisan gecesi başardığı bir olupbittiyile düğümün esasından çözülmesini başarmıştır. O gece Konya civarında Sarayönü istasyonuna maiyetinde bir Kuva-yı Milliye müfrezesiyle varan Refet Bey, Konya'da Fahrettin Beyle muhabere ederek kendisiyle Konya Valisinin ve Konya ileri gelenlerinin karşılıklı konuşmak üzere trenle Sarayönü'ne gelmelerini rica etmiştir. Bu ricasını kabul ettirmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Konya Valisi Suphi Beyle Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey ve 15 kadar Konya ileri geleni trenle Sarayönü'ne gelmişlerdir. Fakat orada iyi karşılanan heyet, bir vagona müzakere edecekken tren Refet Paşanın emriyle harekete geçirilmiş, ertesi gün Ankara'ya ulaştırılmıştır. Bu zoraki seyahat, sonunda iyi netice verdi. Önce Fahrettin Beyin yerine İsmet Bey Kolordu Kumandanı tâyin olundu ve Vali bir müddet için görevin-

(1) General Fahrettin Altay, bu cildin, bu son baskısından önce hatıratının *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası* adı altında yayımlamıştır. İnsel Yayınları 1970, İstanbul.

Bu hatırat birçok yönlerden faydalıdır. Bu arada ve yukarda değinilen Kumandanlar Buhranı sırasında, Konya'da 12. Kolordu Kumandanyken içinde yaşadığı şartlar ve kendisinin bunları değerlendirme şekilleri de verilmiştir. Bu bilgilerde Fahrettin Altay'ın bilhassa İstanbul'la Ankara arasında, zarurî olarak tereddütler geçirdiği açıklanmaktadır.

den çekildi. Fakat Mustafa Kemal bu heyetle Ankara'da etkili konuşmalarda bulundu. Onları kazandı. Konya'dan getirilenler, memleketin ahvali ve millî cidalin zorunlukları üstünde iyice aydınlatıldılar. Onun üzerine karşılıklı görüş birliğine varıldı. Hele son büyük taarruzda Süvari Kolordusu Kumandanı olarak büyük başarı kazanan Fahrettin Bey, millî cephede ve sonuna kadar nice sorumluluklar yükleneceği şerefli yeri aldı. Diğer zabitler de işi kavradılar. Fahrettin Bey ve arkadaşları gene Konya'ya döndüler. İşlerinin başına geçtiler.

Yusuf İzzet Paşaya gelince: Onun da başına buna benzer bir hal geldi. O sırada Bursa'da bulunan Yusuf İzzet Paşa, 13 nisan 1920 günü, Bursa'daki 56. Tümen Kumandanının malûmatı altında, tümen yaveri Salâhaddin Beyin tertibiyle ve askerî saygı gösterilerek bir arabaya bindirilmiş ve gene saygılı bir muhafaza altında Ankara'ya sevk olunmuştur.

Yusuf İzzet Paşa da Ankara'da, Konya Heyeti gibi anlayışla karşılandı. Kendisine vaziyet izah edildi, o da bu aydınlanan şartlar karşısında Millî Mücadele'ye katılmaktan başka çare bulunmadığını gördü ve o günden sonra bu safta, önemli vazifeler aldı. Bu suretle 25 gün kadar süren kumandanlar hâdisesi de bu şekilde kapandı. Daha sonra da şaşırtıcı bir şey oldu.

*
**

FEVZİ PAŞA (ÇAKMAK) MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILIYOR!..

25/26 nisan 1920 gecesi Ali Fuat Paşa Lefke'de, kendi karargâhındaki odasındadır.

O gün, saatlerce at üstünde geçen yorucu bir vazife yürüyüşünden sonra Lefke'ye henüz gelmiştir. Vakit gecedir. Ertesi gün daha sabah açılırken Geyve'ye hareket edilecektir. Tam kendisini istirahat vereceği sırada yaveri telâşla içeri girer. Biraz da şaşırtıcı bir haber verir:

«— *Fevzi Paşa hazretleri teşriif ettiler. Görüşmek istiyorlar. Gelen eski Harbiye Nazırı Ferik Fevzi Paşadır efendim...»*

Ali Fuat Paşa yerinden sevinçle fırlar. Fevzi Paşa kapıdadır. Yorgundur. Ali Fuat Paşanın elini alır, sıkar. İlk sözleri şunlar olur:

«— *Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur, derler...*»

Ali Fuat Paşa hâlâ şaşkınlık içindedir. Misafirine hemen yer gösterir. Fevzi Paşa, otururken şu sözleri de ekler:

«— *Birbirimize kavuştuk. Ama, galiba biraz geç oldu?..*»

«— *Ne zıyanı var Paşam, tekrar birleştik ya...*»

Evet, artık birleşmiştir. Bu, mesut bir olaydır. Ertesi gün bütün memleket, memleketin bütün kumandanları bu olayı haber alacaklardır. Eski emirlerin uyandırdığı tereddütler artık silinecektir. İstanbul'un ve ordunun önemli bir asker şahsiyeti, Millî Mücadele safına katılmıştır.

Haber, memlekette ve halk arasında da tabii geniş yankılar yaratacaktır.

Bugün bu hikâyeyi sadece, Millî Mücadele'nin ağır pahasını belirtmek için veriyoruz. Ve pahası ağır çileler, mihnetlerle ödenip mutlu sonuçlara ulaşan mücadeleler, yaşamaya değer mücadelelerdir. Millî Mücadele böyle bir mücadeledir.

Şimdi gene Lefke'ye dönelim:

Ali Fuat Paşanın karargâhında Fevzi Paşanın istirahati için her şey sağlanır. Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşaya İstanbul'un durumunu, işgal olaylarını ve kendisinin Beykoz'daki evinden 17 nisan gecesini başlayıp, 25/26 nisan gecesine kadar süren çetin ve tehlikeli yolculuğunun hikâyesini anlatır.

Fevzi Paşanın gelişi bir taraftan da derhal Ankara'ya bildirilmiştir. Ali Fuat Paşa sıkıntılı anlar geçirmektedir. Çünkü Ankara'dan gelecek emirden kuşkuludur. Gerçi Fevzi Paşa üzerinde tereddütler yaratmamak için kendisi telgraf başına gitmemiştir. Fakat Kurmaybaşkanı Binbaşı Saffet Beye (Arıkan) hususî talimat vermiştir. Ankara'da Mustafa Kemal Paşayı bizzat telgraf başına çağırmasını emretmiştir. Olayı bildirerek, Fevzi Paşanın Ankara'da beklenildiğine dair Mustafa Kemal Paşadan mutlaka bir telgraf rica edilmesini not ettirmiştir. Bu arada, daha 15 gün evvel Harbiye Nazırı olan Fevzi Paşanın, o zamanki davranışlarının Ankara'da uyandırdığı tepkile-

ri ve bu davranışların Ankara aleyhine nasıl istismar edildiğini bildiği için, yazdırdığı notlara şahsî dilek ve ricalarını da eklemiştir. Hattâ «*Fuat Paşa kardeşinizin ricası*» sözleriyle işin bir an önce düzelmesini istemiştir. Fakat Mustafa Kemal'in, Saffet Beyin telgraf başından dönüp biraz dışarıya çağırdığı Ali Fuat Paşaya bildirdiği cevabı çok serttir. Cevap müsbet değil ve ağırdır.

Ama Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in nasıl bir mantık adamı olduğunu bilir. Hayırlı netice alacağına da inanır. Bir vesileyle Fevzi Paşadan ayrılıp telgrafhaneye koşar. Mustafa Kemal bizzat telgraf başındadır. Fuat Paşanın hem resmî, hem kardeşçe beyan ve ricaları, onu umduğu neticeye ulaştırır. Biraz sonra Fevzi Paşanın yanına dönen Saffet Bey, Fevzi Paşaya şu telgrafı sunar (1)

«Saffet Bey vasıtasıyla Fevzi Paşaya.

Anadolu'ya geçtiğinize memnun olduk. Hoş geldiniz. Ankara'yı teşrifinize intizar ediyoruz. Hürmetlerimiz.

25/26 nisan 1920 - Mustafa Kemal».

Ali Fuat Paşaya ayrıca bazı tebliğlerde bulunulmuştur. Ali Fuat Paşayla misafiri o gece sabaha kadar uyumamışlardır. Ali Fuat Paşa bu arada Anadolu durumunu ve davalarını anlatmıştır. Ertesi sabah kahvaltıdan sonra Fevzi Paşa, yanına verilen refakat subayı ve emiriyle birlikte trenle Lefke'den ayrılır. Ali Fuat Paşa, neşelidir:

«Çünkü bir gün' sonra Ankara ve bütün millet, tecrübeli, bilgili, mâzisi şan ve şerefle dolu bir kumandana kavuşacaktır» (2).

Trene binerken Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşanın boynuna sarılır. Veda sözleri şunlardır:

«— Eğer millet irade ve mukadderatını eline almışsa, bu sizlerin himmet ve gayretinizle olmuştur» (3).

(1) *Ali Fuat Paşanın Hatıraları*, c. I, s. 372.

(2) *Ali Fuat Paşanın Hatıraları*, c. I, s. 327.

(3) *Ali Fuat Paşanın Hatıraları*, c. I, s. 327.

Az sonra tren, istasyondan toplanan halkın alkışları arasında Ankara'ya hareket eder.

*
**

Fevzi Paşanın Ankara'ya varışı «Ankara'yı çok meşgul eden büyük bir olay oldu. Mustafa Kemal, gelen yolcunun getirdiği değerleri biliyordu. Evvelâ Fevzi Paşanın Anadolu hareketine karşı direnişi ortadan kalkıyordu. Sonra da Millî Mücadele, bir kumandan daha kazanıyordu. Ankara gene sayılı günlerinden birini yaşadı. 27 nisan 1920 günü, başta Mustafa Kemal olduğu halde birçok mebuslar istasyonda treni bekliyorlardı. Kolordu bir bando mızıkayla bir selâm kıtası göndermişti. Tren öğleden biraz sonra istasyona girdi. Karşılıklı selâmlar ve el sıkışmalardan sonra Mustafa Kemal'in otomobili-ne alınan Fevzi Paşa ile kafile, doğru Büyük Millet Meclisine geldi. Evet, Ankara'da artık bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardı. Bu Meclis 23 nisan 1920'de, yani ancak dört gün önce açılmıştı. Mustafa Kemal'i oybirliğiyle Başkanlığa getirmişti. Anadolu'da artık bir *hükümet* kurulmuştu: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti. Bu hükümetin, bu yeni devletin başı Mustafa Kemal'di.

Fevzi Paşa, Reislik odasındaki beş on dakikalık dinlenişten sonra Mustafa Kemal'le beraber Meclisin toplantı salonuna götürüldü. Fevzi Paşa, aynı zamanda ve acele şekline uydurularak, Mustafa Kemal'in:

«— *Müşarünileyhün şahsında çok şayan-ı iftihar bir mebusa malik olacaksınız...*»

tavsiyesiyle Gebze kazasından İstanbul mebusu seçilmiş bulunuyordu. Çünkü Gebze işgal altında değildi. Ve Kuva-yı Milliye çeteleri orada vaziyete hâkimdi.

Mustafa Kemal, Fevzi Paşayı kürsüye davet etti. Fevzi Paşa kürsüye çıktı. İstanbul mebusu sıfatıyla konuşuyordu. Bu konuşma çok ilgiyle dinlenildi... Çok uyarıcı oldu.

Fevzi Paşa nutkunda, mütareke fenalıklarını, 16 martta İstanbul'un işgalini, işgal facialarını anlattı. Harbiye Nezareti'nin de işgal edilerek, kendi Nazırlık odasına kadar süngülü İngiliz neferlerinin

nasıl sokulduğunu, göğsüne süngüler dayanmış bir Harbiye Nazırı olarak İstanbul'un artık bir hilâfet makamı olma vasfını kaybettiğini gördüğünü, acıyla nakletti. Ondan sonra Harbiye Nezareti'nden çıkarken, saf tutmuş 400 İngiliz askeri arasından nasıl geçilerek Babıâliye götürüldüğünü, İngilizlerin selâmlık resmine bile asker bırakmak istemediklerini ve güç-belâ yapılabilen ilk selâmlık resminde Paşahın, kendisine:

«— Vaziyet çok vahimdir. Aman, Anadolu ile bağlılığı temin ve muhafaza ediniz...»

dediğini belirtti. İşgalden iki hafta sonraya kadar Salih Paşa hükümetinde kaldığını, bu hükümetin durumunu, yabancıların hükümet üzerindeki tazyiklerini açıkladı:

«İngilizlerin istediği, Kuva-yı Milliye'nin ret ve takbihiydi. Biz de Kuva-yı Milliye'nin haksız işgallerden ve Yunanlıların İzmir ve Aydın mezaliminden meydana geldiğini ve haklı müdafaaı reddetmek milletimize karşı bir hıyanet teskil edeceğini, bunu yapamayacağımızı söylüyorduk. (Sürekli alkışlar) (1).

Sonra İngilizlerin maksatlarını ve tertiplerini anlattı:

«Bir İngiliz neferinin bile burnu kanamaksızın, bizi bize kırdırmak istiyorlardı...»

«Malûmunuz olan hatt-i hümayunlar, fetvalar İslâmı birbirine düşürmek için misli görülmemiş bir İngiliz fitnesi, acı birer vesikadır...» .

«Fakat Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim ki, birçok şeylerde ve meselâ Çanakkale'de aldandıkları gibi, bunda da aldanacaklardır...» (İnşallah, kahrolsular! sesleri).

Bu beyanlar Meclisçe heyecanla alkışlandı. Fevzi Paşanın sözleri bitince Mustafa Kemal bir teklifte bulundu. Bu beyanat basılmalı,

(1) Fevzi Çakmak, *Askerî Dehâsı, Siyasî Hayatı* isimli eserinde bu nutuk bahsinde şu cümle de vardır. Diğer eserlerde göremedim: «Daha evvel çıkmak istiyordum. Ancak İngilizlerin içyüzlerini, maksat ve gayelerini daha iyi anlamak için bir müdet kaldım».

bütün memlekete ve orduya dağıtılmalıydı. Böylece de, beyanatın tamamı basılarak bütün Anadolu'ya dağıtıldı. Fevzi Paşaya gelince o, Ankara'ya gelişinden daha bir hafta geçmeden, 3 mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Millî Müdafaa Vekilliğine getirildi. İcra Vekilleri Heyeti Reisi, yani Başvekil de olacaktır. Mustafa Kemal, olaylar ve koşullarla hesaplaşmasını bilen bir insandı ve Fevzi Paşanın şahsında sadık, kuvvetli, vefalı bir yardımcı buldu (1).



NİHAYET MECLİS

Büyük Millet Meclisinin açılışını, bu açılış töreninin yapıldığı 23 nisan 1920 gününün şartları ve o zamanki Ankara'nın havası içinde düşünmeliyiz. Olayın niteliği, milletin kendi iradesine, kendisinin hâkim olması için bir organın kuruluşudur. Gerçek manâsıyla bu, Anadolu'da yeni bir devletin kuruluşu demektir. Ama bu anlam henüz belirli değildir. Nitekim törene dinî bir hava hâkim olur. Daha önce Meclisin 22 nisan olarak düşünülen açılış günü, daha sonra ve bu açılışın kutsal bir güne rastlaması için 23 nisan cuma gününe ve cuma namazından sonraya alınmıştır. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal'in bu hususta vilâyetlere, sancaklara, Müdafaa-i Hukuk merkezlerine, belediye reisliklerine ve kolordulara gönderdiği 21 nisan tarihli genelge, aynı zamanda bir tören programı niteliği taşır. Birinci madde şöyledir:

«— Bimennih-il Kerîm, Allahın lütfu ile nisanın 23'üncü cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.»

(1) Mustafa Kemal, Fevzi Paşanın ilk zamanlardaki tereddütlerinden, Anadolu'ya ve kendisine karşı direnişlerinden, Anadolu aleyhine alınan tertiplerden hiç bir zaman bahsetmemiştir. Hatta Fevzi Paşanın İstanbul'daki Harbiye Nazırlığı devresini, kendisiyle bir nevi gizli işbirliği yapılan günler gibi göstererek, Fevzi Paşanın hatırasını ve şerefini daima korumak asaletini göstermiştir. Ona yakışan da buydu. Çünkü Mustafa Kemal zikzakların değil, neticelerin adamıdır.

Sonra maddeler devam eder:

«2 — Vatanın istiklâli, yüksek hilâfet ve saltanat makamının kurtuluşu gibi en mühim ve hayatî vazifeleri ifa edecek olan bu Büyük Millet Meclisinin açılış gününü cumaya tesadüf ettirmekle bu günün mebrukiyetinden (kutluluğundan) istifade ve bütün meb'usin-i kiram hazeratı ile Hacı Bayram-ı Veli cami-i şerifinde cuma namazı kılınarak, Kur'an ve namazın nurlarından da faydalanılacaktır. Namâzdan sonra Lihye-i Saadet ve Sancak-ı Şerifi (1) taşıyarak daire-i mahsusaya (2) gidilecektir. Daire-i mahsusaya girilmeden önce kurbanlar kesilerek dualar okunacaktır.

3 — Bu günün kutsallığını teyid için, bugünden başlayarak her gün, vilâyet verkezinde hatim (3) ve Buharî-i Şerif okunmaya girişilecektir. Hatmin sonu, teberrüken, cuma günü namazdan sonra Daire-i Mahsusa (Millet Meclisi) önünde tamamlanacaktır.

4 — Mukaddes ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı suretle, bugünden başlayarak Buharî ve hatimler okunmasına

(1) Lihye-i Saadet, yahut Sakal-ı Şerif, camilerin mimberlerinde, kıymetli bir kutu içinde, bohçalara sarılı olarak muhafaza edilen ve Peygambere ait olduğuna inanılan, fakat aslında Mekke'den ve istenildiği kadar dağıtılan kutsal kıllardır. Sancak-ı Şerif'e gelince: Aslında bu, İstanbul'da Topkapı sarayında muhafaza edilen Peygamberin bayrağının adıdır. Ancak burada şerefli Türk bayrağı kastedilmiş olmalıdır.

(2) Daire-i Mahsusa, Büyük Millet Meclisinin açıldığı ve uzun zaman içinde çalıştığı binadır. Ankara'da eski Karaoğlan (şimdiki Ulus) Meydanına bakan bu bina, tek katlı ve Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kulübü olarak yapılan bir binadır. Uzunca bir koridor etrafında bir toplantı salonuyla odalar ihtiva eder. Burası Meclis haline getirilirken, giriş kapısının tam kaşısındaki oda namaz odası halinde döşenmiş, onun yanındaki küçük oda Meclis Reisliği odası olarak ayrılmıştı. Bunların karşısında idare heyeti ve komisyonlar için odalar vardı. Şimdi bu binada, ilk Millet Meclisine katılan mebusların ayrı ayrı resimleri, bazı grup resimleri, reislik mühürleri ve diğer bazı eşya ve vesikalar teşhir edilmektedir. Bugün bu binaya, mümkün olduğu kadar eski hüviyeti verilmeye çalışılmıştır.

(3) Hatim, Kur'an'ın baştan sona okunuşunun tamamlanışı, demektir. Böyle her tamamlanıştan sonra okunan duaya hatim duası denilmektedir.

girişilecek, cuma günü ezandan önce minarelerden salâvat-ı şerife okunacak ve hutbelerde, hilâfetmeâbımız, Padişahımız efendimiz hazretlerinin, namı- nâmî-i hümayunu anılırken, zat-ı şevketmeâb-ı padişahilerinin ve memâlik-i şahane ile bütün tebaalarının bir an evvel kurtulmaları duası ilâveten zikrolunacaktır».

Bu genelge daha sonra, vatanın her tarafında, vatan kurtuluşu yolundaki işlerin kutsallığı, her vatandaşın, kendi vekillerinden kurulan Millet Meclisinin vereceği vazifeleri yapmak mecburiyetinde olduğu üzerinde durulması için, bütün camilerde verilecek vaızları ve yapılacak duaları anlatmakla devam eder. Allahın yardımını dilemekle son bulur.

İKİNCİ KISIM

Türkiye Büyük Millet Meclisi

«Meclis bir nazariye değildir. Bir hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür».

— Mustafa Kemal —

Bu sözler gerçel, daha Meclis açılmadan söylenmişti. Ama bu sözler, onları söyleyebilen İnsan'ın, yeni kurulacak Meclis'in kürsüsünde bir ihtilâlcî değil, bir devlet adamı olarak belireceğini, önceden gösteriyordu.

VII

BİR DEVLET DOĞUYOR

23 nisan 1920 Türkiye Millî Kurtuluş Hareketi'nin kendi devletini kurduğu tarihtir. Bu tarihte Millî Mücadele, artık bir Halk Hareketi olmaktan çıkmış, bir Halk Devletinin ekseni etrafında gelişmeye başlamıştır. Bu eksen, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir ve yarınki müstakil Türkiye Cumhuriyeti, bu halk devletinin tekâmülü olarak tabii temeline oturacaktır.

23 nisanı biz, pek gereği gibi değerlendiremediğimizi sanıyorum. Halbuki Millî Mücadele'nin içeriye ve dışarıya doğru özgürlük bayrağını asıl açtığı gün 23 nisandır. 23 nisan, Millî Mücadele'nin artık kendine güveniştir.

*
**

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 nisan 1920'de açıldı. Ana hatlarını verdiğimiz çağırma genelgesinin şartları ve havası içinde toplandı. Bu genelgenin, aynı zamanda bir açılış programını içine alan esasları aksaksız uygulandı.

Güneşli bir gündü. Bir öğle zamanıdır. Hacı Bayram Camiinde cuma namazı kılınır. Dualar okunduktan sonra camiinin dışında bir alay düzenlenir. Alayın önünde Hacı Bayram Camiinin, üzerinde kutsal âyetler yazılı koyu renkli sancağı taşınır. Sancağın ardında, heybetli bir zat olan Sinop Mebusu Hoca Abdurrahman Efendi, başının üzerinde yeşil örtülü bir rahleyle yürür. Rahlenin üzerinde Kur'an-ı Kerim ve Lihye-i Sadet (Peygamberin sakalından tel) vardır. İki tarafta bir manga kadar asker yer almıştır.

Sonra ulema, şeyhler, sarıklı, kalpaklı, fesli mebuslar, ileri gelen idare adamlarıyla yüksek rütbeli askerler, Hacı Bayram Camiinden Millet Meclisinin açılacağı binaya doğru ilerler. O zamanki

Ankara, bir kasaba görünüşündeydi. Karaoğlan Çarşısının iki tarafı küçük dükkânlar, hanlar, kahvelerle çevriliydi. Meydanın ötesine, berisine gelişigüzel kağnılar bırakılmıştır. Kağrı hayvanları çökertilmiştir. Fakat yolun ve meydancığın bu perişan görünüşüne rağmen, havada tekbir, tehlil seslerinin dalgalandırdığı heybetli bir manâ eser.

Mustafa Kemal bu alayı Karaoğlan Çarşısında ve halk arasında karşılar, alaya katılır. Meclisin önüne varılınca üç kurban daha kesilir. Cemaatin âmin sesleri, tekbir ve niyaz avazeleriyle meydan uğuldar.

23 nisan 1920'de, Ankara'da Büyük Millet Meclisinin bu açılış törenine ait resimler ne yazık ki pek zengin değildir. Fakat o zaman Meclisin açıldığı ve şimdi müze haline getirilen binada gene de bir resim vardır ki, o günün havasını, tiplerini ve görünüşünü oldukça iyi canlandırır. Bu resimde, ortada, o zamanki Ankara efelerinden bir kasap, göğsünde önlüğü, elinde bıçağıyla, ayağının dibinde çökertilen kurbanlardan birini kesmeye hazırlanmaktadır. Kurbanın postu üstüne, boyayla ay-yıldız işlenmiştir. Kasabın çevresi hocalar, imamlar, halktan adamlar ve o devir Ankara'sındaki askerleri canlandıran perişan kıyafetli, silâhlı erlerle çevrilmiştir. Şimdi müze duvarlarından birinde gittikçe silikleşen bu resmin havasında, bizi o günlere çeken öz, gerçek bir manâ vardır.

23 nisan 1920 günü o güneşli öğle havasında, Millet Meclisinin önünde dualar okunup, tekbirler getirildikten, kurbanlar keşildikten sonra Mustafa Kemal, Meclis binasının iki üç basamaklı merdivenini çıkar. Kırmızı-beyaz kurdeleler bağlanmış olan kapıya yaklaşır. Eline verilen bir makasla kurdeleleri keser. Meclise girilir. Kapıdan girenlerin dudakları, besmele ve hayır dualarıyla kımıldar.

Salona mektep sıraları yerleştirilmiştir. Karşı cepheye bir kürsü ve konuşma yeri yapılmıştır. Ankara'nın mahalle kahvelerinin birinden getirilen iki asma lâmba, Meclis tavanının münasip yerlerinden sarkıtılmıştır. Meclise girilince; Hacı Bayram sancağı kürsünün arkasına yerleştirilir. Kur'an-ı Kerim'le Sakal-ı Şerif de Meclis kürsüsü üzerine konulur. Sonra hatim duaları ve Buhari-i Şerif okunur. Yeneden dualar başlar. Tekbirler getirilir. Nihayet sıra Meclisin açılışına gelir. Bu açılışa ancak 115 mebus katılabiliştir. Bunlardan en yaşlı üye olarak Sinop Mebusu Şerif Bey kürsüye çıkar. İki kâtip seçilir. Re-



Ankara'da tek otomobil, Meclis reisi ve bir milletvekili: Diyap Ağa

is nutkuna başlar. Reis açış nutkunun daha ilk cümlelerinde, İstanbul'un işgal edildiğini ,hilâfet ve saltanat makamının *esir* olduğunu belirterek durumu Millet Meclisi kürsüsünden de açıklamış oluyordu:

«— *Bu vaziyette boyun eğmek, milletimize teklif olunan ecnebi. esaretini kabul etmek demektir. Ancak tam bir istiklâl-le yaşamak katî azminde olan ve ezeli olarak hür ve serazat milletimiz, esaret vaziyetini kemal-i şiddetle reddederek, derhal vekillerini toplamış, büyük Meclisimizi vücuda getirmiştir. Dahilî ve haricî tam bir istiklâl içinde mukadderatını bizzat deruhde ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek, Büyük Millet Meclisini açıyorum...*»

Bu konuşmada, Büyük Millet Meclisinin kuruluşunu davet eden koşullarla, bu Meclisin niteliği ve davası kısa, fakat kesin şekilde özetlenmiştir. Yani İstanbul hükümeti, esirdir. Fakat millet esareti kabul etmemektedir. Ezelden beri de hür yaşamıştır. Onun için artık kendi mukadderatını kendi eline almaktadır. Vekillerini seçerek kendi Meclisini kurmaktadır. Zaten kürsünün arkasındaki duvarda Arapça, fakat manâlı bir levha vardır: «*İşlerinizde meşveret ediniz!*» (1). Zaman gelecek, bu levhanın yerini Türkçe bir levha alacaktır: «*Hâkimiyet, kayıtsız, şartsız milletindir...*»

O gün Meclis bu hava içinde ilk toplantısını tamamlar. 24 nisan 1920'de, yani Meclisin ikinci oturumunda, Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa söz alır. Bu, onun Büyük Millet Meclisi önünde ilk konuşmasıdır. Resmî günlere mahsus sivil elbise içinde, oldukça zayıf, yorgun ve hattâ sıkılgandır.

Nutkunda evvelâ mütarekeden Erzurum Kongresi'ne, sonra Erzurum Kongresi'nden İstanbul'un işgaline, daha sonra da İstanbul'un işgalinden Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar olan olayları, şartları anlatır. Kendisini, milletin bağrında bir mücahit fert olarak karar almaya sevkeden zaruretleri açıklar ve şunları tekrarlar:

«— *Hayat ve şahsiyetim kendi malı olan necip milletimizin bu haklı talebi üzerine, artık benim için en mukaddes va-*

(1) Bu Peygamberin bir hadisidir. (Yayınevi).

zife, millî iradeye itaat etmeyi her şeyin üstünde görmektir. Bunun üzerine yaptığım bir tamim (genelge) ile katî sözümü verdim. Bu tamimin son cümleleri şuydu:

Geçirdiğimiz şu hayat ve ölüm günlerinde, umum millete, her taraftaki âmal ve tezahüratla temine azmedilen millî istiklâlümüz uğrunda, bütün mevcudiyetimle çalışacağımı temin eylerim.

Bu mukaddes emel uğrunda, milletle beraber, nihayetine kadar çalışacağıma da mukaddesatım namına söz veriyorum».

Öyle sanıyorum ki Mustafa Kemal'in 24 nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinde dört saat süren bu ilk nutku, onun yalnız siyasî hayatının değil, o gün bütün cepheleriyle meydana vuran yeni kişiliğinin de en önemli belgesidir. Bu nutuk, bir heyecan nutku değildi. Kolay zaferler vaadeden, kılıçlardan, kanların son damlasına kadar döküleceğinden, dinleyenlerde haykırışlar, coşkunluklar yaratan bu nutukta, yalnız mantık dile geldi. Ve bizim yakın tarihimizde ilk defa bir Asker, bir büyük Akıl ve Mantık Adamı olarak belirdi. Bu belirişin üzerinde daha aşağıda, ayrıca duracağız.

Böylece de, millet, kendi Meclisini ve Meclis Reisini buluyordu. Mustafa Kemal'in nutkundan sonra oturuma devam edilerek yapılan seçimde, Mustafa Kemal, mevcudun oy birliğiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğine seçildi. 24 nisan 1920. O sırada 39 yaşındaydı... (1).

*
**

HÜKÜMET KURULUYOR

Yeni Meclisin ilk işi, hükümet kurmaktır. Hükümetin yapısı, yetkileri ve sorumluluğu üzerinde görüşler çeşitliydi. Gerçek şuydu ki, Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Mustafa Kemal dahi sözünü etmemekle beraber, yeni bir devletti. İstanbul Hükümeti ve Osmanlı Devleti artık bitmişti. Gerek Padişahlık, gerek Halifelik

(1) Bu seçim sırasındaki havaya ve çatışmalara, az ileride, ayrıca değineceğiz.

makamları artık yoktu. 1299'da kurulan Osmanlı saltanatı artık tarihe karışmıştı. Ama bu gerçek, 1920 Ankara'sında ve Büyük Millet Meclisi kurulurken elbette ki açığa vurulmamıştı. Gerçek durumun bu olduğunu gören ve kabul edenlerin sayısı, iki elin parmaklarıyla sayılabilecek kadar azdı. Mutlak çoğunluk için durum, Ankara Hükümetinin geçici bir idare olduğuydu. Zaten Meclisin «en mühim ve hayati vazifeleri, vatanın istiklâli ile hilâfet ve saltanat makamının kurtarılması» olduğu, Meclisin açılış genelgesinde ve en başta yer almıştı. O halde vatan müstakil olup, hilâfet ve saltanat makamı da kurtulunca Büyük Millet Meclisinin müstakilen varlığı sona ermek lâzım gelecekti.

Şu halde bir gerçekle bir tarihi zorunluk, Meclisin açılışında çatışma halindeydiler. Bütün mebusların görüşlerinde çeşitli şekillerde, herkesin kültür yapısına, mizaç ve inancasına göre etkilerini yapan ve dile gelen bu çatışma, hükümetin teşkili yolundaki tartışmalarla kendini gösterdi. Fakat gariptir ki, aslında vazifelerini ve Meclislerini geçici sayan bu halk temsilcileri, iş İcra Vekilleri Heyetinin kuruluşuna ve hükümet yetkilerinin verilmesine gelince, âdeta kıskançlık derecesine varan ciddi titizlikler göstermişlerdir. Öyle ki, hattâ bir aralık hükümetin bizzat Millet Meclisi olması, icra kuvvetlerinin, Meclis Başkanı ile Başkanlık Divanı tarafından ve fiilen Meclisin yönetim ve denetimi altında işlemesi isteği, görüşü dahi savunulmuştur. Öyle ki nerdeyse, âdeta Kabinesiz bir devlet şekli ortaya çıkacaktı. Millet kendini, kendi vekilleri vasıtasıyla, ama doğrudan doğruya idare etmiş olacaktı.

Bu şeklin tatbikatta yürüyemeyeceği anlaşılınca, bu defa Kabineye girecek Bakanların (ki bunlara İcra Vekilleri denildi) kimler tarafından namzet gösterileceği tartışma meclisi vardı. Çeşitli görüşler arasından, bunların:

- *Başkanlık divanınca aday gösterilmesi,*
- *Encümenler tarafından seçilmesi,*
- *Encümenlerce Mustafa Kemal Paşa tarafından aday gösterilmesi.*

şekilleri uzun uzun tartışıldı. Fakat İcra Vekillerinin, diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi, Devlet Reisi tarafından (ki yeni Büyük Mil-

İct Meclisi Hükümetinde bu makamı Meclis Reisi işgal ediyordu) seçilecek bir Başvekilin kendi çalışma arkadaşlarını seçmesi ve Kabineyi Meclisin güvenine arzemesi şeklinde bir türlü yaşanılmıyordu. Meclis, bütün ipuçlarını elinde tutmak istiyordu.

Nihayet şöyle bir karar alındı: Büyük Millet Meclisi Reisi, aynı zamanda Kabinenin (İcra Vekilleri Heyetinin) de Reisi olacak ve vekiller teker teker Meclis tarafından seçilecektir. Bu mekanizma iyi işleyecek bir mekanizma olamazdı. Fakat o günkü fikir dağınıklığı ve belirsizlik içinde gene de kazanılmış bir merhaleydi. Kararları bu merhaleye ulaştıran ve Mustafa Kemal tarafından verilen bir takririn ana hatlarını burada kaydetmek gerekir. Bu ana hatlar veya umdeler (prensipler) şunlardır:

1 — *Hükümet teşkil etmek zarurîdir.*

2 — *Geçici olarak bir Hükümet Reisi tanımak veya bir Padişah Kaymakamı (Padişah adına iş görecektir ve onu temsil edecek biri) ihdas etmek caiz değildir.*

3 — *Millet Meclisinde müteakâsif (yoğunlaşmış olan) millî iradeyi, vatanın mukadderatına fiilen el koymuş olarak tanımak esas ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.*

4 — *Türkiye Büyük Millet Meclisi, teşriî ve icraî yetkileri kendinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil edilecek bir heyet, hükümet işlerini yürütür. Meclis Reisi, hükümetin de reisidir.*

Bu esaslara şunlar da ekleniyordu:

«Padişah ve Halife, ikrahtan âzade olduğu zaman (yani her türlü zor ve baskıdan kurtulduğu zaman) Meclisin tâyin edeceği kanunî esaslar dairesinde durumunu alır».

Açık ve kapalı oturumlarda günlerce süren tartışmalardan sonra, nihayet Meclis, 2 Mayıs 1920 tarihinde, İcra Vekillerinin seçimine dair olan kanunu çıkardı ve 11 vekilden oluşan bir İcra Vekilleri meydana geldi (1).

(1) Büyük Millet Meclisince intihap edilen ilk İcra Vekilleri Heyetine şu zatlar dahil bulunuyordu:

İlk Vekiller Heyeti, ileride memleketin siyasî hayatında tepkileri olacak bazı dayatmalara meydan vermiştir. Bu dayatmalar, özellikle İsmet Bey'e verilen görev dolayısıyla idi. Bunlar, kendilerini hareketin başından beri Millî Mücadele'nin içinde ve önünde gören, İsmet Beyi ise bu harekete daha yeni katılmış sayan Ali Fuat Paşa ve Refet Bey (Paşa) tarafından geliyordu (*Nutuk*). Çünkü Erkânıharbiye Reisliği bir nevi Başkumandanlık demekti. İsmet Bey bu makam için henüz yetersiz görülüyordu. Bundan dolayı Fevzi Paşa'nın şahsiyeti de bazı itirazları çekiyordu. Fakat bu konular ve tepkiler daha ileride kendilerini hissettireceği için burada bunlar üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

Yalnız bu arada Meclisin, daha İcra Vekilleri Heyetinin seçimine dair olan kanunu dahi çıkarmadan önce, 29 nisan 1920'de bir «Hıyanet-i Vataniye Kanunu» çıkardığını kaydetmeliyiz. Böyle bir kanuna acele ihtiyaç vardı. Çünkü toplu birer hıyanet-i vataniye olan isyanlar, bütün bu işler olurken, Ankara'nın kapılarına dayanmış bulunuyordu.

Biz gerek bu isyanlara, gerekse Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlerde memleketin içinde bulunduğu iç ve dış durumlara geçmeden önce Mustafa Kemal'in Meclis önündeki ilk konuşmasının yapısını ve ilkelerini gözden geçirmeliyiz. Çünkü bu ilkeler yeni Şef'in karakterini de ifade ederler.

*
**

BİR DEVLET ADAMI BELİRİYOR!

Meclisin açılması, onun Meclis Reisliğine seçilmesi, bir Vekiller Heyetinin seçilişi, yani hükümetin kuruluşu ve aynı zamanda Hükümet

1. Şer'iyye ve Evkaf Vekili: Hasan Fehmi Efendi, 2. Hariciye İşleri Vekili: Bekir Sami Bey, 3. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili: Dr. Adnan Bey (Adıvar), 4. Millî Müdafaa Vekili: Fevzi Paşa (Çakmak), 5. Nafia Vekili: İsmail Fadıl Paşa, 6. Adliye Vekili: Celâlettin Arif Bey, 7. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili: Albay İsmet Bey (İnönü), 8. Maliye Vekili: Hakkı Behiç Bey, 9. Maarif Vekili: Dr. Rıza Nu Bey, 10. İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), 11. Dahiliye Vekili: Cami Bey.

Başkam da olarak Mustafa Kemal'in hemen bütün yetkileri Meclis namına elinde toplaması hiç de kolay olmamıştır. Meselâ daha Meclisin açıldığı günlerde Hacı Bayram tekkesinde, Mevlevî çelebisinin başkanlığında toplanıp, «Yapacağımız işler için Padişah'tan izin almak lâzımdır» kararına varan şeyhler, hocalar heyetinin hazırladıkları takrire hâkim olan havayı düşünelim. Ya da o günlerde İstanbul Meclisi Reisi Celâlettin Arif Beyin:

«— Bu Meclis, İstanbul Meclisinin devamıdır. Ben de zaten İstanbul Meclisinin Reisiyim. Yeni intihaplara, yeni kanunlara ne lüzum var? Ben Reislik sandalyesine oturayım, siz de benim işlemiş iki aylık maaşımı vermenin yolunu arayın!»

şeklindeki görüşleriyle, nisan sonundaki olaylar arasında ne kadar mesafe vardır!.. Bu varılan merhalenin başkanlığı ve isyanlar gene Ankara'nın kapılarını dövmekle beraber, ilerde açılan ufukların ve beliren hedeflerin rengini ve genişliğini anlamak için Mustafa Kemal'in Meclisteki ilk nutkuyla, ilk Meclisin açılışı sırasındaki şartları iyi değerlendirmeliyiz. Bunun için de onun, 1927'deki büyük *Nutku*'nda o günlere değinen izah ve tefsirler üzerinde durmalıyız.

24 nisan tarihinde Büyük Millet Meclisinde verdiği ve araya bir dinlenme de girmek üzere dört saat kadar süren ilk nutkunda (1) Mustafa Kemal, olayların Ankara'da bir Millet Meclisi kurulmasına varan akışını etrafıyla anlatır. Sonra sorunları hukuk açısından, şaşılacak bir tarih *mantığı* içinde inceler. Bu incelemenin yapısına ve mantığına göre verilecek ilk hüküm şudur: Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisinin önüne bir *ihtilâlcî* olarak çıkmamıştır. Bu nutuk, bir ihtilâl nutku değildir. Mustafa Kemal'i, *ihtilâlcî* vasfı ifade etmez. Bu noktanın böylece belirtilmesi, Mustafa Kemal'in zuhuru hadisesinin doğru olarak anlaşılması ve Mustafa Kemal'in şahsiyetinin aydınlatılması için şarttır.

Bu görüşlerimizin doğrulanması için, 24 nisan 1920 nutkunu, olayların tarihi gelişmelerine, yani İzmir işgalinden Erzurum, Sivas Kongrelerine ve nihayet Ankara'da bir Millet Meclisinin açılışına varan ve bu kitapta zaten etrafıyla işlenen akışına dokunmadan ve Türk

(1) 150 sayfa kadar tutan bu nutuk. Herbert Melzig tarafından aynen verilmiştir: *Atatürk Dedi ki...*

nesillerinin daima üzerinde durmaları gereken bu nutkun asıl hukuk ve mantık yapısını özetlemeliyiz. Nutukta bu kısma şöyle girilir:

«Bugünkü müşkül vaziyet içinde vatanı tehlikeli dağılış ve izmihlâlden (çöküş, yıkılış) kurtarmak için alınması lâzım gelen tedbirler bittabi büyük heyetinize ait olacaktır. Ancak bu hususta kendi tetkikat ve malûmatımıza dayanan kanaatlerimizi yüksek Meclisinize arz etmeyi faydalı saymaktayız».

Bu girişten sonra, ileri sürdüğü kanılarını daima örneklerle doğrulamaya çalışır. Tam bir mantık zincirlemesi içinde Meclise sunar. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

«— Memleketi dağılış ve çöküş tehlikesinden kurtarmak için, milletin bütün kuvvetlerini, esaslı bir teşkilât içinde birleştirmekten başka çare yoktur.

— Meşru olmayan ve mesul olmayan kuvvetlerin tahakkümüyle milletin ve devletin bütün kuvvetlerini birleştirmek mümkündür. Ama bu sonuç devamsızdır. Bu birleştirmenin yürümesi olanaksızdır.

— Bu Meclisin varlığı, her şeyden evvel, meşruluk ve mesuliyet esaslarının, milletçe itibar ve saygı görmesinin şart sayıldığına bir delildir.

— Şu halde, yüksek Meclisinizde birleşen (tekâsüf eden) yüksek millet iradesine dayanmak suretiyle meşruluğun ve kanunîliğin işlere hâkim kılınması şarttır. Millettin vicdanı da Meclis heyetinde tecelli etmiş olmak itibarıyla de, ona bağlı ve mesuliyetleri gene Meclisçe tâyin edilecek bir heyetin (yani İcra Vekilleri Heyeti) işleri yürütmesi gereklidir.

— Hükümet teşkilâtının esas şekli şudur:

Sorumsuz bir hükümet reisinde meydana gelen bir denge noktasına dayanarak, teşriî kuvvet görevi ile donatılmış bir denetleme heyeti.

Görevde devamı, denetleme heyetinin güvenine bağlı bir icra kuvveti ve bu icra kuvveti içinde görevlerin millî ihtiyaçlara göre taksimi... Bu icra kuvveti, hükümet reisi tarafından seçilmiş ve teşriî kuvvetin güven ve uygulamasına bağlı kuv-

vettir. Bu heyet, milletin seçtiği teşriî heyetle muvazenesini, hükümet reisliği makamının teşkil ettiği birlik noktasında bulur.

— Saltanatta, hilâfet ve saltanat makamlarının tefriki kabîl değil. Halife sıfatıyla Padişah, bütün İslâm âleminin de reisi. Bu nedenle, Anadolu'da ona bu sıfatlarıyla naiplik edecek bir hükümdar kaymakamı değil, geçici olsa bile ayrı bir hükümet reisi tanımak lâzım.

— Hükümet reissiz hükümette ise, denge noktası yok demektir.

— Artık millî iradeyi tam olarak vatanın mukadderatına el koymuş saymak şarttır.

— Günün birinde hilâfet ve saltanat makamı, her türlü esaret kaydından, baskı ve ikrahtan kurtularak tamamen hür olursa, yani Padişahımız kendini milletin kucağında gördüğü gün, o makamların vaziyetini gene Meclisiniz kanunlarla tâyin eder...»

Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisindeki ilk nutkunda bu esaslarla sistemini açıklarken, Mecliste hâlâ, Padişahla bağlantı ve İstanbul hükümetiyle temas ve anlaşma yolları arayanların bulunduğunu, bunun için hazırlanan taktirin cepte olduğunu, ilk adımda böyle bir eğilimin baş gösterdiğini biliyordu. Fakat nutkuyla onlara, yalnız yukarıdaki ilkeleri ve hareket noktalarını değil, İstanbul koşullarının artık, Halife ve Padişahla ne açık, ne de gizli temasa müsait olmadığını da kesin olarak anlatmış oldu. Böylece de daha önce Hacı Bayram tekkesinde hazırlanıp cepte bekletilen taktir, sessizce yırtılıp, buruşturulup bir tarafa atıldı...

*
**

İHTİLÂL-İNKİLÂP

24 nisan 1920 nutkunun hukuk ve mantık açısından başlıca prensipleri, yukarıda özetlenenlerdi. İşte bu prensiplerin incelenmesi gösterir ki, Mustafa Kemal, Meclisin önüne bir ihtilâlcî olarak ve bir ihtilâl nutkuyla çıkmamıştır. Bu nutuktaki görüş ölçülerinin hepsi, hukuk

ve mantıktan kuvvet almaktadırlar. Ortaya konulan *sistem, millî iradeyi, milletin varlığına hâkim kılmaktır*. Milletin bütün kuvvetlerini teşkilâtlandırmaktır. *Meşruluğu, yasama gücünü ve kanunları temel saymaktır. Bu ise ihtilâl demek değildir. Bu sistemde, uzun süreli bir inkılâbın tohumlarıyla ilkeleri vardır. Fakat ihtilâlin asla...*

Çünkü ihtilâl, cebir ve zor yoluyla anî bir ayaklanıştır. Ya azınlığın çoğunluğa, ya çoğunluğun azınlığa karşı öyle anî bir vuruşla, öyle sorumsuz bir hâkimiyet kurmasıdır ki, bu olay, *toplumun yapısında sosyal veya ekonomik bir değişiklik meydana getirmeden, siyasî bir iktidar değişikliği şeklinde kalır. Şu halde ihtilâl, kısa süreli ve geçicidir. Zaten ihtilâl, uzun süreli bir gelişmeye ve toplumun yapısında yalnız siyasî bir idare değişikliğine değil, sosyal ve ekonomik temel değişmelere de geçerse, o zaman bu bir inkılâba çevrilmiş demektir. İhtilâl biter ve inkılâp, toplum yapısında, bazen yıllarca, on yıllarca işleyerek temel değişmelere girer (1).*

Oysa ki Büyük Millet Meclisi şekli ve onun kuruluşunda Mustafa Kemal'in getirdiği, savunduğu ilkeler, ne bir anî ayaklanma hareketidir. Ne de ortada geçici bir siyasî iktidar değişikliği vardı. Aslında bu Meclisle memleket yeni bir toplum nizamına yöneliyordu. Kaldı ki önünde, kısa bir süreye mahsus geçici problemler yoktu. Devletin yeniden kurulması, ordunun yeniden kurulması, idarenin yeniden düzenlenmesi, işyanların bastırılması, istilâ ordularının yenilerek vatan topraklarından kovulmaları, eski ve yarı sömürge bir Osmanlı İmparatorluğundan Misâk-ı Millî esaslarına dayanan millî bir vatan üstünde egemen bir millet yaratılması gibi, ancak sürekli bir inkılâp konusu olan büyük ilkeler ve amaçlar vardı. Doktrin bakımından bile yeni Büyük Millet Meclisi Hükümeti, eski devlet nizamımızdan tama-

(1) *Tek Adam*'ın bütün hayat hikâyesi, verdiğimiz üç ciltte okunup da, onun mizaç ve şahsiyeti bütün şartlar, olaylar ve yaşadığı atmosfer içinde iyice izlendiği zaman görülecektir ki, Atatürk'ün bu olaya hâkim olan ruh yapısını kısaca, üç unsurda toplamak kabildir: Önsezi, Mantık ve Meşruluk duygusu...

Bize göre, Atatürk'ü Atatürk yapan vasıfların başında gelen üç ve asli vasıflar bunlardır.

Bu vasıflara, donmuş doktrinlere bağlanmamak ve aksiyon adamı olmak vasıflarını da eklersek, Mustafa Kemal'i tarif etmiş oluruz.

men ayrı bir şeydi. Nitekim bu büyük farklılığı Mustafa Kemal de, nisan 1920'de ve Millet Meclisinin açılışında verdiği nutkunu açıklar ve yorumlarken, 1927'deki Büyük Nutuk'unda, çok acı olarak belirtmiştir. Konunun aydınlanması için 1927 nutkunun, Büyük Millet Meclisinin açılışında, yani 1920 nutkuna dokunan bu açıklama ve yorumlamalarını özetlemeliyiz (1).

1927 nutkunda Mustafa Kemal, dokunduğumuz konularla ilgili olarak evvelâ, insanların ve milletin mücadelelerine, hâkim olan ilkelere bir tarih görüşü açısından işaretler. Sonra doğu ve batı kavimleri arasındaki tarihi savaflara, göçlere, bu savaflar içinde Türklerin yerine ve mücadelesine dokunur. Türklerin İslâm'dan önce ve İslâm'dan sonraki yayılışını ele alır. Arap ve Endülüs tarihinden, Ortaçağ imparatorluklarının kaderlerinden hükümler çıkarır. Selçukluların, Osmanlıların doğuş, genişleme ve çöküş seyrine kısaca değinir.

Nihayet bir imparatorluk yapısıyla millî bir devletin yapısı ve siyasetleri arasındaki farklılığa işaret eder. Bu arada eski Osmanlı devletinin son yöneticilerine hâkim olan siyasî yetersizliği kaydeder.

Ona göre çeşitli kitleleri aynı hukuk ve koşullar altında bulundurarak, güçlü bir devlet halinde birleştirmek, parlak ve çekici bir siyasî görüştür. Ama bu görüş aldatıcıdır. Hattâ aynı ırktan olan ve dünyada mevcut bulunan bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, elde edilmesi olanaksız bir hedefdir (1). Gene Mustafa Kemal'e göre İslâm ittihadı (panislâmizm), Turan birliği (panturanizm) siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyada uygulama alanı bulduğuna tarihte tesadüf edilmemektedir. Irk farkı gözetilmeksizin bütün insanlığı içine alan cihangir devletler kurmak hırslarının sonuçları da tarihte meydandadır. İstilâcı olmak hevesleri de onun görüşünün dışındadır. İnsanlara her türlü özel duygu ve bağıntılarını unutturup, onları tam kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insanî bir devlet kurmak nazariyesi de, kendine mahsus şartlara muhtaçtır.

1927 Büyük Nutuk'unda bütün bunları kısa, fakat kesin cümle-

(1) *Büyük Nutuk*, 1927 baskısı, s. 274-276.

(1) *Nutuk*, 1927 baskısı, s. 277-278.

lerle özetledikten sonra Mustafa Kemal, kendi inandığı ve savunduğu siyasi ilkeyi şu suretle belirtir:

«— Bizim açık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasi meslek, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve aşırıların dimağlarda ve karakterlerde temerküz ettirdiği (topladığı, biriktirdiği) hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihî söylediği budur. İlmî, aklî, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin güçlü, mutlu ve devamlı yaşayabilmesi için, devletin tamamen millî bir siyaset takibetmesi ve ona dayanması lâzımdır.

Millî siyaset dediğimiz zaman, kastettiğim manâ şudur: Kendi millî sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze, kuvvetimize dayanarak varlığını muhafaza etmek suretiyle, millet ve memleketin hakikî saadet ve kalkınmasına çalışmak. Gelişigüzel uzun emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve zarara sokmamak. Medenî cihandan, medenî ve insanî muamele ve karşılıklı dostluk beklemek...»

24 nisan 1920'de ilk nutkunu verirken, inandığı gerçeğin ne olduğunu da Mustafa Kemal, 1927 Büyük Nutuk'unda şöyle açıklar:

«— Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilâfetinin yıkılmış ve kalkmış olduğunu düşünerek, yeni esaslara dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat vaziyeti olduğu gibi söylemek, maksadın büsbütün kaybolmasını mucip olabilirdi. Çünkü genel fikir ve eğilimler, Padişahın henüz mazur mevkiinde bulunduğu merkezindeydi. Hattâ Mecliste, ilk anda hilâfet ve saltanat makamı ile bağlantı kurmak ve aramak cereyanı baş göstermiştir.»

Böylece Mustafa Kemal, 1920'de Büyük Millet Meclisinin karşısında, eli tabancasında ve peşinde silâhşorlar yürüyen bir baskı ve ihtilâl adamı gibi çıkmadı. Tersine olarak, çağdaş hukuk ilkelerinden dayanaklar arayan, meşru bir teşriî kuvvete saygı gösteren yeni bir devlet kurucusu olarak çıktı. Bu çıkışında gerçi ilk nutkunu verirken karşısındaki topluluk, çeşitli eğilimleri, çeşitli formasyonları, çeşitli

kaygılarıle gayri mütecanis (yani, bir birlik arzermeyen) bir topluluktu. Ama ne var ki, onlar milletvekilleriydiler ve öyle olarak kalmaları lâzımdı. Her şey millet ve onun adına yapılacaktır. Bütün yetkiler, milletin vicdanını temsil edecek Millet Meclisinden gelecekti. Silâhın gücüne güvenmiyordu. Ne maceracı, ne hayalperetti. Hele ihtilâlcı? Asla!.. O, her şeyden önce bir mantık adamıydı ve kullanacağı malzemeyi iyi tanıyordu...

Zaten ihtilâl başka şeydi. Hem ihtilâl nedir ve ihtilâlcı nedir? Bu konuyu burada bir defa daha ele almak faydalıdır.

*
**

İHTİLÂL VE İHTİLÂLCİ

İhtilâl, bir katastroftur. Yani, sebepleri önceden birikmiş olmakla beraber anı bir patlamadır. Bir sıçramadır. Toplumun yapısında birikmiş ve gelişmiş çatışmaların bir gün ve birden çözülüşü gibi bir şeydir. İhtilâl, daha önce değindiğimiz gibi, *inkılâp* demek değildir. İnkılâp, uzun süreli, *toplumun yapısını siyasî, ekonomik ve sosyal bütün iskeletliyle değiştiren, yeniden ve zaman içinde işleyen bir şeydir*. Halbuki ihtilâl biter. Zaten müdahalesini yaptıktan sonra onu yapanlar yerlerinde kalmak isterler, ya da bir ihtilâl nizamını boyuna devam ettirmek çabasına düşerlerse, hem kendilerini, hem ihtilâli yerler. Çünkü artık toplumun siyasî yapısı alacağı şekli almıştır. İhtilâl uzun süreli bir yapı değişmesine, yani bir inkılâba yöneltileniyorsa, ihtilâlcinin varlığı artık toplum yapısı için lüzumsuzdur. Toplum, onu sırtından, bir kabuk değiştirir gibi atar.

Hulâsa ihtilâl, kısa süreli bir siyasî *dikta*'dır... Cebir ve zorla gelir. Bir azınlığın iradesini bir çoğunluğun iradesine, ya da bir çoğunluğun iradesini bir azınlığın iradesine cebir ve zorla râm eder. Fakat onu yapanlar eğer siyaseti, yani toplum içindeki çatışmaları toplumun yararına yöneltmek sanatını ve sosyal kanunları biliyorlarsa, ihtilâl tez bir süre içinde meşruluk rejimine döner ve biter. O halde ihtilâl, anı bir ayaklanma, fakat kısa süreli bir dikta olduğu gibi, ih-

tilâlcî de, toplumun siyasî nizamına birden ve silâh gücüyle müdahale eden geçici bir diktatördür.

Halbuki hem inkılâpçı, hem ıslahatçı devlet adamı, ihtilâlciden başka türlü bir önderdir. Bir ihtilâl bir inkılâba yönelebilir. Ya da bir inkılâp, bir ihtilâlle başlayabilir. Ama o takdirde bu ihtilâl ve inkılâbı yapanların, ya da onun manivelâlarını ellerinde tutanların zekâları, ihtilâlle inkılâbın sınırlarını ayıran veya onları birbirlerine kaynatan çizgileri hatasız kaynaştırabilmelidir.

Anadolu ve Mustafa Kemal hareketine gelince: Bu büyük manâlı hareket, bir inkılâba gebe olan, başarısı ancak bir inkılâba yönelmekle tamamlanacak olan bu fikirler, ilkeler, önderler hareketiydi. Bu fikirler ve ilkelerin ilk başarısı, temsil ettikleri değerleri *halka* mal edip edemeyeceklerindeydi. Eğer bu fikirler ve zaruretlar halka mal edilebilir ve onları hayata tatbik edecek organlar yaratılabilirse, hareket muvaffak olacaktı. Bu organların en başında, bir *Millet Meclisi*'nin kurulması geliyordu. İşte 23 nisan 1920'de Ankara'da açılan halk meclisi buydu. Önderler ve bu önderlerin önderi olan Mustafa Kemal'in bu Meclis önünde kaderi, kendisini bu Meclis önünde *Meclise kabul* ettirebilmesinin şekline, neticesine bağlıydı.

Mustafa Kemal, 24 nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin karşısında, ihtilâlcî bir *sahipzukur* (toplumdan türeyen ve ona önder veya hâkim olan kuvvet adamı) olarak değil, belki halka rağmen, ama halk için ve halkın beklediğini halktan daha iyi sezen, halkçı bir önder olarak çıktı. Asker okullarının ve harp meydanlarının yetiştirdiği bir askerden beklenmeyen bir itidal mantığıyla bu Meclise kendisini bir «muvazene noktası» olarak empoze ediyordu. Eğer Reis seçilirse, Meclisle hükümet arasında bir denge noktası olacaktı. Ama daha baştan kendisine mukadder gibi görünen bu Reislik seçiminden önce de, bu denge noktası, yani kendisi aleyhine işletilebilecek bütün çarkları görüyordu. Bunları Meclisin önüne, hem de seçimden önce ve açıkça sermekten çekinmedi. Meselâ şu sözler onundur (1)

«— Meydana gelmeye başlayan millî birliği, milletin coşması ve uyanması neticesinde bağlanmaktan ziyade, şahsî te-

(1) *Nutuk*, s. 277.

şebbüs sonucu sayıyorlardı. Bu arada benim teşebbüsten alınulmamı önemli görüyorlardı. Beni; millete, hükümete reddetmektен, tel'in ettirmektен (lânetlendirmektен) fayda umuyorlardı. Yapılan propagandaya göre, eğer ben ret ve tel'in edilirse, millet ve devlet aleyhinde artık hiç bir harekette bulunmayacak... Yani bütün fenalığın sebebi benim şahsımdır. Bir adam için bir milletin birçok tehlikeleri göze alması doğru değildir. Hulâsa hükümet ve düşmanlar benim şahsımı millete karşı bir silâh gibi kullanıyorlardı».

Mustafa Kemal ilk nutkunda, kendi aleyhine kullanılabilir bu kozları, Reis seçimi sırasında cesaretle ortaya attı. Bunun bir sakınca olarak dikkate alınmasını ve kararların, yalnız millet ve memleketin selâmeti düşünülerek verilmesini istemek yiğitliğini gösterdi.

Bir anda ve kader tâyin edici bir dönüm noktasında, bir insanın kendini bu kadar kıyasıya ortaya atarak, her biri diğerinden daha nazik bütün ölçüleri bu kadar cesaretle terazinin gözüne koyuşunu bir macera saymamak lâzım gelir. Gerçi o bunları söylerken ve ortaya bir takım rejim meseleleri atarken, karşısındakilerin çoklarının düşünce ve anlayış sınırlarını aşıyordu. İlerde birer birer işlenecek prensiplerini muhataplarının önüne sererken, onu dinleyenlerden cüretli biri, halk suretinde kürsüye çıkabiliyordu. Hem Mustafa Kemal'in ileriye sürdüğü, fakat onu dinleyenlerden çoğunun anlayış ufkunu aşan rejim ilkelerini; hem onun kendi aleyhine kullanılabileceğini kendisinin ifade ettiği mahzurları dilediği şekilde kullanır, terazinin kefelerini onun aleyhine işletebilirdi. Zaten Meclisin çalışması için dahi Padişah'tan izin alınmasını, Padişahla gizli, aşikâr temaslar aranmasını teklif eden bir tahrir elde hazır değil miydi? Hem de altına imza koyanların hepsi de iyi niyetli; fakat günün ve çağın şartlarını henüz kavrayamamış insanlardı. Hem nihayet, Mustafa Kemal'in getirdiği neydi?.. Tam ve pürüzsüz bir *milliyetçilik*... Halbuki kavmiyet fikri dince reddedilmiyor muydu? Şiirlerinin birinde:

«Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber...» (1)

(1) Mehmet Âkif.

diyen ve sonra bizim İstiklâl Marşımızı da yazacak olan ünlü bir şairimiz de orada, Meclisin üyelerinden değil miydi?

Ama ne var ki havada esen bütün şartlar, içinde yaşanan devre hâkim olan tarihî mantığın bütün gerekleri, geleceğin mücadeleleri, harpleri, ümitleri artık bir *kahramanın* meydana çıkışını gerektiriyordu. Bir kahraman bekleniyordu. Bu kahraman doğmalıydı. Ve o, Mustafa Kemal'den başkası olamazdı. Bu gerçek, terazinin kefesine, ne yandan bakılsa hep onun lehine basıyordu.

*
**

TARİHÎ MANTIK VE TARİHÎ TESADÜF (RASTLANTI)

Tarihin akışında elbette ki tarihî mantık gibi, tarihî tesadüfler de rol oynar. Tarihin Mustafa Kemal'i seçişinde elbette ki tesadüfün de payı vardır. Ama tarihin çocuğu, yani tarihin ve şartların seçtiği şahsiyet, eğer bu seçilişe ve tarihin kendisine bağışladığı misyona lââyık değilse, sonuç hem onun, hem de kaderine müdahale etmek istediği toplumun aleyhine olabilir.

Örneğin tarihi bir tesadüf, 24 nisan 1920'de Millet Meclisi kürsüsünde Mustafa Kemal'i değil de Enver Paşayı konuşturabilirdi. Nitekim Enver Paşa, bu kürsüye çıkacak yolu aramıştır. Ama olaylar öyle getirseydi de, sonuç böyle olsaydı, acaba ne olurdu? Şu olurdu ki, Enver Paşanın bu kürsüden konuşacağı dil, Mustafa Kemal'in dili olmayacaktı. Ölçüler, hedefler, rejim ilkeleri ve yöntemler başka olacaktı. Enver Paşa kendi dilini konuşacaktı. Kendi alıştığı usûlleri harekete getirecekti. Dünya görüşü ve çağ anlayışı da kendisinininki olacaktı. Belki de bıraktığı yerden, bıraktığı usûllerle işe başlayacaktı. **Ama ne var ki sonunda, gene bıraktığı noktaya varacaktı. Ve birgün, yurt topraklarını arkada bırakarak, gene uzak illerde hazin akıbetine koşacaktı...**

Fakat Mustafa Kemal, yeni başlayan tarih devrinin bir kahramanı olarak Büyük Millet Meclisi kürsüsünde ilk defa konuşan bir

insan, sadece bir hatip ya da sadece bir asker olarak değil, daha ilk günde bir *devlet adamı* olarak belirdi. Bu, ondan önce hüküm sürenlerde görülmeyen, fakat toplumun, ya da hiç değilse aydınların, yıllar yılı özledikleri, bekledikleri *insan*'dı.

Bize kalırsa Mustafa Kemal, olaylara ve bütün vasıflarından önce bu devlet adamlığı vasfıyla yön verdi. Evet, bir devlet adamı. İnkılâpçı ve ıslahatçı bir devlet adamı...

Mustafa Kemal'i ve onun ilkelerini incelemek isteyenler için, bu hareket noktasını iyi kavramak, gerçek bir zorunluluktur.

Yeni Bir Devlet: Türkiye Büyük Millet Meclisi Devleti

Anadolu'da müstaklil bir devlet kurmak fikrinin ilk defa nerede, nasıl ve kimlerin arasında olduğu meselesi, artık az çok kesinlikle aydınlanmış olmasına rağmen, gene de tartışma konusu olabilir.

Ama, Anadolu'da müstaklil bir devletin kurulduğu ve bu kuruluşa Mustafa Kemal'in, hem fikir, hem aksiyon adamı olarak öncü ve lider olduğu, tartışma kabul etmez bir gerçektir.

VIII

ATEŞ ÇEMBERİ İÇİNDE

Büyük Millet Meclisi çok sıkıntılı koşullar içinde açıldı. Birinci Dünya Harbinde yenilen ve parçalanan Osmanlı İmparatorluğunun, mütarekeden sonra elde kalan, çoğunlukla Türklerin yaşadığı son toprakları da gene o günlerde ikiye bölünmüş bulunuyordu: İstanbul ve Trakya ile, Anadolu'nun bağlantısı kalmamıştı. Anadolu'da idare bütünlüğünü muhafaza edememişti. Çünkü Anadolu toprakları yer yer işgal altındaydı.

Daha önce de özetlediğimiz gibi, İzmir'i işgal eden Yunanlılar, istilâ alanlarını hızla genişletmişlerdi. Ege'de, Milne hattı denilen ve Paris'teki İtilâf Devletleri Konseyi tarafından Yunan işgal bölgesi olarak sınırlandırılan Aydın, Salihli, Akhisar, Ayvalık umumî çizgisini izleyen işgal cephesi, memleketin en zengin bölgesini millî idarenin dışında bırakıyordu (1). Güneyde Çukurova'dan başka, Urfa, Kilis, Antep bölgeleri ve bir aralık Maraş mücadele sahalarıydı. Hatay idaremiz dışında kalmıştı. Kars yaylası Ermeniler elindeydi. Ankara'nın elinde sayılan fakir toprakların nüfusu da, ancak 4,5 milyon kadardı.

İstanbul'da saray ve Ali Rıza Paşa Kabinesinin ardından dördüncü Ferit Paşa Kabinesi, yabancı düşmanlardan daha azgın girişimlerle millî idrenin aleyhindeydi. Tahrikle, kışkırtmalar, fetvalar birbirini kovalıyordu. Bu arada en tehlikeli durum, iç isyanlardı. Meclis henüz tam kadrosunu bile toplayamamıştı. Birçok bölgelerin mebusları henüz Meclise katılmamışlardı. Ancak 115 mebusla açılabilen Millet Meclisi, hergün yeni katılmalarla kuvvetlenmekle beraber, bu teşekkül içinde; görüş, fikir ve karar birliğini kurmak kolay oluyordu.

(1) Yunan işgali bahsinde verilen krokide bu hat, genel çizgileriyle görülmektedir (sayfa: 170).

Hulâsa Ankara'nın önünde çözülmesi gereken çetin düğümler, açılması gereken karanlık yollar vardı. Bu şartlar içinde tek belirli konu, Mustafa Kemal'in 24 nisan 1920 nıtku ile ortaya koyduğu durumun gerçekliği idi. Şimdi artık şartlar biliniyordu. Bu şartlarla savaşmaktan, milletin kendi kaderini kendisinin tâyin etmesinden «Kuva-yı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak»tan başka çare yoktu. Bütün mesele bu hedefe yönelebilmekteydi.

Meclis açılıp hükümet kurulunca, çözüm bekleyen ve yukarıda ana konularıyla sıralanan davaların hepsi de ön planda, hepsi de birbirinden önemli olmakla beraber, askerî stratejideki, «*En yakın tehlike, en büyük tehlikedir*» kaidesi, yeni hükümeti yönetenlerin ve özellikle Mustafa Kemal'in önünde baş gerçek olarak beliriyordu. En yakın⁹ ve en mühim tehlike ise, başlıca iki yönde kendini hissettiriyordu:

1. *Istanbul'un kışkırtmaları,*
2. *İç isyanlar.*

Bunların yanında ve belki bunlardan da önemli olmakla beraber, iç kışkırtmalar ve iç isyanlar, hiç olmazsa asıl ağırlığıyla önlenmedikçe emniyetli bir şekilde işlemesi mümkün olmayan diğer iki konu şunlardı:

1. *Muntazam ordu, yeni cephelelerin tesisi,*
2. *Dış münasebetlerin kurulması ve millî davanın dünyaya duyurulması, Anadolu devletinin, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dış âlem tarafından tanınması.*

İş başına geçen Büyük Millet Meclisinin ve yeni hükümetin önünde bu davalar önemle duruyordu.

Gerçi İstanbul'un tahrikleri ve milli hareket aleyhinde fetvalar mekanizmasını harekete getirişi, Millet Meclisinin açılışından önce başlamıştı. İç isyanlar ise, daha Sivas Kongresi'nin çalıştığı günlerde ilk alevlerini yükselttiler. Fakat Millet Meclisinin açılışı sırasında bu hareketler en azgın günlerini yaşıyorlardı. İsyân dalgaları nerdeyse Ankara'yı sarmak üzereydi. Hattâ birtakım kötü niyetli insanlar, An-

kara'nın içine bile sızmışlardı. Şehirde «gayri tabii bir hava» estirmeye girişmişlerdi. Mustafa Kemal'in karargâhına bile saldırılıyordu. Ve baskın yapılmak ihtimalleri vardı.

Millet Meclisine gelince: Açıldığı günlerin çetin şartlarına, içinde yaşadığı günlerin cesaret kırıcı olaylarına, merkezî otoritenin zaafına, isyanlara, işgallere, istilâlara rağmen ve sosyal yapısından gelen ruh, inanç, eğilim ve formasyon farklarını yenerek, memleketin kuruluşu ve istiklâli gibi birleştirici sloganlarla çalışmak, mesafe almak zorundaydı. Bu gerçi kolay olmuyordu. Yalnız bir Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılması bile günlerce süren çetin tartışmalara mal oldu. Fakat ne var ki sonunda daima sağduyu galebe çalıyor ve bunda Mustafa Kemal'in sabrı, prensipten fedakârlık yapmamakla beraber itidali, hulâsa hergün biraz daha hissedilen devlet adamlığı, yeni devletin gelişmesinde sürükleyici bir kuvvet olarak beliriyordu. Şimdi biz, Millet Meclisinin açılışıyla beraber önüne çıkan ana davaları, şartların ve olayların gelişmesi içinde birer birer işlemeliyiz. Ancak ondan sonradır ki, hem Mustafa Kemal'in, hem Meclisin, *zaman*'ın akışına olan müdahalelerini değerlendirebiliriz.



FETVALAR HARBİ BAŞLIYOR!

Özellikle dünya işlerinde bir *amel*'in (bir hareketin), bir *fiil*'in (bir işin) şeriat, yani din hükümleri açısından, doğru veya yanlışlığını, *olur* veya *olmaz*'lığını belirten ve yetkili din makamları ve adamları tarafından çıkarılan hükümlere veya yazılı belgelere *fetva* denilir. Bu genel bir tanımlamadır.

Bu din makam ve mercilerinin başında Şeyh-ül-İslâm gelirdi. Şeyh-ül-İslâm, eski Osmanlı hükümet teşkilâtının sadrazamdan sonra başta geleniydi. Osmanlı idaresinde Tanzimatla beraber bir nevi Kabine teşkilâtına geçilince bu Kabinede onun «Diyânet İşleri Reisi» gibi bir yeri vardı. Fazla olarak ve Meşrutiyetten önce devletin sivil mahkemeleri yanında iş gören şer'îye mahkemeleri Şeyh-ül-İslâmlığa bağlıydı. Bu dairede Fetva Emni fetvaları hazırlar, Şeyh-ül-İslâm

bunların altına, *olur* veya *olmaz* şeklinde kayıt düşüp mühürünü basınca, fetva tamam olurdu (1).

Fetvalar Padişahın elinde her zaman hayra kullanılmamıştır. Düşünmeli ki, eski Padişahlar, kendi kardeşlerini öldürtmek, ya da şunun bunun canına, malına diledikleri gibi tasarruf etmek için zalimce fetvaların altına Şeyh-ül-İslâmların mührünü diledikleri gibi bastırılmışlardır. Millî Mücadele'nin belirmesiyle beraber İstanbul, Millî Hareket'in aleyhine de derhal fetvalar mekanizmasını harekete getirdi. Bu teşebbüs, daha Büyük Millet Meclisinin açılışından önce başladı ve çok zararlı oldu. Tabii Anadolu da, sağduyu ve vatansever ulemayı harekete getirerek karşı fetvalar çıkarttı. Hulâsa, İstanbul'un en etkili tahrikleri ve kışkırtmaları fetvalar yoluyla yürütüldü. Dolayısıyla arada bir fetvalar harbi başladı...

16 mart 1920'de İstanbul'un yabancı kuvvetler tarafından kesin işgalinden sonra ancak güçlkle ve çok kısa bir zaman sadarete tutunabilen Salih Paşa, 2 nisan tarihinde istifa etmişti. Yerine Damat Ferit Paşa, dördüncü defa olarak 5 nisan 1920'de sadarete getirildi. Ferit Paşanın en kanlı, en azılı tahrikleri de birbirini kovaladı. İstanbul Meclisinin 11 nisanda resmen kapatılması, Ferit Paşanın bu sadareti zamanına rastlar. Mustafa Kemal ve Anadolu hareketi hakkındaki fetvaların çıkarılması da bu devrede hızlandı.

O sırada Kabinede Şeyh-ül-İslâm olarak Dürrüzade Abdullah adında uşak ruhlu bir yaratık vardı. İlk fetvasını 11 nisanda yayımladı. Damat Ferit bu fetvaya dayanarak Mustafa Kemal ve Anadolu hareketi aleyhinde bir beyanname neşretti. Vahdettin'in millî kuvvetlere karşı kullandığı ve basit bir alaylı jandarma subayı olan Çerkez Anzavur'a aynı gün, Paşa'lık unvanı verildi. Tekrar Anadolu'ya saldırıldı. 13 nisanda bütün Anadolu isyanlarının en tehlikelisi ve yaygını olan Düzce-Bolu isyanı alevlendi.

18 nisanda Anadolu'da millî harekete karşı savaşıacak olan Ku-

(1) Meşhur «Ali Efendi Fetvaları» gibi vilâyet, liva (sancak) veya ilçe lerdeki müftüler de birer fetva makamıdır. Yani «nâsın umur-u diniyesi hakkında» müracaat üzerinde dinî bilgi verirler. Bu konularda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılan ve *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* isimli eser çok önemli bilgiler verir.

vii-yı İnzibatiye, ya da «Hilâfet Ordusu»nun kurulması hakkındaki kararname çıkarıldı. Aynı gün, Ankara'nın burnu dibinde Beypazarı İsyanı patladı. İsyancılar Ayaş belinden Ankara'yı seyrederek hale geldiler. 22 nisanda İtilâf Devletleri (galip devletler grubu) Osmanlı devleti murahhaslarını Paris'e sulh şartlarını tebliğ etmek için çağırıldılar... Büyük Millet Meclisi bu şartlar ve olaylar arasında açılmıştı. Meclis bir ateş çemberi içindeydi.

Dürrüzade Abdullah'ın marifetiyle İstanbul hükümetinin ve Padişahın çıkarttığı bütün fetvaların hareket noktası birdi: Huruc-u Alessultan! Bu tâbir, Sultana, Padişaha karşı ayaklanma mânâsına gelir. Böyle çıkışlar, ayaklanmalar yapanların ise öldürülmesi lâzımdı. Fetvalarda Kuva-yı Milliye, Şeyh-ül-İslâmın kaleminde Kuva-yı bâğiye, yani eşkıya kuvvetleri olarak adlandırılıyordu. Bu kuvvetler, Padişahın sadık tebaasına zulüm ve işkence edip, halkın mallarını çalmaya, günahsız insanları kesmeye, memleketi nifak ve parçalanışa sürükleyen hareketlerle ortalığı fesada vermeye girişmiş eşkıya olarak vasıflandırılıyorlardı. Bunların katli lâzım gelirdi. Padişah ve Halifeye sadık olan bütün Müslümanlar ve Padişahın bütün tebaası onlara karşı gelmeliydi...

Gene fetvalardan birinde «makam-ı mualla-yı imâmet» yani yüksek halifelîğe karşı geleceklerin, imandan, dinden çıkacakları bildiriliyordu. Bunların şâki oldukları ve «Nass-ı Kerim mucibince katil ve kıtalleri meşru olduğu», yani Kur'an hükmünce öldürülmeleri meşru bulunduğu neticesine varılıyordu. Diğer bir fetvada, «Padişahın mülkünde bulunan bütün Müslümanların Sultan Vahdettin Han Hazretlerinin etrafında toplanıp bu eşkıya» ile mukatele emrolunuyordu. Diğer bir fetvada, «Eşkıya ile çarpışmaya sevkolunan askerler, mukateleden, çarpışmadan çekinir ve firar ederlerse günah-ı kebir ve âsım olup dünyada tâzir-i şedide ve âhirette âzab-ı elime müstahak olacakları» yazılıydı. Yani, Kuva-yı Milliye'ye karşı gönderilen askerler onları öldürmekten çekinir veya kaçarlarsa en büyük günah işlemiş olacaklar, dünyada ve âhirette en büyük cezaya lâyık görüleceklerdi. Gene fetvaların birinde, Anadolu kuvvetleriyle savaşta, kalanların gazi, ölenlerin şehit olacakları bildiriliyordu.

Hulâsa, fetvalar birbirini kovalıyordu. Ama bunların Anadolu'ya

yayılması, duyurulması bir meseleydi. O mesele de kolay çözümlendi. İngiliz uçakları, Yunan uçakları, Halifenin bu kutsal fetvalarını Anadolu göklerine serpiyorlardı! İngiliz torpidoları, İngiliz konsolosları, Rum, Ermeni teşkilâtı, Yunan kuvvetleri, Halifenin Müslümanları birbirlerinin aleyhine kışkırtan fetvalarını Anadolu'ya ulaştırıyorlardı. Halifenin başka yardımcıları da türemişti. Meselâ «Tealî-İslâm», yani Müslümanlığı yükseltme adını taşıyan bir hocalar teşkilâtı, yayımladıkları beyanname ve risalelerde, Yunan ordusunun, hilâfet ordusu sayılması gerektiğini ilân ediyorlardı (1).

Millî harekete karşı çıkarılan savaş kuvvetlerinin ve birliklerinin isimleri de düşündürücüydü: Kuva-yı Ahmediye, Kuva-yı Muhammediye (yani, Peygamberin orduları), Hilâfet Ordusu v.s... Halbuki bu gözü dönmüş, azgın, fakat derme çatma hilâfet, ya da güya şeriatçı birliklerin paralarını bile İngilizler veriyorlardı!

Evvelce de değindiğimiz gibi, daha Sivas Kongresi sıralarında bile İstanbul'da «İngiliz Dostları Cemiyeti» adını taşıyan hain bir kuruluşun başında bulunan sarıklı Sait Molla'nın, İngiliz casus teşkilâtının reisi olan Papaz Fro ile muhabereleleri vardı. (Molla'nın kendi evinde bulunan mektupların müsveddeleri Atatürk'ün 1927 nutkunda açıklanmıştır). Bu mektuplarda, kullanılan casuslarla tahrikçilerin isim veya şifreleri de gösteriliyordu. Alınan, dağıtılan paralardan, çıkarılan karışıklıklardan, bunların beğenilip beğenilmediklerinden, yakında daha iyi neticeler alınacağından bahsediliyordu. Hattâ bu mektupların birinde daha hoş bir nokta da vardı: Sait Molla, efendisi Papaz Fro'ya 19.10.1919 tarihli mektupta şöyle yazar:

«Düñ kararlaştırdığımız zata, zat-ı şahane vasıtasıyla emir vermenizi rica ve hürmetlerimi takdim ederim».

Yani Papaz Fro'nun filân adama, hem de zat-ı şahane (yani Pa-dışah) vasıtasıyla emir verdirmesini istemektedir. İş böyle bir noktaya vardıkdan sonra ise, zat-ı şahane veya Halifenin varlığının hikmeti zaten bitmişti. Böyle olunca Halife, İstanbul'da artık, hattâ bir esir

(1) *Ankara'nın İlk Günleri*: Yazan Yunus Nadi, s. 117.

bile değil, düpedüz bir köleden, hattâ bir hainden başka bir şey sayılamazdı.

*
**

Istanbul'un fetvalarına karşı Anadolu da, sağduyulu bazı ulemanın (sarıklı din adamlarının) dinî beyannameleri ve fetvalarıyla kendini korumaya çalıştı. İstanbul'un kışkırtmalarına kapılan bazı halk yığınlarını uyarmaya gayret etti. Meselâ Bursa'da şöyle bir sahne geçmiştir:

Bursa'nın tanınmış, ileri gelen din âlimleri 21/22 nisan 1920 gecesi, yani Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışından iki gün önce, Bursa Belediye binasının büyük salonunda toplanarak, Ankara'daki Meclis işini ve millî sorunları konuşacaklardı. Toplantıyı tertipleyenler, Bursa'daki Tümen Kumandanı Bekir Sami Beyle, Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı ve Mustafa Kemal'in yakın yardımcısı Ali Fuat Paşaydı. Bunlar daha gündüzden bazı hocaları ziyaret ederek işin olumlu bir şekilde yürütülmesi için konuşmuşlardı. Millî Mücadele'nin sebep ve hedefleri, İstanbul'un davranışlarındaki kötülük uzun uzadıya ve yorulmadan anlatılmıştı. Ulemadan yardım rica edilmişti. Ziyaret edilenlerden çoğu, yardım vadetmişlerdi. O sırada Bursa'da bulunan Şeyh Sünusi de ziyaret edilenler arasındaydı (1).

Nihayet toplantı saatinde 70-80 kadar hoca ve bu arada vali ve ileri gelen kimseler Belediye salonunda toplandılar. Ali Fuat Paşa maksadı anlattı. Konuşmalar birkaç saat sürdü. Bu arada, Ankara'da Heyet-i Temsiliye'den gelen Mustafa Kemal imzalı telgraf da okundu. Nihayet dinleyicilerin aklı yattı. Olumlu bir karar alınmak üzereyken, genç bir sarıklı birden ayağa kalktı ve:

— *Hakikat sizin dediğiniz gibi değildir!*

diye bağırды. Salon birden karıştı. Her şey tersine döndü. Maksat kayboluyordu. Genç hoca her şeyi altüst edebilirdi. Fakat Ali Fuat Paşa yerinden fırladı ve gürlledi:

— *Sakin yerinden kıvıldama, karışmam!*

(1) Şeyh Sünusi, 1969'da Muammer Kaddafi'nin yaptığı darbeye kadar, Libya'da (Trablusgarp-Bingazi) hâkim olan Sunusi hanedanının o zamanki reisidir. Umumi Harp sonlarında ve Millî Mücadele'nin bir devresinde Türkiye'de bulunuyordu.

Sonra hemen iki polis çağırdı. Genç hocanın üstünü arattı. Bu- nu beklemeyen hoca, şaşırdı. Hocanın ceplerinden çıkanlar herkesi şaşırttı. Çünkü orada kahramanlık, Müslümanlık taslamak isteyen softanın iç ceplerinin birinde, İngiliz polisinin âmirlerinden olan Yüz- başı Benetti'nin bir mektubu bulundu. Bu mektuptan hocanın ücretli bir İngiliz ajanı olduğu anlaşılıyordu. Hem Bursalı da değildi. Şehre yeni gelmişti. Kıyafetine güvenerek bir kolayını bulup bu toplantıya katılmıştı. Softa hemen Divan-ı Harbe verildi.

Toplantı salonunda bulunan ulemaya gelince onlar, gözlerinin önünde geçen bu olaydan sonra gerçeği daha iyi anladılar. En yaşlı hocanın öncülüğüyle, «Esarete bulunduğu muhakkak olan Fetva Emi- ni'nin fetvalarına uyulmaması lâzımdır» kararına vardılar. Bu karar yazıldı ve yayımlandı (1).

Ankara'daki ulema daha verimli hareket ettiler. Bütün Anadolu müftülerinin (Diyanet İşleri temsilcilerinin) imzalarını da alarak Is- tanbul fetvalarına karşı 5 ayrı fetva yayımladılar. Bunların birinde «Nizam-ı âlemin sebebi olan Halifenin hilâfet ve saltanat makamı olan İstanbul, düşman devletler tarafından fiilen işgal edilir, askerler si- lâhtan tecrit edilir ve sebepsiz yere katlolunurlarsa...» diye başlaya- rak, karşılaşılan olaylar sayıldıktan sonra, «Müslümanların bütün kudretlerini sarfederek bu hilâfet ve saltanat makamını esaretten kur- tarmak cümleye farz olur mu?» diye soruluyor ve buna, «Elcevap: Olur...» şeklinde cevap verilerek fetva tamamlanmış oluyordu. Diğer dört fetva da, gene İstanbul'un çıkardığı fetvalara karşıydı. Meselâ ikinci fetvada ve İstanbul'unkinin tersine olarak, Millî Mücadele yo- lunda savaşılanların asî ve bâgî (şâki) olmayacakları, üçüncü fetvada, bu yolda savaşılanların gazi ve ölenlerin şehit olacakları hükme bağ- lanıyordu. Dördüncü ve beşinci fetvalarda da, gene İstanbul fetvala- rının aksine, Millî Mücadele'ye karşı olanlar mahkûm ediliyorlardı. Bu fetvaların altına, başta Ankara Müftüsü Rifat Efendi (sonradan Mebus, Şeriye Vekili Rifat Börekçi) olmak üzere 153 Anadolu müf- tüsü imza koymuşlardı.

*
**

(1) Bu fetvanın aslının, Çankaya'da Atatürk Arşivinde bulunması müm- kündür.

MUSTAFA KEMAL VE ARKADAŞLARI İDAMA MAHKÛM EDİLİYORLAR!

Yukardan beri kaydettiğimiz fetvalar savaşı Meclisin açılışından önce sürdürülmüştü. Meclisin açılışından sonra İstanbul, Ankara'ya ve Anadolu'ya asıl darbesini indirmek istedi. İstanbul'un çıkardığı fetvalar bir sıra isyanları besledi. Daha aşağıda belirteceğimiz bu isyanlar, Büyük Millet Meclisi açılırken en şiddetli noktada bulunuyordu. Hızla Ankara'nın doğusuna, batısına, kuzeyine, güneyine yayılıyordu. Yeni devlet merkezini sarmak istidadını gösteriyordu.

Meclisin açılmasından hemen sonra ise Padişah ve İstanbul hükümeti, yapabilecekleri suçların en yüz karartıcısını işlediler:

Büyük Millet Meclisinin 23 nisan 1920'de açıldığını biliyoruz. İstanbul, Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını 11 mayıs 1920'de idama mahkûm etti. Bu karar 13 mayıs 1920'de, Ali Kemal'in idare ettiği Peyam-ı Sabah gazetesinde yayımlandı (1). Halife ve Padişah VI. Mehmet (Vahdettin) kararı 24 mayıs 1920'de onayladı; damat Ferit bir genelgeyle idarî teşkilâta yayımladı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkındaki bu idam kararını, İstanbul'da Damat Ferit Paşa dördüncü defa sadarete getirildikten sonra (5 nisan 1920) ve Şeyh-ül-İslâm Dürrüzade Abdullah'ın çıkarttığı

(1) Ali Kemal, Meşrutiyet devrinin kalemi kuvvetli, karakteri zayıf, fakat ünlü bir yazardı. Mütarekeden önce İttihatçılara, mütareke içinde de Millî Hareket'e karşı cephe aldı. İki yanlış kanaate saplanmıştı. Birincisi, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'yi ve İstiklâl Mücadelesi'ni bir İttihatçı hareketi ve oyunu sanıyordu. İkinci hatası da, galip Avrupa devletlerine karşı ayaklanışın hiç bir olumlu sonuç vermeyeceği ve muzaffer devletlerin bu hareketi derhal yok edebilecekleri kanısındaydı. Mustafa Kemal, Samsun'da karaya çıktığı sıralarda o, kof bir saray adamı olan, uşak ruhlu Ferit Paşanın kabinesinde Dahiliye Nazırı bulunuyordu. Mustafa Kemal'in 23 haziran 1919'da bütün görevleri üzerinden alınınca (1861 numaralı irade) bunu bütün valilere yayan, Mustafa Kemal'in emirlerinin dinlenmemesini bildiren Ali Kemal oldu. Gerçi az sonra Nazırlıktan düştü. Fakat diğer bir Ferit Paşa kabinesinde bu sefer de Maarif Nazırlığına getirildi. Asıl fenalığı, gazetesiyle yaptığı devamlı ve Millî Mücadele aleyhtarı neşriyattaydı. İzmir'in geri alınmasından ve Mudanya Mütarekesi'nden sonra Anadolu'ya, İzmit'e kaçırıldı. Orada linç edildi. Bu ceza şeklinin, gerek Mustafa Kemal, gerek o sırada İzmit'ten geçen İsmet Paşa tarafından hoş görülmediği bilinmektedir.

bir sıra fetvaların devamı saymak gerekir. İlk fetvalar Ferit Paşanın 11 nisanda sadarete tâyininin üstünden daha bir hafta geçmeden çıkarılmaya başlandı. Bunların arkası geldi. Dürrüzade'nin kalemi durmadan işliyordu. Zaten Ferit Paşanın sadaret fermanında yeni hükümetin nasıl davranacağı ve Padişahın işleri nasıl gördüğü belliydi. Bu fermanla Anadolu hareketi bir *isyân* olarak gösteriliyordu. «Bu karışıklıkların malûm olan tertipçileri ve teşvikçileri hakkında» kanunî hükümlerin yerine getirileceği bildiriliyordu. Mustafa Kemal ve bir kısım arkadaşları hakkında verilen idam hükümlerini yeni kararlar takibetti. 25 mayıs 1920'de Padişah, Fevzi Paşa (Çakmak) hakkındaki idam kararını onayladı. 6 haziran 1920'de, İsmet (İnönü), Bekir Sami, Celâlettin Arif, Dr. Rıza Nur, Yusuf Kemal, Mehmet Rifat (Börekçi; Diyanet İşleri Reisi), Fahrettin (Altay) haklarında gene gıyaben verilen kararlar, Padişah iradesiyle kesinleştiler... (1).

(1) İstanbul Örfî İdare Divanıharbince verilen idam hükmünün padişah tarafından tasdiğiyle çıkarılan irade sureti aşağıdadır:

Mehmet Vahidettin İrade-i Seniye

Kuva-yı Milliye unvanı tahtında çıkardıkları fitne ve fesadın ve Kanun-u Esasî hilâfında ahaliden cebren para toplamak ve asker almak ve hilâfında hareket edenlere işkence ve ezaya ve tahrib-i bilâda cüret eylemek suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl eyleyenlerin mürettip ve müşevviklerinden oldukları esasiyle maznun-u aleyhim (sanık) olan Üçüncü Ordu-yu Hümayun Müfettişliğinden mâzul ve silki-askeriyeden muhrec (askerlikten çıkarılmış) Selânikli Ali Rıza Efendi oğlu Mustafa Kemal Efendi ve Yirmi Yedinci Fırka eski kumandanı Istanbulu Kara Vasıf Bey ve Yirminci Kolordu eski kumandanı Salacaklı Ali Fuat Paşa ile Vaşington eski sefiri ve eski Ankara mebusu Midillili Alfred Rüstem Bey ve eski sıhhiye müdürü Istanbulu Doktor Adnan Beyler ve Darülfünun Garp edebiyatı muallimesi Istanbulu Halide Edip Hanım hakkında 20 şaban 338 ve 11 mayıs 336 (1920) tarih ve 200 numaralı mazbatai-hukmiyede muharrer olduğu üzere Mülkiye Ceza Kanunnamesinin kırk beşinci maddesinin birinci fıkrası delâletiyle elli beşinci maddesinin dördüncü fıkrası ve mülkiye ve nişanlarla her günâ resmî unvanlarının ref'ine ve idamlarına ve elyevm hal-i firarda bulunmalarına mebni ol baptaki ahkâm-ı kanuniye mucibinci mallarının hacziyle usulü dairesinde idare ettirilmesine dair Dersaadet (İstanbul) Birinci İdare-i Örfiye Divanı Harbinden gıyaben verilen hüküm ve karar ele geçirildiklerinde tekrîr-i muhakeme edilmek üzere tasdik olunmuştu. İşbu idarei- seniyenin icrasına Harbiye Nazırı mezundur.

5 Ramazan 1338 - 24 mayıs 336 (1920)

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili Damat Ferit.

Anadolu İsyanları Yayılıyor

Eski Anadolu bir kıtadır ki orada, merkezi iktidar zayıflayınca, derhal İsyanlar, ayrılıklar başlar. Eski Anadolu tarihinin kanunu budur.

Birinci Dünya Savaşı sonunda devlet yenilip ordu dağılınca, Anadolu başsız kaldı. Anadolu'nun yüzyıllardır süregelen kanununun hükmünü yürütmesi için, gene koşullar belirmeye başladı.

Fakat 1919'da ilk kıvılcımları parlayıp 1920'de yurdun en önemli bölgelerini saran ve bir aralık Ankara'yı boğacak hale gelen İç İsyanlar, yalnız bir iktidar anarşisinin eseri değildi. Bu İsyanlarda, millî mücadeleye karşı İç direnişler, psikolojik ve sosyal bütün çağdışı güçler harekete getirildi.

IX

ANADOLU İSYANLARI

1919 ortalarında ilk belirtilerini veren; 1920 için bazen çok tehlikeli boyutlar alan iç isyanlar, Millî Mücadele tarihimizin en üzücü, bunalıcı olaylarıdır. Zaman olmuştur ki bu isyanlar, Millî Mücadele'nin kaderine ve liderlerinin ruh hallerine, denebilir ki yabancı işgal ve istilâlardan daha sert etkiler yapmak istidadını göstermişlerdir. Çünkü yabancı düşman istilâları, millî varlığa karşı açık ve tartışma götürmez saldırılardı. Halbuki isyanlar, millî yapıdan gelen ve çok çeşitli sosyal ve psikolojik sebeplerle meydana gelen tepkilerdi. Bunlarla mücadele, bazen, halka karşı silâhlı mücadele şeklini alıyor ve toplumun bazı çevrelerinde elbette ki hoş görülüyordu.

Millî harekete ve hükümete karşı patlayan bu irili ufaklı isyanlar 60 kadardır. Fakat bunlardan özellikle Marmara bölgesi, Sakarya, Bolu-Gerede olaylarını; Ankara'nın batısında çıkan ve Ankara ufuklarına kadar yayılan Nallıhan, Beypazarı ayaklanmalarını; Yozgat, Konya isyanlarını, en önemli ve tehlikeliler olarak saymak doğru olur. İsyanların temel ve üst nedenleri üzerinde durmadan önce, bunlara kronolojik, yani zaman içinde akışları açısından göz gezdirmek yararlı olacaktır.

Mustafa Kemal, kökleri ya içeride, ya dışarıda olan bu isyanlarla, dıştan gelen saldırılar arasında yakın bir bağlantı bulur:

«İstanbul'da Damat Ferit Paşa Kabinesi ve bütün menfi ve hain teşkilâtın vücuda getirdiği blok ve bu blokun Anadolu içindeki tekmil isyan teşkilâtı, bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, hep birlikte bize karşı harekete geçtiler Bu müşterek tecavüz politikasının talimatı da, Padişah ve Halitenin. düşman tayyareleri de dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı «huruc-u alessultan» fetvalarıydı...» (1).

(1) Nutuk, s. 277 (1927 baskısı).

Mustafa Kemal'in bu sözlerinde derin bir hüzün ve kırgınlık vardır. Çünkü o günler; daha önce de değindiğimiz gibi, Ankara'nın dışında Kalaba tepesindeki Ziraat Mektebinde, bir avuç insanla, yalnız, muhafazasız, bunaldığı günlerdi. Günün veya gecenin herhangi bir saatinde bir baskına uğramak ve her şeyi bir anda kaybetmek tehlikesi içinde yaşadığı günlerdi. O günler, karargâhını memlekete, hattâ Ankara garnizonuna bağlayan telgraf, telefon telleri bile ikide birde kesilirdi. Karargâhına baskınlar yapılacağıının haber verildiği, etrafta gayri tabii bir durum bulunduğunun garnizon tarafından bildirildiği ve buna karşı elde saldırıları karşılamaya yeterli bir kuvvetin olmadığı o çetin günlerde, çemberin durmadan daraldığını hissediyordu:

«Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti, Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da, Konya, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlayan, Zile, Erbaa, Refahiye, Zara havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen isyan ateşleri bütün memleketi yakıyordu. Hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları bütün vatan göklerini kesif karanlıklar içinde bırakıyordu.

İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan akurâne (kudurmuşça) kasıtlar karşısında kaldık. Garbî Anadolu ise, İzmir'den sonra yeniden mühim muntıkalarla, Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başladı...» (2).

Tablo ürkütücüdür. Eğer bu anlatılanları bir Anadolu haritası üzerinde, meselâ bir Genelkurmay haritası üstünde (1) izlersek, iç stratejiyle ulaştırma koşulları ve bağıntıları bakımından durum daha da ürkütücü görünür.

(1) *Nutuk*, s. 277 (1927 baskısı).

(2) Genelkurmay Tarih Encümeni Başkanlığı, 114 sayılı Askerî Mecmua.

«Çok dikkati çekicidir ki sekiz ay evvel (yani Sivas Kongresi sıralarında) millet, Heyet-i Temsiliye etrafına toplanarak, Damat Ferit hükümetiyle (İstanbul hükümetiyle) münasebet ve muharebelerini dahi kesmişken, Ali Galip vakası gibi tek vakalardan başka böyle umumî bir ayaklanma olmamıştı. Bu seferki yaygın ve umumî ayaklanmalar, sekiz ay içinde memlekette ne kadar çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu...» (2).

Kaldı ki 1919'da ve Sivas Kongresi'nden önce veya kongre sırasında patlak veren isyanlar, ya küçük birliklerle, ya da birtakım nasihat veya aracılık girişimleriyle bastırılabilmişti. Meselâ 3-15 haziran 1919 arasında güneydoğuda Midyat, Ömerkan, Darülömer taraflarını saran Elcezire-Alıbatı isyanı, gayet zayıf kadrolu iki alayla bir süvari bölüğü tarafından bastırılmıştı. 27 ekim - 6 kasım 1919 arasında, Bozkır I. isyanı nasihat yoluyla ve genişlemeden önlenebilmişti. Kasım 1919 başlarında da Bozkır II. isyanı, Albay Refet (Paşa) kumandasındaki bir piyade ve bir süvari bölüğüyle bastırıldı. 16/24 aralık 1919 arasında Bayburt'ta türeyen ve peygamberliğini ilân eden Şeyh Eşref adında bir sapığın çıkardığı karışıklık, oldukça telâş uyandırmakla beraber, gene de yatıştırıldı. Hem de kendisine kurşun geçmeyeceğini haykıran Şeyh Eşref öldürülerek!..

Halbuki Büyük Millet Meclisinin açıldığı sıralarda ve 1920'deki isyanlar, memleket ölçüsünde ayaklanmalar şeklini almıştı. Bu isyanlar artık mahallî hadiseler de değillerdi. Bunların ardında ve hatâ başında, hem de açıkça Padişahın - Halifenin, İngiliz ve Yunanlılarla elbirliği ve işbirliği halindeki kumandanları vazife almışlardı. Bütün düşmanların, bütün kötü niyetlilerin, bütün korkakların, kararsızların, ücretli ajanların, üzerinde birleştikleri nokta birdi:

— *Bütün bu işlerin sebebi, sorumlusu Mustafa Kemal'dir. Hele o bir defa ortadan çekilsin...*

Acaba Mustafa Kemal'in bütün bu kanlar, ateşler ve memleketi belki de topyekûn bir kan deryasına sürüklemek istedadı gösteren

(2) *Nutuk*, s. 277-278 (1927 baskısı).

haince tahrikler karşısında; bıktığı, bunaldığı, illallah! deyip bir kenara çekilmeyi, unutulmayı ve silinmeyi düşündüğü, hayal ve ümit kırıklığı günleri olmuş mudur? Elbette!.. Bu ruh haline daha önce de değinmiştik. Onun şu beyanlarını daha ayrıntılı olarak okuyalım:

«Onlar böyle söylüyorlar ve ben bertaraf edildiğim takdirde, millet ve memleketin hariçten her türlü dostluğu ve iyiliği göreceğini ileri sürüyorlardı. Fikirleri bu suretle işfale (kandırmaya) çalışıyorlardı. Ben bu davranışta ne kadar belli, fakat mahirane (ustaca) bir kasıt olduğunu bütün açıklığıyla görüyordum. Ancak milletimin üstüne konan baskı ve esaret yükünün, benim yüzümden ileri geldiğini düşünebileceklerin mevcut olduğunu zaman zaman düşündükçe, kalbimin pek derin teesürlerle çarptığını hissediyordum.

Hem kendimi bu teesürden kurtarmak, hem de böyle düşünebilecekleri tevehhümden (kuruntulardan) kurtarmak için, o güne kadar meydana getirilen tarihî durumu ve bu durumun ondan sonraki gelişmelerine ait sorumluluğu diğer bir arkadaşa bırakarak kûşe-i nisyan ve inzivaya (unutulmak ve bir kenarda kaybolmak köşesine) çekilmenin muvafık olacağını düşündüm...»

Ama bu, zirvelerle (doruklar) uçurumlar arasında bir oyundur. Mantığı, heyecanından daima önde giden Mustafa Kemal'in mizacının işi değildir. Ama ne var ki Mustafa Kemal, başta kendi hayatı olmak üzere terazinin kefesine koyduğu dava yolunda ve gerekince, çilelerin, mihnetlerin buncasına kadar derinleşebilmiştir. Zaten bu mihnetler, çilelerdir ki, bir insanı kaderinin potasında pişirir. Ve kahramanını da feda ederek onu, en son zerresine kadar eritecek hale getirir. Fakat sonra o kahraman bu çilelerin potasında yeniden imal edilirse, işte o insan, artık yenilmez. Mustafa Kemal de bu buhranları yaşadı. Nice çilerer içinde yoğruldu. Ama, talihin kanadı da, yürüdüğü yolda gölgesini onun başının üstünden eksik etmedi.

Nitekim Mustafa Kemal, aynı konuda ve daha önce de, onun en buhranlı günlerini hikâye ederken aktardığımız şu kararını bildirir:

«Bu fikrimi, o zaman temasta bulunduğum iş arkadaşları-mın hepsine açık ve kesin bir dille bildirdim. Fakat arkadaşla-rım, böyle bir hareketin, düşmanların niyetlerini ve isteklerini kabullenmekten başka bir sonuç vermeyeceği iddiasında bulun-dular. Fakat iç isyanlar ateşi, Ankara kapılarına kadar yaklaşt-maktaydı. Durumun çok ağırlığı, sorumluluğun çok büyüklüğü, korkutucu bir hal ve mahiyetteydi. Bu vaziyet karşısında dü-şündüm... Vicdan ve namus vazifemi yapmaya devama karar verdim...» (1).

Evet, tehlikenin büyüklüğü ve yakınlığı, sorumluluğun ağırlığı, şüphe götürmez bir gerçektir. Fakat tarihin kendisine bir misyon ba-ğışladığı ve seçerken aldanmadığı soy insan asıl bu tehlikeler ve so-rumluluklar içinde yetişir. İşte bu sözler de Mustafa Kemal'indir:

«— Arkadaşlar! Hiç bir zaman baş eğmeyeceğiz. Tuttu-ğumuz yolda sonuna kadar yürüyeceğiz, teslim olmayacağız ve muvaffak olmaya çalışacağız. Yerli ve yabancı düşman karşı-sında hakkımızı müdafaa edeceğiz. Son vardığımız sınırda da eğer galebe etmek (yenmek) ümidimiz kalmamışsa, o zaman, bir Türk bayrağının altına sığınarak, orda istiklâl uğrunda ca-nımızı vereceğiz...» (2).

Tarihin, kendisine bağışladığı misyonun fermanını havaya kaldı-rarak bir yolcu, eğer böyle yola çıkmışsa, onun önünde padişahların, halifelerin, iç ve dış düşmanların ve bütün düşman devletlerinin kur-dukları çemberler, tuzaklar ve barikatlar, silinmeye mahkûmdur...



ANZAVUR'UN TÜREYİŞİ

Şimdi gene iç isyanlara dönelim. İlk önce Anzavur isyanları üstünde duralım:

(1) Mustafa Kemal'in, Millet Meclisinin açılışının birinci yıldönümünde, 24.4.1924 tarihli «Hâkimiyet-i Milliye» gazetesine verdiği beyanattan.

(2) Celâl Bayar'ın hatıratı: *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 28-29.

Daha Sivas Kongresi günlerinden başlayarak, ilk belirtilerini veren Marmara bölgesinde parlayan Anzavur isyanları, o güne kadar görülenlerden başka bir karakter taşıyordu. Bunlar İstanbul'da sarayın ve Ferit Paşa hükümetinin, yabancılarla da işbirliği yaparak Anadolu millî hareketine karşı, manevî ve maddî bütün gücünü seferber etmek suretiyle giriştiği son ölüm-kalım mücadelesiydi. Eğer bu isyanlar başarıya ulaşamamış ve millî hareketi yenememişse, bunun sebeplerini, iki tarafın kullandığı sloganları değerlendirerek aydınlayabiliriz. Yalnız Anzavur isyanlarının değil, bütün isyan hareketlerinin karakterini ve nedenlerini, ruhî, tarihî ve etnik koşullara dokunarak az sonra aydınlatmaya çalışacağız. Ama önce, bu isyanların hikâyesini verelim:

Marmara ile Balıkesir arasındaki Biga bölgesinde parlayan ilk Anzavur kıyıdamaları, 21 eylül 1919'da, yani Sivas Kongresi'nin sona ermesinden hemen sonra belirmişti. Fakat bu ilk hareketler fazla gelişmedi. İzmir'den ilerleyen Yunan kuvvetleri de henüz isyan bölgesinden uzaktı. Anzavur'un eylül 1919 kıyıdaması şöylece bir zemin yoklamasından ibaret kaldı. Fakat bunu ekim ve kasım aylarındaki ayaklanmalar izledi.

Anzavur kimdi?

Anzavur, Kafkasya'dan Türkiye'ye göçen ve Marmara bölgesine yerleşen Çerkez boylarındandır. Türkiye, Kafkas göçmenlerini iyi karşıladı (1). Bunların büyük kısmını Çanakkale'yle Bolu dağları ara-

(1) Kafkasya'dan Türkiye'ye büyük ölçüde göçmen dalgalarının akışı 1850' den sonra başlar. Bu akışı, XIX. yüzyılda Kuzey Kafkasya'da geçen olaylara bağlamak gerekir.

1846-1864 arasında Kuzeydoğu Dağıstan'da, Ruslara karşı meşhur Şeyh Şamil Savaşları cereyan etti. Gerek Kafkas folklorunda, gerek Rus edebiyatında büyük etkiler bırakan Kafkas Savaşlarının en büyük kahramanlık sahneleri Dağıstan mücadelelerinde görünür. Fakat 1864'te nihayet Şeyh Şamil'in yenilgisiyle biten bu mücadeleler, Dağıstan'dan Türkiye'ye göçmen akınlarına yol açtı.

Zaten daha önce Kuzey Kafkasya'nın merkez ve batı kısmında da Ruslarla Çeçenler, Kabardalar ve diğer Kafkas kavimleri arasında büyük mücadeleler oldu. Hatta aslına bakılırsa Kafkasya'da Rus ve Kafkaslı savaşları 1567' de başlayan hazırlayıcı Rus müdahalelerinden sonra, 1595'te parlar. Ama ke-

sındaki en güzel sahalara, diğer bir kısmını da Anadolu'nun gene en elverişli yerlerine ve kısmen Suriye'ye yerleştirdi. Yeni vatanlarında bunlar, dillerini ve âdetleriyle kabile teşkilâtını muhafaza ederek varlıklarını korudular. Hattâ yerli halk ve Türkler üzerinde, zora dayanan bir üstünlük bile kurdular. İnce ve güzel bir ırk olan Çerkezlerin İstanbul saray ve konaklarına daima kızlar, hanımlar, hattâ sultanlar vermeleri de, onların saray ve İstanbul çevreleriyle devamlı ilişkilerini sağladı. Onlara bazı faydalar temin etti.

Marmara bölgesinde Biga'da yerleşen Çerkezlerin bir kolundan olan Anzavur, gençliğinde bir jandarma eri olarak hizmete girdi. Eşkıya takiplerinde bulundu. Bu arada, o zamanlar Aydın-Ödemiş arasında türeyen ve Meşrutiyetin ilk yıllarında ortadan kaldırılan ünlü Çakırcalı'nın takibine de katıldı. Böylelikle jandarmada ilerleyerek alaylı yüzbaşılığa kadar yükseldi. Fakat Millî Mücadele başlarken hizmette değildi. Galiba birtakım yolsuzluklar yüzünden görevinden çıkarılmıştı. Bir emekli olarak memleketi olan Biga'da oturuyordu (1).

Fakat İstanbul ve sarayla, belki de bazı kız ve kadın yakınlıkları yolundan herhalde ilişkileri vardı. Kendini koruyanların ve ona direktifler verenlerin bulunduğuna şüphe yoktur. Nitekim ekim 1919'daki ayaklanması üzerine ve kasımın ilk günlerinde, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşanın Harbiye Nezaretine yazdığı raporda şu cümleler vardır:

sin neticeler asıl XIX. yüzyılda alınır. 1634'te Çerkezistan düşer ve daha o zamandan Türkiye'ye Kafkashılar göçü başlar. Sonra Gürcüler harekete gelir.

Kafkasya dünyanın, ırklar bakımından en karışık bölgesidir. Başlıca olarak ve Karadeniz'le Hazer arasında uzanan Kafkas sıradağlarının iki tarafından Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılan bu ülkeler, trihinin en eski zamanlarından itibaren çeşitli insan boyları tarafından işgal edilmiştir. Hazer çevreleri daha ziyade Turan kavimleri tarafından işgal edilmiştir. Batı kısmında ve silsilenin şimalinde Çerkez, Kabardalar, İbiş, Şapşih, Çeçen, Karacay gibi Âri-Çerkez kavimleri yaşar. Karadeniz kenarında Abazalar, Acarlar; Gürcistan içinde Sivaneti, Osetin ve daha nice nice âri kavimler yaşarlar. Bu bölgelerin hepsi Türkiye'ye göçmen vermiştir.

(General İ. Berkuk'un «*Tarihte Kafkasya*» eseri (1958-534 sayfa) Kafkasya hakkında toplu malumat edinmek bakımından tavsiyeye değer).

(1) Zühtü Güven: *Anzavur İsyanı*. İstanbul - Aydınlik Matbaası. 1948.

«Ahmet Anzavur adındaki eşkıyanın, İstanbul'da mutlaka pek yüksek çevrelerin birisi tarafından tertibedilmiş bir karşı ihtilâl hareketine ve siyasetine fedakâr âlet olduğu tahakkuk etmiştir».

Nitekim Anzavur, giriştiği hareket hakkında kendisi tarafından Padişaha bilgi verilmesi isteğiyle, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşaya telgraf çekebilmektedir (1).

Anzavur, ilk teşebbüslerinden sonra rahat durmadı. Ekim sonunda ve ilk teşebbüs sahalalarında asıl birinci Anzavur isyanı denilen hareketle 2 kasım 1919'da Susurluk'a, 12 kasım 1919'da Gönen'e girdi. Anzavur bir aralık İzmit mutasarrıflığına (Valilikle Kaymakamlık arasında görev) tayin olunmuştu. Cahil, fakat az çok görgülü bir adamdı. Manyas, Ulubat, Kirmasti, Gönen taraflarını allak bullak etti. Girdiği köy ve kasabalarda halkı camilere, meydanlara topluyor, askerliğin kalktığını, askerlerin başlarını alıp memleketlerine dönmelerini, ya da kendisine katılmalarını, Küva-yı Milliye'nin İttihat ve Terakki eşkıyaları olduğunu, onları ortadan sileceğini, Yunanlılara karşı durmaya Padişahın rızası olmadığını ilân edip duruyordu.

Ordu kadroları zayıftı. Ama gene de Balıkesir'de Albay Kâzım Beyin (Özalp), 61. Tümen, Bursa'da Bekir Sami Beyin kumandasındaki 56. Tümen, Bursa'da Bekir Sami Beyin kumandasındaki 56. Tümen atlı ve yaya bir kısım askerle, küçük bazı millî kuvvetler Anzavur'u 15 kasımda Susurluk civarında çevirdiler. 30 kadar ölü vererek sahadan çekildi. Kendini Balıkesir-Bandırma demiryolunun batısına attı. Fakat 16/17 kasımda, Dereikebir'de yeniden çarpışmaya mecbur edildi. Bu defa büsbütün perişan oldu.

Böylece Anzavur yenildi. Fakat sahneden çekilmedi. İkinci Anzavur isyanı denilen diğer büyük ayaklanma, 16 şubat 1920'de başladı. Bu sefer, kendi kasabası olan Biga tarafında harekete geçti.

Bu ayaklanışı Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'unda şöyle anlatır:

«Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde oldukça tehlikeli ve önemli vaziyetler yaratmaya muvaffak oldu. Balıkesir'de millî cephelerimizi arkadan vurmaya istiyordu. Biga'daki kanlı mu-

(1) Harp Tarihi ve Vesikaları Dergisi, No. 11.

harebede galip geldi. Kuvvetimizi dağıttı. Top ve mitralyözlerimizi aldı. Efrat ve zabitanımızı esir ve şehit etti. Akbaş kahramanı Hamdi Bey de bu şehitler arasındaydı» (1).

Hareket süratle Gönen, Susurluk, Kirmasti, Bandırma taraflarına yayıldı. Kaldı ki bu sıralarda ve ocak 1920'den beri Düzce tarafları da karışıklık içindeydi. Anzavur'u yerli kuvvet ve tedbirlerle önlemenin kabil olmayacağı anlaşılıyordu. Mart içinde Anzavur, bulunduğu bölgeye tamamen hâkim oldu. Nisan ayında hem Marmara, hem Sakarya bölgesinde durum ümit kırıcıydı. Anzavur gittikçe şımarıyordu. Camilerde, meydanlarda topladığı halka garip nutuklar veriyordu:

— *Beni size önce Allah, sonra Padişahımız efendimiz gönderdi!*

Etrafına bir sürü eşkıya toplanıyordu. Gâvur İmam bunlardan biriydi. Azılı, zalim ve kanlı bir hayduttu. Kuva-yı Milliye devrinin kanlı katil sergerdelerinden biridir. Anzavur 13 mart 1920'de Biga'ya da yürüdü. Edremit Kaymakamı Hamdi Bey kuzeye çekilmek zorunda kaldı. Fakat arkasından yetişen Gâvur İmam, Hamdi Beyi çevirdi. Yakaladı. Hamdi Bey işkencelerle öldürüldü (2). Aynı gün 21 Kuva-yı Milliyeci de şehit edildi.

(1) Gerek bu olaylar, gerekse Milli Mücadele ve İstiklâl Savaşı içinde çıkan iç isyanlar hakkında, çeşitli, ama oldukça dağınık yayınlar vardır. Fakat bu konuda en önemli eser. Genelkurmay Harp Tarihi Teşkilâtı tarafından 1964'te yayımlanan «İç Ayaklanmalar» isimli eserdir.

(2) Hamdi Bey, mütareke sırasında Edremit kaymakamıydı. Edremit'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında mümkün olan mukavemeti gösterdikten sonra geriye çekilerek 50 kadar atlısıyla Biga'ya gelmişti. Kuva-yı Milliye teşkilâtıyla meşgul oluyordu. Hamdi Beyin en cüretli hareketi, Çanakkale Boğazı'nda ve Boğazın Rumeli yakasındaki Akbaş cephaneliğini basarak, büyük miktarda silah ve cephaneyi Anadolu yakasındaki emniyetli noktalara taşımasıdır. Halbuki Çanakkale'de İngilizler vardı ve cephanelik Fransız askerlerinin muhafazasındaydı. Fakat Hamdi Bey, uzun süren dikkatli hazırlanmalardan sonra bir gece Lapseki, Çardak, Gelibolu ve Bergos iskelelerinden topladığı deniz vasıtalarıyla Akbaş'ı basarak boşalttı. Hem silah ve cephaneleri Anadolu'ya taşıttı, hem muhafız Fransızları esir etti (27 şubat 1920).

Ondan sonra Anzavur büsbütün gemi azıya aldı. Köylerde, kasabalarda, camilerde, pazarlarda boyuna nutuklar veriyordu:

— *Kuva-yı Milliye katılanlar idam edilecektir. Onlara katılmayacağınıza bana Kur'an üzerine yemin veriniz!..*

Ben, Padişahın emriyle Kuva-yı Milliye eşkıyalarını temizleyeceğim. Kuva-yı Muhammediye teşkil edeceğim. Mustafa Kemal vatan hainidir! Ona karşı silâha sarılın...

Anzavur bir de beyanname yayımladı. Baştan başa Türkçe hatalarıyla dolu olan bu beyanname, onun düşünce ölçüleriyle, bu isyanda bir bayrak gibi kullanılan formüllerin neler olduğunu göstermek bakımından ilgi çekicidir. Bu beyannameyi veriyoruz. Çünkü eski yenileri isyanlarından başlayarak, 31 mart isyanında milli hareket devrindeki iç isyanlarda daima dile dolanan sloganları bir daha belirtmek bakımından önemlidir (1).

Anzavur 16 şubatta başlayan ayaklanmasında oldukça taraftar bulmuştur. Arkasını Yunanlılara dayamış sayılırdı. Yunan ve İngilizlerin kontrolü altında olan Edremit kıyılarıyla, İngilizlerin elindeki Çanakkale bölgesinden bir tehlike gelemezdi. Onun için bütün gayretini Bandırma - Bursa istikametine çevirdi. Hattâ Bursa'ya yürüyüş

(1) İlân -- «*Kuva-yı Milliye teşkilâtını icraya memur, bundan akdem, kasbam (kasabam) olan Biga'ya gelmiş olan Hamdi Beyin ahali-i umum'ye karşı ihtiyar ve irtikâbeylediği muamelât-ı lunharâne ve gayri kanuniyenin rej' ve izalesi için lûtî-u Taûlâ, muamelât-ı mezkûrenin tamamıyla ortadan kaldırılmasını ve kendisiyle Jail-i müşterek rüfekasını ve ceza-yı sezalarını tatbi (tatbik) ve icrasına muvaffak olmuştur. Bundan böyle her şahsın şeriat-ı gaza-yı (garrâ-yı) Muhammedi dairesinde her bir hukuk temin edilmiş olduğu gibi, kendileri de şeriat-i Ahmedîye mütevessil ve mütemsik (mütemessik) olarak hareket etmeleri Cenab-ı Hakkın lûtîü keremilerini (keremlerini) ve ruhaniyet-i Hazret-i risaletpenahî Efendimiz Hazretlerine sığınarak Biğa sancağı ahali-i multeremesine beyan eder ve diğer memlekelerde Biga'nın maruf (maruz) kaldığı halde Kuva-yı Milliyecilerin elinden alınan halâs (halâsına) dair göndermiş olduğu murahhasların telâşe (telâştâ) bulduklarından iki üç güne kadar Cenab-ı Hakkın vahdaniyet-i ilâhiyesine memleketim bulunan Biga'yı emanet ederekten hareket edeceğime ilân olunur.*

Kuva-yı Muhammedî Kumandanı
Ahmet Anzavur».

planlanmıştı bile. Anzavur'a uyan Çerkezlerden başka bir kısım Pomak köylüleri ve Arnavutlar da onunla beraber diler. Kaldı ki Türk halk efkârı da zehirlenmişti. Meselâ İnegöl üzerinden Bursa'yı korumak için gönderilen askerî birlikler, yollarda ve köylülerin telkinleriyle dağılmışlardı.

Karacabey'de Arnavut Gostuvarlı İbrahim, Arnavutların şefi olarak belirmişti. Bursa Yenişehir'inde Çerkez Davut, adamlarıyla harekete geçecekti.

Fesat hattâ daha derinlere götürülmüştü. Meselâ Bursa'da, hele ulema ve ileri gelenler arasında maneviyat bozuktu. Bursa'daki 56. Tümen subaylarının bir kısmı nıgehbanı (muhalif askerler grubundan) sayılıyorlardı. Bursa büyük katliama ve yağmaya sahne olabilirdi. Aynı günlerde Cemiyet-i Ahmediye, teşkilâtını Konya, Sivas, Samsun'a kadar yaymaya çalışıyordu. İstanbul'da bir hilâfet şûrası kurulacağı ve Anadolu'da millî harekete karşı alınacak tedbirlerin, sarayın kontrolünde bu şûra tarafından düşünüleceği haberleri alınmıştı.

Kuzeyde Marmara bölgesinden inen isyan dalgalarıyla güneyde İzmir-Ege cephesinden ilerleyecek Yunanlıların, meselâ Balıkesir'de birleşmeleri mümkündür. Ortada henüz güçlü bir muntazam ordu yoktu. Askerî birlikler, umumî harpten artakalan mecalsiz, hemen hemen boş kadrolar halindeydiler. Fırarlar, dağılmalar dolayısıyla istikrarsız kalıntılar halindeydiler. Bu birleşme Orta Anadolu hesabına çok ağır şartlar hazırlayabilirdi. Kaldı ki isyan dalgaları, Sakarya bölgesine ve Ankara istikametine doğru yayılıyordu.

Hulâsa, bütün şartlar ümitsiz görünüyordu. Bu olayların akışı içinde ortaya, hem karışık meseleler, hem garip tipler çıkıyordu. Öyle meseleler ve öyle tipler ki, Mustafa Kemal bir istiklâl mücadelesinde bunlarla karşılaşabileceğini belki de düşünmemişti. Çerkez Etem'in ön plana çıkışı, işte bugünlere rastlar (1).

*
**

(1) Anadolu'da patlayan isyanlar hakkında çeşitli eserler yayımlanmıştır. Biz burada okuyuculara, Genelkurmay Harp Tarihi Teşkilâtının, Türk İstiklâl Harbi hakkında VI. cildini teşkil eden «*İç Ayaklanmalar. 1919-1921*» isimli eserini bilhassa tavsiye ederiz. Basım tarihi: 1964.

ÇERKEZ ETEM KİMDİR?

Anadolu isyanları sırasında ön plana çıkan, bir aralık Ankara'da bir millî kahraman gibi saygı gören, fakat kısa bir zaman sonra, hem asî, hem vatan haini olarak hareket sahası dışına itilip, Yunanlılara sığınan ve sahneden silinen Çerkez Etem'in macerası çok ilgi çekici evreler gösterir. Bu hikâye, gerek Millî Mücadele'nin bir devrinde olayların gelişmesi, gerek bu mücadelenin o zamanki iç yapısı ve ruhsal koşulları bakımından önemlidir.

Çerkez Etem kimdi? Çerkez Etem, nizamî hizmetinde ancak başçavuşluğa kadar yükselebilmmişti. Fakat Millî Mücadele'nin bir devresinde kendisine «Kuva-yı Seyyâre, Kuva-yı Tedibiye Umum Kumandanı» gibi sıfatlar verilmişti. İç savaşlarda, Ankara'nın işlerine dahi etki yapan müdahaleleri olmuştur. Garp cephesinde 150 kilometre kadar bir cephe kısmına kumanda ederek, emrinde subaylar, kurmaylar çalıştırmış genç bir silahşordu. İç savaşlarda kendine mahsus taktik ve davranışı, ilgi çekici jestler, karar sürati, ceza uygulamaları, yendiği ve esir ettiği silâhlı isyancılardan ve bu sefer kendi emrinde hemen ve gene silâhlı olarak faydalanabilmekteki özel halleri, disiplin tesisindeki başarılarıyla olumlu şahsiyet belirtileri göstermiştir.

Çerkez Etem, Marmara bölgesinde, Manyas ilçesinde «Emreler» köyüne yerleşmiş Çerkez göçmenlerinden, çiftlik sahibi Ali Beyin üç oğlundan biridir. Diğer iki kardeşinden, kendisinin büyüğü olan Tevfik Beyle, diğer kardeşi olan Reşit Bey, Çerkez Etem'in Millî Mücadeledeki macerasına baştan sona kadar katılmışlardır. Bu kardeşlerin ikisi de Harbiye'den yetişmiş subaylardı. Orduda binbaşılığa kadar yükseldiler. Patriyarkal (ataerkil) bir yapısı olan bütün Çerkez kabile nizamlarında olduğu gibi, Etem'in ailesinde de büyük kardeşlerinin kendi üzerinde, hattâ bu kardeşlere nazaran kumandayı elinde tutan kendisi olduğu halde, daima geleneksel hâkimiyetleri oldu. Aslında basit, dar görüşlü fakat kendilerini herkesten üstün sayan, kavrayış kabiliyetleri kıt ve küstah tabiatlı bu ağabeylerin Etem üstündeki patriyarkal etkileri, kabiliyetli, fakat basit, görgüsüz, kültürsüz bir insan olan Etem'in pek çabuk ayak sürçmesine sebep oldu.

Eğer Etem, cesaret, disiplin kurma otoritesini yerleştirme, baş olma kabiliyetleriyle, ırkının hususiyetlerinden gelen inceliklerini, biraz kültür, biraz kurmaylık görgüsü, biraz da siyasî terbiye ve siyasî önsezi ile tamamlamak imkânını bulsaydı, hem Millî Mücadele'nin içinde, hem onu takip eden devrede ön planda bir mevki muhafaza edebilirdi sanırım. Fakat şu şartla ki, Etem'in uğursuz müşavirleri olan ve onun üstünde yaşça büyüklük üstünlüklerini daima kullanan ağabeyleri Binbaşı Tefvik ve Reşit (mebus) Beyler ya hiç olmasaydılar; yahut da Etem ırkından gelen o aşılmaz aile gelenekleriyle onların kendi üstündeki mutlak etkilerini sınırlayabilseydi...

Çerkez Etem'in, kardeşleri gibi Harp Okuluna gidip subay çıkmak arzusuna, Etem'in naklettiğine göre, babası Ali Bey engel olmuştur. Ali Beyin bu direnişini anlamak mümkündür. Etem'in tâbirince «kendi ekmeğinin düşmanı olacak kadar cömert ve eli açık bir adam olan» Ali Bey, ailenin ne de olsa bir toprak işletmesine dayanan geçimi ve aile varlığı için Etem'i yanında tutmak istemiş olabilir. Fakat buna rağmen Manyas'tan ayrılan ve İstanbul'da assubay okuluna girip başçavuşluğa kadar çıkan Etem, askerlik görevini Balkan Harbi sırasında tamamlamakla beraber, askerliğe karşı daima sevgi beslemiş ve hatıralarına göre, tatillerde Harbiye'den köye dönen kardeşlerinden daima faydalanmaya çalışmıştır.

Belki bu sönmeyen askerlik ihtirasıyla olacaktır ki Birinci Dünya Harbinde Etem, Harbiye Nezaretine bağlı olan ve «Teşkilât-ı Mahsusa» denilen gizli teşkilâta girerek İran'da, Rauf Beyin (Orbay) emrinde birtakım maceralara karışmıştır. Hattâ bu arada Afganistan işlerine de karıştığı anlaşılmaktadır (1). Birinci Dünya Harbi bitince

(1) Çerkez Etem'in hatırları, 1963'te Dünya Gazetesi tarafından hem tefrika, hem kitap halinde yayımlandı. Bu arada bazı değişikliklere de uğrayan bu hatıraları daha önce okumuşumdur. Eski harflerle yazılmış ve aslından kopya edilmiş üç defter halindeydi. Daha ilk bakışta görülüyordu ki, bunlar aynı insanın kaleminden çıkmamıştır. Defterlerin birinde sade, gelişigüzel ifade ve üslup, diğer bir defterde oldukça ağıdalı bir Osmanlıca halini alıyordu. Hatıralar, bizzat Çerkez Etem tarafından yazılmayıp, onun ağzından ya kardeşleri, ya adamları tarafından kaleme alınmış olabilir. Hatıralarda göze çarpan bir cihet, tarih eksiklikleri ve önemli tarih çelişmeleidir. Basit adamlara

orada, genç yaşında çok şeylere karışan her hareketli insan gibi olayların gelişmesini, herhalde içi içine sığmayarak izlemiştir.

Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra başlayan karışıklıklar içinde Etem, elbette ki olayların akışı dışında kalmaıyacaktı. Birinci Dünya Harbindeki serüvenleri onda, teşkilâtçılığı, çeteciliği, tehlikeli maceralara katılmayı sanat haline getirmişti. İşte Etem'in gene silâh elde ve peşinde 300 atlı gibi, o zamanın bir ordu kuvveti ile ortaya çıkışı o günlere rastlar (1).

hâkim olan zaman kayıtsızlığı ve tarihleri, kronolojik zincirlemeyi önemsememek veya bunları kaydetmemek, unutmak, fakat sıkışınca gelişigüzel tarihler uydurmak hali Çerkez Etem'in hatıralarında görülmektedir. Meselâ onun anlattıklarına bakılırsa 27 nisan 1920 gecesı Bursa'dayken, Geyve'de bulunan Ali Fuat Paşadan aldığı davet üzerine 28 nisanda Geyve'ye gelen Çerkez Etem, 29/30 gecesı Ali Fuat Paşa ile beraber, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Beyle (İnönü) yapılan telgraf muhaberelerinden sonra ve onları da kendi planına ikna ederek, 30 nisanda Geyve boğazından taarruza geçmiştir. Aynı gün Sapanca ve Adapazarı'nı almış. Halbuki bu taarruz, uzun hazırlıklardan ve bir tarafta Mudurnu (Refet Paşa kolu), diğer tarafta Geyve (Ali Fuat Paşa kuvvetlerinde) yapılan ikmallerden sonra ancak 23 mayıs 1920'de yapılmış ve başarılıdır. Çerkez Etem'in hatıralarında bu bahis, ertesi sabah, ertesi akşam gibi gelişigüzel ifadelerle ancak tertiplenir. Ama gerçekte tamamen çatır. Sonra Çerkez Etem'in hatıralarında her hareket, her başarı ancak onun şahsının ve kararlarının eseridir. Basit insanların, neticeleri basite ve şahıslarına bağlamak itiyadı da zaten budur. Gerçi kritik anlarda ve safhalarda onun müdahalesi istenmiştir. Müdahalelerden faydalı, hatta kesin neticeler alınmıştır. Ama bu neticeyi hazırlayan şartlar, yalnız bir kişinin cüret ve kararıyle izah edilemez. Gene Çerkez Etem'in hatıralarında birçok olaylar ancak kendinden menkuldür. Acaba bu olaylar ve nakiller onun anlattığı gibi midir? Yoksa bunlarda da basit adamın, bazı olaylar içinde aşırı şişirilmiş gururu mu hadiselere muyayyel şekiller verir? Meselâ daha ileride vereceğimiz Biga-Ankara telgraf muhaberesi aynen öyle mi geçmiştir? Bunun için kesin bir cevap verilemez. Ama genel havasıyle bu muhabere elbette ki o devirden bir şeyler aksettirmektedir.

(1) Bu olay, İzmir'in işgalini takip eden günlerde olur. Yunanlıların işgalleri sırasında İzmir'de XVII. Kolordu Kumandanı olan Ali Nadir Paşa, pasif davranışları ve gördüğü hakaretler üzerine vazifesinden alınır. (Ali Nadir Paşanın, Yunanlıların Davranışlarına ve yaptıkları hakaretlere ait, Harbiye Nezaretine yazdığı raporlar, Askerî Mecmua'nın, haziran 1940 tarih ve 57. sayılı nüshasında yer almaktadır). Yerine Albay Bekir Sami Bey Kolordu Kumandanı Vekili olur. Bekir Sami Beyin ilk mukavemetlerin belirmesinde ve ilk

Memleketinden topladığı ve o zaman silâhlı, kılıçlı bu 300 atlısıyla Ayvalık'ta Milli Mücadele cephesine katılan Çerkez Etem, bir süre sonra kuvvetleri ile Salihli'ye geçer. Aydın, Ödemiş, Soma, Akhisar cepheleri arasında Salihli cephesi de düşmana karşı kurulan ilk mukavemet cephelerinden biri ve merkezî bir durumda olmak bakımından en önemlisidir.

Çerkez Etem'in Salihli cephesinde görünmesi ve Salihli cephesinin kurulması ile onun bu bölgede hâkim oluşu, haziran 1919 başlarında olsa gerektir (1).

Fakat Çerkez Etem'in İzmir cephesinde ortaya çıkışı hikâyesi pek de parlak değildir. Bu çıkış, İttihat ve Terakki şeflerinden, eski İzmir Valisi Rahmi Beyin oğlunu silâh gücüyle dağa kaldırmak suretiyle başlamıştır. Bu yoldan ve Rahmi Beyden sızdırdığı 50.000 lira bu çıkışın vatan kaygısı cephesini oldukça gölgeler. Çerkez Etem hatıratında bu parayı, askerini beslemek için aldığını savunur.

Çerkez Etem, Salihli cephesinde ilkönce, Alaşehirli Mustafa Beyin (Alaşehir eşrafından) kumandasına girmiş olarak görünür. Zaten o sıralarda Ege bölgesinde pek çok yerli şöhretler, efeler, sergerdeleşmiş askerler, eski İttihatçılar, çeteler, çete reisleri, irili ufaklı mahalli şöhretler kaynaşp duruyordu. Tarihte böyle anarşi devirlerinin her safhasında olduğu gibi, o sırada türeyen bu sergerdeler ve çeteler de, daha ilk günden kendi aralarında rekabetlere, çekişmelere, hattâ savaşlara girişmiş bulunuyorlardı. Bu arada Çerkez Etem'in, meselâ Alaşehirli Mustafa Beye karşı olan akışları ve hattâ Alaşehir'i işgal

millî kuvvetlerin harekete getirilmesinde cesur ve vatansever gayretleri olmuştur. İşte bu Bekir Sami Bey, diğer teşebbüsleri arasında 23 mayıs 1919'da Manyas'tan, Çerkez Etem'in en büyük kardeşi Reşit Beyi de Bandırma'ya davet ederek ondan millî kuvvetler teşkilini istemiştir. Gerçi bu davete Reşit Bey değil, eniştereli Hafız Bey gelmişse de, yapılan müracaat fesirli olmuş ve Reşit Beyin en küçük kardeşi Çerkez Etem 300 kadar atlıyla Bekir Sami Beyin davetine koşmuş, Ayvalık'ta 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Beyin emrine girmiştir.

(1) Etem'in, Ege taraflarında, Teşkilât-ı Mahsusa mensuplarından ve meşrutiyet tarihinin silahşorlarından Kuşçubaşı, Çerkez Eşref Beyin çiftliğini kargâh kıldığı anlaşılmaktadır. Atatürk'e bir suikast teşebbüsünde öldürülen, meşrutiyet devrinin diğer bir silahşoru olan Hacı Sami, Eşref Beyin kardeşiydi.

ederek giriştiği kanlı uygulamalar, bu mahallî çatışmalar arasında belirtilebilir. Fakat bunlara rağmen, Çerkez Etem'in Yunan ilerleyişi karşısında az çok kuvvet gösteren üç Kuva-yı Milliye cephesinden (yani Aydın, Salihli, Akhisar cephelerinden) birini kurmayı başardığını belirtmek yerinde olur.



MARMARA İSYANLARI

Çerkez Etem, Marmara bölgesinde ikinci Anzavur isyanı (16 şubat - 21 nisan 1920) tehlikeli bir hal alınca kadar, Salihli cephesinde, bir taraftan Yunan ileri müfrezelerine, bir taraftan kendi yerli rakiplerine karşı savaştı. Bölgenin hâkimi oldu. İşte tam bu sıralarda ve Balıkesir kuzeylerinde Anzavur isyanı bir tehlike halini alınca meydana gelen olaylar onu birden ön plana çıkardı.

Anzavur, Biga civarını işgal etmişti. Susurluk, Kirmasti işgal edilmişti. Bandırma tehdit altında idi. Balıkesir'de 61. ve Bursa'da 56. Tümenler zaten kadro halinde zayıf kuruluşlardı. Kaldı ki disiplin sarsılmıştı. Meselâ Anzavur ekim-kasım 1919'daki ilk isyanında, üzerine sevk edilen askerî birliklerden Manyas ve Gönen'dekileri nutuklarıyla dağıtabilmiş ve onlardan kendine katılmalar da sağlamıştı. Durum gene kötüye gidiyordu.

İşte bu durum karşısında Balıkesir'de 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey (Özalp) Etem'den acele yardım istedi. Kâzım Bey vasıflı bir kumandandı. Fakat güneyden Yunanlılar ve kuzeyden Anzavur âsileri arasında ciddi tehlike içindeydi. Bunu, Çerkez Etem'e yazdığı mektubun şu cümlelerinden anlayabiliriz:

«Bandırma'da Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşanın Bursa'ya âni olarak çekilişi tümenimizin vaziyetini tehlikeye düşürdüğü gibi, maneviyat üzerinde de fena tesirler yaratmıştır. Bize ne Bursa'dan, ne de bir başka taraftan yardım imkânı kalmadığını biliniz.

Âsilerin Balıkesir'i ellerine geçirmeleri, Yunanlılarla irtibat temin etmelerine imkân verecektir ki, bunun ne kadar va-

him bir netice doğuracağını tahmin edebilirsiniz. Gerçi ben, son itaat eden neferim kalıncaya kadar dövüşeceğim. Lâkin maksat şahsî şeref değil, müşterek ve mukaddes bir gayedir».

Yazılış tarihi bilinmeyen bu mektubun yukarıdaki satırları, Balıkesir'deki durumu açıklar. Bu mektubun açığa vurduğu vaziyeti takdir edebilen Çerkez Etem bir kısım kuvvetleriyle Salihli cephesinden Balıkesir'e geldi. Tam o sıralarda İstanbul, İzmit ve Adapazarı havalisine de hilâfet ordusu sevkıyatıyla meşguldü (10 mart 1920).

Anzavur, Taşköprü hattında savaşı kaybetti. Zaten vefasız bir sergerdeydi. Bazı kaçamaklı oyunlarla ve 6 atlısıyla Bandırma'ya kaçtı. Fakat Bursa'nın içi hariç olmak üzere Çanakkale, Karacabey, Kirmasti, Bandırma âsilerin ellerindeydi. Ama Milli Kuvvetler süratle oraları da kurtardılar. Anzavur bu defa bir talih daha denemek istedi. 100 kadar atlı ile Gönen'e yöneldi. Fakat Biga tarafında üç saat kadar süren bir çarpışmada tekrar yenildi. Gene atına atlayıp kaçtı. Gerçi her yerde halkı toplayıp:

— *Göğsümde Kur'an, kalbimde iman, at üstünde, din uğrunda çalışmaya ahdedtim. Ey ahali, arkamdan gelin. Halife ordusu Kuva-yı Milliye eşkıyasını mahvedecektir.*

diye dolaşıyordu. Göğsünde Kur'an, kalbinde iman var mıydı bilinmez! Ama her savaşta sıkışınca atına atlayıp kaçması, halkın da pek çabuk dikkatini çekti. Anzavur itibarını da kaybediyordu.

Biga'dan kaçan Anzavur, Marmara kıyısındaki Karabiga kasabasına sığındı ve bir vapurla, hattâ eğer doğruysa, orada demirli yabancı gemilerin biriyle, kendini İstanbul'a attı.

Çerkez Etem süratle bölgeyi temizledi. Gâvur İmam, Ezine'de yetişilerek tepelendi. Çerkez Etem'le kardeşi Tefvik ve kendi kadrolarından Cellât İbrahim gibi icracılar kasabalarda, şehirlerde darağaçlarını işlettiler. Bu arada garip bir sahne de oldu: Kirmasti'ye giren Tefvik Beyin çetecileri, şehrin köprüsünün üzerinde üç darağacı ve altlarında asılmaya hazır üç kimse görürler. Anlaşılır ki bunlar, Anzavur divan-ı harbinin ölümüne mahkûm ettiği üç Anzavur aleyhtarıdır. Hattâ biri Etem kuvvetlerinden esir alınmış bir çetecidir. Fakat Tefvik Bey onların kaderlerini değiştirir. Ölüm kararını veren divan-

harp üyeleri şehirde yakalanırlar. Darağaçlarının altına getirilirler. Bu sefer onlar ölüme mahkûm edilir ve idam kararını da, az önce ölüme hazırlananlar kendi elleriyle icra ederler. Asılanlardan biri, Tatar Hasan Bey adında bir askerî şube reisi yarbaydır.

Bandırma'da başka bir sahneyle karşılaşılır: Limanda İngiliz harp gemileri vardır. Etem şehre girince kaçanlardan bir kısmı onlara sığınmaktadır. Fakat arada silâh patlar. Gemilerdeki mürettebatın yaralananlar olur. Nihayet bir İngiliz gemi kumandanı karaya çıkmak ve Çerkez Etem'le konuşarak bir nevi mütareke sağlamak zorunda kalır.

Çerkez Etem Bandırma'da da sehpaları işletir. Padişah ve Halife, Anzavur'a 11 nisan 1920'de Paşa'lık (Mirimiranlık) unvanı vermiştir. Bu fermanı Anzavur'a tebliğe memur dört kişilik bir subay heyeti o karışıklıklar arasında vazifelerini yapmaya belki vakit bulamazlar ama, bunlardan üçü Bandırma'da Çerkez Etem'in eline düşer ve derhal asılırlar. Bu üç subay, 1919-1920 çekişmeleri ve kardeş kavgası sırasında, hayatlarını kaybeden her rütbede subaylardan yalnız üç tanevidir.

*
**

SAKARYA İSYANLARI

Marmara bölgesindeki başarılar Ankara'yı sevindirdi. Ama Ankara hâlâ tehlikedeydi. Adapazarı ve havalisinde isyanlar, ocak 1920'den beri devam ediyordu. Nisan başlarında ve hele 13 nisanda Düzce'nin isyanıyla, bu isyanlar en azgın devresine girdiler. İsyân 13 nisanda Bolu'ya, Gerede'ye, 19 nisanda Nallıhan'a, Beypazarı'na yayıldı. Kızılcahamam üstünden yahut Ankara'ya bakan Ayaş belinden Ankara'ya herhangi birgün bir saldırı olabilirdi. Hattâ bir aralık ve bazı tahrikçilerin karanlık çalışmalarıyla, Ankara'nın içinde bile kıpırda ma ihtimali baş gösterdi. Zaman zaman, gece veya gündüz, sebepsiz yere silâhlar atılıyor, şehirde korkulu, gayritabiî bir hava yaratılıyor. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisinin açılış günlerinden önceki buhranları, Meclisin açılışından sonra da yaşıyordu.

18 nisanda İstanbul, Kuva-yı İnzibatiye (Hilâfet Ordusu) teşkiline ait olan resmî kararnameyi çıkartmıştı. Anzavur bu sefer de Sakarya bölgesinde görüldü. İzmit, Kuva-yı İnzibatiye'nin karargâhı haline gelmişti. Bizzat Süleyman Şefik Paşa İzmit limanında bir gemide postu sermişti.

Böylece, Marmara bölgesinde ayaklanma bastırılmıştı (1). Fakat bu sefer, hem de kumandanlar, kurmaylar tarafından planlanan, ayaklandırılan halkın en ilkel duygularının şahlandırılmasıyla vahşî bir boğazlaşma haline getirilen azılı bir isyan dalgası Sakarya bölgesiyle Bolu dağlarını ve daha ilerilerini sarmıştı. İşte XX. Kolordu Kumandan Vekili Kaymakam Mahmut Beyin, 24. Tümenle beraber Hendek-Düzce yolunda pusuya düşürülerek tümeninin dağılması ve kendisinin, yaveri ve bir kısım maiyet zabitleriyle birlikte şehit edilmeleri o günlere rastlar. Dağılan tümenin sağ kalan subayları esir edilmiş, soyulmuş, hakaret görmüş, öldürülmek istenmiş ve çok tehlikeli şartlar içinde çetin günler geçirmişlerdi.

Askerî birliklerde bu dağılıp, 1920 iç isyanları devrinin dikkati çeken olaylarından biridir. Asker iki dalga arasında kalmıştı. İstanbul'un tahrikleri ve geçtikleri bölgedeki halkın da bir kısım hocaların harp aleyhtarlıklarıyla, başlarındaki milliyetçi subay ve kumandanların, onları Padişah aleyhine yönelten emirleri arasında şaşırmış gibiydiler. Zaten yorgun ve vasıtasız olan askerler, bu iki dalga arasında ister istemez bocalıyorlardı. En basit bir vesile ile dağılıyorlardı. Ordu bahsine ilerde etraflıca dokunulacaktır. Fakat burada ve bu dağılmalar hakkında bir fikir vermek için XX. Kolordu Kumandanının şu satırlarını okuyalım:

«26 martta Gönen taraflarında 174. ve Kirmasti ile Karacabey taraflarında 172. Piyade Alayları Anzavur isyanında dağılmıştı. Ankara'dan Bursa'ya gönderilen 2. Piyade Alayı tam seferber mevcudu ile hareket etmişken, karşı taraf propaganda-

(1) Anzavur'u tenkil hareketine, Etem kuvvetleriyle, bir kısım diğer Kuva-yı Milliye'den başka, başta Albay Kâzım Beyin, 61. Tümenine mensup 430 piyade ve 50 süvari ve tamamlayıcı tümen aksamıyla, Bursa'daki 56. Tümen'den 174. Alay, ayrıca bazı zayıf millî kuvvetler katılmıştı.

cılarının, bu alayın içine gizlice girmeleri ve erleri kandırmaları yüzünden, ancak 900 mevcutla Bursa'ya girebilmişti.

2 nisanda Tümen Kumandanı Mahmut Bey müfrezesinin Hendek civarında ve diğer ordu müfrezelerinin de başka başka günlerde, Gerede ve Çerkeş'te dağılmaları üzerine, âsilerin eline birçok kıymetli subaylarımız esir düşmüş, birçok top ve makineli tüfekle bir hayli piyade tüfeği kaybolmuştu...»

Kolordu Komutanına göre, «bu muvaffakiyetsizliklerimiz o günlerde düşmanlarımız tarafından geniş bir şekilde sömürülmüş, miliyetçilerin maneviyatı sarsılmış, İstanbul hükümeti ve taraftarları, hattâ ecnebiler fazlaca ümide düşerek, Sakarya'nın şimalindeki isyan mıntıklarını büyütmüşlerdi».

O günlerde, hem Ankara'dakilerin içinde yaşadıkları sıkıntılı havayı, hem Sakarya-Bolu isyanlar cephesindeki durumu anlatacak ilgi çekici bir vesika, 16 nisan 1920'de Biga ve Ankara arasında ve daha önce, Çerkez Etem'in biyografisini verirken değindiğimiz, Millî Hareket'in en kritik bir ânını canlandıran bu muhabereyi, yaşanan günlerin şartlarını bütün çıplaklığıyla yansıtan nadir vesikalardan biri olduğu için aynen alacağım (1).

Evvelâ bu telgraf konuşmasının yapıldığı günlerdeki durumu Çerkez Etem'den dinleyelim:

«Anzavur'dan aldığımız silâh ve mühimmatın miktarı bir kolorduyu silâhlandıracak kadardı. Bunların bir kısmını arabalarla Balıkesir'e, diğer kısmını icabeden yerlere gönderiyor, bu arada kıtalarımızın da silâhlarını tamamlıyorduk. Adil ve müsamahasız olan icraatımız neticesi şümüllü bir af ilân ettirdim.

Artık herkes işine gücüne dönmüştü. Bir taraftan da Ankara'ya gönderilmek üzere mebus seçimlerine girilmişti. Tam bu sırada Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Albay İsmet Beyin (İnönü) beni telgraf başına çağırttığı haberi geldi. Biga telgrafhanesine gittim. Aramızda şöyle bir görüşme geçti:

(1) Bu muhabere, Çerkez Etem'in Hatıralarından alınmıştır.

— *Merhaba Etem Bey. Nasılsınız? Gazanız mubarek olsun.*

— *Merhaba efendim. İyiyim, teşekkür ederim... Siz nasılsınız?*

— *Umumî vaziyetimiz iyi değil. Mustafa Kemal Paşa ve Reşit Bey (Çerkez Etem'in kardeşi) yanımdadırlar. Makine başındayız. Size umumî vaziyeti izah ederken bazı acı haberler de vereceğim.*

— *Söyleyiniz efendim. Acı da olsa hakikati bilmek daha iyidir.*

— *Sizinle şu görüşmeyi temin edebilmek için çok zorluğa uğradık. Birçok yerlerle irtibatımız hemen hemen yoktur. Merkezde ise kuvvetimiz kalmadı. Kaymakam Mahmut Bey tümeni Düzce'ye geçerken âsilerin hücumuna uğradı. Mahmut Bey ve bazı subaylar şehit oldular. Bir kısmı esir düştü. Tümenin silâhları, mühimmatı, hayvanları âsilere geçti. Ankara'nın kuzey-batısına gönderdiğimiz Arif Bey müfrezesinin felâket haberi de geldi. Kaymakam Arif Bey de Ankara'ya doğru ricat ederken bir suikasta kurban gitti. Çadırında kendi erlerinden biri tarafından öldürüldü. Müfrezesinden bir kısmı dağıldı; bir kısmı isyancılara katıldı. Geyve boğazında Ali Fuat Paşanın vaziyeti de tehlike göstermekte ve gündün güne sıkıştırılmaktadır. En kestirme yolla ve süvari kıtalarınızla Geyve boğazında Ali Fuat Paşanın yardımına koşmanızı rica ediyoruz».*

Bu muhabereyi, çeşitli nakillerde ve eserlerde tarih çelişmeleri olmasına ve hattâ Çerkez Etem'in dahi yukardaki görüşmeyi 9 nisan tarihinde göstermesine bakmayarak, Mahmut Bey kuvvetlerinin başına uğratılmasının, Mahmut Beyle arkadaşlarının şehit edilmelerinin 22 nisan 1920'de vuku bulduğuna göre değerlendirilmelidir.

Ali Fuat Paşa, Mahmut Beyle arkadaşlarının şehadetini, 24. Tümenin dağılışını Bursa'da haber aldı. Derhal Geyve boğazına hareket etti. Orasını bir kilit noktası olarak elinde tutuyordu. İstanbul'dan ve denizden Orta Anadolu'ya en yakın yol oradan geçerci. Eğer orası

çözülür de düşmanlar Orta Anadolu yaylasına akarsa çok şey kaybolurdu.

Bursa'dan 25 nisan 1920'de Geyve boğazına gelen Ali Fuat Paşa da fena bir durumla karşılaşır. Bunun hikâyesini ondan dinleyelim (1) :

«26 nisanda vakit kaybetmeden Geyve boğazına hareket etmiştim. Bu esnada millîlerin kafile kafile şuursuzca günëye doğru akıp gittiklerini gördüm. Bir yıllık geceli gündüzlü çalışmalarımız bir anda heba mı olacaktı? Evvelâ yeise kapılır gibi oldum. Sonra kendimi topladım. Bu şuursuz akın durmalıydı. Her fedakârlığı göze aldık. Arkadaşlarımla beraber önlerine geçtik. Bitmez tükenmez gayretler sarfederek paniği önledik».

Ali Fuat Paşanın anlattığı olaylar, 1920 nisanının 26, 27, 28. günlerine rastlar.

*
**

Bu şartlar ve olaylar Çerkez Etem'i daha da ön plana çıkardı. Biga, Kirmasti, Bandırma, Gönen gibi Marmara isyan sahalarında işler tamamlanıp da, onun kendi ilçesi olan Manyas'ı da «takip ettikten sonra» Karacabey üzerinden kıtalarıyla Bursa'ya gelen Çerkez Etem, Bursa'da Ali Fuat Paşadan 27 nisan 1920 tarihiyle acele bir şifre telgrafı aldı. Paşa, onu derhal Geyve boğazına davet ediyordu. Çerkez Etem zaten Biga'dan Ankara ile yaptığı telgraf konuşmasından sonra, Salihli cephesine dönecek yerde Sakarya isyan bölgesine ulaşmak için Bursa istikametinde yola çıkmıştı. Çerkez Etem Geyve'ye vardığı zaman Halife ordusu, Geyve boğazında hâkim bir duruma geçmek üzere bulunuyordu. Hattâ Geyve'nin 20 kilometre kadar güneydoğusunda Taraklı âsiler tarafından basılmıştı. Boğaz güneyden de kesilebilirdi. Gerek Ali Fuat Paşa, gerek Çerkez Etem o günden sonra başlayan harekâtı hatıralarında etrafiyle anlatırlar.

*
**

HİLÂFET ORDUSU DOĞMADAN ÖLÜYOR!

Çerkez Etem'in hatıralarında 30 nisana rastlayıp, kendisinin ve kendisine bağlı tedhiş kuvvetlerinin müstakil başarısızymış gibi anlattığı hareketler, kolordu emirlerine, genelkurmay muhaberelerine, raporlara ve askerî krokilere göre 23 Mayıs 1920'de sona erer ve yirmi dört gün sürer.

Bu hareketlerin iki cephesi vardı. Bu cephelerden biri, Geyve boğazı ile Adapazarı ve İzmit arasında yapılan ve bazı başıbozuk gruplar tarafından desteklenen, kumanda heyeti İzmit'te üslenen, hilâfet ordusu veya kolordusu birliklerini ortadan kaldırmaktı. Hareketin diğer hedefi de Adapazarı, Hendek, Düzce havalisine hâkim olan ve çoğu Abaza ve Çerkezlerden teşekkül eden isyancılarla, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı, Kızılcahamam civarı ve hattâ Çerkeş'e kadar uzanan alanda ve çeşitli tahriklerle Türk şehir, kasaba ve köylülerinin de katıldığı isyan cephesini temizlemektir.

Millî cephenin kumanda merkezi Geyve boğazındaki 20. Kolordu karargâhı ve kumandanı Ali Fuat Paşa idi. Ankara'nın kuzeydoğu bölgesi ve Bolu cephesi harekâtı için de Mudurnu'da üslenen Refet Bey (Paşa) grubu tertibat almıştı. Geyve ve Mudurnu arasında, askerî hiyerarşiye uygun devamlı temas ve haberleşmeler vardı (1).

23-28 Mayıs arasındaki harekâta en mühim vazifenin Çerkez Etem'e verilmiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Genel harekât XX. Kolordu emri ve tertibi içinde cereyan etmiştir. Anzavur, 23 mayıstan önce ve Ali Fuat Paşaya karşı talihini Geyve boğazından birkaç defa denemiştir. Hattâ bir defasında âsiler Ali Fuat Paşaya:

— *Fuat Paşa, teslim ol!*

diye haykıracak kadar yaklaşmışlardır. Fuat Paşa tuzaktan sıyrılabilmıştır. Belki bundan galat olarak İzmit'teki hilâfet ordusundan İstanbul'a, Paşanın esir edildiği haberi bile uçurulmuştur.

(1) Refet Bey grubunda iki nizamiye taburu, dört cebel topu, sekiz makineli tüfek, 300 efe süvarisi (Denizli cephesinden) vardı. Ayrıca iki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra, iki cebel topuyla Yarbay Arif Bey ve 300 kişilik millî kuvvet ve iki bomba topundan mürekkep kuvvetle Binbaşı İbrahim Bey (Çolak) müfrezeleri bulunuyordu.

Geyve boğazındaki çabalarının başarıya ulaşmaması, arkası gelmeyen yenilgileriyle itibarının sarsılması da tesir etmiş olacaktır ki, Anzavur, 23 mayıs taarruzundan önce sahneden çekilmiş ve gene İstanbul'a sığılmıştı.

Çerkez Etem'e gelince, o, 23 mayıs için kendine verilen görevi hızla başarıya ulaştırdı. Aynı gün içinde Geyve önündeki hilâfetçileri ve âsileri bozdu. Hem Sapanca'ya, hem Adapazarı'na girdi. Adapazarı'nda derhal ceza uygulamalarına da girişti. Darağaçları gene kuruldu. Hıyanet-i Vataniye Kanunu hükümleri işlemeye başladı. İçlerinde âsilere kumanda edenlerden Kurmay Binbaşı Hayri Bey de olduğu halde, birçok subay, memur ve âsi reisleri olarak 13 kişi hayatlarını kaybettiler. 25 mayısta Hendek işgal edildi. 26 mayısta, Etem ve kuvvetleri Düzce'ye girdiler. Orada esir tutulan 3 mebusla, 24. Fırka subaylarını kurtardılar. Hıyanet-i Vataniye Kanunu gene tatbik edildi. Fakat şehit Mahmut Beyin cesedi bulunamadı. Asiler onu suya atmışlar ve vahşi hayvanlara parçalatmışlardı.

Refet Bey grubu daha sonra harekete geçmekle beraber 26 mayısta Bolu işgal edildi. Diğer isyan bölgeleri sindirildi. Bolu'da âsiler özellikle subaylara karşı, düşünülemeyecek derecede vahşi hareket etmişlerdi. Orada da Hıyanet-i Vataniye Kanunu hükümleri yürütüldü. Nihayet bütün Sakarya-Bolu isyan bölgesi temizlendi.

Çerkez Etem, Düzce'den ileriye gönderilmedi. Müfrezesini, Refet Bey grubuna bağlı kuvvetler değiştirerek, Etem 30 mayıstan başlayarak kuvvetlerini İzmir cephesine hareket etmek üzere Eskişehir'e çekti. Daha düzce'de iken de Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal ona ve bütün Meclis namına, başarıları ve vatana hizmetleri için resmen teşekkür ve tebriklerini bildirdi. XX. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla çekilen bu telgrafta şu cümle de vardı: «Başarıları ve hizmetleri, kurtuluş tarihimizde en parlak satırları işgal edecektir».

İsyan bölgesinde icraat geliştikten sonra 14 haziranda İzmit istikametinde ve hilâfet ordusu birliklerine karşı harekete geçildi. Fakat esaslı bir çarpışma olmadı. Hilâfetçi kıtalar ya dağıldı, ya kaçtı, yahut da top ve silâhlarıyla beraber millî birliklere teslim oldular. Bunların kumandan ve kurmayları ise İzmit'ten çıkmadılar bile. İz-

mit İngiliz birlikleriyle harp gemilerinin muhafazası altındaydı. Hilâfetçi kumandanlar onların gölgesinde kaldılar ve sonra İstanbul'a kaçtılar.

Bu arada görülen en gülünç olay, bıngıl bıngıl bir saray adamı olan ve fakat Padişahın Kabinesinde Sadrazam ve Harbiye Nazırı olarak bulunan Damat Ferit Paşanın, bir harp gemisiyle İzmit'e gelişi oldu. Maksudı güya harekâta nezaret etmek, askerleri cesaretlendirmek ve basına zaferleri bildiren beyanlarda bulunmaktı. Çünkü ona her şeyin yolunda gittiğini bildirmişlerdi. Fakat İzmit'te onu şaşırtan gerçekle karşılaştı. İstanbul'a döndü ve anlaşıldığına göre, basın için hazırladığı zafer nutku da öylece cebinde kaldı.

İşte Anzavur ordusu, Kuva-yı Muhammediye, Kuva-yı İnzibatiye vesaire hikâyesi, Marmara ve Kocaeli cepheleriyle Sakarya bölgesinde, Ankara'nın kuzeybatısında böyle bitti. Hilâfet ordusuna gelince, bu ordu doğmadan öldü (1)...



TALİHİNİN DORUĞUNDA

İsyanlar bir aralık bitmiş gibi görünüyordu. Fakat çileler dolmamıştı. Daha haziran içinde İzmit önlerinde, İngiliz askerlerinin koruyucu kanatları altında ezilen hilâfet ordusunun ortadan kalktığı günlerde, 18 haziran 1920'de Ege cephesinde Yunanlılarla çatışmalar başlamıştı. Fakat ondan da daha önemli ve daha tehlikeli bir olay vardı. Bu sefer de Yozgat baş kaldırıyordu. Yozgat'ta Çapanoğulları, Ankara'ya karşı ayaklanmışlardı...

Çapanoğlu sözü Anadolu'da halk dilinde eski ayanlar devrinden beri bir fitne sembolü olarak atalar sözü halinde yaşar. 1920'de Çapanoğulları gene sahnede idi. Fakat biz şimdi Çerkez Etem'e dönülmüştük. Hikâye düşündürücüdür. Çünkü talih onunla bu sefer, bir millî

(1) Bu olaylar arasında İstanbul'a kaçan Anzavur, bir süre sonra ve sanki ecelini arar gibi gene Marmara-Biga taraflarına sokulmuş, fakat orada öldürülmüştü.

kahraman olarak oynar. Âsiler Yozgat'ı ellerine geçirmişlerdi. Aynacıoğulları harekete geçmişlerdi. İsyân Sivas tarafına Yenihan-Karaman, Çamlıbel, Boğazlıyan, kuzeyde Tokat, Zile, Ankara'nın doğusunda Alaca taraflarına yayılıp gidiyordu. Hattâ belki Keskin, Kırşehir ayaklanacaktı ve anlaşıldığına göre şimdi Ankara'nın bir banlıyosu olan Elmadağ (Küçük Yozgat) baştan çıkmak üzereydi.

İsyân bölgesine gönderilen, hepsi de derme çatma ordu kalıntıları olan nizamiye birlikleri başlarında Kılıç Ali, bazı millî müfrezeleler, ya hiç başarı sağlayamamışlar, ya tamamen dağılmışlardı...

Yozgat isyanı karşısındaki başarısızlıkları iki yönden değerlendirmek doğru olur. Bu yönlerin biri şudur: O günlerde Ankara'nın elinde, askerî birlik denebilecek bir güç yok gibiydi. Yani hükümet, halktan asker derleyecek, bazı sınıfları silâh altına alabilecek durumda bulunmuyordu. Diğer yön de şuydu ki, bu sefer ve bu bölgede isyana katılanlar, hakikî Türklerdi. Asker isyancılara karşı silâh kullanmakta kararsız, hevessizdi.

Etem, Eskişehir'den kuvvetlerini Salihli cephesine nakletmekle meşguldü. Bunlardan 2.000 kadarını da göndermişti. Fakat Ankara'dan gene ısrarlı davetler aldı: Muhakkak Ankara'ya gelmeliydi. Kuvvetlerinin Yunan cephesine sevki de durdurulmalıydı. Özellikle Ankara onu gene çağırıyordu. Çünkü, Ankara Etem'e muhtaçtı.

Etem'in Ankara'ya gelişi ve Ankara'daki temasları, üzerinde durulmaya değer olaylardır. Çünkü pek kısa denecek bir zaman sonra bu millî kahramanın, yalnız bir âsi de değil, düşman saflarına iltica eden ve orada bile hakaretler, küçülmeler ve pişmanlıklar içinde eriyen bir vatan haini haline gelişinin hikâyesini anlayabilmek için, bu Ankara günlerini izlemeliyiz. Onun için, biz gene Çerkez Etem'in hatıralarını karıştıralım:

Etem, hatıratında, son isyanlar karşısındaki başarıların ve hilâfet ordusu teşebbüsünün yenilgisinin, içerde ve dışarda millî hareket lehine yarattığı olumlu tepkileri, bunların hayırlı neticelerini anlatır. Eskişehir'de yerli ve yabancı basın haberlerini nasıl öğrendiğini hikâye eder. Bütün endişesinin, yakında Yunan cephesinde düşmanın bir harekete geçmesi ihtimali olduğunu, bunu kaçınılmaz gördüğünü, kuvvetlerini bir an önce cepheye nakletmeye onun için gayret ettiğini

açıklar. Fakat Ankara'nın ısrarlı davetleri üstüne oraya gitmek zorunda kaldığını söyleyerek şöyle anlatır (1) :

«Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bir Yozgat derdine düşmüş, sızlanıp duruyorlardı».

«Ne yazık ki, sonra Ankara'ya gidip ahvali ve Ankara'daki çaresizliğe eklenen maneviyatsızlığı gördüğüm vakit, Ankara'nın, değil bir mevzii isyanı, hattâ kuvvetlice bir eşkıya çetesini dahi tenkil ve tedipten âciz bulunduğunu görmüş, anlamıştım.

Ankara'ya vardığım zaman, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, tertiplenen ve beni yücelten karşılamalar ve orada kaldığım birkaç günlük müddet zarfında gördüğüm iltifatlar, denebilir ki, haddinden kat kat üstündü. Bu iltifat ve nümâyişler, bana hiç bir gurur vermiyordu. Hattâ bunlardan hicap (utanma) bile duyuyordum.

Ankara istasyonunda ve ayakta beni karşılayan zevatla el sıkıştıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa beni otomobiline aldı. Doğruca Ziraat Mektebine vardık. Bu bina Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin dairesi olarak kullanılıyordu. Mustafa Kemal, İsmet Bey ve Fevzi Paşalar da ayın binada çalışıyor ve kalıyorlardı. İlk gece beni de orada alıkoydular».

Ama Ankara, Çerkez Etem'i Büyük Millet Meclisi binasında misafir etmeye karar vermişti. Ona orada kalabileceği bir yer de hazırlanmıştı. Hem de onun Ankara'da Millet Meclisini ziyaret ettiği zaman milletvekillerinin kendisini ayakta alkışladıkları ve kendisine, o güne kadar hiç kimseye gösterilmemiş bir saygı gösterisinde buldukları söylenir. Bu, gerçekten böyle mi olmuştur? Kesin bir vesika görmedik. Ama işin böyle geçtiğini söyleyenleri dinledik. Gerçekten de «haddinden çok üstün» olan bu aşırı iltifatların, bir eski başçavuş olan Çerkez Etem'in geleceği için hayırlı olmadığını söylemek yerinde olur. Gerçi o:

(1) Dünya Gazetesi yayınlarından.

«Bu iltifat ve nümâyişler bana hiç bir gurur vermiyordu. Hattâ bunlardan hicap duydum...»

dese bile... Etem, Ankara'ya gelişinin üstünden daha bir saat geçmeden Ziraat Mektebindedir. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Beyle (İnönü) beraberdir. Durumu konuşmaktadır. O artık eski başçavuş değildir. Önce İsmet Bey konuyu şöyle açıklar:

«— Bizim Yozgat ve civarındaki isyanı kökünden söndürmeye maalesef bir kuvvetimiz kalmamıştır. Bu hakikatleri acı da olsa, aramızda itiraf etmeliyiz. Evet, Yozgat cihetindeki gaile ehemmiyetsiz sayılabilir. Fakat kıtaatınız gibi maneviyatı yerinde olan bir kuvvet için...»

Hatıralarında naklettikleri doğruysa, Etem'in sözleri şunlardır ve bu sözler, vazifeye çağrılan bir sivil tedip müfrezesi kumandanının, hem vazife konusunun, hem konuşma tonunun sınırlarını artırmaktadır:

«— Hayret ediyorum ki, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi sıfatıyla içtima ve teşekkül olunalı bir seneyi geçtiği halde, bu müddet zarfında koca Anadolu'da, harekât-ı milliyemiz namuna neden esaslı bir hareket görülmedi? Niçin merkezinizi takviye etmediniz? Ve sonra en mühim ve esas olan cephelere ait şimdiye kadar bir himmet ve muavenet eserimize dahi şahit olmadık. Nihayet bizleri düşman cephesinden gerilere ayrılmaya ve sırf gerilerde size düşen vazifelerle bizi işgale mecbur bıraktınız...»

Sonra Etem, sözlerinin tonunu daha da yükseltir ve devam eder:

«— Şimdi görüyorum ve siz de itiraf ediyorsunuz ki, Orta Anadolu'da bir köşede, hiç bir ecnebi ile ve İstanbul hükümetiyle irtibatı olmayan Yozgat isyanını bile söndürmekten âcizsiniz... Anladığım şudur ki, baştan beri vaziyeti kavrayamadınız. Yahut şahsî ve daha ehemmiyetsiz şeylerle meşgul oluyorsunuz. Yahut da Heyet-i Temsiliye ve Ankara hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, tebliğlerle, konferanslarla her şey olup

bitiverecek sandınız ve aldandınız. Affedersiniz, bu serzenişten maksadım bu gaflerinizin tekerrür etmesin içindir...» (1).

Etem'in azarlamaları bu kadarla da kalmaz. Karşısındakilerin, yani Mustafa Kemal'e İsmet Beyin, Fevzi Paşanın «atalet»lerini (hareketsizlik) daha da acı sözlerle eleştirir. Yanında ağabeyisi Reşit Bey oturmaktadır ve «kahraman kardeşinin» bu beylere, paşalara karşı çıkışlarını herhalde gururla izler. Çünkü onun için ve her yerde «kahraman kardeşim» sözleri, o günlerde dilinin pelesengidir ve kahraman kardeşinin, milleti bütün zorluklardan kurtaracağını her önüne gelene açıkça temin eder. Bu teminatı verirken de halinde:

— İşte ben, bizim çocukları böyle yetiştirdim, böyle idare ederim! der gibi konağının odasında konuşan bir Çerkez beyinin edası vardır.

Galiba tam o sıralarda Mustafa Kemal'in odasına giren Halide Edip (Adıvar) «Türk'ün Ateşle İmtihanı» eserinde Çerkez Etem'e ve o sahneye ait izlenimlerini, biraz da içten gelen bir kadın heyecanı ile şöyle anlatır (s. 1;6) :

«Etem, Ankara'ya silâhli kuvvetleriyle girdiği zaman, halk sokakları doldurmuştu. Etem, dikkati çeken büyük bir şevkle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa otomobilini ona tahsis etti. Bu, Ankara'da bulunan tek otomobildi. Etem, Büyük Millet Meclisine geldiği zaman şiddetle alkışlandı. (Etem'in Mecliste, büyük gösterilerle karşılandığı bir gerçektir).

Ben onu ilk defa karargâhta (Mustafa Kemal'in karargâhu olan Ziraat Mektebinde) gördüm. Birgün büyük odaya girerken kendimi bir sürü silâhli adamın arasında buldum. Bunlar Etem'in adamlarıydı. Mustafa Kemal Paşaya bazı raporlar götürüyordum. Etem'i, Paşa'nun karşısında sandalyede buldum. Ayağa kalktı. Elimi öptü. Alelâdeden uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan kudretli vücudu canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkez yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar,

(1) Çerkez Etem'in hatıraları, s. 52-58.

kocaman, sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiç bir hava tesiriyle değişmemişti. O odada istisnasız, bu kocaman Çerkez, herkesi gölgede bırakıyordu...».

Halide Edib'in, Çerkez Etem hakkındaki ilk algıları bunlardır. Çerkez Etem de hatıralarında, Halide Edip-Adıvar'dan, gördüğü şahsiyetler arasında «maneviyatı sarsılmamış tek insan» diye bahseder. Fakat Halide Edib, Etem'in gözlerini anlatırken kullandığı, «solgun gözler» yerine, «vahşi bir bunalımla buğulu gözler» deseydi, Etem'i galiba daha iyi tarif etmiş olurdu.

Çerkez Etem'in azarlayışlarını dinleyenlere gelince, Etem karşındakileri kendi görüşüne göre şöyle anlatır:

«Mustafa Kemal Paşa bir şey söylemiyor, sadece dinliyordu. Tam bir sükûnet içinde dinliyordu. Fevzi Paşa ise ara sıra, benim ve İsmet Beyin sözlerine "evet efendim" demek suretiyle iki tarafa da hak veriyordu.».

Özellikle tartışmaların sonu Etem'in:

— Ben bu kalan isyan meselesini de emriniz üzerine üzerine alıyorum ve sizleri bu gaileden kurtaracağım...

vaadiyle biter. Ama onun, sanki emreder gibi bir de arzusu vardır:

«Lâkin ben bu vazifeyi ifa edip dönünceye kadar, Yunan cephesinin mesuliyetini, üçünüzden biriniz kabul buyuracaksınız. Şu şartla ki Salihli'de bulunmak ve cephe kumandanı Ali Fuat Paşaya tâbi olmak üzere...»

Bu şart da dinlenir. Fevzi Paşa derhal cepheyê gidecektir. Bunları anlatan Etem, işler karara bağlanınca Mustafa Kemal Paşanın şöyle konuştuğunu nakleder:

«Yozgat havalisindeki isyanın mahiyeti ve ehemmiyeti ne olursa olsun, himmetinize arz-ı iftikar ediyor demektir. Bu zahmeti de deruhde buyurduğunuza nazaran, bermutat beş, on gün zarfında bastıracağımıza eminim...»

Sonra da Mustafa Kemal, İzmir cephesindeki nezaret vazifesinin Fevzi Paşa tarafından ifa edileceğini anlatırken:

«Fevzi Paşa hazretlerinin zekâ ve iktidarlarından, nüfuz-u nazar ve liyakatlerinden zat-ı âlileri de emin olabilirsiniz».

teminatını veriyor. Daha sonra da ve inşallah muvaffakiyetle isyanlar bastırıldıktan sonra, elbirliğiyle Yunan ordusuna karşı boy ölçüşüleceğini işaret ediyor. Bu arada Etem şunları da ve Mustafa Kemal Paşaya atfen nakletmektedir:

«Evet, cereyan eden hal ve maziye ait ataletimizi hedef tutan şikâyetlerinizde hakkınız yok değildir. Çünkü kendileriyle iş görmeye çalıştığımız arkadaşlar ve Millet Meclisi azalarının ekseriyetle ne dereceye kadar tereddütlü, müşkülpesent, hattâ bir kısmının fesatlar içinde olduğuna vâkıf değilsiniz. Millet Meclisi azaları arasında kalben İstanbul hükümetine taraftar ve menfi bir siyaset takip eden, halifeye bağlı kimseler de vardır.

Vatansız ve istiklâlsiz hilâfet makamının manâsızlığını idraktan âciz kimseler, eski ve alelâde zamanlara ait kanunlar haricinde hareket edilmemelidir diyorlar. İhanet-i Vataniye Kanununu tasdik ettirinceye kadar göbeğimiz çatladı.

Karşı taraf da bütün mevcudiyetiyle ve her vasıta ile meşru müdafiamızı içerden ve dışardan felce uğratmak için en şenî hareketlerle, şimdiye kadar az çok teşkil ettiğimiz kuvvetleri dağıttılar. Sizin kuvvetlerinizi cepheden ayırmaya mecbur kaldık» (1).

Çerkez Etem bu beyanatı, kendi ölçüsüne vurarak, «Mustafa Kemal Paşanın aczinin meydana vurulması» şeklinde değerlendirir. Hatıratında:

«Mustafa Kemal Paşanın şikâyet ettiği kimseler de ondan şikâyetçi idiler. Ben bütün dedikoduların, Ankara'da gözüme çarpan maneviyatsızlıktan ileri geldiğini tahmin ederek kendilerini cesaretlendiriyordum...»

derken:

(1) Dünya Gazetesi yayınlarından: Çerkez Etem'in Hatıraları, s. 57-60.

«Ankara'da birçok samimî gaye arkadaşları da bulmuştum ki, bunlar müsait bir zamanın gelmesini can-ü gönülden istiyorlar ve dua ediyorlardı...»

cümlesini de ekler. Etem, bu gaye arkadaşlarının gayelerinin ne olduğunu bildirmez. Ama kendi gaye arkadaşları dışındaki Ankara'yı oldukça yerer:

«O zamanki haliyle Ankara her şeyden ziyade, tehlikelerden uzak kalmak isteyen kimselere âdeta bir sığınak manzarası göstermekte idi.»

Etem'in anlattığı bu hikâyeler ne dereceye kadar doğrudur?.. Onun naklettiği konuşmalar ve sahneler, hakikaten noktası noktasına böyle mi geçmiştir?.. Yoksa, hayatının bu devresinde gücünden büyük olaylara karışan, fakat sonra, ya kendi yetersizliği, ya da suların onu kenara itişiyse, zamanın onu yücelttiği zirvelerden birden eski seviyesine yuvarlanan insanlar gibi, Etem de, olayları kendi ölçüsüne göre mi işlemektedir?.. Bu hususta tabii bir şey söylenemez. Fakat biz onun anlattıklarının, bilinen şartlar ve olaylarla ahenkli düşen silsilesi üzerinde hikâyemize devam edebiliriz. Onun, daha sonra sürüklediği çıkmazları ve akıbetini ilerde zaten vereceğiz.

Çünkü masallara göre, Talih Dev'i tek gözlü bir devmiş. Bu tek gözü de tepesindeymiş. Çevresini görmezmiş. Ama çevresini dolduran veya eteklerine yapışan, ondan talih bekleyen insanları şöylece gelişigüzel yoklayarak içlerinden birini seçer, gökyüzüne kaldırmış. Ama sonra, yükselttiği talihliye tepesindeki tek gözüyle bakıp da eğer beğenmezse, onu o yükselttiği yücelikten birden fırlatır, atarmış...

*
**

SONUN BAŞLANGICI

Ankara'da geçen ve Çerkez Etem'in kaderinde bir dönüm noktası olan aşırı kabuller, hayranlıklar, gösteriler arasında, onun kuvvetleri de Eskişehir'den trenle Ankara'ya nakledilmiş olur. Bu arada Erkân-ı

Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey ona, isyan alanları, isyancıların durumu, bu alanlarda bulunan ve isyanı bastırmak için işbirliği yapacak olan nizamiye birlikleri, millî müfrezeler hakkında bir kurmay raporu verir. Bu rapora göre, Yozgat, Çorum, Tokat havalisi isyan ve hareket sahasıdır.

Etem, 20 haziranda isyan bölgesine hareket eder. İlk hedef Yozgat'tır. Gelişmeler üzerinde fazla durmayacağız. Ama Etem'in âni hareketi, birinci, ikinci derecede âsileri, kim olurlarsa olsunlar «âdil ve müsamahasız» cezalandırması, teslim olanlardan çoğunu silâhlarıyla beraber kabul ederek kendi emrinde teşkilâtlandırması gibi davranışları, bu harekette de uygulanır. 23 haziranda Yozgat'ta âsiler daha ilk saldırıda bozulurlar. Etem peşlerini bırakmaz. Yozgat'ın içinde, hattâ gece de süren bir boğuşma ve temizlikle şehir alınır. Baş isyancıların bir kısmı kaçmıştır. Derhal takibe girilir. Yozgat'ta divan-ı harp suçluları cezalandırırken, o, Alaca'ya yürür. Zile'yi işgal ettirir Bu arada ve Arapseyfi denilen boğazda önemli bir savaş olur. Çünkü Çapanoğulları, Etem'i burada pusuya düşürmek istemişlerdir. Fakat Etem eşkıyanın dilinden anlar Arapseyfi boğazı savaşını da kazanır. Ondan sonra önünde yollar, her yönde açılmıştır. Özellikle haziran sonunda hareket başarı ile biter. Bu arada Mustafa Kemal Paşadan aldığı bir tebrik telgrafını Etem, önemle kaydeder:

«Alaca havalisinde Kuva-yı Tedibiye Umum Kumandanı Etem Beyefendiye;

Son Arapseyfi boğazında vâki muvaffakiyat-ı kahirenizden dolayı an-samim-ül-kalb (içtenlikle) zat-ı âlilerini ve rüfeka-yı besaletinizi (cesur arkadaşlarınızı) tebrik eyleriz. Münzehimen dağılan perakende âsilerin muntıklarında takipleri için Çorum'da Refet Beye, Zile'de Cemil Cahit Beye buradan da emir verildiği maruzdur efendim. — 28 haziran 1920 — Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.»

Halbuki Etem, Cemil Cahit müstesna olmak üzere kendisiyle işbirliği yapmaları gerekenlerden şikâyetçidir. Refet Beyin Çorum'da gizlendiğini yazar. Akdağmadeni'nde kuvvetleri silâh atmadan dağılan Kılıç Ali Beyi Kayseri'de ve telgraf başında şiddetle azarlar:

«— Ben bu rezaletten bıktım. Elinizde top ve tüfeklerle sopalı âsileri teşhiz ediyor, şımartıyorsunuz. Size ne gibi bir emir vereyim? Doğruca Ankara'ya git...»

Fakat asıl çatallı mesele, Çerkez Etem'in işlerini bitirip Yozgat'a dönmesiyle başlar. Yozgat'ta ve başlarında Etem'in kardeşi Binbaşı Tefvik Beyin bulunduğu harp divanı suçluları cezalandırırken, Yozgat mutasarrıfını da kabahatli bulur. Hattâ asıl kabahat, yapılan şikâyetlere rağmen onu vaktinde değiştirmeyen Ankara Valisi Yahya Galip Beyde görülür. Yahya Galip derhal Yozgat'a ve mahkemeye sevk olunmalıdır! Çerkez Etem'in Dahiliye Vekâletine bu konuda kesin müracaatı Ankara'da telâş yaratır. Yahya Galip, Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelmesinde ve orada yerleşmesinde en vefalı hizmet gören bir zattır. Onu Çerkez Etem'e nasıl teslim etmeli? Gerçi Mustafa Kemal, Etem'e:

«*Vali-i sabık Yahya Galip Bey hakkındaki emir ve iş'ârınız üzerine kendisinin derhal sevki lâzım geldiği hakkında Dahiliye Vekâletine emir verilmiştir.*»

diye bildirir ama, birtakım tertiplere baş vurulur. Ankara Valisi vazifeden alınır. Bir hasta raporu uydurulur. Evinden çıkmaz. Yozgat'a bildirilir. Fakat Etem, gemi artık azıya almaktadır. Onun suçlamaları daha yukarılara da sıçrar. Ankara'dan ve «sorumlu olmyan kimselerden» ona boyuna haberler, ihbarlar yağdırılır. Etem hatıralarında bu olayları kendine göre yorumlar:

«*Hususi telgraf ve muhaberelelerden çıkardığımız manâya ve sonradan tahakkuk ettiğine göre Mustafa Kemal Paşanın bütün telâşı, Yahya Galip Beyi ve mevkuuf Galip Beyin ifadesine müracaat edecek olan salâhiyettar ve âdil divan-ı harp heyetinin, sonradan kendisini (Mustafa Kemal Paşayı) da sorgu altına alacağını bildiği ve hep sorumluluğun tabiatıyla kendisine terettüp ve teveccüh edeceğinden korktuğu için olduğu anlaşılırmıştı. Yozgat'ta bulunan bazı kimseler, bu hususta, heyeti en ince teferruatına kadar aydınlatmışlardı.*»

Anlaşıldığına göre Etem'in, Yozgat divan-ı harbinin Mustafa Kemal'e yakıştırdığı kusur, önce yapılan şikâyetlere ve hattâ Yahya Ga-

lip'in de isteğine rağmen Yozgat mutasarrıfının değişmesine engel olmaktadır! Bu mutasarrıf ise ihmal yüzünden suçludur. Ama Etem durumu daha başka türlü değerlendirir:

«Şayet Millet Meclisi de infaz ve icra-yı adalete kâfi bir vasıta değilse, o takdirde doğrudan doğruya kuvvet ve şiddet kullanmam adalet namına benden ısrarla istenmekteydi. Ben divan-ı harp heyetinin bu isteğine hak verip istenilen harekete ve baskıya başlamak üzere idim.»

Bu teşebbüsü isteyen divan-ı harbin başında Etem'in kardeşi Binbaşı Tefvik Bey vardı ve güya mücrimleri zorla divan-ı harbe getirmeyi Etem'den isteyen oydu. O da buna karar vermişti. Mücrimler ise Ankara'daydı: Vali Yahya Galip ve belki Mustafa Kemal! Kuvvet ise Etem'in elindeydi. Ankara'da kuvvet namına ne vardı? Hiç. Sadece meşru bir Millet Meclisi ve meşru hükümet. Ama bu hükümetin, vekâletlerin kapısına dikecek nöbetçileri bile yoktu... Çerkez Etem'i ise, öyle anlaşılıyor ve öyle bilinmektedir ki, Ankara'da bekleyen pek çok *gaye arkadaşları* vardı. «Etem Bey Ankara'dan geçerken, adalet sehpalarını Millet Meclisinin kapısına kuracak...» sözleri, o günlerde Ankara'da yaygındı:

«Ankara'ya avdetimde Büyük Millet Meclisi Reisini Meclis önünde asacağım...» (1).

Bu sözler Ankara'da ağızdan ağıza dolaşıyordu. Hattâ bu dedikoduları:

«— Çerkez Etem Meclisin bir kapısına Mustafa Kemal'i, diğer kapısına İsmet Beyi asacakmış!»

şeklinde yayan *gaye arkadaşları* da vardı!

Sonra ne oldu? Olanlar şu: Çerkez Etem o günden sonra artık bir millî kahraman olmaktan koptu. Bu, sonun başlangıcıydı. Gittikçe kabaran benlik gururu, kabiliyetlerini kendi kafasının ölçüleriyle değerlendirmesi, kardeşlerinin ve *gaye arkadaşlarının* aşırı telkinleri,

(1) *Nutuk*. Mustafa Kemal. 1927 baskısı. s. 294.

çeteciliği ordudan ve fikirden daha önde görüşü, Ankara'yı küçümseyişi, meselâ Mısır'ın Çerkez sultanları devrinde olduğu gibi, kölelikten sergerdeliğe yükselenlerin duydukları şeylere kendini kaptırışı, onu artık faydalı olmaktan ziyade tehlikeli kıldı. Bu yıldız, er geç düşecek, parçalanacaktı.

*
**

Şimdi olayların akışına bakalım: Ankara, Çerkez Etem'in ısrarlarını önlemek için aracı yollar aradı. Bursa'da bulunan büyük kardeşi Reşit Beyi Ankara'ya çağırdı. Onun uzlaştırıcı aracılığı istendi. O da her zamanki gibi önce kendini kastı. Attı, tuttu. Sonra lütfen, kardeşine emir vermeyi kabul etti. Divan-ı harp işinde, asılan suçlularla yetinildi. Çerkez Etem'e de hemen Ankara'ya ve Ege cephesine dönmesi lüzumu bildirildi. Çünkü Etem'in beklediği Yunan taarruzu ilerliyordu...

Çerkez Etem'in Ankara'dan bu seferki geçişi törenli olmadı. Fevzi Paşayı göremedi. İsmet Beyle görüşebildi. Onun Ankara'ya varmasından iki saat önce ise Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'e hareket etmişti. Etem artık inanılır adam olmaktan çıkmıştı. Ondan, her şey beklenebilirdi. Cahil insan, talihinin, ikbalinin doruğuna varmış, fakat ikbalini hazmedememişti. Etem de yola çıktı. Eskişehir'de (İnönü İstasyonunda) ancak Ali Fuat Paşa ile görüşebildi:

— *Fakat Paşam, Mustafa Kemal Paşanın fikirlerinden istifade edemiyoruz. O nerede?*

— *O, reyini bizlere bırakarak Afyon'a gitti!*

Gerçekten Mustafa Kemal, Etem'in Eskişehir'e varışından az önce Afyon'a hareket etmişti. Çünkü asıl mesele ordu meselesiydi. Gerçi muntazam Türk ordusu hazır değildi. Fakat hazırlanmalıydı. Artık söz ordunun olmalıydı. Ordu konusunda ise Çerkez Etem'le kardeşlerinin görüşleri başkaydı:

«*Onların nazarında muntazam ordunun beş paralık kıymeti yoktu*» (1).

(1) Yunus Nadi: *Ankara'nın İlk Günleri*.

Nitekim daha sonra (1920 sonunda) Çerkez Etem, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşaya tam kendi diliyle şöyle yazacaktır:

«A gözünü sevdiğim biçareler! 93'ten beri (1877-1878 Osmanlı-Rus harbi) talim ve terbiye ile kazandığımız en ufak muharabeyi gösterebilecek vaziyette misiniz?» (1).

Hulâsa, yollar gittikçe ayrılıyordu. Tek gözlü, talih devinin, gelişigüzel seçtiği ve göklere yükselttiği talihliyi beğenmeyip yere çalacağı günler yaklaşıyordu. Gerçi Kuva-yı Milliye devri henüz sona ermiş, muntazam ordu kurulmuş, cephelerde askerî hareketler artık askerî stratejinin ve kurmaylığın emrine girmiş değildi. Fakat Kuva-yı Milliye son günlerini yaşıyordu. Yunanlıların 22 haziran 1920'deki taarruzlarıyla Salihli, Akhisar cepheleri dağılmıştır. Balıkesir, Akhisar işgal edilmiştir. Uşak, Bursa düşmek üzeredir. Nitekim düşeceklerdir de.

Ama Yunan cephesi bahsine girmeden önce iç isyanlar üstünde daha bazı şeyler söylemeliyiz.



DİĞER İSYANLAR

Anadolu'da, 1920 yılı içinde patlayan ve Çanakkale yakınlarından başlayarak Marmara, Sakarya bölgeleri, Bolu havalisi, Ankara kuzeybatısı, Çerkeş ve nihayet Yozgat, Zile, Tokat, Sivas istikametine kadar yayılan isyanlardan başka Anadolu bazı iç isyanlara daha sahne olmuştur. Bunların içinde ve daha önce üzerinde durmadığımız Murguru, Mihalıççık, Sivas'a tâbi Yenihan (14 mayıs 1920), Erbaa (6 eylül 1920), Viranşehir (24 ağustos 1920), Çivril (23 haziran 1920), Konya (2 ekim 1920) isyanlarını da işaret etmeliyiz.

Bunlardan Konya isyanı hayli önemlidir. Delibaş isminde biri, başına topladığı bazı asker kaçaklarıyla 2 ekim 1920'de önce Çumra'yı bastı. Ertesi gün de Konya'ya girdi, Karaman'da karışıklık baş-

(1) Yunus Nadi: *Ankara'nın İlk Günleri*.

ladı. Konya Valisi Haydar Bey ve kumandan Avni Paşa pek zayıf bir askerî kuvvetle Alâettin tepesinde cephe tuttular. Bir kısım halk âsilerce katıldı. Konya havalisinde isyancılar destek buldular. İki buçuk gün sonra Alâettin tepesindekiler teslim oldular. Delibaş hükümete el koydu. Akşehir de isyanın etkisi altına girdi. Ilgın karıştı. Karaman fiilen isyan bayrağını açtı. Ankara'dan Refet Beyle, Kütahya ve Adana cephelerinden çekilebilen az sayıda kuvvetler, 6 ekimde Konya'ya girdiler. Ilgın, Kadınhanı, Çiğil ve Yalvaç'taki âsiler şiddetle cezalandırıldılar. Seydişehir'deki âsiler de temizlenebildiler. Delibaş, Konya'dan kaçarak Mersin inıntıkasındaki Fransızlara katıldı. Fakat sonra bir fedai tarafından öldürüldü. 2 ekim isyanı tamamen bastırıldı ve suçlular cezalandırıldılar. Bunlardan başka ikinci Nuhveren, ikinci Düzce, ikinci Bozkır isyanı vesaire gibi ayaklanmalar olduysa da bunlar genişleyemediler.

Hulâsa, 1920'den ve Çerkez Etem'in daha ilerde ele alacağımız tasfiyesinden sonra, Millî İstiklâl Savaşı sürecinde önemli bir iç ayaklanma olmadı. Fakat 1920'de olan iç ayaklanmaların, Ankara'yı ve Mustafa Kemal'i, zaman zaman, hattâ düşman istilâsından daha çok üzdüğünü ve yeni idareye çok sıkıntılı günler geçirttiğini asla unutmamalıdır.



NİÇİN İSYAN EDERLER?

Bütün ihtilâl ve inkılâplarda iç isyanlar kaçınılmaz gibidir. Yani bunlardan pek kurtulunamaz. Çünkü ihtilâl, toplum kabuğunun çatlayışıdır. Bu çatlayış, bu kabuğun içinde biriken, olgunlaşan çatışmaların son kerteye ulaşmasıyla içten gelen anî bir tepki şeklinde olur. Hemen bütün ihtilâller böyledir. Bunlar, toplum yapısında biriken ve zirve noktasına çıkan iç çatışmaların birden ve sıçramalar şeklinde çözülüşüdür. Tıpkı tabii fizik ve kimya kanunlarında olduğu gibi. Toplumun yapısından gelen ve toplumu daha ileri bir aşamaya ulaştıracak olan sıçramalar şeklindeki ihtilâl ve inkılâplara karşı isyanlar

da, gene toplumun içinde yaşayan reaksiyoner, yani gerici kuvvetlerin asî bir direnişidir. Anadolu'daki iç isyanlarda olduğu gibi.

Çünkü her toplum bir komplekstir. Eski zamanlardan gelen, halde kaynaşan ve geleceğin tohumu, çekirdeği olan çeşitli unsurları ve etkenleri aynı zamanda kendi yapısında yaşatır. Yani her toplumun yapısında, hem kendinden önceki nizamların kalıntıları, hem kendinden sonraki nizamların tohumları vardır. Hem devamlı olarak çarpışırlar. Eğer ihtilâl, yahut ayaklanmalar, yeninin, gelecek nizamın tohumlarının yeşermesi, filizlemesi şeklinde olursa, o ihtilâl bir ileri harekettir. Yeni bir sosyal aşamadır. Çağın akışına uymuştur. Eğer toplumun içinde kıvılcayanlar, eski nizamın artıkları, döküntüleri ve tarihî ömrünü yaşamış ilkeler ve organlarsa, o zaman bu ayaklanma veya ihtilâl bir irtica olur. Gericilik olur. Muzaffer olsa bile ömrü yoktur. Çünkü temeller çürümüştür ve böyle bir zaferin iğreti dayanakları er geç çökecektir.

Anadolu isyanları hep temelsiz, çökmüş, gerici, ömürsüz sloganlarla yürütölmek istendi. Yahut da meselâ:

— *Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki rejimini diriltmek istiyor!..*

— *Mustafa Kemal'i başımızda Padişah istemiyoruz!..*

— *Mustafa Kemal bolşevikliği getiriyor!.. Bolşevikler gelecek!..*

gibi köksüz tahriklere sürüklendi. Gerçi her slogan bir değer taşır. Ama bu değerler, ya ömürlerini yaşamış ve artık yıpranmışlardır, yahut da hayat sahasına yeni doğacak, yarından, gelecekten, bir şeyler haber verirler. Her sloganın temelinde çeşitli ilkeler yatar. Bunlar toplumun yapısındaki sosyal, yahut sosyo-ekonomik ilişkilerden gelen fikirlerin, kuruluşların, yahut da tatbikatta ırk, din, devlet şekli, hattâ aile, hanedan, bölge çıkarları, ruhî faktörler ve bazen kuşaklar boyunca şuuraltına itilip sonra birden fıskıran, kinler, garazlar, nefretler şeklinde belirtilebilirler. Gösterişli silâhlanmalar, eşkıyalık hevesi, kırgınlıklar, intikam duyguları, ayaklanmalarda, isyanlarda, ihtilâllerde rol oynayabilirler.

Anadolu isyanlarında yalnız gerici tesirler işlemiştir. Din ilkesi, dindar olmaktan ziyade cahil olan alt tabakalarda alabildiğine sömü-

rülmüştür. Ne devlet, ne Halife ve Padişah hakkında en basit fikirleri olmayan kara kalabalıklar, hattâ katiller, eşkıyalar, soyguncular ve nizam düşmanları; dinin, ya da Halifenin emirleri, fetvaları peşinde ayaklandırılabilmişlerdir. Yunanlılara karşı savaşların kâfir, millî kuvvetlere karşı harp edenlerin gazi, şehit olacaklarına inandırılabilmişlerdir.

Birçok yerlerde, ağalık, beylik, hanedanlık davaları insanları sürüklemiştir. Bu arada asker olmamak, fakat silâha sarılmak, başına buyruk olmak, köylerde, kasabalarda renk renk giysiler üstüne kamalar, tabancalar, fişekler kuşanıp omuzda silâh dolaşmak zevki, yani ya hükümete kafa tutmanın ilkel özlemi basit insanlara hâkim olmuştur. Hele devlet otoritesine karşı olan ve bilinçaltında yaşayan kinler, düşmanlıklar en vahşî şekilde su yüzüne çıkabilmiştir. Hendek'te Abazaların, Çerkezlerin şehit ettikleri cesedini suya attıkları, vahşî hayvanlara parçalattıkları, tümen kumandanı Albay Mahmut Bey de bir Çerkezdi. Ama o, hükümeti, otoriteyi, yeni devrin getirdiği davaları ve disiplini temsil ediyordu. Onu parçalayan başıbozuklar, ruhlarında vahşî bir tatmin buldular. Anzavur'un isyan ettiği Marmara bölgesinde bazı köylüler:

— *Biz çarıklı memur isteriz. Boyunbağlı, pantolonlu, kunduralı memur istemeyiz!*

diye hükümet konaklarına saldırırlarken, o konaklarda oturan sivil kıyafetli efendilere değil, iktidara karşı olan birikmiş kırgınlığı dile getiriyorlardı. Ankara'dan Gerede'ye nasihat için giden dört mebus dövenler, yaralayanlar, zincirlere vurup asmak için götürenler, bunların etrafında kadın, erkek, elde bıçak kan isteyenler, aslında güzel gelenekleri olan Geredeli insanlardı. Bolu dağında âsilerin ateşe verip yaktıkları Gerede Malmüdürü Reşat Beyle onu yakanlar arasında kişisel hiç bir düşmanlık yoktu. Onlar, ateşe verdikleri bu insanla, Gerede'nin içinde belki de hergün, karşılaşmış selâmlaşmışlardı. Bolu'da subayları vahşice parçalayanlar da aslında, Dünya Harbinin çavuşları, onbaşılarıydı. Bunlardan sağ kalanlar, sonra millî cephelerde gene savaştılar.

Böylece Anadolu iç isyanlarında, isyancıların halk yararına sa-

vunabileceği bir slogan yoktu. Kasabalardaki parti kavgaları, Hürriyet ve İtilâf'ın modası geçmiş İttihat ve Terakki düşmanlığı, sarıklıların çoğunlukla cehaleti, gericiliği, bazı kasaba eşraf ve âyanının hükümeti zayıf düşürmek hevesleri, Anadolu'da asırlardır süren eşkıyalık eğilimleri, harp ve askerlik bıkkınlığı, din yerine cahilliğin hüküm sürüşü, ırk, bölgecilik akımları bu isyanlarda rol oynamıştır. Kaldı ki Anadolu öyle bir ülkedir ki orada, merkezî iktidar zayıflayınca daima isyanlar, ayrılıklar olmuştur. Bu kaideyi biz, Osmanlı tarihinin gelişimi içinde çok iyi izleyebiliriz. Yukarda saydığımız eğilimler, Kuva-yı Milliye denilen, millî harekete katılmış çetelerin bazen eşkıyalığa varan davranışlarında da aynı tepkileri görmek mümkündür (1).

Kısacası; bu isyanların asıl ve baş suçlusu, hiç şüphe yok ki eski Osmanlı İmparatorluğunun çöküş devirlerinin nizamıdır. Kaynaşmamış ırklar, asayişsiz ülke, sonu gelmez askerlikler, şekavetin meslek haline gelişi, feodal kalıntılar, özellikle Türk nüfusunun lüzumsuz harplerde ve bizim olmayan ülkelerde israf edilişi, buna karşılık bütün külfetlerin Türk nüfusuna yükletilişi, adaletsizlik, rüşvet, soygun ve halkla hükümetin hiç bir zaman kaynaşamayışı, 1920 isyanlarının sosyal ve psikolojik örgüsünde etkilidirler.

Dış teşvik ve tesirlere gelince: Bunları pek fazla büyütmemek yerinde olur. Gerçi bazı dış ajanlar ve bu arada İngiliz temsilci ve ajanları, Anadolu'da isyan hazırlıklarını beslemiş görünmektedirler. Papaz Fro'nun ve onun ajanlarının iç tahriklerde buldukları, karışıklığı destekledikleri de tespit edilmiştir. Anzavur isyanlarına İstanbul hükümeti kanalından İngiliz servisinin para ve silâh müzaheretleri olmuştur. Fakat Anadolu'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin isyancılara asker gücüyle yardımları, yani İngilizlerin iç isyanlarda askerle yardımını tespit edilememiştir. Gerçi Sakarya isyan bölgesinin temizlenişinde, 14 haziran 1920'de, İzmit'te karşı harekete geçen millî kuvvetlerle İngilizler arasında bir aralık silâh çatışması olmuştur. Buna

(1) Eski Anadolu isyanlarından bahseden kaynaklar arasında, Prof. Mustafa Akdağ'ın «Anadolu'da Celâli İsyancıları» isimli önemli eseri, bilhassa incelemeye değer.

İngiliz gemileri de katılmıştır. Fakat bu çatışmalardan önce birlikle-rimize gelen bir İngiliz muhabere subayı, İngiliz siperlerine yaklaşı-lmamasını, kendilerinin Türkiye'nin içişlerine müdahale etmeyecekle-rini bildirmiştir. Fakat Türk vatanının bir parçası olan İzmit'e var-dıklarını gören askerlerimiz, elbette ki İngilizleri de düşman bildik-leri için hücumlarına hedef saymışlardır. Ama çatışma çabuk önlen-miştir.

İtalyanlara gelince, onlar Türkiye'de Yunan yerleşmesine zaten taraftar değildiler. Türkiye'de daha ziyade muahedeler, diplomatik yollarla nüfuz bölgeleri davasındaydılar. Güneyde kanlı istilâ hare-ketlerine girişen, Ermenileri silâhlendiren, Çukurova'da, Maraş'ta, Urfa'da, Antep'te kanlı saldırılarda bulunan Fransızlara gelince: Bun-lar Fransa'nın, Birinci Dünya Harbinden sonra Türkiye'ye karşı yü-rüttüğü bilinçsiz ve Fransa için de zararlı düşmanlığın, anlayışsız ele-manları olarak lââyık oldukları karşılığı görmüşlerdir (1). Anadolu'nun zafer şansı arttıkça, İstanbul'da, Fransız istihbarat servislerinin, Türk gizli servislerine, az çok yardımcı oldukları da anlaşılmıştır.

Hulâsa, Anadolu isyanlarının gerek temel nedenleri, gerek üst etkenlerini esas olarak, memleketin iç yapısı ve öz kanuniyetleriyle aydınlatmaya çalışmak daha doğru olur (2).

Bu arada, kalabalıkların ilkel, geri ve tam bir bilince dayanma-yan duygu ve eğilimlerinin sömürülmesi, iç isyanların her safhasında kendini göstermiştir. Kara kalabalıkların bilinçaltı içgüdüleri ve ihti-rasları, halk düşmanları tarafından daima sömürülmüştür.

Halbuki kara kalabalık demek, millet demektir. Millet, müşte-

(1) İtalya hükümeti, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali için Paris Müt-tefikler Konseyince verilen karara, bazı dayatışlardan sonra katılmıştır. Bu bakımdan, olayların gelişmesinden o da suçludur. Burada sadece, İtalyan kuv-vetlerinin, Anadolu'daki günlük davranışlarına dokunmak istenilmiştir.

(2) Bu cildin birinci baskısı yapıldıktan sonra ve Genelkurmay Harp Tarihi Teşkilâtınca yayımlanan «*Türk İstiklâl Harbi - İç Ayaklanmalar*» eserini okurlarımıza tavsiye ederiz. Bu baskınızda o eserden, hacmi daha de genişlet-memek üzere, faydalanılmamıştır. Adı geçen eser, verdiği harita ve krokilerle, ayrıca önem taşır.

rek bir bilince sahip olan, milletçe müşterek ölçülere bağılı olan ve ona inanan bir sosyal toplum demektir. Başiboş ve cahil kalabalıklarda, adına sürü psikolojisi, diyebileceğimiz ilkel enstenktler (içgüdüler) rol oynar. Halbuki millî psikoloji, yani müşterek bir millet bilinç ve anlayışına dayanan duygular ve değerler birliği, sürü psikolojisinin, tamamen zıddıdır.

Büyük Millet Meclisinde İç Çatışmalar

Birinci Büyük Millet Meclisi; Millî Hâkimiyet ve memleketin istilâdan kurtarılışı gibi nihai hedeflerde birlik halindedir. Ama bunun dışında, daha ziyade günün karışıklıklarından gelen, kökleri sağlam temellere dayanmayan, çoğunun hiç bir teorik kavramı olmayan gelişigüzel düşüncelere ve gruplaşmalara sahne oldu.

Bulaşıcı hastalıkların Allah'tan geldiğini ve bunlarla mücadelenin günah olduğunu savunan şahıs ve gruplardan, Bolşevikliğin tek kurtuluş yolu olduğunu savunanlara kadar bin bir eğilim, bu Meclisin çatısı altında kaynaştı durdu.

Bu iç çekişmelerin en önemlileri şöyle sıralanabilir:

- Küçük gruplar,
- Yeşil Ordu hareketi,
- Komünist Partileri,
- I. ve II. grupların doğuşu.

X

BİRİNCİ MİLLET MECLİSİ'NİN SOSYAL YAPISI

Birinci Millet Meclisi, kendini teşkil eden üyelerin sosyal kimlikleri, nitelikleri, formasyonları, toplum içindeki durumlarından gelen ruh halleri bakımından, o zamanki Türkiye'nin iç yapısını olduğu gibi yansıtan bir görüşteydi. Mecliste 414 mebus bulunması lâzım geliyordu. Fakat çeşitli nedenler veya engeller yüzünden Meclisin açılışına ancak 115 mebus katılabilmmişti. Daha sonra Ankara'ya gelebilenlerle bu sayı 380 mebusa yükseldi. Bu mebuslar, toplum içindeki durumları bakımından şöyle dağılıyordu (1) :

115	Memur, Emekli,
61	Sarıklı Hoca,
51	Kumandan-Subay,
46	Çiftçi,
37	Tüccar,
29	Avukat,
15	Doktor,
10	Aşiret Reisi, Ağa,
8	Tarikat Şeyhi,
6	Gazeteci,
2	Mühendis.

380 *Yekûn*

Bu tabloya göre, milletvekillerinin % 43,7'si memur, emekli, asker gibi hükümet mensuplarıdır. % 18'ini sarıklı hocalar, şeyhler gibi, halk içinden gelen din ve tarikat adamları oluşturdular. % 12,1'i

(1) Damar Arıkoğlu: Birinci Millet Meclisi Üyesi: *Hatıralarım*.

çiftçidir. Bu çiftçi tâbirini burada büyük toprak sahibi olarak almak daha doğru olur. Bunlara % 2,6 kadar tutan ağalarla aşiret beylerini de katmalıdır. Tüccar % 9,7, avukatlar % 7,6, doktorlar % 4'tür. Bunlardan başka Mecliste 6 gazeteciyle 2 mühendis (% 2,1) vardı.

Bu listeye giren doktor, mühendis gibi elemanları da, o zamanki Türkiye'nin yapısına göre devlet kadrosu mensupları olarak saymakta sakınca yoktur. Çünkü o zamanki Türkiye'de doktorluk, mühendislik henüz serbest meslek olarak belirmiş değildi.

Meclis üyelerini başka yönden incelemenin de ayrı bir önemi vardır. Meclisi teşkil eden 380 üyeden % 56,3'ü halk tabakaları arasından gelmiş bulunuyordu. % 43,6'sı da hükümet mensuplarıydı. Meclis kadrosu içinde bilhassa sarıklı hocalarla avukatlar, Meclisin daha çok taşradan gelen, fakat en aktif kadrosunu teşkil ediyorlardı. Muhalefet direnişinin önder unsurları da bunlar arasından belirmiştir. Özellikle sarıklı hocalar ve şeyhler, Osmanlı toplumunda belirli halk önderleri olarak rol oynuyorlardı. Bunlar her şeyden önce kıyâletleriyle göze çarpan, etraflarında ilgi toplayan insanlardı. Mecliste çoğunluk, din, şeriat kurallarının savunucusu muhafazakâr insanlar olarak yer aldılar. Bu din, tarikat mensupları, sosyal bir otorite temsil eden etkili bir zümre halindeydiler. Gerçi medreseler, tarikatlar bozulmuştu. Türkiye'de klerikel zümre, yani dinî akım ve görevleri temsil edenler, hiç bir zaman batıdaki manâsıyla örgütlenmiş bir güç haline gelememişlerdi. Ama gene de bunların, doğumdan ölüme kadar din ve şeriat muamelâtında halkın baş vurduğu insanlar oluşları, hocalara üstün ve aktif bir mevki sağlıyordu.

O halde Büyük Millet Meclisinde iç çatışmalar olunca, bu çatışmalar Millî Mücadele'nin fikir ve teşkilât öncüleri olan asker ve sivil aydınlarla, bu mücadelenin mahallî temsilcileri olan taşra mebusları arasında olmalıydı.

Gerçi müşterek dava, memleketin esareté düşmemesi ve istiklâlin kurtarılmasıydı. Bu davada herkes birleşiyordu. Ama bu davanın uygulanma şekilleri ve safhaları adım adım geliştikçe bu uygulamanın ölçü ve usûllerinde, görüş ayrılıkları ister istemez kendini gösterecekti. Meselâ devlet şekli, saltanat bahsi, hilâfet bahsi, eğitim sistemi gibi öyle davalar ortaya çıkacaktı ki, bunlar belirtilerini verdik-

çe Birinci Millet Meclisi ister istemez çeşitli iç çatışmalarla kendi içinde bölünecekti. Nitekim de öyle oldu:

Önce bir sıra şekilsiz, ne istedikleri pek belli olmayan, daha ziyade kişisel duyguların ve etkilerin hâkim olduğu grupçuklar, klikler belirdi. Selâmeti Umumiye Komitesi, Tesanüt Grubu, Halk Zümresi, İstiklâl Grubu, Islahat Grubu gibi dağınık zümrecikler bu arada sayılabilir. Bunların hiç biri lâyıkıyla gelişemedi. Ömürleri kısa oldu. Doğdukları gibi kayboldular. Erzurum'da kurulan «Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti»nin de kurucularından bir kısmı Mecliste mebus-tu. Teşkilât aşırı bir bölgecilik ruhu yaratmak davasında görünüyordu. O da yürümedi. İzmir Yurdu, Bursa Yurdu gibi daha ziyade memleket hasretinden doğan hemşerilik yardım grupları da vardı.

Fakat asıl gruplaşma daha sonra olacaktı. Müdafaa-i Hukuk çerçevesi içinde birinci grup (radikaller), ikinci grup (muhafazakârlar) şeklinde beliren bu gruplaşmanın üstünde ayrıca duracağız. Fakat daha önce, 1920 Ankara'sında ve ilk Büyük Millet Meclisi içinde beliren komünist görünüşlü akımlara ve teşekküllere kısaca değinmek yerinde olur.

İlkönce şunu kaydetmek gerekir: Millî Mücadele'nin başladığı ve Birinci Büyük Millet Meclisinin görev başına geçtiği devir, Birinci Dünya Harbi sonuydu. Bu harp sonrasının sosyal krizleri dünyayı sarıyordu. Avrupa parçalanmıştı. Birtakım yeni sloganlarla çalkalanıyordu. Doğu Avrupa'yı teşkil eden Rusya'da monarşiyi, yani hükümdarlık sistemini yıkan, fakat yerine klasik anlamda bir batı demokrasisi değil, cemiyetin yeniden ve bambaşka ilkelerle kuruluşunu hedef tutan ihtilâlcî sosyalizmi getiren komünizm, hem içeriye, hem dışarıya doğru savaş bayrağını açmıştı. Bu mücadelenin serpintileri, Almanya'da, Macaristan'da, hattâ Lâtin ülkelerinde aksiyon ya da fikir dalgaları halinde fırtınalarını estiriyorlardı. Bu hareketlerin etkileri, rüzgârları hattâ Anadolu'ya ve Meclis içinde beliren ve kendilerine parti örgüt veya hareketi denilebilecek olan dört gruplaşmadan dördü de komünist eğilimliydi. Birinci Büyük Millet Meclisindeki komünist akımlar ve komünist eğilimli teşekküller, alttan gelmeyen, halka dayanmayan, amatörce hareketlerdi. Hiç biri bir doktrin hareketi niteliğini alamadı. Hiç biri sınıf mücadelesi yolundan gelmedi. Zaten o

günlerde Ankara'da, bolşeviklik olarak adlandırılan hareketlerin önderlerinden hiç biri sosyalist bir formasyona, hazmedilmiş ihtilâlcî dünya görüşüne, hattâ ıslahatçı da olsa belirli fikir ve aksiyon prensiplerine malik değildi. Memlekette sosyalist bir siyaset ya da parti hareketinin geçmişi de yoktu. Onun için bu hareketler, günün havasına uydurulmuş basit iç siyaset ya da şahıs didinmelerinden ibaretti. Ya birer muvazaaydı. Ya kulak dolgunluklarından, zamanın iyi anlaşılmamış cereyanlarına ayak uydurmak hevesinden gelen köksüz çabalarıydı. Veyahut da bolşeviklik, eğer millî hareket başarıya ulaşmazsa, bir son çare, bir sığınak olarak düşünülüyordu. Bu teşebbüslerde, batı emperyalizminin, Türklerin elinde kalan son toprak parçasını da onların elinden almak, Türkleri yurtsuz köleler haline sokmak yolundaki karanlık ve düşüncesiz gayretlerinin, aydınların ruhlarında uyandırdıkları reaksiyonların da elbette ki etkisi vardır.

Ama buna rağmen, Millî Mücadele'nin tarih ve edebiyatında ancak geçici çabalar olarak yer alan, fakat bir aralık, hattâ Mustafa Kemal'in de işe karışmasıyla, resmî bir akım gibi su yüzüne çıkan, ordu kumandanlarına resmî şifrelerle «Yoldaş Paşa Hazretleri» şeklinde genelgeler yayımlamasına kadar varan gizli veya açık bu hareketleri, burada özetlemek yerinde olacaktır. Çünkü Mustafa Kemal'i, geçtiği yollarda adım adım izlerken, bu gelişmelere ısıktutmazsak, hem onun, hem Millî Mücadele'nin hikâyesi, bizim için eksik kalır.

*
**

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE KOMÜNİST PARTİLER

Birinci Büyük Millet Meclisi içinde veya çevresinde, başlıca dört komünist partisi veya hareketi dikkati çeker. Bunların biri yarı gizli, diğeri gizli, diğeri ikisi de açık ve resmî parti hareketleridir. Bu hareketlerin bu sıraya göre isimlerini verelim:

- 1 — Yeşil Ordu Hareketi (hem gizli, hem açık),
- 2 — Türk Komünist Partisi (gizli),
- 3 — Halk İştirâkiyum Partisi (açık),
- 4 — Türkiye Komünist Partisi (açık ve resmî).

1 — Yeşilin Hikâyesi ve Platonik Bolşevizm

Önce Yeşil Ordu üzerinde duralım:

Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk çalışma yılı içinde, (haziran 1920'de kuruldu), Yeşil Ordu, hem bir girişim, hem bir masal, yahut efsane olarak dikkati çeker. Yeşil Ordu, evvelâ şunun için bir girişimdir ki, Yeşil Ordu adını taşıyan bir teşekkül doğmuştur. Bu hareketin kurucuları, yöneticileri, merkez heyeti, hattâ bu merkez heyetinden başka, Ankara, Eskişehir gibi merkezlerde ayrıca vilâyet veya bölge müteşebbis heyetleri kurulmuştur. Gene Eskişehir'de «Yeni Dünya» adında bir de yayın organı, gazetesi olmuştur. Hulâsa Yeşil Ordu meselesinde iş, bir hareket, yani aksiyon safhasına girmiştir.

Yeşil Ordu'nun masal, yahut efsane tarafı, Yeşil Ordu isminin zihinlerde uyandırdığı mistik etkilerdi: İslâmlığın yeşil bayrakları, yeşil sarıklar, yeşil türbeler gibi, her nedense İslâm gelenekleriyle ilgili yeşil rengin hayalleri harekete getirici etkileri...

Halbuki İstiklâl Savaşının o günlerinde Yeşil Ordu sözünün ve varlığının kökü, İslâmın yeşil renginden değil, düpedüz Rusya'dan ve Bolşevik ülkelerindeki hareket ve gelişmelerden geliyordu. Durum şuydu:

1919'da Rus ovası, korkunç ve kanlı bir iç harbe sahne oluyordu. Batı devletlerinin teşvik ve yardımlarını gören eski Rus generaleri, meselâ General Denikin, Moskova ve Kuzey Rusya'yı ellerine geçiren Bolşeviklere karşı Karadeniz kıyılarıyla Ukrayna'dan hücum ve mücadele halindeydiler. Boğuşma insafsızca ve kıyasıyaydı. Ama gene Rus ovasında, bu iki kuvvet ve cepheden başka, şu veya bu tarafa karşı çarpışan daha nice çeteler, kuruluşlar, liderler, hattâ cep-heler vardı. Meselâ Ukrayna ve Batı Rusya ormanlarında türeyen, etrafına gittikçe artan asker, Kazak ve köylüleri toplayan Makno isminde biri, bir aralık, hem Bolşevikler, hem de Beyaz taraf generallerine meydan okuyacak bir güce ulaştı. Asıl sığınağı yeşil ormanlardı. Ama güçlenince ormanlardan taşıtı. Ukrayna'yı, Kırım'ı zaptetti. Doğuya doğru ilerledi. Doğu Karadeniz'e, Kafkasya'ya doğru aktı. İşte bu Makno'nun ordusuna *Yeşil Ordu* deniliyordu. Bu sözler de onun kaynağı ve sığınağı olan yeşil ve uçsuz, bucaksız ormanlardan geliyordu.

Yeşil Ordu sözlerinin Rusça karşılığı «Zelonnaya Armiya»ydı. Yeşil Ordu bir aralık böylece genişledi. Daima basit bir asker kıyafetinde görünen Makno «Maknoizm» şeklinde bir akımın önderi haline de geldi. Fakat sonra Kızıklar, hem Beyaz generalleri, hem Maknoculuğu tasfiye ettiler.

Rusya'daki Yeşil Ordu'nun Kafkas kıyılarına yaklaşışı, ya da varışı, Türk İstiklâl Savaşının önderleri arasında, evvelâ Yeşil Ordu isminin büyüleyici etkisi, sonra da emperyalizme karşı mücadelede Anadolu için bir destek olabileceği yolundaki ümitlere yol açtı. Meselâ 1919 sonunda ve Yeşil Ordu'nun Gürcistan'da Soçi'ye kadar geldiği hakkında bir haber alan Kâzım Karabekir'in Ankara'da Mustafa Kemal'e yazdığı şu telgrafı okuyalım:

«Denikin ordusunun arkasından çıkan Yeşil Ordu tarafından Karadeniz kıyıları, Soçi'ye kadar işgalle, bu arada birçok yerler de zaptedilmiştir. Yeşil Ordu'nun ele geçirdiği bu yerlerin ahalisi —ki kısmen Müslümandır— kurulan Şûralar İdare-sini iyi karşılamışlardır. Yeşil Ordu'nun miktarı 70.000 kadardır».

Mustafa Kemal'in cevabı heyecanlıdır:

«Bolşeviklerin muvaffakiyetlerine dair vermiş olduğunuz malûmata arzı şükran olunur. Filhakika vaziyet, elhamdülillâh lehimize inkişaf etmektedir».

Bu bahsi daha da uzatabiliriz. Ama şunu belirtelim ki, Ankara'da işte bu hava içinde bir Yeşil Ordu Cemiyeti ya da Partisi meydana geldi. Ne olduğu, ne istediği, ne yapacağı pek bilinmeyen bu teşekkülde Mustafa Kemal'in en yakınlarından bazıları yer almıştır. O sıralarda Mustafa Kemal'in daima çevresinde bulunan, ilk Kabinede Sağlık Vekili olarak vazife alan, daha sonra Dahiliye Vekili, Meclis Reisi Vekili olarak çalışan Dr. Adnan (Adıvar), Hakkı Behiç (ilk Kabinede Maliye Vekili), Celâl Bayar (mebus-vekil), Yunus Nadi (mebus-gazeteci), Hüsrev Sami (asker, mebus, siyaset adamı) gibi şahsiyetler bu arada sayılabilirler. Ayrıca Çerkez Etem'in Yeşil Ordu'ya kazanıldığı gene vesikalara dayanan bir gerçektir. Fakat ne var ki

Yeşil Ordu, resmen teşekkül etmiş değildi. Yani kuruluşu içeri hükümetten müsaade alınmamıştı. Aslında gizli bir teşekküldü. Bu teşekkül hakkında açılan mahkemede meydana çıkan gerçeklere dokunmadan önce, Yeşil Ordu'nun masal ve efsane tarafının, teşkilât gücünden daha etkili olduğuna tekrar işaret etmeliyiz.

Yeşil, halk için kutsal, esrarlı bir anlam taşıyordu. Eski gazalarda yeşil bürünmüş şehitlerin, ya da meleklerin gökyüzünden saf saf savaş meydanına inerek, gazilerimize yardıma koştukları inancası, Birinci Cihan Harbine kadar yaşamıştır. Yeşil Ordu ismi de Millî Mücadele günlerinde bir süre, halk ve hattâ Ankara'daki aydınlar arasında, sanki gerçekten bir Yeşil Ordu varmış ve bu ordu, Kafkasya'dan, ya da bilinmez Turan ülkelerinden geliyormuş gibi söylentilerle karışık olarak zihinleri sarmıştı. Bu söylentiler arasında, bu ordunun başında Enver Paşa varını ve arkasında kılıçlarını çekmiş, önlüklerinde yeşil bayraklar açmış binlerce, on binlerce atlılarıyla Anadolu'ya yürüyormuş sözleri de galiba bazı İttihatçılar tarafından isteyerek yayılıyordu.

O günlerde Ankara'da ve eski İttihatçı çevreler tarafından Enver Paşaya bağlanan ümidin ve onu hareketin başına getirmek için bazı girişimlerin amaçları da düşünülürse, Yeşil Ordu hareket ve efsanesini, biraz da Mustafa Kemal'in şahsına karşı ve perde arkasında bir tertip olarak almakta pek de hata olmaz (1). Hele bu teşebbüste Çerkez Etem'e verilen önem göz önüne alınırsa!..

*
**

O zaman Yeşil Ordu Teşkilâtına giren ve kuruculardan Şeyh Servet'in çok ilgi çekici sözlerini kendisinden dinleyip eserinde nakleden bir yazara göre, Şeyh Servet Efendi, şöyle konuşuyordu (2) :

«— Şu kadar milyon nüfusuyla dünyanın en muazzam devletini teşkil eden komşumuz Rusya'nın da yaptığı büyük in-

(1) Bu konuya, bu kitabın çeşitli bahislerinde değinilmiştir.

(2) F. Kandemir: *Atatürk'ün Kurduğu Komünist Partisi*, s. 20.

kılâplarla, İslâm dini esaslarını kabul etmiş olduğunu görmüyor muyuz? Bugün Ruslara Bolşevik diyorlar. Bolşevizm nedir? Bolşevizmin en kısa ve toplu tarihi, Asrı Saadette (Peygamber zamanında) yaşanmış olan güllüğüzsüz (saf, bozulmamış) müsterekle samimî hayattan ibarettir. O asırda, eğer Bolşevik tâbiri malûm olsaydı...»

«Hazreti Ebubekir, İslâmiyeti kabul eder etmez bütün servetini, develerine, koyunlarına kadar varını yoğunu dağıttığı fakir ve kimsesizlerle hemhal olmuştu. Binaenaleyh, bir lâhza tereddüde yer yoktur. Biz de öyle yapacak, Asrı Saadetin müsterekle samimiyetini ihya ve hakikî zaferi istihsal edip, bütün musibetlerden, felâketlerden kurtulacağız...» (1).

Demek ki, Yeşil Ordu kurucularının toplantılarında böyle konuşuluyordu. Gerçi bu toplantılarda Adnan Bey, Yunus Nadi Bey gibi pek de Asrı Saadet özlemi çekmeyenlerden ziyade, Şeyh Servet ve arkadaşları gibi işin ancak havasında yaşayanlar yer alıyordu. Ama arada gene de, bu gidişi kendi hesaplarına yontmak isteyenler vardı. Meselâ Çerkez Etem'in ağabeyisi Reşit Bey, Asrı Saadet bahsini kolayca ordu aleyhtarlığına bağlayabiliyordu. Meselâ o günlerde cephe- den ve cephe-deki Çerkez Etem çeteleri içinden geldiğini söyledikten sonra işi şuraya getiriyordu:

«— Bugün düşman karşısında silâha sarılıp boğuşmaya koşanların hemen hepsi, pek muhterem arkadaşım Şeyh Servet Efendi Hazretlerinin buyurdukları gibi, Asrı Saadetin müsterekle samimiyeti içinde bulduklarını hissederek, ya gazi, ya şehit diye canlarını feda edercesine dövüşüyorlar. Aralarında bey, efendi, ağa, zengin, fakir farkı görmüyorlar. Ortada mal

(1) Birinci Millet Meclisinde Bursa mebusu olan Şeyh Servet Efendi ile 1955-1956 sırasında Ankara'da konuşmuşumdur. O günlerde durumu pek iyi değildi. Eski köklerinden kopmuştu. Yani, Tekke ve Şeyhlik işleri tarihe karışmıştı. Artık siyasi tutamakları da yoktu. Meclisteki Yeşil Ordu hatıraları da çelişmeliydi. D.P. devrinin beslemeye çalıştığı dincilik cereyanları içinde ve bu cereyanları yayıcı durumunda görünen bazı karışık insanların yanında, yarı sığıntı durumunda bir hal içinde görünüyordu.

diye ne varsa, hepsinin müşterek malı. Ve bunun böyle olacağını, böyle gideceğini bilerek bu uğurda mücadele ediyorlar.

Nizamiye askerine (muntazam ordu) gelince, gözlerimle gördüm; siz de pekâlâ biliyorsunuz ki, kaçak sürüleri halinde, dağlarda, ormanlarda dolaşıyorlar. Bu da gösteriyor ki, bugün ordu dediğimiz muntazam kuvvetle iş görmek artık mümkün değildir...» (Aynı eserden).

Gene o günlerde, Mustafa Kemal'in marşı yoktu ama, Çerkez Etem için bir marş bile düzenlenmişti:

*«Güneş, ay gibi ülkeyi parlattı,
Kahraman Etem, cihadın senin...
Garbı, cihanı yerinden oynattı,
Kahraman Etem, Nejadın senin...»*

*Yurdun Kafkas'tır, uludur oymağın,
Kalplerde böyle yadların vardır...
Gönlün yücedir, dünyadır oynağın,
Âlemde böyle adların vardır...»*

Kısacası bu dumanlı havada, herkes kendi tezgâhında, kendi metaini örmeye çalışıp duruyordu...

Yeşil Ordu kurucularının daha aydınlarına gelince, onların arasında da hava pek de başka türlü değildi. Meselâ bu teşkilâtın ve daha sonra Mustafa Kemal'in kurdurmak yoluna gideceği «Türkiye Komünist Partisi»nin Genel Sekreteri veya Başkanı durumuna getireceği, eski idare âmirlerinden Hakkı Behiç'in sözleri de şöyleydi:

«— Kendi kuvvetlerimizle başaramayacağımızı anladığımız Millî Mücadeleyi zafere ulaştırmak için behemehal, milyonlarca Müslümanın da kabul ettiği Bolşevizmin yardımını sağlamak gerektiğini, bunun için de Yeşil Ordu'yu kuvvetlendirmekten başka çare olmadığını, bu yapıldığı takdirde yalnız Rusya'daki Bolşeviklerin değil, hattâ bütün İslâm âleminin de yardımı sağlanarak, Avrupa emperyalizmine indirilecek mütlüiş darbelerle, yeryüzündeki Müslümanların hepsinin kurtulabileceğini...»

Hulâsa, bu edebiyat bu arada hattâ «İslâm Sosyalist İttihadı» ya da «Kızıl İslâm» gibi çeşitli hayal oyunlarına bürünerek yürüyüp gidiyordu...

İnsan bu kavram karışıklıklarını izlerken, Asrı Saadetin müşterek samimiyeti denilen hikâyeyle, topyekûn ve kanlı bir sınıf kavgası olan Bolşevizm arasındaki ilişiksizliği ister istemez düşünüyor. Sonra Asrı Saadetin müşterek samimiyetini, muntazam ordu aleyhtarlığına çıkararak Çerkez Reşit'in tertipli oyunlarını görüyor. Bolşeviklikle, baştan başa feodalizm, ağalık, beylik, eşrafılık nizamı altında inleyen İslâm âlemi arasında bağlar, ilişkiler, birleşmeler hayal eden bu koyu cehaleti görüyor. Sonra düşünüyor ki, bütün bunlar o zamanın küçük Ankara'sında ve Mustafa Kemal'in gözünün önünde, kulağının dibinde hattâ biraz da onun bilgisi içinde oluşmaktadır. Bu düşünce insanda, o Mustafa Kemal'in kimlerle, hangi şartlar içinde, hangi mihnetlere katlanarak yürütmeye çalıştığı mücadelenin büyüklüğünü bütün çetinliğiyle canlandırıyor...

Ama ne yapsın ki yalnızdır. Dünyanın bütün şer kuvvetleri onun aleyhine seferber edilmiştir. Ve ufukta bir ışık sezebilmek, bir çıkış noktası bulmak ve bir dayanak aramak zorundadır. Bu dayanak hattâ, bulutlar arasında, dumanlı bir sezgi kırıntısından ibaret olsa bile...

Rauf Beyden şu satırları okuyalım:

«Millî Mücadelenin o günkü şartlar içinde hangi kaynak ve imkânlara, hangi kuvvetlere dayanılarak yürütüleceği konusunda akla gelen çareler arasında özellikle Anadolu'nun içinde bulunduğu imkânsızlıklar karşısında, komşumuz Rusya'nın inkılâpla aldığı yepyeni vaziyetten istifade edilip edilemeyeceğini düşünmüştük...»

Şimdi Yeşil Ordu girişiminin biraz da özü üzerinde durmalıyız. Çünkü Yeşil Ordu hareketi bir an gelmiş, İstiklâl Mahkemesi'ne götürülmüş, meydana bazı gerçekler dökülmüştür. Yeşil Ordu'nun mahkemede açıklanan bir beyannameyi şu cümleyle başlar:

«Eski dünya, birkaç zenginin, milyonlarca insanları esir gibi çalıştırarak, bu milyonlarca insanın açlık ve sefaletine karşı kendi rahatlıklarını temin etmelerinden başka bir şey değildir.

Allah insanları hep eşit yaratmıştır. Sizi fukara yapan, cahil yapan bu zalim adamların şerrinden kurtulmak için başınızı biraz kaldırmınız. Sesinizi yükseltiniz. Onlardan korkmayınız».

Bu baş kaldıracak adamlar da, gene yukarıdaki beyannamede şöyle tarif edilmiştir:

«Etrafınızda bulunan beyler, paşalar kimlerdir bilir misiniz? Onlar da sizin gibi insandır...»

O sıralarda (İslâmın Asrı Saadetinden, —yani Peygamber devrinden— bir yaprak) isimli bir broşür ellerde dolaşıyordu. Anlaşıldığına göre, yeni komünist ilkelerle, ilk İslâm akideleri arasında bir bağıntı kuruluyordu. Zaten Yeşil Ordu ve komünist partileri içinde Şeyh Servet gibi din adamları da vardı. Bu broşürü galiba o hazırlamıştı.

Altında mührü, imzası bulunmayan, fakat taşrada bazı mebuslar tarafından dağıtıldığı anlaşılan beyannamelerin, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine yansıtılmasından sonradır ki Yeşil Ordu işi, Mustafa Kemal'i de ürkütmüş ve bu çabalar, İstiklâl Mahkemesi'ne götürülmüştür. Zaten ruhsatsız olan bu kuruluşların kapatılması cihetine gidilmiştir. Fakat tahkikatın dal-budak salması da o günkü şartlara göre uygun görülmediği için, sadece Umumî Kâtip Tokat Mebusu Nazım Beyle (eski valilerden) bazı arkadaşlarının mahkûmiyetleriyle yetinilmiştir.

O arada açılan ve elde bulunan nizamnamesine göre Yeşil Ordu ilkeleri şunlardı (1) :

«Yeşil Ordu Teşkilâtı, Avrupa emperyalizminin hulûl ve istilâsını Asya'dan kovmak üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilâtıdır».

«Yeşil Ordu umum Türkiye'de dahi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız tegallüp ve tahakkümlerini ref ve izale etmekte tereddüt etmez».

(1) Yeşil Ordu'nun 1920 sonlarında kurulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü beyannamelerin Genelkurmay'a intikali Merkez Ordusu'nun 10.1.1921 tarihli şifresiyle (No. 647) olmuştur.

«Yeşil Ordu, arazi ve umumî servetten bütün efradı ahalinin ancak kendi çalışmaları ve kabiliyetleri nispetinde faydalanmalarını temine çalışır».

«Yeşil Ordu, harp ve askerlikten, kuvvetin kaynak olduğu mülkiyet hakkı davalarından nefret eder».

*«Yeşil Ordu, İslâmiyetin bütün içtimâî esaslarına dayanarak Asrı Saadetin (Peygamber devrinin) müşterek samimiyetini iadeye ve batıdan gelmiş, kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmaya çalışmakla yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir...»
v.s...*

Yeşil Ordu'ya yeminle ve inanılır aza alınıyordu (1).

Gene mahkeme safhalarından anlaşılmaktadır ki, Yeşil Ordu kurucularından Nazım Beyle Yunus Nadi Bey, Mustafa Kemal'i ziyaretle «Komünizm-Bolşevizm hakkında» konuşmada bulunmuşlardır. Fakat Mustafa Kemal, bahsi şöyle özetlemiştir:

«— Biz bunlardan hiç biri olamayız. Ancak bir halk teşkilâtı yapmalıyız ki, halk bundan faydalansın».

Fakat gene mahkeme safhaları göstermektedir ki, Yeşil Ordu'dan, resmen değilse de, hükümetin haberi vardır. Çünkü Ankara'da ve Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları tarafından resmî bir Komünist Fırkası kurulduğu zaman Dahiliye Vekâleti'nin (2) vilâyetlere yayımladığı bir genelgede şu cümle okunur:

«Komünist Fırkası resmen teşekkül etti ve Yeşil Ordu Komünist Fırkası'na inkılâp etti». Yani Komünist Partisine çevrildi.

(1) Ankara il teşkilâtının Konya Mebusu Refik (Koralan) ve Hüseyin Sami (Kızıldoğan, Selânik'te İttihat ve Terakki kurucularından, Eskişehir mebusu) taraflarından yapıldığı, fakat daha önce de Baytar Binbaşı Salih Bey tarafından (Halk İştirakiyün Partisinden) böyle bir teşekkülün vücuda getirildiği mahkemede ifade edilmiştir.

(2) O zaman Dahiliye Vekili Adnan (Adıvar) Beydi ve hem Yeşil Ordu, hem resmî Komünist Partisi yöneticilerindendi.

Mahkeme sırasında Yunus Nadi Bey, Yeşil Ordu'yu şöyle ifade etmiştir:

«— Yeşil Ordu Cemiyetinin teşekkülünün hikmeti, giriştiğimiz istiklâl ve kurtuluş mücadelesinde, garp emperyalizmine karşı büyük şark inkılâbıyla daha sıkı, daha makûl ve mantıkî bir yakınlık temininden ve zaten vaziyetin icabı bu olduğuna göre, şayet bir gün Ruslarla hudutlarımızda buluşursak, memleketimizde tahripkâr tesirler yapabilecek meçhul inkılâba meydan vermemekten ibarettir».

Fakat mahkeme, bazı safhalardan ve şahitleri de dinledikten sonra, Yeşil Ordu'nun «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini devirerek, milletin arzusu hilâfına bir hükümet tesisine» çalıştığı gerekçesiyle, bu teşkilâtın içinde bulduklarını kabul ettiği o günlerde Yunanlılara iltica etmiş bulunan Çerkez Etem, kardeşi Tevfik ve Reşit Beylerle bu konuda işbirliği yapan arkadaşlarının idamlarına gıyaben, gizli Komünist Partisi teşkili suçuyla da eski valilerden Tokat Mebusu Nazım Beyle diğer iki arkadaşının 15'er sene hapsine karar verdi.

Çerkez Etem ve kardeşlerinin Yeşil Ordu'da ilgisi, Çerkez Etem ve yakınlarının Yeşil Ordu Teşkilâtına kazanılmış olmalarından ileri geliyordu.

Zaten o zaman komünistlik, bolşeviklik sözleri Ankara'da ürkütücü sözler değildi. Çünkü mahkeme zabıtlarından, o sıralarda Ankara'da, Millet Bahçesinde, Mülkiye Kaymakamı Vakkas Ferit Beyle, Sovyet Sefaretinden Şerif Manatof'un, komünistlik uygulamaları hakkında açık konferanslar verdikleri anlaşılmaktadır.

Yeşil Ordu, Mustafa Kemal'in emriyle faaliyetlerini tatile mecbur edilmiştir. Fakat anlaşıldığına göre, mensuplarından bazıları, buna rağmen maskeli olarak çalışmayı sürdürmüşlerdir. Hattâ sonunda bu teşekkülü kurmak için Yeşil Ordu, Halk İştirâkiyün (Komünist Fırkası) denilen ve açık olarak kurulan fırkayla birleştirilerek, faaliyet Halk İştirâkiyün adına yürütülmek istenmiştir (1). Bir protokole gö-

(1) Bu muhakemeler ve prtokol hakkında «Yakın Tarihimiz» dergisinin birinci cildinde de bilgi vardır. Belgeler Harp Tarihi Teşkilâtındadır.

re, gizli Komünist Fırkasıyla Yeşil Ordu, Halk İştirâkiyûn Fırkası adı altında birleşmişlerdir. Bu birleşmenin gerçek gayeleri pek açık değildir. Bu protokolün altında Yeşil Ordu mührüyle Halk İştirâkiyûn Partisi adına Binbaşı Salih Hacıoğlu imzaları bulunuyordu (1).

Yalnız bu arada kısaca şunu da belirtelim ki, Ankara'da bir Asrı Saadet yaratmak çabasına düşen Yeşil Orducular, bu Asrı Saadeti yalnız erkekler için istiyorlardı. Nitekim mahkeme safhasında ortaya dökülen ifadelerden şunlar meydana çıkmıştır ki, bu kuruluşun önderleri ve kurucuları, Yeşil Ordu toplantıları sırasında bazen bu toplantılara —daha ziyade Sovyet ve Azerbaycan Sefaretleri— eşleri olan, birkaç kadının, hem de başörtüleriyle de olsa katılmalarından, hep yadırgayıyla bahsetmişlerdir. Halbuki Asrı Saadette çarşaf ve peçe yoktu. Kadınlar eşlerinin bütün işlerinde. savaşlarda bile onlarla, hem de serbestçe beraberdiler.

2 — Halk İştirâkiyûn Fırkası

Halk İştirâkiyûn Partisine gelince: Resmen kurulan ve açık çalışan bir partinin arkasında gizli çalışan ve III. Enternasyonal denilen Dünya Komünist Partileri (Moskova'da) bağlı bir hareket beraber yürütülüyordu. Parti aynı zamanda Yeşil Ordu'yla bir protokol imzası suretiyle birleşmiş durumdaydı. Ankara'da «Yeni Hayat» adında bir de dergi neşrediyordu.

9.5.1920 tarihli mahkeme kararıyla bu partinin lideri Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu mahkûm edildi. Fakat bir süre sonra serbest bırakıldı. Eldeki bilgilere göre, parti daha sonra da faaliyetine devam etti. Meselâ elde, çok daha sonraki tarihlere ait olan bir Bolu gazetesinde, Halk İştirâkiyûn Partisi kongresinin gündemi yayımlanmaktadır. Bu gündemde:

(1) Baytar Binbaşı Trabzonlu Salih Beyi daha sonraları her cephesiyle tanıdım. Aslında kendi halinde bir insandı. 1930'dan önceleri bir süre Trakya'da küçük bir istasyon memurluğunda çalışıyordu. Sonra memleketten göç etti ve yurt dışında öldü. Onun bir aralık siyasî işlere karışması, sanıyorum ki, ne bir fikrî eğilimlerin, ne siyasî bir ihtirasın değil, sadece bazı tanışıklıkların ve tesadüfün eseri olsa gerektir.

- «— Şarkta komünist fırkalarının milli cereyanlara ait görüşleri hakkında vaziyetin tespiti,
 — Komünist enternasyonalin dördüncü kongresine gönderilecek murahhasın seçilmesi,
 — Komünist enternasyonalin son faaliyetleri hakkında malûmat».

gibi maddeler vardır. Hulâsa, Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası, hem gizli, hem açık Türkiye Komünist Partisi niteliğini taşımak bakımından, Birinci Millet Meclisi devresindeki komünist cereyanların her iki cephesinde yer alır.

3 — Türkiye Komünist Fırkası

Türkiye Resmî Komünist Fırkası'na gelince; elde bulunan bir nizamnameden, bu fırkaya ait fikir ve hareket ilkelerini okuyabiliyoruz. Bu nizamnameye göre, fırkanın durumu ve ilkeleri şunlardır:

«— Bütün insanlığa, refah ve saadet temin edecek olan cihan inkılâbının Türkiye'de bir an evvel meydana gelmesini sağlamak ve sosyalizmi kurmak için Türkiye'de bir Komünist, yani Bolşevik Partisi teşkil edilmiştir».

«— Türkiye Komünist Partisi, emperyalizm ve kapitalizm tegallübünden bütün mazlum milletlerin ve sınıfların kurtuluşu için bütün kuvvetleriyle mücadele edecektir».

«— İdare usulü meselesinde Türkiye Bolşevikleri, Rusya Şûralar Teşkilâtının esaslarını kabul ederler».

«— Türkiye Bolşevikleri, köy, nahiye, kaza, sancak ve merkez şûralar vasıtasıyla, cemiyet hayatında hakikî bir halk cumhuriyeti hükümetini vücuda getirerek sosyalizmi yerleştirmeye kadar, fukarayı kâsibeden (yani, elinin emeğiyle yaşayanlardan) müteşekkil olan bu şûraların diktatörlüğünü kurar».

«— Türkiye Bolşevikleri, şûra hükümetlerinin seçilmesinde, şimdilik burjuva ve mütegalibe sınıfını seçim hakkından mahrum eder».

«— Türkiye Bolşevikleri, üçüncü enternasyonale bağlıdır».

«— Türkiye Bolşevikleri, harp ve askerliği ve bunlardan doğan bütün eşitsizlikleri ve haksızlıkları reddederler. Türkiye Bolşevikleri özel mülkiyeti kaldırır, v.s...»

Bu hareketler ve olaylar hakkında bazı anılar nakledilmiştir. Meselâ biz, Birinci Millet Meclisi mebuslarından Damar Arıkoğlu'nun anılarından şu satırları alalım (1) :

«Komünizm işareti sayılan kızıl renk, moda haline gelmişti. Bilerek, bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar da vardı».

«Ankara'da komünizm propagandası az değildi. Bazı mebus arkadaşların komünizmin ilân edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu. "Daha ne bekliyoruz? Niçin komünizmi ilân edip halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz? Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım?" diyorlardı».

Resmî Komünist Partisi, Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde, onun yakınları ve arkadaşları tarafından, hattâ Genelkurmay Başkanı İsmet Beyi, Fevzi Paşayı (Çakmak), ordu kumandanlarını, Yeşil Ordu'nun önder idarecilerini içine alarak kurulan bir muvazaa partisiydi. Eldeki vesikalara göre bu parti, 18 ekim 1920'de kurulmuştur. Gene elde bulunan nizamname, Ankara'da 20 haziran 1336'da (1920) basılmış olduğuna göre, hazırlık daha eski olsa gerektir. Bu konuda ve bu partinin kurucuları arasında bulunan Kılıç Ali'den şu satırları okuyalım:

«Bolşevik propagandaları gittikçe ehemmiyet kesbediyordu. Doğudan sınırlarımıza girmek tehlikesini gösteren bu tehlikeli cereyanı artık önlemek lâzım geliyordu».

«Cereyanı kanunî yollarla, şiddetli hareketlerle önlemek o günün haricî politikasına uygun değildi.. Fakat vaziyeti ehemmiyetle takibeden Mustafa Kemal Paşa, buna da çare bulmakta gecikmedi. Bütün bu hareketlere cevaben:

«— Biz hariçten gelecek herhangi bir telkine uyarak değil,

(1) Damar Arıkoğlu: *Hatıralarım*, s. 151-152.

fakat kendi bünyemizi göz önüne alarak icabediyorsa fırkayı (partiyi) kendimiz kurabiliriz, dedi. Ve çok geçmeden, bu muvazaa tertibi olarak, ben de dahil olduğum halde, Hakkı Behiç (Eski Maliye Vekili) İhsan (Bahriye Vekili), Refik (Koraltan-Mebus), Süreyya Yiğit (Mebus) Beylerden bir Heyeti Merkeziye teşkil ettiler. Hakkı Behiç Bey Kâtibi Umumî oldu. Parti, Hâkimiyet-i Milliye matbaasında küçük bir odada işe başladı. Hattâ o sırada Moskova Sefiri tâyin edilmiş olan Ali Fuat Paşaya tarafımızdan bir de komünist talimatnamesi verildi».

«Teşekkürümüz bir müddet yaşayarak, kendisinden beklenen gayeyi temin ettikten sonra, kendi kendini kapattı» (1).

Gönderilen genelge ve resmî yazılardan anlamaktayız ki bu partinin idare heyeti 3 kişidir. Mahmut Celâl (Bayar), Adnan (Adıvar), Yunus Nadi, Tefvik Rüştü (Aras) ve diğerleri aktif üyeler olarak görünmektedirler. Hattâ Tefvik Rüştü Aras, bir aralık Moskova'ya da gönderilerek orada Dünya Komünist Partileri Birliği olan «Üçüncü Enternasyonal»le temaslara memur edilmiştir. Ama bu temaslar beklenen neticeyi vermemiş ve bu parti vesilesiyle, Parti Şefi Hakkı Behiç Beyin ordu kumandanlarına gönderdiği şifreli genelge hoş bir hava taşımaktadır. Meselâ şu satırları okuyalım:

26.X.1920 (1336)

Garp Cephesi Kumandanlığına

Sevgili Yoldaş!

«Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonale merbut (2) ve esas programına müstenit bir Türk Komünist Fırkası teşkil edilerek, Dahiliye Vekâleti Emniyeti Umumiye Şubesinin, 18 teşrinievvel (ekim) 1336 (1920) tarihli resmî ilmühaberi hükümetçe de tasdik edilmiştir. Fırkanın, Üçüncü Enternasyonale mer-

(1) *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*. Sel Yayınları, s. 74-75. Ali Fuat Paşaya verilen talimat, İnkılâp Enstitüsündedir.

(2) Bu Komünist Partisi, bilindiği gibi, III. Enternasyonale hiç bir zaman bağlanmadı, giremedi.

*but esas programıyla dahilî nizamnamesi gönderilmek üzere-
dir».*

*«Fırkanın 30 kişiden mürekkep bir merkezi umumîsi var-
dır».*

*«Fırka resmen teşekkül edip, faaliyetini tanzim ettiğine ve
vaktiyle teşekkül etmiş olan gizli Yeşil Ordu Teşkilâtı da fır-
kaya katılmış olduğuna göre, artık bolşevizm, komünizm efkâr
ve esasatı üzerinde hiç bir cemiyetin, heyetin, fotoğrafı vesika
ve salâhiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun bir şahsın faa-
liyetinde bulunması caiz değildir».*

Yeşil Ordu bu sefer de bu partiyle birleştirilmiş görünmektedir!
Türkiye Komünist Partisi'nin aynı genelgede daha bazı bildirimleri de
vardı:

*«Partinin dokuz kişilik bir kurucu heyeti vardır. Merkezi
umumîsinin teşkilâtı; arazi, köylü, amele, sanayi, askerî işler ve
propaganda şubelerinden kurulacaktır. Askerlik işleri şubesi,
siz Kumandan Yoldaş'ımızı dahi âzası arasında görmekle müf-
tehir ve orduyla ilgili bütün işlerde kıymetli mütalâanızı ve in-
kilâpçı ruhunuza istinat etmektedir...»*

Bu şifreli genelgenin altında «Türkiye Komünist Partisi Kâtibi
Umumîsi Hakkı Behiç» ve an altta da «Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi Mustafa Kemal» imzaları vardır.

Mustafa Kemal, bu tertibin gerekçesini, ayrıca yayımladığı diğer
şifreli genelgede şöyle açıklamaktadır:

«Gayet aceledir:

Şifre: 638

Ankara 31 teşrinievvel 1337 (1).

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine;

*Komünizmin memleketimizde değil, Rusya'da bile henüz
tatbik kabiliyeti hakkında sarîh kanaatler hâsıl olmadığı anla-
şılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif*

maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makûl tedbir alınmadığı takdirde, milletin pek ziyade muhtaç olduğu birlik ve sükûnu bozacak hallerin meydana gelmesi imkân dahilinde görülmüştür. En makûl ve tabii tedbir olarak, aklı başında arkadaşlardan, hükümetin malûmatı dahilinde bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olduğu düşünüldü. Bu takdirde, memlekette bu fikirle ilgili bütün cereyanları bir mütehasşalaya ircâ etmek mümkün olabilir. Heyeti müteşebbisesi ve 30 kişiden mürekkep bir merkezi umumî meyânında seçkin arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede, bu memleketi tutan ve milli maksadımızın kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilâtın içinde olacaklar ve onların malûmat ve teşebbüsleri, bütün teşebbüslerin cereyanı üstünde âmil olacaktır. Kâtibi Umumî ilân edilen eski Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey tarafından yazılan ilk mektubu şifre ve tahrirat olarak arkadaşlara takdim ettim».

«Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar kabili tatbik ve hâzım ve kabul görüleceği Türkiye Komünist Partisinin propagandasına karşılık, milletin fikrî tezahüratı zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet atfolunmalıdır. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır. Arzı hürmet ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal»

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa bu durum karşısında görüşlerini o gün için şöyle kaydetmektedir.

«Ağustos ve eylül aylarında (1920) Büyük Millet Meclisinde hâkim olan siyasetin esaslarını gözden geçirirken, bunların milli siyasetimizi takviye ve temin edebilecek istikametten hayli ayrıldıklarını belirtmiştim. Hükümetimizin, bu hatalı siyaseti düzeltecek bir durumda olmadığını da ilâve etmiştim. Hüküme-

timizin ekim ayında da bu karışık vaziyeti düzeltip umumî siyasetimize daha doğru istikamet veremediğini söyleyebilirim. Arız olan vahim tereddüt, hükümeti âciz bir vaziyete sokmuştu».

Ali Fuat Paşa bu arada ve kendi görüşüne göre önemli bir noktaya da değinmektedir:

«Mecliste vaktiyle mühim bir kuvvet teşkil eden muhafazakârların maneviyatı bozulmuş, birliklerini kaybetmişlerdi. Bunların yerine geçen müfritler (aşırılar), garplular ile anlaşmaktan ümitlerini kesince, her ne pahasına olursa olsun şarkla anlaşarak kuvvetlenmeyi düşünmüşler, hükümeti de peşlerinden sürüklemeyi ihmal etmemişlerdi».

*
**

KAOS'A (boşluğa, hiçliğe) DOĞRU

Böylece, Millî Mücadele'nin İstiklâl Savaşı safhasında bir an gelmiştir ki, bu mücadelenin yönü, hedefi ve davaları gerçekten karışır gibi, belirsizleşir gibi, hattâ elden çıkar gibi olmuştur. Öyle ki, bugünlerde ve bu safhaya biz, kaosa, boşluğa, hiçliğe doğru hızla bir sürükleniş diyebiliriz. Hattâ bu şartları görmek, Mustafa Kemal'in içinde çırpındığı ve bazen çaresizlik derecelerine varan zorlukları, mihnetleri daha iyi kavramak için gerekir.

En kritik depresyon, yahut ruhî sarsıntı devresini, en sert gelişme noktalarını, 1920 yılının temmuz-ağustos aylarıyla 1920 sonunda aramak ve görmek mümkündür. Bunların en karakteristik belirtisi hiç şüphe yok ki, Mustafa Kemal'in bilgisi altında, hattâ genelilerin altına koyduğu imzaların da belirttiği gibi, onun müdahale ve tertipleriyle harekete geçirilen «Türkiye Komünist Fırkası» ve Türk Bolşevikliği hareketidir.

Mustafa Kemal, hiç şüphe yok ki, ne komünist, ne de sosyalistti. Sosyalizm ve onun en son ve ihtilâlcî şekli, yani toplum yapısının ihtilâl yoluyla topyekûn ve yeniden inşası demek olan komünizm, ona yabancıydı. Kaldı ki Mustafa Kemal, sınıf kavgası değil, Millî Kurtu-

luş Mücadelesi yapıyordu. Bu mücadele, batı manâsında sınıfların teşekkülüne karşı özelemler, yani gelecekteki sınıf kavgalarını önleyici hedefler güder ve organlar getirebilirdi ama, aslında bir sınıf mücadelesi değildi.

Sonra Rus komünizminin, Rus Sosyal Demokrat Partisinin siyasi tarihinden gelen bu partinin, 1897'den sonra bir iç parçalanışından doğan ve «çoğunlukçu, çoğunluk kanadı mensubu» manâsına gelen «Bolşevik» tâbiri de «Türk Bolşevikleri, Türk Bolşevikliği» gibi tâbirler de aslında bir muvazaâ hareketi için hiç de uygun değildi.

Mustafa Kemal'in, bir aralık katılır gibi olduğu bu harekete ne mizacı, ne formasyonu müsaitti. Kaldı ki 1919'dan başlayarak Moskova'da üslenen ve dünya komünizminin teşkilâtçı merkezi sayılan Üçüncü Enternasyonal «Komintern» de, komünist olarak kabul edilecek partiler için, öyle iç esaslar ve öyle partilerarası şartlar koymuştu ki, bu sert, kısıntılı, titiz usûl ve kaidelerle:

«— Biz komünistiz, komünist olduk, Komintern'e katılmak istiyoruz».

diyen her müracaata da kapılarını açacak durumda değildi. Nitekim kırmızıtepeî kalpak giymesine, Moskova'da uzunca bir zaman misafir edilmesine rağmen, Türkiye Komünist Partisi temsilcisi olarak Moskova'ya gönderilen Dr. Tefvik Rüştü (Aras) ve yanındaki Fuat (Carım) Beyler, böyle bir birleşmeyi ve katılımı sağlayamadılar. Ama Komünist Partileri içinde ve arasındaki sert disiplini ve titiz kaideleri görmek fırsatını buldular. Kendilerine, bir muvazaaya lüzum olmadığı ve Türk mücadelesinin, emperyalizme karşı öneminin zaten değerlendirildiği ve bu mücadelenin, dayanışmaya ve yardıma değer niteliğinin bilindiği anlatılmış olarak Türkiye'ye döndüler. Nitekim Dr. Aras ondan sonra hem Türk-Sovyet dayanışmasının en anlayışlı taraftarı, hem de bir süre sonra ve vekil sıfatıyla yürütücüsü olarak Mustafa Kemal'in emrinde çalıştı. Memleket lehine olumlu başarılar sağladı.

Halk İştirâkiyûn Partisi içinde ve biraz da gizli olarak sağlanan Komintern yakınlaşmasına ve temaslarına gelince, bunları da fazla abartmalı olarak almamalıdır. Gerçi böyle temaslar kurulmuştur. Bir aralık Salih Hacıoğlu da bazı arkadaşlarıyla beraber 1912'de. Komin-

tern'in düzenlenen III. kongresinde açık oturumlara katılmışlardır. Ama bu parti de bir sınıf mücadelesi partisi değildi. Çünkü sınıflara ve bu sınıflar mücadelesinin içine veya özüne inmemişti. Tabiatıyla Komintern'de de, ancak amatör ve peyk durumunda kaldı ve dağıldı...

Hulâsa, Millî Mücadele devresinde komünist görüşlü veya özlemlili hareketleri değerlendirirken, devrin bunalımını, her kurtuluş ümidine ve yapılabilecek sanılan tek desteğe, yani Sovyet hareketine bu hava içinde yönelişi ve özlemi, objektif şartları içinde değerlendirmek, araştıracının ilk vazifesidir. Bu objektif değerlendirme dışındaki her yakıştırma, yorumlama ve hükümler, ister istemez gerçeklerin dışında kalacaktır. Ama bilmeliyiz ki o günlerden başlayarak Türkiye'de bir komünist hareketi belirlemekle beraber, İstiklâl Savaşının o devresinde meydan alan sunî teşekküller, ne bir sınıf, ne de bir doktrin değeri taşımazlar. Nitekim daha önce de değindiğimiz gibi, Resmî Komünist Fırkası genelgesinde, «Türkiye Bolşevikleri» adının anılmasına rağmen, bu tâbir sadece Bolşevik sözü üzerinde o zaman dünyada yaygın olan ve Türkiye'de çeşitli meyiller uyandıran anlamların bir yanlış kabulünden başka bir şey değildi. Gerçi bu hareketin öncüleri, altında Mustafa Kemal'in de imzası bulunan ve yukarıda tarih ve kaynağı verilen genelgede şöyle sloganlar ilân ediyorlardı:

«Cihan inkılâbının bir an evvel Türkiye'de meydana gelmesini sağlamak,

Sosyalizmi kurmak için Türkiye'de bir Komünist, yani Bolşevik Partisi teşkil etmek,

Bütün mazlum sınıfların ve milletlerin kurtarılması için mücadele etmek,

İdare usulü meselesinde, Türkiye Bolşeviklerince Rusya Şûralar Teşkilâtı esaslarını kabul etmek,

«Türkiye Bolşevikleri tarafından Türkiye'de vilâyet, nahiyeye, köy şûraları kurmak,

Türkiye Şûra Hükümetinin seçimlerinde burjuvazinin ve mütegalibenin oy hakkını kaldırmak,

Türkiye Bolşeviklerinin Üçüncü Enternasyonale katılması, Mülkiyeti kaldırmak, askerliği kaldırmak».

Ama bu işlerin doktrinini, kadrosunu, sınıf mücadelesi müesseselerini ve nihayet halkın destek ve kabulünü, partinin gizli komitesini teşkil eden «General Yoldaş»larla yürütmek, elbette ki, mümkün olmayacaktı.

Gerçi bugünkü Türkiye, 1920-1921 Türkiyesi değildir. Bugün sosyal gelişmeler ve problemler başkadır. Gerçi zamanımızda, yukarıdan inme müdahale ve düzenlemelerle, komünizme değilse de biraz gelişmiş ülkeler sosyalizmine gidişin başarılı bir misali vardır: Mısır ve Nâsır. Ama 1920 kadrosu, sanıyorum ki bu misali dahi veremezdi...

Böylece o zaman, o bunalım havası içinde, bütün bu sözlere ve tedbirlere başvurmak ve Yunus Nadi'nin mahkemede dediği gibi, eğer bir gün sınırlarımızda Ruslarla karşılaşsak, tedbirli olmak, yani teşebbüsü onlara bırakmayarak kendi ellerinde tutmak kaygılarının arkasında kendini hissettiren bir faktöre de ayrıca değinmeliyiz. Bu faktör, bir Kompleks'tir...

*
**

KOMPLEKSLER GENE ÇATIŞIYOR

Gerçi o tarihte Ankara'da karışık rüzgârlar esiyordu. Ama sanıyorum ki iş sadece, Ankara'da hükümetin zayıf düşüşünden, batıdan ümidini kesen kimselerin yüzlerini doğuya dönüp, komünizmi özleyişlerinden, Büyük Millet Meclisinde muhafazakârların parçalanıp zayıf düşüşlerinden ibaret değildi. Zaten Mustafa Kemal telkinlerle sürüklenerek adam olmasa gerekti. O, o günlerde bütün hesaplarına damgasını vuran ve belki hiç kimseye açmadığı derin bir kuşku içindeydi. Enver Paşa kuşkusu...

Evet, Enver Paşa kuşkusu... Şu 1908 ihtilâli öncesinden beri Selânik'teki, Makedonya'daki gizli teşkilât saflarından beri, daima önüne dikilen, daima yolunu kesen, mücadelelerine, sıçrayışlarına, terfilerine kancasını taktığını sandığı, daima kaderinin üstüne gölgesini vurduğuna inandığı Enver Paşa... Ve işte şimdi Enver Paşa gene karşısındaydı. Çünkü Enver Paşa, Rusya'daydı. Rusya'da bile değil,

daha yakındı. Daha bir ay önce Bakû'da görünmüştü. Onu Bakû'da Doğu Milletleri Kurultayı'na getirmişlerdi. Niçin? (1).

Gerçi kongrede Enver Paşa'nın talihi pek parlak gitmemişti... Ama sonra? Şu Kafkasya'da, hattâ Türk sınırları yakınlarında ne arıyordu ki? Batum'da dolaştığının haberleri geliyordu. Eğer doğruysa, niçin? Orada ne işi vardı? Onu oralara sürükleyen kimlerdi ve ne istiyorlardı Enver'den, Anadolu'dan ve kendisinden?

Eğer Enver Paşanın bir kastı ve birtakım gizli hesapları, niyetleri yoksa, Moskova'da Türk Sefaretine, ya da Batum'da Türk Konsolosluğuna, pekâlâ ve açıkça müracaat eder, şöyle diyebilirdi:

«— Ben size sığıyorum. Beni vatana gönderin. Eğer devletin çöküşünde, vatanın parçalanışında ve bugün de dökülen kanlarda suçluysam, beni mahkemeye verin, hesap vermeye hazırım. Yahut da yurdun bir bucağına sürün, orada gece, gündüz Tanrı'ya yalvararak, taksiratımı affetmesini dileyeyim. Ya da eğer suçlu değilsem, işte size hizmetimi arz ediyorum!..»

Ama bunu demedi.

Kaldı ki Moskova'da, hem de Anadolu adına konuşurcasına temaslar ve tertipler peşindeydi. Batum'da ise bir de gizli kongre toplamıştı. Niçin?..

Demek ki Mustafa Kemal'den istenen bir şeyler vardı. Çünkü Mustafa Kemal, gayet iyi seziyordu ki, Moskova henüz kendisini kabul etmemiştir. Moskova, Mustafa Kemal üstünde henüz, onun lehinde bir karara varmamıştır (2). Moskova'daki Ankara delegasyonu hâlâ oyalanma halindedir. Bir taraftan Doğu Anadolu'dan Ermenistan için

(1) Enver Paşanın Serüvenini biz: «*Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*» isimli üç ciltlik eserimizde, baştan sona ve bütün belgeleriyle işlemiş bulunuyoruz. Birinci ve ikinci ciltleri basılmış olan bu eserimizin, bilhassa üçüncü cildi Enver Paşanın, Birinci Dünya Harbinden sonra ve Rusya ile Ortaasya'daki bilinmeyen bütün faaliyetlerin içine alır. Ve eser, Doğu Buhara'da (Tacikistan'da) Enver Paşanın ölümü ile sona erer. Yukarıda değindiğimiz olaylar ve atmosfer, bu üçüncü ciltte bütün safhalarıyla açıklanmıştır.

(2) Bu konuda Ali Fuat Paşanın «*Moskova Hatıraları*» isimli eserinde aydınlatıcı bilgiler vardır.

topraklar istenmekte ısrar ediliyor. Niçin? Ve kulağına sesler gelir gibidir ki, Moskova, Enver'e bağlanmıştır. Moskova, Enver'in Anadolu'da beklendiği, eğer sınıırımızdan içeri adımını atarsa, milletin ve ordunun onun peşinden gideceği, Mustafa Kemal'in vaziyete hâkim olmayacağı kanısındadır. Hulâsa Enver, Moskova'nın elinde bir kozdur. Ama kimşe karşı? Tabii kendisine, yani Mustafa Kemal'e karşı!..

Yoksa Ankara'da mebus ve bir vali eskisi Nazım Beyin Yeşil Ordu'sundan, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu'nun Halk İştirâkiyûn Partisinden, hattâ her attıkları adım dakikası dakikasına izlenen gizli komünist teşekkülünden, İştirâkiyûn mezhebiyle Asrı Saadetin İslâm ilkelerini birleştirme çabasından kim korkar?

Ama Moskova'da, Bakû'da, Batum'da, Kafkasya'da dolaşan, arkasında 15.000 atlı, 25.000 atlıyla milletin yardımına geliyormuş diye Anadolu'ya haberler uçurulan, Trabzon'da, Erzurum'da beklendiği söylenen bir Enver Paşa var ki, Bakû kongresinde komünist ihtilâli için ant içtiği anlatılır (1). Ve ne yaptığı, ne yapacağı bilinmez. İşte Mustafa Kemal için doğudan gelebilecek ve ne getireceği de belli olmayan tehlike budur. Kısacası, memleketin havasında ve ufuklarında iki kompleks durmadan çarpışır: Mustafa Kemal'de Enver Paşa kompleksi ve Enver Paşada Mustafa Kemal kompleksi... Yolları daima çatışan ve bağdaşamayacak olan iki gladyatör, sıra sıra dağlar, görünmez ufuklar ardından umulmaz kuşklar ve sanki bir savaş içindedirler.

*
**

Mustafa Kemal bu kuşklarında haklı mıydı? Sanıyorum ki, hem evet, hem hayır! Evet, haklıydı. Çünkü Enver Paşa ve arkadaşları Rusya'da doğu ihtilâli, Hind'in, ya da İslâm âleminin kurtuluşu için değil, Türkiye ve Anadolu için duruyorlardı (2). Bütün ilgileri

(1) Katıldığım bu kongre hakkında «*Suyu Arayan Adam*» isimli eserimde malumat verilmiştir. Enver Paşa eserinin üçüncü cildinde bu bahisler işlenmiştir.

(2) Trabzon'da vazifeli bulunan Sami Sabit Karaman'ın (General) «*İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*» isimli eserinin 115'inci sayfasında yer alan ve Enver Paşanın, Halil Paşaya 28.1.1921 tarihi ile Berlin'de yazdığı mektuptan:

Anadolu'daydı. Enver Paşanın amcası Halil Paşa zaten bir aralık Ankara Hükümetiyle Moskova arasında bir aracılık vazifesi almıştı (1). Enver Paşa, Halil Paşa, eski Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Moskova'yla birtakım temaslar içindeydiler. Moskova'ya giden Türk heyetine, her şeyin Halil Paşa ve Cemal Paşayla halledildiği, kendileriyle konuşulacak şeylerin artık teferruattan ibaret kaldığı açıkça söylenmişti. Bunda sonuna kadar da ısrar edilmişti. O halde Moskova, Ankara heyetini değil, Enver Paşayı ve arkadaşlarını Türkiye'nin sözcüsü tanıyordu. Hem şu da var ki Ankara, onların orada ve Anadolu namına neler konuşup, neler kararlaştırdıklarını bile bilmiyordu. Bu anlaşmalar, Ankara temsilcilerine ancak, esrarlı birtakım sözler arasında sızdırılıyordu. Hem sonra Halil Paşa niçin Batum'a yerleşiyordu? Ve bir süre sonra Enver Paşa niçin Batum'a geliyordu?

İşte o sıralarda, doğuda istihbarat işlerine atanıp, Kafkasya ve Türkistan'da izlemlerde bulunan bir memur (2), Trabzon'a hareketinden önce Mustafa Kemal'le olan konuşmalarını şöyle nakleder:

«— Trabzon'da sert bir havayla karşılaşacaksın. Fakat al-dırma, sebat et!

— Trabzon çok mühim bir merkezdir. Sakin, ihtiyatlı, müteyakkız, aceleci değil, fakat cesur ol. Teşkilâtı değil, tedbirli olacaksın. Orada pek mühim vazifelerle karşılaşman ihtimalleri var. Soğukkanlı değilsen iş fena. Hele tesir altında kalırsan, berbattır!..

— Merak buyurmayınız Paşam...

«Şükri'ye yazdığım talimat, memleket dahilinde, doğrudan doğruya bize merbut arkadaşlar arasında bir parti teşkilâtı kurmak ve bunu icabında memlekette vaziyete hâkim olacak şekilde müsallah (silahlı) olarak hazırlamaktır».

«Dün Karahan'a (Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı) bir mektup yazdım. Sana 200.000 Çar rublesi verilmesini bildirdim».

(1) Ali Fuat (Cebesoy) Moskova Hatıraları.

(2) Enver Paşa Türkistan'da. Aydınlik Yayınevi.

— *Bilmem?.. Orada doğacak yeni vaziyetler dolayısıyla, sanıyorum ki bizi sıkışık zamanlarımızda bir hayli yormak isteyecek ahvalle karşılaşacağız...*

— *Bolşevikler mi Paşam?*

— *Hayır! Enver'in yakında Karadeniz kıyılarına inmesi ihtimalini unutmuyorsun değil mi?..» (1).*

Acaba bu kuşku yerinde miydi? Bu suale herhalde «Evet!» denilmesi gerektir. Çünkü Moskova, Sakarya Muharebesinin kazanılışına kadar ve çeşitli yardım ve münasebetlere rağmen Ankara'yı ve Mustafa Kemal'i gereği gibi anlamış ve kabul etmiş değildi (2). Fakat Enver Paşanın da şûralar memleketinde emrine sayısız imkânlar tahsis edildiği, peşinde on binlerce atlılar sürükleyecek duruma getirildiği ve orduların başına geçip Anadolu'ya yürüyecek kudrette olduğu da doğru değildi. Orada Enver Paşa da şüpheli bir yabancıydı. Çünkü Bolşevik Rusya'da şüphe, Rus Ortodoks mistiği kadar derin ve yaygındı. Rus Bolşeviklerine göre herkes ve her şey şüpheliydi. Hattâ kendileri bile ve kendi nefislerine karşı da!.. Moskova'da asıl olan, daima şüpheydi... Kaldı ki Bakû Doğu Milletleri Kurultayı'nda nutkunu dahi okuyacak imkânı bulamaması ve başka bir Türk'ün okuduğu bu nutkun hazin, acınacak perişanlığı, o lüzumsuz temsilcilerinden gördüğü küçültücü muameleler, Moskova'nın, Enver Paşayı teraziye koyarken çok ihtiyatlı olması gerektiğini, sanıyorum ki, Moskova'daki parti ve hariciye idarecilerine de anlatmış olsa gerekti.

*
**

(1) Enver Paşanın, Halil Paşaya 4 kasım 1920 tarihli mektubundan:

«İlkbaharda bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek icabedecektir. Ruslar, ilkbaharda hareket etmek ve sırf benim kumandam altında olmak üzere, birkaç süvari fırkası verecekler mi?» (İslâmlardan müteşekkil).

«Bu hususta Trotski, Skalanski, Çiçerin ve Karahan'la konuşarak, alacağın cevabı yazılı olarak tespit edersin».

(2) Mustafa Kemal'in Sovyetler Birliği ve Türkiye bakımından bu yeni rejim hakkında öğrenilmesini gerekli gördüğü hususlar, Moskova'ya sefir olarak giderken Ali Fuat Paşaya verdiği 14 sayfalık talimatta görülmemektedir. Henüz yayımlanmayan bu talimat. Ankara'da İnkılâp Enstitüsü Arşivindedir.

LENİN, MUSTAFA KEMAL'İ ANLATIYOR

Nitekim Enver Paşa, Sakarya Savaşında Batum'a gelmişti. Fakat orada da yalnız ve yardımsızdı. Sakarya Savaşının kazanılışı, son'un başlangıcı olarak Anadolu harbinin geleceğini belirtmiş, Mustafa Kemal'in şansını kuvvetlendirmişti. Daha önce Ermeni davasının halledilişi Ermenistan'a Doğu Anadolu'dan toprak isteğini ortadan kaldırmıştı. Sakarya Savaşının kazanılmasından sonra Sovyetlerin Türkiye'ye karşı görüşleri değişti. Moskova, C. İ. Aralof'u Ankara'ya Büyükelçi olarak tayin etti. Aralof, Moskova'dan Ankara'ya hareket ederken, Rus Hariciye Komiseri Çiçerin ve İcra Komiserleri Başkanı Lenin'in kendisine tavsiyeleri çok ilgi çekicidir. Bunlardan bazı parçalar nakledeyim (1)

Çiçerin önce Aralof'un diplomatik bir vazife kabul etmekteki tereddütlerini yenmeye çalışıyor. Ona cesaret veriyordu. Sonra Türkiye problemini açıklıyor:

«— Biz işçiler, köylüler ve ilerici aydınlar bir devlet kurduk. İdare ediyoruz. Biz anadan doğma ve yetişmiş diplomat mıyız? Meselâ siz Çar ordusunda bir kumandan olmadığınız halde, ihtilâlde ordular idare ettiniz! Şimdi bizim sizi niçin Ankara'daki vazifeye seçtiğimizi söyleyeyim».

«Türkiye'de de bir harp oluyor. Aynı zamanda bir iç harp! Sizin faaliyetinizi ona göre değerlendirdik».

«Türkiye az zaman önce büyük bir devletti. Anadolu'ya, Balkanlar'a, Mısır'a kadar hükmeden bir devlet. Hakikatte şimdi küçülmüştür. İkinci dereceye düşmüştür. Ama cihan diplomasisinde hâlâ büyük yeri var. Çanakkale ve İstanbul Boğazları Türkiye'dedir. Emperyalistlerin menfaatleri Türkiye üzerinde tokuşmaktadır. Büyük devletler, Türkiye üzerinden, doğudan İran'a, Hindistan'a, Suriye'ye, Irak'a yol açıyorlar. Keskin bir Ermenistan meselesi, Kürt meselesi, Panislâmizm, Panturanizm meseleleri var».

(1) İ. Aralof: *Bir Diplomatın Hatıraları*, Rusça. Daha önce Ankara'da devamlı Sovyet temsilcisi yoktu.

«Nihayet bugün Türkiye, harp içindedir. Başında Mustafa Kemal Paşanın bulunduğu yeni bir Türkiye, emperyalistlerle ve onların yarattığı olan Yunanistan'la dövüşüyor. İtilâf devletleri askerlerinin muhafazası altında bulunan İstanbul'daki Sultan hükümetiyle de boğuşuyor. Çok mühim olaylar...»

«Ama bir diplomatın kültürlü de olması gerek. Fakat kültür demek, bazılarının sandığı gibi, yemekte balığı bıçakla kesmemek demek değildir. Bu dış alışkanlıklar çabuk benimsenir».

«Hakikî kültür, kazanılan ve benimsenin bilgilerin zenginliğidir. Geçmiş davaların kültürlü bir şekilde idraki ve tevarüs edilmesidir. Karşılaşılan durumların doğru olarak anlaşılması için de, bunların makul ve tenkidî bir surette açıklanabilmesidir».

«Size XIX. yüzyıldaki Avrupa meseleleri üzerinde hazırlanmak lâzım. Emperyalist harbin çıkması nedenlerini incelemek lâzım. Türkiye ile yapılan Mondros Mütarekesini, Sev Antlaşmasını tafsilâtı olarak öğreniniz. Taleyran, Meternih, Bismark gibi XIX. yüzyıl diplomatlarının faaliyetlerini esaslı olarak okuyunuz. Rus diplomatlarının tarihini okuyunuz. Türkiye'ye dair olarak da, Türkiye'nin tarihini, Türkiye ile Çar Rusya'sının yaptığı antlaşmaları bilmeniz lâzım. İngiltere'nin, Fransa'nın, Almanya'nın, Birleşik Amerika'nın ve diğer kapitalist memleketlerin Türkiye hakkındaki politikasıyla iyice tanışınız. Türkiye ile bağlı iktisadî meseleler hakkında bilgi edininiz. Bu, esasların esasıdır...»

Çiçerin'in bu tavsiyeleri, Türkiye meselesinin, artık müstakil bir dava olarak ele alındığının ve birtakım kulis faaliyetleri işi olmadığıнын kuvvetli bir delili olsa gerektir.

Çiçerin'le görüşmelerinden birkaç gün sonra Türkiye'ye harekettenden birkaç gün önce, Aralof'u Lenin (1) de kabul eder. Lenin'in bu görüşmedeki sözlerinden de bazı cümleler nakledelim (2)

(1) Vladimir İlyiç Ulyanof (Lenin). O zaman Şûralar Birliği İcra Komiserleri Heyeti Başkanı ve İhtilâl Lideri.

(2) C. İ. Aralof: *Bir Diplomatın Hatıraları*, Rusça.

«— Eh azizim, savaşı bitirdiniz. Şimdi diplomat oldunuz. Âlâ (cesaret verici sıcak ve sempatik bir gülümsemeye). İyi ve lüzumlu bir iş. Oturunuz. Lütfen. XII. Orduyu hatırladım. Ordunuz iyi dövüştü. Şimdi de size, başka büyük bir iş veriliyor. Türkiye'de faydalı çalışacağınızı umuyorum».

«Türkler, kendi milli kurtuluşları için dövüşüyorlar. Askerlik işini de bildiğiniz için, işte bu sırada Merkez Komitesi sizi oraya sefir olarak seçti. Emperyalistler, Türkiye'yi yağma ettiler. Hâlâ da ediyorlar. Ama sabır bardağı taştı».

«Mustafa Kemal tabii sosyalist değil. Fakat görülüyor ki, iyi bir teşkilâtçı. Yüksek anlayışlı bir lider. Millî burjuva ihtilâlini idare ediyor. Progressif (ilerici), iyi düşünceli, akıllı bir devlet adamı. Bizim de Sosyalist ihtilâlimizin manâsını anlamış olup, Sovyet Rusya hakkında olumlu hareket ediyor. O, soygunculara karşı bir Kurtuluş Harbi yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına ve Sultanı da, yarânı ile birlikte alt edeceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona yardım etmek gerek. Yani Türk inkılâbına yardım. İşte sizin işiniz budur».

«Türk hükümetine ve Türk halkına saygı gösteriniz. Mağrur olmayınız. Onların işlerine karışmayınız. İngiltere, onların üzerine Yunanistan'ı saldırdı. Bize karşı da İngiltere ve müttefikleri ne kadar memleketler saldırmışlardı!».

«Fakir olmamıza bakmayarak Türkiye'ye materyel yardımı yapabiliriz. Moral yardımı, dostluk müşterek duygusu ise, üç kat daha büyük bir yardımdır».

Lenin, eski Çar politikasının Türk halk efkârında biriktirdiği tesirlere de Aralof'un dikkatini çekiyor. Diyor ki:

«— Başlıca iş, halka sevgidir. Memleketin içişlerine karışmamaktır. İşte sizin ödeviniz...»

Ondan sonra Aralof'a Lenin'in tavsiyesi, Türk dilini öğrenmesi, çocuklarına öğretirmesi, eski Çar elçileri gibi etrafına kale duvarları çekerek kendisini hapsedmemesi gibi şeylerdir. Lenin'in sözlerinden

de anlaşılın, Türkiye'nin yeni ve müstakil bir varlık olarak gelişmekte olduğu olayının bütün önemiyle anlaşılmasıdır.

İşte ondan sonradır ki Türkiye'yle Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, bildiğimiz olumlu yönde gelişti ve bütün Atatürk devrinde süregelen anlayışlı münasebetler bu hava içinde yürüdü. Bu karşılıklı iyi ilişkiler, Stalin - Molotof devri (1) idarecilerinin Türk - Sovyet dostluk anlaşmalarını tek taraflı olarak bozmalarına ve Türkiye'den üs ve toprak istemelerine kadar sürdü.

Bu bahis sanıyoruz ki, gereği kadar aydınlanmamıştır. Şimdi biz gene, Birinci Millet Meclisi içindeki iç çatışmalara ve onların Meclisin ilk toplantı devresindeki son gelişmelerine değinelim.

*
**

MECLİSİN VE ANKARA'NIN HAVASI

Mecliste başlıca iki zümre gittikçe beliriyordu:

1 — Milliyetçi, ıslahat ve inkılâp eğilimleri gösteren radikal zümre.

2 — Muhafazakârlar (tutucular).

Sınırları, fikirleri, hattâ şahısları bile pek belirli olmayan ve zaman zaman birbirlerine karışan bu zümrelerin arası, gittikçe açılıyordu. Meselâ Şer'îye Vekâleti'nin, bütün vekâletlerin en önemlisi olması, her felâkete yol göstermesi görüşünü (2) yahut meselâ, sıtma ve frengiyle mücadele kanunu çıkarken, hastalık sirayetinin mikroplar yüzünden değil, Allah'ın takdiriyle olduğunu ve bunu karşılamayacağını savunan bir görüşün, ilerici, ıslahatçı gençler üzerindeki tesirlerini şimdi daha iyi değerlendirmek mümkündür. Mustafa Kemal, bütün kitleyi idareye çalışmakla beraber tabii, ilerici zümrenin gerçek şefi durumundaydı. Mecliste bir aralık «İstiklâl Grubu» etrafında toplanmış görünen bu ilerici aydınlar, Meclis kürsüsünde ve ka-

(1) Bu devri Stalin'in son yılları (1944'ten sonra) olarak alabiliriz.

(2) Lideri Abdullah Azmi Efendi, Eskişehir mebusu.

nunların müzakerelerinde toplu hareket etmeye çalışıyorlardı. Fakat karşı taraf da teşkilâtlıydı. Öncüleri, hatipleri, sloganları vardı. Meselâ frengi kanunu konuşulurken, bu kanunu savunan Operatör Emin Beye karşı yapılan hücumlar bir aralık esaslı bir kavgaya döküldü. Hemen bütün sarıklılar, tekme, tokat kavgaya katıldılar. Meclisi bir boğuşma meydanına döndürüverdiler. Bu sahneyi anılarında anlatan, ilk Meclis Mebuslarından Damar Arıkoğlu, o zaman genç bir insan olan Hacı Bayram Şeyhinin heybetli cüppesiyle sıraların üstünden nasıl sekerek, sıçrayarak kavgaya karıştığını, Operatör Emin Beyin ölesiye dövüldüğünü belgeleri ile açıklar.

Mustafa Kemal, hem ihtiyat düşünceleri, hem Meclisteki iç parçalanış dolayısıyla bu gürültünün dışında kalmaya çalışıyordu. Ama onu yıpratma gayretleri de az değildi. Kaldı ki direniş, yalnız gericilerden de gelmiyordu. Siyasî endişelerle Mustafa Kemal'i yıpratmakta menfaat görenler de vardı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan şu satırları okuyalım (1)

«Mustafa Kemal Paşa burada (Ankara'da) herkes tarafından sevilen, yani «populaire» olan insan değildi. Meclis içinde olsun. Meclis dışında olsun, muhtelif cephelelerinden ona aleyhtarlık edenlerin sayısı epeyce çoktu. Bunların mırıldıları, homurtuları, Ankara'ya ayak bastığım ilk günlerden itibaren kulaqlarımı tırmalamaya başlamıştı. Başta hususî hayatına dair yapılan mahalle kahvesi dedikoduları, bunun arkasından biraz daha ciddî görünen tenkitler geliyordu. Gerçi dedikodular, üstlerinde durulmaya değmeyecek kadar amiyâne (adi, bayağı) idi. Fakat tenkitlerin bazıları, işin içyüzünü bilmeyenlerce epey önemli bir mahiyet taşıyordu.»

«Meselâ Mustafa Kemal'in orduyla, harple doğrudan doğruya hiç meşgul olmadığı ve kendini tamamıyla politikaya verdiği söyleniyordu. O politikayı, hükümet işlerini tamamıyla sivillere bırakmalı ve asıl ihtisası olan askerliğe dönmeliydi. Bunlar:

(1) Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Vatan Yolunda, s. 116-118.

— *Mustafa Kemal Paşa çizmeden yukarı çıkmamalıdır. Biz onu yalnız, yıldızı parlak, mahir, cesur bir kumandan olduğu için başımıza getirdik! diyorlardı...»*

«Hattâ bunun içindir ki, Ankara Büyük Millet Meclisinin ilk toplantı günlerinde, Meclis Başkanlığına gelmesin diye ellerinden geleni yapmışlardı».

«Bundan başka, Mustafa Kemal Paşayı Mecliste en çok rahatsız edenler, Meclisteki eski İttihatçılar Grubuydu. Bütün Meşrutiyet devri boyunca, başıbozuk gidişleri ve komitacı zihniyetleriyle mücadele ettiği bu ihtilâlcî takımının, Osmanlı İmparatorluğunu yiktikten ve memleketi bu hale soktukten sonra, başlarındaki şeflerle beraber kaybolup gideceğini ve tarihe karışacağını zannederken, ufak bir grup halinde olsa da Ankara'da karşısına çıkışı, kendi mevkiinin ve prestijinin tehlikeye düşme korkusundan değil, Milli Mücadele'ye bir İttihatçılık damgası vurulması bakımından da onu düşündürüyordu».

«Bahusus ki bunların başında Enver Paşacı olanlar ve o gelip de ordunun başına geçemeyince, İstiklâl Savaşının kazanılamayacağını düşünenler vardı».

Mustafa Kemal'in yakınlarından ve onu iyi anlayan bir yazar olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yukarıdaki beyanları, hem o günün Meclis havası, hem Mustafa Kemal'in içinde bunaldığı şartlar hakkında, düşündürücü açıklamalar taşır.

*
**

GRUPLAR

Büyük Millet Meclisinin içinde çatışmalar, aşağı yukarı tâ baştan beri vardı. Fakat yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanununun kabulünden (20 ocak 1921) sonra bu kanunun temel fikirleri ve hedefleri üzerinde Büyük Millet Meclisi azalarının fikir ve görüşleri birlik görünmüyordu (1).

(1) *Nutuk*, s. 370. 1927 baskısı.

Mustafa Kemal, ya mevcut hizipleri birleştirmek, yahut da bunlardan birisini kuvvetlendirmek için çok çalıştı. Fakat başarı sağlanmadı. İşte «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu»nu bu durumun zorluklarıyla teşkil etti. Bundan başlıca iki gaye güdüyordu:

«— *Misâk-ı Millî esasları dairesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak hedeflere yönelmek*».

«— *Yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği temel fikirlere göre gerekli devlet ve millet teşkilâtını şimdiden hazırlamak*».

Birinci prensipte umumî birlik sağlanabiliyordu. Ama ikinci gayede, Meclisin bütünü birleştirmek kabil olamıyordu. Hattâ yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) Meclisten çıkmış olmasına rağmen. Çünkü bu kanunun anlam sınırlarıyla, uygulama konularında, görüşler, eğilimler birbirlerinden ayrıydı. Bilhassa hilâfet ve saltanat bahsinde.

Onun için, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na, daha ziyade ve ileride kayıtsız, şartsız hâkimiyeti milliye prensibini en geniş şekilde kabul ve müdafaa edebilecek, inkılâpçılık vasıfları belirli elemanlar alınmaya çalışıldı. Grup, 10 mayıs 1921'de fiilen kuruldu. Bu suretle memleketteki «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»nin teşekkülünden 14 ay sonra bu cemiyetin Mecliste bir de siyasî grubu kurulmuş oldu. Fakat Meclis içinde bu gruba karşı direniş hareketleri de derhal belirdi. Bu faaliyetler, grup içinde fikirleri dağıtmak, teşkilâtta, grubun fikir ve hazırlıklarına karşı direnişler uyandırmak şeklinde oluyordu. Gruba karşı olanlar, kısaca «Hilâfet ve saltanat haklarını muhafaza ve ileride İslâm âlemi içinde büyük sakıncalar ve karışıklıklar doğuracağına inandıkları *Cumhuriyet* ilânından sakınmak» kaygısında görünüyorlardı. Bir kısım Erzurum mebuslarının, hattâ Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını değiştirip «Muhafaza-i Mukaddesat» kelimelerini müdafaa-i hukuka eklemeleri bu gayretlerin en belirlisiydi (1). Mevcut belgelere göre

(1) İlk kuruculardan, fakat o zaman mebus olmayan Cevat Dursunoğlu, bu teşebbüse karşıydı.

(*Nutuk*, s. 371, 1927 baskısı), Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa da Cumhuriyetçi gelişmeler göttükleri sanılan yeni grup azalarının davranışlarına karşıydı. «Memleketin hayatî davalarında sorumlu olan askerî ve mülkî şahsiyetlerden ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden mütalâa alınmasını ve işin fevkalâde bir Mecliste tetkikini» zarurî görüyordu (1).

Erzurum Mebusu Raif Hoca, görüşlerini «Büyük Millet Meclisinde teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun maksadı, hilâfet ve saltanat şeklinin Cumhuriyet'e inkılâbıdır» şeklinde ortaya atıyordu. Kâzım Karabekir Paşanın; Meclisteki Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşu sırasındaki diğer bir görüşü de, siyasî nitelikte saydığı bu gibi teşekküllere Mustafa Kemal'in katılmasının uygun olacağı merkezindeydi:

«— Bendeniz, zatı sâmilerinin bu kabil siyâsî fırkalara... iştirakten berî kalmasına (katılmamasına) bilhassa taraftarım».

Başta Erzurum mebuslarından Hüseyin Avni (Ulaş), Celâlettin Arif Beyler olmak üzere Mecliste ve süratle meydana gelen «ikinci grup» bu ilk gruplaşmanın bir karşı hareketi oldu. Günlük tâbirleriyle ilk kurulan grup birinci, diğeri ikinci grup olarak anıldılar.

Mustafa Kemal, hattâ Meclisin tamamının parçalanması pahasına da olsa Mecliste, hem iş, hem fikir disiplini bakımından güvenilir bir dayanak aramak zorundaydı. «Müdafaa-i Hukuk Grubu» işte bu zorunluktan doğdu.

«Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu» bir gerekçe (madde-i esasiye) ile 16 maddelik bir nizamname-i dahilî (iç tüzük) ye göre kuruldu. Madde-i esasiyede, Büyük Millet Meclisinin gaye ve hikmeti bir daha belirmiştir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun madde-i esasiyesi, mücadele-i haziranın başından beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve son İstanbul

(1) 29 ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânı üzerine Kâzım Karabekir Paşanın İstanbul gazetelerine «Cumhuriyet ilânını bize sormadılar» yolundaki beyanati, kendilerinin Cumhuriyet konusunda özel görüşlerini de belirtiyordu.

Meclisi Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyit olunup, millî özü bulunan Misak-ı Millî esasları içinde memleketin tamamlığını ve milletin istiklâlini sağlayacak sulh ve müsâlemeti elde etmektir».

Gene madde-i esasiyeye göre grup, bu gayeye ulaşmak için, devlet ve milletin gereken örgütlenmesini, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden hazırlamaya çalışacaktır.

Şu halde grup, geleceğe yönelen bir aksiyon örgütü halini alıyordu. Günlük çalışmaların ve muhafazakâr (tutucu) kösteklemenin engellerinden kurtulmak için de başka çare yoktu. Çünkü Mecliste meselâ, muallim mektepleri (öğretmen okulları) öğrencilerine sarık sardırılsın, mekteplerde musiki dersi olmasın, yalnız «ilâhî» dersi konulsun gibi değersiz konularla nice vakitler kayboluyordu.

Diğer maddelere göre de grup, bir parti grubu gibi teşkilâtlanıyordu. İdare heyeti vardı. Bütçesi vardı. Kararlarda azınlık çoğunluğa uyacaktı. Gruba girmek isteyenlerin müracaatlarının incelenmesi kayıtlara bağlıydı. Grup kararları aleyhine çalışanlar gruptan çıkarılacaktı. Böylece Mecliste, fikirbirliği kurmuş bir kadro yaratılacak ve bu suretle bir hareket birliği sağlanacaktı. Mustafa Kemal güvendiği mebusları grup grup, Devlet Reisliği Dairesine (şimdiki Ankara Vali Odası) çağırarak onları grup hakkında aydınlatıyor, teşekküle hazırlıyordu. Fakat Mustafa Kemal tarafından davet edilmeyen ve açıkta kalan epey sayıda mebus da vardı. Hulâsa, Birinci Meclis, kendi içinde parçalanıyordu. Bu parçalanma, ileride düşünülen işler ve inkılâplar için aktif, disiplinli bir kadro hazırlamak çabasından doğuyordu. Bu arada İttihatçı görünen veya İttihatçılık ithamlarını celbedecek elemanlar da kendiliğinden tabiatıyla dışarda kalıyordu.

Birinci grubun arkasından kurulan (kasım 1921 sonbaharında) ikinci gruba da 120 kadar mebus katıldı. İçlerinde hukukçular, subaylar ve daha ziyade hocalar olan bu grubun genel eğilimi muhafazakârlıktı. Mustafa Kemal'in teşebbüslerine karşı direnişti.

Bu gruplar, Birinci Büyük Millet Meclisinin dağılına kadar karşı karşıya kaldılar ve daima çatıştılar. İki tarafın da önderleri, hatipleri, siyasetçileri sivrildi. Çatışmalar bazen Meclis dışına kadar

taştı. Hattâ bazı sorumsuz ve cahil insanların aşırı gayretkeşlikleri, işi cinayete kadar da götürdü (Trabzon Mebusu Şükrü Beyin fecî bir şekilde öldürülmesi gibi).

Birinci Millet Meclisi dağıtıldıktan sonra birinci grup fiilen Halk Partisi haline gelmiş oldu. Yeni seçimlerde ikinci gruptan kimse kazanamadı. Bu gelişme Mustafa Kemal hareketinin kadrolaşması diyebileceğimiz Halk Partisi'nin teşekkülü meselesini içine aldığı için, ilerde ve bu kitabın III. cildinde işlenecektir.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ve Dış İlişkiler

«Milli hudutlarımız içinde, yabancı müdahalelerden azade olarak, her medenî millet gibi yaşamak...»

Mart, 1921 - Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in İstiklâl Savaşı içinde söylenen yukardaki sözlerinde, millî mücadelenin dış siyasetli, bütünü ile belirtilmiş sayılabilir.

Bu sözlerde değinilen «millî hudutlarımız» Mısak-ı Milli sınırlarıydı. Millî sınırlar içinde egemen ve başka bağımsız ülkelerle eşit bir dış siyaset, Mustafa Kemal'in ve millî mücadeleden Türkiye'ye getirdiği yeni bir anlamdır.

XI

MUSTAFA KEMAL VE BİR SAĞDUYU

Mustafa Kemal'in, Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da yaşadığı mütareke günlerine ait hatıralarını yazmamış olması, hem tarihimiz, hem Mustafa Kemal edebiyatı bakımından bir eksikliktir. Gerçi hatıralar yazmayı, defter tutmayı sevmezdi (1). Ama eğer o günlerde bir şeyler yazıp, meselâ kendisini Kabinede Harbiye Nazırı olmak arzularına sürükleyen düşüncelerini bize anlatmış olsaydı, bu düşüncelerin ardında biz, zaten hiç bir şerefi kalmamış olan ve işgal kuvvetleri kumandanlarının, ayaklarına çağırıp, ayakta emirler verdikleri (2) kukla bir Harbiye Nazırı olmak özlemini değil, bağlandığı bir sağduyunun mantığını görürdük. Bu sağduyu, bu mantık, Padişahı ve hükümeti kendi anlayışına göre ve dilediği gibi çekip çevireceğine dair olan nefesine güveniydi (3). Ayrıca Osmanlı devletinin yok edilmesi

(1) Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Harbi sırasında ya da Ankara'da yazılmış dağınık, kısa bazı notları vardır. Bunların en iyi derlenmiş *«Anafartalar Hatıraları»* isimli altında yayımlanmıştır.

Birinci Dünya Harbinin son devresinde, tedavi için gittiği Karlsbad'da beş deftere kaydettiği notları, ölümünden sonra kaybolmuştu. Şimdi bulunmuştur. Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanacaktır. Halen Prof. Afet İnan'dadır.

Şahsi mektuplarından, onun iç varlığı hakkında bir şeyler ifade edenler, yok denecek kadar azdır. Bu mektuplar, Varlık Yayınları arasında çıkmıştır. Bunlar dışında ufak tefek defterler, hemen kâmilan dağılmış kaybolmuştur.

Gençliğine ait olarak anlattığı bazı hatıraları da, Falih Rıfkı tarafından evvelce de yayımlanmıştır. Son defa, gene İş Bankası yayınları arasında neşrettilmiştir.

(2) İngiliz Mareşali Allenby'nin 10 şubat 1920'de Harbiye Nazırı Ömer Yaver ve Hariciye Nazırı Reşit Paşaları makamına çağırışında muameleleri bu şekildedir.

(3) Yunus Nadi'nin *«Ankara'nın İlk Günleri»* ismi altında yayımlanan eserinde, Büyük Millet Meclisinin açılış günlerinden önce bir gece, Mustafa Kemal'in kendisine bu konudaki beyanları şöyle nakledilir:

yerine onun, Türklerle meskûn topraklar üstünde özgür olarak devamını, yalnız Türkler için değil, yeni Ortadoğu dengesi ve dolayısıyla Avrupa ve Batı uygarlığı için de lüzumlu olduğuna, galipleri ve özellikle İngilizleri inandırabileceğine, Padişahı ve hükümeti dilediği gibi sürükleyeceği hakkında bazı beyanları da vardır. Zaten Adana'dan İstanbul'da Ahmet İzzet Paşaya çektiği telgraf da, bu nefsine güvenin yeter bir kanıtıdır. Ama Mustafa Kemal, kendi düşündüklerinin doğruluğuna, girişimlerinin faydalı olabileceğine kendisi inanıyordu... İtilâf devletleri temsilcilerine ve işgal kuvvetlerine gerçekleri anlatarak, onları Türkiye'nin meselelerine olumlu bir şekilde yöneltmek, onları müstakil bir Türkiye'nin muhafazası fikrine kazanabilmek yolundaki inancının en açık belirtileriyse, onun İstanbul'da sivil ve asker, çeşitli yabancı şahsiyetlerle yaptığı temaslardır. Bunlar hakkında gene kendisinin çeşitli beyanları (1) ve belgeler (2) vardır. Öyle temaslar ki, bunların bir kısmı, gene kendisinin anlattıklarına göre, hattâ üzücü ve zedeleyici olmuştur (3).



«— Perapalas'ta görüştüğümüz zamanı düşün. O zaman hükümette bulunsaydım, muhakkak ki memleketin sürüklendiği bu muhataranın önüne, daha oradayken geçerdim.

Ahmet İzzet Paşa (müterekenin ilk sadrazamı) teşkil edeceği hükümette bana Harbiye Nazırlığını versin diye, kendisine Adana'dan telgraf çektim. Kendisi bunu mansıp hırsı ile (mevki, rütbe hırsı ile) yorumlamış (Ahmet İzzet Paşanın Mustafa Kemal hakkında bu karşı ve duygularını açığa vuran ve Mersinli Cemal Paşaya yazılan bir mektubu vardır). Halbuki ben, adamlarımızı biliyordum. Orada memlekette yapılacak hizmeti, en büyük selâhiyetle ancak ben yapabilirdim. Eğer ben o kabinede bulunsaydım, işi daha İstanbul'un eşîğindeyken hallederdim. Karaya itilâf askerleri çıkarmamak için elbette kafi tedbirler alırdım. Ne olacaksa orada olurdu ve emîn olabilisin ki Nadi Bey, karaya itilâf askerleri dahi pekâlâ çıkarmayabilirdi».

«Eğer ben o kabinede bulunsaydım, hükümet padişahın keyif ve iradesiyle ve yaptıkları gibi, defolup gitmezdi. İcabederse, tahtını padişahın başına geçirirdim».

«Budalalar! Hiç bırakır mıydım ki o işler öyle olsun».

(1) Falih Rıfkı Atay: *Atatürk'ün Anlattıkları*, s. 97-100.

(2) *Nutuk*. Mustafa Kemal. s. 185. 1927 baskısı.

(3) Falih Rıfkı Atay: *Atatürk'ün Anlattıkları*, s. 97-100.

YENİ BİR SİYASETE YÖNELİŞ

Mustafa Kemal'in İstanbul'da, bazı yabancılarla yapılan bu temasları tabii hiç bir netice vermedi. Ya da yalnız şu neticeyi verdi ki; memleketin kurtuluşu için bu temaslara veya İstanbul hükümetinin pek fazla değerlendirdiği «Yabancıların anlayış veya atifetine bel bağlamanın» hiç bir değeri yoktur. İstanbul'dan ayrılıp Samsun'a çıktığı zaman, bu görüşü onda sarsılmaz bir kanaat halini almıştı. Gerçi Anadolu'da da, fırsat ve imkân buldukça yabancılarla temas etmek ve onlara kendi davasını anlatmak fırsatlarından daima faydalandı. Fakat Samsun'a çıktığı zaman memleketin durumu ve seçilecek yol hakkında görüşleri artık belirmişti. Nitekim 1927'deki Büyük Nutkunda o, bu görüşlerini açıklamakla başlar. Bu açıklamaları burada kısaca almak, onun; kuracağı yeni devletin dış münasebetlerine de esas olan ilkelerini daha iyi kavramak için yerinde olacaktır:

«Osmanlı devletinin dahil bulunduğu grup, umumî harpte mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütareke imzalanmış, büyük harbin uzun yılları zarfında millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi harbi umumiye sürükleyenler, kendi hayatları kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar.»

«Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, müterreddi (yozlaşmış) şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşanın reisliğindeki kabine âciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız Paşahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir duruma razı...»

«Ordunun elinden silâh ve cephanesi alınmış ve alınmakta...»

«İtilâf devletleri, mütareke hükümlerine uymaya lüzum görmüyorlar. Birer vesileyle, itilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyetleri Fransızlar, Urfa, Maraş, Antep İngilizler tarafından işgal edilmişti. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Sözlerime başlangıç olarak aldığım tarihten dört

gün evvel de, İtilâf devletlerinin rızasıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor...»

«Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde kurulmuş ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti (Rum İstiklâl Cemiyeti) kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.»

«Doğu vilâyetlerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali var. Ermeni hazırlığı da Rum hazırlığı gibi ilerliyor» (1).

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak bastığı günlerin ,memleket bakımından kapsamı bu cümlelerde tam ve açıktır. Mustafa Kemal bu koşullar karşısında o zaman karşılaştığı görüşleri şöyle özetlemektedir:

«Üç tedbir düşünüyorlardı:

1 — İngiltere himayesini istemek,

2 — Amerika himayesini istemek,

3 — Mahallî kurtuluş çaresi olarak, Osmanlı devletinden kopup, şu veya bu devletin himayesinde mahallî muhtariyetlerle kendi başlarına çareler aramak...»

Fakat, bu görüşlerin hiç birine katılmaz.

«Bu kararların her birinde ben isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü. Esassızdı. Gerçekte, içinde bulunduğumuz tarihte (yani 1919' da) Osmanlı devletinin temelleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Bunun da taksimine uğraşılıyordu. Osmanlı devleti, onun istiklâli, Padişah, Halife, hükümet, bunların hepsi, manâsı kalmamış birtakım manâsız sözlerden ibaretti...»

«Ne'nin ve kim'in korunması için kimden ve ne yardım isteniyordu? O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da, millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız müstakil, yeni bir Türk Devleti kurmak...»

(1) *Nutuk*. Mustafa Kemal. s. 1. 1927 baskısı.

«İşte İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur...» (1).

Samsun'a çıkış sırasında ve yukarıya aldığımız sözlerde durumu ve seçilecek yönleri değerlendiren Mustafa Kemal, ilk siyasî müdahalesini 3 haziran 1919'da Havza'dan, bölgesi içindeki vali ve kolordu kumandanlarına yaydığı genelgeyle yapmıştı. Artık yeni yolun başındaydı. Eski Osmanlı devleti bitmiş sayılmalıydı. Bu devletin Birinci Dünya Harbindeki müttefikleriyle artık hiç bir ilişkisi kalmadığı gibi, ufukta, milletin kendi gücünden başka dayanacak bir dayanak da görünmüyordu. Zaten o, eski müttefikler de Osmanlı devletine, eşit bir dost değil, daima bir emir eri gibi muamele etmişlerdi (2). Ama artık başka bir mücadele başlıyordu. Meselâ bu cildin başında değindiğimiz Havza genelgesinin şu satırlarını okuyalım:

«Milletçe katiyen savunulması istenilen haklar iki noktada toplanır: Birincisi, devlet ve milletin tam istiklâli. İkincisi, vatanın asli parçalarında, çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir. Bu hususta, Paris'e harekete hazır olan heyetin (3) görüşleriyle, millî vicdanın istekleri arasında uygunluk şarttır.»

«Geniş bir Ermenistan muhtariyeti ve bir yabancı devlet himayesini kabul meselelerinde, bugün iktidarda olan hüküme-

(1) *Nutuk*. Mustafa Kemal. s. 8-9. 1927 baskısı.

(2) Daima dostumuz geçinen ve Birinci Dünya Harbinde müttefikimiz olan Almanya'nın Osmanlı Hükümeti tarafından Almanya'dan istenen askeri ıslahat heyeti hakkında, Almanya'nın Türkiye Sefiri, Sadrazam Sait Halim Paşaya 17 temmuz 1913 tarihiyle şöyle yazar:

«Ejendim, Majeste İmparator - Kral, Osmanlı İmparatorluğu hükümeti tarafından gösterilen isteği lütfen kabul etmek tenezzülünde bulunmuştur.»
Alman ıslahat dosyası. Başbakanlık Babiâli Arşivi, H. Bayur - Atatürk. s. 59.

(3) O sıralarda İstanbul hükümetinin, sulh şartları hakkında Paris'e göndermekte olduğu heyet kastedilmektedir. Çoğunluğun azınlığa feda edilmemesi bahsinde ifade olunan istek de, Türklerin çoğunluk teşkil ettiği Doğu bölgelerinde ve keza Türklerin çoğunlukta olduğu diğer vatan parçalarında, çoğunluğun haklarınının feda edilmemesi konusudur.

tin ictihadı (görüş ve kanaati) ile, milletin istekleri arasında uygunluk, beraberlik yoktur» (1).

Bu genelgede tam istiklâl ilkesi, kesin olarak belirtilmiştir.

Gene bu cildin başında verdiğimiz ve 21-22 haziran 1920'de Amasya'da bir protokol halini alan ve «Amasya Mukarreratı» denilen ilkelerde bu manâ daha da açıklar.

Erzurum'dayken Mustafa Kemal, galip devletlere mensup bir askerî heyet başkanına, olayların bu manâsını anlatmak imkânını da bulmuştur. Bu yabancı, Erzurum'da mütarekenin tatbikatını ve ordunun silâhsızlandırılmasını kontrol göreviyle bulunan, İngiliz Binbaşısı A. Ravlinson'dur (2). A. Ravlinson'un, hatıratında, Mustafa Kemal hakkındaki izlenimleri önemlidir:

«Onun siyasî fikirlerini ve bunların uygulanmasında uğradığı zorlukları ve temmuz ayında Erzurum'da topladığı kongrenin (3) esaslarını kendisinden öğrendim».

«Göze çarpan şahsiyetiyle, görüşenlerde unutulmaz tesirler bırakan Büyük Türk Mustafa Kemal Paşa, doğu ordularının umumî müfettişi olarak Erzurum'a geldi. Çok okumuş, gezmiş, görmüş. Günün meseleleri hakkında olduğu gibi, tarihî konular üzerinde de umumî ilgiyi çeken ve insanı düşündüren fikirler ortaya atmakta tam manâsıyla yetkiliydi».

«Kuvvetli karakterli ve dünya milletleri arasında kendi milletinin haklı durumu üzerine kesin ve pratik görüşlü bir adam olarak o, hiç bir zaman şahsî şöhret ve yükselme peşinde koşmadı. Memleketin menfaatlerini her şeyin üstünde tutan ve memleketi için en faydalı sonuca varmaya çalışan bu zat, kuvvetini, damarlarına işlemiş olan görev duygusundan alıyordu .Onun, Türk Milli Partisini yaratabilmesinde ve bunun faal

(1) Sadrazam Damat Ferit Paşa, bir Ermeni muhtariyetini kabul ettiğine dair beyanlarına değinilmektedir.

(2) Binbaşısı Ravlinson Türkiye'de ve Erzurum'daki faaliyetlerine ait hatıratını ve bu arada Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir gibi şahsiyetlerin kendi üzerinde bıraktığı intibaları bir kitap halinde yayımlamıştır.

(3) Cevat Dursunoğlu: *Erzurum Kongresi*.

lideri olmasındaki dikkate şayan sırrı bundadır. Vatanseverliğe olan ciddilik ve bağlılığı dolayısıyla, vatandaşlarının birbirinden çok ayrı olan ilgilerini kaynaştırabilirdi. Ve yakın bir gelecekte, doğu siyasetinde hâkim olacak Türk demokratik kudretinin temellerini attı». s. 181, 183.

A. Ravlinson'un bu görüşlerinde bir önsezi dikkati çekmektedir. Mustafa Kemal'in, «yakın bir gelecekte, doğu siyasetinde egemen olacağı, Türk demokratik kudretinin temelini attığı» yolundaki görüşü, üzerinde durulmaya değer. Çünkü bu önseziyi, bu teşhis ve olayların gelişmeleri doğrulamıştır.

Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin niteliği, kavramı ve amaçları üstünde yabancıları, en küçük vesileyle de aydınlatmaktan yorulmadı. Nitekim Anadolu'da ilk konuştuğu yabancı olan A. Ravlinson'dan sonra Sivas'ta Amerikalı gazeteci Mr. Brown, karşısındakini çok kolay anlayan çok zeki bir genç. Mr. Brown Amerika'da yayımlanan «Chicago Daily News»ın muhabiriydi ve Sivas'a, İstanbul'dan King-Crane Heyeti tarafından gönderilmişti. Bu bir Amerikan heyetiydi. Beş kişilikti. İstanbul'a Türklerle de temas etmeye ve Anadolu'da geçen şeyleri anlamak için gönderilmişti. Mustafa Kemal, Mr. Brown kanalından bu heyete aktarılacak görüşlerini bu genç Amerikan gazetecisine elbette ki her yönüyle anlatmış olacaktır.

Fakat Sivas'taki temasların asıl önemlilerinden biri, General James G. Harbord heyetiyle, 22 eylül 1919'da olmuştur. 15 kişilik Harbord heyeti Kafkasya'dan, önce Erzurum'a gelmişti. Vazifesi Ermeni ve Ermenistan meselelerini incelemektir. Orada Kolordu Kumandanıyla, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile çeşitli temaslar yapmıştı. 22 eylülde Sivas'ta Mustafa Kemal'le görüştü. Bu konuşma hakkında Mustafa Kemal özetle şunları söyler:

«Generale, millî hareketin maksat ve gayesi ve teşkilât ve millî birliğin meydana gelmesinin sebepleri v.s... hakkında uzun, tafsilâtlı, delilli izahlarda bulundum. Bazı suallere de muhatap oldum. Meselâ:

«— Millet düşünülebilin bütün teşebbüsleri ve fedakârlıkları yaptıktan sonra da muvaffak olunamazsa ne yapacaksınız?»

«— Bir millet, varlığını ve istiklâlini sağlamak için, düşünülebilin bütün teşebbüsleri ve fedakârlıkları yaptıktan sonra ve fedakârca teşebbüslerine devam ettikçe başarısızlık söz konusu olmaz».

«Generale verdiğim cevabın onun tarafından takdirle karşılandığını belirtmek isterim» (1).

Sivas'ta temas edilen yabancılardan biri de Fransa'nın Suriye Temsilcisi M. Picot'ydu. M. Picot, Mustafa Kemal'in etrafında bulunanlardan Bekir Sami Bey vasıtasıyla, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye ile görüşme imkânları aramış, arada dostane bir hava yaratmaya çalışmıştı. Önce Kayseri'de Ali Fuat Paşayla görüştüktan sonra 8-9 aralık 1920'de Sivas'ta Mustafa Kemal'le buluştu. M. Picot iyi haberlerle geliyordu:

«— Fransa'da yakında Kabine değişecek. Başvekilliğe B. Briyand gelecektir. Şimdiki siyaseti yanlıştır. B. Briyand'ın siyaseti, Fransız milletinin siyaseti olarak, şarkta Türk çoğunluğunun bulunduğu bir kıtada, kuvvetli ve müstakil bir Türkiye devletinin kurulabilmesidir. Bunun için her şey yapılacaktır. Yalnız Kilikya'da, başlamış olan kanlı çatışmaların önüne geçilmesi her iki taraf için şarttır».

«Müstakil bir Türkiye ile Fransa'nın gelecekteki siyasetleri ve menfaatleri bu gibi hareketlerle bozulmamalıdır...» (2).

M. Picot'nun kartvizitinde görevi gerçi «Fransa'nın Suriye ve Ermenistan Mümessili» olarak yazılıydı. Ama o artık Ermenistan'dan bahsetmiyordu. O, gelecekteki Fransa ve müstakil Türkiye'nin dostluğu için uğraşıyordu. Ama, ah şu güneydeki savaş bir dursa! Hele oraya yeni kuvvetler gönderilmesel!.. Ama Mustafa Kemal'in sözleri çok uyku kaçıracıydı:

«— Milli ordularımızı durdurmak?.. Fakat Mösyö, ben-den mümkün olmayacak bir şey istiyorsunuz!..»

(1) *Nutuk*. s. 193. 1927 baskısı.

(2) Ali Fuat (Cebesoy): *Milli Mücadele Hatıraları*. s. 268-269. Cilt I

Picot sararıyordu. Halbuki o sırada Mustafa Kemal'in elinde güneye gönderilecek bir manga asker bile yoktu. Fakat bu Fransızla müzakereler, ilerideki Türk-Fransız anlaşmaları için olumlu bir hava yaratmaktan halî kalmamıştır. Bu teşebbüs ve temasları belirttikten sonra şimdi, yeni bir devlet olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine ve onun dış siyaset münasebetlerine geçebiliriz.

*
**

TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİNİN GELİŞMESİ VE KARIŞIK SAFHALAR

Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Fakat yalnızdı. Osmanlı devletinin Birinci Dünya Harbinde müttefikleri olan ve harp sonunda yenilen devletlerle Ankara'nın, zaten bir ilişkisi olamazdı. Doğuda İran, özgür bir devlet sayılamazdı. Bir taraftan yabancı müdahaleler, diğer taraftan feodal-klerikal yapısından gelen iç zaafılar arasında varlığıyla yokluğu belli olmayan perişan bir ülkeydi. Eski Rusya'yla sınırimıza düşen Güney Kafkasya'da gerçi milli hükümetçiler kurulmuştu: Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan'la zaten sınır komşusu değildik. Ermenistan ise, Paris'teki müttefikler komisyonunun barış hazırlıkları edebiyatında, Anadolu aleyhine sunî şekilde şişirilmek istenen karışık bir komşuydu.

İşte Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 nisan 1920'de, dış âlemlerle münasebetler bakımından bu şartlar, böyle bir yalnızlık içinde işe başladı. Fakat dış âlemlerle münasebetler kurmayı ve bu münasebetlerden, kendi hayrına dayanaklar aramayı, ilk el atılacak işlerin başında bildi. O sırada, dış yardım ve dayanaklar düşünülünce akla gelen yalnız Rus Şûralar Hükümeti (Sovyetler Birliği), yahut günün yaygın tâbiriyle Bolşeviklerdir. Bolşevikler veya Bolşeviklik hakkında, kimse- nin açık, doğru bir şey bildiği yoktu. Fakat şimalde bir ihtilâl olmuştu. Türklerin tarihî düşmanı olan Çarlık Rusya'sı, yıkılmıştı (şubat 1917). Arada birtakım çabalardan sonra Bolşevikler denilen ihtilâlci kadro iktidarı almıştı (7 kasım 1917). Gerçi bu rejime karşı dış saldırılar, iç savaşlar devam ediyordu. Ama Bolşevik iktidarı daha ilk

günden «ilhaksız ve tazminatsız sulh» prensibini ortaya atarak, milletlerin azatlığı bayrağını açmış görünüyordu. Nitekim 3 mart 1918 tarihinde Osmanlı hükümetiyle de, ilhaksız, tazminatsız sulh prensibini uygulayan bir sulh antlaşması yaptıktan başka, 1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda Ruslara terkettiğimiz topraklar (Kars, Ardahan ve Batum Sancaklarını = Elviye-i Selâse = Üç Vilâyetler) gene bu antlaşmayla Türki'ye'ye iade ediliyordu (Brest-Litovsk Muahedesi).

Böylece Anadolu'da millî hareket önderlerinin düşüncelerinde Bolşevikler, daha evvelce de değindiğimiz gibi, dumanlı, karışık çizgiler halinde de olsa, baş vurulabilir tabii bir müttefik gibi görünüyorlardı.

23 nisanda açılan Büyük Millet Meclisi, daha Vekiller Heyeti'ni dahi seçmeden ve geçici idarecilerinin aldığı bir kararla, 26 nisan 1920'de, Moskova'da Sovyetler Birliği İcra Komiserleri Heyeti'ne bir mektup yazarak, «İhtilâlcî Rusya ile birlikte emperyalizme karşı müşterek mücadele azmini» bildirdi. Moskova'ya bir heyet göndermek yolundaki kararını açıkladı. Bu mektup, Yeni Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında resmî ilişkilerin başlangıcıdır. Fakat bu noktada biz, işin biraz daha öncelerine göz atmalıyız. Ondan sonra, seçilen heyetin hareket ve faaliyetleriyle alınan sonuçlar üzerinde durabiliriz. Ankara'nın, daha ilk adımda Sovyet Rusya'ya yaptığı müracaatta, millî hareket önderlerinin ve özellikle Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak bastığı günden beri, Bolşevik hareketine karşı, dikkatli takip ve ilgilerinin etkileri olduğunu kabul edebiliriz. Bu konuda ve Birinci Büyük Millet Meclisindeki iç cereyanlar bahsinde verdiğimiz bilgi ve belgelere ek olarak, onun meselâ, daha Amasya'dan 23 haziran 1919'da Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı uzun mektubun şu satırları oldukça fikir vericidir (1) :

«Bolşevizmin sureti telâkkisi ve tecellisi dahi müzakere edilerek, esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi ahaliî İslâmîye bunu kabul ederek, diyanet, anane gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından, bunun memleket için bir mahzuru olmayacağı düşünüldü».

(1) Kâzım Karabekir: *İstiklâl Harbimiz*. s. 58.

«Yalnız 17 haziran (1920) bilâ numaralı şifre ile müta-lâ-i aliyyeleri etrafında düşünülerek, hakikatin Bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmiyle İtilâf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırmaya ic-bar ve aksi takdirde vatanımızın Bolşevik pây-ı istilâsı altında kalmasına sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre ic-batı fiiliyesine kalkışmak muvafık olacaktır».

«Diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir suretle Bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmeyerek derhal o havaliden dahile doğru mütenekkiren (gizli hüviyetle) gönderilecek birkaç kıymettar zatın vasıtasıyla hemen müzakereye girişmek, anlaş-mak pek muvafık olur. Bu suretle Bolşeviklerin bizim memleke-timiz dahiline kesret (çoğunluk) ve kuvvetle girmesine lüzum olmaz. İşbu gaye için zaten bu memleketin kudreti milliyesi ha-zır olduğu beyanı ile, yalnız şimdilik mütenekkiren, meselâ bazı murahhaslarının kabulü ve müstakbel vaziyetimiz, esliha,, mü-himmat ve vesaiti fenniye* ve para ve icabında insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat yapılabilir» (1).

«Bu suretle anlaşıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve İtilâf kuvvetlerinin memleketi terketmeleri için bir silâh ma-kamında kullanmak, tasavvuru âlileri veçhile pek münasip olur. En son haberlerin ve vaziyetin ve Bolşeviklerin kendilerine kar-şı İngilizlerle beraber düşman vaziyeti alan Ermeniler hakkında ne düşündüklerinin ve Bolşevizm ve buna müteallik olan he-defler uğrunda para fedakârlığına ihtiyaç olacağına göre, bu

(1) Büyük Millet Meclisinin kuruluşu ve İstiklâl Savaşı safhasında, An-kara ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi yazışmaların tümü, Ali Kemal Mə-ram'ın «Türk-Rus İlişkileri Tarihi» isimli eserinde verilmiştir. 1969 İstanbul.

Türk-Rus münasebetlerinin, Çarlar Rusyası da dahil olduğu halde tüm ge-lişmeleini açıklayan eserler bundan ibaret değildir. Prof. Akdes Nimet Kurat' ın «Rusya Tarihi - 1948» ile, müşterek bir çalışmayla hazırlanan «Olaylarla Türk Dış Politikası - 1968» ve Feridun Cemal Erkin'in «Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi - 1968» ve gene Akdes Nimet Kurat'ın son çıkan «Türkiye ile Rusya - 1970» isimli büyük eseri ve diğerleri bu konu hakkında zengin kay-naklar teşkil ederler.

maksatla kullanılacak paranız ve vilâyete ahiren mürettep tahsisatı mestûreden istifade kabil olup olmadığının inbâ buyurulmasını rica ederim. İşbu telgrafnamenin alındığı tarihin bildirilmesini rica ederim efendim.

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal»

Mustafa Kemal'in yazısındaki diğer cümleler, onun, yeni bir hareket olan, doktrinleri henüz kendisince bilinmeyen, fakat vatanın uğradığı zulüm ve istilâ karşısında galiplere karşı hem bir koz, hem icabında bir dayanak, hattâ yardımcı kuvvet olarak kullanabileceğini düşündüğü Bolşeviklik karşısında, o günlerdeki telâkki ve tutumunu gereği gibi aydınlatmaktadır. Yani bu yazıda ve hele altı çizilen cümlede ifadesini bulan düşünce, öyle sanıyorum ki, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya geçmeden önce de çok düşündüren, hattâ onu İstanbul'da işgal kumandanları veya şahsiyetleriyle temas yolları aramaya sevkeden ve bazı temaslara sürükleyen, belki müphem, ama kendisince gerçek, Jeopolitik bir duygunun önsezisidir. Fakat o günlerde işgal makamlarının da, Paris'teki Sulh Konseyi'nde dünyayı kesip biçip, taksim etmekle uğraşan zafer sarhoşlarının da anlayış kabiliyetleri, bu problemi değerlendirecek ölçülerin çok dışındaydı...

Kaldı ki, bu mektuptan önce ve Havza'dan, Karabekir'le bu konuda başka yazışmalar da yapılmıştı (1). Ayrıca Mustafa Kemal'in kurmay heyetinden Hüsrev Beyin (Gerede), daha 7 haziran 1919'da, yani Mustafa Kemal'in Anadolu karasına çıkışından 15 gün kadar sonra Erzurum'da Karabekir Paşaya yazdığı, evvelce de kısmen değindiğimiz mektubun şu satırlarını da okuyalım:

«Gerek Avrupa havadisleri, gerek sizin kıymetli malûmatınız, Bolşevikliğin kuvvetli olduğunu, Almanların da bu sulhü katiyen kabul etmeyeceğini tebşir ediyor. İstanbul'da, Zeyrek'te, limonluk içinde, sakın ve pek şairane odanızdaki hasbıhalemizde gördüğüm pek necip ruhunuzun, yüksek zekânızın uzak

(1) Bu konuda ve Kâzım Karabekir'in «İstiklâl Harbimiz» isimli büyük hacimli eserinde, ilgi çekici çok malzeme vardır. Kitabımızın yapısı, bütün bunların burada değerlendirilmesine bittabi müsait değildir.

görüŖlü inütalâaları, bana bu hususta düşüncelerimi arza ve bu hususta kıymettar mütalâalarınızı istirhama cesaret vermişti. Bolşeviklik, Bulgaristan ve Macarların da katılmasıyla bugün İtilâf kuvvetlerinin emperyalist istilâsına. hurs ve tamahına, gadir ve zulmüne karşı bir birleşme vesilesi oldu. Kavimlerin âdet ve irfanına göre pek çok tadile muhtaç olan yüksek prensipleri bir tarafa bırakırsak, inşallah en muazzam ve metin bir millet olan Almanların v.s...»

«Bence milletin başındaki aydınların vereceği karar, ya müstakil yaşamak, ya toprağın altını üstüne tercih etmekte toplanırsa, her şeyden önce Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılmaq, İslâmda, Türkte, geleneklere ve belli kanaatlere halel vermemek şartıyla, tadilen nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak, fakat hemhudut olup, düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır».

«Ancak Bolşeviklerin Kafkasya'yı tamamen istilâ etmeleri ve bizimle el ele vermeleri, ancak bizim için prensibin kabulünü mümkün kılabilecektir... Şahsiyetiniz bu bapta millete en büyük hizmeti yapmaya inşallah sizi muvaffak eyleyecektir.» (1).

Hüsrev Beyin mektubu yorumlara ihtiyaç göstermez. Yalnız bu mektupta, o zaman fikirleri işgal eden bir kaygı ayrıca belirtilmiştir. Bolşeviklerin bize yardım edebilmeleri için, onların bütün Kafkasya'yı istilâ etmeleri ve Anadolu'yla sınır komşuluğu kurmaları zorunluydu. Büyük Millet Meclisinin açılışından önceye ait bir belgede (2) Bolşeviklerle ilişki konusu bir başka yönden de açıklanmaktadır. Bu belge, Mustafa Kemal'in 6 şubat 1920'de Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı ve genel durumu inceleyen uzun bir mektuptur. Bu mektuptan, konumuzla ilgili olarak şu satırları alalım:

(1) Hüsrev (Gerede)nin mektubundan: Kâzım Karabekir. *İstiklâl Harbimiz*, s. 61-62.

(2) Kâzım Karabekir: *İstiklâl Harbimiz*, s. 466. Mustafa Kemal'in 6.2.1920 tarihli mektubundan.

«Türkiye Kafkasya'dan, Bolşevik istilâsını kolaylaştırmak ve onunla hareket birliği yapmakla, batıdan doğuya doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir surette açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapamak için müttefikler, taarruzi harekâtı sevkülceyşiyeyi (yani asker kuvvetiyle taarruz hareketlerine girişmeyi) yapacak kudretleri süratle tedarik edemezler. Gerekli hareket üslerine ise tabiaten malik değildirler. Böyle hareket ancak Batum'dan bahis konusu olursa da, bu halde dahi, Kafkasya ile Hazer Denizi'nin arası tıkanmak için 400 kilometreden fazla uzaklaşmak icabeder. Bu hal karşısında İtilâf devletleri, Bolşeviklerle Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasıyla kesmek planını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve belki Kuzey Kafkas hükümetlerinin istiklâllerini tasdik ederek onları celbettiler. Şimdi onların Bolşeviklerle vuruşmalarını bir olupbitti yapmak için onları her suretle teşvik ve takviye etmektedirler».

«Eğer bu plan muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı katî bir set vaziyeti almasıyla memleketimiz mahsur (çevrilmiş) kalırsa, artık Türkiye için icabı mukavemet (yani, dayatma imkânları) esasından yıkılmış olur. Ondan sonra, siyasi mevcudiyetlerini tamamen kaybedebilecek olan Anadolu Türkleri, İtilâf devletleri subaylarının kumandası altında müstemleke askerleri olarak ordular teşkil edecek ve Kafkasya milletlerinin İtilâf devletlerinin itâati (emri) altında toplanmasını ve Bolşevik istilâsının durdurulmasını sağlamak için kan dökceklerdir. Bu takdirde, İtilâf devletlerine mutlak teslim olmak halinde dahi, Türkler için fedayi nefis etmekten kurtulmak kabil değildir. Binaenaleyh, Kafkasya seddinin yapılmasını, Türkiye'nin katiyen mahvı projesi sayıp, bu seddi İtilâf devletlerine yaptırmamak için en son vasıtalara başvurmak ve bu uğurda her türlü tehlikeleri de göze aldirmek mecburiyetindeyiz».

Bu mektupları, belgeleri ve onların açığa vurduğu görüş ve kaygıları, elbette ki 1919-1920 günlerinin şartları içinde değerlendirmelidir. Bu şartlar, belirsizlik, çaresizlik ve ümitsizlik ve her tedbire başvurmaktır.

O tarihte Bolşevikler, henüz Kuzey Kafkasya sınırlarındaydılar. Kuban, Çerkezistan ve Dağıstan istilâ edilmiş, Petrovsk-Derbent taraflarında Azerbaycan sınırlarına varılmış, fakat Güney Kafkasya'ya girilmemişti. Gürcistan'la sınır komşusuyduk. Azerbaycan'a, Aras Nehri tarafından (Nahçıvan, Şahtahtı bölgelerinden) bazı tampon idareler kurarak geçit sağlama çabaları netice vermiyordu (1). Enver Paşanın amcası Halil Paşaya Bolşeviklerle temas yetkisi de o sıralarda verildi.

*
**

HALİL PAŞA

Halil Paşanın bu temaslar için, o zaman bir sır, yahut kırmızı bir duman perdesiyle örtülü olan Bolşevikler diyarına gönderilmesi fikri, ilk önce 1919 eylülünde, Sivas Kongresi günleri ve İstanbul'dan kaçıp Sivas'a geldiği zaman, Mustafa Kemal tarafından düşünüldü. Halil Paşa, Birinci Dünya Harbinin son safhasında Güney Kafkasya'da Ordu Kumandanlığı görevi ile bulunmuştu. Bölgeyi ve problemlerini az çok bilirdi. Hattâ Enver Paşanın İstanbul'dan kaçtıktan sonra, Güney Kafkasya'ya geçerek orada amcası Halil Paşayla bazı çabalara girişerek, oralarda inisiyitifi ele almak niyetleri beslediği de bilinen bir şeydir. Fakat mütarekeden sonra ve aradaki haberleşme imkânsızlığı yüzünden bu hesaplar yürümedi. Enver Paşa, Kırım'da Talât ve Cemal Paşalardan ayrılıp çıktığı Karadeniz yolculuğundan geri döndü. Halil Paşa ise Kafkasya'dan İstanbul'a dönerek, kendi ayağıyla Bekir Ağa Bölüğü denilen zindana düştü. Onun oradan ve gene bir İttihatçı olan Küçük Talât Beyle beraber kaçıp Anadolu'ya geçişi, büyük başarısı oldu (2) :

Her ne hal ise, Sivas'a kadar gelen halil Paşanın, orada Mustafa Kemal tarafından ve Bolşeviklerle temas temini için Erzurum'a gön-

(1) Bu konular, «Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa» isimli eserimizde incelenmiştir. *Halil Paşanın Hatıraları* ise, tarafımızdan derlenerek yayımlanmıştır. (Akşam Gazetesi, ekim-kasım 1967).

(2) General Veysel Ünüvar: *Bolşeviklerle Sekiz Ay*.

derilişi bahsine dönelim. Karabekir hatıralarında bu konuyu şöyle anlatır:

«Halil Paşaya gereken yardımı yapıp, Azerî kıyaşetine de sokarak 23 eylül 1919 günü, Nahçıvanlı Büyük Hanla birlikte Erzurum'dan yola çıkardım. Kendisine yapacağı işler hakkında şu tavsiyelerde bulundum: «Bugün Azerbaycan'da Müsavat Hükümeti var. Bu hükümete birkaç defa haber gönderdim. Türkiye ölmüştür diye bize yardım etmediler...»

«Kafkasları aşacakları şüphesiz olan Bolşeviklerle, vakit ve zamanıyla temas edip, anlaşmaları lâzımdır...»

«Azerbaycanlılar, Arpa Çayı boylarında (bugünkü sınırlarımız) Bolşeviklerle buluşmamıza mâni olmamalıdır...»

Hulâsa o günlerde gözler, hep Kafkas sınırlarına dönüktü ve yardım ümidi hep o ufuklardan bekleniyordu.

Kaldı ki bu arada Karabekir, Azerbaycan'a ve Bolşeviklerle temas için, Dr. Behçet Sabit Bey isminde bir de sivil göndermiştir ki, o devre ait yazılarda ismi sık geçen bu zatın, gerçek bir temas ve neticeli bir işbirliği elde edemediği, gene Kâzım Karabekir'in belgelerinden anlaşılmaktadır...

Şimdi gene bıraktığımız yerden devam edelim:

Ankara'da. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, Bolşevik Rusya ile ilişkiler kurmak, oraya bir heyet göndermek için karar verdiği günlerde durum buydu. Fakat gene o günlerde bu durum, Güney Kafkasya'da birden değişti: Meclisin açılışından beş gün ve yukarıda değinilen kararın alınışından (26 nisan 1920) bir gün sonra, yani 27 nisan 1920'de Azerbaycan'a Kızıl Ordu girdi ve böylece Bakû'da Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ilân edildi. Bu olay Asya milletlerinin iç yapılarından ve iç oluşlarından ziyade, dışarıdan gelen, yönleri ve safhaları önceden tayin edilemeyen, fakat Asya halklarının gelişmelerine kendi damgasını vuran bir çağ akımının yarattığı bir sonuçtu (1). Bu

(1) Yayınlanmakta olduğumuz bu kitaplar serisine dahil olan «Makedonya'da Ortaasya'ya - Enver Paşa» isimli eserimde bu konular oldukça etraflı yer almıştır

nedence Azerbaycan olayını birçok cephelerden incelemek kabildir. Gerek Azerbaycan, gerek diğer soydaş Asya ülkeleri ve halkları üstünde bu alanda geniş incelemelere girilebilir. Ama bunlar elbette ki bu kitabın çerçevesi dışında kalmaktadır. Bu sebeple biz burada, Ankara ve Moskova yaklaşması hareketinin unsurları, olayları ve gelişmeleri üzerinde kalmakla yetineceğiz.

*
**

SAHNEDEKİ ŞAHISLAR VE MESELELER

Ama burada bir duruma dönmek zorundayız:

Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden önce de, gerek Kafkasya'da, gerek Moskova'da, Anadolu için veya Ankara adına Sovyetlerle temas yapıldığı, bağıntılar kurmak yollarının araştırıldığı, sahnede bu işlerle uğraşan bazı şahısların bulunduğu kaydedilmişti. Bu arada, Enver Paşanın amcası Halil Paşa (1) en faal şahsiyetti.

Fakat bir süre sonra bu aracılık, Ankara için şüpheli, tehlikeli görünmeye başladı. Moskova - Ankara arasında beklenen anlaşmaya varabilmek için, Halil Paşa da dahil olduğu halde, sahnedeki sorum-

(1) 1908 meşrutiyet ihtilâline katılan subaylardandı. Birinci Dünya Harbindle Irak cephesinde VI. Ordu ve harp sonunda Kafkasya Ordular Grubu Kumandanı oldu. Halil Paşa, mütarekeden sonra İstanbul'da tevkif edilmiş, Bekir Ağa Bölüğü denilen Divan-ı Harp Tevkifhanesine konulmuştu. Fakat Halil Paşa bu hapishaneden 8 ağustos 1919 tarihinde ve gene İttihatçılardan Küçük Talât ismiyle anılan Talât Muşkara ile beraber kaçtı. Anadolu ve İran üzerinden Azerbaycan'a gitti. İşte bu yolculukta kendisine Mustafa Kemal (Sivas'ta) ve Kâzım Karabekir'in, Bolşeviklerle temas ve Anadolu'ya yardım yolları aramak için vazife ve direktifleri verdikleri anlaşılmaktadır.

Bir aralık Moskova Büyükelçiliğimizi de yapmış olan Tevfik Bıyıkoğlu'nun «Atatürk Anadolu'da» isimli değerli eserinde şu satırlar vardır:

«Mustafa Kemal, beni (Bolşeviklerle yolu açmak ve onlardan silah, cephane ve para almakla) vazifelendirdi. Kazanılacak dostluğun kıymeti arkayı emniyete almak ve silah yardımı ile ifade olunabilirdi. Cephane kullığı Anadolu'da her yerde, her vesileyle kendini duyuruyordu».

suz şahısların ve kuvvetlerin, hem siyasi, hem diplomatik yollarla tasfiyesine zorunluluk hâsil oldu. Bu tasfiye edilenlerin, yani Türkiye-Sovyetler ilişkilerinin dışına itilen şahısların başında, bazen «İslâm İhtilâli» veya «İslâm İttihat Cemiyeti» Başkanı, bazen «Türkiye Şûralar Fırkası» Lideri gibi sıfatlarla görünen Enver Paşa vardı. Hattâ Türkiye Şûralar Fırkası, 31 ağustos 1921'de, yani Sakarya Muharebesi sırasında Batum'da bir de gizli kongre yapmıştı. Kararlarının altında Enver Paşanın da imzası vardı. «Times» gazetesi muhabirinin «Enver Gene Sahnede» başlığıyla, Londra'da gazetesine bildirdiği haber, o günlere rastlar (A. F. Cebesoy. 2. 235-236).

Bütün bu gelişmeler içinde Mustafa Kemal'le Enver Paşa arasında ve Enver Paşanın 26 ağustos 1920 tarihli mektubundan başlayarak, bazı mektuplaşmalar olmuştur. Bu mektuplar yayımlanmıştır. Enver Paşa tarafından saygılı, Mustafa Kemal tarafından ihtiyatlı bir üslûp taşıyan bu mektuplardan Enver Paşanın 16 temmuz 1921 tarihini taşıyan son mektubu ise şu sözlerle biter (1)

«— Memlekete geleceğiz! İşte o kadar»

Mustafa Kemal bu işin buralara varacağını daha önce sezmiştir. Bir ara Trabzon'a gelen Halil Paşanın «Türkiye Şûralar Fırkası» için çalıştığını tespit ederek onu sınır dışına çıkarmak zorunda kalmıştır. Enver Paşa bundan kırgın ve hiddetlidir. Hattâ Ankara, Moskova'nın da resmen dikkatini çeker. Sorumsuz şahıs ve kuvvetlerle Türkiye hakkında temaslara son verilmesi istenir.

Sakarya'daki muzafferiyet ise, daha önce de işaret edildiği gibi, işi kökünden halletmiştir. Anadolu dışında ve içinde, bir aralık yakın tehlike şeklini alan şüpheli hareketler gücünü kaybetmiştir. Ankara'nın Sakarya'dan sonra Sovyetlerle normal ilişkiler kurabilmesi olağanı doğmuştur.

Moskova'da Büyükelçi olarak bulunan ve Mustafa Kemal Paşayı tanıdığı kadar olmasa da, Enver Paşayı da oldukça yakından tanıyan Ali Fuat Paşanın «*Moskova Hatıraları*»nda verdiği belgeler çok ilgi

(1) Mektubun fotokopisi Tarih Kurumundadır.

çekicidir (1): Kaldı ki Enver Paşanın, konu olan (2), Kafkasya'dan Anadolu'ya bir orduyla yürüyecekmiş gibi söylentilerin çıkmasına vesile veren davranışlarının o zamanki Ankara'yı ne derece sinirlendireceğini, bugün bile kavramak kabildir.

*
**

MOSKOVA ANTLAŞMASI

Prof. Jächke der ki:

«— 200 sene süren bir harpten sonra, Ruslarla anlaşmak fikri, Mustafa Kemal için ihtilâlcî bir fikirdir.»

200 sene savaş! Evet, bu bir gerçektir. Gerçi bu iki yüzyıl içinde başlıca ve çeşitli sürelerde 12 büyük savaş olmuştur. Ama bu savaşlar arasında geçen yıllar, Türklerle Ruslar arasında ardı arası gelmeyen çekişmelerin, çatışmaların hikâyeleriyle doludur. Bu sebeptendir ki, Türklerde Rus düşmanlığı âdeta bir iman, bir gelenek haline gelmişti. Daha doğrusu, yalnız Osmanlı Türkleri için değil, Altınordu Devletinin çöküşünden beri (3) bütün Türk âlemi ve Türk tarihi için Rusya, en büyük tehlike sayılmıştır (4).

(1) Sakarya muharebesi sırasında Batum'a gelen Enver Paşanın, Trabzon'da kayıkçılar kâhyası Yahya'ya kurdurduğu bir taburun başına geçerek, Ankara'ya gitmeyi ve hâlâ kendisine taraftar sandığı bazı eski dost ve arkadaşlarının da katılmalarıyla Mustafa Kemal Paşanın yerine geçmek gibi teşebbüslerde bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu gizli teşebbüse ait vesikaların Trabzon'da ele geçmesi ve asıl, Sakarya muharebesinin kazanılması, Enver Paşanın Anadolu'ya dönmek ümidine son vermiştir.

(2) Bu konuda, General Sami Sabit Karaman'ın «İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa» isimli eserinde pek etraflı bilgi ve belgeler bulunmaktadır.

(3) A. Y. Yokovlevski: *Altın Ordu ve Çöküşü*. Çok önemli bir eser.

(4) Ortodoks Moskova Prensiği (1300) Timur'un Altınordu Hükümdarı Toktamış'ı yenmesinden ve Altınordu Devletinin küçük Hanlıklara (Kırım, Ejderhan, Kazan ve Sibir) ayrılmasından sonra, Türk tarihi ve Türk âlemi için bir tehlike olarak belirdi. 1480'de Moskova, Altınordu'nun bir tabii olmaksızın kurtuldu.

11 mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden Türk murahhas heyeti, Trabzon'dan takayla, Kafkasya'da Tuapse'ye çıktı. O tarihlerde Rusya'da devam eden karışıklıklar, iç savaşlar dolayısıyla, dolam-

Moskova Prensi İvan III. (1462-1505) Türklerin 1453'te İstanbul'u fetih etmesinden sonra, son Bizans İmparatorunun yeğeni Prenses Sofiya ile evlenerek Bizans'ın mirasçısı ve Ortodoksluğun koruyucusu durumunu takındı. Çar Korkunç İvan (1547-1584) Kazan ve Ejderhan Hanlıklarını zaptederek Rusya'nın genişlemesini Kırım'a yöneltti. Halbuki 1475'ten beri Kırım Hanlığı Osmanlı Devletinin himayesine girmişti. Sokollu Mehmet Paşanın, Ejderhan'ı geri almak, Rusların Volga ve Türk bozkırlarında ilerlemelerini durdurmak için yaptığı sefer (1569) neticesiz kaldı.

1613'te tahta geçen Romanof hanedanı devrinde Rusya bir İmparatorluk olarak gittikçe genişler ve bu hanedan 1917 İhtilâline kadar saltanatını devam ettirir. 1654'te bütün Ukrayna Rusların eline geçer. Bu olay üzerine Ukrayna, Osmanlı himayesine sığınınca da Ruslarla Türkler arasında ilk büyük harp çıkar. (1677-1681). Kırım Hanlığı da 1475'te Osmanlı himayesine girer. Bu da bir sıra harpleri davet eder. Deli Petro (1682-1725) zamanı bir sıra harplerle geçer. Osmanlı devletinin duraklama ve gerileme safhasının başlangıcı sayılan Karlofça Muahedesi (1699) bu devrede yapılır. 1711'de Deli Petro, Baltacı Mehmet Paşaya yenilmekle beraber, sefer Prut Antlaşmasıyla (1711) ve Rusya'yı oldukça koruyucu şartlarla sona erer. İkinci Katetina (1762-1795) Rusya için yeni gelişmeler sağlar. Kuzey Kafkasya Ruslara geçer. 1768-1771 harbi de 1774 Küçük Kaynarca Muahedesi ile gene Ruslar lehine sonuçlanır. Bu muahedeyle Kırım, bağımsız tanınır ve 1783'te harpsiz Rusların eline geçer.

1778-1792 harbi de Yaş Antlaşmasıyla biter. Bu arada Ruslar Güney Kafkasya'ya iner ve Gürcülerle birleşirler. 1826'da ise Ruslar İranlıları yenerek Güney Kafkas istilâsı tamamlanır.

1828-1829 harbinde Ruslar, Kars ve Erzurum'u işgal ettiler. Barış antlaşmasında diğer bazı tavizlerle bunlar kurtarıldı. 1833 Hünkâr İskeleyi Muahedesi ile Osmanlı Devleti Rusya'nın bir nevi himayesini rica etmek zorunda kaldı (Mısır Valisi Mehmet Ali Paşaya karşı).

1864'te Dağıstan'da Şeyh Şamil'in esaretiyle, 30 yıl kadar süren Kafkas dağlıları mukavemetini de kıran Rusya, Kafkasya'da tamamen yerleşti. 1853-1856 Kırım Harbinde Türkiye, Avrupalı müttefiklerle harpten galip çıkmış oldu. Ama bu harpten ciddi bir kazanç elde edemedi. 1857'de karma bir komisyon, Osmanlı-Rus sınırını çizdi. 1877-1878 Rus-Türk Harbi gene Türkiye'nin yenilgisiyle bitti ve Ruslara Balkanlarda büyük bir prestij sağladı. Bu harpte Ruslar, İstanbul kapısına, Yeşilköy'e kadar geldiler. 13 temmuz 1878 Berlin Muahedesi harbin neticesini bilhassa Bulgaristan'ın kuruluşu lehine kararlara bağladı. Son harp 1914'te patlamıştı. Rus İhtilâli ile bitti.

baçlı yollardan tam 69 günde (19 temmuz 1920'de) Moskova'ya varabildi. 24 temmuz 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin (George Vassileviç Çiçerin) heyeti kabul etti.

Fakat heyetin Ankara'dan hareketiyle Moskova'ya varışı arasında bazı olaylar geçmişti. Evvelâ şu oldu ki, Ankara'da Büyük Millet Meclisi, tam Türk heyetinin hareket ettiği gün (11 Mayıs 1920) Sovyetler Birliği İcra Komiserleri Heyeti Başkanı ve Bolşevik İhtilâlinin Lideri Lenin'in (Vladimir İlyiç Ulyanof-Lenin) bir mesajını dinledi. Bu mesaj, gerçi alkışlandı. Fakat mesajda «Ermenilere tanınmış olan mukadderatını tayin haklarından» da bahsediliyordu. Bu genel değinme ise, alkışlara ve Sovyetler lehinde gösterilere engel olmamakla beraber, gerek hükümette, gerek milletvekillerinde, açığa vurulmayan bazı endişeler uyandırmıştı. Sovyetler Hariciye Komiseri Çiçerin de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihli ve yeni hükümetin hislerini bildiren mesajına verdiği 2 Haziran 1920 tarihli cevabında «Bu göçmenler (1) yerlerine döndükten sonra Türk Ermenistan'ında, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum vilâyetinde plebisit (genel oylama) yapılmasını» istiyordu. Demek ki, dostluk münasebetlerine girişmeye çalıştığımız Sovyetler Birliği'yle de aramızda birtakım pürüzlü meseleler çıkacaktı. Nitekim heyetimiz, Moskova'da ve Sovyet idarecileriyle daha ilk temaslarda bu meselelerle karşılaştılar.

Ermeni meselesinin Sovyetler için neden bu kadar önemli ve aktüel olması bahsine gelince, bunun da sebebi şöyle anlaşılmaktadır:

Rus ihtilâlinin sonra Güney Kafkasya'da teşekkül eden üç hükümetten (2) Azerbaycan gerçi Türkiye'nin Sovyetlerle münasebete karar verdiği gün Sovyetleştirilmiş bulunuyordu (27.4.1920). Fakat

(1) T Bıyıkçoğlu: *Osmanlı-Türk Doğu Hudut Politikası Hakkındaki Akademik Konferansları*. Bu konuda aynı yazarın, 1960'ta XXV. Moskova Şarkiyatçılar Kongresinde Şemseddinof'un raporu hakkındaki kritiği de görülmelidir. Belleten, No. 99.

(2) Bu hareket şöyle gelişmişti:

Bolşevik ihtilâli ile birlikte (7 Kasım 1917) Çarlık idaresinde bulunan ve Rus olmayan bütün milletler gibi, Kafkasya'da yaşayan milletler bölgesinde de, mahallî idare teşkilâtı ve siyasi muhtariyetler kurulmaya doğru teşebbüs-

Ermenistan ve Gürcistan henüz müstakil mevcudiyetlerini muhafaza ediyorlardı ve Türk heyeti Moskova'ya varmadan evvel bir Ermeni murahhas heyeti Moskova'da Bolşevik idarecileriyle bir anlaşma mü-

ler başlamıştır. Güney Kafkasya'da bu teşekküller Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri olarak belirdi. Kuzey Kafkasya'ya isabet eden Dağistan ve Çerkezistan bölgelerinde de Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği gelişti.

Moskova, Rusya Müslümanlarına ve Doğu halkına hitap eden 7 aralık 1917 tarihli beyannamesiyle, milletlerin kendi bölgelerinde mukadderatlarını tayin etmek hakkını kabul etmişti. Ondan biraz önce ve 8 kasım 1917'de ise, Çarlık Rusyasının yaptığı bütün gizli anlaşmaları yürürlükten kaldırdıklarını, hiçe saydıklarını ilân etmişlerdi. Birinci beyanname Rusya sınırları içinde yaşayan milletleri yakından ilgilendiriyordu. Gizli anlaşmaların kalkması da, Türkiye'yi ve bizim gibi Çarlık Rusyasının göz diktiği ve parçalamaya uğraştığı ülkeleri bu tehlikeden kurtarıyordu.

31 aralık 1917'de Moskova'nın Güney Kafkasya Yüksek Komiserliğine tayin ettiği Şaomyan'ın, mahallinde temaslarından sonra 22 nisan 1918'de «Maverâ-yı Kafkas Hükümetleri Federasyonu» kuruldu. Bu birliğe Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan hükümetleri dahildi. (Aynı yıl Şaomyan ve arkadaşlarının icraatıyla Bakû'da nisan-ağustos 1918 arasında kısa ömürlü bir Sovyet idaresi kurulmuştu. Bu idare, İngilizler tarafından Şaomyan ve arkadaşlarının da öldürülmeleriyle son buldu).

Güney Kafkasya Birliği de yürüyemedi. 26-27 Mayıs 1918'de bu birlik dağılarak üç ayrı cumhuriyet halini aldı. (Azerbaycan Müsavat-Milliyetçi Parti) hükümeti, Ermeni Taşnak (müteassıp milliyetçi) ve Gürcistan (Menşevik-Sosyal Demokrat) hükümeti. Bu hükümetler, o zaman bunlara hâkim olan partilerin isteğiyle, birleştirilmek isteniyordu.

Paris Sulh Konferansı, bu hükümetlerin mevcudiyetlerini tanıdı. Bu hükümetler 2 Haziran 1918'de ve Moskova ile Almanya, Avusturya, Türkiye arasında imzalanan Brest-Litovsk Muahedesi hükümlerini kabul ederek sulh anlaşmaları imzaladılar. (Batum Anlaşmaları). 8 Haziran 1918'de ise, Kuzey Kafkas Dağlıları Birliği ile anlaşma imzaladık. Fakat bu anlaşmalarda Türkiye, yalnız Brest-Litovsk Anlaşmasına bağlı kalmayarak Gürcülerden Ahıska-Ahıl-kelek kazalarını, Ermenilerden de, Gümrü, Kara Kâlise, Nahçıvan kazaları ile Gümrü-Culfa demiryolunu alıyordu. Osmanlı hükümetinin Güney Kafkasya'daki bu genişleme hareketleri, müttefikimiz Almanları Moskova ile ve bize haber vermeden, 27 Ağustos 1918'de gizli bir anlaşma imzalamaya sevk etmişti. Bu muahedeye göre, Almanya, Sovyetlerin Bakû dahil, Kür nehrine kadar immelerine razı olacak, buna karşılık Bakû petrollerinin yarısını alacaktı. Moskova'nın bu anlaşmaya koyduğu imzayla, yeni Sovyet idaresinin, başka milliyetlerle meskûn topraklar üzerinde, o milletin hakkına saygı göstereceği hakkındaki 7 Aralık 1917 tarihli beyanname elbette çatışıyordu. Bundan başka müt-

zakeresine girişmiş ve anlaşıldığına göre, bu konuda Sovyetlerle Ermeniler arasında bazı esaslara varılmıştı. Bu esasların, şu noktalarda toplandığı Türk - Sovyet görüşmelerinin akışından anlaşılmaktadır:

a — Ermeni göçmenlerin Türkiye'ye dönüşü.

b — Anadolu'nun doğu vilâyetlerinden Ermeniler lehine topraklar tahsisi. Bunlara ek olarak plebisit, yani genel oylama (1).

Moskova'da başlayan temaslar, çeşitli safhalar göstererek ve faslalarla bir aydan fazla sürdü. Nihayet 24 ağustos 1920'de, iki taraf için de pek bir şey ifade etmeyen bir antlaşma tasarısı parafe edildi. Fakat imza edilemedi. Bu antlaşma hiç bir zaman imza edilememiş olarak kaldı. Daha sonra Moskova'ya gönderilen Yusuf Kemal Bey heyetiyle ancak 26 şubat 1921'de başlayan konuşmalar sonundadır ki, Türkiye - Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmalara aşağıda ayrıca değineceğiz. Burada şimdi gene 24 ağustos 1920 anlaşmalarının hi-kâyesine dönelim:

Bekir Sami Bey heyetiyle Moskova'da yapılan konuşmalar uzuyordu. Arada heyet reisinin, Moskova'nın iyi niyetleri hakkında verdiği teminata rağmen, Ankara Büyük Millet Meclisi çevresinde, bu

tefikimiz Almanlarla da, Kafkasya hareketleri üzerinde tam çatışmaya düşmüştük. Nitekim Almanlar Gürcü hükümetiyle de bize haber vermeden gizli bir anlaşma imzalayarak Kafkasya'da bize karşı, Gürcü ve Ermenileri desteklediler.

Fakat 1918 sonlarında bizim de dahil olduğumuz Almanya ve müttefikleri grubu yenilince her şey değişti. Bolşevikler de 3-7 mart 1918 Bresk-Litovsk Antlaşmasını hükümsüz saydılar.

(1) Ermeniler ve Ermenistan meselesi:

Hint-Avrupa ırklar grubuna mensup olan Ermenilerin, Fırat, Dicle, Aras nehirleri kaynaklarını da içine alan Yüksek Yaylaya, İsa'dan önce VI. asırda yerleştikleri tahmin edilir. İsa'dan önce birinci asra kadar Ermenilerin tarihinde, dikkat çeken bir saltanat hikâyesi yoktur. İsa'dan önce birinci asırda Dikran I. (M.Ö. 95-56) Güney Kafkasya ile Suriye arasında hâkimiyet kurabilmişse de bu saltanat, daha Dikran'ın hayatında ve İsa'dan önce 70 yıllarında, Lukullüs idaresindeki Romalılarla yapılan savaşlarda uğranılan yenilgilerle önemini kaybetmiştir. O sıralarda Dikranokert (Diyarbakır), Dikran'ın başkentiydi. Yenilgiden sonra Doğu ve Batı Ermenistan'da (Kilikya ve havası) zayıf beylikler şeklinde süren dağınık Ermeni idareleri bir tarafa bırakılırsa, Dikran I.'den sonra Ermeniler, hiç bir zaman bağımsız bir hükümet kuramadılar. Roma, Bizans, Arap ve Selçuk İmparatorluklarının gölge-

uzayıp giden temaslara karşı derin bir sinirlilik uyanmıştı. Bu sinirlilik 2 Eylül 1920'de Millet Meclisinde geçen konuşmalardan anlaşılabilir. Halbuki o tarihte antlaşma parafe edilmişti. Fakat muhabere ve ulaştırma zorlukları dolayısıyla henüz Ankara'ya ulaşmamıştı. Heyet Başkanı Yusuf Kemal Bey Ankara yolundaydı.

Mecliste konuşmalar çok sert oldu. Meselâ şu satırları okuyalım:

«Moskova'daki heyetimizin son defa 20 ağustosta Ankara'ya gelen raporlarından anlaşıldığına göre (bu rapor, muahededen öncedir) Bolşevik Rusya'nın dahi kalbinde, kaybettiklerini

sinde ya dağınık azınlık, ya da tâbi beylikler olarak varlıklarını muhafazaya çalıştılar. Osmanlı idaresi devrinde ise, mahallî muhtariyetleri dahi olmayan, fakat dil ve dinleri korunan bir cemaat olarak yaşadılar.

Yakın tarihimizde Ermeni ve Ermenistan meselesinin ortaya çıkışı, eski Çar Rusyasının eseridir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Osmanlı Devleti yenilince Çarlık, evvelâ İstanbul kapılarında imzalanan Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması (1878; 15. madde ve 16. madde) sonra da bunun ycrini alan Berlin Antlaşması (13 temmuz 1878; 61. madde) ile Ermeniler meselesini milletlerarası politika alanına çıkardı. Halbuki aynı Çarlık idaresi, Rusya sınırları içinde yaşayan Güney Kafkas Ermenilerinin en küçük kıpırdama belirtilerini bile en ağır baskılarla boğuyordu. Fakat işte bu Berlin Antlaşmasından sonradır ki Ermeniler meselesi, bilhassa Rusya ve İngiltere'nin ellerine zaman zaman bir tahrik konusu olarak süründü gitti.

İkinci Abdülhamit zamanında meydana gelen ve bilhassa 1896'da kanlı şekiller alan Ermeni karışıklıklarından burada ayrıca bahsetmeyeceğiz. Fakat şu oldu ki, 1890'dan itibaren Ermeniler, siyasî cereyanlar, siyasî teşekküller ve partiler etrafında toplanmaya başladılar. Bunların en aşırısı Taşnaksuyun Partisi veya Cemiyetiydi. Bu parti daima gizli ve silahlı bir mücadele hazırlığı içinde çalıştı. Bir Ermeni tarihi meydana getirildi. Ermeni bayrağı, Ermeni arması, gizli ve silahlı Ermeni çeteleri ortaya atıldı. Zaman zaman kongreler toplandı. Bu parti açık deklarasyonlarında muhtariyet, gizli kararlarında istiklâl istiyordu. Ama fiilen Rus Çarlığının emrindeydi. Hınçak Ermeni Partisi ise daha ziyade ıslahatçıydı. Bunlardan başka diğer siyasî Ermeni teşekkülleri de vardı. Meselâ Veragazmiyal, Ramgavar v.s. gibi.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1914 arasında, yani gerek Genç Türkler İhtilâlinde önce, gerek iktidara geldikten sonra, en ziyade Ermeni komitacılarıyla uyuşabiliyordu. Fakat 1909'da Kilikya'da gene de kanlı Ermeni isyanları görüldü. 1914'te başlayan Birinci Dünya Harbinden hemen önce ise Doğu vilâyetlerinde, Ermenileri tatmin etmeyi güden geniş ıslahat hazırlıklarına girişilmişti, hatta bu ıslahat işleri için, başlarında bir de Avrupalı bu-

geri almak, İslâm - Türk memleketinde mutlak hâkimiyet arzuları hükümran olmaktadır. Türkiye'nin kurtuluşunu ve hele diğer İslâm memleketleriyle bağıntılar kurmasını kolaylaştırmaktan çekinmektedir.

Türkiye'ye yardımı olur olmaz sebeplerle geciktirmektedir.

Bolşevikler şimdiye kadar hiç bir fedakârlık karşılığı olmaksızın, Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propaganda-sını yaymaktadırlar.

lunan bir yabancı heyet, fiilen işe girişmek üzere bulunmuştu. 1914 harbi bu işleri birden durdurdu.

Harbin başlamasından sonra Türkiye'de Türk-Emeni münasebetleri, hiç şüphe yok ki çok karışık ve çetin gelişmelere sürüklendi. Hükümet, Ermeni komitacılarının ordu gerisinde isyan teşebbüslerine giriştiği kararına vardı. Başkumandanlık Vekilliğinin talebiyle 14 mayıs 1915'te bir Tehcir Kanunu çıkarıldı. Hükümet, kendisini bu tedbirlere mecbur kılan hareket ve zaruretleri belirten «*Ermeni Komitacılarının Amâl-ı İhtilâliyesi*» isimli bir vesikalar kitabı neşretmişti. Bu kitap şimdi, bu konuda elimizde kalan tek Türkçe eserdir.

Netice şu oldu ki, Birinci Dünya Harbi sonunda Anadolu'da Ermeni kalmamıştı. Kafkasya, Irak, Suriye, Lübnan gibi bölgelere sürülen veya çekilen Ermeniler ise bir daha Anadolu'ya dönemediler. Böylece de Milli Misak sınırları dışında kaldılar. Toplu çoğunluk ve demokratik bir özgürlük ve egemenlik hayatına yönelen bir millî hareket, elbette ki çağdaş bir akımdır. Ama Ermenilerin, Anadolu'nun hiç bir bölgesinde çoğunluk arzetmediği de bir gerçektir. Bu durum, bizzat yabancı rapor ve istatistiklerle de doğrulandığına göre, ihtilâlcî Ermeni komitacılarının Anadolu'da bizzat kendi cemaatlerinin varlığı aleyhine uygulamaya çalıştıkları silahlı isyan teşebbüslerinin, hem fikir, hem aksiyon bakımından yanlışlığı, bugün daha açık olarak görülebilmektedir.

Fakat Dünya Harbi sonunda galip devletler, Paris Sulh Konseyi'nde Ermeni meselesini daîma ön planda tuttular. Hele Sevr Muahedesinde, Ermenilere Doğu Anadolu'da Muş, Bitlis, Van, Erzincan ve Erzurum vilâyetlerinden başka «Rize ve Trabzon illerini de içine alan öyle bir Ermenistan bağışlanıyordu ki, nazarı olarak ve bir an için bu yerler Ermenilerin sayılsa bile, buralarda yerleşmiş veya yeleştirilecek Ermeni zaten yoktu. Ama buna rağmen galip devletler, Sevr Muahedesinin altına, Aharonyan isminde bir de Ermeni Devleti temsilcisinin imzasını koydurmaktan çekinmediler.

İşte gerek galip devletlerin, gerekse daha sonra ve Kars Muahedesine kadar Sovyet Rusya'nın Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu meydana getirilmesi yolundaki çabalarına rağmen, hakikatte, meselenin temelinde bu gerçekler yatıyordu.

Bolşevikler, Türkiye'de komünist inkılâbı vücuda getirmeyi, âcil ve hallî lâzım bir çare sayacaklar, fakat bunda muvaffak olamayacaklardır. Bu düşünceler silsilesinden. bizim Bolşevik Rusya'ya karşı ittihaz edeceğimiz hareket hattı belirmektedir, v.s...»

Antlaşma parafe edildikten sonra Heyet Reisi Bekir Sami Beyi bu tasarımı İktisat Vekili ve heyet üyesi Yusuf Kemal Beyle yola çıkarmış ve kendisi alınacak neticeye göre antlaşmayı tamamlamak için Moskova'da kalmıştı. Yusuf Kemal Bey, ancak 16 gün sonra Trabzon'a varabildi ve durumu Ankara'ya telgrafla bildirdi. Fakat Moskova'da Çiçerin, antlaşma tasarısı yola çıkarıldıktan üç gün sonra giriştiği davranışlarla işin olumlu bir yolda sonuçlanmasını gene önlemiş oldu. Çünkü Bekir Sami Beyi yanına davet ederek, Ermeniler için Doğu Anadolu'dan yeniden toprak terketmemiz isteğini ortaya attı. Türkiye Ermenistan'ı vilâyetleri (illeri) dediği Van, Bitlis vilâyetlerinde Ermenilere toprak verilmesini, yapılacak Sovyet yardımının buna bağlı olduğu görüşlerini ileri sürdü (1). Bekir Sami Beyin saatlerce süren konuşmalarda cevabının özü şu oldu:

«— O halde biz niçin harbediyoruz?.. Batıda Yunanlılara, doğuda Ermenilere toprak vermemek için değil mi?» (2).

Yusuf Kemal Beyin Ankara'ya varışından ve parafe edilmiş tasarı üzerindeki inceleme ve çalışmalarla, Bekir Sami Beyin son Çiçerin teklifleri üstüne gönderdiği bilgilerden sonra Mustafa Kemal,

(1) *Moskova Hatıraları*, A. F. Cebesoy, s. 81.

(2) Eski Çarlık Rusyasının, Türkiye'nin taksimi ve Türk topraklarından hisse almak yolundaki gizli anlaşmalarına «*Tek Adam*»ın birinci cildinde yer verildiği gibi, bu cildin gerekli noktalarında değinilmiştir. Burada bu vesileyle bir özet daha verelim:

İtilâf devletleri cephesinden Fransa hükümetinin Petrograd'daki delegesi George Picot ile yapılan konuşmalar sonunda, 26 nisan 1916'da Rus-Fransız gizli anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Rusya'ya, Trabzon batısında bir noktaya kadar, Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis bölgeleri veriliyordu.

Bundan başka Yıldızdağı, Zara, Sivas'a uzanan bölge), Eğin, Harput, Muş, Siirt, Dicle-Talveg hattı, Cizre-Amadiye (Irak istikameti) kuzeyinde sıradağlar, Margevar hattına kadar Van, Bitlis güneyindeki Kürdistan toprakları da Rus-

Moskova'da Bekir Sami Beye çok ilgi çekici talimat vermiştir (1). Bunun bazı cümlelerini nakledelim:

«Yusuf Kemal Beyin getirdiği ve maddelerinin altları parafe edilmiş ve heyeti umumiyesi tarafların menfaatine uygun olan muahede (antlaşma) tasarısındaki bu maddelerin kabulü için Van ve Bitlis vilâyetlerinden belirli bir kutanın Ermenilere terki hususunun şart kılınmış olması keyfiyeti, Ankara hükümetini, emperyalizm ve kapitalizme karşı çetin bir mücadeleye iştirak dolayısıyla, şimdiye kadar kendisine, tabii bir müttefik saymakta haklı bulunduğu Rusya Şûralar Cumhuriyetinin bu husustaki fikir ve duygu samimiliği hakkında bizi hakkıyla şüpheye düşürdü» (2).

«Meclisi millînin dahi açık olarak ve ittifakla meydana vurduğu duygular, bu şartların Türk milletince katiyen kabul edilemeyecek mahiyette bulunduğunu beyandan ibaret kalmıştır».

«Ankara hükümetinin kuruluşunun hikmeti, misâk-ı millîde tayin edilen ve millet tarafından da hükümete, ancak bu şartlar korunmak kaydıyla gösterilen güven karşısında bu hudutlar içinde kalan araziden velev bir avuç toprağın terki, bütün bir husumet cihanına karşı metanetle müdafaa etmekte olduğumuz kutsal davanın düşmesini ve neticede millî mukaveletin dağılmasını mucip olur».

ya'ya ayrılıyordu. Rus Çarı, Rusya'ya verilecek yerlerin Sinop'a kadar uzatılmasını istiyordu.

İngiltere, bu anlaşmayı 30 mayıs 1916'da kabul etmiştir.

Bu anlaşma ve yağmada, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu almak karar ve teşebbüslerinde doğrudan doğruya ilhak, yani bu toprakları kendi ülkesine katmak şekli vardır. Yani gölge bir Ermenistan meydana getirilmesi kuruluşu dahi yoktur. Zaten Çarlık kendi toprakları içinde Kafkas Ermenistan'ı bölgesinde de Ermenilere hiç bir zaman muhtariyet dahi tanımamıştır. Fakat Çarlık, Türk Ermenilerine karşı ve onları Osmanlı Devleti aleyhine tahriklerinde daima bir Emeni istiklâli sloganını, kendi istiraslarına maske olarak kullanmıştır.

(1) 16 ekim 1920 tarih, 595 şifre ve 273 karar numaralı talimat.

(2) Yusuf Kemal Bey hatıralarını «Vatan Hizmetlerinde» ismi altında yayımlamıştır (1967 İstanbul).

Bundan sonra bu tebliğ, Van ve Bitlis havalisindeki etkin durum, istatistikler vesaire üzerinde Rus yöneticilerinin aydınlatılması vesaire suretiyle devam etmekte, fakat toprak terkine katiyen cevaz verilmemektedir (1).

**
**

BİR BELGE

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinin 1 seri numarasını taşıyan ve 1965'te yayımlanıp, az önceki sayfalarda bir dip yazımızla da değinilen «*Türk İstiklâl Harbi. cilt III. Doğu Cephesi. 1919-1921*» tarihli eseri, bu cephedeki durumu ve askerî harekâtı etraflı bir şekilde derlemiş bulunmaktadır. Ancak bu harekâta ve 15. Kolordu Kumandanı (Şark Cephesi Kumandanı) Kâzım Karabekir'in, bu harekâttan önceki tutum, düşünce ve davranışları hakkında ve bilhassa ordu çevrelerinde yaygın rivayetler şeklinde anlatılanlarla, gerçekler arasında bazı mertebe çelişmeler mevcuttur.

Bu arada doğu harekâtının, hattâ Ankara'nın ve Genelkurmay Başkanlığının da muvafakat etmemesine rağmen, bizzat Kâzım Karabekir'in karar ve iradesiyle başarıldığı ve bu suretle bu şerefin ancak onun şahsına teveccüh ettiği yolunda bile fikirler ileri sürülmüştür.

Gerçi yukarıda adı geçen eser, vaziyeti canlandırır. Ama daha o

(1) Görülüyor ki Mustafa Kemal ve Lenin zamanında, Türk-Sovyet münasebetlerinin şekilleşmesi ve sonra bu münasebetlerin iki taraf için de faydalı ve istikrarlı bir düzene ulaşması, oldukça pürüzlü safhalar geçirmiştir. İkinci Dünya Harbinin gelişmeleri sonucunda bu dostluğun nasıl bozulduğuna da, kitabın metninde ayrıca değinilmiştir.

Ancak bilhassa son zamanlarda yayılan bazı iddiaların, meselâ Sovyetlerin Türkiye ile dost olmak ve Türkiye'ye askerî yardımda bulunmak için, Türkiye'nin de Azerbaycan ve Ermenistan gibi, Sovyetler Birliğine katılmasını şart koştukları yolundaki sözleri, tarih bakımından doğrulayıcı hiç bir belirti ve belge yoktur. Halbuk, meselâ Atatürk'ün ölüm yıldönümü münasebetiyle 10 kasım 1965'te yapılan radyo yayınlarında ve Prof. Tarık Zafer Tunaya ile, Prof. Memduh Yaşa arasında yapılan radyo tartışmasında bu iddia açıkça ortaya atılmıştır. Buna iddia eden taraf, halka karşı böyle önemli bir konu ortaya atarken gerekirdi ki, eğer bu iddia doğruysa ve belgeleri varsa onları da açıklasın.

safhaya dahi gelinmeden mayıs 1920'de ve Karabekir'in 15 mayıs 1336 (1920) tarihini taşıyan ve elde bulunup, adı geçen esere de geçmemiş olan, Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazılan uzun bir durum incelemesi raporu, ağızdan ağıza yayılan, fakat gerçek dışı rivayetleri, tâ başından ortadan kaldıracak niteliktedir. Bu uzun raporun tahlili de gösterir ki, Kâzım Karabekir, hiç bir zaman ve yalnız kendi karar ve değerlendirmeleri ile bir teşebbüse geçmek düşüncesine kapılmamıştır. Merkezle daima görüş ve karar birliği içinde hareket etmiştir. Hattâ bu belge o zaman da yaygın olduğu anlaşılan ve Kâzım Karabekir'in kendi kararıyla teşebbüse geçmesi ihtimalini mümkün gören dedikoduları, Karabekir'in bu yazısıyla ortadan kaldırır.

Bu yazıdan meselâ şu satırları alalım:

«12.5.1336 (1920) tarihli şifre cevabıdır:

Şark harekâtına katî karar verilmesii çin, Yüksek Vekiller Heyetinin, çeşitli noktalar hakkındaki, gayet yerinde sorularına cevaptan önce ve bütün hususlardan öne alarak, şunu arz ve istirham eylerim ki, milletin tek sorunlu, buna bizce de kanaat edilmedikçe, gerçek ve sorumlu temsilcisi olan Yüksek Meclisiniz oy ve muvafakatı dışında ve emr-ü kararını almadan, hiç bir harekette bulunmayacağıma, tamamıyla itimat etmenizi rica ederim. Çünkü kararlarınızı, her işte muvaffakiyetin âmili sayar ve onlarla iftihar ederim. Bu güveninizin, bir saniye dahi sarsılması, bendenizi son derece müteessir ve mahzun eyler...»

Bu satırlar, doğu cephesinde Kâzım Karabekir'in, hattâ Mustafa Kemal'den ve merkezden de emir almadan harekete geçip, Ermenileri perişan ettiği ve Kars, Ardahan, Artvin vilâyetlerimizi kurtardığı sanılarını, kesin olarak ortadan kaldırır. Bu topraklar, Bolşevik ihtilâlinden sonra ve esasen Brest-Litovsk Muahdesiyle bize bırakılmıştı (1). Fakat mütarekeden sonra oraları Ermeni işgali altına girmişti. Doğü harekâtı, zaten hukukça da bizim olan bu toprakların kurtarıl-

(1) Brest-Litovsk Muahdesi ileride ayrıca işlenecektir.

ması için yapıldı. Harekât başarıyla sonuçlandı. Bu topraklar kurtarıldı.

Karabekir'in uzun olan yazısının diğer önemli noktaları Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin eserinde zaten işlendiği için, onların üzerinde ayrıca durmuyoruz.



KESİN BİR MÜDAHALE

Türk heyeti, yalnız Ermeni göçmenlerin topraklarına dönmeleri işini kabul etmiş olduğuna göre, bunun dışında bir hoşgörüyü yanaşmıyordu. Fakat ara yerde geçen iki olay, bu çatışma konusunu evvelâ arka plana attı. Sonra da tamamen ortadan sildi. Bu olaylardan biri, Sovyetlerin o sırada Polonya'yla girdikleri savaşı kaybetmeleriyle gözlerinin daha çok batıya çevrilmesi oldu. İkinci olay ise, Ermeni meselesi için daha kesin bir sonuç verdi. Çünkü Mondros Mütarekesi'nden (1) sonra Ermenilere bırakılan topraklardaki zulüm hareketlerini göz önünde bulunduran Büyük Millet Meclisinin kararıyla 9 haziran 1920'de doğu vilâyetlerine mahsus olmak üzere seferberlik ilân edildi. 19 haziran 1920'de muntazam Ermeni kuvvetlerinin, kendilerini müsta-

(1) Mondros Mütarekesi üzerine, o zamanki Sadrazam ve Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşanın emriyle Kafkasya'da Türkler tarafından işgal edilmiş bütün arazinin tahliyesi emri verildi. Bu tahliyeye Kars, Ardahan, Batum sancakları da dahildi. Tâ Dağistan'a kadar yayılmış Türk birliklerinin bütün bu toprakları boşaltması müşkülâtla mümkün oldu ve ancak üç ayda tamamlandı. Boşaltılan yerlerde mahallî idareler kuruluyordu. Meselâ Kars-Ardahan için Kars'ta, Türk halkını Ermenilere karşı korumak üzere «Kars Şûralar Hükümeti» kuruldu. Bu hükümetin başında yerli Türk liderler vardı. Fakat 19 nisan 1919'da İngilizler, Kars'taki önderleri tevkifle Malta'ya sürdüler. Kars'ın da Ermeniler tarafından işgalini sağladılar.

Doğu bölgemizde Ermenistan-Türkiye sınırları daima bir çatışma ve kavga konusu oldu. Sovyetler işte bu şartlar içinde Türklerden Ermenistan lehine arazi talep ediyorlardı. Batıdaki galiplerin de Anadolu'da bir Ermenistan işledikleri ve Sevr Antlaşmasınının 88-93'üncü maddesiyle Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a bırakıldığı da malumdur.

kil mahallî şûralar şeklinde idare eden Zenginor ve Oltu Müslümanlarına karşı taarruzları haberi Ankara'ya geldi. Hariciye Vekâleti bu saldırıları Ermenistan Hariciye Nezareti nezdinde 9 temmuz 1920'de protesto etti. Tekerrüründe aynıyle karşı konulacağı bildirildi. Fakat Ankara 24 eylül 1920'de Kötek ve Bardiz mıntıklarında muntazam Ermeni birliklerinin saldırıları haberini alınca, Ermenistan ile aramızda harp ilân etti. Şark (doğu) ordusu 28 eylülde taarruza geçti. 30 eylülde Sarıkamış, 30 ekimde Kars işgal edildi. 7 kasım 1920'de Ermeniler Gümrü'yü bıraktılar, 6 kasımda mütareke istemeye mecbur oldular. Şark ordusunun mütareke şartları kabul edilmeyince, harekât birkaç gün daha devam etti. Fakat Ermeni Cumhuriyeti 17 kasım 1920'de mütareke şartlarını kabul ettiğini bildirdi. Önce 6, sonra 7 günlük bir mütareke imzalandı. Türk ordusunun şartlarının esası, belirli miktarda silâh ve malzemenin teslimiyle Arpaçayı bölgesinde bazı emniyet tertibatının alınmasına dairdi. Şark ordusunun ve Kâzım Karabekir Paşanın Doğu Harekâtı budur (1).

Erivan tarafından mütareke şartları kabul edilince, derhal barış konuşmalarına girildi. 2 aralık 1920'de «Gümrü Muahedesi» hazırlandı. Bu muahedeye göre, Arpaçayı kuzey kıyısında Gümrü, Ermenilere iade ediliyordu. Ve şimdi Türkiye topraklarına dahil olan İğdir, Kulp kazaları Türkiye'ye geçiyordu.

Fakat Taşnak-Menşevik Ermeni Hükümetiyle yapılan bu anlaşmanın o gün için tasdiki kabil olmadı. Çünkü tam Gümrü Muahedesi'nin tertiplendiği 2 aralık 1920 günü Ermenistan Sovyetleştirildi. Bu suretle de Güney Kafkasya'da Azerbaycan'dan sonra Ermenistan da Sovyetler Birliği'ne katılmış oldu. Bu suretle Sovyetler, Türkiye ile fiilen sınır komşusu oldular.

Geriye Gürcistan Cumhuriyeti kalıyordu. Fakat Gürcistan da 20 şubat 1921'de bizim için telâşlı birtakım olaylardan sonra, Batum da dahil olmak üzere Sovyetleştirilince, Türkiye ve doğu sınırları meselesi, Kafkasya bölgesinde artık Türk - Sovyet meselesi halini aldı.

Sovyetlerle ilişkilerimiz ise, 16 mart 1921'de Moskova'da imza

(1) Bu konuda, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinin «*Türk İstiklâl Harbi - Doğu Cephesi 1919-1921*» Cilt. III, eserine müracaat.

lanan Moskova Antlaşması'yla düzenlendi. Ondan sonra Sovyet Azerbaycan, Sovyet Ermenistan, Sovyet Gürcistan ile 13 ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'yle, bugünkü fiilî durum bu memleketler tarafından da tasdik ve kabul edilmiş oldu. Van, Bitlis, Muş'ta Ermenilere arazi verilmesi vesaire gibi ilk Sovyet talepleri fiilen ve ahden ortadan kalktı.

Moskova ve Kars Antlaşmaları daha sonra 2 ocak 1921'de Türkiye - Ukrayna Dostluk Antlaşması ve 17 aralık 1925 Paris Antlaşmaları'yle takviye edildi.

Mart 1921 Moskova Antlaşması, Büyük Millet Meclisi Hükümeti için faydalı oldu. Evvelâ silâh ve para bakımından yardımlar sağlandı (1). Sonra doğru sınırlarımızda emniyet sağlandı ve tahrikçi Ermenistan hükümeti ortadan kalktı. Yeni Ermenistan, Sovyetler politikası içinde eridiği için doğudan batıya asker ve silâh sevketmemiz mümkün oldu. Türkiye ve Rus Şûralar Hükümetinin emperyalizme karşı iki tabii ve tarihî müttefik olması şartları o devrede gerçekleşti. Bu hususta Çiçerin'in 9 aralık 1920 tarihli noktasında, Türkiye Hariçye Vekili Muhtar Beyin 31 ocak 1921'de Millet Meclisindeki be-

(1) Rus yardımları hakkında:

Anadolu'da millî mücadelenin düzenlenmesi ve bilhassa ordunun yeniden teşkili sırasında, dışardan silah ve para yardımı için tek yönelebileceğimiz memleket, Şûralar Rusyası olarak görünüyordu. Rusya'daki iç ve dış savaşlara, ihtilâlin getirdiği iktisadî takatsizliğe ve hatta açlıklara rağmen, Rusya'dan silah ve para yardımı için, Temsil Heyeti'nin daha Sivas'ta çalıştığı günlerden başlayan temaslar (Halil Paşa vasıtasıyla) Meclisin kuruluşundan sonra derhal resmî şekiller almıştı. Şûralar Rusyası bu yardım isteklerini prensip itibarıyla olumlu karşılamış ve çeşitli safhalardan geçen anlaşmalara varılmıştır.

Prensip itibarıyla Rus yardımları şu iki yönde yapılacaktır:

- a) Silah, mühimmat, malzeme ve para yardımı,
- b) İcabında müşterek ordu hareketleri.

Bu ikinci kısım yardıma, yani müşterek ordu hareketlerine ihtiyaç hasıl olmadığı malumdur.

Silah, mühimmat ve para yardımlarına gelince, Anadolu'nun istediği para yardımı, İstiklâl Savaşının devamı süresince yılda 10 milyon altın Rus rublesi (yani 1.250.000 Osmanlı altını) idi. Bu paradan 1920 için 5 milyon kadar rublenin alındığı ve 1921-1922 devresinde ise bir yıllık taahhüde karşılık olacak miktarın ödendiği anlaşılmaktadır.

yanlarında bu durum çok açık, kesin ve dostane olarak belirtilmiştir. Mustafa Kemal'in daima çok değer verdiği ve dış siyasetinin dayanaklarından biri saydığı bu dostluk, İkinci Dünya Harbine kadar sürdü (1).



SEVR MUAHEDESİ (Anlaşması)

Büyük Millet Meclisi için dış meseleler, 1920 içinde ve 1921 başlarında önemli gelişmeler gösterdi. Bu gelişme ve olaylar arasında tabii Sevr Muahedesi'ne değinmek gereklidir.

Gerçi Sevr Muahedesi ölü doğmuş bir muahededir. Hiç bir zaman uygulanamamıştır. Uygulanabileceğine de ne bu muahedeyi imzalatanlar, ne onu imzalayanlar, ne de bu muahedeyle kayıt altına alınmak istenen Türk milleti inanmıştır. Ama gene de bir Sevr Muahedesi vardır. Fakat Türk milletinin bir imha fermanı olarak hazırlanan bu muahedenin, millî vicdanda, hele aydınların çoğunluğunda

Çeşitli listelerle başlıca şunlar istenmiştir:

100.000 tüfek, 300 mitralyöz, her tüfeğe 10.000 ve her mitralyöze 100.000 mermi ve mermileriyle 60 obüs topu, Bakû'daki 13 İngiliz topu, 100 cebel topu, 100.000 mermi, 5 uçaksavar batarya, ayrıca Alman tüfek ve cephanesi, 5.000 kılıç, 100.000 bomba, imalâtı harbiye, telsiz, sarahane ve kumaş imalâthaneleri tesisleri, kablolar benzin, v.s....

Bu askerî mahiyetli yardımlardan elde edilebilen miktarlar hakkında kesin malumat yoktur. O zamanki ulaştırma güçlüklerini, hatta bazen imkânsızlıklarını da göz önüne alırsak, yardımın tamamıyla uygulanması mümkün olamazdı.

Önce özel surette başlayan yardım istek ve temaları, Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra Moskova'ya gönderilen heyetçe, yönetilmişti. Ali Fuat Cebesoy'un fevkalâde elçi olarak Moskova'ya gönderilmesinden sonra ise, elçilik ve kurmay heyetleri işi ele almışlardır.

Cebesoy'un Moskova hatıraları bu konuya temas etmektedir.

1922'de Ukrayna Başkumandanı Fronze ile Ankara'da yapılan askerî yardım konuşmaları ve sağlanan yardımlar, bunların dışındadır.

(1) Bu bahiste sözü geçen muahedeler hakkında Prof. Nihat Erim'in «Siyasî Tarih Metinleri» isimli büyük eseriyle (son metin Sevr Muahedesi). Reşat Ekrem'in «Osmanlı Muahedeleri» isimli eserinde kâfi malumat vardır (1934). Ayrıca Millet Meclisi arşivinde, 1920'den sonrak vesikâlar incelenebilir.

uyandırdığı tepkilerle, bizzat millî hareketi ve mukavemet ruhunu besleyen bir itici kuvvet olduğunu kaydetmek de hata olmasa gerekir.

Sevr Muahedesi, 10 ağustos 1920'de imzalandı. 433 maddelik ve aşağı yukarı 150 büyük sayfalık bir ahdi belge teşkil eder. Ekler, haritalar vesaire bu sayfaların dışındadır (1).

Sevr Muahedesi'ni iki taraf delegeleri imzalamıştır. Taraplardan birini esir İstanbul Hükümeti teşkil ediyordu (2). Karşı tarafta hasım devletler (3) temsilcileri yer aldılar. Muahede şu hükümleri getiriyordu:

(1) Sevr Muahedesinin tam metni yalnız Prof. Nihat Erim'in «Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri» isimli eserinde verilmiştir.

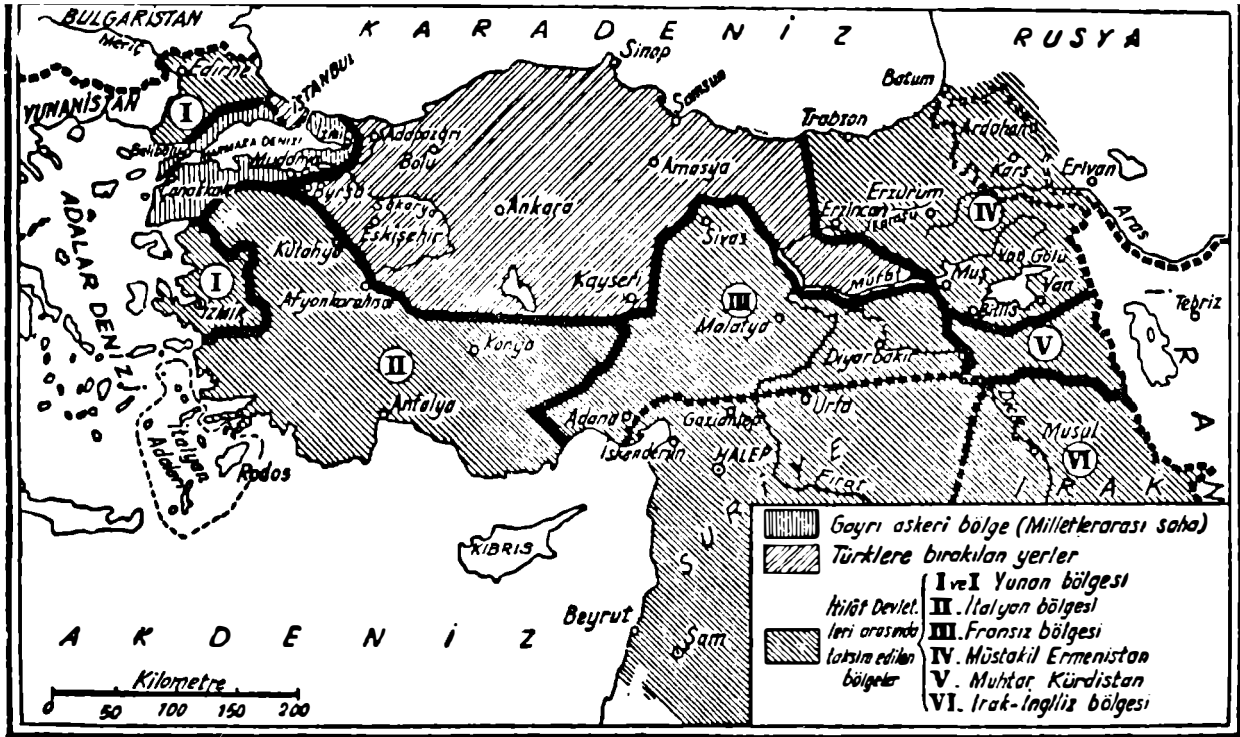
(2) Hadi Paşa, Dr. Rıza Tevfik, Reşat Halis Beyler.

(3) Bu devletler, başta İngiltere, Fransa, İtalya'dır. İngiltere'yi «Büyük Britanya İmparatorluğu ve İrlanda Müttehit Krallığı ve Denizler Ötesi Britanya Arazisi Krallığı ve Hindistan İmparatorluğu olarak, İngiliz delegelerinden başka dominyonlar delegeleri de temsil ettiler.

Fransa'yı, Hariciye Nazırı Millerand heyeti, İtalya'yı, Paris Fevkalâde Büyükelçisi Kont E.B. Longare temsil ettiler. Gerek bunlar, gerekse bütün neticeler üstünde ve imzalayıcı heyet içinde olmamakla beraber, asıl etkili şahsiyet, İngiltere Başvekili Lloyd George oldu. İmza heyetinde Japonya bir müttefik olarak temsil edildi. Belçika, Yunanistan, Romanya, Sırp, Hırvat-Sloven krallıklarıyla Ermenistan, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya Cumhuriyetleri temsilcileri keza muahedeye imza koydular.

Bu muahedenin, eski Osmanlı İmparatorluğunun Fas, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Kıbrıs gibi eski parçalarıyla son şekli bağlarını da tasfiyeye dair olan kayıtları, bir durumun teyidi mahiyetinde olduğu için bittabiî aynen geçmiştir. İmparatorluğun Birinci Dünya Harbinden önce parçaları olan, fakat Türklerle meskûn olmadığı, ya da Türklerin ekseriyet teşkil etmedikle için misâk-ı milîde dahi Türk toprağı sayılmayan Hicaz, Yemen, Irak, Suriye gibi Arap memleketleri üzerindeki hükümetler için de (Musul ihtilâfı hariç) bir şey söylemek gerekmez. Fakat Doğuda bir Ermenistan'ın teşkiline ait olan 88-93. maddelerle, Anadolu ve Trakya Türk topraklarının parçalanmasına, nüfuz bölgelerine bölünmesine, İzmir ve hinterlandının Yunanlılara verilmesine müteallık olan maddelerdir ki, Sevr Muahedesinin ölü doğmuş ve tatbik kabiliyeti olmayan, millî istiklâl savaşının da temel konusunu teşkil eden hükümlerini teşkil ederler.

Sevr Muahedesinin bu bölücü, parçalayıcı ve esarete mahkûm edici vapısı hakkında bir fikir edinilmek üzere burada metne bir harita eklenmiştir



Sevr Muahedesine göre Türkiye (10 ağustos 1920)

«1 — *Istanbul, Türkiye'nin tasarrufunda kalacak ve Pa-dışah isterse bu şehirde oturabilecekti. Fakat bu tasarruf mut-lak değildi. Ekalliyetlere karşı sınırları tarif edilmemiş bir bas-kı, müttefik devletleri başka kararlar almaya ve Türkiye'yi bu kararlara itirazsız baş eğmeye mecbur kılıyordu. (Madde 36).*

2 — *Edirne ve Trakya şehirlere dolayısıyla Trakya top-rakları tamamen Yunanistan'a geçiyordu. Yunan sınırları Kara-deniz kıyısında Podima'dan Marmara kıyısında Kalikratya'ya (Büyük Çekmecedan az ileride) uzanıyordu. (Madde 27).*

3 — *Boğazlar idaresi, müttefikler kontroluna giriyor ve Türk hâkimiyeti kısıtlanıyordu. (Madde 37-61).*

4 — *Fırat'ın doğusunda ve kurulacak Ermenistan'ın gü-neyinde bir Kürdistan muhtariyeti meydana getiriliyordu. (Mad-de 62).*

5 — *İzmir ve Hinterland'ı (Ayvalık'tan Ödemiş, Mende-res'e kadar) Yunanlılara veriliyordu (Madde 62-83).*

6 — *Yunanistan'ın hukuk ve imtiyazı için Yunan hâkimi-yetini garanti edici ayrıca hükümler konuyordu. (Madde 84-87).*

7 — *Türk topraklarında kurulan Ermeni müstakil devleti, Karfkas Ermenistan bölgesini de içine alacaktı. Bu Ermeni dev-letine Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis vilâyetleri tamamen ve yerine göre kısmen veriliyordu. (Madde 88-93).*

8 — *Bundan başka, geri kalan Türk topraklarında gayet geniş yabancı nüfuz ve imtiyaz bölgeleri tanınıyordu. Öyle ki, meselâ İtalyan bölgesi, Ege, Yunan toprakları dışında Ege De-nizi ve Akdeniz kıyılarından tâ Bursa, Kütahya, Kayseri'ye ka-dar yayılan bütün araziye içine alıyordu. Fransız nüfuz bölgesi Çukurova ve Diyarbakır dahil olmak üzere Sivas'a kadar uza-nıyordu. İngilizler Irak ve Elcezire havalisiyle yetiniyordu. An-kara etrafındaki bozkırlarda bir müstakil Türkiye tanınıyordu. Pontus bölgesine istiklâl tanınmamış, fakat muahedenin azınlık-lar hakları denilen ahkâmıyla ve anlaşıldığına göre, orası için bir geçiş devresi tanınmıştı.*

9 — *Türkiye'nin asker, donanma, hava gücü alanında kudreti yok denilecek dereceye indiriliyordu».*

Fakat derhal şunu belirtmeliyiz ki, Sevr Muahedesi Türk halkı ve hele aydınları arasında bir yeis, bitkinlik, ümitsizlik ve teslimiyet ruhu yaratacak yerde, bunun tersine olarak direnme ruhunu kamçılıydı. Hele Anadolu'da yürüyen Millî Mücadele'yi ve Mustafa Kemal cephesini besledi. Çünkü hemen şu gerçekler belirdi:

«1 — Artık bir İstanbul hükümeti yoktur. Padişah bir gölge bile değildir. İstanbul hükümetinin, siyaset ve diplomasi yollarıyla kazanacağını ilân ettiği, bazı saf insanların inandığı hareket tarzı, demek bir hayalden ibarettir.

2 — Düşmanlardan insaf ve âtiyet beklemek boştur.

3 — İmzalatılan muahede, baştan başa hatadır ve haksızlıktır.

4 — Millet in hak ve istiklâlini, demek ki ancak milletin mücadelesi kurtaracaktır.

5 — Şu halde Mustafa Kemal'in giriştiği direniş ve dayatma yolu doğrudur. Millet esaretten ancak bu yolla kendini kurtarabilir. O halde, tek çıkar yol, millî mücadele ve millî kurtuluş hareketi yoludur».

Sevr sisteminin yürümezliğine ve çıkmazlığına onu imzalattırانların dahi inanmamış olduklarının delilini teşkil eden iki olaya kısaca değinerek, Büyük Millet Meclisinin dış münasebetleri bahsine şimdilik son verelim. Çünkü daha sonralara ait gelişmeler ileride ayrıca ele alınacaktır.

İşaret ettiğimiz bu iki yoldan biri, galip devletlerin Sevr Muahedesi'nde değişiklikler yapılacağı vaat ve gerekçesiyle Türkiye'yi hem de bu defa İstanbul'la beraber, Ankara temsilcileri de davet edilmek suretiyle Londra'da bir konferans akdine çağırılmalarıdır (1). İkincisi de, Sevr Muahedesi'nin âmir hükümlerine ve bu muahedenin kendi-

(1) İnönü Muharebesinin kazanılmasından sonra İngiltere'nin önder olduğu bu teşebbüs 27 şubat 12 Mart 1921 arasında ve Birinci Londra Konferansı olarak adlandırılmıştır. Gerçi konferansta olumlu sonuçlara varılamamıştı. Fakat bu konferansta İstanbul Heyeti Başkanı Tefvik Paşa, Türkiye namına sözü Ankara temsilcisine bırakmakla müessir bir gösteride bulunmuştur.

sine sağladığı menfaatlere, nüfuz, yahut kontrol bölgesine rağmen Fransa'nın Ankara hükümtiyle ayrı bir anlaşma aktederek Anadolu üstündeki her türlü Sevr hukuk ve zihniyetinden sıyrılmasıdır (1). İngiltere ise, hiç bir yerde Türklerle harp durumuna girmiyordu. İngiliz yüksek çevrelerinde, hattâ Parlamento ve Kabinede, Türklere karşı yürütülen siyaseti uygun bulmayan insanlar vardı. Kars ve İzmir olayları, yani arkalarını İngiltere'ye dayayarak Ermeni ve Yunanlıların giriştikleri toptan öldürmeler, Ermeni ve Rumların İngiliz hayranlığına lâyık varlıklar olmadıkları kanısını gittikçe yaygın hale getiriyordu.

«Ermeni ve Rum dostu olarak Türkiye'ye gelen Amerikalılar, hattâ İngilizler buradan Türk dostu olarak dönüyordu» (2).

Yunanistan'daki İngiliz Elçisinin bir raporundan:

«Yunanlıların şahsiyeti çekici değildir. Türk karakteri ise İngiliz duygularına daha yakındır» (3).

Bilhassa İngiltere Harbiye Nezaretinde, Mustafa Kemal'e karşı hürmet duygusu süratle yayılmaya başlamıştı. Lord Gurzon şöyle diyor:

(1) Fransa'yı bizimle Güneyde fiilen harbe sürüklemiş olmasına karşılık İngiltere'nin hiç bir yerde çarpışma kabul etmemesinin Fransa'daki ruhi tepkileriyle, Güney cephemizdeki savaşların çıkmazlığı hakkında beliren görüşler, Fransa'yı Ankara Hükümetiyle kendi başına temaslara sürükledi. Parlamento Dışişleri Komisyonundan Franklin Buillon, 9 haziran 1921'de Ankara'ya gelerek, Mustafa Kemal'le günlerce konuşmalarda bulundu. Sonra Fransa'ya avdet etti. Fakat aldığı direktiflerle tekrar gelerek 24 eylülde yeni müzakereler başladı. 20 ekimde Ankara İtilâfnamesi denilen dostluk vesikası imzalandı. Güneyde harp bitti ve Fransa Sevr hak ve taleplerinden fiilen vazgeçmiş oldu: Metni (*Başlıca Siyasi Anlaşmalar* İsmail Soysal).

Sevr Muahdesiyle kendilerine Anadolu'da büyük bir bölge ayrılan İtalyanlar ise, daha 1 haziran 1921'de kendiliklerinden Antalya'yı dahi terk etmişler, çekilip gitmişlerdi.

(2) T. Bıyıkoglu: *Atatürk Anadolu'da*, Prof. Yeşke raporunun tahlili, s. 22.

(3) T. Bıyıkoglu: *Atatürk Anadolu'da*, Prof. Yeşke raporunun tahlili, s. 22.

«Şu menhus İzmir çıkarmasından beri, her Türk, Mustafa Kemal'in temsil ettiği yurtseverlik davasına derin sempatiden başka bir duygu besleyemez» (1).

İngiliz - Osmanlı Cemiyeti Lloyd George'a yazdığı bir mektupta ondan:

«Yalnız İngiltere ve Hindistan menfaati adına değil, dünya barışı için de Türkiye'nin Trakya, Anadolu ve başkenti İstanbul'dan mahrum edilmeyeceği yolundaki sözüne bağlı kalmasını» istiyordu.

Lloyd George, İngiltere'de uyanan Türk taraftarlığı duygularına teessüf ederken, İzmir çıkarmasını doğru bulmayan İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, eski Türk dostluğuna dönülmesini istiyordu. Bu zat İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Kumandanlığına tayin olunan General Sir Charles Harrington'a 14 aralık 1921 tarihli mektupta şöyle yazıyordu:

«Yapacağımız en doğru hareket, İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklere dost olmaktır».

«En doğru İngiliz politikası, Mustafa Kemal'le dost olmaktır».

Zaten yeni yayınların ve belgelerin şunu meydana vurduğu görülmektedir ki, Yunanlıların Anadolu'ya çıkmalarına yol açan İngiliz, Fransız ve Amerikan kararlarında Yunan propagandası ve propaganda teşkilâtı, bazen en çirkin vasıtaları da kullanarak etkili olmuştur. Bu konuda meselâ, daha önce de değindiğimiz ve bir Yunan tarihçisine ait olan eser (2) çok ilgi çekici sahneler vermektedir. Bu arada örneğin Yunanlı zengin ve milletlerarası silâh taciri Bazil Zaharof'un çalışmaları bir aralık öyle olmuştur ki, Sir Bazil Zaharof'un

(1) T. Bıyıkoglu: *Atatürk Anadolu'da*, Prof. Yeşke raporunun tahlili, s. 22.

(2) Dimitri Kıtiskis: *Propaganda et presions en politique internationale (1919-1920)* Paris.

İngiliz hükümeti üstündeki etkileri İngiliz Parlamentosunda bile eleştirilmiştir. Şu satırları okuyalım (1) :

«Başvekilimizin (yani Lloyd George'un) Türkiye'ye ve Anadolu'nun kaderine dair olan politikası biraz önce anlatıldığı gibidir. Ve bu, hattâ felâketlere yol açabilecek bir politikadır. Bu halin sebebi, esefle kaydedelim ki, dış politikamızın Hariciye Nazırı tarafından değil, bizzat Başvekil tarafından idare edilmekte olduğudur. Bilgileri ve tecrübesiyle kendisin faydalı olabilecek mütehasşların fikrine Başvekilin pek az müracaat etmekte oluşu da, esefle belirtilebilecek diğer bir husustur.

Bununla Başvekilimizin hiç bir müşaviri bulunmadığını öne sürdüğüm sanılmasın. Ben, sadece bu meselelerde, tahtın ardından gelen ve Başvekilin kulağına kararlar sufle eden sesin, Sir Bazil Zaharof'a ait olduğunu belirtmek istiyorum. Sözü geçen, şüphesiz çok maharetli bir işadamıdır. Dört beş memleketin silâh sanayiini kontrol altında bulundurmaktadır. Ama malî kudret ve nüfuzundan daha mühim hususiyeti, Sir unvanını da taşıyan (Asalet pâyesi) ve İngiltere'de iş gören bu zatın, her şeyden önce bir Yunanlı kalmakta ısrar edişidir. Biz, mütehasşlardan fikir almayan bir Başvekil tarafından idare edilmeye de razı olabiliriz. Ama onun müşavir olarak, İngilizlerden gayrısını tanmasına göz yummamız bizden beklenmemelidir».

Bazil Zaharof'un Fransa Başvekili Klemenceau ile içli dışlı ilişkileri hakkında yazılan hikâyeler de aynı derecede ilki çekicidir. İşte bütün bu gelişmeler ve gerçeklerin açığa vuruluşu, hem Yunanlıların, hem onları Anadolu'ya sürmüş olanların durumlarını gittikçe zorlaştırıyordu.

Bu gelişmelerden görünen şudur ki; Yunanlılar, Anadolu macerasında —bir taraftan ileri hareketlerine devam etmekle beraber— gittikçe yalnız kalıyorlardı. Daldıkları bataklık gittikçe derinleşiyor-

(1) 16 ağustos 1921 günü İngiliz Avam Kamarasında Walter Guinness'in sözleri, Lewinshon: *Esrarengiz Avrupalı*.

du. Anadolu'da içine düştükleri çıkmaz, Yunan idarecilerini, dünyanın gidişini soğukkanlılıkla izlemekten ve ona göre yön tayininden alıkoyuyordu. Şu artık bir gerçektir ki, zaman, Türklerin hesabına çalışıyordu. Gerçi çok çileler, daha çok mihnetler çekilecekti. Ama Mustafa Kemal'in tezi ve teşebbüsü er geç muvaffak olacaktı. Çileler ve felâketler tanrısı, bütün gam ve gussalarını Anadolu'nun ve Türk milletinin üstüne yağdırıyordu ama, onun ardında *son şans* meleği, kanatlarını Mustafa Kemal'in üstüne germiştir...

Ordunun Kuruluşu

Türk milleti bir ordu milletti. Onun bu vasfı, Türklerin tarihi ile başlar.

Türk milleti bu vasfını Anadolu mücadelesinde, belki de son kez olarak kullandı. Çünkü, bu mücadeleden muzaffer çıkan özgür Türk milleti artık, çağdaş uygarlığın başka değerleriyle de bezenen bir millet olmaya yönelmek zorundaydı.

Mustafa Kemal bu gerçeği, hem de Dumlupınar muharebe meydanında ve bu muharebenin ikinci yıldönümü nutkunda şöyle ifade etmiştir:

«Milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi, bütün cihanda, tam manasıyla medeni bir heyet-i içtimaiye olmaktır...

XII

ORDU MİLLET

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş ve ilerleme çağlarında, ileri bir teşkilâtçılık kabiliyeti göstermiştir. Güçlü müesseseler yaratabilmiştir (1).

Bunlar arasında İmparatorluğun, kuruluş ve ilerleme devrinde teşkilâtlandığı bir kurum vardı ki, kanunlarındaki kesinlik, en küçük ayrıntılarına kadar inen nizamlardaki dikkatli işleniş, yetiştirme ve temsil usullerindeki açıklık bakımından eski Osmanlı İmparatorluğunun, kendi çağına göre, eşi olmayan en güçlü eseri sayılabilir. Bu da, Osmanlı Ordusu'dur. Buna eski tâbiriyle «Kapıkulu ve Eşkinci Ocakları» diyebiliriz.

Kapıkulu ve Eşkinci Ocakları gerçi devşirmelik sistemine dayanıyordu. Bu sistem üstünde duygusal bakımdan çok şey söylenebilir. Ama memleketi idare edenler; Sadrazamlar, Yeniçeri Ağaları, Paşalar, Kumandanlar, Erderun yahut saray ileri gelenleri ve ulema da, işte bu devşirmelerdi. Padişahın mührü daima bir devşirmenin elinde bulunuyordu. Bu sebeple devşirmeliği, insanı aile ocağından ayırıcı zalim bir sistem gibi değil de, üstün bir devlet ve idare kadrosu yaratmak bakımından almak, bu müesseseye başka bir ışık tutar.

Gerçi bir devir geldi ki, tarihin bütün devlet ve uygarlıkları için kaçınılmaz olan bozuluş, Osmanlı devleti müesseselerini de kemirdi: Hem devşirme usulleri, hem Kapıkule Ocakları nizamı bozuldu (2).

(1) Bu müessese, teşkilât ve sistem hakkında pek çok kaynaklar vardır. Bu arada meselâ Tanzimatın 100'üncü yılı dolayısıyla Maarif Vekâletince yayınlanan 1050 sayfalık *Tanzimat* (cilt I.) eserinde özet bilgiler olduğu gibi, Türk Tarih Kurumu yayınlarında ve özellikle 8 ciltlik *Osmanlı Tarihi*'nde esaslı malumat vardır.

(2) *Kapı Kulu Ocakları*. Türk Tarih Kurumu yayını, 775 sayfa. Hazırlayan: İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu. Büyük bir eser, Bir temel kitap.

Hele XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak Yeniçeri Ocağı gittikçe çürüyüp bir çapulcular yatağı haline geldi. Ama aynı devrede yalnız Kapıkulu Ocakları, yani Ordu Kurumu değil, Müftülük nizamı da, Kadılık nizamı da, Vergi nizamı da (1), idarenin diğer organları gibi bozuldu. Hulâsa, Osmanlı devletine, Tanzimat öncesi tâbiriyle «Vehn ve inhitat arız oldu». Devlet zaafa, çöküntüye uğradı.

Fakat buna rağmen ordu, Osmanlı devletinin daima bir temel kudreti olarak kaldı. Ordu kuvvetli ise, devlet kuvvetliydi. Ordu zayıfsa devlet de zayıftı. Hulâsa, Osmanlı Türkleri bir Ordu Millet'ti. Tıpkı eski Türkler gibi. O kadar ki, Osmanlılarda hatta vatan anlamı bile şimdikinden başkaydı. Daha doğrusu Osmanlı Türklerinde vatan anlamı yoktu. Ordular nerelere kadar uzanmışsa, vatan orasıydı. Vatan, ordularımızın kapsadığı, çevrelediği yerdı. Vatan, millî bir anlam değildi. Çünkü bu Osmanlı vatanının birçok parçalarında bazen, hattâ Türkler bulunmazdı bile. Meselâ Yemen'de, Büyük Afrika Sahrasında (Libya) olduğu gibi. 1860'dan sonra Türkiye'ye vatan anlamını birleştirici bir unsur, yahut kavram olarak sokan Namık Kemal'in vatan şiirlerinde bile vatan, ordularımızın çevrelediği topraklardı. Bu topraklar Tuna'dan Kerbelâ'ya, Medine-i Münevvere'ye kadar her yere varıyordu (2).

Kısacası, asıl olan orduydı. Bu ordu çürüdükçe, Osmanlı vatani da ya dağılıyor, ya elden çıkıyordu. Ordular ise çürüyordu. Bu çöküş safhasını şöyle noktalamak mümkündür: İkinci Viyana dönüşü (1683) ve Karlofça Antlaşması (1699), tarihimizde orduların çöküşünün ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunun ilerleme yıllarının sonu, duraklama ve hattâ gerileme devresinin başlangıcı olarak alınır. Çünkü o tarihlerden sonra her yönden az veya çok hızlı yıpranış başlamıştır. Orduların çöküşü, Kapıkulu Ocaklarının bozulmasıyla, nihayet 1826'da son Yeniçeri Ocağı kalıntısının tamamen ortadan kaldırılışı, kaçınılmaz bir sonuç olarak meydana gelmiştir. Osmanlı tarihinde «Vak'a-i Hayriyye» denilen Yeniçeriliğin tasfiyesi, ilgası, arka-

(1) *Kanunnâme-i Âli Osman*, 2 cilt. Tarım Bakanlığı yeni bir baskı yapmıştır. Toprak ve Şehir-Esnaf Kanunu.

(2) Namık Kemal: *Vâveylâ, Vatan - yahut Silistre*, v.s.

dan Tanzimat; yani idare sistemlerinde yenileşme ve batıya yönelik çabasını getirmiştir (1839). Tanzimat'ın, İmparatorluğu kurtarmak, devam ettirebilmek için ilk el attığı işlerden biri gene ordunun ıslahı oldu. Daha Sultan II. Mahmut zamanında Prusya Mareşali Moltke (1), Padişaha Türkiye'de bir askerî ıslahat raporu hazırlamaya ve bazı ıslahat hareketlerine memur edildi. Fakat, 1854 Kırım Harbinde Avrupalı müttefik devletlerle bir askerî işbirliği de yapmış olmamıza rağmen, Osmanlı ordusu esaslı bir tanzime mazhar olamadı. Yeniçeriliğin ilgasından sonra Mora harplerinde devlet, önce Mısır Valisi Mehmet Ali Paşadan yardım dilenecek, daha sonra Mısır'la çıkan ihtilâfta Mısırlı İbrahim Paşa ordularına Suriye ve Anadolu'da yenilip, Ruslardan bizi korumalarını dileyecek kadar halsizleşmişti (1832-1833). Kırım Harbini izleyen yıllarda, Avrupa ile başlayan malî ilişkiler (istikrazlar, borçlanmalar), sırasında ve pek ağır şartlarla elde edilen imkânlar, iktisadî ve askerî bir kalkınmaya yöneltileceği yerde, daha çok saray israflarına aktığından, ordu daima halsiz kaldı. Sultan Aziz'in (1861-1876) askerî gösterilere merakına ve bu arada tamamlayıcı temel sanayiden, eğitim müesseselerinin yoksun, dolayısıyla anormal derecede şişkin bir donanma yaratmak hevesine rağmen, bu teşebbüsler, muntazam devlet bütçe ve maliyesine, memleket içinde ekonomik bir temele dayanmadığı için, olumlu bir netice vermedi. Hele II. Sultan Hamit devrinde (1876-1909) bazı eğitim müesseselerine, orduya bazı yeni silâhların sokulmasına rağmen, ordu ve donanma, hareketsizlik, bakımsızlık içinde tam bir çöküntüye terkedilir (2). Öyle ki, Abdülhamit'in tahttan indirildiği 1908 olaylarından önce, Harp Okullarında silâh bile bulundurulmuyordu.

Türkiye'de ordunun ciddi bir enerjiyle ıslahı işi 1912 Balkan Harbinden sonra, evvelâ Mahmut Şevket Paşa, sonra Enver Paşanın Harbiye Nazırlığı sırasında, bir Alman Askerî Islahat Heyeti'nin vazifeye alınmasıyla başlar. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve arkadaşları gibi bazı genç subayların, ordu ve Genelkurmayda Almanların

(1) Feldmareşal Helmuth von Moltke: *Mektuplar* (1835-1839).

(2) Serasker Rıza Paşa: *Hulâsa-i Hatırat*. 1908, Bahriye Nazırı Rami Paşa: *Hatırat*. 1908.

kayıtsız şartsız hâkim kılınmaları yüzünden bazı itirazları olmakla beraber, bu ıslahat hareketi Birinci Dünya Harbinde, genç kumandanlar elinde, aktif bir Osmanlı ordusunun görev almasını mümkün kılmıştır (1). Fakat şu kayıtla ki, yakın tarihimizin sayı ve disiplin bakımından en güçlü ordusu olan ve Orta Avrupa ile Kafkasya, Irak, Yemen, Süveyş-Filistin ve Balkanlar gibi birbirlerine bağıntısı olmayan 10'dan fazla cephede bu ordunun aşırı ve lüzumsuz israfı dolayısıyla, İstiklâl Harbimizde yeni bir ordu yaratmak çabaları, çetin şartlar ve engeller içinde başarılabilmektedir.



MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA OSMANLI ORDUSU

Osmanlı devletinin Birinci Dünya Harbindeki tutumu ve davranışlarıyla, harbin genel safhaları ve bu arada Mustafa Kemal'in karıştığı askerî hareketlerin hikâyesi, genel yeniliş ve sonuçları bu kitabın birinci cildinde işlenmiştir. Bu bahislere dönmek bu cildin konusunun dışındadır. Ancak Anadolu'da millî hareketin Millet Meclisinin açılışı günlerindeki durumu belirtilmelidir ki, Millî Hükümetin «muntaazm bir ordu meydana getirmek» gayretinin meseleleri anlaşılabilir. Önce mütareke sırasında Osmanlı ordularının durumuna temas edeceğiz. Sonra mütarekenin askerî tatbikatını ve Anadolu'daki ordu gücünü aydınlatmaya çalışacağız.

Kuzeydoğu cephesinde ve mütareke sırasında Osmanlı ordusu, daha önce de değindiğimiz gibi, kısmen Ermenistan topraklarındaydı. Azerbaycan'a da yardımcı birlikler göndermişti. 15 eylül 1918'de Azerbaycan'ın merkezi Bakû işgal edilmişti. XV. Tümen Dağıstan'da, Hazer kenarında Derbent şehrine kadar çıkmıştı. Bu arada III., IX. ve VI. Ordulardan bir Kafkas Ordular Grubu teşkil edilerek, IX. Orduyla İran içinden dolaşıp Bağdat'ı geri almak, ya da Tahran-Hindis-

(1) *Tek Adam*, Cilt I. Ş. S. A.

tan istikametine yürümek gibi hayal düşünceleri bile Enver Paşayı işgal ediyordu (1). Mütareke, orduyu Kafkasya'da bu halde buldu.

Irak cephesi: Mütareke izmalandığı sırada Bağdat, Basra vilâyetleri, yani Irak tamamen İngilizlerin işgalindeydi. Yalnız Musul henüz eldeydi. Cephede VI. Ordu vardı (Kumandanı Ali İhsan Paşa). Fakat daha mütareke imzalanmadan, Suriye bozgunları dolayısıyla bu ordunun daha şimale çekilmesi düşünülüyordu. Nitekim öyle oldu.

Suriye cephesi: Filistin ve Suriye tamamen elden çıkmıştı. Hicaz tecrit edilmiş, yani anavatandan kopmuştu. Osmanlı savunması yalnız Medine'de kapalı kalan kuvvetlere yüklenmişti. Asir ve Yemen'deki bir kısım kuvvetlerimizle hiç bir irtibat kalmamıştı. Yıldırım Orduları Grubu fiilen dağılmıştı. Mustafa Kemal, mütarekenin imzası sırasında Halep yakınında, Katma'da bulunuyordu.

Bingazi ve Trablus'ta İtalyanlara karşı Sünusilerle beraber çalışan bir kısım Türk subayları vardı. Doğu Trakya cephesinde I. ve XXV. Kolordular Makedonya'dan gelecek saldırıya karşı cephe almış olmakla beraber, bunlar mütareke sırasında aktif ve güçlü bir durumda değillerdi.

27 ekim 1918'de Ege Denizinde, Limni Adasında Mondros Limanında, Ağamemnon İngiliz zırhlısında başlayan mütareke müzakereleri 30 ekim 1918, saat 20.03'te anlaşmayla sona erdi. Bu mütareke şartlarına göre, durum şöyle oluyordu:

«— *Boğazlar açılacaktı.*

— *Bütün demiryolları galip devletler tarafından idare edilecekti.*

— *Kafkasya, Türk ordusu tarafından boşaltılacak ve bu arada üç sancak (Kars, Ardahan, Batum) da tahliye edilecekti.*

— *Kilikya (Çukurova) ile Maraş, Antep sancakları galipler tarafından işgal edilecekti.*

— *Toros tünelleri işgal edilecekti.*

(1) Bu ordular grubuna kumandan tayin edilen ve Enver Paşanın amacı olan Halil Paşanın, Tebriz'de XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya olan teklifi (Kâzım Karabekir'in harp hatıralarından). İran içinden Bağdat'ı kurtarma fikri (Harp Tarihi Yayınları) Seri No. I. s. 15-16.

— Önemli askerî mevkiler ve sevkülceyş noktaları işgal edilecekti.

— Hudutların ve asayişin muhafazasına yetecek miktardan fazla asker terhis edilecekti. Kalacak miktar için galiplerle anlaşılacaktı.

— Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablus, Bingazi'de bulunan Osmanlı kıtaatı İtilâf devletlerine teslim olacaktı. Doğu vilâyetlerinde gerekirse işgal hakkı tanınacaktı».

Ana hükümleri buraya çıkarılan mütarekenin uygulanmasında bu maddelerin sınırları çok aşıldı. Müttefikler, Türk toprakları üzerinde diledikleri şekilde harekette kendilerini serbest saydılar.

Mustafa Kemal'in mütareke uygulamalarına itirazları, daha 4-5 kasım 1918'de Adana'dan Sadrazam ve Başkumandanlık Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşaya yazdığı yazılarda başladı (1).

Fakat mütarekenin İtilâf devletleri işgal kumandanlarının anlaşılması dahilinde uygulanması sürdürüldü. Hele terhisler ve firarlar, askerî birlikleri birtakım zayıf, mecalsiz kadrolar haline indirdi. Yalnız, merkezi Erzurum'da olan XV. Kolordu bölgesinde ve terhisler yapılmakla beraber, beliren Ermeni tehlikesine karşı uyanık, nispeten disiplinli askerî varlık muhafaza edilmeye çalışılıyordu.



İZMİR İŞGALİ SIRASINDA ORDU DURUMU

Birinci Dünya Harbinde, en son olanaklar da zorlanarak Osmanlı ordusunda tümen sayısı 67'ye kadar çıkmıştı. Mütarekeden sonra İtilâf devletlerinin yetkili askerî otoriteleriyle anlaşarak, Türk ordusunun, mütareke şartlarında güdülen maksada göre yeni bir şekilde kadrolanışı ve konusu lâzımdı (2).

(1) Şevket Süreyya Aydemir: *Tek Adam*. Cilt I.

(2) Mütareke şartlarının askerî tatbikatı hakkında bilhassa Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinin (*Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*) isimli eseri incelenmelidir.

Genelkurmay, 2 ocak 1919'da, İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanlarından, bu işlerle yetkili General Wilson'a sunduğu bir yazıyla, Türk ordusunu 9 kolordu içinde 20 tümen halinde yeniden teşkilâtlandırmak kararında olduğunu bildirdi. Genelkurmay'la İtilâf devletleri kumandanları arasında bu konuda başlayan yazışmalar, olumlu bir sonuca varmadan 1920 başlarına, hattâ daha sonralara kadar sürdü. Anadolu'da Büyük Millet Meclisinin kuruluşundan sonra ise yazışmalar, tabiatıyla tamamen etkisiz, hükümsüz kaldı ve dürdü.

Genelkurmay'ın işgal kumandanlıklarına yaptığı bu öneriye göre, kurulması düşünülen 20 tümenin beherinde 1540 kişilik silâhlı piyade eri olacaktı. Yani beher tûmende 1540 silâhlı er olmak üzere devletin 20 tûmeninde 30.800 piyade askeri olacaktı. Ayrıca bir tûmen 36 makineli tüfek hesabıyla ve 480'i faal, 240'ı kadro halinde 720 makineli tüfek isteniyordu. Her tûmende 4 bataryadan 20 tûmende 80 batarya top olacaktı. Hulâsa, 27 ocak 1920 tarih ve 608 sayı ile İstanbul Harbiye Nazırı Fevzi Paşa (Çakmak) tarafından General Milne'e yapılan teklifte ordumuz, 40.801 tüfekli er, 632 top ve bazı ilâvelerle 756 makineli tüfekten kurulacaktı. Buna karşı İngilizler silâhlı er sayısına dokunmadan top sayısını 256'ya, makineli tüfek sayısını 240'a indirmek suretiyle muvafakatta bulunmuşlardı. Eski ordudan kalan ve yeni teşkilâtta artacak tüfeklerin sürgü kollarıyla, topların kama ve nişangâhları, makineli tüfeklerin bazı parçaları, müttefiklere teslim edilerek Gelibolu'ya gönderilecekti. Kurulacak orduya ancak 1971 istihkâm eri, 1890 süvari ve 3 uçak için 168 uçak eri dahildi Mevcuttan 5820 er geri hizmetlerde çalışacaktı (1). Bir taraftan ordunun silâhsızlandırılması işleri de yürüyordu. Meselâ 1919 nisanında teslim edilen tüfek, süngü kollarının sayısı 200.000'i bulmuştu. Yalnız Erzurum'da XV. Kolordu, bunları vermemekte direniyordu. Hulâsa, bu gelişmeler içinde ve Anadolu'da millî hareket başlarken, gerek yabancı işgali altında, gerek millî hareketin kısmen kontrolünde bulunan ordunun fiilî gücü aşağıda gös-

(1) Harp Tarihi Dairesi: *Mütareke Tatbikatı*. Seri No. I.

terilen şekildeydi. Yani 1919 Türkiye'sinin, Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan ordu gücü şuydu (aynı eser) :

I inci Kolordu	(Trakya'da)	3993 silâh
XXV » »	(İstanbul civarı)	5964 »
XV » »	(Erzurum'da)	12701 »
III » »		4393 »
XIV » »		3893 »
XIII » »		4508 »
XX » »		3396 »
XII » »		5290 »
	Yekûn	44138 »

İzmir'in işgali üzerine Ege cephelerinde dağılan ve kumanda birliği kaybeden XVII. Kolordu bu cetvelde yer almamıştır (1).

Bu kuvvetlerden 10.000 kadarı Trakya ve İstanbul gibi işgal bölgesinde olmak üzere millî hareketin kontrolü dışındaydı. Millî hareketin kontrolü altında olan alanlarda ordu birlikleri firarlar, çeşitli sebepler ve bilhassa isyanlar sırasındaki dağılmalarla yukarıda görülen mevcutlarının da altına düşmüştü. İşte Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Millî İstiklâl Savaşına ordu bakımından bu şartlar altında girdi.

*
**

(1) Meselâ Aydın havalisindeki 57. Fırka (Tümen) Kumandanı Şefik Bey, 28 mayıs 1335 (1919) tarihiyle Fırkasının mevcudunu Harbiye Nezareti'ne şöyle bildirmektedir:

«Fırkanın bu sabah elinde bulunan kuvveti, piyade ve makineli tüfek sınıfına mensup 43 (kırk üç) nefer ve nihayet iki obüs topunu kullanacak kadar topçu efradından ibarettir».

Türk İstiklâl Harbinin Başında Millî Mücadele. s. 62. Yüzbaşı Ahmet. Askerî Matbaa, 1928.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN KARŞILAŞTIĞI ASKERİ ŞARTLAR (Koşullar)

Kaldı ki millî hükümet seferberlik de ilân edemezdi. Seferberlik ilânı için iki büyük engel vardı. Bu engellerin birincisi şuydu ki; halk, seferberlikten ve harpten bıkmıştı. Birinci Dünya Harbinin kaçakları hâlâ dağlarda dolaşıyordu. Harbe, seferberliğe, kısacası askerliğe karşı yılgınlık yaygındı. Çünkü umumî harbin vatan müdafaasıyla ilgili olmayan birçok safhalarında, meselâ Falih Rıfkı'nın «Zeytindağ» eserinde dediği gibi:

«Mehmetçiği biz, kumarda kaybettik...»

Bu nedenle halkta seferberliğe ve yeni harplere karşı ürküntü vardı. Halkı aydınlatmadan, memleket içi teşkilât kurmadan milleti yeni ve toplu hizmetlere çağırarak iyi netice vermeyebilirdi. Çünkü bu ürküntü hattâ yalnız seferberliğe, harbe karşı değil, halkın dimağında istikamet değiştirerek subaylara karşı kin, çekingenlik şeklini alıyordu. Emekli Albay (Mebus, Büyükelçi) Rahmi Apak'ın «İstiklâl Savaşımız» isimli eserinden şu satırları okuyalım:

«İleride birkaç defalar temas edileceği gibi, uzun süren büyük harp, askerlik, ordu ve bilhassa subaylık için bir antipati doğurmuştu. Millet, mücadeleden ve harpten bıkmıştı. Harp istemiyordu. Kendisini kavgaya sürükleyenler kimlerdir? diye etrafına bakınca da, subayları ve kumandanları görüyordu. Bütün diğer cephelerde olduğu gibi, harekete millî bir halk kıyamı süsü vermek için, işi ordudan ziyade çeteciliğe dökmek temayülü doğmuştu.»

Mecburî askerlik hizmeti olan vatandaşlar, askerî kütalara iltihak edecekleri yerde, çetelere katıldılar.»

Nitekim Alaşehir, Balıkesir millî kongerelerinde, ordudan ve seferberlikten değil, hep halkı aydınlatma yoluyla teşkilâtlandırmadan, Kuva-yı Milliye'den ve «ordu kelimesi söylenmeden» efrat ve savaşçı tedariki yollarından bahsedilir. Millî Mücadele'nin nasıl çetin şartlar içinde başarıldığını, bitik, çökmüş bir ruh yapısından nasıl mü-

cahit bir ruh, tükenmiş bir ordudan muzaffer bir ordu yaratılabildiğini görmek ve bunları yaratanların değerlerini bütün büyüklüğüyle aydınlatılmak için bu gerçekleri olduğu gibi görmek en doğru yoldur.

Millî hükümetin derhal seferberliğe girecek durumda olmadığını, elinde ordu denebilecek bir şey bulunmadığını Mustafa Kemal 13 temmuz 1920 günü ve 20 haziranda başlayan Yunan taarruzunun başarısı ve Bursa'nın da kaybı dolayısıyla Meclis kürsüsünden açıklamıştır (1)

«Bütün Garbî Anadolu vilâyetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memlekette kuvvet denebilecek bir cüz'ü tâm (askerî birlik) kalmış mıydı?

Memleketin mukadderat ve mesuliyetini yeni deruhde etmiş olan Vekiller Heyeti, bu tarihteki şartlara göre, seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin baştan başa Halifenin fetvasının hükmünü yapmaya sevk ve icbar edildiği bir sırada milleti askere davet etmek, caiz ve mümkün olabilir miydi?»

Hem bu maneviyat bozukluğu, ordu teşkili ve seferberlik ilânı bahsinde birinci engeldi. Kaldı ki seferberlik demek, memleket ölçüsünde bir askerlik daveti demektir. Bu askerlik davetine koşacak belirli yaşlardaki ve pek çok sayıdaki gençlerin giydirilmesi, kuşatılması, silâhlandırılması, sevk, bakımı ve ikmal de lâzımdır. Bunun için ne para, ne silâh vardı. Güney cepheleri gibi kahramanlık sahnelerine bile ve bu sahnelerde düşman karşısına gönüllü olarak koşmuş veya koşacak binlerce mücahit insan varken, hükümet silâh namına hemen hiç bir şey gönderemiyordu. Bu savaşlarla ilgili anı ve belgelerde, daima silâh ve cephaneye sıkıntısından bahsedilir.

Mustafa Kemal de, yukarıda bazı satırlarını aldığımız 13 temmuz 1920 nutkunda aynı engeli belirtir:

«Bütün milleti silâh altına davet etmeden evvel, silâh miktarını ve mevcut silâhı faaliyet halinde tutabilmek için cephaneye

(1) *Büyük Nutuk*. s. 292. 1927 baskısı.

ve para miktarını düşünmek lâzım değil miydi? Vaziyeti muhakkeme ederken ve tedbir düşünürken, acı da olsa hakikati görmekten bir an fariğ olmamalıdır. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Her taraftan namıma binlerce telgraf gelmektedir: «Kuva-yı muntazama-i muazzama sevkediniz», «Şu kadar cephane gönderiniz», «Bunlar gelmezse burada mağlûp oluruz» denilmektedir. Bizim vazifemiz, onların teessürüne ve heyecanına katılarak herkesin manevî kuvvetini kırmak değildir. Bundan sonra elbette vaziyetler dğişecektir. İcra Vekilleri Heyeti bazı doğumluları silâh altına da celbedebilecektir» (1).

Mustafa Kemal bu konuşmalarında askerlerin manevî kuvvet durumu üstünde de gizlemeden, çekinmeden açıklamalar yapmıştır:

«Âsilerin, nizamiye efradına (yani ordu erlerine) Halifenin fetvasından, Padişahın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin meşru olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla aldattıkları görüldü. Gerçekten de, birçok yerlerde bazı nizamiye efradı (ordu erleri) âsilerle çarpışmaksızın, bilâkis silâhlarını atarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı.

Bu sebeple, Osmanlı ordusunun kalıntıları denebilecek olan o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkilâp mefkûresine (yani ülküsüne) göre yetiştirilmemiş birliklerle inkilâbı başarmak hususunda müşkiilât, mahsus (hissedilir) bir derecedeydi.

Orduyu yeni zihniyete göre şuurlu bir hale getirmek, o günlerin şartları içinde çok zor olacağı kanısı vardı».

Bu arada muntazam ordu ile çeteler ve gayri muntazam kuvvetler bahsinde Mustafa Kemal'in hükümleri kesindir:

«Ben bir taraftan ordumuzu ihya etmek, kuvvetlendirmek çarelerine baş vururken, teşekkül etmiş olan millî müfrezelerden de, her türlü mahzurlarına rağmen, her yerde bizzarur (ister istemez) azamî istifadeye çalıştım. Ciddî askerî vazifelerin

(1) Mustafa Kemal: *Büyük Nutuk*. s. 293. 1927 baskısı.

ancak muntazam ordu ile yapılabileceği hakikatini unutmaya elbette ki mahal yoktu. Millî müfrezelerden istifade, zaman kazanmak maksadına dayanıyordu».

Mustafa Kemal'in, daha ileride ayrıca değineceğimiz bu düşünce ve görüşleri, millî hareketin gelişmekte olduğu, Büyük Millet Meclisinin kurulduğu sıralardaki ordu durumunu gereği kadar aydınlatmaktadır.

**

MUNTAZAM ORDUYA DOĞRU

Büyük Millet Meclisinin kuruluşu sırasındaki ordu durumundan bahsederken, aynı tarihte, Türkiye'deki yabancı kuvvetlere de kısaca değinmek faydalı olur.

İzmir ve hinterlandındaki Yunan kuvvetleri, o tarihte iki kolorduyla bir milis tümeninden oluşuyordu. Birinci Kolordu Aydın-Ödemiş, İkinci Kolordu Manisa-Ayvalık bölgesinde bulunuyordu. Bunlar, yekûnu 100.000'i aşan, tam kadrolu, hattâ aşırı derecede takviyeli birliklerdi.

İngiliz işgal kuvvetleri: Büyük kısmı İstanbul Boğazı'nın, iki tarafında olmak üzere 31.000 piyade, 112 top, 160 makineli tüfek olarak hesaplanmaktaydı.

Fransız işgal kuvvetleri: 33.000 piyade, 55 top, 91 makineli tüfek, 39 uçak, 25 tank, 12 zırhlı otomobilden meydana gelen bu kuvvet, İstanbul Boğazı'nın Rumeli tarafındaydı. Bunlardan başka o sıralarda güney demiryolları ile güney işgal merkezlerinde 5.000 kadar Fransız askeri ve yeteri kadar top ve makineli tüfek mevcuttu (daha fazla olsa gerek).

İtalyan kuvvetleri: İstanbul Boğazı'nın batı kısmı ile, kısmen güneybatı Ege'de ve Konya-Burdur bölgesinde olmak üzere 5.000 kaddı. Bunlara Kars yaylasındaki 16.000 Ermeni askerini eklemelidir.

Aynı tarihte Türk ordu teşkilâtında, daha önce de değindiğimiz gibi, her biri iki tümenle kolorduya bağlı birliklerden ve fakat zayıf

kadrolar halinde, 9 kolordu mevcuttu (1). Bunlardan Trakya ve İstanbul gibi işgal bölgelerinde kalan birliklerden Büyük Millet Meclisi için faydalanma imkânı tabii yoktu. Gayri muntazam sivil müfreze ve çetelerin, yahut ordu kadrosu dışında teşekkül etmiş bütün Kuva-yı Milliye'nin mevcudu da, en kabarıklık devrede bile nihayet 15.000 silâhlı ile az sayıda cebel topu ve makineli tüfeği geçmiyordu.

En iyimser ve en geniş hesaplarla, Büyük Millet Meclisinin sözü geçebilen bölgelere dağılmış ve bir kısmı geri hizmetlerde, 30-35 bin kadar askerle, 10-15 bin kadar gayri muntazam Kuva-yı Milliye'ye dayandığını kabul etmek yerinde olur. Fakat bunları da tamamen elaltında ve merkezin kumandasına kayıtsız, şartsız bağlı, her zaman faydalanılması kabil kuvvetler olarak saymamak daha doğrudur.



BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ORDUSU

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra en önemli konulardan biri, muntazam bir ordunun kurulmasıydı. Hele Çerkez Etem'in Yozgat'taki şımarıklıkları, sivil müfrezelere karşı daha da ürküntü yaratmış-

(1) I. Ordu: Trakya'da XXV. Kolordu (10. ve 1. Tümenler) İstanbul, İzmit'te, XIV. Kolordu (61. Tümen) Balıkesir, diğer bir tümen Tekirdağ'ında, merkez Bandırma. XVII. Kolordu İzmir'in işgaliyle lağvolundu. 56. Tümen Bursa'da, 57. Tümen Çine'de tekrar teşkil edildi.

XII. Kolordu 23. Tümen Afyonkarahisar'da; 41. Tümen Konya'da (Merkez Konya); XX. Kolordu 24. Tümen, Ankara'da 2. Tümen Niğde'de (Merkez Ankara), III. Kolordu 5. Tümen Tokat'ta, XV. Tümen Merzifon'da (Merkez Ankara), XV. Kolordu (Üç tümenli - Merkez Erzurum), XIII. Kolordu (iki tümenli - Merkez Diyarbakır).

Bunlardan XV. Kolordu nispeten kadroları dolgunca olmakla beraber (Bütün kuvveti 12.000 - 13.000 kadar), diğerleri terhisler ve firarlar dolayısıyla boşalmış, zayıf kadrolar haline gelmiş dağıntık birliklerdi. Alaylarda mevcutlar en müsait şartlarda 600'ü pek geçmiyordu (R. Apak).

Gene bu bahiste ve daha önce belirttiğimiz Genelkurmay yayınlarına göre, bunların silâhlı sayısı 43.000 kadar hesaplanırsa da, bu yekûnu, o günün şartları içinde, biraz da kâğıt üzerinde saymak isabetli olur.

tı. Batı Anadolu'da, halk için bir âfet halini almak istidadını gösteren çetelere karşı güven sarsılmıştı. Demirci Efe adamlarının, Denizli kazalarını haraca kesmeleri, temmuzdaki Denizli faciası, onu izleyen günlerdeki çete baskınları, Ankara'nın nüfuz ve itibarını kökünden sarsmaktaydı. Kaldı ki 22 haziran 1920 taarruzunda başlayan düşman ilerleyişi, Büyük Millet Meclisine, memleketin, bu yüzden karşılaşılabileceği yeni felâketlerin azametini bütün açıklığıyla hissettiriyordu. Öyle felâketler ki bunların karşısında yeni devlet bile çökebilirdi. Çünkü, ilerleyen muntazam bir orduyu. Ona, ancak muntazam bir orduyla karşı konulabilirdi. Yeni orduyu kurmak, fena anılar bırakmış olan seferberlik devrinin ruhî tepkilerini tahrik etmeden, harbi halka kabul ettirmek lâzımdı. Nitekim öyle oldu. Ankara, hiç yoktan denilebilecek şartlar içinde, millî bir ordu kurmak gayretine girişti. Millî İstiklâl Savaşı, işte bu yeni orduyla kazanıldı. Çetelerle değil.

Yeni idare, karşılaşacağı yoklukları bilmekle beraber, evvelâ 8-9 kolorduluk ve 40.000 kişilik kadro üzerinden işe başladı. Bunu 20 tümenlik fakat tam kadrolu bir kuvvet olarak geliştirmeye girişti. Asker alma yöntemleri ıslah edildi. Kadro haline düşen birliklerin açıkları doldurmak suretiyle hareketli bir kuvvet elde edilmeye çalışılıyordu. I. ve XII. Kolordular üçer, IV. Kolordu dört tümenlik olmak üzere düzenlendi. Cepheler zaten belliydi: Batı, Doğu ve Güney cepheleleri.

Milne (Milen) hattının (yani İzmir işgalinden sonraki ilk Yunan ilerlemesinde fiilen kurulan Yunan duraklama cephesinin) 22 haziran 1920'de Yunan taarruzu ile bozulmasından sonraki cephe hattında tümenler yeni yerlerini (1) aldılar (Birinci İnönü muharebesi). 6 ocak 1920'de Yunanlılar tekrar taarruz ettiler. Gene ilerlediler. Tümenlerin konuluşu gene değişti. (İkinci İnönü muharebesi. Bu savaşlara askerî hareketler bahsinde değinilecektir).

(1) XII. Kolordu: 23, 41'inci tümenleriyle Dumlupınar (şat batısı) 57'nci tümenleriyle Denizli-Nazilli cephesinde.

XIV. Kolordu: 56. ve 61'inci tümenleriyle, Yenişehir, İnegöl, İnönü cephe hattında (Garp cephesi kurulunca bu kolordu karargâhı lağvedildi).

XX. Kolordu: Geyve-Eskişehir bölgesinde.

22 haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu ile gerilemesine ve zaafına rağmen Garp cephesinde ordu, teşebbüsü eline aldı. Kuva-yı Milliye arka plana itildi. Hele İnönü muharebelerinden sonra ve son başıbozuklar olan Çerkez Etem kuvvetlerinin de tasfiyesiyle, daha uğranılacak yenilgilere rağmen cephe demek, artık ordu demektir. Yani Büyük Millet Meclisinin artık bir ordusu vardı ve bu ordu geliyordu. Bu arada Doğu ve Güney cephelerinde de askerî birlikler git-tikçe vaziyete hâkim oluyordu (1).

Böylece muntazam ordu yavaş yavaş belirdi. Sakarya muharebe-lerinden sonra iç teşkilâtta bazı değişiklikler yapılmakla beraber or-du, 9 kolorduluk tam teşkilâtını, son zafere kadar sürdürdü (2).

Büyük Millet Meclisi hükümetinin kuruluşu sırasında ve nice zorluklarla kontrol altına alabildiği dağınık, çoğu boşalmış kadrolu ve toplamı nihayet 30.000 kişiyi pek aşmayan ordu varlığının, Millî Mücadele sona erdiği zaman «200.000 tüfek, 2983 makineli tüfek, 442 top'tan» oluşan muharip ve muzaffer bir kuvvet haline ulaştığını söylersek, sessiz, sedasız başarılan bu işin büyüklüğünü belirtmiş olu-ruz. Çünkü bu iş, buraya kadar açıkladığımız şartlar, hele isyanlar, yenilgilerle başlayıp, nice mihnetli ve ümitsiz safhalar arzeden olaylar içerisinde başarılıydı. Bu şartların, olayların ve yaşanan havanın bin-

(1) Doğu cephesi: XV. Kolordu 3., 9., 11. Kafkas tümenleriyle, 12. Tü-men ve Erzurum müstahkem mevki.

Adana-Elcezire cephesi: XIII. Kolordu (2. ve 5. Tümenler) Fırat batısında. Adana milis kuvvetleri.

III. Kolordu: (5. ve 15. Tümenler) Samsun, Amasya, Tokat bölgesi.

XXV. Kolordu: İstanbul-İzmit arası. I. Kolordu Trakya-Çatalca (işgal böl-gesi).

Deniz ve hava kuvvetleri tabii zayıftı. Eskişehir ve Erzincan'da ilk askerî hava üssü. Mecmuu 7 uçak. Erzurum'da ayrıca bir hava bölüğü.

(2) Garp'ta iki ordu teşkil edildi. I. Ordu: Her biri üçer tümenli; I., IV. Kolordularla 6., 8., 14. Piyade ve 3. Süvari Tümeni. II. Ordu: Her biri üçer tümenli; 2., 3., 6. Kolordularla mürettep süvari tümeni. Ayrıca, 4 tümenli sü-vari kolordusu. Kocaeli grubu (bir tümeden fazla).

Bunlara Elcezire cephesinde (Fırat'ın doğusu) 2 piyade tümeni ile 9. Sü-vari Tugayını, Adana ve havalisi kumandanlığına bağlı, Mersin, Antep, Cebel-i Bereket (Osmaniye) bölgesindeki ve millî müfrezelerle aynı safta çarpışan as-kerî birlikleri de katmak lâzımdır.

bir cephesinden meselâ bir cephesi üzerinde bazı gerçekleri canlandırırırsak, düşündürücü, heyecan verici sahneler karşısında kalırız:



BİR DESTAN GİBİ : İMALÂT-I HARBİYE

Osmanlı Anadolu'su, her türlü sanayi tesislerinde, teknik cihazlanmalardan, santrallardan ve bu arada sanayi ve teknik alanında yetişkin insan kadrosundan yoksun bir ülkeydi. Zaten Osmanlı Türkiye'si, bir açık pazar, bütün endüstriyel ihtiyaçlarını yabancı ülkelerden satın alan ilkel bir tarım ve hammadde üreticisiydi. Bir yarı sömürgeydi. Amerikan bezi gibi en kaba çeşitli dokumalar imal eden birkaç tesis, İzmir, Çukurova, Antep gibi işgal bölgelerinde kalmıştı. İstanbul ise işgal altındaydı. Millî Mücadele Anadolu'su ile bağıntısı kesilmişti. Millî Mücadele Anadolu'sunda Birinci Dünya Harbi, tehcirler (göç ettirmeler) vesaire gibi sebeplerin de ayrıca etkileri ile, tamirci, sobacı gibi en basit el işçilerinin bile tedariki bir meseleydi.

Halbuk işte bu şartlar içinde Anadolu; yoktan bir ordu yaratmak ve bu arada harp silâhları ve malzemesi için mialâthane, bakım tesisleri bulmak zorundaydı. Çünkü mütareke ile beraber ve Fevzi Paşanın Harbiye Nazırlığı sırasında, düşmana en az 200.000 piyade silâhının mekanizmaları ile, topların kamaları teslim edilmek, mütareke icaplarından görülmüştü. Büyük cephane stoklarına düşman el koymuştu. Şurada, burada elde kalan toplarla mermileri de, birbirine uydurmak bir meseleydi.

Ordu makine ve tamir sanayii, İmalât-ı Harbiye mektebi denilen askerî sanayi okulu elemanlarıyla, İmalât-ı Harbiye fabrikalarının, pek genç yaşlarda alıp yetiştirdiği işçi ve ustalarla beslenirdi. İmalât-ı Harbiye bir ocak'tı. Kendisine mahsus terbiyesi, havası ve gelenekleri olan bir ocak. Yetişkin elemanlarının bir kısmı askerî rütbeli, bir kısmı sivil olmakla beraber, kıdeme, sanat bilgisine dayanan bir hiyerarşi içinde rütbeler verirdi.

Ahmet Akar işte bu ustalardan biridir. Çıraklıktan yetişmişti. Millî Mücadele'nin en sıkışık günlerinde Eskişehir'e, Ankara'ya, Ada-

pazarı'na ve her taşındığı yere, takımlarını, tezgâhlarını da taşıyıp, her gittiği yerde bunları harekete geçiren İmalât-ı Harbiye ustalarından biriydi.

Cumhuriyetin bir yıldönümü dolayısıyla «Makine ve Kimya Kurumu» dergisinin yazarı ondan bazı anılarını dinlemek istedi (1). Top fabrikası başteknisyeni Ahmet Usta'nın «mütevazi benliği bu istek karşısında ürperiyordu». İsminden bahsedilmesini istemiyordu... Konuşurken eski arkadaşlarının da yanında olmalarını istiyordu. Nihayet konuşmaya razı edildi.

Millî Mücadele başlarken Eskişehir Demiryolu atelyesinde çalışmaktaymış. Birgün ona bir binbaşı gelir. Millî Mücadele başlamıştır. Kamasız toplar vardır. Bunlara kanıalar yapılacaktır. Fakat kama yapabilmek için demiryolu atelyesinde ne malzeme, ne bu iş için tesisler vardır. Derken iki İmalât-ı Harbiye subayı da işe katılırlar. Torbalardan işçi gömleklerini çıkarıp bu işler için pek de uygun olmayan şahmerdanın başına geçerler. Atelyedeki Rum, Ermeni işçiler bunlarla alay etmektedirler. Akla gelmez zorluklarla savaşırılar. Nihayet 10.5-22 çapında ilk kama yapılmıştır. Kama topa takılır. Kırdı tecrübe atışı yapılacaktır. Yapılır da. 10.5'luk top ovaları inletir. Ahmet Akar'ın ve arkadaşlarının mükâfatı, sel gibi boşanan sevinç göz yaşlarıdır.

Sonra işleri daha da ilerletirler. Seri halinde imalâta geçilir. 7.5' luk Krup cebel, 1.77'lik Erhard cebel toplarının kamaları meydana çıkar. Ahmet Akar, her biten kanının üstüne bitiş tarihi ile Eskişehir markasını vururken mesuttur. Düşünür ki bunların her biri hemen yarın bir ölü topu harekete getirecektir. Arada İstanbul'dan daha haşka (2) İmalât-ı Harbiyeciler de geliyordu. Fakat onlardan istenen hizmet de artmaktadır. Kama ve nişangâhlarda yeni neticeler alınıyor. Sonra

(1) *Makine ve Kimya Dergisi*, 1954. Yazan: Vedat Şchirlioğlu. Konuşmanı: Ahmet Akar.

(2) Millî Mücadele'de, İmalât-ı Harbiye saflarında vazife alan bu adsız insanların önemli yerleri vardır. Eskişehir fabrikasında önce işe katılan subay imalât-ı harbiyeciler Nedim ve Latif Beyler. Sonra İstanbul'dan gelenler: Ahmet Gürsoy (Usta Bey), Ali Tunalt, Ömer Şaban, Yüzbaşı Halil Rifat, Binbaşı Husrev Beyler. Sonra daha niceleri...

sıra 15-17 santimlik top kamalarına geliyor. İlk atışlar Karacaşehir istikametindeki dağlara yapılıyor. Ahmet Akar diyor ki:

«— Gürleyen topların sedaları bütün yorgunluklarımızı unutturdu...»

Fakat bu sefer de Eskişehir işgal tehlikesi altına giriyor. İmalât-ı Harbiyecilere Ankara yolculuğu görünmüştür. Toparlanabilen takım ve malzemeyle Ankara'ya varırlar. Onlara fabrika ve atelye yerine bir süvari kışlası gösterilir (şimdi Makine Kimya Endüstrisi Kurumu Merkezi). Ahmet Akar anlatıyor:

«— Kışla ahırlarının gübrelerini temizlemekle işe başladık. Zemini tasviye ettik. Birkaç baraka da kurduk. Az sonra kama ve top aksamı imal ve tamirleri ile, tüfek kısmı, kılıçhaneye kısmı işe girişti. Başımıza geçirdiğimiz mühendis, 25 yaşında Veli Bey isminde bir gençti. Tam bir amele gibi çalışıyordu».

«İşte o günlerde top sesleri, derinden derine Ankara'dan da duyulmaya başladı. Düşman geliyordu. İşe yetişmek için dolu mermileri boşaltmadan tornaya bağlıyor, 7.7'likleri 7.5'luk sahra toplarına uyduruyorduk. Bu sefer de Ankara'dan Yahşihan'a göç görünüyordu. Hattâ ailelerimizi oraya götürdük. Ben ancak bir ahır kiralayabildim. Oğlumla karım ve kızkaresim orada hastalıktan öldüler. Fakat bana ancak Yanşihan'la Ankara arasında mühimmat nakli ile uğraşmaya vakit kalyordu».

«Düşman ricat edip de Ankara'da çalışmalar genişlettilirken bu sefer de asıl büyük felâket oldu. Ankara'daki fabrikamız yandı. Gazi Paşa sabaha karşı fabrikaya koştu. Bize ancak teselli sözleri söyleyebildi:

«— Üzülmeyin, ne yapalım ,millet, memleket sağ olsun!»

«Ondan sonra bize Adapazarı'na yol göründü. Araba fabrikasının bir köşesinde yeniden top kamaları yapmaya başladık. 15-17 ve 15-14'lük kamalarına bu sefer de Adapazarı markasını ve bittikleri tarihi yazıyorduk...»

Ahmet Akar, aylardan sonra Ankara'da nasıl tekrar işe başladığını ve ortaya birtakım tesisler çıktığını anlatır. Gecelere kadar ça-

lışırlar. Kale etrafında, Kayabaşı'nda birkaç aile ancak bir küçük ev kiralayabilmişlerdir. Ama geceleri ancak kadınlar hep bir arada ve bir odada, erkekler de hep bir arada diğer odada yatabiliyorlardı. Fabrikadan Samanpazarı'na çıkmak da bir meseleydi. Şimdiki Gençlik Parkı bir bataklıkta. Çamur deryası olan yolun iki tarafıysa hayvan leşleriyle doluydu.

Ahmet Akar'ın ve bütün Ahmet Akar'ların bu hikâyelerini alabildiğine genişleterek dinlemek kabildir.

Bu arada Ankara'nın Samanpazarı'nda süngü yapan demircilerden, barakalarda fişek dolduran kadınlardan, sargı bezi, iç çamaşırı, çarık imalâthanelerinden de alabildiğine ve hepsi de birbirinden ilgi çekici hikâyeler nakledebiliriz. Hele insan unsuruna gelince, eşekle, kağıyla, yahut da sırtlarında cephelere cephane taşıyan kadınlardan, dağdaki asker kaçağının cephelede vatan kahramanı haline getiren teşkilâtçı ve sabırlı adsızlara kadar, bütün bu binlerce ve binlerce gayretler, mihnetler ve sonu gelmez alın terleri ile göz yaşlarıdır ki, beş on bin derme çatma Harb-ı Umumî artığı insandan, 200.000 kişilik silâhlı, 2982 makineli tüfek ve 442 topluk muzaffer orduya ulaşan çetin ve kanlı yolun kaldırım taşlarını döşemiştir. Şimdi biz geriye baktığımız zaman bu yolun izleri belki pek göze batmaz. Ama bizim bugün bulunduğumuz noktaya, Mustafa Kemal'in nesli, işte o taşların her birine kendi kanlarından, kendi göz yaşlarından ve alın terlerinden bir şeyler bırakmışlar, bir şeyler katmışlardır...

Millî Mücadele'de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, dağılmış ve tükenmiş bir ordu kalıntısından, muntazam ve muzaffer bir ordu yaratmak için geçtikleri yolun hikâyesi budur.



Muharebelerin Hikâyesi

Mustafa Kemal için askerlik, bir sanattı. Mustafa Kemal, kendine bu sanatı seçmişti. Kendini askerliğe vermişti. Ama savaşı seven, savaşı arayan adam değildi. Günlük hayatında ve anlarında, savaşı hiç bir zaman özlememiştir.

XIII

BARIŞSEVER BİR SAVAŞÇI!

Onun için askerlik, bir sanattı. Ama silahşorlukla övünmezdi. Harp ve muharebe özlemine, hiç bir zaman yaimamıştır. Anılarında harbe, ancak gerektiği zaman, gerektiği kadar yer verdi. Büyük Nutkunda Büyük Taarruz, ancak birkaç sayfa yer alır.

Halbuki usta, cesur bir askerdi. Çanakkale'de muzaffer oldu. Anadolu'da meydan muharebeleri kazandı. Fakat savaş tanrısına hiç bir zaman tapmadı. Son savaşından döndükten sonra üniformalarını çıkardı ve bir daha giyinmedi. İstiklâl madalyasından başka bütün madalyalarını reddetti. Savaşı değil, barışı özledi. Düşmanlarına gelince: Onları, daha yendiği gün affetti!..

Fakat Mustafa Kemal'in Millî Mücadele hayatında muharebelerin, o bunları istememiş olsa bile, kader tayin edici yeri vardır. Ama bu muharebeler içinde bile şöyle konuştu:

«— Milletimizin hayat hakkını, istiklâl hakını, cihanı medeniyette, hür ve eşit haklarla yer alması hakikatini kabul etsinler, bu iş derhal sona erer.»

Hulâsa, harbi hiç bir zaman aramadı. Ama ona harbi getirdikleri zaman, yani yabancı istilâcılar toplarını, tüfeklerini yüklenip Anadolu topraklarına çullanınca, o da zırhlarını kuşandı. Kılıcını eline aldı. Başka ne yapabilirdi ki?

İstiklâl Harbi, Türkler için, bir nefsinin koruma ve varlığını savunma savaşı olarak başladı. Öylece devam etti ve milletin kendi hayat hakkını kazanmasıyla bitti.

İstiklâl Harbi hikâyesi, yabancı devletlerin Türk vatanına saldırırları ve 15 mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlar.

Bu ilk saldırıların, gerek güney topraklarında (Çukurova, Urfa, Maraş. Antep) gerek Ege'deki gelişmeleri, bu kitabın daha önceki il-

gili faslında işlenmiştir. Bu ilk istilâ hareketlerine karşı ilk mukavemetler ve Kuva-yı Milliye hareketleri o safhalarda ele alınmıştır. Şimdi bu fasılda da, Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonraki asker' hareketleri ve bu arada, özel bir önem taşıyan bir iç mücadeleyi, yani son Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesini vermeye çalışacağız.

Burada «Son Kuva-yı Milliye» olarak adlandırılan kuvvet, Çerkez Etem'in Kuva-yı Seyyâre adını alan, başıbozuk birlikleridir. Günün birinde bir Kuva-yı Milliye tarihi yazılırsa, sanıyoruz ki o zaman bu kuvvetler, belki de bazı tasniflere tâbi tutulacaktır. Şimdi biz, konumuzu işlemeye devam edelim.

*
**

YUNANLILAR TAARRUZA GEÇİYOR

Cephe bir yıldan fazla bir zaman, yani 15 Mayıs 1919'dan, 22 Haziran 1920'ye kadar yerleşik bir hat üzerinde durakladı (1). 1919 ağustos-kasım arasında, İtilâf devletlerinin Karadeniz Ordusu Başkumandanı George Milne, Paris'teki Yüksek Konsey namına ve İstanbul'daki İtilâf devletleri komiserlerinin de bilgisi altında, Yunanlılarla Kuva-yı Milliye arasında böyle bir hattı, bir istikrar hattı olarak İstanbul hükümetine teklif etmişti. İstiklâl Savaşı edebiyatımızda «Milen hattı» olarak isim alan ve gerek İtilâf makamları ile İstanbul hükümeti, gerekse İstanbul hükümetiyle Ankara arasında (Ali Rıza Paşa Kabinisi zamanında) uzun yazışmalara konu olan hat budur. Fakat Milen hattı resmen hiç bir zaman kabul edilmedi. Çünkü Ankara'nın da-

(1) Paris Sulh Konferansı adına, Türk-Yunan kuvvetleri arasında ayırıcı hat olarak Mareşal Milne tarafından 3 Ekim 1919'da teklif edilen bu hat şöyledir:

«Ayvalık'ın kuzeydoğusunda 7 kilometre mesafede kıyıda başlayarak, Modaradağ, Kestanedağ, Akmazdağ, Bakırçayı, Örfenekaya, Yenice, Belendağı, Sard, Artıcık yayla, Tabaklar, Bademler, İzmir Sancağının güneydoğu sınırı ve güneye-doğru Umurlu'ya, oradan Menderes kıyısına Muslukdere'ye, oradan 600 metre mesafeden nehre muvazi olarak Selçuk yakınına ve denize».

vası, Yunanlılarla Kuva-yı Milliye arasında bir istikrar hattı kabul etmek değildi. Yunanlıların Anadolu'dan büsbütün çıkıp gitmeleriydi.

Zaten öyle anlaşılıyor ki, Yunanlılar da bu duraklama devresini Anadolu'daki durumlarını sağlamlaştırmak için bir fırsat gibi kullanmışlardır. Nitekim 22 haziran 1920'de, Salihli-Balıkesir cephesi ağırlık merkezini teşkil etmek üzere Ege'de umumî taarruza geçtiler. Yunanlıların aşırı yayılışı ve sonunda yenilgilerinin kaçınılmaz şartları bu taarruzları ile başlar.

Türk cephe hattı, milis kuvvetleri ile, kadro halinde zayıf askerî birlikler tarafından tutuluyordu. Zaten Büyük Millet Meclisinin kuruluşundan ancak bir ay kadar geçmişti. İsyancılar ancak bastırılmıştı ki Ege'de Yunan saldırısı başladı. Taarruz başarı kazandı. Denizli cephesinden ilerleyen Yunanlılar Nazilli'yi, Salihli cephesinden ilerleyenler Alaşehir'i işgal ettiler. Uşak batısında bir hat tuttular. Asıl ilerleme Balıkesir cephesinde oldu. Yunanlılar üç tümen kadar kuvvetle ve iki koldan Akhisar ve Soma, 2 tümenle de Salihli istikametinde harekete geçmişlerdi. Kuzey kolu 30 haziran 1920'de Balıkesir'e girdi. 2 temmuzda Kirmasti, Karacabey işgal edildi ve tabii Bandırma düşman kontroluna geçti. Nihayet Bursa da düştü. Düşman, Bursa'nın doğusunda Dimboz-Aksu hattını tutarak orada Birinci İnönü Harbine kadar kaldı. Türk kuvvetleri de, İnönü - Eskişehir bölgesinde toplanmaya başladılar. Gerilerden mümkün olan takviyeler getirildi. Bu ileri hareketinde Yunanlılar, bir tümeni Aydın-Nazilli istikametinde olmak üzere, dolgun mevcutlu, iyi silâhlanmış 6 tümen kullandılar. 6 tümen, mahallî çeteler ve Rum milis hesaba katılmasa da, merkezî kumandaya tâbi, disiplinli bir ordu gücü teşkil ediyordu. Düşman 29 ağustosta Uşak istikametinde de ilerleyerek Uşak'ı aldı. Aynı zamanda 20 temmuzda Tekirdağ'ına bir tümen asker çıkararak Edirne üzerine yürüdü. Her taraftan bağlantıları kesilmiş olan Trakya, mukavemet edemedi (1). Bazı çarpışmalardan sonra Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa esir edildi. 40 gün kadar bir zaman içinde

(1) Trakya olayları ve harekâtı hakkında, Tevfik Bıyıkoğlu'nun iki ciltlik «Trakya'da Milli Mücadele» isimli eseri, çok zengin bilgiler ve belgeler verir.

düşman, Trakya da dahil olmak üzere, memleketin batısında büyük bir sahayı işgali altına aldı. Zaten yerleşmemiş olan Kuva-yı Milliye, az-çok bir topluluk teşkil eden Çerkez Etem kuvvetleri dışında, tamamen dağıldı. Cephe İnönü istikameti ile Afyon ve Kütahya batısına yayılmıştı (1920 ağustos).

Bu hareketler sırasında İngilizler; Yunanlılar lehine müdahalelerde bulundular. Çatışmalara karışmamakla beraber, Mudanya'ya, Gemlik'e, Bandırma'ya deniz kuvvetleri çıkardılar. İzmit-Kocaeli bölgesinden kendileri çekilerek, Kocaeli cephesini de Yunanlılara terk ettiler

*
**

MİLLÎ DİRENİŞE GÖLGE DÜŞÜYOR

Bu hareketler, önemli sonuçlar verdi. Evvelâ Büyük Millet Meclisinde, özellikle Bursa'nın kaybı dolayısıyla öyle sert çıkışlar oldu ki, bir aralık teşebbüs tamamen kürsü hatiplerinin eline geçti. Mustafa Kemal sarsılacak gibi göründü. Mebuslar ortada sorumlu arıyorlardı. Evet, sorumlu! Bütün bu işlerin herhalde bir sorumlusu olmalıydı?.. Sorumlu ortaya çıkmalıydı! Bütün bu hücumların, Meclis saldırılarının ise, hedefi belliydi: Mustafa Kemal! Ve arkada birtakım zararlı sorular belirliyordu:

«— *Bu iş ordu işi değil! Ordu yapalım, muntazam kuvvet yaratalım diye uğraşarak, kıyamete kadar netice alamayız! Ah nerede Çerkez Etem? Bize çeteler lâzım, çete!.. Çete harpleri, gerilla, vb...»*

Hattâ Meclis kürsüsünde ifade edilmemekle beraber:

«— *Biz bu işleri silâh kuvvetiyle halledemeyeceğiz. Avrupa devletleriyle siyaset yollarından görüşelim diyen İstanbul galiba haklı!»*

sözleri etrafta açıkça konuşuluyordu:

Sağda, solda tekrar isyanlar da alevleniyordu. Eylül ayı bunalım-

lar içinde geçti. Ama Mustafa Kemal, teşebbüsü elinden kaçırmadı. İlk çıkışını, daha önce de kısmen değindiğimiz gibi, Bursa tartışmaları bir otorite buhranına yönelmek istidadını gösterirken, Millet Meclisi kürsüsünde yaptı. (Nutuk. s. 464).

«— Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Cepheleler delinebilir. Buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapatmaktan ibarettir. Halbuki Yunan ordusu karşısındaki millî cephemiz bu vaziyet ve bu kuvvette mi idi? Bütün Batı Anadolu vilâyetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir askerî birlik, bir cüzütam bırakılmış mı idi?»

Bu arada iç isyanlardan, bunlara karşı eldeki cüzî kuvvetleri kaydırmak zorunluğundan etrafiyle bahsetti.

Gene haziran ayı içinde, doğu cephesinde de Ermeniler harekete geçtiler. Oltu havalisini işgal ettiler. Etrafta çatışmalar uzadı gitti. 14 eylülde Köktek, Bardız cephesinde de baskın taarruzları yaptılar. Başarı kazandılar. Doğu cephesinde ordunun 28 eylül 1920'de umumi ileri hareketi bu saldırılar üzerine başladı.

Millet Meclisinin iş başına geçişinden daha 3-4 ay geçmeden durum buydu. Gene bu olaylar içinde ve Kütahya cephesinde, Çerkez Etem'in katılmasıyla yapıldığı anlaşılan yanlış bir hareket, yani Gediz üzerine taarruz hareketi, başarısızlıkla sonuçlandı. Halbuki o sırada Ankara'da ve Büyük Millet Meclisinde bu taarruzu heyecan içinde bekleyenler vardı. Etem düşmana taarruz edecek, düşmanı sürüp gidecek ve düşmanla nasıl savaştığını gösterecekti... Ama bu ümitler boşa çıktı ve Etem yenildi.

Bozgunlar şu neticeleri verdi:

1 — Düşman 1 ekimde Bursa cephesinden ilerleyerek Yenişehir ve İnegöl'ü aldı. Uşak cephesindeki taarruzda millî kuvvetleri Dumlupınar sırtlarına kadar sürdü.

2 — Garp cephesinde kumanda değişikliği oldu. Ankara'ya davet edilen Ali Fuat Paşa, Moskova Büyükelçiliğine tayin edildi. Yerine, Erkânıharbiye Reisliğini de muhafaza etmek üze-

re İsmet Paşa getirildi. İsmet Paşanın Ankara'daki işlerine Fevzi Paşa vekâlet edecekti.

Mustafa Kemal'e gelince, onun emri ve kararı kesindi:

«— Derhal muntazam ordu ve büyük süvari kuvvetleri teşkil edilecektir».

«Büyük Millet Meclisinde bile, ordudan fayda yoktur, dağulsın, hepimiz Kuva-yı Milliye olalım».

sözleri kulakları dolduruyordu (1)...

İsmet, Fevzi Paşalar ve Refet Bey, muntazam bir ordu teşkili bahsinde Mustafa Kemal'le birliktiler. Bazen Ali Fuat Paşaya atfedilen çete kuvvetleri taraftarlığının ve muntazam ordu aleyhtarlığının ise, hiç bir aslı ve belgesi yoktur.

Bu karar, yani «gayri muntazam teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak» kararı verilir verilmez, 8 kasım 1920'de hemen işe başlanmıştır... Millî Mücadele'nin, önemli dönüm noktalarından biri, işte bu kararla alınmıştır.

*
**

ÇERKEZ ETEM'İN SONU

Fakat Yunanlıların 22 haziranda başlayıp 40 günde büyük sonuçlar alan ve daha sonra, cephede millî direnişin çöküşü görüntüsünü veren olayların, İstanbul'da, İtilâf devletleri merkezlerinde ve Paris Konseyindeki tepkileri, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal aleyhine oldu. Bir aralık o çevrelerde Millî Mücadele'nin artık sona erdiği ve Mustafa Kemal'in er geç sahneden çekileceği kanısı bile güçlendi. İşte bu genel görünüşün neticesi olarak Sevr Muahedesi, İstanbul hükümeti temsilcilerine o sırada imzalatıldı (10 ağustos 1920) (2).

(1) Mustafa Kemal: *Nutuk*, s. 309, 1927 baskısı.

(2) Sevr Muahedesi bu kitabın ilgili bahsinde işlenmiş olduğu için burada ayrıca üzerinde durulmamıştır.

Bir an için ve uzaktan bakılınca her şey mahvolmuş gibi göründü. Mustafa Kemal'in ifadesince «vaziyeti umumiye fecî bir manzara arz ediyordu». Meclis de işlemez hale gelmek üzereydi. Çünkü Millet Meclisi kurulurken kabul edilen esaslara göre hükümet azaları ayrı ayrı ve Büyük Millet Meclisince tâyin olunuyordu. Halbuki son gelişmeler içinde Mecliste öyle rüzgârlar esti ki, Büyük Millet Meclisi, hem de Dahiliye Vekilliğine, Mustafa Kemal'in «hattâ huzuruna bile kabul etmediği» bir zatı seçmişti. Mustafa Kemal şöyle anlatır (1)

«Yüksek Meclisin güvenini kazanmış ve seçilmiş olan bir vekili kabul etmemekle yaptığım muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum».

Dahiliye Vekilliğine Meclisin seçtiği zat, eski valilerden Tokat Mebusu Nazım Beydi (2). Yeşil Ordu teşkilâtına mensuptu. Bu teşkilât bilindiği gibi, Halk İştirâkiyûn Fırkası denilen yarı gizli, yarı açık komünist partisiyle bir protokol imzalayarak birleşmişti. Çerkez Etem de Yeşil Ordu'cu geçiniyordu ve Meclisin ne yapmak istediği pek belli değildi. Fakat Mustafa Kemal diretti. Onun Meclise karşı bu direnişte de dayanağı, mantıktan ve akıl ölçülerinden ibaretti. Onları öyle kullandı ki Büyük Millet Meclisi, yalnız onu haklı bulmakla kalmadı; 4 kasım 1920'de, İcra Vekilleri hakkındaki eski kanunun aksayan ve garip seçimlere yol açan maddesini de şu şekilde değiştirdi:

«İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisinin, Meclis azaları arasından göstereceği adaylar arasından, mutlak ekseriyetle intihap olunur».

Diğer taraftan isyanlar, ayaklanmalar da az çok yatıştırılmıştı. Sevr Muahedesini kabul eden Ferit Paşa Kabinesi çekilmiş, yerine Tefvik Paşa Kabinesi gelmişti. Daha önce de kaydedildiği gibi, Sevr Muahedesini genel bir ruh düşkünlüğü yaratacağı yerde, ümitleri millî harekete yöneltti. Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa yeni Kabinede Bahri-

(1) Mustafa Kemal: *Nutuk*. s. 315. 1927 baskısı.

(2) Nazım Bey ve bu olaylar hakkında daha önce ve «Büyük Millet Meclisinde İç Çatışmalar» bahsinde bilgi verilmişti.

ye ve Dahiliye Nazırlıklarını almışlardı. İstanbul adına Mustafa Kemal'le en münasip bir yerde buluşmak istiyorlardı. Mustafa Kemal şöyle anlatır:

«Ahmet İzzet Paşanın ve dahil olduğu Kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin mahiyet ve salâhiyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul'da bir hükümet yapmak ve memleketin meselelerini halletmek hususlarını düşündükleri görülüyordu».

Ama gene de onlarla buluşmayı kabul etti. Kendilerine, Bilecik'te buluşabilecekleri cevabını verdi. Paşalar İstanbul'dan yola çıktılar.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey, kasım 1920 ortasında, Eskişehir'de vazifesine başladı. Fakat Garp (Batı) cephesinde kaynayan bir yara vardı: Çerkez Etem meselesi! İsmet Paşanın Garp cephesinde işe başlamasıyla beraber Çerkez Etem, hastalığını ileri sürerek Ankara'ya gelmişti. Onun Ankara'ya ayak basmasından sonra, şehir esaslı bir kuşku havası sindi: Çerkez Etem Ankara'da ne yapacaktı?

Çeşitli dedikodular şehri sardı. Etem'in Kütahya'daki karargâhından, hem de Mustafa Kemal'e garip telgraflar çekiliyordu. Ali Fuat Paşanın Moskova'ya sefir gönderilmesi ele alınarak şöyle yazılıyordu:

«Bu gibi zatların muhitinizden uzaklaştırılması, zati devletlerinin diktatörlük ilân edeceğiniz hesabını (kanısını) uyardırmaktadır» (1).

(1) Ali Fuat Paşanın Sivas Kongresi sırasında «Kuva-yı Milliye Umum Kumandanı» olarak atandığı malumdur. Garp cephesinde ve bilhassa Geyve Boğazı ile Adapazarı-Düzce arasındaki isyanlar safhasında, Kuva-yı Milliye ve bilhassa Çerkez Etem'le beraber çalışmak vaziyetinde bulunduğu da daha önce özetlenmişti. Ama Ali Fuat Paşa gayri muntazam ordunun ve çeteciliğin değil, muntazam ordunun tarafı ve savunucusuydu. Hatta, bütün zorluklara rağmen ve Yozgat isyanı sırasında Çerkez Etem'in Ankara'ya çağrılmaması yolundaki gizli teklifleri, Hatıratında, tarih ve numaralarıyla verilmiştir. Buna rağmen onu, Çeteciliğin, gayri muntazam Kuva-yı Milliyeciliğin tarafı ve muntazam orduya karşıymış gibi göstermek gayretinde olan yayınlar ve teşebbüsler olmuştur. Bu yanlış görüş ve kanaati doğrulayacak belgeler ise mevcut değildir. Ali Fuat Paşa, İstiklâl Savaşının, şanlı ve saygıdeğer bir mücahidiydi.

Demek ki artık düğümler kopacaktı ve kopması lâzımdı.

Çerkez Etem'le kardeşi Reşit Ankara'da, diğer kardeşi Tevfik Kütahya'da Kuva-yı Seyyâre'nin, yani Etem Kuvvetlerinin başındaydılar. Etem Ankara'da bir dert kaynağıydı. Kütahya'dak Tevfik Bey ise Garp Cephesi Kumandanlığına karşı cephe almıştı. Yunanlılara gelince, Bursa cephesinde büyük yığınaklar yapıyorlardı. Hattâ İznik cephesinde, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşanın, yerinde gidip vaziyeti görmesini icabettirecek kadar hareketli bir vaziyet vardı. Kuva-yı Seyyâre'nin durumu her gün biraz daha belirsiz, muammalı, fakat isyancı bir hal alıyordu. Cephe kumandanının yazıları ya cevapsız bırakılıyordu, yahut da gayet sert, aksi, incitici cevaplar geliyordu. Hattâ bir aralık, cephe raporları tamamen kesildi. Bunun sebebi soran Cephe Kumandanı İsmet Paşaya, Kuva-yı Seyyâre adına bir yüzbaşı imzasıyla garip bir cevap geldi:

«Raporlar lâzım olduğu vakit Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Reisliğine gönderilmiştir».

İmza

Yüzbaşı Tahsin

Demek Garp cephesi, cephenin bir kısmını elinde tutan Kuva-yı Seyyâre'den rapor da alamayacaktı. Bu kuvvetten, hem de bir yüzbaşı, dilerse cephe kumandanına muhatap olabileceği gibi, canı istediği zaman da doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Reisliğine yazı yazabilecekti.

Kuva-yı Seyyâre Kumandanı, yahut bu kuvvetler üzerinde kardeşi Çerkez Etem'in vekili olan Tevfik Beyden de, usulü dairesinde umumî kuvvet cetvelleri isteyen İsmet Paşaya şöyle bir cevap gelmişti:

«Kuva-yı Seyyâre, ne bir tümen, ne de muntazam bir kuvvet haline getirilemez. Bu serserilerin başına, ne bir subay, ne de bir hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, bunun kabulüne de imkân yoktur. Çünkü subay gördüler mi, Azrail görmüş gibi isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz, Pehlivan Ağa, Sarı Mehmet, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare

edilmektedir. Bölükeminleri de, yazdığını okuyamaz ve okuduklarını yazamaz adamlardan ibarettir. Hem sen ne yapıyorsun diye bunların değiştirilmeleri de mümkün değildir. Kuva-yı Seyyâre'nin gelişigüzel idare edilmesi lâzımdır».

Peki ama, bir harp cephesinin mukadderatı artık gelişigüzel serserilerin keyfine bırakılır, öyle idare edebilir miydi? Bir millî mücadelede kaderi, asi, serseri, başıbozuk bir kalabalığa emanet edilebilir miydi?

Mustafa Kemal, Ankara'daki durumun endişe verici gelişmelerini izliyordu. Cephe raporlarını Çerkez Etem Ankara'da ve dilediği zaman doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e veriyordu. Mustafa Kemal, en son tevazu kademesinde Tefvik Beyi uyarmak istedi:

«Birinci Kuva-yı Seyyâre Kumandanı Vekili Tefvik Beyefendiye:

İki üç gündən beri doğrudan doğruya tarafı âcianeme göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Garp Cephesi Ordu Kumandanlığına verilmiş olduğunun kayıtlı bulunmaması dikkatimi çekti. Bu bir sehiv midir? (yanlışlık mıdır?). Yoksa bir sebebe mi dayanmaktadır? Bu hususta itayı malûmat buyrulmasını rica ederim».

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal*

Mustafa Kemal'in bu mütevazî uyarısına cevap dahi verilmedi. Tefvik Bey ise Kütahya'dan Ankara'ya kardeşine ve etrafta da duyurulmasını hesaplanarak gayet sert yazılar yazıyordu:

«Garp Ordusu Kumandanı İsmet Beyin bu cephe kumandanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum. Garp Cephesi Kumandanını bundan böyle âmir tanımayaçağımı, v.s...»

Mustafa Kemal diyor ki:

«Etem ve kardeşleri ve kendilerinin fikirlerine uyan bazı arkadaşları, millî hükümete isyana karar vermişlerdi. Bu ka-

rarlarımın uygulanması için cephede Tevfik Bey kuvvetlerini cephe gerisine çekerek toplanmak, Ankara'da da Çerkez Etem'le kardeşi Reşit Bey, siyasi zemini hazırlamakla meşguldüler... Etem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Fiilî ve mütecaviz hareketlerinin umumî eşkârda daha ziyade aydınlık peyda etmesini bekleyerek icabını yapmayı tercih ediyordum».

Bu arada Kuva-yı Seyyâre Kumandanı Çerkez Etem Ankara'da seyyar bir sır, çözülemeyen bir soru işareti gibi dolaşıyordu. Hattâ bir defasında Mustafa Kemal'e, Ankara istasyonundaki bürosunda garip bir ziyarette bulundu:

Peşinde tepeden tırnağa silâhlı adamlarından bir kabileyle birden ve bu yeri basar gibi, Mustafa Kemal'in çalıştığı binaya girdi. Adamlarından bir kısmı derhal kapıları tuttular. Bir kısmı merdiven başlarıyla yukarı holü istilâ ettiler. Mustafa Kemal'in kapısında da silâhlılar dikildi ve Etem, Mustafa Kemal'in odasına daldı (1).

Maksadı neydi, hâlâ bilinmez? Fakat Mustafa Kemal hiç telâş etmedi. Gayet soğukkanlı davrandı. Misafirini çok nezaketle kabul etti. Hal hatır sordu. Sıhhatıyla ilgilendi. Çerkez Etem de konuşmayı dağıtmadı. Aslında nazik, terbiyeli, uysal bir insan görünüşünde kaldı. Muhakkak ki bazı seçkin vasıfları ve kabiliyetleri olan, fakat gene anlaşıldığına göre, kaba ve dengesiz kardeşlerinin etkisi altında kalan, maceralara itilen Etem, Paşanın yanından saygıyla ayrıldı. Holdeki, merdivenlerdeki, dışarıdaki silâhşorlarını peşine taktı ve çekildi gitti...

Öyle sanılır ki Mustafa Kemal, o gün kesin bir tehlike atlatmıştı. Bu tehlikeyi atlatışta onun silâhı, sadece soğukkanlılığı, sükûneti, nezaketi ve bütün bunların üstünde de, karşısındaki basit insanı bir anda büyüleyen, üstün, vakarlı ve hâkim şahsiyeti olsa gerektir.



(1) Gerçi bu sırada Etem'in adamları etrafında da mümkün olan emniyet tedbirleri alınmıştı ama!.

Istanbul hükümetinin temsilcileri olan Dahiliye Nazırı İzzet ve Bahriye Nazırı Salih Paşalar, Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Bilecik'e gelmiş veya gelmek üzereydiler. Yunanlıların İnönü istikame-tinde yığınakları hergün artıyordu. Çerkez Etem kuvvetlerini artık yok saymak lâzımdı ve Kütahya cephesi Yunanlılara açıktı. Her dakika bir Yunan taarruzu bekleniyordu. Hem Genelkurmay Başkanı, hem Garp Cephesi Kumandanı olan İsmet Paşa, en çetin günlerini yaşıyordu. Gece, gündüz ayaktaydı.

Bu karışık şartlar içinde Mustafa Kemal, gene en kudretli silâ-hına, yani mantıklı sükûnetine başvurdu. Çerkez Etem'e kendisiyle beraber Eskişehir'e gelmesini ve orada İsmet Beyle durumu inceleyerek gerekli tedbirlerin beraber alınmasını teklif etti. Bu teklifin reddedileceğini biliyordu. Çerkez Etem hastalığını ileri sürdü. Belki biraz da hastaydı. Ama Mustafa Kemal, onu mutlaka Ankara'dan ayırmak istiyordu. Nihayet, isteyerek, istemeyerek yola çıkıldı. Eskişehir'e varıldı. Fakat bu sefer de Çerkez Etem istasyonda ortadan kayboldu. Paşanın sualine, kardeşi Çerkez Reşit Beyin verdiği cevap çok manâ-lıydı:

«— Etem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!..»

Etem Bey bulunmadıktan başka, kardeşi Reşit Beyle yapılan ma-sa başı görüşmeleri de hiç bir sonuç vermiyordu. Reşit Beyin ölçüleri kesindi:

«— Kardeşlerim birer kahramandırlar. Hiç kimsenin emri altına giremezler. Herkes bunu böylece kabul etmeye mecburdur!..»

Fakat işte bu noktada Mustafa Kemal artık vaziyete başka türlü el koymak vaktinin geldiğini anlamıştır:

«— Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfı-tıyla ve sizin lehinize bir sonuca ulaşmak samimî duygusuyla görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve hususiyete ait vaziyetim sona ermiştir. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetin Reisi bulunmaktadır. Devlet

Reisi sıfatıyla, Garp Cephesi Kumandanına durum neyi icabet-tiriyorsa, yetkilerini kullanmayı emrediyorum...»

O dakikaya kadar avazı çıkarcasına konuşan Reşit Bey şaşalar. Sığıncı bir vaziyet alır. Derhal karar alınmamasını, kardeşinin yanına giderek bir çare bulmak ümitlerini mırıldanır. Ama artık söz Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşanıdır:

«— Maiyetimde bulunan kumandanların herhangi biri, bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben onu terbiye ve tedibe muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin, bana ait olan bu vazifenin yapılmasının kolaylaştırılması için yardımını rica etmiş değilim. Ben vaziyetim icabını yaparım...»

Kördüğümü çözecek olan adam, bu düğümün üzerine artık elini koymuştu... (1).

Aynı gün, yani ocak 1921'de, Mustafa Kemal'le maiyetindekiler Bilecik istasyonunda İzzet ve Salih Paşalarla karşılaşılır. İsmet Paşa beraberdir. Karşılaşma, Bilecik istasyon binasının bir odasında yapılır. Konuşmalar üzerinde durmasak da olur. Mustafa Kemal kendini şöyle takdim eder:

«— Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi Mustfa Kemal. Kimlerle müşerref oluyorum?»

Karşısındakiler şaşalar. Çünkü Mustafa Kemal kendilerini gayet iyi tanımaktadır. Salih Paşa kendilerinin Dahiliye ve Bahriye Nazır-

(1) Çerkez Etem, mahiyeti hakkında daha önceki bahislerde bazı açıklamalar yaptığımı hatıratında, Eskişehir istasyonunda Mustafa Kemal'e karşı bir suikast kararında olduğunu, fakat adanılarını alıp istasyona koştığı zaman, trenin hareket ettiğini gördüğünü ve onu «elinden kaçırdığını» gayet açık şekilde ve Paşa hakkında pek ağır kelimelerle anlatır.

Anlaşıldığına göre, trenin bu hareketi, vaziyetten şüphelenen İsmet Paşa tarafından sağlanmıştı. Ondan sonra Etem Eskişehir'i derhal terketmiştir. Halbuki, yazar Cemal Kutay'ın son çıkan «Çerkez Etem Dosyası» isimli eserinde, bu sahne ve olaylar, Çerkez Etem'in anılarına da aykırı olarak, Etem lehine ve İsmet Paşa aleyhine ele alınmaktadır.

ları olduklarını anlatmak için bir şeyler söylemeye çalışır... Fakat Mustafa Kemal'in sözleri kesindir. İstanbul'da bir hükümet tanımadığını ve kendilerini de İstanbul'da bir hükümetin şahsiyetleri olarak kabul etmediğini bildirir.

Mesele böylece zaten bitmiştir. Bir müddet sonra Mustafa Kemal İstanbul'dan gelen paşaları da alarak, onlara sormadan ve İstanbul Nazırlarının şaşkın, anlayışsız bakışları arasında Ankara'ya hareket emrini verir. İstanbul'dan gelenlere Ankara'ya gidecekleri sadece tebliğ edilmiştir. Ertesi gün de Ahmet İzzet ve Salih Paşa hazretlerinin, millî davaya katıldıkları bütün memlekete duyurulur...

Fakat Çerkez Etem bu hareketi de hoş görmez. Hattâ Padişaha bir yaltaklanma telgrafı çeker. Beklenen tehlike ise kendini göstermiştir. Yunanlılar 6 ocak 1921'de bütün cepheden taarruza geçtiler. Halbuki Etem artık isyan halindeydi. Bu böyle olduğu için de, hattâ Yunanlılara karşı cephenin zayıflatılması pahasına da olsa, Bursa cephesinde yalnız bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeni ve bir süvari tugayı, Eskişehir'in güneybatısından, Kütahya istikametine ve Etem kuvvetlerine karşı sürülmüştü. Uşak'taki Yunan kuvvetlerine karşı yalnız bir tabur bırakarak, iki piyade tümeni ve yedi süvari alayı, gene Kütahya istikametine sevkolundu. Bu kuvvetler, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz istikametine bir noktada birleştirdiler. Etem'le çarpışma nihayet kaçınılmaz oldu. İlk çarpışmalarda Etem kuvvetleri başarı kazandılar. Özellikle 61. Tümanden önemli birlikleri silâhlarından tecrit ettiler. Fakat yeni birlikler yetişti. Sonunda çarpışmalar Etem'in yenilgisiyle bitti. 5 ocakta takip kuvvetleri Kütahya'yı işgal ettiler. Aynı gün Etem ve kardeşleri az bir mayetle Yunanlılara sığındılar. Ertesi sabah, yani 6 ocak 1921'de, Yunanlıların taarruzu bütün cepheye yayıldı.

Mustafa Kemal'e gelince o, günlerden beri Büyük Millet Meclisinde baskı altındaydı. Fakat Etem giderayak bir taraftan İstanbul'da Sadrazama, hem «Yunanlılarla anlaşma halinde olduğunu», hem «Ankara'da tevkif edilen muhterem arkadaşlarının İstanbul'a iadeleri için Büyük Millet Meclisine bir protestoname çektiğini» bildirirken, diğer taraftan Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine çekilen ve gizli oturumda okunan bu telgraf, «o kadar çirkin ve o kadar edep dışı

kelimeler ve tâbirlerle yazılmıştı ki, bir defa okunduktan sonra bir daha dinlenilmesine tahammül edilememiştir».

Fakat buna rağmen Mecliste bir kısım mebuslar, baskılarını hâlâ devam ettiriyorlardı. Mustafa Kemal şöyle anlatır:

«Kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Mecliste istizaha çekilmiş bulunuyordum. Âsi Etem'e karşı hareket ve ona taarruzla, onu takip etmemize itiraz ediyorlardı.

Orduda ciddiyet ve intizam aramak zamanı mıymış? Ya Allah muhafaza etsin, Etem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacağım? Böyle bir olaya kim ve nasıl karar vermiş?»

Hulâsa, Etem ve arkadaşlarının:

«Muntazam ordu hiç bir şey yapamaz. Muntazam ordu asker ve zabıtları düşman karşısında çil yavrusu gibi dağılırlar...»

yolunda aylardan beri sürüp giden telkinlerinin bazı kafalarda esaslı yerleştiği görülüyordu. Meclisteki müzakereler bir sonuca varmadan, olayların sonunu beklemek üzere kesildi. Olayların sonu ise Etem kuvvetlerinin esareti, dağılmaları ve Etem'le kardeşlerinin düşmana sığınmaları ile alınmış oldu. Gene o devrede Denizli cephesinden Demirci Efe de kuzeye doğru hareket etmiş bulunuyordu (1). Demirci Efe'yle Etem arasında muharebeler ele geçmişti. Zaten daha önce, Demirci Efe üstüne de Refet Paşa gönderilmişti. 15-16 ekim 1920'de Efenin kuvvetleri de dağıtılar, Demirci Efe tasfiye edilmişti.

Millî Mücadele tarihinde son Kuva-yı Milliye devri de böylece kapandı. Ondan sonra teşebbüs tamamen ordunun eline geçti. Muntazam ordunun ilk başarısı Birinci İnönü Harbi oldu.

*
**

(1) Dinar civarında İğdecik köyünde baskına uğratılan Demirci Efe bozulmuş, fakat birkaç adamıyla kaçabilmişti. Daha sonra hükümete sığınarak af istemiş ve bu isteği kabul olunarak bir kenarda oturmasına müsaade olunmuştur.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ

Bir taraftan Çerkez Etem'e karşı hareketler devam ederken, 6 ocak 1921'de başlayan Yunan genel saldırısı, Garp Cephesinin durumunu büsbütün karıştırdı. Bu Yunan saldırısı Yunanlıların üçüncü toplu hareketini teşkil ediyordu (1).

Çatışmalar daha 3-4 temmuz günlerinde Bursa cephesinde başlamıştı. 6 ocakta Yunanlılar bu cephede Fethiye'den Bursa-Yenişehir istikametinde taarruza geçerek bu kasabayı aldılar. Orada da kalmayarak Yenişehir'den Bilecik istikametine yürüyüşe geçtiler. Diğer bir kolla İnegöl-Pazarcık üzerine yürüdüler. Böylece İnegöl ovasıyla, Karaköy, Bilecik-Lefke hattındaki Sakarya boğazı arasında bulunan Ahu dağlarını aşarak 9 ocak 1921'de İnönü mevzilerine vardılar. 10 ocakta bütün İnönü cephesinde muharebe başladı (2).

(1) Birinci harekât, Yunanlıların 15 mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmeleri ve 15-30 mayıs günleri arasında, Ayvalık'ta Menderes'e kadar bir kavis teşkil eden Milne umumî hattına kadar Ege bölgesini işgal etmeleriyle sonuçlanır.

İkinci harekât, 22 haziran 1920'da başlayarak ağustos 1920 arasında Bursa, Uşak-Nazilli Doğu hattının işgaliyle sonuçlanır ve bu arada Trakya işgal edilir.

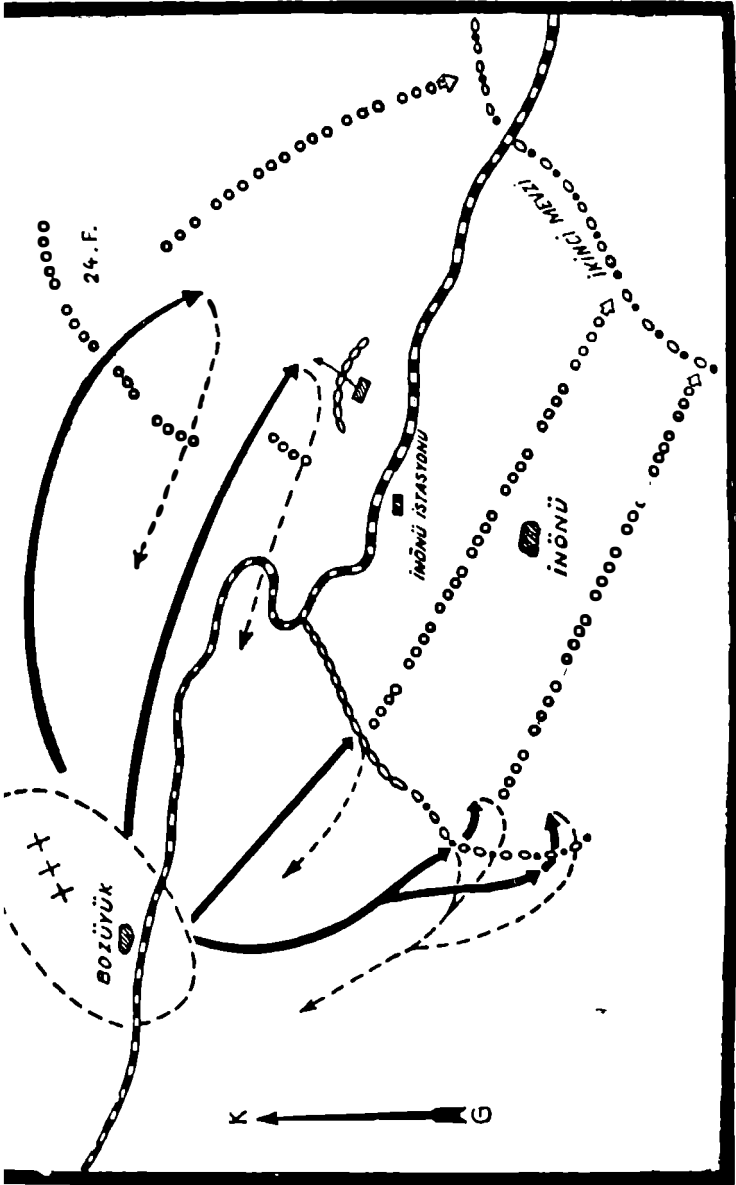
Üçüncü taarruz, 6 ocakta başlayan ve yukarıda değinilen taarruz harekâtıdır ki, İnönü muharebeleri bu harekâtın safhaları arasında girer.

(2) 6 ocak 1921, Yunan taarruzu harekete geçirildiği zaman, Yunanlıların Bursa cephesinde, İzmir, Adalar, Manisa tümenleriyle Bursa'da 3'üncü tümenleri vardı. Birinci İnönü Muharebesi'ne 20 bin piyade, bir kısım süvari, 100'den fazla top, 50 ağır makineli tüfek, birçok hafif makineli tüfek sürdüler.

Aynı muharebede Türk gücü 6 bin tüfek, 28 top, 50 ağır makineli den ibaretti.

Bu umumî taarruzda Yunanlıların 4 tümeni de Uşak mıntıkasında bulunuyordu. Türk cephesi, daha 10 kasım 1920'de, Batı ve Güney cepheleri olarak ikiye ayrılmıştı. Batı cephesi Kütahya'dan (Kütahya dahil) kuzeye doğru, Kocaeli'ye kadar olan kısmı içine alıyordu (24., II. ve 61'inci tümenler). Kütahya'dan güneye (Adana'ya kadar) Güney cephesi bölgesiydi (8., 23., 57., 41'inci tümenler). Yunan taarruzu üzerine ve bu cepheler için Ankara, 4'üncü Tümenle, Yozgat-Çorum havalisinde ve teşekkül halinde bulunan 1'inci Fırka'ya da harekete geçirdi.

Yunan taarruzu üzerine Çerkez Etem'e karşı yalnız 61'inci Tümen den iki alay bırakılarak Batı cephesinin diğer kuvvetleri tekrar kuzeye ve İnönü sahasına sevk edildi. Afyon'da Güney cephesi pedeleyecekti.



Birinci İnönü Muharebesi (9 - 13 Ocak 1921)

10 ocak günü çetin savaşlarla geçti. Garp cephesi karargâhı İnönü'deydi. İnönü etrafında bir ateş çemberi teşekkül etti. Sağ kanatta 24. Tümen yanlışlıkla geriye, yani Gündüz Bey, Savcı Bey sırtlarına çekildi. Arada bağıntı kayboluyordu. Cephe Kumandanlığı karargâhı çok sıkıntılı saatler geçirdi. Bu sırada Kütahya güneyinde Çerkez Etem kuvvetleri de 61. Tümen'in kendilerine karşı çıkarılan zayıf kuvvetlerine saldırarak onları Kütahya şehri kenarlarına kadar sürmüştü. Ordunun iki kanadı da sarsılmıştı.

10 ocak akşamı İnönü muharebe sahasında iki taraf da halsiz düşmüştü. Gece her iki taraf kumandanlıkları da, birbirlerinden habersiz olarak geriye çekilmek kararları verdiler. Çünkü o gün sağ kanadımızı çevirmek üzere ileri atılan düşman, Poyra köyü istikametinde ve çok gerilere sarkarak 24. Tümen'imize, merkezden bağıntısını kaybedip yanlışlıkla geri çekilen tümene rastlamış, şaşırmış ve ricat kararı vermişti. Bu karar, bütün düşman cephesini sarsmıştı. Türk kuvvetleri de akşama doğru daha geride, Beşkardeş dağı, Remziye, Otlubalı hattına alınırken, düşman da kuvvetlerini Bursa istikametine çekiyordu. 11 ocak sabahı, gerçek vaziyet belli oldu. Türk kuvvetleri derhal düşmanı takip hareketlerine geçtiler. Aynı gün Kütahya taraflarından, yani güney kanadından İnönü muharebe sahasına kaydırılan Türk kuvvetleri de yetişti. Düşman 13 ocak'a kadar batı istikametinde kovalandı. Garmara gölü - Sındırgı hattına kadar çekilen düşman, birçok kayıp verdi. Malzeme bıraktı. Birinci İnönü Muharebesi, nihayet düşmanın yenilgisi, ricatı ve Türk kuvvetlerinin galebesiyle sonuçlandı. Aynı zamanda güneyde Çerkez Etem kuvvetleri de temizlenmiş oldu (1).

Hem Batı cephesi, hem Ankara geniş bir nefes alabildiler. Oysa ki o sırada bu muharebelere katılan Türk tümenleri, zayıf, dar kad-

(1) Etem'in üzerine kesin neticeyi, Güney cephesinin (Refet Paşa) 8'inci Piyade ve bir süvari tümeniyle, 61'inci Tümeden o cephede bırakılan bir alay aldı. Bu son tasfiye hareketinde Etem'in kuvvetleri: 1800 süvari, 200 piyade, 12 makineli tüfek, 5 top olarak hesap ediliyordu ki, bu kuvvet o gün için önemli bir kuvvet sayılırdı. Etem, sahada 500 kadar silah, 4 top ve 4 makineli tüfek bırakarak, Yunan hatlarına doğru çekilmiş, sonra da Yunanlılara sığınmıştır.

rolü ve ikmal şartları elverişsiz birtakım yorgun birlikler halindeydiler. Hele cephane kıtlığı korkunçtu! Meselâ 10 ocak akşamı Batı cephesinin, «*Cephane gönderin, mağlûp oluyoruz!*» manâsını taşıyan son ve kesin müracaatına karşı, yola ancak beş on sandık mermi çıkarılabilirken, Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşanın (Çakmak)

«*Size bir tren cephane gönderdim. Elinize varıncaya kadar dayanma imkânını temin ediniz!*»

telgrafını imzalarken yaşadığı ıstıraplı dakikaları takdir etmemiz mümkündür. Çünkü yola çıkarılan ancak birkaç sandık mermiydi. Ama bu telgraf gerekli manevî tesirini yaptı.

Birinci İnönü savaşındaki başarı, bütün cephede ve memlekette manevî kuvveti yükseltti. Bu başarıyı Doğu cephesindeki başarılar takip etti. Türk kuvvetleri 23 şubatta Ardahan ve Artvin'e girdiler... Yalnız aynı ay içinde, yani 8 şubatta bir yıla yakın bir zamandan beri devam eden ve Millî Mücadele devrinin destanî bir menkıbesi olan Antep savaşı sona ermiş ve Antep, Fransızların eline geçmişti. Fakat Fransızların güney savaşları o kadar verimsizdi ve o kadar pahalıya mal olmuştu ki, bu Fransız başarısı, yakında Fransızların Ankara'yla anlaşması ve Türk topraklarını boşaltmalarıyla sonuçlanacaktı (1).

*
**

(1) İnönü muharebeleri ve bu muharebelerde İsmet Paşanın rolü hakkında, son zamanlarda çelişmeli bazı yayınlar olmuştur. Bu yayınlar, görüş dayanaklarını, o zaman İsmet Paşa karargâhının hareket şubesi müdürü olan rahmetli Tefik Beyin (Bıyıkoğlu) elyazısıyla yazılmış, fakat yayınlanmamış «*İnönü Muharebelerini Kim Kazandı?*» isimli yazılarından almaktadır. Bu yazıların fotokopilerini dikkatle okudum. Daha ziyade bir harekât yorumlaması ve kurmay tartışması niteliğinde olan bu yazılardan burada faydalanmamayı daha uygun buldum. Çünkü, evvelâ böyle kurmayca bir yorum üstünde elbette ki hükümlere varamazdım. Sonra da, millî tarihimize mal olmuş ve zamanında, gerek milletin maneviyatı, gerekse Anadolu lehine yarattığı dış ve olumlu yankıları, tepkileri dalayısıyla hayırlı neticeler vermiş bir askerî hareketin, çelişmeli değerlendirilmelerini de faydalı bulmadım.

Kaldı ki bu harp sahnesinde Harekât Müdürlüğü yapmış olan Tefik Bey, bu yazılarının bir suretini Harp Tarihi Teşkilâtına ve Arşivlerine her halde intikal ettirmiş olacaktır. Bunların diğer belgelerle beraber ilcride, en iyi değerlendirileceği yer ise, elbette ki Harp Tarihi Teşkilâttır.

HALK HÂKİMİYETİ KANUNLAŞIYOR

Bu arada Büyük Millet Meclisi devletinin varlığını, niteliğini temel-
leştiren ilk «Teşkilât-ı Esasiye Kanunu»nun (Anayasa) çıkarılışı ola-
yını da ayrıca önemle belirtmek lâzımdır. Bu kanunun «esas madde»-
leri, 20 ocak 1921'de, yani Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri ara-
sında kabul edildi.

İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu iki ayrı mevzuat manzumesinden
(Kanun hükümleri grubundan) oluşur. Bunların birincisi, yukarıda
değindiğimiz «esas maddeler»dir. Bunlar, 9 madde ile bir ek madde-
den ibarettir. İkinci kısım ise, eski Osmanlı Kanunu Esasisi'nin yeni
maddelerle çatışmayan hükümleridir. Bu hükümler aynen yürürlükte
kalmıştır.

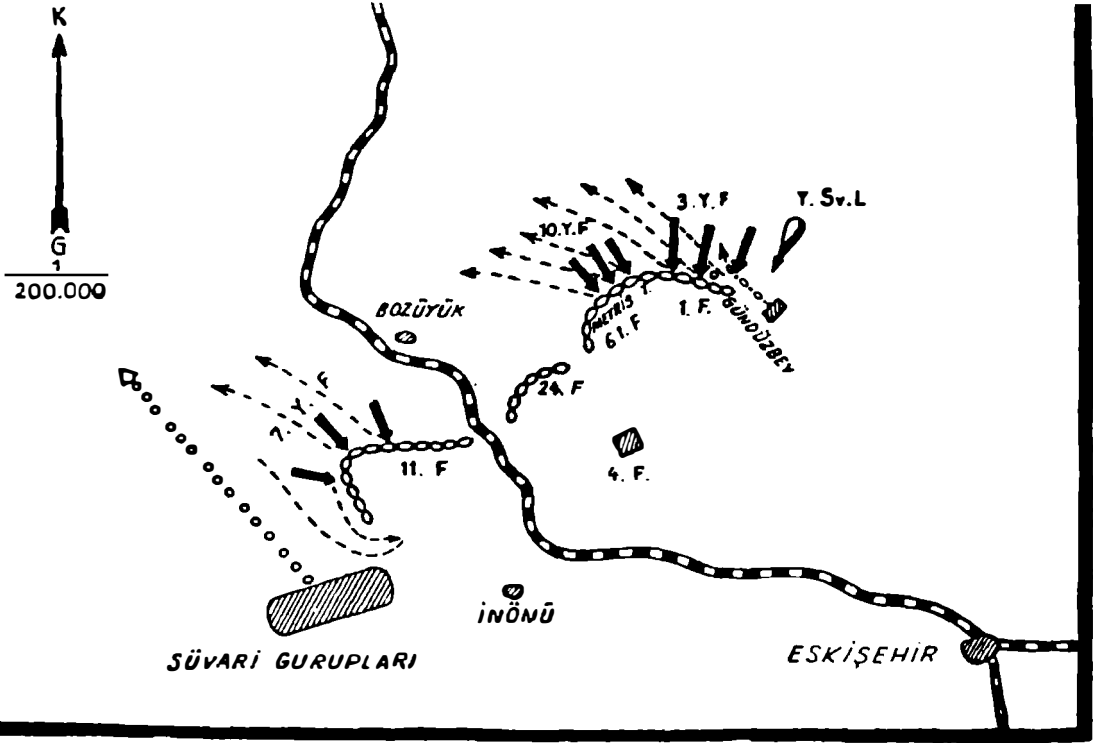
Yeni Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun getirdiği temel hükümler
başlıca üç esasta toplanır:

*«1 — Hâkimiyet, bilâ kayd-ü şart (kayıtsız, şartsız) mil-
letindir. İdare usulü, halkın mukadderatını, bizzat ve bilfiil
idare etmesi esasına dayanır.*

*2 — İcra kudreti ve teşri salâhiyeti, milletin tegâne ve
hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve te-
merküz eder.*

*3 — Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından
idare olunur ve hükümeti «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hü-
kümeti» unvanını taşır».*

Bu maddelerin kabulüyle beraber Yeni Türk Devleti bir Halk
Devleti olarak doğuyordu. Saltanat idaresine dönüş artık mümkün
olamazdı. Mustafa Kemal artık, yalnız düşmanı memleketten atmak
için değil, yeni ve başka bir devlet nizamı için de mücadele ediyordu.
Bu devlet, eski Osmanlı devletine benzemeyen, yeni ve çağdaş bir
devlettir. Büyük Millet Meclisinin açılışı sırasında ön planda dalgala-
nan «Hilâfet ve saltanat makamının korunması ve kurtarılması» şiarı,
yukarıdaki maddelerin kabulüyle artık havada kalmıştı. Gelecekteki
Türkiye'nin şekli ve nizamı artık belliydi ve şuydu: Halkçı bir millî
Cumhuriyet...



İkinci İnönü Muharebesi (27 mart-1 nisan 1921)

GALİPLER KARŞISINDA SÖZ HAKKI

Bu maddelerin kabulünden on gün sonra İstanbul'da Sadrazam Tefik Paşa, Mustafa Kemal'e Londra Konferansı'na İstanbul'la beraber Ankara Hükümetinin de katılması yolunda Paris Konseyi'nin arzularını aksettiren 27.1.1921 tarihli telgrafını çekti. Mustafa Kemal buna verdiği 28.1.1921 tarihli cevabına, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu maddelerini ekleyerek göndermekle karşılık vermişti.

Daha önce de değindiğimiz bu davet üzerine, İstanbul'la Ankara arasında bir seri yazışmalar geçti. Sonunda, İstanbul Temsilcileriyle Ankara Heyeti bu Konferansa birlikte katıldılar. Konferans, Londra'da 27 şubatta toplandı. 12 mart 1921'e kadar sürdü ve hiç bir netice alınmadan dağıldı. Konferansta İstanbul Heyetinin Başkanı Sadrazam Tefik Paşa, Ankara Heyetinin Başkanı Hariciye Vekili Bekir Sami Beydi. Konferans başlarken söz alan Tefik Paşa ayağa kalkarak şu kısa beyanda bulundu (1) :

«— Türkiye namına mütalâa beyan etmek hakkı, milletin itimadını haiz olan Anadolu Heyetindedir. Sözü Bekir Sami Beye terk ediyorum...»

(1) Londra Konferansı'na, 25 şubat 1921'de, İstanbul'dan olduğu gibi Anadolu'dan da delegeler davet edildi. Bu davet, İstanbul'un durumu ve İstanbul hükümetinin memleketi temsil yetkisi hakkında İstanbul hükümetiyle Ankara arasında çetin bir tartışma kapısı açılmasına meydan verdi. (Bunun tafsilâtı Mustafa Kemal'in 1927 *Büyük Nutku*'nda yer almaktadır). Fakat neticede, her iki taraf delegelerinin de konferansa katılmalarına karar verildi.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami Bey bu seyahatinde gerek İngilizler, Fransızlar, gerekse İtalyanlarla bir seri ve tâli derecede önemli anlaşmalar imzalamıştı. Yani Ankara, Batı devletleri tarafından fiilen muhatap sayılmıştı. Fakat Bekir Sami Bey bu anlaşmaları, gerek Londra'ya gönderilen Temsilci Heyetinin, gerek Ankara'nın malumat ve muvafakati dışında, yani şahsî inisiyatifini kullanarak imzaladığı için, anlaşmalar Ankara'da hoş görülmedi ve Millet Meclisince toptan reddedildi.

Bundan sonra Bekir Sami Bey bittabi Vekillikten istifa etmek zorunda kalmış ve hatta siyasi hayattan da çekilmek mecburiyetini duyarak, aktif hizmetlerden ayrılmıştır.

Yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği yeni devlet, artık dış âleme karşı da söz sahibiydi. Londra Konferansı'nda gerçi bir netice alınmadı ama, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Ankara, bu konferansta galip devletler karşısında, fiilen söz sahibi bir kudret olarak dikilmiş oldular.

*
**

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Fakat Yunanlılar, Birinci İnönü Muharebesi'nin kendi aleyhlerine verdiği neticeyi unutamıyorlardı. Bursa yönüne ricattan sonra geniş ikmal hareketlerine giriştiler. Yeni kuvvetler getirdiler. Nihayet 27 mart 1921'de İnegöl cephesinde tam temas ve taarruz haline geçtiler. Ön hatlarımız geriye, aslî mevzilere çekildiler. Muharebe 30 marta kadar 3 gün sürdü. Zaman zaman süngü hücumlarına, boğazlaşmalara kadar varan ileri geri hareketler içinde çok buhranlı anlar yaşandı. Zaman zaman cephe çok hassas durumlara düştü. Arada bütün ihtiyatlar kullanıldı. Garp cephesi karargâhı gene İnönü'deydi. Fakat öyle bir vaziyete girildi ve düşman baskısı öyle arttı ki, İsmet Bey, İnönü istasyonundaki karargâhını Eskişehir istikametinde Çukurhisar'a nakletmek zorunda kaldı. İsmet Beyin bunu haber veren:

«Düşman, Kandilli istikametine ilerliyor. Karargâhımı Çukurhisar'a naklediyorum...»

telgrafından sonra birkaç saat cepheden haberlerin kesilmesi, Ankara'da Mustafa Kemal'i, Genelkurmayı çok heyecan ve endişeye düşürmüştü. Bilhassa sağ kanatta düşman baskısı ağırdı. Bu kanatta düşman, Savcı Bey batısındaki Kanlısırt'ı işgal ettiği zaman süngü savaşları korkunç bir boğazlaşma halini aldı. Bu sırtlar birkaç defa elden ele geçtiler. Yunanlılar bu cephede en az iki tümenle hücum ediyorlardı. Kocaeli Cephesi Kumandanı Halit, 1. Tümen Kumandanı Kemalettin Sami Beylerle, 6. Tümen Kumandanı Yusuf İzzet Paşa bu

savaşlarda üstün kahramanlık gösterdiler. Düşmanın sağ kanada bu kadar saldırışı, orduyu kuzey yanından vurarak dağlara atmak ve Eskişehir yolunu tıkayarak mahvetmek hedefini güdüyordu. Bu sırada düşman, sol kanatta da Tarassuttepe denilen önemli bir noktayla gene sağ kanatta Üç Şehitler Tepesi'ni aldı. Fakat sonra bu noktadan derhal çıkarıldı.

Üç gündür aralıksız devam eden muharebe, 30 martta öğleden sonra son şiddetine ulaştı. Bir aralık sol cenah sarsıldı. Düşman gerilere sarkma hareketlerine girişti. Fakat Türk kuvvetleri de son güçleriyle uğraşıyorlardı. Nihayet bu arada arkadan bazı yeni kuvvetler yetiştiler. Ankara'dan Meclisin muhafız taburu bile cepheye sevk edildi. Neticede düşmanın her iki kanattan çevirme teşebbüsleri başarısız kaldı. Hem genel sarsıntı başladı. 31 martta düşman son bir taarruz tecrübesine girişti. Son neferine kadar cepheye sürdü. Fakat bu taarruz da netice vermedikten başka, Türk kuvvetleri, o gün bazı karşı taarruzlara geçtiler. Gerçi son Türk neferi de cepheye sürülmüştü. Ama 31 mart günü öğleden sonra bir piyade ve bir süvari alayı cepheye yetiştiler. Derhal savaşa girdiler. 7-8 günden beri devam eden mücadele son haddine varmıştı. Fakat aynı gün ve öğleden sonra üstünlük artık Türk kuvvetlerine geçmişti. Bunun üzerine Türk kuvvetleri bütün cephede genel bir taarruza geçtiler. O gün akşama doğru Yunan cephesindeki sarsıntı son haddine varmış ve ricat başlamıştı. Bu suretle de İkinci İnönü Muharebesi, gene düşmanın yenilgiyle bitmiştir (1).

1 nisan 1921 sabahı Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşanın

(1) Yunan ordusu, ikinci İnönü muharebeleri başlarken Bursa ve Uşak cephelerinde iki gruba ayrılmıştı. Bursa cephesinde üç tümenli III. Kolordularıyla bir kısım süvari kuvvetleri, Uşak cephesinde de dört tümenleri vardı.

Türk kuvvetleri İznik Gölü, Aksu, Keşiş Dağı hattı ile bunlara dayanak olmak üzere Yenişehir İnegöl hattında bulunuyordu.

1., 2., 3., 61. Tümenler İnönü mevzilerinde (Savcı Bey, Metristepe, Çiftlik, Akpınar) hattındaydılar. Kocaeli havalisiyle Lefke, Geyve bölgesinde gene bir tümenlik kadar kuvvet vardı.

Metristepe'den Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşaya yazdığı telgraf. harp meydanının o andaki halini tasvir etmektedir:

*Metristepe'den
1 nisan 1921*

*«Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,
Sabah 9.30'da Metristepe'den görülen vaziyet:*

Gündüz Bey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel olan düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruzuyla gayri muntazam çekiliyor. Kıtalarımız yakından takibediyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Boz-üyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu muharebe meydanını, muzaffer silâhlarımıza terk etmiştir.

*Garp Cephesi Kumandanı
İsmet»*

Mustafa Kemal bu telgrafa şu karşılığı verdi:

Ankara, 1.4.1921

«İnönü muharebe meydanında, Metristepe'de Garp Cephesi Kumandanı ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşaya:

Bütün tarih-i âlemde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde deruhde ettiğiniz kadar ağır bir vazife deruhde etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dâhiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük emniyetle istinat ediyordu.

Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en uzak noktalarına kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın hırs-ı istilâsı azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu.

Namınızı tarihin mefâhir kitabesine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedî minnet ve şükrana sevkeden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz Tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş şaşaalarıyla dolu bir istikbal ufkuna da nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

*Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal*

İsmet Paşanın bu telgrafa karşılığı da güzel ve manâlıdır:

«Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimane hücumlarına karşı, yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddî ve manevî bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisinin Reisi Mustafa Kemal Paşa!.

Kahraman askerlerimiz, zabitlerimiz ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan Fırka ve Kolordu Kumandanları namına takdirat ve tebrikatınıza kemal-i fahr ile arzı şükran ederim.

*Garp Cephesi Kumandanı
İsmet»*

Mustafa Kemal'in milletin makûs talihi yenildi dediği ve İsmet Paşaya daha sonra İNÖNÜ adını verdiren zafer budur. İnönü muharebeleri, Millî Mücadele'de Muntazam Ordu'nun ilk savaşı ve ilk zaferi olmuştur.

İnönü'den düşman gene eski mevzilerine çekildi. Türk süvarileri gene İnegöl'e girdiler. Fakat düşman bu sefer de Güney cephesinden taarruza geçmişti.

Kuzeyde taarruzlarından yenilgiyle çıkan düşman, Güney cephesine saldırıyorlardı. Güneyden önemli Türk kuvvetleri, kuzeye kaydırılmıştı. Yunanlılar bu durumdan faydalandılar. Uşak'tan ilerleyen Yunanlılar ilk hızla Afyon'a kadar geldiler. Afyon, Yunanlılar tarafından işgal edildi. Güney istikametinde de Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlediler. Yunanlılar Ege mıntıkasını artık arkalarında bırakmışlardı. Hattâ Ege bölgesi ve Orta Yayla arasındaki geçiş bölgesini dahi aşarak Afyon-Çay hattından fiilen Orta Yayla'ya girmişlerdi. Yunanlıların bu kadar açılacakları tahmin edilmiyordu. Gerçi Türk ordusuna henüz kurulmuş denilemezdi. İnönü muharebelerindeki başarılarla rağmen eldeki tümenler zayıf kadrolar halindeydiler. Bütün cepheyi örtecek kadar yeterli değildiler. Ama gene de Afyon üzerindeki Yunan başarısına rağmen, aslı kuvvet yenilmemiş kaldı. Afyon'un kaybı üzerine bu defa kuzeyden güneye kaydırılan kuvvetle Yunanlıların 7 nisan 1921'de ileri hareketleri durduruldu. Bu arada Yunanlılarla 8 nisan 1921'de Aslıhanlar Muharebesi yapıldı. Yunanlılar bazı çarpışmalar sonunda Afyon'u boşaltmak zorunda kaldılar. Dumlupınar mevzilerine çekilmeye mecbur bırakıldılar.

Fakat durum şunu gösteriyordu: Yunanlılar, işgal ettikleri hatlarda duramayacaklardır. Türk kuvvetlerini imha etmek ve bunun için de ihtimal daha çok ilerilere yürümek istidadındadırlar. O halde harp uzun sürecektir. Gerçi onların bu kadar derinliğine ve genişliğine yayılış ve açılışları er geç aleyhlerine bir netice verecektir. Tesirli bir dış yardım ve askerî destek bulamadığı takdirde küçük Yunanistan'ın tek başına bu ağır külfetin altında ezilmesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Ama ne var ki Yunanlıların bu ilerleyişleri ve yayılışları, Anadolu'da halk efkârı ve bilhassa Büyük Millet Meclisi üstünde maneviyat kırıklığı ve Anadolu'da maddî tahribat yaratacaktır.

Hulâsa muharebeler, o 1921 başından itibaren, artık bir nefes ve mukavemet harbi halini almıştı. Artık yapılacak iş, bir an önce ordu kadrolarını doldurarak yeni ve uzun sürecek mücadelelere hazırlanmaktı. Daha doğrusu, orduyu yeniden kurmaktı.

KÜTAHYA - ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ

İkinci İnönü muharebesinden sonra üç ay kadar bir zaman geçti. Bu süre içinde Yunanlılar, genel seferberlik yapmışlardı. Cephedeki kuvvetlerini takviye etmişlerdi. İnsan, tüfek, makineli tüfek ve top bakımından Türk kuvvetlerine üstün durumdaydılar. 10 temmuz 1921'de yeniden ve genel bir taarruza geçtiler. Halbuki Büyük Millet Meclisi Hükümetinin vaziyeti, çeşitli siyasî dahilî sebepler ve maddî şartlar dolayısıyla, bir genel seferberlik ilânına hâlâ müsait değildi.

10 temmuz 1921 Yunan taarruzunun başladığı sırada, Türk kuvvetleri başlıca Eskişehir kuzeybatısındaki İnönü mevzileriyle Kütahya-Altıntaş bölgesinde toplanmış bulunuyordu. Afyonkarahisar havâlisinde iki tümen vardı. Yunan kuvvetlerine gelince, Yunanlıların da Bursa'da bir, Uşak doğusundaki iki kolorduları toplu halde bulunuyordu. Menderes'te bir tümenleri vardı. Yani, asıl vurucu güçlerini merkezde toplamışlardı. Haziran 1921 başlarında, Mustafa Kemal Paşayla Fevzi, İsmet ve Refet Paşaların Kütahya berisinde Alayund istasyonunda yaptıkları bir toplantıda, Yunanlıların karşısındaki kuvvetlerimizden Garp ve Cenup cepheleeri şeklindeki bölünüşünden vazgeçilerek, Kütahya ve Afyon'un da katılmasıyle bütün cephe «Garp Cephesi» olarak İsmet Paşanın kumandasına verildi.

Yunan taarruzu, Bursa cephesinde daha 8 temmuzda başladı. İki Yunan tümeni 13 temmuzda Adranos Çayı'nı geçerek güneye, Tavşanlı istikametine yöneldi. Bu kuvvetler 13 temmuzda Kütahya'nın kuzeybatısında Genceköprü, Ören, Gümüşköprü hattını tuttular.

10 temmuzda iki Yunan tümeni, gene Bursa cephesinden İnönü istikametine yöneldi. Aynı gün bir Yunan tümeni Uşak-Gediz üzerinden hareketle Hacıköy, Göynük, Viran hattına ilerledi. En önemlisi olarak da daha güneyden üç Yunan tümeni ayrıca taarruza geçerek Çekürler-Döver ve bir tümen de Afyon istikametine yürüdü. 13-14 temmuzda cenup kanadında kanlı muharebeler oldu. Fakat düşman bu arada dört tümenini de birden Çekürler-Döver hattına döndürdü. 16 temmuzda Kütahya mıntıkasında teknil cephe temas ve muharebe halindeydi. 4. Tümen Kumandanı Albay Nazım Bey o gün şehit düştü.

17 temmuzda durum iyi değildi. Düşman dört koldan ve demiryolu istikametinden Eskişehir üzerine yürüyordu. Yunan 2. Kolordu Kumandanı Prens Andre'nin hatıralarında «Eskişehir Meydan Muharebesi» olarak etrafıyla anlattığı hareket budur. Bu hareket sonunda Türk birlikleri Eskişehir'i bırakarak, Eskişehir'in doğusuna doğru Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmek zorunda kaldılar. 19 temmuzda hem Eskişehir, hem Seyitgazi düşmana terkedildi. Yunanlılar bu şehirlere girdiler, 21 temmuzda karşı taarruzumuz ilk safhada iyi netice verdi ise de netice alınamadı ve düşman o günkü muharebeye 9 tümen birden soktu. Neticede 21-22 temmuzda Türk birlikleri Alp-Hamidiye - Çifteler hattına alındı. Düşman ise geniş bir sarma ve çevirme hareketi geliştiriyordu.

Kütahya cephesine gelince; orada da kanlı muharebeler, düşman üstün kuvvetlerinin baskısı altında geçti. Çekilmek zorunda kaldı. Bilhassa Altınbaş Muharebesi kanlı ve Türk cephesi için çok elverişsiz oldu. Öyle ki, nihayet Kütahya da terk edildi. 27 temmuz 1921'de Kütahya'da Yunan Kralı Konstantin'in Başkanlığında yapılan bir Harp Meclisi'nde, Yunan ordusunun elde edilen zaferle yetinmeyerek, Anadolu'nun içerilerine, hattâ Ankara'ya ilerlemesine karar verildi. Yalnız bunun için 15 gün kadar bir toplanma vakti ayrılıyor, ordunun ağustos ortasında ileri hareketi kararlaştırılıyordu.

Yunanlılar o sırada «Her şey bitti ve netice alındı» gibi bir hava içindeydiler. Mustafa Kemal'e gelince, Altıntaş-Kütahya hareketindeki gelişmelerin de etkisi altında 18 temmuz 1921'de İsmet Paşanın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'daki karargâhına koştu. Vaziyeti inceledi. Bozgun tamdı.

Cepheden çekilen askerlerle kaçaklar, köylerini bırakan, nerele-re gideceklerini bilemeyen göçmenler birbirlerine karışmışlardı. Öyle bir hava vardı ki, ordu belki tamamen dağılılabirdi.

İsmet Paşanın Altıntaş bozgununu izleyen günlerde, hayatının belki de en sıkıntılı anlarını yaşadığı bilinmektedir. İkinci İnönü muharebesinden sonra, yani pek kısa bir zaman önce bütün Garp cephesinin sorumluluğunu üzerine almıştı. Menderes'ten Kocaeli'ne kadar uzanan Orta Anadolu'yu düşmana kapamalıydı. Ankara'nın ve bütün memleketin gözlerini diktiği bu 600 kilometrelik cephenin bü-

tün sorumluluğu üzerindeydi. Milli Mücadele'nin kaderi bu cepheye ve İnönü harplerinde beliren zafer ve ümit ışıltısının devamına bağlıydı. Ama elindeki askere gelince?..

Çünkü 10 Temmuz 1921'de başlayıp, Altıntaş ve devamı muharebelerinde son şiddetine varan Yunan saldırıları, cepheyi çökertmişti. Şimdi her şey omuzlarına yükleniyordu. Ankara tam bir panik havası içindeydi. Göç başlamıştı. Büyük Millet Meclisinde gene sorumlular aranıyordu. Tanrı Moloh, gene kurban istiyordu!..

Bunlar o günlerdir ki meselâ, Altıntaş bozgunu sıralarında Garp cephesi karargâhında bulunan Yakup Kadri, her tarafından geriye akan o perişan insan seli ortasında İsmet Paşanın şöyle dövuündüğünü naklede:

«— Her şey bitti Yakup Kadri! Hayale yer yok! Hakikat bu!..»



Fakat Mustafa Kemal, daima uyanık ve hareketlidir. Derhal Garp cephesi karargâhına koşan Mustafa Kemal, İsmet Paşayı Eskişehir'in güneybatısındaki karargâhında bu hava içinde buldu. Onların bu karşılaşmalarına şahit olanlardan dinlediklerim heyecan vericidir (1). Zaten muharebelerin büyük günleri, muammalı ve her ihtimale gebe olan günleridir. O günler ki ertesi sabah güneş doğarken, kimin ne olacağı bilinmez...

Mustafa Kemal, İsmet Paşayı işte böyle bir günde buldu. Fakat Mustafa Kemal bir hesap adamıdır. Bozgunlar, belirsizlikler onun başını döndüremez. Ortada mademki bir vaziyet vardır, o halde bu vaziyetin, herhalde bir çözüm yolu da olacaktır.

Mustafa Kemal, İsmet Paşayla karşılaşınca onu, gene İnönü muharebelerinden sonra olduğu gibi, muzaffer bir kumandan olarak de-

(1) O günlerde Tefvik Bıyıklıoğlu, Garp Cephesi Kurmay Başkanlığı Harekât Şubesi Müdürü, Şükrü Sökmensüer Kurmay Binbaşı olarak Garp Cephesi Başyaveri bulunuyordu. Bu sahneleri kendilerinden bütün ayrıntılarıyla dinlemişimdir.

ğerlendirir. Sanki bir bozgunun ortasında değil, bir zafer arifesindeymişler gibi davranır. İsmet Paşayı tebrik eder:

«— *Déja (işte şimdiden) kazandın!*» der.

Bu vaziyetler içinde ancak böyle hareket edilebileceğini, böyle emirler verilebileceğini söyler. Sonra hemen ilgili kurmay şeflerine döner. Onları da cesaretlendirir. Çünkü vaziyetin telâşa ve ümitsizlik tahammülü yoktur. Bu vaziyeti ancak uzun vadeli, büyük, stratejik kararlar kurtarabilecektir. Hele bu kararları alırken birtakım ince hissiyat hesaplarına katıyen yer verilmemelidir. Hulâsa o an, emir, karar ve kumanda anıdır.

Ama bu uzun vadeli ve geniş ufuklu kararı ancak o verebilirdi. Verdi de. Ordu derha! bütün mevzilerini bırakacaktı. Fakat usulü dairesinde çok gerilere çekilecekti. Tâ Sakarya'nın şarkına kadar!.. Bu kararını şöyle anlatır Mustafa Kemal:

«Vaziyeti yakından inceledikten sonra, İsmet Paşaya umumî olarak şu direktifi verdim:

— Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır. Öyle ki, ordunun tanzimi, düzenlenmesi ve kuvvetlendirilmesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek caizdir. Düşman, duraklamadan bizi takip ederse, hareket üslerinden uzaklaşacaktır. Yeni menzil hatları (ulaştırma sistemi) tesisine mecbur olacaktır. Herhalde önceden beklediği birçok zorluklarla karşılaşacaktır.

Buna karşılık bizim ordumuz, toplu bulunacak, daha elverişli şartlara malik olacaktır. Bu tarzda hareket edişimizin en büyük mahzuru, Eskişehir gibi mühim mevzilerimizi ve çok araziyi düşmana terketmekten hasıl olabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz muvaffakiyetli neticelerle bu mahzurlar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Diğer başka mahzurlara ise mukavemet edebiliriz» (1).

(1) Mustafa Kemal: *Nutuk*, s. 377-378. 1927 baskısı.

Karar buydu. Ama kararı ancak Mustafa Kemal verebilirdi. Öyle de oldu. Çünkü orduya bu kadar derin bir çekiliş ve ricat emri vermenin sorumluluğunu ondan başkası göze alamazdı. Karar hemen uygulanmaya geçildi. Eskişehir terkolundu. Kütahya ve Afyonkarahisar zaten düşman eline geçmişti. Ordunun elde kalan ve elbette ki yorgun, perişan ve büyük ölçüde dağılmış olan birlikleri doğuya doğru akınmaya başladılar. Her ne suretle olursa olsun, birkaç gün için düşmanla temas kaybedilmeliydi. Yunan ordusu da zaten derhal takibe geçemedi. Kütahya'da, Kral Konstantin'in başkanlığında toplanan Harp Meclisi'ndeki karara da uyularak, onlar da birliklerini toplamak, düzenlemek ve bunun için de biraz duralamak zorundaydılar. Bu durumdan da faydalanarak elde kalan Türk kuvvetleri, 26 temmuz 1921'de Sakarya gerisi sırtlarında, yani Sakarya'nın doğusunda yerleşmiş bulunuyorlardı.

Muharebe iki cepheli yürütülmüştü. Bu cephelerin biri, Yunanlıların Türk ordusuna karşı yürüttüğü savaş cephesiydi. İkinci cephe de, bu muharebe safları arkasında ve Yunan kıtalarıyla geri hizmet teşkilâtının ve bilhassa yerli Rum ve Ermenilerden kurulan milis veya gönüllü kuvvetlerin silâhsız Türklere karşı harekete getirilen zulüm ve imha cephesiydi. Bu mekanizma, bilhassa Altıntaş-Kütahya sahasından itibaren korkunç bir vahşet halini almıştı. Gerçi Yunan makamları doğru olmayan raporlar yayımlayarak, dünya efkârına göre bu zulümleri maskeleye, perdelemeye çalışmışlardır. Meselâ Küçük Asya Ordusu Genelkurmay İkinci Başkanı General Stratikos'un raporu ve diğer raporlar bu arada sayılabilir. Fakat ne var ki bu raporların gerçekte hiç bir ilgisi yoktur.

**
**

MUSTAFA KEMAL BAŞKUMANDAN

Mustafa Kemal'in orduya, tâ Sakarya gerilerine çekilmek gibi bir bakışta başdöndürücü bir direktif verirken düşündüğü ve hesapladığı mahzurlar derhal meydana çıktılar. İlk tepkiler Büyük Millet Meclisinde belirdi. Bilhassa muhalifler harekete geçtiler:

«— Ordu nereye gidiyor? Millet nereye götürülüyor? Bu hareketlerin elbette bir sorumlusu vardır! O nerededir? Onu göremiyoruz! Bugünkü elim halin, fecî durumun, hakiki âmîlini ordunun başında görmek isterdik!.. Nerededir?..»

Nutuklarda haykırılan, aranılan bu sorumlu elbette ki Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal şöyle anlatır:

«— Bu türlü konuşan zatların ima ve ifade etmek istediklerinin ben olduğuma şüphe yoktu».

Nihayet muhaliflerden bir mebus, kürsüden onun adını söyleyerek:

«— Ordunun başına geçsin!..»

diye bağırır. Bu tartışmalar 4 ağustos 1921 tarihli Gizli Meclis Oturumunda geçiyordu. Hava durmadan gerginleşti. Onu ordu başına çağırانların bir kısmı iyi niyetlerle gene de onun askerî kudretinden başka dayanak olmadığını düşünerek, ona yapışıyorlardı. Bir kısmı da, gene Mustafa Kemal'in ifadesi şöyledir:

«— Duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. Onlar, ordunun artık tamamen mağlûp ve milli davanın kaybedilmiş olduğuna hükmediyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre yenilmiş ve yenilgisi devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim münzehim olsun (yenilsin)...»

Fakat Mustafa Kemal gene her zamanki zırhına büründü. Yani, herkesin konuşmasını bekledi. Her şeyin konuşulmasını bekledi. Herkesi, her söyleneni dinledi. Herkes düşündüğü, söyleyebileceği her şeyi ortaya döktü. Hattâ konuşmaların sonuna varıldığı halde onun hâlâ ortaya atılmaması, Kumandanlığı kabul için konuşmaması, Mecliste' felâketin yakın, kaçınılmaz olduğu fikir ve havasını uyandırdı.

Tam o zaman Mustafa Kemal kürsüye çıktı. Meclis üyelerinin, hakkında gösterdikleri teveccüh ve güvene teşekkür ettikten sonra, meşhur tavrini sundu. Bu tavrıyla o, Meclis azasının umumî arzu ve isteği üzerine Başkumandanlığı kabul ediyordu. Fakat Türkiye Bü-

yük Millet Meclisinin bütün yetkilerini de fiilen kullanabilmek yetkisini istiyordu:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına:

Meclis yüce üyelerinin, umumî surette beliren arzu ve istekleri üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen üzerime almaktan doğacak faydayı süratle elde edebilmek için ve ordunun maddî ve manevî kuvvetini azamî süratle çoğaltmak, tamamlamak ve sevk-i idaresini bir kat daha pekiştirmek için Türkiye Büyük Millet Meclisinin haiz olduğu yetkiyi, fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Hayatım boyunca, millî hâkimiyetin en sadık bir hâdimi olduğumu milletin gözü önünde bir defa daha teyit için bu yetkinin, üç ay gibi kısa bir süreyle kısıtlanmasını ayrıca teklif ederim.

4 ağustos 1921

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal»*

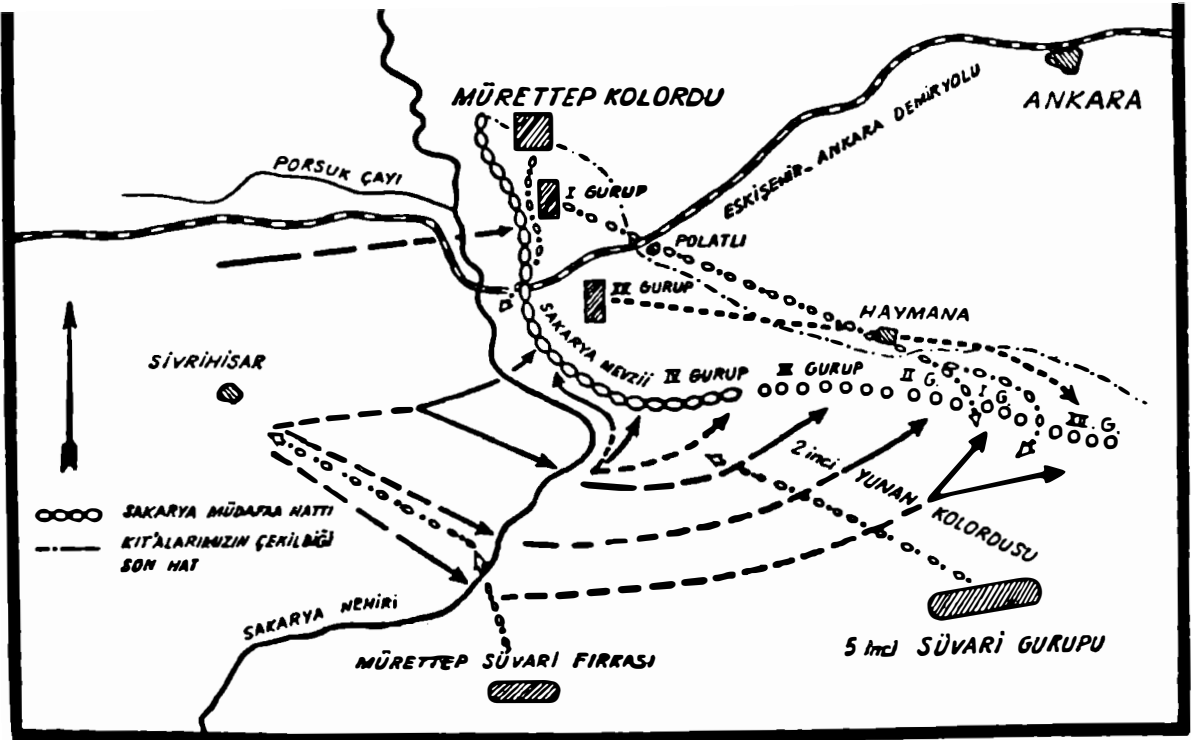
Tartışmalar çok şiddetli oldu. Muhalifler:

«— Meclisin yetkilerini kullanmak gibi bir imtiyaz asla söz konusu olamaz!..»

diye bağırıyorlardı. Hattâ «Meclisin yetkilerini kullanacak bir şahıs etrafında mebusların şahsen emin olmamaları ihtimali»nden bile bahsedildi. Fakat Mustafa Kemal diretti. Bütün söylenenleri kabul etmekle beraber, teklifinden ve şartlarından hiç bir fedakârlık yapmadı ve şahıslarından korkanların telâşlanmasının yersiz olduğunu belirtti. Neticede Mustafa Kemal'in tavrı, kendisinin hazırlayarak Meclise verdiği şekilde kabul edildi (5 ağustos 1921).

Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütün yetkilerini, fakat meşruluk yoluyla eline alıp, Başkumandan olduğu zaman Mustafa Kemal 40 yaşındaydı...

Onun vereceği hükümler ve emirler artık kanun hükmündeydi. Başkumandanlık Kanunu'nun kabulü üzerine Mecliste yaptığı kısa hitaptan şu cümleler çok ilgi çekicidir:



Sakarya Meydan Muharebesi (23 ağustos - 12 eylül 1921)

«— Meclisin hakkımda gösterdiği emniyet ve itimada lâ-yık olduğumu zamanla göstermeye muvaffak olacağım. Milleti-mizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka mağlûp edeceğimi-ze dair olan emniyet ve itimadım, bir dakika olsun sarsılmamış-tır. Bu dakikada, bu tam güvenimi, hem yüksek heyetinize, hem bütün millete ve bütün dünyaya karşı ilân ediyorum...»

Bu, büyük bir sözdü. Büyük bir taahhüttü. Ama yerine getirile-cekti...

*
**

SAKARYA MUHAREBESİ

5 ağustos 1921'de Başkumandan olan Mustafa Kemal, ilk ve gerekli emir ve kararları tamamladıktan sonra, 15 ağustos 1921'de Genelkur-may Başkanı Fevzi Paşayla birlikte Polatlı'ya Başkumandanlık karar-gâhına hareket etti. 23 ağustos 1921'de Yunanlılar bütün cephe bo-yunca temas ve taarruza geçtiler. Sakarya Meydan Muharebesi başla-mıştı. Bu meydan muharebesi, 100 kilometrelik bir cephe boyunca ve 13 eylül 1921 gününe kadar tam 22 gün devam ederek, dünyanın en uzun meydan muharebelerinden biri oldu. Top sesleri Ankara'dan du-yuluyordu. Ankara bir taraftan boşaltılmaktaydı. Atlı, arabalı, kağnılı perişan kollar, bir taraftan Dikmen-Gölbaşı üzerinden Kırşehir, Kay-seri yönüne, diğer taraftan Elmadağ, Kırıkkale üzerinde Çorum, Sivas istikametine akmaktaydı. Fakat Büyük Millet Meclisi, Ankara'dan ay-rılmayı reddederek yerinde kaldı.

Sakarya Meydan Muharebesi, Anadolu Millî Mücadelesinin ger-çek dönüm noktasıdır. Fakat bunun nedenlerini belirtmeden önce, bu muharebenin gelişmeleri üstünde kısaca durmalıyız:

Sakarya savaşları tam bir meydan muharebesi vasfını taşır. Bu muharebeler baştan sona kadar yukarıda işaret edildiği gibi 100 kilo-metrelik bir cephe üzerinde ve bazen 20 kilometreye varan derinlikte daima bir hareket harbi olarak geçti. Hiç bir zaman bir mevzi muha-rebesi halini almadı. Yunan kumandanlarının hatıralarında, onların

kendilerini önceden hazırlanmış bir müstahkem cephe karşısında buldukları şekilde ifadeler vardır. Meselâ Yunanistan Küçük Asya Ordusu Kurmaybaşkanı Yardımcısı Stratikos, hatıralarında şunları yazar:

«Muharebenin bu kadar geniş ölçüde ve uzun müddet sürebilmesi için acaba o mevkiiler nasıl tahkim edilmişti? Ve Türkler bu mevkiilerin müdafaa için ne kadar kuvvet tabiiye etmişlerdi? Yunan ordusunun kahhar kuvvetleri onları dağıtıp, mağlûbiyetlerinin itirafına neden kifayet etmemişti?»

Halbuki Sakarya sırtlarına ve Türk birlikleri buralara çekilmeden önce tek kazma vurulmamıştı. Bu bölgede hiç bir tahkimî nokta yoktu. Zaten Yunanlılar, Türkleri siperlerde ancak ilk ve son safhada gördüler. Çünkü Sakarya harbinin hâkim kanunu şuydu:

«— Hattı müdafaa yoktur! Sathı müdafaa vardır!» (1).

Başkumandan Mustafa Kemal'in Sakarya'da ordusuna verdiği bu emir, Sakarya muharebelerinde baştan sona kadar yürütüldü.

«Hâkim tepelere ve siperlere bağlanmayarak, geniş bir müdafaa sathı üstünde düşmanı adım adım eritmek!..»

Sakarya'ya çekilen Türk kuvvetleri hakkında anlatılanlar çeşitlidir (2). Bazı yazarlar, Kütahya-Eskişehir hattında 70.000 kadar hesabedilen Türk kuvvetinden Sakarya gerisine ancak 15.000 kadarının ulaşabildiğini yazarlar. Fakat Sakarya muharebesi izlenince, bunun doğru olmadığı görülür. Çünkü bu muharebeye fiilen katılan kurmaylar ve meselâ Garp cephesi karargâhında vazife gören Cevdet Kerim (İncedayı, mebus-vekil) Sakarya harbinde Türk gücünü 55.000 tüfek, 241 makineli tüfek, 164 top olarak yazar. Diğer yazarlar bunu doğrulayıcıdır. 100 kilometrelik hareketli bir cephe üstünde daha

(1) Daha sonra Çin'de Mareşal Çan Kay Şey, «Hattı müdafaa da yoktur, satlı müdafaa vardır!» emrini aynen tekrar edecektir. - Ş. S. A.

(2) Harp Tarihi Teşkilâtı. Millî Mücadelenin muharebeler faslını henüz yayımlamamıştır.

başka türlü dayanmak imkânı da yoktur. Yunan kuvvetine gelince, onların savaşa 75.000 kadar tüfek, 300 kadar top ve Türklerinkinin birkaç misli fazla makineli tüfek çokluğu anlaşılmaktadır.

Düşman bu muharebenin, önce Mihaliççik, Sarıköy-Sivrihisar'da verileceğini sanarak tertibat almıştı. Türklerin birden Sakarya gerisine kadar çekileceğini ummuyordu. Fakat gerçek durum belirince ister istemez o da ilerledi. 2 ağustosta beri devam eden çatışmalar ancak 22 ağustosta bir cephe muharebesi şeklini aldı. Başkumandanlık karargâhı Polatlı-Ankara arasında, Malıköy istasyonuna yakın Alagöz köyünde kurulmuştu. 23 ağustosta Yunanlılar iki tümenle, demiryolu üzerinde Beylikköprü'den saldırdılar. Fakat yedi fırkayla da güneyde Sakarya kavsî üzerindeki Türk sol cenahı basıldı. Kesin muharebelerin bu bölgede cereyan edeceği ve Yunanlıların bir çevirme hareketiyle Türklerin aslî kuvvetini mahvedip bir taraftan Ankara'ya girmek, diğer taraftan Türk sağ kanadını kuzeye ve dağlara atmak maksadını güttükleri anlaşılıyordu (2).

Başkumandan Mustafa Kemal işte bu muharebeler esnasında atılan düşerek bazı kaburga kemikleri kırıldı. Muharebeyi bazen sedye içinde izlemek zorunda kaldı.

24 ağustosta muharebe 90 kilometrelik bir cephede hakikî şiddetine ulaştı. Ağırlık merkezi, Beylikköprü'den başlayarak güneye doğruydü. 25 ağustosta en kanlı muharebeler cereyan etti. Mevziler boyuna el değiştiriyordu. Yunanlıların, karşılaştıkları bu inatçı direniş karşısında ilk ümit kırıklıklarını o gün duydukları sanılır. Yunanlıların asıl hedefi, o civarda bulunan Çaldağı zirvelerini ele ge-

(2) 23 Ağustos akşamı, yani Sakarya Muharebelerinin başlangıç safhasında Türk kuvvetleri şu vaziyetteydi: 1. Süvari Tümeni Mihaliççik köprüsü ve civarında. 17., 1. ve 41. Tümenlerden mürekkep mürettep kolordu tren hattı kuzeyinde Sakarya boyunda. 2. Tümen ve 48. Alaydan mürekkep 12. Grup tren hattının güneyinde Sakarya boyunda (Kavuncu köprüsüne kadar). 61. ve 5. Kafkas Tümenlerinden mürekkep 4. Grup Kavuncu köprüsünden Sapanca deresine kadar. En önemli kısmında da 8., 15., 57. ve 7. Tümenlerden mürekkep 3. Grup (iki tümen ihtiyata). 24. Tümen ve 47. Alaydan mürekkep 1. Grup daha solda Kaltaklı mıntıkasında, Süvari Grubuyla, 2., 3., 14. Tümenler ve 3. Süvari Tugayı sol cenah açığında.

çirmekti. Daha sonraki günlerde muharebeler büsbütün kanlı şekiller aldı. Nihayet Çaldağı da Yunanlıların eline geçti. Fakat Türk cephesi gene de yarılmadı. Satış muharebeleri en geniş ölçülere vardı. 31 ağustosta Yunan taarruzunun şiddeti kırılmaya başladı. Eylülün ilk günleri ise Yunan teşebbüsleri, bocalamalar şeklini aldı. Türklerin yer yer karşı taarruzları başladı. 8 eylülde Yunanlılar sol cenahımızdan çekilmeye başladılar. 10 eylülde Beylikköprü istikametinde umumî, kanlı Türk taarruzu harekete geldi. 11 eylülde devam eden bu taarruz, merkez ve sol cenaha da yayıldı. Aynı günlerde Türk süvari grupları düşman gerilerine saldırdılar. 12 eylülde Beylikköprü karşısında ve Sakarya boyunda Kartaltepe, Duatepe ve Beştepe'ler Türklerin eline geçti.

Fakat bu saldırı sırasında Türk hücum safları âdeta eridiler. Yukarıda adı geçen sarp tepelerin doğu eteklerinde Türk şehitleri, muntazam avcı hatları halinde sıra sıra yamaçlara serilip kaldılar (1).

Düşman ancak bu inatçı ve devamlı hücumlardan sonra tutunduğu hâkim tepelerden söküldü ve Beylikköprü'de Sakarya'nın batısına atıldı.

Nihayet 12.9.1921'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) Basri Tepe'den Ankara'ya zafer telgrafını çekti. Bu telgraf şu cümlelerle bitiyordu:

«Anadolu'nun Yunan ordusu için bir mezar olacağı hakkındaki kanaatimizin tahakkuk eylemekte olduğunu arz ederim».

Sakarya muharebelerinin çok ilgi çekici olan ve hemen hepsi bu muharebelere fiilen katılmış askerî yazarlar ve şahsiyetler tarafından canlandırılan gelişmelerine etrafıyla yönelmeye ne yazık ki bu kitabın hacmi elverişli değildir.

Ama bugün bile uraları dolaşanlara, bu çorak dağların havasında, binlerce ve binlerce şehitlerin son nefesleri hâlâ duyuluyormuş gibi gelir. Ve geceleri dağlarda dolaşan çobanlarla, dağ yollarından

(1) Şükrü Sökmensüer: *Garp Cephesi Kurmay Başyaveri*.

Bu muharebeye katılan Şevki Yazman'ın «İstiklâl Harbi» isimli eseri, bu konularda çok düşündürücü sahneler verir.

geçen yolcular, meselâ Duatepe üzerine, zaman zaman gökten nur yağdığını anlatırlar. İnanırsınız. Çünkü her bastığınız toprak parçası bir şehit mezarıdır.

*
**

GAZİ MUSTAFA KEMAL

Sakarya muharebesinin sonuçlarına gelince: Bu muharebeyi kaybettikten sonradır ki Yunanlılar, artık bir saldırı gücü olmaktan çıktılar. Eskişehir-Afyon doğusu hattında savunmaya geçtiler. 26 ağustos 1922'ye, yani Türk umumî taarruzuna kadar bu hatta kaldılar. Ankara'da ise Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e Müşirlik (Mareşallik) rütbesini ve Gazi unvanını verdi.

Onun; yıllar süren çetin ordu hayatıyla harp sahalarında kazandığı, fakat Erzurum'dan, korkak ve gölge bir Padişaha elbette ki kalbi kanayarak reddetmek zorunda kaldığı askerî rütbesi, bu defa gene büyük bir muharebe sonunda, milletin hâkim iradesini temsil eden «Türkiye Büyük Millet Meclisi» tarafından kendisine iade edildi. Hem de dünyanın bütün ordularında en üst rütbe ve mesnet olan Müşirlik-Mareşallik şeklinde...

Sakarya harbinden sonra içeride ve dışarıda çeşitli gelişmeler oldu.

Bu gelişmelerin en önemlisi, Sakarya muzafferiyetinin içeride ve kamu efkârında uyandırdığı güven ve ümittir. Eğer Sakarya savaşı yenilgiyle sonuçlansaydı, Anadolu'da Millî Mücadele'yi ayakta tutmanın şansı herhalde fazla olmazdı.

Çünkü bu yenilgi, o kadar zorluklarla derlenebilen ordu gücünü yalnız harp meydanında eritmekle kalmazdı. Cephede meydana gelebilecek çöküntüler, memlekette dağılmaları, çözümleri de davet edebilirdi. Böyle olunca da, memleketi saracak ruh düşkünlüğü, yeni bir mücadele gücü yaratmak çabalarını başarısızlığa mahkûm ederdi.

Nice yıllar sonra İnönü'ye, şu soruyu yöneltmişimdir:

— Eğer Sakarya muharebesini kaybetseydik, ordu dağılır ve Millî Mücadele başarısızlıkla sona erer miydi?

İnönü'nün cevabı şöyle oldu:

— Kumandan muharebeyi, harp meydanında değil, kafasında kaybederse, bu yenilgi, tam yenilgi olur. Savaş, kumandanın kafasında kaybolmadıkça, yenilgi tamamlanmış ve savaş sona ermiş değildir. Millî Mücadele'de biz savaşı, hiç bir zaman kafamızda kaybetmiş duruma düşmedik...

İnönü'nün bu sözleri, ancak harp meydanlarında pişmiş, gerçek bir asker, gerçek bir kumandanın sözleriydi. Bu kadar açık, kesin, düşündürücü ve bu kadar manâlı bir karşılık beklemiyordum. İçten heyecanlandım. Gerçek bir savaşçının karşısındaydım. Ve bize bu savaşı bu gerçek kumandanlar kazandırmışlardı. Bizim bu işte büyük bir şansımız da, milletin bu gerçek askerleri bulması, kendi bağrından çıkarması oldu...

Sovyet Rusya ile Sakarya zaferine kadar zaten bir berraklık alamayan ilişkilerin göstereceği şekilleri de tahmin etmek güç değildir. Bu arada esrarlı ihtimaller gösteren şüpheli tertiplerin, Enver Paşa ve benzeri girişimlerin vereceği gelişmeler de hesaba katılmaya değer. Çünkü tam bu Sakarya savaşı günlerinde Batum'da Enver Paşanın yönettiği «Halk Şûraları Fırkası Kongresi» denilen karışık toplantılar devam edip duruyordu. Bu sırada aynı kongreye katılan ve Millet Meclisinde Lazistan mebusu olarak bulunan Hafız Mehmet Beyin (1) «Sarı Paşa» diye anlandığı Mustafa Kemal'in varlığı, baş konuydu.

Fakat Sakarya muharebelerinin kazanılışı, bu meselelere de yön verdi. Rus Şûralar Hükümeti'yle olan münasebetlere berraklık geldi. Doğu sınırları ötesindeki sorumsuz tertipler değerini kaybetti. Bu tertiplere karışanlar, ondan sonradır ki Batum'u ve Kafkasya'yı kesin olarak terkettiler.

Sakarya muharebelerini takibeden başka gelişmelere gelince, bunların en olumlu sonuç vereni, Türk-Fransız Anlaşması oldu. Yani Sevr'i imzalayan ve Türkiye'yi müttefikleriyle beraber bölüşen Fransa, daha önce de değindiğimiz gibi, bu defa Ankara'ya resmî bir temsilcisini göndererek Ankara'yla ayrı bir anlaşma imzalamak yolunu seçiyordu. Bu, büyük önemde bir değişiklik ve çok manâlı bir olay-

(1) Atatürk'e suikast davası sonunda 1926'da idam edildi.

dı... Güney cephesinde Fransızlar, gerçi Antep'i almışlardı. Fakat Fransa, hem Çukurova'da, hem Antep'te huzursuzdu. Güney Ermenistan davası tamamen suya düştü. Türkler için de güney meselesini barış yoluyla çözümlenmek ve güney topraklarını işgalden kurtarmak elbette daha iyi olurdu. Hulâsa, iki taraf temas yolları arıyorlardı. Nitekim Fransa, eski nazırlardan Franclin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. 9 haziran 1921'de, yani Sakarya muharebelerinden önce, bu zatla hazırlık konuşmaları yapılmıştı. 13 haziranda bu temaslar resmî şekiller aldı. Fakat anlaşmaya, ancak Sakarya muharebelerinden sonra varılabildi. 20 ekim 1921'de kesin anlaşma imzalandı (1). Bu suretle 25 ekim 1921'de Antep'in, 5 ocak 1922'de Adana'nın boşaltılmaları suretiyle bu iller yabancı işgalden kurtarıldılar. Bir aralık Antalya'dan başka Burdur, Isparta ve Konya'yı da işgal etmiş olan İtalyanlar ise, daha önce bu şehirleri ve Akdeniz bölgesini bırakıp gitmişlerdi. Bu suretle Ankara, aktif ve saldırgan kuvvet olarak yalnız Yunanlılarla karşı karşıya kaldı. Fakat Yunan davasının çıkar yol olmadığı, daha önce de değindiğimiz gibi, hem galip devletler çevresinde, hem Yunanlıların makul düşünenleri arasında gittikçe anlaşılıyordu.

Nitekim bir süre sonra ve galip devletler çevresinden gelen barış teşebbüsleriyle anlaşılmıştır ki, Yunanlılar, Anadolu'yu boşaltmak istek ve kararındadırlar. Trakya'da yapılacak tavizlerle, bunu kabule hazırdılar. Bu istikamette ilk teşebbüs General Harrington'un bir mektubuyla başlar. Fakat kesin hareket 22 mart 1922'de, İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları Konferansı'nın Türk ve Yunanlılara mütareke teklifi şeklinde gelişir. Bu teklife göre, arada 10 kilometrelik bir boş bölge bırakmak suretiyle iki taraf ateş keseceklerdir. Mütareke sırasında taraflar takviye, kuvvet ve malzeme nakli ve vazülceyste (kuvvetlerin yerleştirilme planında) bir değişiklik yapmayacaklardır. Bu cihet, askerî komisyonlar tarafından denetlenecektir. Üç ay sürecek bu mütareke uzatılabileceği gibi, 15 gün önce haber vermek şartıyla de vazgeçilebilecektir.

(1) Reşat Ekrem Koçu: *Osmanlı Muahedeleri*. s. 273 ve 291. Ayrıca İsmail Soysal'ın «Türkiye'nin Dış Münasebeleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmalar».

Mütareke teklifini Yunanlılar derhal kabul ettiler. Ankara bu mütarekeyi, kontrol kaydı olmamak ve mütarekeyle tahliye beraber başlamak suretiyle ancak ve prensip itibariyle kabul edebileceğini bildirdi. 26 mart 1922'de İtilâf Devletleri Paris Nazırlar Konferansı sulh şartlarını da bildirdi. Bu şartlara göre Yunanlılar, Anadolu'yu üç ay zarfında tamamen boşaltacaklardı. Fakat Trakya'da sınır, Tirkirdağ'a yakın bir noktadan Karadeniz'e çıkacak, yani Edirne'yle bazı Trakya şehirleri Yunanlılara bırakılacaktı. Ankara bu şartları tabii ki kabul edemezdi. Fakat şu belirmişti ki, Yunanlılar artık Anadolu'da tutanamayacaklarını anlamışlardı.

Bu öneri ve esaslar üzerinde temaslar gevşek yürüdü. Daha önce Ankara, doğrudan doğruya galip devletlerle temasa girişerek onları kazanmak yollarını denedi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyle, evvelce Malta'da sürgüneyken oradan kurtulan ve Ankara'ya gelen Fethi Bey (Okyar - Mebus, Vekil, Başvekil) Avrupa'ya gönderildiler. Onların bütün anlayabildikleri, İtilâf devletlerinin yukarıda özetlediğimiz barış tekliflerinin yakında bildirileceğinden, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmayı kabul edeceklerinden ibaret olmuştu. Fakat Avrupa'daki temasların şekli Ankara'yı memnu etmedi. Zaten mütareke ve barış müzakereleri de ciddi bir şekil almadı. Bu hal, yeni temaslara geçilemeden, ağustos 1922'ye, yani Türk büyük taarruzuna kadar sürdü.

Gene Sakarya muharebesinden sonra ve büyük taarruzdan önce kesin şekilde sonuçlanan davalardan biri de, Karadeniz bölgesindeki Pontuşçuluk hareketinin tamamen tasfiyesi oldu. Pontuşçuluk davası, 1921 sonunda ve son kalıntılarıyla de 1922 başında, yani büyük taarruzdan önce nihai safhasına ulaştı. Karadeniz kıyı ve bölgeleri tamamen Türkleşti (1). Bu oluşu da özetleyelim:

*
**

(1) Anlaşıldığına göre, Karadeniz kıyılarında Pontus İstiklâl Hareketi, daha 1840 senesinden başlamaktadır. İlk Pontuşçu toplantıyı Klematıus adında bir rahip, İnebolu'da ve halkın Manastır dediği bir tepede tertiplemiştir. Daha önceki bir bahiste değindiğimiz gibi, asıl aktif hareketler Birinci Dünya Harbi içinde ve Rum çetecilikleri şeklinde başladı. O zaman bu çetecilerin Ruslar tarafından silahlandırıldıklarına kanaat ediliyordu (I. Ordu incelemeleri).

PONTUSÇULUĞUN SONU

Birinci Dünya Harbi, Türkiye'nin yenilgisiyle bitince Pontus teşkilâtı, Batum-Sohum kıyılarında da hazırlıklar yapmak suretiyle faaliyetini artırmıştı. Haralambos isminde bir Rum, Sohum'da birkaç bin Rumu silâhlandırarak Anadolu topraklarına sokmak hareketine girişti. Mütarekede Samsun'da İngiliz temsilcisi olan Yüzbaşı Solter'in de bölge Rumlarına silâh dağıttığı tespit edilmişti.

4 mart 1919'da İstanbul'da yayımlanmaya başlanan Pontus Gazetesi, daha ilk sayısında ve başmakalesinde, Trabzon vilâyetinde Rum Cumhuriyetinin kurulması gayesine hizmet için çıktığını ilân ediyordu. 7 nisana rastlayan Pontus Günü, Samsun'da nümayişlerle kutlandı. Patrikhane ve Kilise, Pontus hareketinin açık teşkilâtçılığını ellerinde tutuyorlardı. Yunan hükümetinin Eyfel isimli Yunan torpidosuyla Aleksandros Zimragaki adında bir Yunan Albayını Pontus gizli jandarmasını teşkilâtlandırmak üzere ve kalabalık bir subay kadrosuyla Karadeniz kıyılarına gönderdiği biliniyordu. 18 ekim 1919'da Batum'da Pontus Cuhuriyeti ilân edildi. Gene Batum'da 19 temmuz 1920'de Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rum temsilcilerini toplayan bir Pontus Kongresi toplandı.

1920 sonlarına doğru Karadeniz kıyılarında, Samsun, Çarşamba, Bafra ile dahilue Erbaa, Zile taraflarındaki Rum köyleri bölgelerinde, Rumlar geniş çete faaliyetlerine geçtiler. İşin başında 6-7 bin silâhlı kadar tahmin edilen Pontusçuların son devrede 25 bin kadar silâhlı kuvvete sahip buldukları anlaşılmaktadır.

İş bu şekli alınca ve Millî Mücadele en çetin günlerini yaşamakla beraber, 1920 sonlarıyla 1921 başlarında XV. ve III. Kolordular bu bölgede önemli askerî birlikleri harekete geçirmek zorunna kaldılar. Daha sonra da III. Kolordu, Birinci Merkez Ordusu şekline konularak Pontus işi bu orduya bırakıldı. 1921 başından 13 kasım 1921 tarihine kadar geçen, takriben 11 aylık bir süre içinde devamlı hareketler yapıldı. Bu hareketlerde Pontusçuların 117 büyük sığınak yeri tahrip edildi. Resmî makamlara göre, 3877 Pontusçu öldürüldü. Ara yerde Pontusçular da 439 Türk köyünü yakmışlar, asker ve halktan kayıplara sebep olmuşlardı. Pontusçulara karşı hareketlerde bir ara-

lık ve özellikle 1921 sonunda 20.000 kişilik bir askerî kuvvetin bu bölgede kullanılmasına lüzum hasıl oldu. O günkü şartlar içinde bu kuvveti bu bölgede alıkoymak, Türk Genelkurmayı için gerçekten büyük bir külfetti. Fakat 1921 sonunda ve 1922 başlarında Karadeniz bölgesindeki Rum nüfusunun Yunanistan'a nakline başlandı. Dolayısıyla Türkiye'de ırk birliği sahasında bu göçler, müspet şekilde müessir oldular.

*
**

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KAYNAŞIYOR

Ama Sakarya muharebelerindeki başarıları izleyen devrede de, Millet Meclisinde tâ baştan beri sürüp giden iç çatışmaların yatışmadığını, son seviyesine ulaştığını görüyoruz. Mustafa Kemal'in Sakarya muharebelerini Başkumandan olarak kazanmış ve bu başarısından sonra Mustafa Kemal'e Büyük Millet Meclisince verilen Müşirlik (Mareşallik) rütbesiyle Gazi unvanı, ona karşı Meclis içinde süregelen direnişleri önleyememişti. Gazi Mustafa Kemal, *Büyük Nutuk*'unda, bu menfî gelişmelerden büyük bir kırgınlıkla bahseder:

«— Nereye gidiyoruz?.. Bizi kim ve nereye sevk ediyor?.. Meçhulâta! Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere ser-seriyane sürüklenir mi?» (1).

Meclis içinde ve çevresinde dalgalanan bu ağır tarizlerin hedefi elbette ki Gazi'ydi. Nitekim kendisi de bunu *Büyük Nutuk*'unda böylece açıklar. Kaldı ki bu menfî propaganda ordu saflarına kadar sokuluyordu. Bir bakışta:

«— Niçin taarruz etmiyoruz? Ordumuz durduğu yerde çürütülüyor...»

gibi sebeplere dayandırılmak istenen Gazi aleyhtarlığı, günlük konuşmaların, dedikoduların çamurlarına indiriliyordu. Bu da bazen

(1) Mustafa Kemal: *Nutuk*. s. 290-293. 1927 baskısı.

Gazi için gerçekten üzücü, ümit kırıcı etkiler yaratabiliyordu. Gerçek şuydu ki, Büyük Millet Meclisinde, artık fikir ve görüşbirliği kalmamıştı. Gazi'nin *Büyük Nutuk*'unda belirttiği gibi, hattâ dağınıklık bazen:

«Sevr Muahedesi'ni mi kabul edeceğiz, ne yapacaksak yapalım, ne kurtarabilirsek kurtaralım, şu işin içinden çıkalım!..»

bezginliğine kadar koyulaşıyordu:

«— Avrupalılar bize mütareke teklif ediyorlarmış, sulh teklif ediyorlarmış, daha ne duruyoruz? Ne olacaksa olsun, bit-sin bu iş!..»

Hulâsa, Sakarya'da muzaffer olan Gazi Başkumandan için, sibirlerinin, sabrının bütün gerginliklerine katlanarak, önündeki son hareketin, yani düşmanı Türk topraklarından atacak son taarruzun uzun ve çetin hazırlıklarını adım adım, yılmadan tamamlamak gerekiyordu. O, kendisini tamamen bu hazırlıklara vermişti. Binbir çeşit zorluklar, yokluklar içinde gene zorlukla ilerleyen bu işlerin elbette ki gösterişli ve gösterilebilir tarafları da yoktu. Çünkü her şeyden önce bunların, hattâ gizli yürütülmesi lâzımdı. Onun için etrafındaki insafsız tenkit ve hiddet seslerinin, diledikleri gibi akışına ister istemez göz yumuyor, kulak tıkıyordu.

O günlerdeki ruh halini Gazi, nutkunda şöyle canlandırır:

«Maddî ve bilhassa manevî sukut (düşüş) korku ile, acz ile başlar...»

Halbuki korku ve acz, onun bilmediği, benimsemediği şeylerdi. O, hedeflerini açık ve kesin olarak tayin etmişti:

«Taarruz için:

1 — Milleti hazırlamak,

2 — Millet Meclisini hazırlamak,

3 — Orduyu hazırlamak.»

lâzımdı (1). Yılmadan, bunalmadan ve bütün tariz dalgalarına, sükû-

(1) Mustafa Kemal: *Nutuk*. s. 393. 1927 baskısı.

netle göğüs gererek o ,bunları hazırlamakla meşguldü. Milleti, orduyu ve bilhassa Meclisi hazırlamak!

«— *Taarruz edeceğiz, diyordu. Hazırlanıyoruz, diyordu...*»

O bunları söylerken dudak bükenler vardı. Hem o kadar da değil. Muhalefet gittikçe güçleniyordu. Hırçınlaşıyordu. Muhalefet, liderini de bulmaktaydı.

Malta esaretinden kurtarılan, Gazi'nin eski arkadaşı olan Rauf Bey, 15 kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti. Aynı ay içinde Nafia Vekilliğine getirildi. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun da azasıydı. Rauf Beyle beraber Ankara'ya gelen Kara Vasıf Bey de, bu grubun idare heyetine alınmıştı. Fakat ne var ki bu şahsiyetler, Gazi'nin siyasetine ve davranışlarına karşı kuşkuluydular. Onların katılmalarıyla muhalefet, bu sefer bizzat Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde sözcülerini bulmuş gibiydi. Bir de şu formül ortaya atıldı:

«— *Takibolunan askerî siyaset nedir? Bunu bilmeliyiz?.. Askerlerden veya filan, filanlardan kurulacak bir encüimde bu siyaset tartışılmalıdır. Bizim suallerimiz var. Cevap isteriz!..*»

Bu sözler ortalığa yayılırken bazen ağızdan ağıza, bazen açıkça başka davalar da ortaya atılıyordu:

«— *Gazi niçin cepheye gitmiyor? Niçin Ankara'da oturuyor? Niçin cepheden uzaktadırlar?..*»

Fakat söylenenler bunlarla bitmiyordu:

«— *Bir insan hem Büyük Millet Meclisi Reisi, hem Başkumandan olabilir miymiş? Bu nasıl olur? Hemen bir harp encümeni kurulmalı ve bu işi halletmelidir. Başkumandan, Başkumnadansa Ankara'dan uzaklaşmalı, cepheye gitmelidir...*»

Nihayet direniş, Millet Meclisi içinde bir gösteriye dönüştü. Rauf Bey Nafia Vekilliğinden istifa etti. Mecliste bu istifa açıklanırken, bir istifa dilekçesi daha okunuyordu: Millî Müdafaa Vekili Refet Paşa da görevinden istifa ediyordu!.. Ortada dolaştırılan neden şuydu: Harp Encümeni toplanmadığı için...

Tam o sırada, Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın da bu encümenin toplanmasını ve buna dayandırılan istekleri destekleyen bir telgrafı geldi...

Gazi Mustafa Kemal'e göre bütün bu çatışmaların ardında ve gerçekte, Müdafaa-i Hukuk Grubu prensiplerinin ikinci maddesi yatıyordu:

«İcra kudreti ve teşri salâhiyeti, milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder».

Bu öyle bir maddeydi ki, Türkiye'nin gelecekteki rejimini, açık ve kesin olarak tayin ediyordu. Bu rejim, ancak bir Cumhuriyet olabilirdi. Fakat ya mukaddes hilâfet ve saltanat makamı ne olacaktı? Hem Büyük Millet Meclisi, o mukaddes hilâfet ve saltanat makamını kurtarmak ve gene baş tacı etmek için kurulmamış mıydı? Kaldı ki memleket ya maazallah bir Cumhuriyete giderse? Demek o vakit bir de Cumhurreisi olacak? O halde demek ki Mustafa Kemal Paşa?.. Millet Meclisinde birçok üyeler, bu şüpheler, sorular içinde bocalayıp, didinip duruyorlardı.

Muhalefet nihayet daha aktif direnişlere de girişti. İcra Vekilleri Heyetinin her üyesinin ayrı ayrı ve Meclis tarafından seçileceğine dair olan kanun değiştirilmiş ve vekillerin, Meclis Reisi tarafından gösterilecek namzetler arasından seçilmesi şekline gidilmişti. Ama ikinci grup, yani muhalefet, bu değişikliği unutarak, kendi grupları namına adaylar göstermek teşebbüsüne girişti. Bu teşebbüs, açıkça kanuna aykırıydı. Hem grup, Mecliste o kadar sert, o kadar tahrik edici konuşuyordu ki, Gazi bir aralık hem de muhalefetin en güçlü hatibine:

«— Meclis, mahalle kahvesi değildir!»

karşılığını vermek zorunda kaldı. Fakat bütün bunlar, iki grup arasındaki çelişme ve çatışmaları daha da kesinleştirmekten başka bir netice vermedi. O halde bu kördüğömlere artık başka çözüm yolları lâzımdı ve o yol yakında açılacaktı. Çünkü Gazi, asıl işini durmadan yürütüyordu: Hazırlanmak!

Hem milleti, hem Meclisi, hem orduyu büyük taarruza hazırlamak!..

Şimdi artık biz, bu büyük ve son savaşın hikâyesine geçebiliriz. Çünkü Gazi'ye göre bu görünürdeki iç çatışmalara rağmen, taarruzun artık vakti gelmişti. Millî hareket son gücünü teraziye koyacaktı. Gazi Mustafa Kemal son kozunu oynayacaktı!.. Hulâsa saat 12'yi çalmak üzereydi ve biz, ağustos 1922'nin ilk günlerindeyiz...

Zafer ve Ötesi

19 mayıs 1919'da Samsun kıyısından başlayan yolculuk, 9 eylül 1922'de İzmir'de sona erdi. Ama bu son, bir başlangıçtı da...

İstiklâl Savaşı, İzmir rıhtımlarında başladı ve orada bitti. Adına Millî Kurtuluş Hareketi denilen büyük ve çağdaş hareketin kuruluş ve İnşa devri ise bu bitişten sonra başlayacaktır.

Çünkü zafer, Gazi Mustafa Kemal için gaye değil, vasıtaydı...

HAZIRLIKLARIN HİKÂYESİ

Başkumandan Mustafa Kemal, hayatının en mihnetli safhalarından birini de, Sakarya'da muzaffer olduktan sonra yaşamış olsa gerektir. O Sakarya zaferi ki onu, kendi ülkesinde şereflerin en üstünü olan Gazi gibi, Müşir gibi her faninin erişemeyeceği mutluluklara erıştirdi.

Ama ne var ki, işte bu zafer sonrasında, Meclis gene kaynaşıyordu. Anadolu'da, uzun bir seferberliğin ardından gelen Yunan harbinin ikinci yılı gittikçe ağırlığını duyurmaktaydı. Hele çevrilmişlik, kapalılık, yokluk; sinir gerginliğini hergün biraz daha artırıyordu. Orduya gelince; elbette ki ordu da yorgundu. Yani Gazi'nin, şu Meclisi hazırlamak şeklinde ifade ettiği çetin hazırlık devrinin şansları, o kadar göz kamaştırıcı değildi. Zorluklarla savaşmak lâzımdı.

Memlekette yol yoktu. İstanbul demiryolu Ankara'da bitiyordu. Onun da ancak Eskişehir doğusunda küçük bir parçası elde bulunuyordu. Akşehir-Pozantı arasında kalan diğer bir parça demiryolunun ise pek askerî değeri yoktu. Millî idare altındaki bütün topraklarda tek bir fabrika mevcut değildi. Şark cephesinden Garp cephesine, iyi kötü gönderilebilecek bir cephanе sandığının istenilen yere varabilmesi için, kuş uçuşu ile en az 1.200 kilometrelik yol aşması lâzımdı. Fakat insanlar kuş değildi ki! İnebolu'dan Ankara'ya ancak bir haftada varılabiliyordu. Ama bu yoldan Ankara'ya gelip dönecek vasıta eğer bir kağrı ise, onu sürenlerin ortalama bir aylık yolu göze almaları lâzımdı. Halbuki nihayet birkaç yüz kilo yük alacak bir kağrının hayvanları ile onu sürenlerin, bu yol için neredeyse bir kağrı yükü yiyeceğe, yeme ihtiyaçları vardır. Oysa Anadolu neredeyse açtı.

Fakat o kadar da değil. Düşmanı vatanın harim-i ismetinde (temiz bağrında) boğmak için en az 100.000 silâhlı askeri cepheye sürmek, yüzlerce topu, onların tükenmez mermilerini bulmak, en az

4.000 makineli tüfeği (1) ateşlemek ve bu tüfeklerin her birine iki dakika atış için bir sandık cephane yetiştirmek, nihayet süvariler için at, kılıç, atlar için yem, cephe gerilerine hastane, ilaç, orduya yiyecek, giyecek ve hepsinin üstünde de bu savaşçı orduya yeteri kadar subay ve çeşitli derecelerde kumandan bulmak lâzımdı. Halbuki ordu İnönü muharebelerine girişirken bütün Anadolu'da ancak 5 general vardı. Onun da biri, rütbelerini, nişanlarını Padişaha iade eden Mustafa Kemal'di...

Gazi, 22 kasım 921 - 15 ocak 922 arasında Ankara'da bulunan, Sovyet Ukrayna Başkumandanı Fronze'ye şunları söyler:

«Milletvekillerinin çoğuna bildirilmeyen şeyleri size bildirdim. Çünkü milletvekillerinin çoğunun iradesi zayıftır. Şimdi durumumuz hakkında her şeyi biliyorsunuz. İsterseniz, size ek bilgi verilecektir. Bahara kadar 2-3 ay içinde, isteklerimizi elde edemezsek, diplomatik kanallarla çözüm yolu aramalıyız».

Bu temasları naklederken Sabahattin Selek «Anadolu İhtilâli» isimli eserinin ikinci cildinde:

«Fronze'nin (2) öğrendikleri ve kendi gözlemleri, gerçeğe yüzde yüz uygundu» diye kaydeder. Bizim de vardığımız kanılar böyledir. Meselâ, gene verilen bilgilere göre, hastalıktan cephe gerilerinde ölenler, cephelerde ölenlerden çoktu. Konya'da XII. Kolordu hastanesinde yatanların % 80'i zatürreeden hastaydı. Ve gereğince ilaç yoktu... Genelkurmay Sağlık Dairesi raporlarına göre, hastanelere yatırılan (yahut müracaat eden) hasta sayısı 1921'de 151.783 ve 1922'de 247.988'di. Yaralıların nakli ise bir meseleydi. Düşünmeli ki, İnönü muharebelerinde tren, Eskişehir'den Ankara'ya ancak 22 saatte gidebiliyordu. Bozkırlarda hasta, yaralı nakli ise, hazin bir durumdaydı.

(1) Yunanlılar, Sakarya muharebesine 3.200 hafif ve 1.000'den fazla ağır makineli sürmüşlerdi. (*İstiklâl Harbiniz*: C. Kerim. s. 171).

(2) Başkumandan Fronze'nin Anadolu'ya gelişiyle Ankara'daki temas ve müzakerelerine ait rapor, vesika ve hatıraları Sovyet «Mejdunarodnaya Jinz» dergisinin No. 7. 1961 nüshasında etrafiyle yayımlanmıştır. «Anadolu İhtilâli»nde çeşitli parçaları nakleden bu yayınların bir tercümesi, Tarih Kurumu'nda mevcuttur.

Hulâsa, tarihin akışında ve bu şartlar içinde, hem de 600 kilometrelik bir cephe üstünde, bir millî kurtuluş savaşını o sonuca ulaştırmak lâzımdı. Sakarya'dan sonra derhal işe girildi.

Büyük taarruzdan önce Garp cephesinde 19 piyade, 5 süvari tümeni ve bazı müstakil alay ve taburlardan bir ordu teşkilâtı vücuda getirildi. Bunlar, 5 kolordudan kurulu iki ordu, üç tümenli bir süvari kolordusu ,iki müstakil süvari tümeni ve bir de Kocaeli grubu şeklinde düzenlendi. Ve bütün bu kuvvetler, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşanın emrine verildi. Memleket içindeki kuvvetlerden tasarrufu kabil olanlar, hattâ kıyı gözetleme müfrezeleri ile daire ve müesseselerde çalıştırılan askerler, Genelkurmay, Millî Müdafaa ve Millet Meclisi muhafız birlikleri bile cepheye gönderildi. Tecil olunmuş bütün erat göreve çağırıldıkları gibi, 1899, 1900, 1901 doğumlular da silâh altına alındılar (1).

Silâh tedariki çok zordu. Avrupa'dan silâh satın alma teşebbüsleri hep olumsuz sonuç veriyordu. Ön-ayak olan yabancılar, Anadolu'yu hayâsızca dolandırıyorlardı. Sovyet yardımı ağır yürüyordu. İstanbul'dan ne kaçırılabilirse faydalıydı. O günlerde her yeni tüfek bir servet demekti. Elde önce, kırık, yırtık kanatlı ve ancak iki uçak vardı. Fakat bunların sayısını 15'e çıkarmak imkânı bulundu. Düşmanın 3200 makineli tüfeğine karşılık 500 ağır ve 1500 hafif makineli elde edilebildi. Sağlık kadrosu tamamlanmaya çalışıldı. Nakil vasıtaları hemen hemen at, eşek ve kağnıdan ibaretti. Kamyon, otomobil hemen hemen yoktu. Fakat Fransızlarla anlaşmadan sonra bazı imkânlar açıldı. Meselâ Mersin'den 150 Berliye kamyoneti sokulabilirdi ki, muazzam bir güç demekti. Çeşitli talimgâhlar açıldı. Subay ve assubay kadroları oldukça tamamlandı. Nitekim daha sonraları, bu muharebeler için en yetkili eleştiriciler, İstiklâl Harbi bir subaylar harbidir, diyebildiler.

Tabii Yunanlılar da boş durmuyorlardı. Hattâ o arada Trakya'

(1) Ordulardan birinin kumandanı Yakup Şevki Paşa, diğerinin, yani güney kanadındaki 1. Ordunun kumandanı önce Ali İhsan Paşa, hareket esnasında ise Nurettin Paşaydı. Ali İhsan Paşanın kumandanadan alınması bir disiplin meselesi olarak izah edilir. Ali İhsan Paşa bu olayları «*Harp Hatıralarım*» ismini taşıyan bir eserde yayımlamıştır.

dan İstanbul'u işgal etmek gibi hevesler gösterdiler. Fakat en önemlisi, buldukları Afyon-Kütahya hattını iyice tahkim ettiler. Öyle ki, o sıralarda bu tahkimatı gören bir İngiliz kurmayının:

«Türkler bu mevzileri dört beş ayda düşürebilirlerse, bir günde düşürdüklerini iddia edebilirler».

dediği (1) söyleniyordu.

Arkasını tamamen bozkıra vermiş, yolsuz, vasıtasız ve ancak sırtta taşınan cephaneler ve kağnıların sürüklediği malzeme ile ikmal yapmaya çalışan bir ordunun manzarası, çağımızda belki bir daha görülmeyecektir. Onun için bu şartları ve havayı canlandıran bazı satırları bu sayfalara nakletmek istiyoruz. Cephede kurmay olarak çalışmış olan ve daha önce bazı cümlelerini naklettiğimiz Cevdet Kerim (İncedayı) şöyle anlatır:

«Bize tahsis edilen mıntıkada 300 kağrı arabası tespit ettik. Bunları muharebe esnasında, derhal tanzim edebilmek için bir deneme çağrısı yaptık. Tebliğimizden 24 saat sonra 250 araba gelmiş bulunuyordu. Bazıları, öküzleri olmadığından arabalarına ineklerini koşmuşlardı. Arabaları getirenlerin bir kısmı çocuk ve ihtiyarlar, çoğu da kadınlardı. Tümen kumandanı, düzlükte sıralanan bunları teftiş ederken, uzun övendireleriyle sevgili hayvanlarının başlarında dizilen kadınlara; erkeklerinin niçin gelmediklerini sordu. Bu zahmetli işte çok yorulacaklarını, hattâ dayanamayacaklarını söyledi. Kadınlardan verdikleri cevap şuydu» :

«— Erkeklerimiz hizmette (askerlikte) dir. Emrinize biz geldik. Böyle bir günde bize bu kadarlık iş düşmesin mi?»

«Halbuki bunların çoğu, harap olmuş köylerinde çocuklarını komşularına teslim etmişlerdi. Nitekim muharebe başlayınca bunlar, uzun günler gene bizimle geldiler. İçlerinde yollarda doğuranlar oldu».

(1) «İstiklâl Harbimiz». Cevdet Kerim. s. 177. Bu eserin yazarı C. Kerim, Kurmay Binbaşı olarak o sırada 7. Tümen karargâhında çalışıyordu.

«Cephede bu gayret devam ederken, gerilerde, İnebolu-Ankara yollarında da bu halk, sırtlarında cephane taşıyordu.»

Bizim için İstiklâl Savaşı şimdi artık bir hatıradır, bir dumanlı anıdır. Gerilere baktığımız zaman dağların, bozkırların üstünde, o'nun, kızılıklar içinde ufka yansıyan hayalini görürüz. Ama Gazi, bu mücadelesinde yalnız değildi. Binlerce, yüz binlerce adsız vardı. Bu adsızlar, ya savaştan birer erdiler, ya muharebelerin mihnetlerine alın terleri ve göz yaşları ile katılmış yarı aç, yarı tok lime lime kıyafetli analar, gelinler, kızlar, çocuklar ve ihtiyarlardı. Şimdi bunlar o'nun etrafında, o'nun kızılıklar ortasında hâlâ dağlara, bozkırlara gölgesi vuran silüetinin çevresinde sanki kendilerini göstermek istemeyerek yer alırlar. Hep birbirlerine sokularak, hep birbirlerini kendilerine siper ederek, önlerinde hayal meyal kağnıları, böğürleri birbirlerine geçmiş öküzleri, inekleri ve ellerinde övendilereler ile uçsuz, bucaksız bir kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar ordusu... İşte asıl Kuva-yı Milliye buydu!..

*
**

ZAMAN KİMİN İÇİN ÇALIŞIYOR?

Sakarya muharebesi kazanılmıştı. Fakat daha önceki bahiste değindiğimiz gibi Ankara'da çok sert rüzgârlar esiyordu:

«— Düşmanı niçin takip etmedik? Düşmanın niçin peşini bıraktık? Şimdi düşmana niçin taarruz etmiyoruz?»

Günler ilerledikçe bu rüzgârlar daha da sertleşiyordu:

«— Ordumuzun taarruz kabiliyeti yok! Yapılacak taarruzda % 25 bile kazanma ihtimali olsa can feda! Başka çıkar yol aramalıyız! Bak, Avrupalılar bize sulh teklif ediyorlarmış, niçin faydalanmıyoruz?»

Sakarya muharebesini izleyen ve Gazi'nin hazırlık devresi olarak vasıflandırdığı devreyi dolduran bu sert, kırıcı çıkışlara, başta bizzat Gazi Mustafa Kemal olmak üzere, o devirde işlerini yüklenen insan-

lar, metanetle göğüs germişlerdir. Meselâ Fevzi Paşa (Çakmak) şunları nakleder (1) :

«— Kimisi taarruzun bir delilik olduğunu söylüyordu. Kimisi, ne diye boşu boşuna kan dökelim, diyordu. Kimisi ise, efendim % 25 zafer ihtimali olsa ben de taarruza taraftar olurdum. Fakat maalesef yok! diye söyleniyordu».

Kara Vasıf şöyle haykırıyordu:

«Efendim, bizim şu kadar katırımız, şu kadar da devemiz olsaydı bu iş yapılabilirdi!»

«Efendim, Ankara ile İzmir arasında 800 kilometre mesafeyi alırken askeri neyle besleyeceğiz?..»

Fevzi Paşa bu ve bunlara benzer konuşmaların, Rauf Beyin başkanlık ettiği Vekiller Heyeti ile, hariçten Kara Vasıf Bey gibi Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti azalarının katıldığı bir toplantıda konuşulduğunu nakletmektedir.

«— Niçin taarruz etmiyoruz?»

tarizleri daima söz konusu oluyordu. Gazi Mustafa Kemal hazırlık günlerini anlatırken, şunları da açıklar (2)

«Mecliste ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyordlardı ki, Sakarya muharebesinden sonra aylar geçtiği halde, ordu ne için taarruz etmiyor? Behemehal taarruz etmelidir. Hiç olmazsa sınırlı bir cephede taarruz etmelidir ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığını anlayalım! Muhaliplerde kanaat, ordumuzun taarruz kabiliyetini elde edemeyeceği noktasında toplandı. Hattâ Başvekil Rauf Bey bile zaman zaman, mahrem bir şekilde bana soruyordu» :

«— Hakikî vaziyeti hiç olmazsa bana söyle. Ordu ne haldedir? Hakikaten taarruz edemeyecek mi?»

(1) Atatürk Kütüphanesi; 13. Sel Yayınları. s. 22-23.

(2) Mustafa Kemal: Nutuk. s. 391-393. 1927 baskısı.

Gazi, o günlerin bu yıpratıcı havasını etrafıyla anlatırken, arada, ne kadar garip tedbirlere baş vurulmak istendiğini de nakleder. Ama Meclisi aydınlatmaktan da geri durmaz:

«— *Sakarya meydan muharebesinden sonra düşman ordusunu Eskişehir, Seyitgazi, Afyon umumî hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerine dayanak olmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizdi.*»

«*Ordumuzun kararı taarruzdur! Fakat bu taarruzu geciktiriyoruz. Sebebi, hazırlıklarımızı tamamlamaya biraz daha zaman bulmaktır...*»

Gazi bu konuda hatıralarını naklederken, askerî meselelerin Meclis önünde tartışılmayacağına da değinerek, Mecliste ancak genel izahlarla yetinmek zorluğunu da açıklar. Bu askerî meselenin en başında, elbette ki ordunun insan ve silâh eksikliği vardı. Meselâ bu konuda, bütün bu muharebelere fiilen katılmış olan bir yazarımızdan şu satırları alalım (1) :

«*Sakarya muharebesine ön safta iştirak eden subayların % 80'i, erlerin % 60'ı, ya şehit olmuş, ya yaralanmıştı. Meselâ 42. Alayın tekmül yüksek kumanda erkânı ile yüzbaşılı, üsteğmen rütbesindeki subayları ya şehit oldukları, ya yaralandıkları için, bu alayın kumandan vekili bir yedek subay teğmendi... 4. Tümenin hücum taburunda yalnız bir subay kalmıştı. Bunun gibi subaysız, kumandasız kalan birlikler çoktu...*»

Fakat adına bölük, tabur, alay, tümen denilen bu birliklerin bu savaşlar sırasındaki durumlarını da ayrıca hesaba katmalıdır! Bu konuda gene aynı yazardan şu satırları nakledelim:

«*İkinci İnönü muharebesinin başında meselâ 8. Tümenin muharip mevcudu 1.800, 7. Tümenin 1.100'dü. (Halbuki orta-*

(1) Şevki Yazman: *İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu?* s. 99.

Sabahattin Selek «*Anadolu İhtilâli*» eserinde, cilt I. s. 92-95'te, İstiklâl Savaşının yaralı ve şehitleri hakkında tafsilâtlı rakamlar vermiştir.

lama her tümen 9.000 insan toplamalıydı.) Bölük başına 10-15, tabur başına 35-40 er düşüyordu. Buna karşılık Yunanlıların beher mevcudu 7.000-8.000, bölükler ise bizim taburlarımızdan da daha kalabalık olarak 170-200 er'di. Türk birlikleri bu zayıf mevcutlarla savaşıyorlardı. Hattâ bazen taburların, hemen bütün mevcutlarını kaybederek 15-20 kişiye indiği görülüyordu. Ama gene de bu tükenmiş kadrolara, bazen birkaç bin kişilik düşman kuvvetlerini üzerlerine çekmek vazifesi düşüyordu».

General Fahri Belen «*Büyük Türk Zaferi*» isimli eserinde, Sakarya muharebelerinden sonra ve bu durumu bilmeden tahrikler yapan insanlara değinir:

«Sakarya muharebesinin nasıl yapıldığını, nasıl kazanıldığını, taarruz için kâfi kuvvet ve vasıta bulunmadığını takdir edemeyen politikacıların, taarruz için başkumandanı sıkıştırdıklarını, kendi beyanlarından anlıyoruz».

Fakat eldeki malzemedен şu anlaşılmaktadır ki, daha Sakarya zaferinden başlayarak Gazi Mustafa Kemal, cephedeki durumu taarruz imkânları bakımından incelemiştir. Meselâ daha 1 aralık 1921'de, yani Sakarya zaferinden hemen sonra, Garp cephesini teftiş eden başkumandan:

«Vasıta, malzeme ve cephanenin, ihtiyacın yarısı derecesinde»

olduğunu tespit etmiştir.

Hulâsa, 1921 sonbaharı taarruza elverişli durumda bulunmuyordu. 1922 kışı da devamlı hazırlıklarla geçti. Fakat Büyük Millet Meclisi bir ilkbahar taarruzu bekliyordu. Gerçi Büyük Millet Meclisi icra salâhiyetini de haiz olmakla beraber Meclis salonu, harp planlarının münakaşa edileceği bir yer değildi (1).

Ama Gazi gene de 14 mart 1922'de cepheye giderek durumu in-

(1) General Fahri Belen: *Büyük Türk Zaferi*. s. 16.

celedi. Hem cephe kumandanlığı, hem Genelkurmay Başkanlığı ile aynı görüşe vararak, ordunun taarruza hazır olmadığına mutabık kalındı. Fakat ilkbaharın da eriyip gitmesi, Büyük Millet Meclisinde daha büyük eleştirilere yol açtı. İşte İtilâf devletlerinin, daha önce değindiğimiz mütareke teklifi (22 mart 1922) o günlere rastlar.

30 martta Gazi, Güney cephesinde Çay istasyonunda, 11. Kolor-dunun, 1 nisanda Ilgın'da süvari kolordusunun büyük teftişinde bulundu. Bu birliklerin geçit resimlerini kabul etti. Bu gösterilere Rus Şûralar Cumhuriyeti Elçisi Aralof'la Azerbeycan Şûralar Cumhuriyeti Elçisi Hâbil Abilof'u da davet etmişti. Kuvvet gösterileri ve tertiplenen ordu eğlenceleri çok takdir topladı. Halbuki o günlerde Yunan cephesinden, Yunan askerlerindeki maneviyat bozukluğu ve ruh düşkünlüğü hakkında geniş malûmat alınabiliyordu. Yunan ordusunun evvelden beri büyük hastalığı olan siyasî çekişmeler cephedeki birlikler arasında artmakta olduğu gibi, bizzat Yunanistan merkezindeki vaziyet de iyi değildi. Küçük Asya (Anadolu) Yunan ordusu başkumandanlığının, bir askerî merci olmaktan ziyade, bir siyasî âlet gibi kullanılışı, bu kumandanlığın teşebbüs gücünü zayıflatıyordu. Nitekim Sakarya muharebelerini veren ve yenilen Papulas'ın, emekliliğini isteyen, (haziran 1921) ordudan ayrılmasından sonra onun yerine ve gene siyasî nüfuzlarla tayin edilen General Hacı Anesti, kudretli bir asker olmaktan ziyade gösterişçi, hafifmeşrep bir insandı. Karargâhını cephe gerisinde değil, cepheden tâ 500 kilometre uzakta İzmir'de hattâ İzmir'in de önünde demirlemiş zarif bir yatta kurmuştu. Günlerini balolar, kabullerle öldürüyordu (1). Hulâsa, öyle görünüyordu ki zaman, artık Türkler için çalışıyordu.

1922 yılının ilkbaharı gibi, ilk yaz ayları da ancak hazırlıklarla geçti. Fakat Sakarya muharebesinden büyük taarruza (26 ağustos

(1) Hacı Anesti'nin bu zaafını daha ileride görüleceği gibi, Yunan ordusunun son ve esir Başkumandanı General Trikopis de, hem de esir alındığı gün ve Gazi'nin önünde açıklayacaktır. Mamafih bu arada Hacı Anesti'nin Yunan hükûmetine, Yunan ordusunu Bursa-Alaşehir hattına çekmek yolunda yaptığı teklif, onun lehine kaydedilecek bir görüştür. Bu teklif merkezce kabul edilmemişti.

1922) kadar geçen devrede çok şeyler yapılmıştı. Bilhassa eğitim alanında.

İkmal ve teşkilât alanlarına gelince, bu alanlarda elde edilen başarılar daha şaşırtıcıdır. Sakarya'da en çok 4.000 mevcuda kadar varan tümenler 7.000-8.500 mevcuda kadar yükseltilmiş, yani hakikî kadrolarına yaklaştırılmıştı. Gazi ve Erkân-ı Harbiyesine gelince; onlar artık taarruz zamanının geldiğinde müttefiktirler ve genel taarruzun yaz ortasında yapılması hususunda umumî görüş birliği vardı. İş, taarruz gününün tespitine ve taarruzun fiilen icrasına kalmıştı. Haziran 1922 sonunda bu taarruz planı artık hazırды (1).

*
**

(1) Garp cephesi ordularının genel durumuna daha önce değinilmişti. Bu arada ve fiilen taarruzdan önceki ordu tertibi ve vazülceş hakkında, bu taarruzu anlatan çeşitli kaynaklar etraflıca malumat vermektedirler. Biz bunlardan ve toplu bir özet ifade etmesi bakımından General Fahri Belen'in «*Büyük Türk Zaferi*» eserinden şu parçaları alacağız:

«Askeri durum:

Garp cephesinde Türk Ordusu (kuzeyden güneye), Kocaeli grubu ile, II. ve I. Ordulardan ve Süvari Kolordusundan mürekkepti. (Daha önce de belirtildiği gibi) Kocaeli grubu, Geyve Boğazından Gemlik'e kadar olan sahada, Biyecik ve Bursa'daki düşman kuvvetlerine karşı cephe almıştı.

II. Ordu, III. Kolordusuyla, Yunanlıların Eskişehir grubunun, VI. Kolordusuyla Afyon kuzey cephesinin karşısında bulunuyordu. II. Kolordu Aziziye (Emirdağ) ve I. Kolordu Bolvadin'de ihtiyattaydılar.

I. Ordu, VIII., VI., XIV. Tümenleriyle Afyon güney bölgesini, Dinar, Menderes müfrezeleri ve III. Süvari Tümeniyle de Ege Denizine kadar Menderes vadisini korumaktaydı. Bu ordunun I. Kolordusu Çay-İshaklı bölgesinde ihtiyatta bulunuyordu. V. Süvari Kolordusu Ilgın bölgesinde ve Garp cephesi emrindeydi.

Yunan ordusuna gelince:

I. Kolordu (General Trikopis), 4. Piyade Tümeni ve iki piyade alayıyla Afyon güney ve kuzey mevzilerindeydi. III. Kolordu (üç tümen) Seyitgazi'den Sakarya'ya kadar Eskişehir'in doğusundaki mevzilerde bulunuyordu.

DÜĞÜMLER ÇÖZÜLÜYOR

Nihayet karar günleri geldi. 13 ağustostan itibaren kolordu ve tümenler, taarruz planına göre kendilerine tahsis edilen yığınak yerlerine gönderildiler 25 ağustos akşamı herkes emredilen yerde hazır bulunuyordu. Tekmil bu hareket gece yapılıyordu. Birlikler gündüz düşman gözünden kayboluyor ve istirahat ediyorlardı. Taarruz mıntıkasına, 50 kadarı büyük çapta olmak üzere 200'den fazla top gene düşmanın gözüne çarpmadan yerleştirilebildi.

Gazi, kendisiyle görüşmek isteyen İngiliz Generali Tavunshend'le buluşmak gibi sebepleri yayararak Ankara'dan ayrıldı. 23 temmuz akşamı Garp cephesi karargâhına (Akşehir) vardı. İsmet Paşa zaten Garp Cephesi Kumandanı olarak Akşehir'deydi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da 25 temmuzda Akşehir'e geldi. İşte taarruza ve 15 ağustosa kadar son noksanların da ikmaline Akşehir'de ve 28 temmuz 922 gecesi karar verilmişti. Yalnız taarruzun günü belli değildi. Başkumandanın bu seyahatinde ve bir futbol maçı bahane edilerek ordu ve bazı kolordu kumandanları da Akşehir'e çağırılmışlardı. 28-29 temmuz gecesi kumandanlarla da genel görüşmeler yapıldı. 1 ağustosta Millî Müdafaa Vekili de (Kâzım Paşa-Özalp) Akşehir'e geldi. Garp Cephesi Kumandanı bütün hazırlıklardan sonra ve son bazı te-

Bu kolorduların iç kanatları gerisinde (diğer Eğret, İhsaniye bölgesinde), yani Afyon-Kütahya istikametinde General Diyeniş kumandasındaki 11. Kolordu iltiyattaydı (General Trikopis ve General Diyenis beraber esir edildiler.)

Birkaç alayla takviyeli bir tümen, merkezi Bilecik'te olmak üzere, Kocaeli grubunun karşısındaydı. İkinci bir tümen. Uşak batısında ordu sağ kanadını korumakta, bunun gerisinde de bir süvari tümeni bulunmaktaydı. Bunlardan başka 10 müstakil alay, geri mıntıkada ve yanlarda emniyet vazifeleri görüyorlardı.

İki tarafın insan ve silah mevcutları:

Türk ordusunda 186.000 insan, 90.000 tüfek, 2.000 hafif. 839 ağır olmak üzere 2.839 makineli tüfek, 323 top vardı (Kaynaklar arasında bazı farklar vardır.

Yunan ordusunda 195.000 insan, 130.000 tüfek, 3.000 hafif ve 1.000 ağır olmak üzere 4.000 makineli tüfek, 280 top bulunmaktaydı.»

reddütleri de izale edilecektir ki 6 ağustos 1922'de ordulara, taarruza hazır olunması gizli emrini vermişti (1).

Hareket böylece düzenlendikten sonra Başkumandan, Fevzi Paşa ve Kâzım Paşa Ankara'ya döndüler. İşte Garp cephesinde birliklerin kendilerine tahsis edilen yerleri alışı, yeni top tabiyeleri vesaire bu kararlar dairesinde yürüdü. Gazi diyor ki:

«Henüz, Vekiller Heyetini, taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız ilk toplantıda, iç ve dış durumumuzla askerî vaziyetimizi müzakere ve münakaşa ettikten sonra, taarruz hususunda Vekiller Heyeti ile mutabık kaldık».

«Muhaliplere gelince, onlar, ordunun tefessüh ettiğiinden, kıpırdayacak hali olmadığından, böyle bir karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin felâketle biteceğinden ibaret propaganda-larına kuvvet vermişlerdi. Gerçi Mecliste bu cereyanın yaptığı akisler, düşmanlardan gizlemek istediğim hareket bakımından faydalıydı».

«Fakat bu menfî propaganda, en yakın ve en inançlı zevat üzerinde dahi kötü etkiler yapmaya başlamıştı. Onlarda da tereddütler uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz hakkında ve altı yedi günde düşmanın asli kuvvetlerini mağlûp edeceğime dair olan itimadım hakkında aydınlatmayı ve teskin etmeyi lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terk ettim».

Gazi'nin hareketi çok gizli tutuldu. Onun hareketini bilen çok az sayıda şahsiyetler, o Ankara'da imiş gibi davrandılar. Hattâ tam

(1) Gerek büyük kumanda-heyetinin temmuz ve ağustos içinde cephe-deki faaliyetlerinden, gerek İsmet Paşanın 6 ağustosta verdiği taarruza hazırlık emri üzerine ve bilhassa 13 ağustosta itibaren cephe-de yapılan büyük vıçınak-lardan Yunanlıların habersiz kaldıkları, büyük taarruzdan sonra elde edilen malumattan anlaşılmaktadır. Garp cephesi kumandanlığının başardığı, bu müm-kün olduğu kadar gizlilik, büyük taarruzun zafere ulaşmasında başlıca amil-lerden sayılmaktadır.

gerekli günde, onun Çankaya'da bir çay ziyafeti verdiği de gazetelerde ilân edildi. Halbuki Gazi bir gece önce karadan ve Tuz gölü üzerinden Konya'ya gitti. 20 ağustos günü öğleden sonra Akşehir'de, Garp cephesi karargâhındaydı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'da ha 13 ağustosta cepheye varmıştı. Gazi, 20 ağustos günü öğleden sonra kısa bir müzakereden ve anlaşıldığına göre bazı tartışmalardan sonra taarruz tarihini kararlaştırdı (1). Cephe kumandanına emrini verdi: 26 ağustos 1922 günü sabahı düşmana taarruz edilecektir...

*
**

TAARRUZDAN ÖNCE BAŞKUMANDAN «ÇALIKUŞU» ROMANINI OKUYOR!

Büyük taarruz sırasında Başkumandanlık karargâhında vazifeli olan Binbaşı Mahmut Bey (Soydan, Sonradan Siirt Mebusu) o günlere ait notlarını günü gününe tutmuş ve bunların bir kısmı yayımlanmıştır. Bu notlardan bazı parçaları buraya alıyoruz:

— 21 ağustos, 338 (922) —

«Saat on buçukta Konya'dan hareket. Akşehir'e muvasalat. Akşehir'de pek hummalı bir faaliyet var. Cephe karargâhından çıkarken Paşa dedi ki, tam vaktinde, hattâ dakikası dakikası na gelmişiz. En kâfi kararın verilmesi icabeden bir zaman...»

Saat 11. Erkânıharbiye Reisi, Ordu Kumandanları, Cephe Kumandanı, Süvari Kolordusu Kumandanı ve Başkumandan içtima ettiler. Müzakere devam ediyor. Mühim kararlar alınacaktır...»

(1) Mareşal Fevzi Çakmak, hatıralarında, Garp Cephesi Kumandanının son dakikada ve hazırlık noksanından bahsederek, taarruzun geciktirilmesini istediğinden bahsederek, o takdirde kendisinin, «İstifa ediyorum!» dediğini, hatta Gazi'nin de kendisine katıldığını anlatır. Fakat bu hatıra ve nakiller, bizzat Mareşal tarafından yayımlanmıştır.

— 21 ağustos, 338 (922) —

«Bugün Akşehir'deyiz. Akşamki toplantı, taarruz gününün tayini ile neticelendi. Müzakere sırasında müşkülât çıkaranlara kısaca ve sert bir cevap verdi:

— Harekete inancı olmayanlar istifa etsin... Ben, bütün mesuliyeti üzerime alıyorum!..

Düşmanda da bir hassasiyet var. İki gündür Paşa, Çalığışu romanını okuyor. Öyle beğendi ve sevdi ki!..»

— 22 ağustos, 338 (922) —

«Bugün de Akşehir'deyiz. Paşa daireden çıkmadı. Akşama kadar Çalığışu'nu okudu. Çok memnun oldu, takdir etti.

Herkesten evvel uyanmış, giyinmiş, çadırlar arasında dolaşıyordu... Saat üçte çadırlar arasında bir faaliyet başladı. İnsan sesi yok! Yalnız hareket, yalnız koşuşma...

Saat dörde geldiği zaman Başkumandanlık, Erkânıharbiye-i Umumiye, Garp Cephesi Kumandanlığı karargâhları ata binmiş bulunuyorlardı... Başkumandan en önde gidiyordu. Hareket istikameti, Birinci Ordunun tarassut mevkiî olan Kocatepe...»

— 26 ağustos. Sabah —

«Mühim, hayatî bir meseleye karar vermişti. Büyük ekseriyetin muhalefetine rağmen, ısrar etmişti. Hattâ bu kararını bir bakıma zorla icra ettiriyordu. Maazallah, menfî bir netice, hayatını ve askerî şöhretini mahvedebilirdi.

«Saat beşe çeyrek var. Birdenbire bir top patladı. Bu ilk top, zafer anahtarı olmuştur...

Saat altıya doğru Dördüncü Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Bey telefon etti: Kalecik Sivrisi düştü...»

1 eylül, 338 (922) - Dumlupınar —

«En zengin muhayyileler, en geniş fikirler böyle bir eser yaratamaz! Fakat işte hayalen tasavvur edemediğimiz şey hakikat oldu

Bugüne kadar zaferin büyüklüğünü idrak edemedik. Azamctler, harikalar muhitinde yaşayan insan, etrafında tecelli eden büyüklükleri olduğu gibi göremez...

İşte II. Fırkanın cephesi karşısında, düşmanın mağlûbiyet ve perişanlığını tasvir eden bir levha... O ne fecidir yarabhi! Ölüm ve kan kokan bir saha. İnsanın ruhunda ne kuvvetli felsefeler, isyanlar yaratıyor!..»

*
**

ŞİMDİ OLAYLARI KARŞIDAN TAKİP EDELİM

Taarruz için yapılan planda ve muhtemel gelişmelere göre Yunanlılarla bir sıra meydan muharebeleri ihtimali de göz önünde tutulmakla beraber asıl gaye «harbi tek bir darbeyle bitirebilmek»ti.

Taarruz için bu geniş cephede çok elverişli sahalar vardı. Fakat öyle bir cephe kısmı seçmek lâzımdı ki, oradan yapılacak taarruz düşmanı geri itmekle kalmamalıydı. Meselâ Afyon'un doğusundan yapılacak taarruz düşmana ancak bir cephe tazyiki verebilirdi. Fakat Afyon'un güneyinden yapılacak bir taarruzla düşmanı, sağ kanat gerisinden vurarak Afyon dayanağını çökertmek, düşman cephesini, çevirmeli ve cephe yarması şeklinde ve en kuvvetli kanadından yararlanarak düşman aslı kuvvetlerinin İzmir'le olan bağlantısını kesmek mümkün olurdu. Gerçi bu kısım düşman cephesinin en kuvvetli kısmıydı. Ama bir defa burası sarsılırsa, bütün düşman cephesi sarsılabilirdi. Bu şekilde bir taarruz başarı kazandığı takdirde batıya doğru akış imkânları kaybolan düşman kuzey dağlarına doğru itilerek dağılır, yahut da tamamen bir çember içine düşürülerek birden imha edilebilirdi.

25 ağustos sabahı Fevzi Paşa cepheyi bir daha dolaştı. 25-26 ağustos akşamı artık her şey tamamdı. Gazi Mustafa Kemal'le Fevzi ve İsmet Paşalar, maddeten yapılması mümkün olan her şeyi yaparak, çadırlarının önünde kurdukları basit bir portatif masa etrafında «milletin mukadderatıyla karşı karşıya bulunuyorlardı». Gece yarısı

sına doğru bütün birlikler, yerlerinde ve vazifelerine hazır olduklarına dair olan raporlarını bildirdiler (1).

*
**

KOCATEPE'DE

Ay hilâl şeklindeydi. Hilâlin önünde bir yıldız parlıyordu. Saat 22'de birlikler, yerlerini almışlardı (2). Kesin sonuç, Afyon'un güneyinde, Kalecik, Belen ve Tınaz tepelerin bulunduğu 12 kilometrelik kesimde alınacaktı. Fakat bütün birlikler kendi cephelerinde taarruza katılacaklardı (3).

Garp cephesi umumî karargâhında bu harekete iştirak eden bir kurmay binbaşı, o sabahı şöyle anlatıyor:

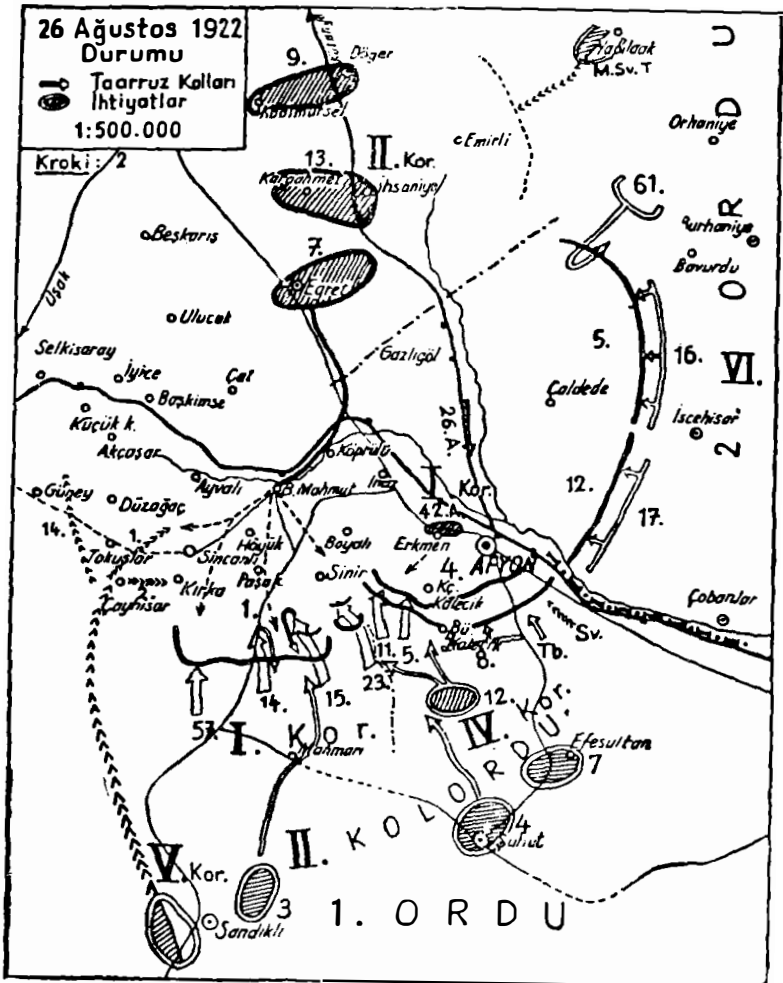
«26 ağustos 1922 sabahı saat üçte hayvanlarla ordugâhtan Kocatepe gözetleme mevkiine yollandığımız zaman herkesin kalbinde kutsal bir heyecan vardı. Kocatepe'de hafif sabah sisleri arasında düşmana, pek yakın bir akıbeti ifade eden azametli bir varlık görünüyordu».

Gün ağarırken saat 4.30'da topçunun tanzim ateşi başladı. 5.30'a kadar devam etti. Bundan sonra tahrip ateşi açıldı. Karanlıkta ilerleyen avcı hatları 4-5 yüz metreye kadar Yunan mevzilerine yanaştılar.

(1) Sağdan itibaren güneye doğru, IV. Kolordu, 5. Tümeniyle Kalecik sivrisi (1310 rakımlı Ekrem tepe mevziine. 2. Tümeniyle de bunun solundan Deliktaş istikametine taarruz edecekti. Cepheleri 6 kilometreydi.

(2) I. Kolordunun 23. Tümeni Belentepe'ye, 15. Tümen Tınaztepe'ye saldıracaklardı. Belen ve Tınaz arasında 1,5 kilometrelik sarp bir vadi vardı. Tümenlerin beherine 2,5-3 kilometre ilk taarruz cephesi düşüyordu ki, o şartlar içinde normaldi. Fakat düşman mevzileri tahkim edilmiş sarp tepelerdi. İş önce topçunun halletmesi lâzımdı. Bizim ağır, hafif 98 topumuz bu kesime karşı yerleştirilmişti.

(3) Taarruz edilecek cephe kesimi üzerinde karardan önce bazı tartışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda, I. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, kendi görüşünün ağır bastığını yazar. Fakat karar, Başkumandana ait olduğu için, tartışma safhasında şahsî görüşler ayrıca araştırılmadı,



I. Büyük taarruz başlıyor
 (26.8.1922)

Saat 5.30'da IV. Kolordunun 5. Tümeni Kalecik Sivrisi ile, bunun batısındaki düşman mevzilerine girdi. Saat 6.30'da Tınaz tepe alındı. Belen tepede işler iyi gitmiyordu. Bir aralık bazı mevzilerde çekilmeler oldu. Fakat süvari kolordusu, bütün tekerlekli vasıtalarını bırakarak Ahır dağının dar patika yollarından düşmanın gerisine Sincanlı ovasına akmaya başladı. Saat 7'de neticeler çok ümit vericiydi. Fakat 23. Tümen hareketinde gecikmişti. Hattâ saat 7'de Tümen Kumandanı, Başkumandan tarafından telefona çağrılarak biraz tenkit edildi. Mustafa Kemal'in Kocatepe'deki meşhur fotoğrafının, Başkumandan bu konuşma için telefona giderken çekildiği anlaşılmaktadır (2). Fakat saat 9'da Belentepe de zaptedildi (3). Bunun üzerine Başkumandan Kocatepe'den, Ankara'da Büyük Millet Meclisine, vekâletlere ve diğer cephelere şu telgrafı çekti:

«Bugün 26 ağustos 1338 (1922), saat ondan itibaren tekmil cephede taarruza başlanmıştır. Muvaffakiyet Allahtandır» (1).

Belen tepeye taarruz eden 23. Tümen birliklerinden bir kısmı, bu tepenin eteklerinde, topçumuzun ateşiyle yanmaya başlayan çalılıklar arasından geçmek zorunda kaldılar. Bu yangın sahası 400 metre kadar derinlik teşkil ediyordu. Birlikler bu ateş ve duman sahasına çekilmeden atıldılar. Hattâ bir kısım askerler bu ateşin içinde, bu harekete bizzat karışan Tümen Kurmay Başkanı Fahri Belen'in (General) naklettiğine göre, yanarak şehit oldular...

26 ağustos günü önemli neticeler alınmış, fakat düşman cephesi yarılmamıştı. O gün akşama kadar Afyon güneyindeki önemli bazı mevkiiler, 1310 rakımlı Ekrem Tepe, Çiğil Tepe, Toklu Sivrisi müs-

(1) Harbin kritik bir safhasında Gazi Mustafa Kemal, telefonda biraz sert konuştuğu bu tümen kumandanının (Halis Bıyıktay, General) ertesi gün başarılarını tebrik ederek gönlünü almış ve kendisine bir de harp hatırası hediye etmişti.

(2) Bu kitap bir askerî inceleme eseri olmamakla beraber, asker yerleştirme durumu ve stratejik hareketleri takip edebilmek için metne bazı haritalar eklenmiştir.

(3) General Fahri Belen'den. (O sırada Kocatepe'de bulunan Ordu Harekât Şubesi Müdürü Cemil Beyden naklen).

tesna olmak üzere ele geçirilmişti. Topçu ateşinin sevk ve idaresi mükemmeldi. Süvari kolordusu düşmanın arkasına düşerek İzmir yolunu ve bir süvari tümeni de Eskişehir yolunu kesmişlerdi. Gece düşmanın karşı hücumları ile geçti. 27 ağustosta yeniden çarpışma başladı. Öğleden sonra 2'de ilk hedefleri teşkil eden bütün düşman mevzileri alındı. Düşman arkaya, Sincanlı ovasına atıldı. VIII. Tümen Afyon'a girdi. Düşmanın Sincanlı ovasının batısındaki tepelerde tutunmasına da meydan verilmedi. Fakat arada, bir tümen kumandanının intiharı üzücü bir tesir yarattı: 57. Tümen Kumandanı Albay Reşat Bey, bütün mevkiler ele geçirildiği halde Çiğli Tepe'yi elde edememesini bir haysiyet meselesi yaparak intihar etti. Fakat son nefesini verirken, onun askerleri Çiğli Tepe'yi almış bulunuyorlardı!..

28 ağustosta düşman, İzmir istikametine çekilebilmek için çırpınmaya başladı. Ama çevirme hareketi geliyordu. O gün Döğler ve Altıntaş zaptedildi. Kuzey kanatta I. Kolordu büyük başarılar kaydetti. Önündeki düşman kuvvetlerini parçalayarak bir kısmını kuzeye attı. Diğer kısmını çevirme çemberi içine sürdü. Bu yarma ve parçalama, taarruz planının aslî konularından biriydi. Süvari kolordusu, düşman gerilerine dehşet saçıyordu... Afyon'un işgalinden bir süre sonra, cephe karargâhı Afyon'a nakledildi.

26-27 ağustos günlerinde düşmanın Afyon güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda olan müstahkem hatları tamamen düşürülmüştü. Eldeki belgelere göre ve 26-29 ağustos günleri arasında Yunanlılar bazı karşı hücumlara girişmiş ve hattâ kısmen başarılar kazanmış olmakla beraber, aslî kuvvetleriyle teşebbüsü kaybetmiş durumdaydılar. Buna göre her şey, iki taraf Başkumandanlıklarının, bilhassa 29. günü ve gecesi verecekleri kararlara bağlı kalıyordu. Gene bu vesikalara göre Yunan Başkumandanlığı daha 28. günü için, genel bir karşı taarruz emri vermiş ve kaybedilen dayanakların geri alınmasını istemişti. Fakat sonradan yeni bir emir bu karşı taarruzun ancak 29 ağustosta yapılmasını bildirmiştir. Halbuki 29 ağustosta düşman, hareket serbestisini pek büyük ölçüde kaybetmişti.

29 ağustos böylece devamlı muharebelerle geçti. Vaziyet her an biraz daha Türk kuvvetleri lehine inkişaf ediyordu. Düşmanın kuzey kanadı, yani Eskişehir cephesi de bozulmuştu. Merkezdeki aslî kuv-

vetlerinin etrafındaki çember gittikçe kapanıyordu. 29 ağustos akşamı düşmanın iki kolordusu, Türk kuvvetleri tarafından yakalanmış, çevrilmiş bir haldeydi.

Fakat sonuç belli değildi. Bu harekâta kendisine büyük görevler düşen IV. Kolordumuz, karşısındaki General Trikopolis'in bu kolorduya karşı bütün kuvvetlerini kullanması dolayısıyla bazı zikzaklarla oyalanmak zorunda kalmıştı. Fakat bu arada General Trikopolis de, geride ve bir an önce tutması lâzım gelen Dumlupınar'a ulaşamayarak, o da kendi akıbetini hazırlamıştı. Dumlupınar mevzileri, Yunan Generali Frangos'un kuvvetleri elindeydi. Bu kuvvetlere karşı I. Kolordumuz taarruz edecekti. IV. Kolordunun, bazı bocalamalara rağmen, General Trikopolis kuvvetlerini bir gün müddetle karşısında mıhlamış ve bunların Dumlupınar hattındaki diğer Yunan kuvvetleriyle işbirliği yapmalarına mâni olmuş bulunmasının büyük değeri bilhassa 30 ağustos savaşlarında anlaşılmıştır.



DUMLUPINAR : BAŞKUMANDANLIK MEYDAN MUHAREBESİ

30 ağustostaki netice harplerine ve Dumlupınar büyük meydan muharebesine yol açan 29 ağustos gecesi durumunu, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal, hem de tam bu savaşların geçtiği Dumlupınar'da, 30 ağustos 1924'te şöyle anlatmıştır:

«29-30 ağustos gecesi, sabaha karşı, Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Tefvik Bey (Bıyıklıoğlu) bermutat o saata kadar muhtelif karargâhlardan ve her taraftan gelen raporlara göre, harita üzerinde tespit ve işaret ettiği vaziyeti umumiyece Cephe Kumandanı İsmet Paşaya göstermiş ve o da, derhal Paşaya göster emri ile Tefvik Beyi yanıma göndermişti. Afyonkarahisar belediye dairesinde, bana tahsis edilen odada yatmakta idim. Beni uyandıran Tefvik Beyin gösterdiği haritaya baktım. Haritada gördüğüm şey şu idi ki, ordularımız düşmanın mühim

kuvvetlerini, kuzeyden, güneyden ve batıdan çevirmeye müsait bir vaziyet almış bulunuyorlardı. Şu halde tasavvur ettiğimiz ve azamî neticeyi temin edeceğini ümit ettiğimiz vaziyet tahakkuk ediyordu.

Derhal Fevzi ve İsmet Paşaları çağırınız, dedim. Üçümüz toplandık. Vaziyeti bir defa daha mütalâa ettik ve katiyetle hükmettik ki, Türk'ün hakikî kurtuluş güneşi, 30 ağustos sabahı ufuktan, bütün şaşaaıyla doğacaktır. Bu karara göre ordulara, saat 6.30'da yeni bir emir ve talimat yazıldı. Fakat durum o kadar mühim, o kadar sürat ve şiddet talep ediyordu ki, bu yazılı emirle yetinmek ihtiyata uygun olmazdı. Onun için Fevzi Paşa hazretlerinden Altıntaş ve güneyinden süvari kolordumuzun yanına bizzat giderek, tasavvurlarımıza göre hareketi tanzim buyurmalarını rica ettim. IV Kolordu ile de, hedef tuttuğumuz düşman kısmı küllisini (büyük kuvvetlerini) güneyden takip eden I. Ordu karargâhına bizzat ben gidecektim. İsmet Paşanın karar-gâhta kalıp, umumî vaziyeti idare etmesini münasip gördüm».

29 ağustosta güneyden Dumlupınar istikametine yürüyen General Trikopis'in kuvvetlerinin (beş tümen) akşama kadar IV. Kolordumuz tarafından meşgul edildiği daha önce belirtilmişti. Bu durumdan, gece yürüyüşü ile kurtulmak kararına varan Trikopis ve kuvvetlerinin, güneş battıktan sonra da 23. Tümen tarafından yolları kesilmişti. Dumlupınar kuvvetli mevzilerini tutan General Frangos kuvvetleri ise, I. Kolordu tarafından 10 kilometre batıya atıldı. Trikopis belki Gediz istikametine çekilebilirdi ama o istikamet de topların, tekerlekli ve motorlu vasıtaların hareketine elverişli olmayan patika yollardan başka geçit vermiyordu. I. Ordu, I. Kolordusu ile General Frangos'un terkettiği Dumlupınar mevzilerini işgal etti. Garp Cephesi Kumandanlığı II. Ordunun bazı birlikleri ile kuzeyden (VI. Kolordu ve 61. Tümen) I. Ordunun bazı birlikleri ile de (takviyeli V. Kolordu) güneyden General Trikopis grubunu kuşatmak istiyordu. Bu sırada süvari kolordusu, arkadaki Kızıltaş vadisini kapatacaktı. Doğudan yetişmesi gereken bazı birliklerin zarurî gecikmeleri ile bu muharebe bütün şiddetiyle ancak öğleden sonra gelişebilmiştir. Düşünmeli ki o gün II. Ordu birlikleri, tam 20 kilometrelik bir yürüyüş

yaptıktan sonra ancak saat ikide cepheye varmış ve olağanüstü yorgunluğuna rağmen derhal ateş hattına girmiştir. I. Ordunun, kuvveti beş tümene çıkarılan IV. Kolordusu o sırada güneyden harekete geçmiş bulunuyordu. 10 kilometrelik bir cephe üzerinde hareketledi. Netice savaşlarının öğleden sonraya kalması ve hattâ gece devam etmesinin doğurduğu bazı durumlara rağmen, çemberden süzülebilen bazı düşman kolları daha geride, Kızıtaş deresini daha önce tutmuş ve kapamış olan Süvari Kolordusunun ağına düşüyorlardı. O gün bu kesin muharebeyi, Süvari Kolordusu Kumandanı Fahrettin Paşa (Altay) ağır bir sıtma nöbetine tutulduğu için ata binememekle beraber araba üzerinde takip etmiş ve harekette aksaklık olmamıştır. Doğudan ve çok uzaktan gelen bazı tümenlerin mecburî gecikmeleri sebebi ile, çembere alınan düşmanın arkasında gene de bir kilometrelik yer açık kalmıştı. Başkumandan bu muharebeyi Zafer Tepe'den II. Tümen karargâhından takip ediyordu (Dumlupınar Tepesi). Gazi Mustafa Kemal o gün gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

«Efendiler, tıpkı bugün gibi, 1338 senesi (1922) ağustosunun 30. günü, saat 14'te, şimdi hep beraber bulunduğumuz bu tepeye (Zafer Tepesi) gelmiştim. Bu üzerinde bulunduğumuz sırta, kahraman II. Fırkamız, şu karşiki tepelerde muharebeye mecbur edilen düşman asli kuvvetlerine taarruz için yayılarak ilerliyordu. Şu gördüğümüz Çal köyü alevler içindeydi. Düşman kuvvetlerini tamamıyla sarmak ve düşmanın inatla savunduğu tepelere süngü hücumları ile girerek katî netice almak lâzımdı. II. Fırkanın kahraman Kumandanı Derviş Bey (Paşa) bizzat ileriye atılarak bütün kuvvetiyle düşman mevzilerine ilerliyordu. Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa, güneyden ve batıdan saldırttığı bütün fırkalarına yeniden yeniye, hareketlerini hızlandırmak ve şiddetlendirmek için emirler gönderiyordu. II. Ordunun 16. ve 61. Tümenleri de sarma çemberini daraltıyorlardı. Süvari Kolordumuzun daha batıdan düşmanın arkasını kesmek üzere olduğu haberini bana bir süvari zabiti getirdi.»

«Arkadaşlar, saatler ilerledikçe gözlerimin önünde gelişen manzara şuydu : Düşman Başkumandanının, şu karşiki tepede, son gayretiyle çırpındığını görüyor gibiydim... Bütün düşman

mevzilerinde büyük bir heyecan vardı. Artık toplarının ve mitalyözlerinin ateşlerinde, sanki öldürücü hassa kalmamıştı».

«Bu ovanın kuzeyinden ve güneyinden birbirlerini takip eden avcı hatlarımızın, guruba yaklaşan güneşin son şualarıyla parlayan süngüleri her an daha ileride görüliyordu. Düşman mevzilerini saran bir daire üstünde mevzi almış olan bataryalarımızın fasilasız ve amansız ateşleri düşman mevzilerini, içinde barınılmaz bir cehennem haline getiriyordu. Güneş batıya yaklaştıkça, ateşli, kanlı, ölümlü bir kıyametin kopmak üzere bulunduğu bütün ruhlarda hissolanuyordu...»

Daha güneş batınadan II. Fırka Çal köyünün güney tepelerini zaptetti. Batıya doğru çemberi daha da daraltmaya başladı. 5. Tümen saat 19'da Küçük Adatepe'yi zaptetti. XI. ve V. Tümenler düşmanı cepheden sıkıştırıyorlardı. Düşman, Büyük Adatepe'ye doğru yığınlar halinde kaçıyordu. Fakat bu yığınlar da kuzeyden 61. ve güneyden IV. Kolordu 16. Tümenler tarafından kavranıyordu. Bu iki tümen arasındaki bir kilometrelik açıklık kapatılmadığı için buradan General Trikopis 8.000 kadar kuvvetini o gün için kaçırabilirdi. Ama düşmanın büyük kısmı Adatepelerde imha edildi. Muvakkaten çemberden kaçan düşmanların içinde General Trikopis de vardı.

Trikopis hatıratında şunları yazmıştır:

«Erzak bitmiş bulunuyordu. Piyade cephanesi noksanı hissediliyordu. 9. Tümenin cephanesi tamamen bitmişti. Hiç bir tümen ve kolordunun telsiz telgrafları işlemiyordu».

Bu arada Trikopis, Dumlupınar sırtlarından atılan General Frangos grubu ile de bağlantısının kaybolduğunu, hattâ o grubun nerede olduğunu dahi bilmediklerini kaydeder. Trikopis'e verilen vazife artık «İzmir'e kadar ve adım adım müdafaa ederek çekilmek»ti.

Nihayet Trikopis, Banaz istikametinde gerimeleye karar verir. Fakat derhal topçu ve piyade hücumlarına uğrar. Muharebeyi kabule mecbur olur. Trikopis'e göre:

«Uzun yürüyüş derinliği vücuda getiren ordu ve kolorduya bağlı birliklerde düşman (yani Türkler) müthiş tahribat yapıyordu».

O sırada Trikopis, Dumlupınar şimalinde Albay Plastıras (müsketlik diktatör) kuvvetlerinin bulunduğunu haber aldığını, fakat yukarıda saydığı sebeplerle güneye, Banaz istikametine çekilmeye karar verdiğini yazar. Fakat az sonra, onları Banaz istikametine götürecektir. Panik başlamak üzereydi. Türk topçusu çok ağır zayıf verdiriyordu. Kendi kuvvetlerinin ise cephanesi tükenmiş gibiydi. İşte ondan sonra ve tam akşam üzeri Trikopis'in hatıralarında anlattığı gibi:

«Derin bir vadide büyük bir karışıklık meydana gelmiş ve başlayan panik, bütün birliklere sirayet etmişti.»

Hulâsa Trikopis, kendisini boyuna muharebelere mecbur eden Türk kuvvetlerinden yakasını kurtaramamıştı. Eğer daha önce ve Türk süvarisinin daha el çabukluğu yaparak kapattığı Kızıldaş boğazını tutarak dayanabilseydi, vaziyetini kurtarabileceği, askerî yazarlar tarafından belirtilir. Fakat buna muvaffak olamamıştı. Türklerin özellikle 29 ağustosa beri mecbur ettiği iki günlük muharebelerde vakit, cephane, malzeme ve insan kaybetmişti. Çünkü zaten Kızıldaş vadisi önceden, çok daha gerilerden Türk süvarileri tarafından tutulmuştu. Trikopis'in o sıralardaki kuvvetinin, kendi raporunda bildirdiğine göre 15.000, Türk kurmayına göre 10-25.000 olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki Trikopis'in son demde kaçırdığını bildiğimiz 8.000 kişilik kuvveti de, bir taraftan süvarilerimizin Gediz yolunu kesmeleri, diğer taraftan I. Kolordumuzun Uşak istikametine ilerlemesi sonucunda zaten kurtulamamıştır.

*
**

Başkumandanlık muharebesi, Gazi'nin Afyonkarahisar belediyesindeki karargâhında ve sabaha karşı kendisine getirilen haritalarda gördüğü vaziyet üzerine kendisiyle İsmet ve Fevzi Paşaların müşterek incelemelerinden sonra verdiği emir ve alınan tertiplerle 30 ağustos 1922 günü ancak saat 14'te başlayabilmişti. İşin asıl mucizesi, o sabah, o bölgede bulunmayan büyük kuvvetleri, aynı gün ve bazen çok uzun, yorucu yürüyüşlerden sonra muharebe meydanına toplayabilmesidir. Çünkü bu emirler verilirken asıl büyük muhare-

benin cereyan edeceği taraflarda ancak ve yalnız 23. Tümen bulunuyordu. Gerçi düşmanın bir çember içine girmekte olduğu seziliyordu. Ama 30 Ağustos Başkumandanlık Muharebesi, münhasıran o gece sabaha karşı elde edilen bilgilere göre ve hemen aynı gün için tertiplenmiştir. Şu halde Başkumandanlık Muharebesi, ondan önce ve bu neticeyi hazırlayan, gayet iyi hazırlanan stratejik hareketlerin, 30 ağustosta sabaha karşı beliren duruma göre, derhal ve tam yerinde verilen bir kararın şiddet ve süratle tatbikinin bir eseridir. O sırada oralarda bulunan 25. Tümenin mevcudiyeti ise bu planın daha sa-
bahtan başlayan işgal muharebeleri ile tatbikinde kesin bir rol oynamıştır. İşte bu şartlar içinde, 8. Piyade ve 3. Süvari Tümeninin aynı günde ve en kısa bir zamanda aynı sahaya toplanabilmeleri sırasında gösterdikleri, eşi az görülmüş manzara ve yürüyüş kabiliyeti ve bu arada Başkumandan ve Erkânıharbiye Reisinin (Fevzi Paşa) ileri kumanda mevkilerinde yer almaları, Garp Cephesi Kumandanlığının işleyişindeki intizam, bu zaferin sağlanmasındaki diğer etkili şartları teşkil ederler.

Gerçi bu arada ve bir kısım kuvvetlerin uzaklardan gelip ancak akşama doğru muharebeye yetişebilmeleri yüzünden, Yunanlılar bazı imkânlar sağladılar:

«5. Yunan Tümeninin bir kısmı ile, 9. Tümen Kumandanı Albay Gordikos müfrezesi, gece de Trikopolis idaresinde 7-8 bin kişilik bir kuvveti arkada 1 kilometre genişliğindeki gedikten geçirmeye muvaffak olmuşlardı. Fakat Trokopolis'le çekilen kuvvetlerin bir kısmı (4. Tümen Kumandanı Dimaras, 12. Tümen Kumandanı Kalidopulos idaresindeki 2.000 kişiye yakın kuvvet) 6 eylülde ve Trikopolis'in yanında kalan 5-6 bin kişilik kuvvet de 2 eylülde ele geçirildiler. Bu başarıda Süvari Kolordusunun kuşatıcılık kudreti ile 1. Kolordu ön planda rol oynamışlardır».

Başkumandanlık muharebesinin önemi, bir kilit noktasında ve seri bir kararla bir darbe hareketinin, bütün Yunan cephesinde son ve kesin neticeyi sağlayan bir muzafferiyet oluşundadır. Nitekim Dumlupınar muharebesinden sonra Yunan cephesinde esaslı, sonuç-

lara etkili bir muharebe olmamıştır. Dumlupınar'dan sonra düşman ordusunun artakalan kuvvetleri tamamen çözülmüştür. Kısmen Bursa-Kapıdağ istikametini, kısmen İzmir'e doğru, her türlü manevî kuvvetleri kaybolmuş ve ancak, tahrip, yangın çıkarma ve cinayetler işleme enstenkleri harekete getirerek çekilmişlerdir. Menderes cephesindeki kuvvetler de Ege denizi ve İzmir üzerine yüzgeri ederek, bütün bu kuvvetlerden ve Türk ordusunun amansız takiplerinden kurtulabilenler perişan bir şekilde Türk topraklarından denize açılmışlardır.

31 ağustos sabahı düşman, muharebe meydanını, artık muzaffer ordunun silâhlarına terk etmişti.



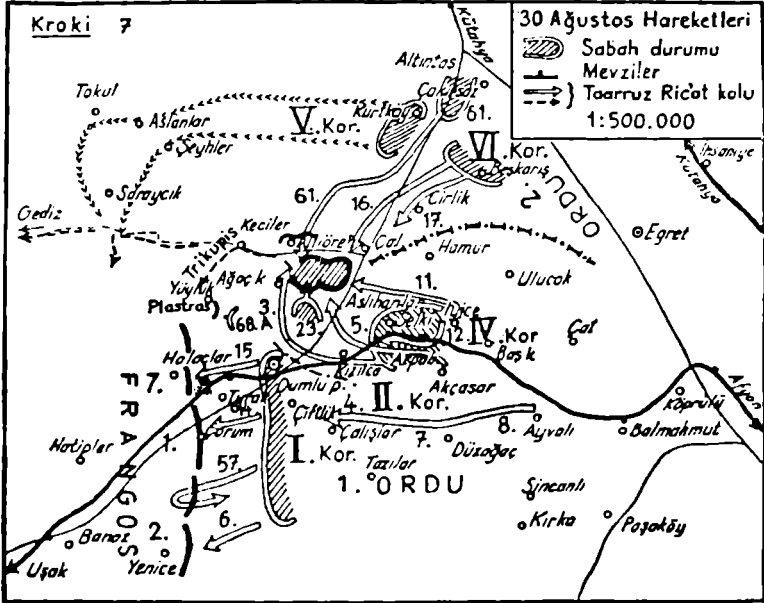
MUHAREBE MEYDANI

Gazi Mustafa Kemal, 31 ağustosta gördüğü manzarayı şöyle anlatır (1) :

«Muharebe meydanını dolaştığım zaman, ordumuzun ihraz ettiği zaferin azameti ve buna karşılık, hasım ordusunun uğradığı felâketin dehşeti beni çok mütehassis etti. Sırtların gerilerindeki bütün vadiler, bütün dereler, mahfuz ve örtülü yerler, bırakılmış topraklar, otomobillerle, namütenahi teçhizat ve malzeme ile ve bütün bu metrukât aralarında, yığınlar teşkil eden ölümlerle, toplam karargâhımıza sevkedilen esir kafileleri ile, hakikaten bir mahşeri andırıyordu».

(1) Harp meydanından ayrılıp sağa sola, dağılan ve sonra hemen hepsi imha edilen düşman kuvvetlerinden başka olarak, 31 ağustos 1922 sabahı Dumlupınar Muharebe Meydanının dar bir sahasında gördüğü manzarayı o zaman 23. Tümen Kurmayı olan Fahri (Belen, General) şöyle tasvir eder:

31 ağustos sabahı muharebe meydanı, düşmanın bıraktığı topraklar, ağır silahlar, motorlu vasıtalar ve malzemeye doluydu. Düşmanın 2.000'den fazla ölü bıraktığı anlaşılıyordu. O kadar da esir alınmıştı. Yaralılar, ağır yaralı olup da ölenler hesaba katıldığı takdirde, düşman zayıfatının 8.000'e yaklaştığını kabul edebiliriz». — Büyük Türk Zaferi. s. 75.



II. Büyük taarruz (sonun başlangıcı)
(30.8.1922)

30 ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Muharebesinde İstiklâl Savaşı'nın neticesi belli olmuştur. Bu netice, yeni bir Türkiye'nin dünya içinde yer almasına yol açan bir savaşın kazanılışındır.

«Ağustosun 31. günü, takriben zevalde (öğle vaktinde) idi ki, Çal köyünde, yıkık bir evin avlusu içinde İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ile buluştuk. Kırık kağı arabalarının döşeme ve oklarına ilişerek, vaziyeti mütalâa ettik. Kazandığımız meydan muharebesinin, bütün seferi sona erdirebilecek bir azamet ve ehemmiyette olduğunda ittifak ettik. Şimdi Bursa istikametinde çekilen kuvvetleri mahvetmekle beraber, bütün aslı ordumuzla İzmir'e yürüyecektik...»

Başkumandan, olayla ve durum üzerinde işte bu görüş birliğinden sonradır ki, ordusuna son ve meşhur emrini vermiştir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları!»

«Afyonkarahisar - Dumlupınar büyük meydan muharebesinde, zalim ve mağrur ordunun aslı unsurlarını, inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ederek, büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına lâyük olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Türk milleti, istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine delâlet etmek vazifemi mütavaliyen (sırasıyla) ve mütemadiyen (devamlı olarak) yapacağım. Başkumandanlığa teklifatta bulunulmasını cephe komandantlığına emrettim.»

«Bütün arkadaşlarımın, Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini göz önünde tutarak ilerlemesini ve herkesin, akıl kuvvetlerini, celâdet ve hamiyet kaynaklarını, yarışircasına ibzâle devam eylesini rica ederim.»

«Ordular! Hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!»

İşte Başkumandanlık meydan muharebesi adı, bu muharebeye verilmiştir (1). Gazi Mustafa Kemal, kazanılan zaferi 1 eylülde ve Dumlupınar'dan millete de bildirdi:

(1) «Bu muharebeye, bizzat Başkumandan tarafından idare edildiğinden, ordularımız için bir tarihi hatıra olmak, Başkumandanımıza bağlılığımıza ve sarsılmaz güvenimize yeni bir delil teşkil etmek üzere «Başkumandanlık Meydan Muharebesi» namı verilmesini arz ve teklif ederim», şeklinde İsmet Paşanın Garp Cephesi Orduları namına vaki olan teklifi üzerine Başkumandanlık Meydan Muharebesi namı verilmiştir.

«Büyük ve asil Türk milleti!»

«Garp cephesinde, 26 ağustos 1338 (1922)'den beri başlayan taarruz hareketlerimiz; Afyonkarahisar'ı, Altıntaş, Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi halinde, beş gün, beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının şecaat, şiddet ve sürati, tevkifatı subhâniyeye vesile-i tecelli oldu (Allah'ın yardımının görünmesine vesile verdi). Zalim ve mağrur düşman ordusunun asli unsurları, akıllara dehşet verecek katiyetle imha edildi. Teşkilât ve teçhizatı gibi gelenek ve zaferleri ve ismi, yalnız milletimizin şuurundan, ezeli ve ebedî imanından vücut bulan ordularımızı, fedakârlıklara lâyük olarak size takdim ediyorum».

«En büyük kumandanından, en genç neferine kadar ordularımıza hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır».

«Milletimizin bünyesindeki kudret ve mefkûreyi, üç buçuk sene evvel, çalışma arkadaşlarımla ifade etmeye başlayarak, dayanılmaz müşkülât içinde devam eden mücadelelerimizin neticeleri artık meydandadır. Milletin rey ve iradesine dayanılan her işin neticesi, millet için hayır ve selâmet olduğu sabit olmuştur».

«Milletimizin istikbali emindir. Ve vaadolunan nusratı ordularımızın istihsal etmesi muhakkaktır...»

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

O sıralarda Genelkurmay'da çalışan Kurmay Binbaşı Cevdet Kerim, Başkumandanlık karargâhının bu muharebe sırasındaki görünüşünü şöyle anlatır:

«O gece ve ertesi gün, Dumlupınar pek heybetli bir Başkumandan karargâhıydı. Bir tarafta mağrurane yatan aziz yaralarımız, diğer tarafta düşmanın esir grupları, faziletli bir düşman gibi değil, yaptıklarından utanan kanlı çete reisleri gibi duran, titrek kumandan ve subay kafileleri ve Afyon taarruzun-

dan evvel, Afyon'daki baloya davet edilen kadın alaylarıyla dolmuştu...»

Harp sahalarında işini bitirip, daha sonra Ankara'ya döndüğü zaman Gazi Mustafa Kemal, Dumlupınar meydan muharebesini, Büyük Millet Meclisi önünde şöyle anlatmıştı:

«Mesele halledildiği zaman gece de basmış bulunuyordu. Sanki zulmet-i leyl (gecenin karanlığı) pek fecî olan manzarayı dünyanın gözlerinden saklamak için koşuyordu. Hakikaten arkadaşlar, bu muharebe meydanını ertesi gün gezdiğim zaman nefsimi teessürden menedemedim. Bir asker için, herhangi bir asker için bu vaziyet teessürü muciptir. Fakat Allah'ın Yunanlılara bu vaziyeti mukadder etmiş olmasına göre burada bu vaziyete girenler asker değildiler. Bunlar herhalde canilerdi, katillerdi».

Dumlupınar'dan sonra Türk birlikleri, her tarafta çekilen, kaçan Yunanlıların arkasından saldırdılar. Daha Dumlupınar'da savaş devam ederken, Kütahya-Alayund istikametine, yani kuzeye yönelen birlikler, oralarda rastladıkları Yunan birliklerini bozdular. Kocaeli grubu da Bursa istikametine baskı yapıyordu. II. Ordu, Murat dağı kuzeyinden Manisa genel istikametine yürüyordu. Sonra güneyde Uşak, Alaşehir, Salihli umumî istikametine de yöneldi. Süvari Kolordusu düşmanın her adımda peşindeydi. III. Süvari Tümeni ve Menderes müfrezeleri daha güneyden Sarayköy'den İzmir umumî istikametine yönelmişlerdi. Hulâsa, Yunan ordusu artık yoktu. Gerçi Dumlupınar'dan çekilen General Frangos grubu Murat dağları üzerinde (Hasan Dede Tepesi'yle Kaplangı Dağı arasında) bir cephe tutmuştu. Demiryolunun kuzeyindeki Halaçlar Tepesi 7. Tümenle tutulmuştu. Hasan Dede'yi de Plastras tutuyordu. Fakat I. Kolordu daha 30 ağustos akşamı bu mevzilerin karşısına vardı. Derhal muharebe başladı. Hattâ arada Frangos bir gece hücumunda az çok başarı da kazandı. 31 ağustosta gün doğarken Kaplangı dağına Türk taarruzu başladı. Kolordu Kumandanı en ileri saflardaydı. Neticede düşman saat 8.30'da perişan bir şekilde Uşak istikametine çekildi. Daha güneş batmadan da Türk birlikleri, hem de 20 kilometrelik bir yürü-

yüfle Uşak önüne vardılar. Uşak kurtarıldı. 2 eylülde Başkumandanlık ve Garp cephesi karargâhı Uşak'a nakledilmişti.

Dumlupınar'dan çekilen Frangos'un emrinde 30.000 piyade, 2.000 süvari ve 68 top bulunuyordu. Bunların 5.000 kişi kaybettikleri anlaşıldığına göre ve Dumlupınar'dan sıyrılan General Trikopis grubunun da katılmasıyla gene ortada 35-40 bin kişilik bir düşman kuvveti hareket halinde demekti. 7.500 kişilik 15. Yunan Tümeni de Gediz'e doğru iniyordu. Kuzey bölgesinde Afyon-Eskişehir cephelelerinden Bursa istikametine çekilen 50.000 kadar Yunanlının da henüz ayakta olduğunu düşünmelidir. O günlerdeki durumu anlatan askerî yazılar ve eldeki vesikalar bunları belirtirler. Düşman Başkumandanlığı bu kuvvetleri İzmir batısına çekerek orada bir müdafaa cephesi kurmak çabasında görünüyordu. Gerçi Yunanlıların, son çöküntüden önceki muharebe safhalarında iyi harp ettiklerinde, iyi idare edildiklerinde, yani ciddî bir savaş gücü olduğu halde, hemen bütün Türk yazarları müttefiklerdir. Fakat Dumlupınar'dan sonra düşman askerinin maneviyatı çökmüştü. Yunan ordusunda disiplin kalmamıştı. Ast ve üst münasebetleri tamamen sarsılmıştı. Hulâsa, asker yığınları can kaygısına düşmüşlerdi.

Başkumandan, o güne ait tarihî nutuklarından bu ruh halini şu cümlelerle canlandırmıştır:

«Askerimizin, Yunan ordusunun kalp ve vicdanına verdiği dehşet çok ehemmiyetlidir. Yunan ordusunun vicdanında hasıl olan bu korku ve haşyet bütün Yunan milletine sirayet etmişti. O kadar ki, adalarda bulunan Yunanlılar bile, Türk ordusu geliyor diye firara teşebbüs ediyorlardı. Bunlar arada deniz olduğunu unutuyorlardı. Kaçamadığından, kaçamayacağını anladığından, delirenler vardı».

Yunan kumandanları tarafından daha sonra neşredilen anılarda, bu ruh düşkünlüğü, sözbirliğiyle ve bütün çıplaklığıyla açıklanmaktadır. Meselâ Frangos, Yunan Başkumandanlığına şunları yazmaktadır:

«Son günlerin sert mücadeleleri erlerin kuvve-i maneviyesine o derece tesir etti ki, bugün bu erler kaçarlarken, gayri mun-

tazam ve rütbelilere itaat etmeyen insanlardan mürekkep bir halitaya benziyor. Vaziyetin bu haliyle, düşmanla her türlü temastan çekinmelidir».

Diğer bir Yunan kumandanı da şunları yazar:

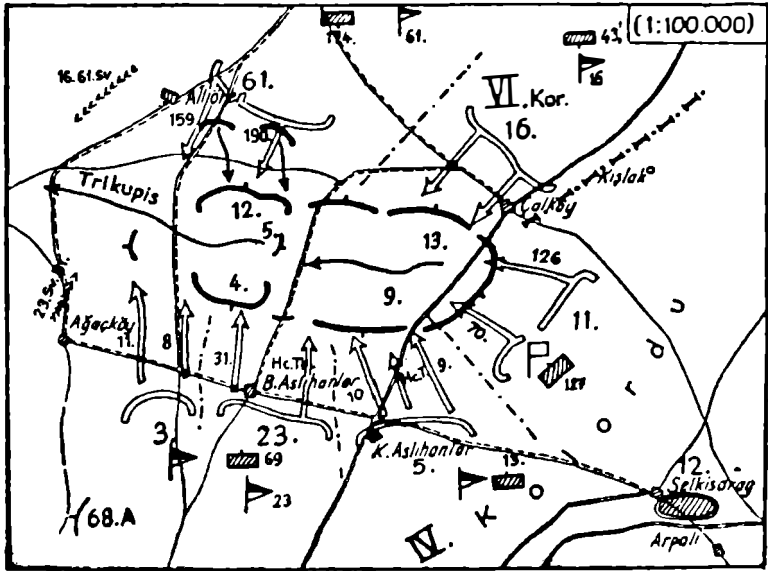
«Ricat sırasında kuvvetlerin gösterdiği manzara, rabitasızlık, intizamsızlık ve inhilâl manzarasıydı. Verilen emirler artık infaz edilmiyor ve subaylar tehditlerini yerine getiremiyorlardı».

Bu belgeleri, hem de Yunan kaynaklarından istediğimiz kadar çoğaltabiliriz.



BATI ANADOLU ATEŞLER İÇİNDE

Yunan ordusu Anadolu yaylasından Akdeniz istikametine perişan bir şekilde akıyordu. Kendilerini takip eden Türk süvarisinin kılıçlarından, Türk askerlerinin süngülerinden kurtulabilenler gece-gündüz demeden, koşarak, sürünerek, batı ufuklarından bir an önce denizi görebilmek için çırpınıyorlardı. Yaylalardan ve yaylalarla Akdeniz arasında gittikçe enginleşen dağlardan, ovalardan batıya doğru yer yer, sıra sıra toz bulutları yükseliyordu. Akdeniz'e dönen askerlere, bin yıllardan beri bu topraklarda mekân tutmuş, toprak işlemiş, yurt edinmiş, köylü, kasabalı Rum halkı da katılmıştı. Anadolu Rumluğu artık göçüyordu. Anadolu Rumları Türk komşularına bakarak daima rahat, zengin yaşamışlardı. Türk hemşerileri, imparatorluğun uzak sınırlarında asırlardan beri kan ve can vergisi verirken onları, kendi dilleri, dinleri ve kültürleriyle korumuştular. Ama artık bu topraklarda cennet hayatı yaşamış eski bir kavmin o günkü çocukları, her şeylerini bırakarak yollara dökülüyor, sefil bir maceranın toptan kurbanı oluyorlardı. Ama ne var ki, kılıç artığı orduyla bu yabanîleşmiş göç kafileleri, her geçtikleri yerde Türk halkının kanlarından oluk oluk dereler akıtıyorlardı. Köyler, kasabalar, şehirler ateşe veriliyor, Batı Anadolu yanıyordu. Başkumandan, 2 eylülünden beri Uşak'taydı. Dum-



III. Büyük taarruz sonu
(30.8.1922)

Netice kısa zamanda alınmıştır ama, bu netice uzun, mihnetli, çileli ve bazen ümit kırıklıklarına kadar varan uzun hazırlıkların ve mücadelelerin eseridir. Hem içeriye, hem dışarıya karşı bir sıra madde ve ruh direnişlerinin eseri.

Biz ve bizden sonaki nesiller, bu dayanılması her fâninin işi olmayan çilelerle ruh buhran ve direnişlerini, belki tam gereğince değerlendiremeyebiliriz. Hatta belki onların inkâr edilmesi de mümkündür. Ama bu unutkanlık ve bu inkâr, onların, devlerin eseri olan değerlerinden, hiç bir zerreyi eksiltmez...

lupınar tuzağından sıyrılabilen General Trikopis, kuvvetleriyle Uşak önünde yeni bir savaş vermek zorunda kaldı.

IV. Kolordu, Dumlupınar'dan sonra bir gün istirahat ederek 2 eylülde Uşak'a varmak üzere hareket etmişti. Tesadüf, bu yürüyüş esnasında, IV. Kolordunun Dumlupınar'da elinden kaçırdığı Trikopis'i gene onun karşısına çıkardı. IV. Kolordu Uşak'a doğru iki kol halinde yürümekteydi (sağ kolda 23. ve 5. Tümenler, sol kolda 2. ve 12. Tümenler). Uşak 1 eylülde artık kurtarılmıştı. Ufukta bir tehlike görünmüyordu. 2 eylülde 23. Tümen Uşak'ın doğusunda Uşak'a muntazam yürüyüş kolunda girnek için düzenlenirken, gelen köylüler, düşmanın Cumbutaş'tan Uşak'a doğru ilerlediğini haber verdiler. İlk önce bunlar bir gün önce Uşak önünde yapılan muharebeden dağlara kaçan perakende düşman müfrezeleri sanıldı. 69. Piyade Alayı ile bir süvari bölüğü ve bir dağ bataryası hadise sahasına gönderildiler. Fakat anlaşıldı ki, gelenler önemli düşman birlikleridir. Garp Cephesi Kumandanından emir alan bütün IV. Kolordu düşman üzerine yöneldi. Karşı kuvvetin başında General Trikopis'le Diyenis vardı. İlk ateşi 69. Alay açtı. Trikopis harekete geçmek istedi. Fakat olmadı. Trikopis hatıratında bu sahneyi şöyle anlatıyor:

«Müdafaya memur edilen Albay Kaybali yanıma gelerek kâfi cephane olmadığını, askerlerin beyhude feda edildiğini, mevzi işgal etmediklerini bildirdi. Bir borazan emir almadan, ateş kes! işaretini verdiği gibi, erler de silâhlarını, mavzerlerini atıyorlardı».

Trikopis, «erlerin isyan ederek, kalan mermilerini subaylarına karşı kullanmak ihtarı karşısında, böyle elîm bir vaziyette, yaralı bir kalple, topların ve makineli tüfeklerin tahribini emrettikten sonra, subaylardan, erlerin isyanına dair yazılı raporlar alarak, teslim bayrağını çektiğini» anlatır.

ESİR GENERALLER BİR ÜSTÜN İNSANLA KARŞILAŞIYORLAR

Teslim sahnesi 69. Alayın öncü taburu Kumandanı Yüzbaşı Nihat Bey tarafından düzenlenir. Hikâye şöyle anlatılır (1) :

«Öncüler, düşmana yaklaştığı zaman Trikopis, teslim olmak için büyük rütbeli bir subay istemiştir. Nihat Bey, kendisini tümen kumandanı göstererek müzakereye girişmiş ve teslim muamelesi tamamlanmıştır».

Nihat Beyin ilk aldığı esir partisi, 25 üstsubay, birçok subay, 1.000 kadar erdi. Bunlar, 23. Tümen karargâhına gönderildiler. Tümen karargâhı, Uşak'ın 7 kilometre kuzeyinde, çamlık bir tepede bulunuyordu. Hava soğuktu. Üst rütbeli esirler burada ateşler etrafına toplanarak konuşurlarken, içeri giren Nihat Beyin tümen kumandanı olmadığını anlayabildiler. Çünkü o içeri girince, Nihat Beyin de vaziyet aldığını gördüler ve işi anladılar.

Askerî yazılara göre, Trikopis'in esareti, Süvari Kolordusunun, Murat dağı kuzeyinden Gediz ve IV. Kolordunun da güneyden Uşak üzerine yaptıkları hareketin hazırladığı bir netice olarak mütalâa edilmektedir.

Eski generaller ve üst rütbeli subaylar derhal Uşak'a sevkedildiler. Eski kurmay başkanları, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım Beyin (General Asım Gündüz) önüne çıkarıldılar. Harp sahasındaki hareketlerin, olayların ve bu arada Yunanlıların yarattığı nice faciaların(yangınların, katliamların raporları hep kendi elinden geçen Asım Bey, haklı olarak çok kızgındı. Gelenlere:

«— Sizi çağdaş bir ordunun Erkân-ı Harbiye Reisleri di-

(1) Garp cephesi muharebe raporunagöre, Uşak'ta esir edilenler, Kolordu Kumandanı General Trikopis, 11. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanıs, 13. Tümen Kumandanı Albay Vandelis, 120 subay, 3.000 erdir. Diğer bir raporda er miktarı 4.000 gösterilmektedir. Yunan kaynaklarına göre ise, esir verilenler 300 subay, 5.000 erdir.

ye mi, yoksa âdi bir çetenin kan içici birer ferdi diye mi karşılayayım, mütereddidim!..»

sözleriyle hitabetti. Daha fazla meşgul olmaya lüzum görmeyerek onları, hazırlanan evlere sevketti. Rahatlarını sağladı. Esirlerin başları önlerine eğikti!..

General Trikopis ve Diyenis'in karargâha götürülüşleri daha bazı tedbirler istiyordu. Çünkü esirler, Uşak sokaklarından geçirilirken, Uşak hâlâ yanıyordu! Nice insanlar eşlerini, evlâtlarını kaybetmişlerdi. Esirlerin Gazi tarafından kabulüne şahit olanlar (1), çeşitli makale ve kitaplarda hatıralarını anlatmışlardır.

Meselâ Halide Edip şöyle yazar (2) :

«Eylülün ikinci günü Mustafa Kemal Paşayı, Fevzi ve İsmet Paşaları Uşak'ta bir masanın başında bulduk. General Trikopis'le, General Diyenis Türklere teslim olmuşlardı. Mustafa Kemal Paşanın huzuruna, Nurettin Paşayla (I. Ordu Kumandanı), Kemalettin Sami Paşanın (IV. Kolordu Kumandanı) arasında geldiler. Eğer muhafaza edilmeselerdi. Uşak halkı onları parçalayacaktı.

Yunan generalleri getirildikleri zaman, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile İsmet Paşanın arasında duruyordu. Büyük bir ilgiyle onları seyrettim ve dinledim... Bizimkilerin üniformaları, neferlerinki kadar sade, yüzleri sakin, hareketsizdi. Buna karşılık Yunanlılar sırmalı üniformalar giymişlerdi. Yüzleri ve elleri, son derece asabî olduklarını gösteriyordu. Fevzi Paşa ise bir Buda heykeli gibi sakindi. Fakat belki de içinden:

— Bu herifler hakikî asker olamaz. Âdeta dans eder gibi sıçrayıp selâm veriyorlar!..

diyordu. İsmet Paşa gözlerindeki öfkeyi göstermemeye çalışıyordu. O, askerlerden daha başka bir şeydi.

(1) Halide Edip (Adivar), Ruşen Eşrey (Ünaydın), Cevdet Kerim (İncedayı), Salih (Bozok), Cevat Abbas, Yaver Muzaffer, Mahmut (Soydan), Şahap (Gürler), Memduh, v.s.

(2) Halide Edip-Adivar: *Türk'ün Ateşle İmtihanı.*

Fevzi Paşayla İsmet Paşa eğildiler. Fakat ellerini vermediler. Mustafa Kemal Paşa bu sahnenin hâkim karakteriydi. Siyasi muhaliflerini, hiç bir şey düşünmeksizin ezen bu asker, askerlik alanında bir büyük sanatkâr ve oyunun kaidelerine uygun bir sporcuydu.

Sırtını yere getirdiği pehlivanın elini sıkkan galip bir pehlivan gibi, Trikopis'in elini yakaladı. Alelâde bir el sıkışı müddetinden fazla tuttu:

— Oturun General, yorulmuş olacaksınız, dedi. Sonra sigara tabakasını uzattı. Kahve ısmarladı. Diyenis'e de nazik muamele etti. Fakat gözleri Trikopis'in gözlerindeydi. Trikopis ona, açık bir hayranlıkla bakıyordu. Elli yaşlarında kadar, asabî, hastalıklı, tiyatro sahnesindeymiş gibi giyinmiş bir adam. Mustafa Kemal'e:

— Ben sizin bu kadar genç olduğunuzu bilmiyordum General, diyebildi...»

Yazar Ruşen Eşref Ünaydın'a gelince; o, Gazi'nin İstanbul'dan beri tanıdığı bir hayranıdır. Sivas Kongresi'nde gazeteci olarak bulunmuştur. Ankara günlerinde, kendini tamamen Mustafa Kemal'in hizmetine vermiş, oraya yerleşmişti. Büyük taarruzda gene onun hizmetindeydi. Ruşen Eşref «Özleyiş» isimli eserinde bu sahneyi, kendine has heyecanlı üslûbuyla şöyle anlatır (1) :

«Bugün üç'lere (M. Kemal, Fevzi, İsmet Paşalar) Ordu Kumandanı Nurettin Paşayla, ik düşman generalini esir alıp buraya, cephe kumandanına getirmiş olan Kemalettin Sami Paşa da katılmışlardı.

Uşak'ta iki generali, bir eşraf konağının üst kat sofasında huzuruna getirdiler. Dediler ki, işgal zamanı, Kral Konstantin de bu konakta oturmuş.

O konak, gerçekten bir düğün evi gibiydi. Gireni, çıkkanı, sayısız tabak dolusu kehlibar sarısı çekirdeksiz üzümler, bal sızan tepeleme incirler, koca zerde, pilâv sahanları taşıyan Uşak-

(1) Ruşne Eşref Ünaydın: Özleyiş, s. 102-104.

lılar. Ve müşirliğini giymiş (2) Fevzi Paşaya, bir yan odada, evin kızının gelinlik sırmısından, saç örgüsü gibi öre öre kendi eliyle çabucak bir müşir rütbesi hazırlayan Yaveri Ali Bey...

Bulduğumuz yan sofadan görüyorduk. Ortaya bir masa hazırlanmıştı. Asker disiplini ve teşrifatı gereğince kademe kademe daha üstün makamlar huzuruna çıkarılan esir generallerle Cephe Kumandanı İsmet Paşa konuştuktan sonra, onları alıp senin huzuruna getirmişti.

Sen onlara hal hatır sorup söz açtın. General Trikopis, kederden ve yorgunluktan sönmüş yüzünde ruhunun yarasını belirten bir hüznle, başına bir felâketin geldiğini, vazifesini sonuna kadar yaptığını, fakat en son vazifesini, kendisini çekip öldürmek vazifesini yapamadığını, çünkü buna vakit kalmadığını anlattı.

Sen ona, eğer sonuna kadar vazifesini yaptığına eminse, vicdanı müsterih olabileceğini, kazanmakla kaybetmenin değışir harp talih iktizası olduğunu, Napolyon gibi bir büyük kumandanın başına bile mağlûbiyet ve esaret acısı gelmiş olduğunu, bu sefer kendinin başına gelenin zıddı olabilir idiğini, kaderin hükmüne eğilmek gerek olduğunu söyledin. Ve sonra sordun ki:

— Nasıl oldu anlatın?...»

General Trikopis olanları anlatır. Etrafıyla anlatır. Taarruzun pek anî ve patlak vereceği dakikaya kadar iyi gizlenebilmiş olduğunu itiraf eder. O kadar ki kendileri, topun patlayacağı saate kadar Aryon'da balodaymışlar!.. Nihayet, onu teslim mecbur kılan durumu da özetler:

(2) Birinci Ferik (Orgeneral) Fevzi Paşa, Dumlupınar Zaferi üzerine Müşirliğe (Mareşalliğe), Tuğgeneral İsmet Paşa bir üst generalliğe. Garp Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım Beyle, 1. Kolordu Kumandanı Albay İz zettin, IV. Kolordu Kumandanı Albay Kemalettin Sami, 3. Tümen Kumandanı Albay Kâzım (Orbay), 12. Tümen Kumandanı Albay Osman (Koptagel), vb. Tuğgeneralliğe yükseldiler.

«— O zamana kadar toplarımızı az çok kullanarak geri çekiliyorduk. Fakat sırtımız o yamaca (Kızıldaş yamacına) dayatıldıktan sonra kıpırdamamıza mecal kalmadı. Artık toplar da işleyemez bir dara girdik. Nihayet öyle oldu ki, tüfeklerin bile işleyemeyeceği bir dara düşürüldük. İşte o zaman karşımızda süngüler parıldamaya başladı. Arkamız, önümüz, her yanı-
mız süngü!.. Böylece iş bitmişti. Atımı bile bulamıyordum. Or-
manlar içine yaya düştük. Sonu malûm...»

Fakat Trikopis'in de soracağı bir sual vardı. Nitekim birkaç gün önce esir edilen dört Yunan generalinin de, ilk sorgulardan sonra ve karşısındaki basit kıyafetli zatın kim olduğunu sorup da onun Mustafa Kemal olduğunu öğrendikleri, yani cephenin bu kadar ileri bir noktasında bir Başkumandan bulunabileceğini gördükleri zaman, düştükleri şaşkınlık, Trikopis'i de bekliyordu. Trikopis sualini sordu:

«— Siz bu muharebeyi nereden idare ediyorsunuz?

— İşte, tam o süngülerin parıldadığını söylediğiniz yerde, askerlerin yanındaydım...

— İşte harp böyle kazanılır. Yoksa; 550 kilometre uzak-
ta, durum gözle görülüp hüküm verilmeksizin bir harita üze-
rinde pergelle ölçülerek, İzmir körfezinde bir yattan idare edil-
mez. Edilir ama, netice böyle olur...»

Fakat bu arada garip bir şey oldu. Trikopis, Gazi Mustafa Ke-
mal'e kendi Başkumandanlarından bu şekilde bahsederken Mustafa
Kemal, bir şey hatırlamış gibi sordu (1)

«Bundan birkaç ay evvel Başkumandanınız Anesti, cep-
heyi teftişten avdetinde, gazetecilere verdiği beyanatta:

— Mustafa Kemal mi? Ben bu isimde bir kumandan tanı-
mıyorum! Cephede hiç bir yerde rast gelmedim, demişti. Şim-
di bir haftadır muharebe meydanındayım. Evet, Başkumanda-
nınız nerededir?»

Trikopis sadece iki ellerini yanlara açtı. Başını öne doğru eğdi. Dudaklarını büktü ve öylece kaldı.

Ama ortada gene bir Yunan Başkumandanı vardı: Çünkü son muharebenin başlangıcında Yunan hükümeti, Hacı Anesti'nin yerine General Trikopis'i Başkumandan tayin etmişti. Fakat daha ilk günden İzmir'le muhabere hatları kesilince, Trikopis bu emri alamadı. Ama emir Türk kurmayının eline geçmişti. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal, karşısındakinin:

«— Kimbilir, Başkumandanımız nerededir, bilmiyorum ki?...»

gibi hazin bir şaşkınlık ifade eden hali üzerine, Yunan hükümetinin bu emrini ve kendisinin Başkumandan tayin olduğunu Trikopis'e bizzat tebliğ etti!..

Esir generaller, Gazi Mustafa Kemal'in huzurundan hem teessür, hem şaşkınlık içinde ayrıldılar. Şaşkınlıkları şundan geliyordu: İntikamcı bir muzafferle karşılaşacaklarını sanmışlardı. Halbuki karşılarından, *insaniüstü* bir varlık vardı!..

*
**

AKDENİZ'E DOĞRU!

Önünde durulmaz sel, Akdeniz'e iniyordu. O sırada Ankara'ya mütareke teklif edildi. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, 4 eylülde bu teklifi Başkumandanlığa bildirdi. Mütareke esaslarına göre, ateş kesilecek, Yunan ordusu Anadolu'yu rahatlık içinde tahliye edecek, Trakya Yunanlılara verilecek, Türk ordusu ilerleyemeyecekti. Hele İstanbul taraflarına yaklaşmayacaktı! Başkumandanın 5 eylülde İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine cevabı şu cümleler başlar:

«Anadolu'daki Yunan ordusu katî surette mağlûp edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden, ciddî bir mukavemet göstermesine ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya için bahis konusu olabilir. Eylülün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan hü-

kümeti veyahut İngiltere vasıtasıyla, hükümetimize resmen mü-racaat ettikleri takdirde, aşağıdaki şartlar altında cevap veril-melidir:

Mütareke tarihinden itibaren Trakya, 15 gün içinde, 1914 sınırlarına kadar, kayıtsız, şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sivil ve askerî memurlarına teslim edilmelidir, v.s...»

İzmir yollarında Uşak'tan sonra ciddi bir muharebe olmadı. Ta-kip kolları Gediz'i aldıktan sonra Alaşehir, Eşme, Simav taraflarına ilerlediler. O yürüyüşlerin birinde günde 45 kilometrelik bir yol alan 23. Tümen, hedefine mevcudunun ancak üçte biriyle varabilmişti. İnönü-Eskişehir taraflarından çekilen düşman kuvvetleri de Bursa ön-lerinde bocalıyordu. Garp Cephesi Kumandanı, düşmanın Milne hat-tına bir mukavemet ihtimalini düşünerek, kuvvetlerini alabildiğine süratle ileri sürüyordu. 4-5 Eylül gecesi ordu, Kula etrafına ve Ala-şehir önlerine vardı. Süvari Tümeni Salihli'ye girdi. Halbuki doğudan da Salihli üzerine büyük düşman kuvvetleri çekiliyordu (1).

(1) Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'in emrinde ve Büyük Taarruzda vazife alan üst kumanda kadrosunu burada dar bir çerçeve içinde de olsa vermeyi vazife biliyoruz.

Bu listeye, müstakil teşekküller, ordulara ve cepheye bağlı diğer hizmet gruplarının kumandan ve yöneticileri dahil değildir:

Garp Cephesi Kumandanı: Tuğgeneral İsmet (İsmet Paşa); Cephe Kur-may Başkanı: Albay Asım (Gündüz, General); 1. Ordu Kumandanı: Tüm-g. Nurettin Paşa (Korgeneral); 1. Ordu Kurmay Başkanı: Albay Emin (Korge-neral); 1. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay İzzettin (Orgeneral İzzettin Ça-lışlar); Kolordu Kurmay Başkanı: Binbaşı Muharrem Mazlum (Iskora, Orge-neral); 15. Tümen Kumandanı: Kurmay Albay Naci (Tınaz, Korgeneral); 23. Tümen Kumandanı: Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay, Korgeneral); 57. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Etem; IV. Kolordu Kumandanı; Kurmay Albay Kemalettin Sami (Korgeneral, Sefir); Kurmay Başkanı: Yarbay Ziya (Tümge-neral); 5. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Halit (Mebus); 11. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Derviş (Korgeneral); 12. Tümen Kumandanı: Kurmay Albay Osman (Koptagel, Tümgeneral); 8. Tümen Kumandanı: Kur-may Albay Kâzım (Sevüktekin, Tümgeneral); 5. Süvari Tümeni Kumandanı: Tuğgeneral Fahrettin (Altay, Orgeneral); 1. Süvari Tümeni Kumandanı: Kur-may Albay Mürsel (Tümgeneral, Mebus); 2. Süvari Tümeni Kumandanı: Kur-

Ama bunlardan her birinin de bu zaferde bir ön saf savaşçısı ve kumandanı kadar emeği vardır. Burada 20-25.000 mevcutla, zayıf süvari kuvvetlerimize yüklenen Albay Plastıras ve diğer birlik kumandanları, kendilerine yol açabildiler. Süvarimiz kayıplar verdi. 6 eylülde Süvari Kolordusu, Salihli batısında, Yunanlıların vaktiyle tahkim ettikleri Milne hattına vardı. 8 eylülde bu kolordu, Manisa civarına erişti. 14. Süvari Tümeni Menemen'e yaklaştı. Ricat ederken Yunanlılar, pek çok köylerden başka ve 31 ağustosta Uşak'ı yaktıkları gibi, 2 eylülde Alaşehir'i, 5 eylülde Kasaba'yı, 6 eylülde Manisa'yı yaktılar.

Bu yangınlar ve katliam manzaraları içinde ilerleyen Türk kuvvetleri, 4 eylülde Alaşehir, Buldan, Kula, Söğüt'ü, 5 eylülde Bilecik, Bozüyük, Simav, Demirci, Ödemiş, Salihli'yi, 6 eylülde Akhisar, Balıkesir'i, 7 eylülde Aydın'ı, 8 eylülde Nif ve Manisa'yı düşman işgalinden kurtardılar. İzmir gerçi 9 eylülde kurtarıldı. Fakat Bursa bölgesinde hareket daha yavaş gelişmekle beraber, Bursa da 10 eylül 1922'de kurtarıldı. Bursa 8 temmuz 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün Büyük Millet Meclisinde heyecanlı ve çatışmalı konuşmalar olmuştu. Sonradan Büyük Millet Meclisi kürsüsüne siyah bir örtü örtülerek, bu örtünnü ancak memleket kurtulunca kaldırılmasına karar verilmişti. Büyük Millet Meclisi bu siyah matem örtü-

may Albay Zeki (Soydemir, Tümgeneral); 14. Süvari Tümeni Kumandanı: Kurmay Yarbay Suphi (Tümgeneral); 2. Ordu Kumandanı: Tümgeneral Yakup Şevki (Subaşı, Orgeneral); Kurmay Başkanı: Albay Hüseyin Hüsnü Emir (Erikilet, Tümgeneral); III. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Şükrü Naili (Korgeneral); III. Kolordu Kurmay Başkanı: Yarbay Hayrullah (Fişek, Tümgeneral); 1. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz (Gürman, Orgeneral); 41. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Alâattin (Tümgeneral); 61. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Salih (Omurtak, Orgeneral); VI Kolordu Kumandanı: Tümgeneral Kâzım (İnanç, Korgeneral); Kurmay Başkanı: Yarbay Nihat (Nihat Paşa); 16. Tümen Kumandanı: Kurmay Albay Aşır (Tümgeneral); 17. Tümen Kumandanı: Albay Hacı Arif; Mürettep Süvari Tümen Kumandanı: Kurmay Ali Hikmet (Korgeneral); II. Kolordu Kumandanı: Yarbay İbrahim (Beğen, Tümgeneral); II. Kolordu Kurmay Başkanı: Kurmay Albay Kâzım (Orbay, Orgeneral); 3. Tümen Kumandanı: Albay Sabri (Tümgeneral) 4. Tümen Kumandanı: Albay Naci (Eldeniz, Tümgeneral) Kocaeli Grubu Kumandanı: Halit Bey (Tümgeneral).

sünü heyecanlı fakat bu sefer şevk ve zafer göz yaşları arasında kürsüsünden kaldırdı...

İzmir üzerine sürüklenen son kılıç artıkları, 8-9 eylül gecesi Urla yarımadasına çekilmeye başladılar. Hulâsa, 9 eylül günü Türk süvarisi İzmir'e girdi. Türk bayrağı Kadifekale'ye ve İzmir Hükümet Konağı'na çekildi (1). Bursa üzerinden batıya çekilen Yunanlıların son kalıntıları Bandırma'dan sonra, Kapıdağ yarımadasına sığındılar. Oradan kısmen tahliye edilebildiler. İzmir'in güney ve kuzeyinde Ege sahillerine ulaşabilen dağınık kuvvetler ise, perişan ve merkezî şevk ve idareden mahrum bir şekilde kendilerini, bulabildikleri vasıtalarla adalara attılar... Küçük Asya'da Yunan macerası böylece, başladığı yerde bitti.



(1) İzmir'e giren ilk süvari müfrezesinin kumandanı olan rahmetli Yüzbaşı Şerafettin Beyin ismi daima anılır. İzmir ona, o günün hatırası olarak güzel bir kılıç hediye etti. Şerafettin Beyle aynı zamanda Süvari Yüzbaşı Zeki Bey de (Doğan, General) İzmir'e ilk girenlerdendi.

Uzun Yolculuğun Kısa Hikâyesi

Her yolculuğun bir sonu vardır. Bu son bazen, bir akarsuyun çöllerde kayboluşu gibidir. Hatırada nam ve nişan bırakmayan bir unutuluştur.

Yolculuk bazen de bir perihanlıkla biter. Ve yolcu, ömrünün sonuna kadar bu maceranın hata ve sevabını, nefsiyle çözülemeye uğraşır.

Bazen de son, bir zaferdir. Gerçi yollar mihnetlerin, çilelerin imtihanları içinde geçilmiştir. Ama sonunda, yol yolcuya yenilmiş ve zafer perisi kendini kendisine lâîyk olana teslim etmiştir. İşte Mustafa Kemal'in uzun yolculuğunun kısa hikâyesi de böyle biter.

İZMİR'E DOĞRU

Gazi Mustafa Kemal'in Uşak'tan İzmir'e yolculuğunu, karargâhla beraber hareket edenlerin ve yazarların anılarından izleyebiliyoruz. Önce Alaşehir, sonra Salihli ve daha ilerileri. Halide Edib, Alaşehir'i şöyle anlatır (1) :

«Şehir bir kül yığını. İnsanların ve öküzlerin güçlkle çektikleri top arabaları arasından geçiyoruz. Ne Yunanlılar, ne de biz ölülerimizi gömmeye vakit bulamamıştık. Türk ordusu, Türk şehirlerini ateşten kurtarmak için var hızıyla koşuyor! Yunan ordusu da yaptığı yangınlardan, cinayetlerden kaçıyor! Hiç birisi öbür tarafa zerrece merhamet göstermiyor!..

Halk darmadağınık. Kadınlar, akıllarını kaybetmişler gibi, yerdeki taşları tırnaklarıyla kazıyorlar. Cehennem dünyaya inmiş sanki! Gözlerimi, kirpiklerimi örten tozdan etraftı göremiyorum.

Alaşehir'i daima yanık insan kokusu gelen bir fırın gibi hatırlarım...»

Halide Edib'in Salihli'ye giriş tasvirleri de canlıdır:

«Uzaktan Salihli göründü. Bu aralık bir kumandan otomobili geçiyordu. İçinden birisi seslendi:

— Onbaşı, Salihli'ye benimle beraber gel!

— Arkadaşlarımı bırakamam, siz de bunu istemezsiniz!

— İsterim. Ben de eski arkadaşınızım...

Bu, Kemalettin Sami Paşaydı. Ordudaki kanaate göre, Kemalettin Sami Paşa, her atılan kurşuna mutlaka hedef olur

(1) Halide Edib-Adıvar: *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, s. 282.

Kemalettin Sami Paşa, on sekiz yerinden yaralanmış bir askerdi... Tam o aralık önümüzdeki ağlaçların arasından silâhlar atılmağa başladı. Salihli de, hâlâ dumanlar tüten bir yangın yeri halindeydi...

O gün karargâha gittiğim zaman, Mustafa Kemal yemek yiyordu. Beni de yemeğe davet etti. Paşalar, İzmir'e girmek için yapılacak hazırlıkları konuşuyorlardı.

Bunlar görüşülürken, İzmir Körfezinde Edgard Quinet adlı gemiden bir mesaj alındı. Yabancı konsoloslar İzmir'i Türk ordusuna teslim edeceklerini bildiriyorlar ve Mustafa Kemal'den, görüşülmek üzere nereye ve hangi kumandanın gönderileceğini soruyorlardı. Hıristiyan halkın korunması için de bazı ricaları vardı...»

Yabancı konsolosların İzmir'i Türklere vermesi gibi şeyler Gazi'yi sinirlendirmişti. Yumruğunu masaya vurdu:

«— Kimin şehrini kime veriyorlar!»

diye bağırdı.

Gazi Mustafa Kemal'in eline, neredense ve nasılsa ilk gazeteler Salihli'de geçti. İzmir'deki konsolosların kendisinden bir elçi istedikleri gündeydi. Bir «Times» ve bir de «Daily Telegraph» nüshaları. Giriştiği hareketin Avrupa'dan görünüşünün ilk tepkilerini bu gazetelerden öğrendi.

Ünaydın'a göre, bu gazeteleri okuduktan sonra, Mustafa Kemal'in hükmü şuydu (1)

«Zavallı Lloyd George, yarın ne olacak? Yıkılacak! O ve daha onun gibiler...»

Gerçi sonra öyle de oldu(2).

(1) Ruşen Eşref Ünaydın: *Özleyiş*. s. 109.

(2) Ruşen Eşref şunları da yazar:

«O gecedен 22 yıl sonra Lloyd George öldüğü zaman, «Times»in ikinci sayfasını baştan başa onun hayatına, eserine ve zaferine hasreden makale «Lloyd George'u bir daha kalkmamak üzere Mustafa Kemal devirmiştir» sözlerini de okudum».

Yunanlılar ise bütün suçu, daha ilk bozgunda Lloyd George'a yüklüyorlardı. Halide Edib şunları nakleder:

*«Esir kampları Lloyd George'a lânet ediyorlardı. Birbiriy-
le kavga eden Venizelistlerle Konstantinistler de:*

— Kako Hronis nahis Georgis!..

*nakaratında beraberdiler. Kadınların, Hıristiyan yerlilerin, el-
lerini kaldırarak, Lloyd George'a küfrettiklerini söylüyorlar-
dı...»*

Gene Halide Edib'den bazı satırlar alalım:

*«Karargâh, geceyi kasabada geçirecekken birdenbire Nif'e
gitmeye karar verildi. Açlıktan bitkin bir haldeydik! Bir lok-
ma ekmek bulmak imkânı yoktu. Yerden kirli bir kâğıt parça-
sı alarak Kemalettin Sami Paşaya, «Açlıktan ölüyoruz!» diye
yazıp gönderdim. Kemalettin Sami Paşa otomobiliyle bizzat gel-
di. Bize bir paket uzattı: Bir okka ekmek, bir sardalye kutusu,
bir parça peynir...»*

Gazi Mustafa Kemal, İzmir'deki konsolosların Edgard Quinet zırhlısından aldığı mesajlarına «Kasaba»nın ilerisinde ve yolda buluşmasını bildirmişti. Fakat ilerleyiş o kadar hızlı gidiyordu ki, İzmir'e girinceye kadar bu buluşma olamadı. Nihayet Nif ve daha ileride Belkahve...



İZMİR GÖRÜNÜYOR

Artık yürüyüş hızı, otomobil sürati ölçüsü almıştı denebilir. Nif geçildi. Nihayet bir doruğun başına varıldı: Belkahve... İzmir görünüyordu...

Evet, İzmir görünüyordu. İzmir görünmüştü. Gazi Mustafa Kemal Paşayla Fevzi Paşa ve İsmet Paşa otomobillerinden indiler. Karargâh kafilesi arkalarında çevrelendiler. Akdeniz, İzmir Körfezi, Kadifekale ve İzmir ayaklarının altına serilmişti. Körfez yabancı harp

gemileriyle doluydu. Fakat İzmir'de hiç bir yangın belirtisi görünmüyordu. Başkumandan, uzun uzun baktı ve:

«— *Bu şehre bir şey olsaydı, çok üzülürdüm*».

diyebildi.

Paşalar, bir incir ağacının altındaydılar. Dürbünleri ellerinde, hemen hiç konuşmadan İzmir'i, denizi ve ufukları tarıyorlardı. Onlar o dakikalardaki duygularını, galiba isteseler kendileri de tasvir edemezlerdi.

İzmir'de neler olup bittiği bilinmiyordu. Ama Kadifekale'ye Türk bayrağı çekilmişti. Tam o sırada İzmir istikametinden iki tekerlekli bir İzmir yaylısı görüldü... Arabacı koyu mavi efe dizlikli biriydi. Bir köylüden ziyade, şahlanmış bir mitologya cengâverine benzeyen tosun bir hali vardı. Kalabalığı görünce duraladı. Gazi sordu, geldiği yerlerde ne var, ne yok? diye.

Arabacı, karşısındakinin kim olduğunu bilmiyordu. Daha o gün ve o saatte kimse, onun oralarda olduğunu sanmazdı. Arabacının cevabı kesindi:

«— *Ben İzmir'den geliyorum... Bizim süvari şehre taze girdi. Gideceğin varsa ne bekliyon? Yürüsene ağam!..*»

Evet, yürümek! O da bunu isterdi. Halbuki piyadenin öncülери bile o dakikalarda ondan daha gerideydiler...

Balkahve'den İzmir'i uzun uzun seyrettikten sonra akşam hava kararırken Nif'e döndüler. Uzaktan mavimsi bir sis ve akşam güneşinin hâreli pırıltıları içinde görünen İzmir, herhalde bir mahşer gibi kaynıyordu? Gelenler, gidenler, kaçanlar, göçenler, binler ve binlerce insan için neler getirdiği, neler sakladığı bilinmeyen bir akşamın ilk perdeleri yavaş yavaş şehrin üzerine inyordu. Nif'te, bir iki basamak merdivenle çıkılır, tek katlı bir eve indiler. Onun oraya inceğini öğrenen birkaç kasaba kadını bu binaya koşmuşlardı. Ortallığı düzenlemeye çalışıyorlardı. Halide Edib şöyle yazar:

«*Gölgeler gibi çekingendiler. Onu o dar girişte görüince, yerlere doğru eğildiler. Sarılıp dizlerinden öptüler Başörtülerinin uçlarıyla ayakkabılarının tozlarını sildiler. Bir ikisi, o tozları gözlerine sürdüler ve onların gözlerinden onun ayakkabılarına*

göz yaşları damladı. Sonra geçip önünde el bağladılar. Ona yaşlı gözlerle uzun uzun baktılar...»

Nifte'ki akşam, Gazi'nin İzmir'e girmesinden önceki akşamdır. Halbuki evin havasında olağanüstü hiç bir şey yoktu. Sanki bütün akşamlardan biri. Emirler, emirberler, yaverler, raporlar ve o kadar... Yalnız, misafir kaldıkları bu evin masalarına Nif'liler, öbek öbek üzümler, incirler, kavun, karpuz dilimleri ve ellerinde kalabilen yiyecekleri taşıyorlardı.

İzmir'e varılmıştı. 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu karasına ayak basan yolcu, Erzurum'a, Sivas'a, Ankara'ya ve orada uzunca bir duraklamadan sonra İzmir'e çıkan yolculuğunu, artık tamamlamıştı. Akdeniz'i, Körfez'i ve o hercai İzmir'i, Belkahve doruğundan doya doya seyretmişti.

İzmir onu bekliyordu. İzmir'in kolları ona açtı. İşte o uzun yolculuk buralarda böyle bitiyordu...

Gece inmişti. Nif'teki karargâh, gene her günkü hayatını yaşıyordu. İsmet Paşa her zamanki gibi dinç, hareketli ve işinin başındaydı. Müşir Fevzi Paşa, gerçi «bir Buda heykeli kadar» sessiz, fakat etrafına emniyet veren bir vakar içinde gene çalışıyordu.

Gazi'ye gelince, o bu akşam, bu her günkü havadan, galiba biraz bunalır gibi oldu. Ve bu gece kendini biraz da sıkın bu karargâh havası içinde isyan eden bakışlarla etrafını süzdü. Sonra maiyetine bağırıldı:

«— Yahu, İzmir'e girdiğimiz akşamdır bu... Bu kadar sessiz mi olacak? Haydi bari biz kendimiz şarkı söyleyelim...»

Ve hep beraber çocuklar gibi şarkılar söylediler.

*
**

NİHAYET İZMİR!

İzmir'in içinde emniyet ve intizamın yerleşebilmesi için karargâhın birkaç gün Nif'te kalması gerekiyordu. Zaten İzmir tamamen kurtarılmış bile değildi. Güneyde ve kuzeyde hâlâ Yunan birlikleri vardı. İzmir henüz tekinsizdi.

Sokaklar, Kordonboyu, rıhtımlar hıncahınç insan kaynaşıyordu. Türkler, Rumlar, askerler, esirler ve hattâ daha esir edilmemiş, ne yapacaklarını şaşırıp sağa, sola seğırtten solgun, bitkin Yunan kaçakları!.. Deniz üstündeki kayıklarda, şatlarda, vasıtalarda gene insanlar kaynaşıyordu. Anadolu Rumlarının, ruhi dengelerini kaybetmiş olan erkek, çoluk- çocuk, genç, ihtiyar binlerce ve binlerce kalıntıları, artık köklerinden kopmuşlardı. Kendilerini bir gemiye atabilmek, bir vapura sokulmak için, yığın yığın, salkım salkım, üst üste, ne bulurlarsa ona binmek, ona sığışmak için birbirlerini çığniyorlardı. Fakat limanda onları taşıyacak gemiler de pek yoktu. Gerçi körfez harp gemileriyle doluydu. İngiliz zırhlıları, Fransız zırhlıları, İtalyan kruvazörleri, torpidolar, korvetler... Fakat ne var ki bunların teknelerine, zincirlerine, merdivenlerine sarılan Rumları bu eski müttefikler, sopalar, süngüler, tekmelerle denize itiyorlardı. Hele Yunanlılar İzmir'e çıkarlarken onların üstüne kanat geren, onları koruyan, İzmir'e, Dikili'ye, Ayvalık'a, Bandırma'ya çıkışlarını kolaylaştıran İngiliz harp gemilerine, şimdi hiç bir Rum, hiç bir Yunan askeri yanaştırılmıyordu.

Çok açıklarda, Uzuncaada arkalarında üslenmiş Yunan harp gemileri ise şehre yaklaşıyorlardı. Adalardan sokulan bazı küçük Yunan yolcu ve yük gemileriyle İzmirli Rum kayıkçılara gelince, onlar o sıralarda kendi ırktaşlarını, kendi dindaşlarını, kendi hemşerilerini soymakla meşguldüler! Her kayıkta, her gemide bir karış yer, bir avuç altın pahasınaydı!..

İzmir'de Mustafa Kemal'e evvelâ Karşıyaka'da bir köşk hazırladılar. Fakat İzmir'in içi henüz karıştıktı. Onun için karargâhın o İzmir'e girmeden belki de birkaç gün şehir dışında, meselâ Nif'te kalmasını uygun görmüşlerdi. Ama öyle olmadı. 9-10 eylül gecesini Nif'te geçiren Gazi, 10 eylül günü İzmir'deydi. Karargâh Bornova'da yerleşti. Kendi arkadaşları ise doğru Hükümet Konağına indiler.

Ordu mensupları, İzmir'in ileri gelenleri, onu karşılarında görünce biraz da şaşırdılar. Onu henüz beklemiyorlardı. Haber çabucak yayıldı. Yabancı konsoloslar, ecnebi şahsiyetler, yeni elbiselerini giyerek onu orada, saygılarıyla selâmladılar. Ona hararetli tebriklerini sundular!..

Aynı gün, İzmirliiler ona ilk ziyaretlerini orada tertipletiler. Hükümet Konağının, üst kat salonunda, bütün sofabı kaplayacak kadar bir sofra hazırlandı. «Minimini ipek bayraklarla, çiçeklerden çelenklerle, renk renk bahçe öbekleri gibi donatılıp, üzerlerindeki mine parıltılı, kayık tabaklara konulmuş yemeklerle baştan başa süslü bir sofra».

Hükümet Meydanı ise hıncahınç dolmuştu. Alkışlar, «Yaşasın!..» sesleri göklere yükseliyordu. Erkek, kadın, çoluk çocuk binlerce İzmirli, hattâ henüz kaçamayan Rumlarla, sığınacak bir yer bulamayıp, silahını, süngülerini atan, derme çatma kıyafetler içinde nice Yunanlı, bu kalabalığın içinde kaynaşarak, bu kalabalığın havasına uyarak bağrışıp duruyorlardı.

O, daha İzmir'e girer girmez sivilleşmiş gibiydi. Etrafını saranlarla, kendini karşılayanlarla; el öpenler, ağlayanlar, tebrik edenler, yerli, yabancı herkesle, gurursuz, iddiasız kaynaşmış gitmişti. Fakat güller, çiçekler, süsler, tertipler tamamlanıp da tam sofraya buyur edilecekleri anda birden silâhlar patladı. Makineli tüfeklerin zincirleme çatırtıları havayı sardı. Toplar gürlledi. Sesler o kadar yakından geliyordu ki, muharebe, ya İzmir'in kenarlarında, ya da belki kenar mahallelerin içindeydi! Birden her şey karıştı. Hükümet Meydanı karışmaya başladı. Hükümet Konağının içinde koşuşmalar, dağılmalar oldu. Paşalar bir odaya kapandılar. Yaverler, subaylar, emir erleri durmadan gidip geliyorlardı. Ne oluyordu? İşte bunu bilen yoktu...

Top, tüfek sesleri gittikçe yoğunlaşıyordu. Öyle anlaşılıyordu ki, çarpışma daha da yakınlara yayılmaktadır. Onların odasından hiç bir ses, hiç bir haber sızılmıyordu. Yaverler, kurmaylar ve bizzat kendileri orada, kimbilir nasıl buhranlı bir düğümü çözmek, bir çıkış yolu aramakla meşguldüler? Gazi yalnız bir aralık odasının kapısında göründü. Yüzü donuk, sert ve gergindi. Salondaki yerli, hattâ yabancı insanların niçin hâlâ orada durduklarını, niçin aşağıya inmediklerini hiddetle sordu. Hattâ en yakınlarını azarladı ve hemen odaya döndü, kapandı...

Ruşen Eşref, o andaki havayı bütün soğukluğuyla yaşamıştır... Çünkü asıl azarlanan kendisidir. Halbuki o, orada, onun emriyle ve

gelen yabancıların huzura kabullerini düzenlemek için bulunmaktadır...

Aradan iki saatten fazla bir zaman, hep bu silâh, top sesleri, hep bu gergin, hattâ korkulu hava içinde geçer.

Her dakika bir yıl kadar uzundur. Fakat bir süre sonra top sesleri kesilir, silâh sesleri azalır, söner. Ama ortalığa hâlâ sırlı, korkulu bir hava hâkimdir. Nihayet bu defa açılan kapıda görünen bir yaver, Ruşen'e işaret eder. Gazi, onu çağırılmaktadır. Ruşen, birden her zamanki haline dönen sevimli, güler yüzlü insanla karşılaşır. Bu insanla, biraz önceki hiddetli kumandan arasında hiç bir benzerlik kalmamıştır. Kalbini kanatan azarlanışa rağmen gene orada, onun tayin ettiği vazifenin başında, ondan emir bekleyen Ruşen Eşref Üneyd'in koluna yapışır:

«— *Hepsi çevrilip tutuldu. Mesele kalmamıştır... Bunlar meğer bizim İbrahim'in önünden kaçanlarmış...*»

Sonra yayvan bir Rumeli aksanı ve hoş bir gülümseyişle ekler:

«— *Bilesin, meseleyi yani... Onlar, bilmeden bizi bastırabilirlerdi.*»

Biraz önceki hırçınlığın sebebi artık anlaşılmıştı: Menderes, Torbalı istikametlerinden gelip, arkalarından Çolak İbrahim Bey süvarileri tarafından kovalanan 3.000 kişilik bir düşman kolu, İzmir'e Türklerin girdiklerinden habersiz, şehre sığınırken, şehre giren Türk kuvvetleriyle karşılaşmışlardı. Birden patlayan çarpışma buydu ve çatışma, bu Yunan kuvvetlerinin silâhlarını terk ederek esirlikle-riyle biter.

Fakat artık yemekler soğumuştur, sofraya mahzun, güller perişandı...

**

BİR MİTOLOGYA TANRISI GİBİ!

İzmirliilerin ona bir sürprizleri vardır: Karşıyaka'daki evi hazırdır. Gazi oraya gidecektir. Kendisi için hazırlanan eve yerleşecektir. İzmirliiler Gazi'ye hediye olarak bir otomobil hazırlamışlardır. Masum

bir hevesle bu otomobili, tek parçası görünmeyecek kadar güller, çiçekler, lâleler, sümbüllerle süslemişlerdir. Bir gelin arabası değil, göklerde uçan bir mitologya tanrısının kanatları gibi. Yalvarırlar. Hevesleri içlerinde kalmasın. Gazi bu araba içinde Karşıyaka'ya geçsin...

Üniforma taşımayan, sıрма, nişan takmayan, İzmir'e yakaları sıkı sıkıya düğmelenmiş nefti bir pardösüyle giren insan, bu biraz saf, hattâ biraz çocukça tertibi reddedemez. Kimseyi kırmak istemez...

Nihayet kafile yola düzülür. Etrafta mızraklı süvariler, arkada maiyet arabalarıyla Karşıyaka'ya yönelinir. Bayraklı tarafında hâlâ İngiliz garnizonları vardır. Nöbetçiler geçene selâm dururlar. Karşıyaka'ya varılır. Muntazam Karşıyaka sitesinde, temiz yollar üstünde, yeşil bahçeler içinde, körfeze bakan beyaz bir köşk. Kral Konstantin de burada kalmış. Köşkün içi, yatak odaları, yemek odaları, salonlar; İzmir kızlarının, en ince ve en titiz zevkleriyle döşenmiş, süslenmiştir. Onun bütün alışkanlıkları, bütün istekleri, hattâ kahvaltıda, sofrada bulmak, görmek istediği en teferruatlı şeylere kadar inceden inceye araştırılmıştır. Her şey öylece hazırlanmıştır.

Kafile köşkün önünde durunca Gazi, otomobilden iner. Arkasında yaverleri, maiyeti vardır. Bahçe kapısından köşkün kapısına kadar iki keçeli, beyazlar, pembeler giymiş İzmir kızları, İzmir hanımları dizilmişlerdi. İki keçeli kızlar, kadınlar, eski Osmanlı kibarlığının en ince hünerleriyle önünde eğilirler. Göz yaşartıcı sözler söylenir. Gazi, adım adım ilerler. Herkese güler yüzlüdür. Herkese mültetiftir. Herkesin kalbini ayrı ayrı fetheder. İki sıralı karşılayıcılarının önünden, dünyanın, bu belki en güzel insanı ve çağın en haklı muzafferini, hem tevazu, tem vakar içinde ilerler. Evin kapısına varır. Mermer merdiven basamaklarını çıkar ve birden durur.

Gözleri sertleşmiştir. Bakışları dumanlaşmıştır. Yüzü donuk ve gergindir. En yakındaki karşılayıcılarına biraz sertçe sorar:

«— *Bu nedir?*»

Orta yaşlıca, terbiyeli bir bayan karşılayıcı cevap verir:

«— *Yunan bayrağı Paşam! Bu eve yerleşen Yunan Kralı Konstantin, buraya ilk girerken, bu taşlığa serilen Türk bayrağını çiğneyerek geçmişti...*»

«— Hata etmiş. Ben bu hatayı tekrar edemem. Bayrak, milletin şerefidir. Ne olursa olsun, yerlere serilmez ve çiğnenmez. Kaldırınız!..»

O zaman bütün dünyada akisler yapan ve bugün de Mustafa Kemal'in gittikçe ululaşan beşerî faziletleri hanesine kaydedilen bu olayın konusu olan bayrak yerden kaldırılır. Gazi; beyaz, temiz mermerlerin üstünden, her adımda insanlara bir başka üstünlüğünü gösteren genç bir ilâh gibi ağır ağır yürür, geçer.

*
**

Karşıyaka'ya yerleşen Gazi Başkumandanın, Kordonboyu'nda da bir çalışma evi vardır. Karargâh gerçi Bornova'da yerleşmiştir. Ama kendisi, merkezdeki bu evden işlerini daha kolay yürütecektir. İzmir'de hayatının en mutlu günlerini yaşar. Artık sivil bir centilmandir. İnce, narin, altın rengi saçları, tertemiz kıyafeti ve her zaman güler yüzlü davranışlarıyla cana yakın bir genç insan. Onunla karşılaşan hiç kimse, karşısında ceberutî bir muzaffer görmez. Onu sever. Ona bağlanır. Ama ondan korkmaz.

İzmir'in kurtuluşundan hemen sonra İstanbul'dan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'yla beraber İzmir'e gelen Falih Rıfkı Atay, rıhtımda ki bu evinde onu ilk gördüleri anı şöyle anlatır (1) :

«Fethin ikinci günü İzmir rıhtımındayım. Rıhtımda bir yalının alt kat salonunda açık bir pencere. Başkumandanı yanlamadan görüyoruz. Tığ gibi bir asker. Keskin, canlı ve yanık bir yüz...

Karşısında ayaküstü selâm duran iki İngiliz subayı. İstanbul'da, bir sözleriyle küme küme insanlar hapse giren, Malta'ya sürülen, evlerinden kovulan, kapı uşakları bile Osmanlı nazırlarından daha dik konuşan üniformalı İngilizleri, Başkumandana put gibi selâm durur görmek, âdeta içlerimizi soğuttu. Bunlar, büyük rütbeli subaylarmışlar. İnanabilmek için göz-

(1) Falih Rıfkı Atay: *Mütareke Deşteri*. s. 22-30.

lerimin sevinç yaşlarını siliyorum. Zırlılları da neredeyse rıhtıma yanaşık...»

İzmir'de o, kendi renkli hayatını yaşamaktadır. Onu İzmir'e girişinin daha ikinci günü, Kordonboyu'ndaki Kramer Oteli'nde görüyoruz. O, burasını Selânik'in, Beyaz Kule Gazinolarına benzetir. Gençliğinin, Yüzbaşılığının, Kolağasılığının, biraz haşarı, hayatı boyunca unutmadığı, daima özlediği tatlı günlerine kavuşmuş gibidir. O eski günler ki, onları anlatırken, o yaşlarının, o zamanki çevresinin havasına dönerdi. Hattâ o günlerin dilini konuşurdu. O tatlı, biraz yayvan, biraz uzatmalı, fakat mutlaka içerden taşan bir rahatlıkla ve hep gülümseyerek konuşulan Rumeli dilini.

Beyaz Kule hatıralarına daldığı zaman, etrafındakileri bile başka türlü görürdü. Beyaz Kule Gazinosundaki masasını saran o yaman, dinç ve sonra hemen hepsi de bu memleketin hayatında birer suretle sivrilmiş, ün kazanmış, o günkü yüzbaşılar, binbaşılar sanki önünde canlanırdı. Hele konular?.. O günkü konular?.. Namık Kemal'den şiirler!.. Tarihten, edebiyattan tiratlar!.. Memleket meseleleri, askerlik meseleleri!.. Hani bir defa masasındakilere:

«— Bir gün gelecek ben o mevkilerde olacağım ki, seni Başvekil yapacağım, seni Harbiye Nazırı, seni de...»

diye mertebeler dağıtmıştı da, ona:

«— Pekiyi ama Kemal, bize bu mesnetleri vermen için sen ne olacaksın, yoksa Padişah mı?»

dedikleri zaman, hiç tereddütsüz:

«— Hayır, daha büyük, Padişah'tan da büyük bir insan!..»

demişti ya? İşte şimdi Beyaz Kule'de değil, fakat İzmir Kordonunda etrafında arkadaşlarıyla, gene Adalar denizine bakan Kramer Oteli gazinosunda, bir pencere yanındaki masasına yerleşip içkisini alırken sanki hep o günleri yaşıyordu.

Hattâ bir defasında garsona sorar:

«— Kral Konstantin de bu otele gelip, burada bir kadeh rakı içti mi?»

— *Hayır Paşa efendimiz!*

— *Öyleyse neden İzmir'i almak istemiş!»*

Falih Rıfki Atay, onun bu otele ilk gelişini, aydınlık bir üslûp içinde anlatır (1)

«Otel, yabancı ve yerli Hıristiyanlarla doluydu. Sonradan bize anlattıklarına göre, Mustafa Kemal de şehre girince bu otele uğramış. Ne sırması, ne de önünde, ardında koşuşan subayları, generalleri varmış. Dolu salona girmek isteyince, garson önlemiş, yer olmadığını söylemiş. Fakat müşterilerden biri, tanıyıp da:

— Mustafa Kemal!.. Mustafa Kemal!.. diye bağırınca kalabalık birbirine girmiş. İhtimal hepsi dağılacaklardı da.

Fakat Mustafa Kemal, kimsenin rahatsız olmamasını rica eder. Yanındakileri bir masaya oturtur. Garson mudur, otel müdürü müdür, artık kim önce koşup gelmişse, birer kadeh içki istediklerini söyler».

Ve işte o zaman sorar bu gelene, «Kral Konstantin burada içer miydi?» diye...

*
**

Anadolu topraklarında artık düşman askeri kalmamıştır. Düşman yenilgiyi ve dünya Mustafa Kemal'in zaferini kabul etmişlerdir. Şimdi onun kafası başka şeylerle meşguldür. Geçen günler, yaşanan mihnetler artık arkada kalmıştır. Onları unutmak lâzım. Şimdi onun önünde, gelecek günlerin getireceği işler var. Fakat işte o sırada parlayan bir yangın, birden çevresini sarar. Neşesini karartır. İzmir'in en mamur mahalleleri birden yanmaya başlar. Bu yangının sebebi hâlâ aydınlanmış değildir. Ermeniler yaktı, Rumlar yaktı, yağmacılar yaktı, hattâ Türkler yaktı derler. Ama sebebi ne olursa olsun, Gazi'nin Belkahve'den baktığı zaman önüne serilen İzmir'i ilk defa görüp de:

«— Bu güzel şehre bir şey olsaydı, çok üzülürdüm».

(1) Falih Rıfki Atay: *Mütareke Defteri*.

dediği İzmir, hem de güzel, en mamur mahalleleriyle alev alev, kol kol yanmaya başlar. Yangın dev hızıyla Gazi'nin yerleştiği evi sarmaktadır (1). Onu oradan çıkarmak isterler. Bürosunu terk etmemek için direnir. Fakat ne var ki alev binayı sarmaktadır. Onun, bir akşam üzeri penceresinden, sanki Selânik'teki Beyaz Kule Gazinolarındaymış gibi Adalar denizini seyrederek rakı içtiği Kramer Oteli de yanmış gitmiştir. Hiç bir tertip, yangını önleyemez. Gazi, yangının alevini, âdeta omuzunda duyuncaya kadar dayanır. Nihayet evinden ayrılacaktır. Çünkü hem ev, hem kendisi artık ateş çemberi içindedir. Fakat yolları sökebilmek de bir meseledir. Rıhtımlar bir kıyamet gününü karışıklığı yaşamaktadır. Bindiği açık otomobilin önüne bir kamyon ve birtakım arabalar geçirirler. Bunlar kalabalığı yaracak, Gazi'nin arabasına yol açılacaktır. Falih Rıfki Atay, onun bu mahşerden geçişini şöyle anlatır (2)

«Bu korkunç yangının başladığı gündür. Eşyalarımızı almak için bile bir daha Kramer Palas'a dönemedik.

Akşam saatleri geldi. Kordon arkası ateş, Kordonboyu çığlık içindeydi. Kayıklarla limandaki yabancı zırhlılara koşuşan halkı, merdiven başında süngülü nöbetçiler geri kovuyorlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını bu sınıksız, kaçak ve şüpheli insanlarla dolu kalabalığın içinden sıyrıp çıkarmak bir meseleydi.

Nihayet Mustafa Kemal karar verdi. Yol açmak için bir büyük kamyonla birkaç otomobili güçlkle kapı önüne yanaştırdılar. Mustafa Kemal, İzmir'e girdiği zaman kendisine evini teklif eden Latife Hanım'ın Göztepe'deki köşküne gidecekti. Biz de Karşıyaka'da bir eve misafir olacaktık.

Mustafa Kemal, asker dolu kamyonun arkasında açık otomobilinde, bağırarak, haykıran, ağlaşan halk arasından:

— İşte... İşte o... Mustafa Kemal!..»

seslerini duyarak geçti.

(1) Gazi'nin büro olarak kullandığı bu ev, sonradan yangından nasılsa kurtarılmıştır. Bugün hâlâ durur.

(2) Falih Rıfki Atay: *Mütareke Defteri*, s. 31-32.

«Bir hamle etseler, daracık rıhtım boyu üstünde Mustafa Kemal'i nefessizlikten boğabileceklerini ürkerek düşünüyorduk. Bu dehşet hissi altındaki kalabalığın yulgnluğu nedir, onu hiç bir zaman İzmir'in o akşamında olduğu kadar anlamak fırsatını bulamadım».

Nihayet büro olarak kullanacağı ve misafir kalacağı köşke ulaşır. Bu köşk, Göztepe'de; Uşakîzadelere aittir. Daha sonra eşi olarak seçeceği Latife Uşakîzade onu orada ev sahibesi olarak karşılar. Gene Falih Rıfkı Atay, Gazi'yi bu köşkün havası içinde şöyle anlatmaktadır (1) :

«Bir akşamüstü Buca'daki evimize uğradı:

— Geceyi beraber geçireceğiz. Latife Hanım'ın evinde buluşacağız, dedi.

Şehre birlikte indik. Odasına çıktı. Ve köşkün holü iyice kalabalık olunca, arkasında beyaz ipekten bir Rus gömleğiyle merdivenleri indi. Tunç bir yüz, hemen içe dolan, fakat yaklaştığı kadar uzak, güvencirmeyici bakışlar. Beli, Rus gömleğinin kemeri gömülecek kadar ince. Şüphesiz hiç bir erkek, İzmir'in fethi günlerindeki Mustafa Kemal kadar Tanrımsı ve soy bir güzellik bağlamamıştır».

Edgar Quinet Fransız zırhlısına atlayarak ve yanında Amiral Dumesnil olduğu halde İstanbul'dan İzmir'e koşan General Pelle, 18 eylülde Gazi'yi bu köşkte ziyaret eder. General, işgal devrindeki İstanbul'da müttefikler otoritesinin sayılı zirvelerinden, mağrur bir Fransızdır. İzmir'de, hem Yunanlıların, hem müttefiklerin bütün itibarını, bütün prestijlerini yenen Gazi Mustafa Kemal'in huzuruna çıkmak için İstanbul'dan acele İzmir'e yetişmiştir. Bu ziyaret onda kimbilir ne ruh fırtınaları yaratmıştır? Gazi'den müsaade alınıp da ziyaret saati gelince, en yeni üniformalarını giyer. Nişanlarını takar.

Falih Rıfkı Atay bu ziyaret sahnesine de şahit olmuştur. Şöyle anlatır:

(1) Falih Rıfkı Atay: *Mütareke Defteri*. s. 17-18.

«— General Pelle, Paşayı iyarete gelecek, dediler. General Pelle, İstanbul'da Fransız Yüksek Komiseriydi. Köşkün dışında gelişini bekledik. Geldi. Tutumlu, sert adımlarla arabadan indi. Köşkün merdivenlerini çıkmaya başladı.

Onun bu merdivenleri nasıl sarsılarak çıktığını hatırlıyorum.

Mustafa Kemal, ziyaretçisini karşılamak için kapıda görününce, Generalin yüzü sapsarı kesildi. Sendeler gibi oldu. Yalçın yüzlü, uzun ve büyük bir seferin bütün şanlarını ve şereflerini bakışlarında dalgalandıran Mustafa Kemal, gülümseyerek, Generale yardım etti.

Galata rıhtımındaki Mareşalin hayali gözümde canlanmıştı».

Tarih denilen devranın çarkı bazen ne kadar garip dönüyor değil mi?.. Bükemediğin el, öpülecektir!..

General, Gazi Mustafa Kemal'den «muzaffer ordularını Çanak-kale ve İstanbul'daki tarafsız bölgelere ve Trakya'ya göndermemesini, o bölgelere ilerleyişin, anlaşmalar imza edilinceye kadar durdurulmasını rica etmektedir». Fakat Gazi'nin cevabı kesindir: Muzaffer ordularını nasıl durdurabilir? Sonra o, bir tarafsız bölge tanımaz ki!... Eğer çatışmaların önlenmesi isteniyorsa, bir an önce mütareke imzalanmalıdır!..

General, sanki hem bir vaat, hem de bir emir almış gibi biraz telâşlı, ama biraz da şaşkın köşkten ayrılır.

Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal, etrafındakilere diyor ki:

«— Bana, Boğazlar üstüne yürüyen kıtaları durdurmamı teklif etti. Ben de, muzaffer orduları hiç bir yerde durdurmak mümkün olmadığını, hemen mütareke yapmaya karar vermemelerini söyledim».

Sonra biraz duraklar, gülümser:

«— Muzaffer ordular!.. Bunlar o kadar dağıldılar ki, toplamaya kalkışsam, kimbilir kaç hafta sürer?..»

YÜZ GERİ EDEN ARMADA

Konuşmalar ertesi gün de sürdü. Fakat arada hem General'in, hem Amiral'in, boyuna çözmeye çalıştıkları ve bir türlü anlayamadıkları bir bilmece vardır. Fırsat buldukça etraflarını alanlara sorarlar:

«— 14 gün içinde, hem 140-150 bin kişiden fazla bir kuvveti yok etmek, hem 550 kilometre yol almak, hem de bu yürüyüşte piyadenin süvariyle âdeta at başı koşması!.. Bu nasıl olur?..»

Evet, gerçek budur ve bu, çağımızın bir askerî mucizesidir. Ama onlar bunu nasıl anlayabilirler ki? Fakat bu bir gerçek olaydır ve Türklerden bu mucizeye hiç kimse hayret etmez. Türkler, sualler karşısında sadece ve çocuğumsu bir saflıkla gülmserler ve o kadar...

Ama limanda mütteliklerin 64 parça harp gemisi ve asker nakliye gemileri yatar. İzmir'e girişin üstünden ise ancak bir hafta kadar geçmiştir. Fakat bu gemiler, Gazi'yi tedirgin etmektedir. Atay'ın şu satırlarını okuyalım:

«Köşkün holünde oturuyorduk:

— Ne işi var bu donanmanın İzmir limanında? dedi,
Sonra aramızda ev sahibi hanıma:

— Siz Fransızca yazar mısınız? diye sordu.

Evet, cevabını alınca:

— Yirmi dört saat içinde İzmir limanından çıkıp gitmesi için filo kumandanına bir ültimatom yazınız! dedi.

Etrafında kıvrananlar vardı. O, ültimatom notasını dikte ettiği vakit:

— Sonuna kadar getiremeyecek, başımızı harp belâsına sokacağız, diyorlardı

Zayıflar gene baygınlık geçiriyorlardı:

— İngilizlerle harp edeceğiz, her şey bitecek...» (1).

Fakat o, ev sahibi hanımdan olumlu cevap alınca, bir dostuna önemsiz bir şey yazdırıyormuş gibi dikte eder. Halbuki yazılan bir

(1) Falih Rıfkı Atay: *Mütareke Defteri*.

ültimeatodur. Bunda, limandaki gemilerin 24 saat içinde İzmir'i terk etmeleri istenir!.. Mektup gider, Gazi'nin etrafında bir kaygı havası her an biraz daha koyulaşır.

Fakat Gazi, kendi mantığıyla hareket etmektedir. Bu mantık, onun yukardaki sözlerinde dile gelir:

«— *Bu filonun burada ne işi var?»*

Evet, onun mantığına göre bu filonun orada artık yapacağı hiç bir iş kalmamıştır.

Hulâsa, Gazi'nin İzmir günleri hem renkli, hem hareketlidir... Fakat donanma kumandanına yazılan mektubun uyandırdığı kaygı, onun çevresini içten içe tedirgin etmektedir. Vakit dolmaktadır.

Nihayet 24 saat geçer ve garip bir şey olur. Gazi'nin maiyetindekiler onun yanına koşarlar:

«— *Paşam, donanma çekiliyor!..»*

Fakat Paşa meşguldür. Ya da duymazlıktan gelir. Karşısında biriyle bir şeyler konuşmaktadır. Konuşmasına devam eder.

Limana gelince: Orada en küçüklerinden en büyüklerine kadar bütün gemilerde bir hareket hali vardır. Her zincirini alan gemi, şehrin önünde bir kavis çizer, selâm toplarıyla şehri selâmlar, limanın ağzına yönelir. Açık denize açılmak için rotasını alır. Limandan Adalar denizine doğru bir harp gemileri zinciri sıra sıra hareket halindedir. Bacalar duman saçarlar. Liman boşalmaktadır. Her yolunu alan gemi, yalnız onu selâmlayarak değil, biraz da başını öne eğerek gibi Anadolu kıyılarından Akdeniz'e doğru uzaklaşır, gider.

Herkes heyecanlı, düşünceli, hattâ biraz da şaşkındır. Ama orada sakin, telâşsız biri vardır: Gazi Mustafa Kemal...

O, bu selâmlara, bu geçit resmine başını çevirip bakmaz bile. Bu gemilerin 13 kasım 1918'de, İstanbul limanına girişlerini de Haydarpaşa'dan seyretmemiş miydi? Kendisine bunları gösteren yaveri Cevat Abbas'a söylediği sözleri bilirsiniz (1)

«— *Gelirler ve bir gün, geldikleri gibi giderler...*»

(1) Şevket Süreyya Aydemir: *Tek Adam I. s. 323.*

Evet, geldiler ve onun haber verdiği gün geldi. Geldikleri gibi de gittiler!..

Bu işte de uzağı gören ve doğru gören o oldu. Olaylar, onun sezdiği gibi geliştiler ve daha o İzmir'deyken öyle görünüyordu ki, bu zaferden sonra da her şey, gene onun sezdiği, onun istediği gibi olacaktır...

19 mayıs 1919'da Samsun'da başlayan yolculuk, 9 eylül 1922'de İzmir'de böyle sona erdi. Bu yolculuk gerçi, çetin, mihnetli, muam-malı geçti. Ama adına İstiklâl Savaşı denilen ve mihnetli olduğu ka-dar da şerefli olan bu baş döndürücü yolculuk, nihayet hedefine ulaş-mış ve Mustafa Kemal muzaffer olmuştu. Onun zaferi ise, hepimizin zaferi oldu...

Bu hedefe ulaştığı zaman Gazi Mustafa Kemal, 40 yaşını henüz tamamlamıştı. Hem daha o günlerde seziliyordu ki, bu genç adamın, bize ve çağımıza söyleyeceği bazı sözler vardır. Hem bizim, hem ça-ğımız için yeni, manâlı ve yön tayin edici sözler...

Evet, o bunları söyleyecekti. Çünkü söz, artık O'nundu!...

İKİNCİ CİLDİN SONU



Şevket Süreyya Aydemir, (1897-1976). Tuna'lı bir göçmen ailesinin oğludur. Babası, hayatı boyunca topraksız bir köylü olarak başkalarının toprağında ve hizmetinde çalışmıştır. Edirne'de doğan Aydemir ilk ve orta öğrenimini orada yaptı. Edirne Öğretmen Okulunu bitirdi. I. Dünya Savaşında yedek subay olarak Kafkas cephesindeki çarpışmalara katıldı. Subay olan ağabeyleri I. Dünya Savaşında şehit oldu. **Aydemir** de Sarıkamış savaşında yaralandı. Neslinin büyük çoğunluğu gibi o da Turancılık akımının ateşli bir taraftarıydı. Osmanlı İmparatorluğu çöküp Edirne işgal edilince, Turan'a koştu, öğretmenlik yaptı, gönüllü birlikler kurup savaşlara katıldı. Bütün bu savaşlar ve ihtilaller içinde kültür yetersizliğini kavradı. Moskova'ya ekonomi öğrenimine gitti. Türkiye'ye dönünce önce Ankara'da ekonomi öğretmenliği yaptı, sonra da devlet sektöründe yüksek görevler aldı. **Atatürk**'ün eşsiz takdirlerini kazandı, kendisini devrime adadı.

ISBN 975-14-0162-3



9 789751 401625